هاجی میرزاهید کېریمي

سوُلتان ئابدوُره شیدخان

شنجاڭ خەلق باش نەشریاتی
شنجاڭ خەلق نەشریاتی

هاجی مىرزاهىد كېرىمىي

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان

(رومان)

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

苏丹·阿卜都拉失德汗：维吾尔文 / 米尔扎依提·克里木著.
— 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2015.3
ISBN 978-7-228-18342-5

Ⅰ. ①苏… Ⅱ. ①米… Ⅲ. ①长篇小说 — 中国 — 当代
— 维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. ①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2015)第046674号

责任编辑　古丽巴哈尔·艾海提
责任校对　再米拉·裴达依
特约校对　万力·在顿
封面设计　艾克拜尔·沙力
出版发行　新疆人民出版总社
　　新疆人民出版社
电　　话　0991-2827472
地　　址　乌鲁木齐市解放南路348号
邮　　编　830001
印　　刷　北京顺诚彩色印刷有限公司
经　　销　新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本　880×1230毫米 32开本
印　　张　18.25
版　　次　2015年9月第1版
印　　次　2015年9月第1次印刷
印　　数　1 — 5000
定　　价　50.00 元

. هاجی مىرزاهىد کېرىمىي .

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئالتۇن تەختكە ياماشقان چايان 1
ئىككىنچى باب سۇلتاننى ئويغاتقان مەكتۇپلار 20
ئۈچىنچى باب نادامەتلىك ئىلتىجا 42
تۆتىنچى باب بەربات بولغان شېرىن چۈش 64
بەشىنچى باب تۇندىكى ئوتقاشلار 82
ئالتىنچى باب قوغلاپ تۇتۇش 101
يەتتىنچى باب مەنسۇرخانىنىڭ ئەپۇ سورىشى 147
سەككىزىنچى باب مۇسىقا ــ جەننەت شامىلى 165
توققۇزىنچى باب ۋىسالغا يەتكەن ئاشىق ـ مەشۇق 193
ئونىنچى باب شاھزادىنىڭ ئۆلۈمى 212
ئون بىرىنچى باب نەغمە ـ ناۋا بىلەن ھازا ئوشتۇش 234
ئون ئىككىنچى باب جاڭگالدىكى ھۆر قىز 258
ئون ئۈچىنچى باب بۇ ــ تەقدىر 306
ئون تۆتىنچى باب ئاي بېشىدا بولغان توي 338
ئون بەشىنچى باب مۇقام مەلىكىسى 358
ئون ئالتىنچى باب قەست 415
ئون يەتتىنچى باب ئەۋلادلار ئۈچۈن سوۋغا 455
ئون سەككىزىنچى باب كەچ كۈزدىكى قارا قۇيۇن 504
ئون توققۇزىنچى باب جۇدالىق ئاقارتقان چاچ 538
خاتىمە..... 576

بىرىنچى باب

ئالتۇن تەختكە ياماشقان چايان

1

ھىجرىيە 940 ـ يىلى ماھى مۇھەررەمنىڭ بىرىنچى كۈنى[1] چاشگاھ ۋاقتى. ئوت قىلىچى بىلەن قارا ـ سۇر بۇلۇتلارنىڭ قېتىنى يېرىپ چىققان قۇياش خېلى ئېگىز كۆتۈرۈلگەن، ئۇنىڭ قىزغۇچ نۇرى زەرەپشان ۋادىسىغا، گۈلئىرەم ئوردىسىنىڭ ھەيۋەتلىك مۇنار ـ پەشتاقلىرىغا چېچىلىپ تۇراتتى.

سۇلتان سەئىدخاننىڭ مەقبەرىسىدىن يانغان ئابدۇرەشىدخان قۇياشنىڭ بىر توپ قارا بۇلۇت قېتىدىن چىقىپ، يەنە بىر توپ قارا بۇلۇت قېتىغا كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ «بۇگۈنمۇ يامغۇر ياغىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىدى. ئۇ خاس نۆكەر، ياساۋۇللىرى بىلەن مەيدانى ئادالەتكە كەلدى. ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان مىڭلىغان ئاۋام، ئەمىر ـ ئۆمىرا، سىپاھىلار، ھەرقايسى ئەللەرنىڭ يالىۋاچلىرى قوللىرىنى كۆكسىگە ئېپلىپ ئېھتىرام بىلدۇرۇشتى. پۈكۈلۈپ تەزىم قىلغان مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنى تەختكە چىقىشقا تەكلىپ قىلدى. كۆپچىلىككە مەغرۇرانە نەزەر تاشلىغان ئابدۇرەشىدخان ئوڭ قولىدا قۇرئانىنى، سول قولىدا دۆلەت تۇغىنى تۇتقىنىچە دېدى:

ـــ مەنكى ئابدۇرەشىدخان تاج كىيىپ، تەختكە چىققان مۇشۇ كۈندىن باشلاپ راھەت ـ پاراغەتنى ئەمەس، ئاۋامنى دوست

---

① مىلادىيە 1533 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىگە توغرا كېلىدۇ.

تۇتۇپ، ئادالەتنى جارى قىلىش يولىدا تەۋرەنمەي ماڭمەن. مەملىكەتنى گۈللەندۈرۈپ، ئاۋامغا بەخت ـ سائادەت، ھۆرلۈك، ئەمنىلىك بەخش ئېتىمەن. خانلىقىمىزنىڭ شانۇشەۋكىتىگە قىلچە داغ تەگكۈزمەيمەن. قانۇن ئالدىدا، تەختتىم ئالدىدا ئەمەلدار ـ پۇقرا، باي ـ گاداي ھەممە باراۋەردۇر. راھەت ـ پاراغەتكە بېرىلسەم، خەلقىمنى ئۇۋال قىلسام، يۇرت ـ ۋەتىنىمنى باي ـ بایاشات، ئاۋات، مەدەنىيەتلىك قىلالمىسام، ماڭا زاۋاللىق يۇزلەنسۇن. ئاللا مېنى ئەڭ ئېغىر جازاغا تارتسۇن !

شەيخۇلئىسلام مۇھەممەد ئابدۇللا دامولا ئۇنىڭغا شاھانە تون بىلەن ئالتۇن تاجنى كىيدۈردى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان مەيدانى ئادالەتتىن تاكى سۇلتان ساريىدىكى تەخت ئالدىغچە سوزۇلغان ئاق مەشۇت پايانداز ئۇستىگە تەكبىر ئېيتقىنىچە قەدەم باستى.

— سۇلتانىمىز ئابدۇرەشىدخانغا مۇبارەك !

— ئابدۇرەشىدخاننى ئاللا ئامان قىلسۇن !

— سەئىدىيە خانلىقى تېخىمۇ گۈللەپ ـ ياشنىسۇن !

— ئۇلۇغ ئاللا باشپاناھىمىزغا تېخىمۇ يۇكسەك غەيرەت ـ جاسارەت ئاتا قىلسۇن !

جامائەتنىڭ تىلەك ـ ئارزۇسىنى ئاڭلاپ كېتىۋاتقان ئابدۇرەشىدخان نۆكەر، ياساۋۇللار ئىككى ياندا سەپراس بولغان گۈلئېھرەم ئوردىسىغا قەدەم باسقاندا، قوۋۇقى مەغرىب تۆپىسىدىكى ھەيۋەتلىك پەشتاق ئۈستىدە بۇرغا، كانايلار ياڭرىدى.

— ئامان بولغايلا، خان ئالىيلىرى !

— سۇلتانىمىز ئۇچۇن جان پىدا !

— ئادىل سۇلتانىمىزنىڭ دوستى ئاللا بىلەن ئاۋامدۇر !

نۆكەر، ياساۋۇللارنىڭ يۇرەك ساداسى ئۇنى تېخىمۇ روھلاندۇردى. ئۇ ئىككى ياندا قول باغلاپ تۇرغان ئوردا ئەمەلدارلىرىغا ھۆرمەت نەزىرى بىلەن قارىغىنىچە دىۋانخانىدىن

ئۆتۈپ، سۈلتان سارىيغا كىردى. قولىدىكى تۇغنى پارىلداپ تۇرغان تەخت يېنىغا قاداپ، قۇرئانىنى كۆتۈرگىنىچە تەختكە چىقتى. كەينىدىن كىرگەن قازىكالان، ئۆلىمالار، ئەمىر – ئۆمىرالار تەختنىڭ ئىككى يېنىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشتى.

— جانابلار، بۈگۈن يارىگەندە سەئىدىيە خانلىقىنىڭ بۈيۈك تەختىگە — ئاتامنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغانلىقىمدىن خۇشال ئەمەسمەن. بىراق، ئاللا بۇ تەختكە ئولتۈرۈشۈمنى نېسىپ قىلغانىكەن، بۇرچۇمنى جان تىكىپ ئادا قىلىمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان كۆپچىلىككە روھلۇق نەزەر تاشلاپ. ئۇ بىردەم سۈكۈت قىلىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — رەھمەتلىك ئاتامنىڭ قولتۇقىغا بىر تۈركۈم قارا نىيەتلەر كىرىۋاپتىكەن. ئەتىگەن ئۇ ئاسىيلارنىڭ جازاسىنى بېرىپ خانلىقىمىزنى ئەمىن تاپتۇردۇم. ئەمدىكى ۋەزىپەم مەرھۇم خان ئاتامنىڭ ئۈمىد – ئارزۇسى بويىچە مەملىكىتىمىزنى قۇدرەت تاپتۇرۇش. جانابىي ئەمىرلەر، ھەربىرىڭلارنىڭ ماڭا بەجانىدىل ھەمدەم بولىدىغانلىقىڭلاردىن ئۈمىدۋارمەن.

— باش ئۇستىگە، سۈلتانىم، ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولۇش پېقىرنىڭ سائادىتىدۇر، — دېدى مىرزا ئەلى تاغاي بىرىنچى بولۇپ ئېغىز ئېچىپ.

— مەرھۇم خان ئاتىمىز سەئىدخانىنىڭ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن جېنىمىز پىدا، — دېيىشتى باشقا ۋەزىر، ئەمىرلەرمۇ.

— خەزىنچىبەگ ! — دەپ توۋلىدى ئابدۇرەشىدخان.

— لەببەي، ئالىيلىرى، — قاشلىرى قويۇق، كەتمەندەك يالپاق ساقاللىق نىزامىدىنبەگ تەخت ئالدىغا كەلدى.

— ۋەزىر – ۋۇزرالارغا، شەيخۇلئىسلامغا، ئەمىر، سەردارلارغا ئۆز لايىقىدا زەر تون كىيدۈرۈلسۇن !

— خوپ، ئالىيلىرى !

مەرھۇم قاناتبەگنىڭ ئورنىغا خەزىنە ۋەزىرى بولغان بۇ ئادەم

مىسىردا ئىلىم تەھسىل قىلغان، ھېسابات ئىشلىرىغا ماھىر ئالىم كىشى ئىدى. كىرىم - چىقىمنى تەڭشەپ، بىھۇدە ئىسراپچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، خەزىنىدە نۇرغۇن بايلىق توپلىغاندى. ئۇ خىراجەت قىلىدىغان پۇللارنى ئالدىنئالا ھېسابلاپ قويىاتتى، تارتۇق قىلىنمىدىغان كىيىم-كېچەكلەرنىمۇ تەخلەپ قويىاتتى. ئوردا ئەمەلدارلىرى، خىزمەتكارلىرىنىڭ ئىش ھەققىنىمۇ ۋاقتىدا تارقىتاتتى. مۇشۇ تۇپەيلى ئۇ دۆلەت كاتتىلىرى ئارىسىدىلا ئەمەس، سەئىدخان ئالدىدىمۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى.

نىزامىدىنبەگ خىزمەتكارلىرىغا تونىلارنى ئەكېلىشنى بۇيرۇدى. مىرزا ئەلى تاغاي باشلىق ۋەزىر - ئەمىرلەر يېڭى تون كىيىدى. بۇ يېڭىدىن تەختكە چىقىقان سۇلتاننىڭ يۇكلىگەن ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغانلىقىنى بىلدۈرەتتى.

— جانابىي ئەمىرلەر، مۇشۇ سائەتتە شۇنى جاكارلايمەنكى، بۇگۈندىن باشلاپ مەرھۇم ئاتام ۋاقتىدىن باشلاپ دۆلەت خىزمىتىنى ساداقەت بىلەن ئىشلەپ كەلگەن مىرزا ئەلى تاغاي ئاتا ۋەزىر، خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس ئوردا دىۋانبېگى، مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللا ھەزرەتلىرى شەيخۇلئىسلام ۋە قازىكالان، ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس ئىشىكئاغىسى، نىزامىدىنبەگ خەزىنە ۋەزىرى بولىدۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنلۇك ئاۋازدا. ئۇ يەنە توقۇز مۆتىۋەر زاتنى ۋەزىر، تۆت كىشىنى كاتتۇالبەگ، ئۇچ كىشىنى پاششاپبېگى، ئۈچ كىشىنى باجگىربەگ، شاھسەئىد ئالىمنى سەرمۇنشى قىلىپ تەيىنلىدى. ئون سەردارنى تۇمەنبېگى، بىر يۈز ئون بىر كىشىنى مىڭبېگى قىلىپ ئىنسىمنى ئېلان قىلدى. بۇلار ئىچىدە يارکەند شەھىرىنىڭ ھاكىمبېگى ئوسمانبەگنىڭ ئىككى ئىنىسى — تۇرغۇنبەگ بىلەن ۋەلىبەگ تۇمەنبېگى بولغاندى. ئەمىرى كەبىرنىڭ ئېلان قىلىنمىغىنىغا قارىغاندا، بۇ ئالىي ۋەزىپىنى سۇلتاننىڭ ئۆزى ئۆتەيدىغاندەك قىلاتتى.

ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەرداری ھەم كاتتۇالبەگ بولغان بەھرام ئەكرەم سەردارنىڭ باش ئەمرلىكىگە تەيىنلەنگىنىدىن شۇنچە خۇرسەن بولغان بولسىمۇ، مىرزا ئەلی تاغايىنىڭ ئاتا ۋەزىر بولغىنىدىن شۇنچە چۆچۈدى. «ئەي، خۇدا، بۇ ھارامزاده يەنە قاچانغىچە بېشىمىزغا دەسسەپ يۈرەر؟ ئۇ جازاسىنى يەيدىغان كۈنمۇ كېلەرمۇ؟» دەپ ئويلاپ، غەزەپتىن قىسىلغان كۆزلىرىنى ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا تىكتى.

مىرزا ئەلی تاغاي ئاتا ۋەزىرلىك كۈرسىدا سۈلتانغىلا سەپسېلىپ ئولتۇراتتى، تېرىسىگە پاتماي قالغانىدى. يارکەند شەھىرىنىڭ ھاكىمبېگى ئوسمانبەگنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا چۈشكەنده، نېمىشقىدۇر چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى: «سەن مەككار ياش سۈلتاننىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشتۇالدىڭ، ئىچىڭدىكى قارىلىق تېشىڭغا تەپمەي قويمايدۇ ...»

دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ كۆپى مىرزا ئەلی تاغاينىڭ ئاتا ۋەزىر بولغىنىغا نارازى ئىدى. ئاق ئارىلىغان ئۇزۇن ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن شاھسەئىد ئالىم ئۇنىڭ ئەپتىگە قاراپ، ئىچىده: «تۈلكە ھەرقانچە مەككار بولغىنى بىلەن قۇيرۇقىدىن ئىلىنماي قالمايدۇ» دەپ بېشىنى چايقاپ قويدى.

ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس چوڭقۇر ئويغا پاتقانىدى. ئۇ ھېچنېمىنى سەزمىگەندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ھەممەيلەننى جاھانباغدا بولىدىغان دۆلەت زىياپىتىگە تەكلىپ قىلىپ تەختتىن چۈشتى، ئاتا ۋەزىر باشلىق ئەمىر ـ ئۆمىرالار ھەم باشقا ئەللەرنىڭ يالمۇاچلىرى بىلەن خوشلىشىپ سۇلتان سارىيىدىن چىقتى. بەھرام ئۇنىڭ بىلەن ھەرەم قەسىرىگىچە بىللە باردى. يات ئەل ئەلچىلىرىنى ئۇزىتىپ ماڭغان مىرزا ئەلی تاغاي بەھرامنىڭ كەينىدىن قاراپ: «ئەمدى سەنمۇ ئالمىنىمدىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن» دېدى ئىچىده خەپلەپ. ئۇ قاپقىنى تۇرۇپ قويۇپ قەدىمىنى تېزلەتتى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان جاھانباغدىكى زىياپەتتىن مەمنۇن

بولۇپ قايتتى. ئۇ بۇ كېچىنى ئىككىنچى خوتۇنى نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزدى. ھازىردار بولغىنى ئۈچۈن بىللە ياتمىدى. خوراز ئىككىنچى قېتىم چىللىغاندا ئويغىنىپ كەتتى.

ـــ خانىش.

ـــ لەببەي، سۇلتانىم.

ـــ كېنىزەكلەرگە بۇيرۇڭ، ھاممامغا ئوت يېقىپ قويسۇن.

ـــ ماقۇل، سۇلتانىم.

نۇرنىسا سۇلتان بېگىم كېنىزەكلەر ھۇجرىسىغا چىقىپ، ھاممامغا ئوت يېقىپ قويۇشنى بۇيرۇپ يېنىپ كىردى.

ئابدۇرەشىدخان:

ـــ بۈگۈن ئۇلۇغ جۈمە كۈنى، خانىش، نامازغا كېيىپ چىقىدىغان كىيىملىرىمنى تەييارلاپ قويۇڭ، ـــ دەپ ھاممامغا چىقىپ كەتتى. ئۇ يۇيۇنۇپ كىرگەندە بامداتقا ئەزان چىقتى. ئابدۇرەشىدخان ئېيتىلىۋاتقان ئەزاننى ئىچىدە تەكرارلاپ جايىنامازدا ئولتۇردى. بامداتنىڭ سۈننىتىنى ئوقۇدى، ئارقىدىن ئوردا مەسچىتىدە پەرزنى ئۆتەپ كىردى. ئوغۇللىرى ئابدۇللەتىفخان بىلەن ئابدۇلكېرىمخانىنى ئېلىپ دىۋانخانا ھۇجرىسىدىكى سەئىدخانىنىڭ مەقبەرىسىگە باردى. قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ، دۇئا قىلدى. كېچە ـ كۈندۈز قۇرئان ئوقۇشۇۋاتقان قارىيلار بىلەن خوشلىشىپ قەسرىگە قايتتى. نۇرنىسا سۇلتان بېگىم ناشتىلىق تەييارلاپ قويغاندى. ئابدۇرەشىدخان ئوغۇللىرى بىلەن ناشتا قىلىپ ئوردىغا چىقتى. مىرزا ئەلى تاغاي باشلىق ۋەزىر، ئەمىرلەر دىۋانخانا ئالدىدا سالام بېرىپ كۈتۈۋالدى.

ئابدۇرەشىدخان ئاقسۇ، كاشغەرنىڭ ھاكىمبەگلىرى ئەۋەتكەن خەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى. باش ۋەزىر، ئەمىرلەرنىڭ مەملىكەت ئەھۋالى توغرىسىدىكى مەلۇماتلىرىنى ئاڭلىدى. ئىنىسى ئىبراھىم سۇلتاننى ئىسكەندەر سۇلتانىنىڭ ئورنىغا يېڭىسارغا ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەپ يارلىق چۈشۈردى. ئىسسىقكۆل، ئۆرەتۆپە، كەشمىر، تىبەت قاتارلىق چەت جايلارنىڭ ئەھۋالىنى

سۈرۈشته قىلدى. تاغىسى مەنسۈرخانغا، ھىندىستان پادىشاھى ھۈمايۇن مىرزىغا، ئىران شاھىغا، شۈنداقلا يىراق - يېقىندىكى ئەللەرنىڭ پادىشاھلىرىغا سەئىدخانىنىڭ ژاپاتى توغرىسىدا يېزىلغان مەكتۈپلارغا ئىمزاسىنى قويۇپ بەردى. كۈن قىيام بولغاندا ھەرەم قەسىرىگە قايتىپ، چۈچۈك سۈلتان بېگىم قېشىدا غىزالاندى. جۈمە نامىزىغا تاھارەت ئالدى. تاجىغا يېشىل سەللە ئوراپ، كۆك بەقەسەم تونىنى كىيدى. ئوغۇللىرىنى ئېلىپ گۈلئىبرەم ئوردىسى بىلەن قارشىپ تۈرغان جامەگە ئاتلىنىپ ئادەتتى بويىچە پىيادە باردى.

2

سەئىدخان سالدۇرغان بۇ ئازنا مەسچىت سەينا، كايىۋان، خانىقادىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنەتتى. پەشتاق، گۈمبەزلىك چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەن جامائەت دەسلەپ گۈل، چىمەنلىك كەڭرى سەيناغا قەدەم قويياتتى. سەينانىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆل بولۇپ، دائىم سۇپسۈزۈك سۇغا تولۇپ تۇراتتى. جامەنىڭ شىمال تېمىدىكى سۇئىگۈچتىن كىرگەن سۇ ئېرىق ئارقىلىق كۆلگە قۇيۇلۇپ، يەنە بىر گىرۋەكتىكى چۈشۈرگىدىن ئايىغى چىقىپ گۈللۈك، چىمەنلىككە قۇيۇلاتتى. بۇ سەينادىن ئۈچ ئىشىك ئارقىلىق كىرگەن جامائەت پەلەمپەي بىلەن كايىۋانغا چىقاتتى. كايىۋاننىڭ ئۈستى يېپىق بولۇپ، ۋاسا جۇپ قىلىنغان گۈلدار نەقىشلىك تورۇسنى ئونلىغان چوڭ تۈۋرۈك كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

خانىقا كايىۋاننىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان كاتتا خانا بولۇپ، ئىككى مىڭ جامائەت سىغاتتى. تام - تورۇس، تۈۋرۈكلىرىگە رەڭگارەڭ نەقىش، گۈللەر چېكىلگەنىدى. قىبلە تامدىكى ئويما مېھرابنىڭ ئەگمىسى ھەسەن - ھۈسەندەك جۇلالىنىپ تۇراتتى. مېھرابنىڭ ئوڭ تەرىپىگە كىچىك گۈمبەزلىك، ئىككى پايىلىك كۈمۈش رەڭلىك تەخت قويۇلغانىدى. خاتىپ مۇشۇ تەخت

ئۇستىدە خۇتبە ئوقۇيتتى. خانىقانىڭ تۆت تەمىدىكى تەكچە – ئويۇقلارغا قۇرئان، تەپسىر، ھەدىس قاتارلىق مۇقەددەس كىتابلار قويۇلغاندىن باشقا، ماتېماتىكا، خىمىيە، ئىلمىنۇجۇم، ئەدەبىيات، پەلسەپە، تارىخقا ئائىت نۇرغۇن كىتاب تىزىلغانىدى. نامازدىن پارىغ بولغاندا خالىغان كىشى قېلىپ كىتاب كۆرۈپ قايتاتتى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان دۆلەت ئەركانلىرى بىلەن جامە سەيناسىغا قەدەم قويدى. ئىككى قاسىقتىكى ھۇجرىلاردىن چىقىپ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇشقان مۇدەررىس، تالىپلار قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتانىمىز. خىزمەتلىرىگە تەييارمىز، — دەپ سالام بېرىشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئۇستازلار، ئەزىمەتلەر، ئىلىم تەلەپ قىلماق پەرزدۇر. بۇ پەرزنى ئادا قىلىش ئۆمۇرلۇك جەڭدۇر. بۇ جەڭدە زەپەر قۇچۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان جاۋاب سالام قىلىپ. ئۇ جامائەت ئۈدۈللۇق كىرىپ جاي ئېلىۋاتقان كايىۋاندىن ئۆتۈپ خانىقاغا كىردى، مېھراب يېنىدىن جاي ئېلىپ نامازغا تۇردى.

جۈمە نامىزى ئادا بولۇپ، دۇئا ـ تىلاۋەتتىن كېيىن جامائەت قوزغالدى. ئابدۇرەشىدخان مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللا بىلەن ئەڭ ئاخىرىدا مەسچىتتىن چىقتى. ئۇ مەيدانى ئادالەتكە توپلانغان خالايىقنىڭ ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىغا جاۋاب قايتۇرۇپ، ئادالەت سۇپىسىغا ئورنىتىلغان تەختكە چىقتى. مانا بۇ تەختتە مەرھۇم خان ئاتىنسى دادخالىق قىلىپ كەلگەن دەردمەنلەرنىڭ ھالىغا يېتىپ، زالىم ئەمەلدارلارنى جازالىغانىدى. بۈگۈن قايسى دەردمەن ئۇنىڭغا داد ئېيتىپ كەلگەندۇ؟

ئابدۇرەشىدخان ساناقسىز كۆزلەرنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەنلىكىنى كۆرگەندە دادخالارنىڭ ئاز ئەمەسلىكىنى بىلىپ يەتتى.

گۈلئىرەم ئوردىسىدىن ئاپتاپتەك ئېچىلىپ چىققان مىرزا ئەلى تاغاي قاسىم قېچىر قاتارلىق ياساۋۇللىرى بىلەن ئوينىاق ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ، پايتەخت كوچىلىرىدىن چاك چىقىرىۋەتتى. ئۇنىڭ مۇنداق شادلىنىپ كېتىشى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى.

ئۇ بۈلتۇر كەچ كۈزدە ئەمىر خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس بىلەن گېپىنى بىر قىلىپ، ئۆزلىرى بىلەن پۈت تېپىشىدىغان ئەمىر، سەردارلار ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ، ئۇلارنى كۆزدىن يوقاتمىسا، خانلىققا ئامانلىق بولمايدىغانلىقىنى پەش قىلىپ، ئابدۇرەشىدخانغا ئۇلارنى قەتل قىلىش توغرىسىدا پەرمان يازدۇرۇۋالغاندى ھەم ئاشۇ كېچىسى زىندانىدىن چىقىشقا ئۇمىد باغلاپ ياتقان ئوندىن ئارتۇق ئەمىر، سەردارنى بوغۇزلاپ ئۆلتۈرگۈزگەنىدى.

مىرزا ئەلى تاغاي ئۆزىنى ئابدۇرەشىدخانغا يېقىن تۇتقانسېرى، باشقا ۋەزىر، ئەمىرلەر ئۆزلىرىنى قاچۇرۇشقا باشلىدى. خەزىنە ۋەزىرى نىزامىدىنبەگ، سەرمۇنشى شاھسەئىد ئالىم، ئەمىر لەشكەرلەردىن مىرقاسىم كاشغەرىي، سەييىدئەھمەد خەنجەر، ئىشىكئاغىسى ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس قاتارلىق دۆلەت ئەربابلىرى كېسەللىكىنى باھانە قىلىپ ئوردىغا كەلمەي قويدى. بۇ ھال ئابدۇرەشىدخاننى ئويغا چۆمدۇرگەن بولسا، مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسنى كەڭتاشا پۈرسەتكە ئىگە قىلىپ، تېخىمۇ غادايتىۋەتتى.

ھىجرىيە 940 ـ يىلىنىڭ باھارى كېچىكىپ كەلدى. كۈندۈز بىلەن كېچە تەڭلىشىدىغان نورۇز كۈنىمۇ قاتتىق بوران چىقىپ، قىزىق داۋام قىلىۋاتقان مەرىكىنى بۇزۇۋەتتى. ئات بەيگىسىنى كۆرۈۋاتقان ئابدۇرەشىدخان قۇيۇندا قالدى ۋە ئوردىغا يېنىپ

كېلىپ، سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ھاكىمسىز قالغان كاشغەرگە ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەلى تاغاينى ئالىي ھاكىم قىلىپ تەينىلەپ يارلىق چۈشۈردى. ئۇنىڭ ئوردا ئىشكىدىن شاد ـ خۇرام چىقىشىنىڭ سەۋەبلىرى يۇقىرىقى ئۆزگىرىشلەر ئىدى.

مىرزا ئەلى تاغاي شەھەر ئىچىدىكى قورۇسىغا بارماستىن، قوۋۇقى كاشغەردىن ئات چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ قۇمئېرىق كەنتىدىكى چارباغقا كەلدى. گۈگۈم چۈشكەندى. گۈل ـ گىياھلار كۆكىرىپ، مېۋىلىك دەرەخلەر ھۆپپىدە چېچەكلەپ كەتكەندى. تۇردى ئاخۇن ئۇنى ئىشىك ئالدىدا چوڭقۇر تەزىم بىلەن كۈتۈۋالدى.

مىرزا ئەلى تاغاي تال باراڭ قاپلىغان پېشايۋانلىق مېھمانخانىغا كىرمەستىن، قاسىم قېچىر بىلەن گۈللۈكنى ئايلىنىپ، ئۇ تەرەپتىكى تاملىرى كاكىل لاي بىلەن سۇۋالغان ئاشخانا ئارقىسىغا ئۆتتى. ئەنجانتام يېنىدا ئات ـ ئېشەك، قوي ـ كالا باقىدىغان قوتان بار ئىدى. ئۇ قۇيرۇق چۆرۈپ تۇرغان سالپاڭ قۇلاق قارا مادا ئېشەككە، ئاندىن كۈل رەڭ تۈكلىرى پارقىراپ كەتكەن جەدىگە قاراپ قويۇپ، باراقسان ئۇجمە دەرىخىنىڭ تۈۋىدىكى شاخ ـ شۇمبا بىلەن يېپىپ قويۇلغان چاھ يېنىغا كەلدى.

ـــ تۈتىقۇش مۇشۇ يەردىمۇ؟

ـــ شۇنداق، ھەزرەتلىرى. قاسىم ياساۋۇل بىلەن ئىككىمىز بەھرامنىڭ ئۆيىدىن ئەكەلگەندىن بېرى ئۇ مۇشۇ يەردە تۇرۇۋاتىدۇ، ـــ دېدى تۇردى قاتۇرۇق شاپ بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ.

ـــ ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويمىغانسەن، ھارامزادە؟

ـــ ياق، ۋەزىر ئەزەم. خوتۇنۇمنىڭ كۈندىشىلىقى يامان، ھازىرغىچە چاھ يېنىغا مېنى يالغۇز كەلتۈرمىدى.

ـــ ئۇنىڭغا تاماقنى كىم ئەكېلىپ بەردى؟ ـــ گۇمانسىراپ

سوربدی مىرزا ئەلی تاغاي.

— خوتۇنۇم، — جاۋاب بەردی تۇردی قاتىرۇق، ئۇنىڭ بادامدەك ئۆرلەپ تۇرغان كۆزلىرى ئالدىراپ كېلىۋاتقان پاتمىخانغا چۈشتى، — ئەنە، ئۆزىمۇ ھەزرەتلىرىگە سالام بەرگىلى كېلىۋاتىدۇ.

مىرزا ئەلی تاغاي يېقىن كېلىپ ئېرىق بويىدا توختىغان قەلەم قاش چوكانغا قىزىقىپ سەپسالدى. ئۇنىڭ قولىدا قاپاق بىلەن ھېجىر بار ئىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، ۋەزىر خوجام، ئالتۇن تەنلىرى ئامانمىكىن؟ — چوكان رومىلىنىڭ بىر بۇرجىكى بىلەن يۈزىنى يېپىپ تۇرۇپ سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، خان قىز، — مىرزا ئەلی تاغاي بۇ چوكاننىڭ تۇردی قاتىرۇقنىڭ خوتۇنى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ، «خان قىز» دەپ سالغىنىنى بىلمەي قالدی.

— ۋەزىر ئەزەم، بۇ خان قىز ئەمەس، مېنىڭ خوتۇنۇم پاتمىخان بولىدۇ، — دېدی تۇردی قاتىرۇق سەل غەلىتىلىك ھېس قىلىپ. كۆڭلىدە «ۋەزىر نەشە چېكىۋالغانىدەك سۆزلەۋاتىدۇ، بالىنىڭ ئانىسىنى قىز دەۋاتىدۇيا ...» دەپ قالدی.

— ھە، تۇردی، خوتۇنۇڭ قىزدىن كەم ئەمەس ئىكەن، — خىرىلداپ كۈلدی ۋەزىر.

— ۋەزىر خوجام، ئۇسسۇلۇق ئىچسىلە، — پاتمىخان شۇنداق دەپ قاپاقتىن ھېجىرغا ئۇزۇم شەربىتی قۇيۇپ مىرزا ئەلی تاغايغا سۇندی. ئۇنىڭ قوللىرى رومالنىڭ ئۇچی بىلەن پۈركەلگەن بولسىمۇ، يۈزىنىڭ بىر تەرىپی ۋە قويۇق قارا چاچلىرى يېپىپ تۇرغان قۇلىقی كۆرۈنۈپ قالغانىدی. ئۇزۇن شاتاۋار كۆڭلەك، ئىزمىلىك كالتە چاپان قامىتىنی يوشۇرغانىدی. سۆسۈن يوللۇق ئەتلەس تامبىلی پۇتىدىكی نەپىس تىكىلگەن گۈلدار چورۇقتا ماس كەلگەنىدی. پاتمىخانىڭ باش - ئايىغىغا سىنچی كۆزلىرى بىلەن سەپسالغان مىرزا ئەلی تاغاي

ئىچىدە: «بۇ دېۋەك مەخلۇققا مۇنچە زىبا خوتۇننى خۇدايىم نېمە ھېكمەت بىلەن جۈپ قىلغاندۇ؟» دېدى نىيىتى بۇزۇلۇپ.

— پاتمىخان، سىلىگە بىر كۆڭلەكلىك گۈللۈك تاۋار ئېلىپ قويغانىدىم، ئالدىراشچىلىقتا ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپتىمەن. ئامانەتكە ئوبدان قاراپلا، سىلىدىن بەكمۇ مەمنۇنمەن، — دېدى مىرزا ئەلى تاغاي چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

— ھەشقاللا، ۋەزىر خوجام. خوجامنىڭ ئامانىتىگە ئوبدان قارىماي بېشىمىز ئونمۇ بىزنىڭ؟ مۇنچە جۇۋاپ كەتمىسىلىمۇ بولاتتى.

پاتمىخاننىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرگەنلىكىنى مىرزا ئەلى تاغاي كۆرگەن بولسا نېمىدەپ قالاتتىكىنتاڭ، ئەلھال كۆرەلمىگەچكە، ئىما بىلەن سورىدى:

— مېنىڭ ئامانىتىمنى بىرسى كۆرمىگەندۇ؟

— ئېرىم ئىككىمىز ئۇنى پاشىغىمۇ كۆرسەتمەي ساقلىدۇق، خوجام، خاتىرجەم بولسىلا.

— ئەمدى مەن كۆرسەم بولار؟

— بولمامدىغان، ئاچىقايمۇ؟

— ئۇ جۇۋاينىمەكنى ھۇجرامغا ئەكىرىڭ، — دېدى مىرزا ئەلى تاغاي خۇپسەنلىك بىلەن ھىجىيىپ، — ئۇنىڭ چاھ ئىچىدە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن بولاي.

— ماقۇل، ۋەزىر خوجام.

مىرزا ئەلى تاغاي قاسىم قېچىر بىلەن تۇردى قاتۇقىنى كەينىگە سېلىپ، باغدىن چىقىپ كەتتى. پاتمىخان ئۇلارنىڭ قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن ئەتراپىنى يالپۇز بېسىپ كەتكەن چاھنىڭ يېنىغا كەلدى. شاخ ـ شۇمبىلارنى ئېلىۋېتىپ قارىۋىدى، يەتتە ـ سەككىز مېتىر چوڭقۇرلۇقتا بىر قارا گەۋدە كۆرۈندى. ئۇ ئەتراپىغا بىر قارىۋېتىپ، ئوت ـ چۆپ ئارىسىغا يوشۇرۇپ قويغان ئارقانىنى ئالدى. بىر ئۇچىنى ئۇجمىنىڭ غولىغا چىگدى، يەنە بىر ئۇچىنى بېلىگە باغلاپ، چاھ ئىچىگە

ساڭگىلىدى. پۇتىنى ئۇياق ـ بۇياققا سۇنۇپ، ئويۇققا دەسسەپ ئاستا ـ ئاستا چاھ ئىچىگە چۈشتى.

ـــ مەريەمنىساخان، ـــ ئۇ پەس ئاۋازدا چاقىردى.

ئاۋاز چىقمىدى.

ـــ مەريەمنىساخان سىڭلىم ! ـــ پاتمىخان ئۈنلۈك توۋلىدى.

ـــ ھە، ـــ جانسىز بىر ئاۋاز تاپىنى ئاستىدىنلا ئاڭلاندى.

ـــ سىڭلىم، قوپۇڭ. بۇ مەن، پاتمىخان ئاچىڭىز، ـــ بىر سوغۇق قول مەريەمنىسانىڭ پاقالچاق، يوتىلىرىنى سىلىدى. پاتمىخان زوڭ ئولتۇرۇپ، يۈزىنى ياش يۇقى بىر يۈزگە ياقتى.

ـــ جېنىم ئاچا ! نېمىدەپ بۇ چاھ ئىچىگە چۈشكەنلا؟ ـــ مەريەمنىسا پاتمىخاننى بېلىدىن قاماللاپ قۇچاقلىدى، ـــ سىلى ھاياتىمنى ساقلاپ كېلىۋاتىدىلا، بولمىسا ئاللىبۇرۇن تۈگەشكەن بولاتتىم. سىلىگە نېمىدەپ رەھمەت ئېيتىشنى بىلمەيمەن. سىلىگە ئاللا رەھمەت قىلسۇن.

ـــ سىڭلىم، بەندىنى ھەر كويغا خۇدا ئۆزى سالىدۇ. بۇ چاھ ئىچىدە سىزنى ئامان ـ ئېسەن ساقلاۋاتقانمۇ خۇدا. ئېرىم دېگەن بەچچىخەرنى سۆزگە كۆندۈرگۈچە، يالماۋۇز كېلىپ قالدى، شۇڭا يېنىڭىزغا چۈشتۈم. قارىغاندا ئۇ سىزگە چېقىلىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇنى شۇم نىيىتىگە يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن، ئۇنىڭغا تىكەندەك سانجىلماي، مەجنۇنتالدەك مۇلايىم بولۇڭ. قوينىدىن سالامەت سۇغۇرۇلۇپ چىقىۋېلىش ئۈچۈن، ئۇنى ئۆزىڭىزگە تېخىمۇ مەپتۇن قىلىپ، دېگەنلىرىگە ئۇناتقاندىلا، مەقسىتىڭىزگە يېتەلەيسىز. مۇشكۈلنى ئاسان قىلغۇچى خۇدا. تۇرۇڭ، سىڭلىم، چاھتىن چىقىپ ئۇ دۆيۈزنىڭ يېنىغا بارايلى.

مەريەمنىسا بۇلاقتەك ياشلىق كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ، بېشىنى لىڭشىتتى.

قاسىم قېچىر بىلەن تۇردى قاڭرۇق مەريەمنىسانى بەھرامنىڭ ئۆيىدىن ئەپقاچقان ئاشۇ كېچىدە، ئۇنىڭ قورسىقى قاتتىق ئاغرىپ كەتكەنىدى. چاھ ئىچىگە تاشلانغاندىن كېيىن ئاغرىق

كۇچىيىپ يېتىپ قالدى. ئەتىسى سەھەردە بالىسى چۇشۇپ كەتتى. ئوغۇل يا قىز ئىكەنلىكىنىمۇ بىلەلمەي، كەچكىچە قۇچىقىدا تۇتۇپ ئولتۇرۇپ، ئاخىر چاھىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا كۆمۈپ قويدى. يېشى يامغۇردەك تۆكۈلدى. كۇتمىگەندە پاتمىخان ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، پاخال، كۆرپە - يوتقان تاشلاپ بەردى. ئۆگۈنى ئۆزىمۇ چاھ ئىچىگە چۇشۇپ:

— سىڭلىم، سىز زالىمنىڭ قولىغا چۇشۇپ قاپسىز. ئېرىم قەيسەر، ئىشچان بولسىمۇ، مىرزا ئەلى تاغاي دېگەن مەككار زالىمغا باغلىنىپ قالغان. سىزنى قاچۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ئېرىمنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىشىم كېرەك. سىز بۇ ئازابقا چىداپ، سەۋر قىلىپ تۇرۇڭ. سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن، سەۋر قىلغان كىشى مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ، — دەپ مەريەمنىسانى ئۇمىدلەندۇردى. ئۇ ئېرى شەھەرگە كىرىپ كەتكەنلەردە چاھقا چۇشۇپ، مەريەمنىسا بىلەن مۇڭداشتى، ھالىغا يەتتى، ئوبدان تاماقلارنى ئېتىپ بەردى. قەستەن ئۇرۇش - جېدەل قىلىپ، ئېرىنى «مېنى مەريەمنىسادىن كۈنلەيدىكەن» دېگەن ئويغا كەلتۇرۇپ قويدى.

تۇردى قاتۇرۇق ئۆزى پايلاقچىلىق قىلىپ، مەريەمنىساغا ئاش - تاماق بېرىش ئىشىنى خوتۇنىنىڭ قىلىشىغا ماقۇل بولغانىدى. شۇنداق قىلىپ، مۇشۇ كۈنگىچە مەريەمنىسا ھايات تۇرۇۋاتاتتى. مەرھۇم قېينىئانىسى سىلىمخانىنىڭ قانغا غەرق بولۇپ ياتقان ھالىتى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن نېرى بولمايتتى ...

ئۇلار چاھتىن چىقتى. كەچكى شەپەق باغدىكى كۆلنىڭ تىنىق سۇيىدە ھال رەڭ شارچىلارنى پەيدا قىلغانىدى. كۈنگە قارىغان مەريەمنىسانىڭ كۆزلىرى قىسىلدى. ئەگەر چاھتىن بۇرۇنراق چىققان بولسا، جۇپلەشكەن كىرپىكلىرىنى ئاچالمىغان بولاتتى. پېتىۋاتقان قۇياشنىڭ ئاجىز نۇرىدا سارغايغان چىرايى تولىمۇ مۇڭلۇق كۆرۈنەتتى. ياداپ قورايدەك زىلۋالىشىپ قالغان بۇ چوكانىنىڭ كۆز قارىچۇقى يوغىناپ، بۇلدۇقلاپ تۇرغان بۇلاققا

ئوخشاپ قالغاندى. شەمشادتەك بويى بىلەن يەنىلا گۈزەل ئىدى. پاتمىخان چاچلىرىنى كۈن ئاشۇرۇپ تاراپ قويغاچقا، چاچلىرى شۇنچە يۇمران، ئەۋرىشىم بولۇپ، يىگىرمە ئىككى ياشلىق چوكانده‌ك ئەمەس، ئون سەككىز ياشلىق قىزده‌ك كۆرۈنەتتى.

پاتمىخاننىڭ باشلىشى بىلەن مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ چىراغ يېقىلىق هۇجرىسىغا كىرگەن مەريەمنىسانىڭ تېنى جۇغۇلدىدى.

— پاتمىخان، سىز ئاۋۋال چاي، قەنت ـ گېزەك كەلتۈرۈپ، تاماققا تۇتۇش قىلىڭ. مەن مەريەمنىسا قىز بىلەن بىرده‌م ئەھۋاللىشاي. ده‌ردىگە مەن ده‌رمان بولمىسام، كىم ده‌رمان بولىدۇ؟ — دېدى مىرزا ئەلى تاغاي مەريەمنىسانىڭ باش ـ ئايىغىغا سىنچىلاپ قاراپ مۇغەمبەرلىك بىلەن.

ناماز شامغا ئېيتىلغان ئەزان ئاڭلاندى. مىرزا ئەلى تاغاي ئالدىراپ ـ سالدىراپ تونىنى سېلىپ، سەللىسىنى تەكچىگە قويدى ـ ده، كەشنى كىيىپ چىقىپ، باغ هويلىسىدا تاھارەت ئېلىشقا تۇتۇش قىلدى. يۇڭلۇق پۇتنى يۇيۇۋېتىپ مەريەمنىسانىڭ سەل ئېگىلىپ سۇ قۇيۇپ بېرىدىغان زىبا قامىتىنى كۆرگەنده‌ك بولدى. ئۇ هىجايغىنىچە ئۆيگە يېنىپ كىردى. ياساۋۇل، خىزمەتكارلىرىنى تېگى پەس ده‌پ قارىغاچقا، نامازنى بىللە ئوقۇماي، ئۆزى يالغۇز ئۆتەيتتى. ئۇ نامازغا تۇرغاندا مەريەمنىسا ئۆيگە كۆز سالدى. ئىككى دېرىزىسى باغقا قارايدىغان بۇ ئۆي ئانچە چوڭ ئەمەس، ئۇلىغا زىلچا ۋە شىرداق سېلىنغانىدى. دېرىزە تەكچىسىنىڭ بىرسىده دۇۋە‌ت، قەغەز، قەلەم، يەنە بىرسىده رېھىل بىلەن قۇرئان بار ئىدى. مەريەمنىسانىڭ ياشلىق كۆزلىرى قەغەز ـ قەلەمگە تىكىلىپ قالدى. كۆڭلىدىن ئاللىقانداق ئويلار كەچتى ـ ده، چېھرىده تەبەسسۇم پەيدا بولدى. بۇ كۇلكە غەزەپ كۇلكىسى ئىدى.

پاتمىخان بىر پەتنۇستا گېزەك، چاي ئەكىردى. چىراغقا يانداپ شامداندىكى ئۇچ تال شامنىمۇ يېقىپ قويدى. ئۆي سۇتتەك يورۇپ كەتتى. مەريەمنىسانىڭ زەپىران چىرايىغا سايە تاشلاپ تۇرغان

كىرپىكلىرى شال مايسىلىرىدەك تال ـ تال كۆرۈنەتتى. سەل ئۇچلۇق ئېڭىكى ئېلىپتەك قائىشىرىغا ئۇدۇل بولۇپ، تامغا چۈشكەن سايىسىمۇ شۇنداق چىرايلىق ئىدى.

مىرزا ئەلى تاغاينىڭ مەريەمنىساغا قادالغان كۆزلىرىدىن كىرگەن كۇچلۇك بىر ئوت يۈرىكىگە تۇتاشتى. ئۇ ئىچىدە: «بۇ جۇۋانىمەك رىيازەت چەككەنسېرى ئۇز بولۇپ كېتىپتۇيا. ھەي ئىسىت، قىزلىقىڭ خەققە نېسىپ بولۇپ كېتىپ ئارماندا قالدىم» دەپ تامىقىنى چاكىلداتتى، كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئالالماي قالدى.

— مەريەمنىساخان، ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات. ئۇنى سۈرۈشتۈرگۈم يوق، بىر قېتىملىق يامان چۈش بولۇپ قالسۇن. نەزىرىمدە سىز يەنىلا لەۋەن قىز. بۇگۈندىن باشلاپ مانا مۇشۇ كۆركەم ئۆيلەر، مۇشۇ بېھىشتەك باغ سىزنىڭ بولىدۇ. مەنلا بولىدىكەنمەن، سىزگە ھېچكىم چېقىلالمايدۇ. ئەمدى بىر ـ ئەبلەخلەرنىڭ سىزنى چاھقا سولاپ قويغىنىدىن خەۋەرسىز قاپتىمەن. ئاخشام قاسىم قېچىردىن سىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىڭىزنى ئاڭلاپ، بۇگۈن بۇ يەرگە چىقىپ كۆرۈشكۈچە تاقىتىم تاق بولدى، مەريەمنىساخان. سىزنىڭ ساق ـ سالامەت تۇرغانلىقىڭىزدىن بەكمۇ مەمنۇن بولدۇم، — مىرزا ئەلى تاغاي يەردىن بېشىنى ئالماي ئولتۇرغان مەريەمنىساخاندىن جاۋاب كۈتۈپ جىم بولدى.

— ۋەزىر ئەزەم، — رومىلىنى قايرىۋەتكەن مەريەمنىسانىڭ ئۇنى بوش چىقتى، — مەنمۇ سىلىنى كۆرۈپ خۇش بولدۇم. ئاجىزەلىرىنى كەچۈرگەنلىرىدىن تېخىمۇ سۆيۈندۈم. لېكىن، تەخسىر، — ئۇنى بىردىنلا يىغا بېسىپ، كۆزلىرىدىن يىپىي ئۆزۈلگەن مارجاندەك ياش تۆكۈلدى، سۆزىنى ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ داۋام قىلدى، — مەن بىرنەچچە ئايدىن بېرى چاھ ئىچىدە تۇرۇپ تولىمۇ ئاجىزلاپ كەتتىم، توختىماي خۇن كېلىۋاتىدۇ. مۆھلەت

بەرسىلە، بىرئاز ئەسلىمگە كېلىۋالسام، ئۇ چاغدا خىزمەتلىرىنى جان دەپ قىلاتتىم ... — ئىچ - ئىچىدىن چىققان يىغا سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇ بىر قانخور ئالدىدا ئىلاجسىز قېلىۋاتقىنىغا يىغلايتتى.

ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۇزمەي ئولتۇرغان مىرزا ئەلى تاغاي: «تازا قىينىلىپتۇ بەتبەخت. توختىماي خۇن كېلىۋاتقىنى يامان بوپتۇ، بىر - ئىككى ھەپتە ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرەي، پاتمىخان ئۇنى ئوبدان كۈتسۇن، بۇ ھالدا ئۇنىڭغا يېقىنلاشسام قاملاشمىغۇدەك» دەپ ئويلاپ:

— ئەمىسە ئوبدان كۈتۈنۈپ، سالامەتلىكىنىزنى تېز ئەسلىگە كەلتۈرۈڭ، مەريەمنىساخان. كەچتە ئوغرى - يالغاندىن ساقلىنىش ئۈچۈن، بۇ يەردىكىلەرگە سىز ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكىنى قۇلۇپلاپ قويۇشنى تاپىلايمەن. بامدات نامىزىدىن كېيىن ئېچىۋەتسە بىخەتەر بولىدۇ. مەنمۇ ئۇچ - تۆت كۈندە بىر چىقىپ تۇرىمەن.

مىرزا ئەلى تاغاي: «قوناق شېخىدەك بولۇپ قالغان بۇ مەرەزگە ئەت قونۇپ، مەكىزى قىزارغۇچە بىرەر ئاي ئۆتىدىغان ئوخشايدۇ. خەيرىيەت، نېمىلا دېگەنبىلەن ئاخىر قولۇمغا چۈشتى، ئەمدى جىن - شايتانۇنمۇ ئۇنى ئالمىنىمدىن ئەكېتەلمەيدۇ» دەپ ئويلىغىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكە قاراپ ماڭدى.

— ھاي، تۇردى ئاخۇن، پاتمىخان ! — دەپ توۋلىدى ئۇ ھويلىغا چىقىپ. ئەر - خوتۇن ئىككىسى ھايال ئۆتمەي كېلىشتى.

— مەن شەھەرگە كىرىپ كېتىمەن، مەريەمنىساغا ئوبدان قاراڭلار. ئۇ مۇشۇ ئۆيدە تۇرىدۇ. ئىشىكنى قۇلۇپلاپ قويۇڭلار، ئەگەر قېچىپ كېتىدىغان بولسا، چاھتا سىلەر ياتسىلەر، ئۇقتۇڭلارمۇ؟

— ئۇقتۇق، ۋەزىر ئەزەم، خاتىرجەم بولسىلا. مېنىڭ

قولۇمدىن قۇشمۇ ئۇچۇپ كېتەلمەيدۇ، — دېدى تۇردى قاتقۇق مەغرۇر هالدا. ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى مىرزا ئەلى تاغاينى باغ دەرۋازىسىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى.

كۆكتە لەرزان ئۇزۇۋاتقان ئاينىڭ شولىسى دېرىزىگە چۈشكەنىدى. پاتمىخان بىر تاۋاق پولۇ ئېلىپ مەريەمنىسانىڭ قېشىغا كىردى.

— ئۇنىڭغا نېمە دېدىڭىز، مەريەمنىساخان؟ ئۇ بۇقىنى ئاسانلا قاچۇرۇۋېتىپسىزغۇ؟

خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان مەريەمنىسا ئۇنىڭغا قارىدى.

— ئارتۇقچە گەپ بولمىدى، پاتمىخان ئاچا. بۇقا غۇنجىنىسكەپ كۆرۈپ رايى يېنىپ قالدىمۇ، چېقىلمىدى. ئېيتقانلىرى بويىچە مۇلايىم بولۇۋىدىم، ئۇ تەرسا ئېرىپ قالدى.

— كۆك قۇرت يۇمشاق هەم كىچىك بولغىنى بىلەن چوڭ ـ چوڭ ياغاچلارنى يەپ ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋېتىدۇ. بەزىدە يۇمشاق، مۇلايىم بولۇش قاتتىق بولۇشتىن پايدىلىق، سىڭلىم. چاھتىن قۇتۇلغىنىڭىز ئوبدان بولدى. ئەمدى قاچماق تەس ئەمەس. ئېرىم دېگەن بەچچەخەرگە نەشە چەكتۈرۈپ قويسام ئۆلۈكتەك ئۇخلاپ كېتىدۇ.

— مەن مۇنداق ئويلاۋاتىمەن، — دېدى مەريەمنىسا دېرىزىدىن كۆكتە پارلاپ تۇرغان ئايغا قاراپ، — پۇتۇن كەچۈرمىشلىرىمنى يېزىپ، سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا ئەۋەتەيمىكىن؟

— كىمدىن، سىڭلىم؟

— سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن قەيەردە، قانداق كۆرۈشىمەن؟ — دېدى پاتمىخان ئۆزىگە ئىشەنچ قىلالماي.

— جۇمە كۈنى قارا پەرەنجە يېپىنىپ مەيدانى ئادالەتكە بارىدىلا. سۇلتان ئالىيلىرى مەسچىتتىن چىقىشىغا مەكتۇپۇمنى ئۇنىڭغا بېرىدىلا، — دېدى مەريەمنىسا.

— سۇلتان ئالىيلىرى مەكتۇپنى كۆرۈپ: «تۇتۇڭلار بۇ

خوتۇننى، قىرىق دەررە ئۇرۇپ، جازاسىنى بېرىڭلار» دېسە قانداق قىلىمەن، سىڭلىم؟

— ئۇنداق دېمەيدۇ، ئاچا.

— مىرزا ئەلى تاغاي خانغا ئاتا ۋەزىر تۇرسا، دېمەي قالارمۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلىنغان تۇرسا، ئاچچىقلانماسمۇ؟

— ئاچا، نېمىشقىدۇر مۇشۇ ئوي كۆڭلۈمگە چۈشكەندىن بېرى بۆلەكچە ئۈمىدلىنىپ قالدىم. قاچۇرۇۋەتسىلە، مەن نەگە بېرىپ، نەدە تۇرىمەن؟ تۇتۇلۇپ قالسام، ئۆلگىنىم شۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ يالماۋۇز سىلەرنىمۇ بوش قويمايدۇ. مەن كۆپ ئويلاندىم، مۇبادا سۇلتان ئالىيلىرى مەكتۇپۇمنى ئوقۇسا، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ گۇناھكار ئىكەنلىكى ئاشكارلىنىدۇ ھەم مەنمۇ بۇ قەپەستىن قۇتۇلمەن. ئاللا يولىدا ماڭا ياردەم قىلسىلا.

پاتمىخان پولۇغا باسقان گۆشنى نان ئۈستىگە ئېلىپ توغرىدى، ئوزايىدىن ئويلىنىپ قالغاندەك قىلاتتى.

مەريەمنىسا ئۇندىمەي ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتتى.

— پولۇغا بېقىڭ، سىڭلىم، — دېدى پاتمىخان توغرالغان گۆشلەرنى پولۇ ئۈستىگە بېسىپ.

پولۇ ئوخشىغانىدى. كۆڭلى بىرئاز ئارامىغا چۈشۈپ قالغان مەريەمنىسا پولۇنى ئوبدان يېدى.

— پاتمىخان ئاچا، سىلىنى ماڭا ئاللا يەتكۈزگەن، سىلىنى ئۆز ئاچامدەك كۆرىمەن. ماڭا سىلى ياردەم قىلمىسىلا، كىم ياردەم قىلىدۇ؟ — دېدى ئۇ كۆزلىرىگە مۆللىدە ياش ئېلىپ.

— ماقۇل، سىڭلىم. ئاۋۋال خەتنى يېزىڭ، ئاللا خالىسا ئاپىرىپ بېرىمەن. سىزنى ئازابتىن قۇتقۇزۇپ، ئۆزۈمنىڭ ئازابقا قېلىشىمدىن قورقۇۋاتقىنىم راست. شۇنداقتىمۇ، پېشانەمگە پۈتۈلگىنىنى كۆرەرمەن.

مەريەمنىسا پاتمىخانىنىڭ باغرىغا تاشلاندى.

ئىككىنچى باب

سۇلتاننىڭ ئويغاتقان مەكتۇپلار

1

گۈلئىرەم ئوردىسىنىڭ چاربېغى باغى ئەنجۈر، باغى ئانار، باغى شاپتۇل، باغى ئۆرۈك دەپ تۆتكە بۆلۈنەتتى. باغنىڭ ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان بىر ئۆستەڭ سۇ بىرقانچە ئىرنقا بۆلۈنۈپ، نېلۇپەر كۆلى ۋە گۈللۈكلەرگە قۇيۇلاتتى. ئىرىق ۋە كۆل بويىدىكى مەجنۇنتاللار زۇمرەتتەك سۇلارغا سايە تاشلاپ تۇراتتى. شاپتۇل، ئۆرۈكلەرنىڭ چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا گۈزەل كۆرۈنەتتى.

كۈن غەربكە قايرىلدى. ئۆرۈك دەرىخىنىڭ سەل ئېگىلگەن شېخىغا قونغان سوپىسوپىياك قۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپ بەھرامنىڭ بېشىغا چىچىپ قويدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغان بەھرام:

— دەستارىمنى بۇلغىۋەتتىڭ، شۇم قۇش، — دەپ تىللىۋەتتى.

— نېمە دەۋاتىسىز، سەردار؟ — ئەجەبسىنىپ سورىدى يېنىدىكى نۆكەر.

— ھېچنېمە، — ئۇ ئېگىشىپ يەردىن چالما ئالدى ـ دە، سوپىسوپىياڭغا قارىتىپ ئاتتى. سوپىسوپىياك ئۇچۇپ كەتتى.

بەھرام پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ بويۇنداپ دېرىزىدىن قاراپ، ئابدۇرەشىدخانىڭ تېخىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلىۋاتقىنىنى كۆردى. «جۇمە نامىزىدىن يېنىپلا خانغا مەقبەرە قىلىنغان دۇئان ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىۋىدى، يەنە قانچە ۋاقىت ئولتۇراركىن؟

ئەمىر ـ ئەركانلار ساقلاپ قالمىدىغان بولدى» دەپ ئويلىدى بەھرام بېشىدىن سەللىسىنى ئېلىپ. ئاپپاق سەللىنىڭ بەزى يەرلىرى چەل بولۇپ قالغانىدى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان جۇمە كۈنى مەسچىتتىن يېنىپ، مەيدانى ئادالەتكە بارمىسلا ئاتىسىنىڭ مەقبەرىسىگە يالغۇز بېرىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلاتتى، ئاندىن سۇلتان ساريېغا كىرەتتى. باشقىلار مەقبەرىگە بىللە بېرىشنى تەلەپ قىلسا:

ـــ مېنى يالغۇز قويۇڭلار. سىلەر بىلەن بىللە بارسام، ئاتامنىڭ روھى قورۇنۇپ قالارمىكىن دەيمەن، ـــ دەپ ئۇنمايتتى. بۇ ئۇنىڭ دۆلەت ئەركانلىرىغا تازا ئىشەنمەس بولۇپ قالغانلىقىدىن بېشارەت ئىدى. بەھرام بۇنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇنىڭغا بىلىندۇرمەي، خاس ياساۋۇل ـ نۆكەرلەر بىلەن يىراقتا تۇرۇپ قوغدايتتى. ئۇ ئاشكارا دۇشمەن ھۇجۇمىدىن يوشۇرۇن دۇشمەن قەستىنىڭ زىيان ـ زەخمىتى چوڭ بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنىدى. ھەرقانداق جايدا سۇلتاننى مۇھاپىزەت قىلىشنى باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى دەپ بىلەتتى. بولۇپمۇ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەمرى بىلەن مىرزا ئەلى تاغاينىڭ بېغىغا چىقىپ، كۇتمىگەندە مەريەمنىسا بىلەن كۆرۈشكەندىن بېرى، سۇلتانغا بولغان ھۆرمىتى دوستانە مېھىر ـ مۇھەببەتكە ئايلانغانىدى.

ئۇ باراقسان ئۆرۈك دەرىخىنىڭ غولىنى بىر قولى بىلەن تۇتۇپ تازا بويۇنداپ قاراپ، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ مەقبەرە ئالدىدىن تۇرۇپ، باغنى ئەنجۇرگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆردى.

باغقا يالغۇز قەدەم باسقان سۇلتاننىڭ ئوي ـ خىيالى يۆگىمەچ ئوتتەك چىگىچلىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ سۇلتان ساريېغا كىرىشكە رايى بارمايۋاتاتتى. ۋەزىر، ئەمىر باشلىق تامامى دۆلەت ئەربابلىرى، سەركەردىلەر گويا قارا نىيەت مۇناپىقتەك، سۇيىقەستچى، مەككارلاردەك تۇيۇلۇپ، ئۇلاردىن خۇشى كەتكەنىدى. سەۋەبى مىرزا ئەلى تاغاي ۋە خوجا

شاھمۇھەممەدى بارلاسنىڭ دىلى بىلەن تىلى ئوخشىمايدىغان ھېيلىگەر، قانخورلار ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى تەرەپتىن كېلىۋاتقان مەكتۇپ، ئەرزنامىلەر ئۇنى ئەندىشىگە سېلىپ قويغانىدى. بۇلار ئىچىدە مىرزا مۇھەممەدھەيدەر كۆرەگان كەشمىرىدىن ئەۋەتكەن مەكتۇپ، مەرھۇم سەئىد ئەلى كوكۇلداشنىڭ ئوغلى يازغان ئەرزنامە، ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاسنىڭ شىكايەتنامىسى ۋە مەريەمنىسانىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتى ئۇنى چوڭقۇر ئويغا غەرق قىلغانىدى. ئابدۇرەشىدخان: «بۇلارنىڭ ھەممىسى راستمىدۇ؟ ناھايەتكى، ئاتا ۋەزىر ئۇلار پاش قىلغاندەك قانخور، ئاسىي، سۇيىقەستچىمىدۇ؟ بۇ مۇمكىنمۇ ـ ھە ! ...» دەيتتى ئۆز ـ ئۆزىگە.

باغدا ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم يوق ئىدى. ھېچكىمنى كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدا باغۋەنلەرگە جېكىلەپ قويغانىدى. كۆل ئەتراپىدىكى ئارچا دەرىخى ۋە مەجنۇنتاللار ئۇنىڭ مىسكىن كۆڭلىگە تەسەللى بولسۇن دېگەندەك تولىمۇ يېقىملىق شىلدىرلايتتى. ئارچا دەرىخىنىڭ ئەڭ ئۈستۈنكى شېخىغا قونۇۋالغان بىر قۇش: «كاككۇك ! كاككۇك ! كاككۇك !» دەپ سايراۋاتاتتى. ھەر تەرەپكە بويۇنداپ سايراۋاتقان بۇ قۇشنى چۆچۈتۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن، ئابدۇرەشىدخان ئاستا كېلىپ كۆل بويىدىكى يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇققا ئولتۇردى. ئۇنىڭ بېشىدا يېشىل سەللە، ئۈچىسىدا ئاق مەشۇتتىن تىكىلگەن كەمزۇل، بېلىگە خەنجەر ئېسىلغان كۇمۇش كەمەر باغلانغان قارا شىم، قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيگەنىدى. قۇندۇزدەك قارا بۇرۇتى ئىككى ئىلىڭ ئۆسكەن ساقىلىغا تۇتىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ھازىدار بولغاچقا، ئالتۇن تاج كىيمىگەن، ئالتۇن كەمەر باغلىمىغانىدى. ئۇ ھەسرەت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى غۇر ـ غۇر شامالدا سەل چايقىلىپ تۇرغان كۆلگە تىكتى. تاج رەڭ چاقماق تون كىيگەن كاككۇكنىڭ كۆلەڭگىسى سۇدا سىرلىق تۇس ئالغانىدى. خەندان ئۇرۇپ سايراۋاتقان بۇ قۇش ئابدۇرەشىدخانغا تەسەللى

بەرىۋاتقانىدەك قىلاتتى. كاككۇك كۆلەڭگىسىنىڭ ئەتراپىدا بېلىجانلار پىلتىنىڭ ئېتىپ ئويناشۋاتاتتى. ئۇنىڭ زۇمرەتتەك تىنىق سۇغا قارىغانسېرى قارىغۇسى كەلدى. بېلىجانلار قۇيرۇق چۆرۈپ شۇڭغۇسا كۆل يۈزىدە كىچىك چەمبەرلەر ھاسىل بولاتتى. ئۇ ئارامبەخش كۆلگە قارىغىنىچە يانچۇقىغا سېلىۋالغان تۆت پارچە خەتنى ئالدى. بىردەم خىيال قىلىپ تۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئاندىن بىرىنچى خەتنى ئېچىپ ئوقۇدى:

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.

ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرى، ئۆزلىرىنىڭ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ خانى بولغانلىقلىرىنى مۇبارەكلەيمەن. ئالىيلىرىغا ئاللا رەھمەت قىلسۇن، ئامىن!

ئالىيلىرىغا مەلۇم بولسۇنكى، مەملىكەت ئاتىسى، خانلىقىمىزنىڭ بەرپاچىسى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ مەقبەرىسىدە تۆكۈلگەن قان پېقىرنىڭ يۈز - كۆزىگە چاچرىغاندەك بولۇپ قاتتىق چۆچۈدۈم، ۋەھىمىدە قالدىم، مۇبادا بۇ يىراق تاغلىق رايوندا بولماي، پاختەختە بولغان بولسام، پېقىرنىڭمۇ قېنى تۆكۈلەر ئىكەن. خەيرىيەت، جانابىي ئاللا مېنى بۇ ناھەق ئۆلۈمدىن ساقلاپ قاپتۇ. لېكىن، ئۆزۈمنىڭ بۇ يەردە ئامان قالغىنىمدىن قىلچە مەمنۇن بولمىدىم. رەزىلىلىك بىلەن سۈيىقەست ئىشلىتىپ، خانلىقىمىزنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن بىرسى بولغان باھادىر، دانىشمەن سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە سەۋەبچى بولغان مەلئۇن ئاسىيلارغا نەپرەت ئوقۇدۇم. ئاللادىن ئۇلارنى جازالاشنى تىلىدىم. پېقىرغا بەش قولدەك ئايانكى، زالىم سۇلتان ئاكىسى مىرزا ئابابەكرىدىن يۈز ئۆرۈپ، بىزگە قېتىلغان كۈندىن باشلاپ سەئىدخانغا سەممىي - سادىق بولۇپ يۈز تاپقان سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ قىلچە گۇناھى

يوق ئىدى. ئۇ زالىم ئاكىسىغا يۈز ـ خاتىر قىلمىغانلىقى بىلەن ئەلنىڭ نەزىرىگە ئېلىنىپ، نامراتلىشىپ كەتكەن كاشغەر دىيارىنىڭ رونىق تاپقۇرۇپ ئاۋاتلاشتۇرغانىدى. تەكشۈرۈپ ھەق ـ ناھەقنى ئايرىماي، ھەتتا ھەقىقىي ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈشكىمۇ يول قويماي، ئۇنى قەتل قىلىشقا بۈيرۇپتىلا. سۇلتان ئالىيلىرى، سىلىدىن شۇنى سورايكى، زادى كىم ئۇنى قەتل قىلىشقا مەسلىھەت بەردى؟ تۆھمەت قىلىپ، ئۇنى قارىلىغان كىم؟ تاش يۈرەكلىك بىلەن قىلغان يەنە بىر قىلمىشلىرى شۇكى: پېقىرنىڭ ھەرىمى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ئانىمۇ، ئاتىمۇ بىر قېرىندىشى بولغان ھاممىلىرىنى بەدەخشانغا ھەيدەپ چىقىرىشقا قانداق پېتىندىلا؟ ئۇلار كېسەل ئەمەسمىدى؟ بۇنى ئەمدى ئويلاپ كۆرۈشلىرىنى، تەكشۈرۈپ ھەق ـ ناھەقنى ئايرىپ چىققاندىن كېيىن ئاشۇ قارا نىيەت تۆھمەتخورغا، رەزىل سۈيقەستچىگە، خانلىقنىمىز پېشۋالىرىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان قانخور مۇناپىققا جازا ھۆكۈم قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن. ئەمرلىرىگە بىنائەن تىبەت ئېلىنى شاھزادە ئىسكەندەر سۇلتانغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، كەشمىر دىياردا تۇرۇۋاتقىنىمەن. ئەگەر بۇ مەكتۇپۇمنى گۆدەكلەرچە ئويلاپ خاتاغا چىقارسىلا، ئۇستۇمگە لەشكەر تارتىپ بېرىشلىرىنى سورايمەن. بىز جەڭگاھتا كۆرۈشەيلى.

ئەي، مېنىڭ بىر نەۋرە ئاكامنىڭ ئوغلى، ئىخلاس بىلەن تەربىيەلەنگەن شاھزادە، كەمىنە ھاكاۋۇر، قارام سۇلتانىنىڭ جاۋابىنى ئەمەس، خەلق غېمىنى يەيدىغان، ئۆزىگە جان كۆيدۈرگەن ئۇستازىنى ئۇنتۇمىغان، ئادىل، شەپقەتلىك خانتىڭ جاۋابىنى كۈتىمەن.

خەير، ئاللا ھەممىمىزگە ھىدايەت ئاتا قىلسۇن.

ئۇستازىم دەپ تونۇسىلا ئۇستازلىرى بولمىش

مىرزا مۇھەممەدھەيدەر كۆرەگان.

ھىجرىيە 940 ـ يىلى جۇمادىيەلئەۋۋەلنىڭ 11 ـ كۈنى.

ئوقۇلۇپ بولغان مەكتۇپ لەرزىگە كەلگەن قولدىن كۆلگە چۈشۈپ كېتىۋىدى، ئابدۇرەشىدخان ئىتتىك ئېلىۋالدى. يۇرىكى قىسىلغاندەك بولۇپ، كۆكرىكىگە ئاغرىق كىردى. «شۇ ۋاقىتتا مەرھۇم خان ئاتامنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا قۇتۇرغان شىرغا ئايلىنىپ قالغانىدىم. ئەگەر شۇ چاغدا ئۇستازىم مىرزا مۇھەممەدھەيدەر كۆرەگان مەقبەرە يېنىدا بولغان بولسا، ئۇنىمۇ ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىكەنمەن. سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى، ئەلى سەئىد كوكۇلداشنى، كېيىن ئىنىم ئىسكەندەر سۇلتاننى ئۆلتۈرۇشكە دەۋەت قىلغان كىشى مىرزا ئەلى تاغاي ئىدى. تاغام ئەمىن خوجا سۇلتاننى قۇتراتقانمۇ ئاشۇ مەلئۇن ئىدى. ئۇنىڭ مۇنداق قىلىشى ماڭا سادىقلىقىدىنمۇ ياكى مېنى سادىق كىشىلىرىمدىن ئايرىش ئۈچۈنمۇ؟ كېسەل هاممىلىرىمنى بەدەخشانغا كەتكۈزۈۋەتكىنىمنى قانداقمۇ كەچۈرۈۋەتكىلى بولسۇن؟ نېمىشقا ئەينى چاغدا بۇنى ئويلاپ كۆرمىگەندىمەن...»

ئۇ ئويلىغانسېرى مىرزا ئەلى تاغاينىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىدە بىر سىرنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. قوچقاربېشى قىشلىقىدىكى ۋاقتىدا پايتەختتىن خەت ئەكەلگەن ھارىس نەجمىدىن دوغلاتنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى، قىرغىز باتۇرىنىڭ قەتل قىلىنىشى ناھايىتى سىرلىق بولغانىدى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ كۆز ئالدىدا مىرزا ئەلى تاغاينىڭ دائىم ھەجىيىپ تۇرىدىغان قىياپىتى نامايان بولغان ھامان، نېمە ئۈچۈندۇر سەسكەنگەندەك بولۇپ، ۋۇجۇدى سىلكىنىپ كەتتى. ئۇ ئىككىنچى لېپاپىنى ئاچتى. بۇ ئەلى سەئىد كوكۇلداشنىڭ ئوغلى ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشنىڭ ئەرزى ئىدى.

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ شانۇشەۋكەتلىك سۇلتانى

ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرىغا:

مەنكى مەرھۇم سەئىدخان ئاتىمىزنىڭ مەقبەرىسى ئالدىدا قەتل قىلىنغان ۋەزىر ئەلى سەئىد كوكۇلداشنىڭ ئوغلى ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش ئالىيلىرىغا شۇنىڭ ئۈچۈن ئەرز قىلىمەنكى، مەرھۇم ئاتام ناھايىتى ئېھتىياتچان، ھەربىر ئىشنى، ھەربىر سۆزنى ئويلاپ قىلىدىغان ئادەم ئىدى. پېقىر تۇنجى ئوغلى بولۇش سۈپىتىم بىلەن مەرھۇم خان ئاتىمىز سەئىدخاننىڭ ۋە ئالىيلىرىنىڭ ياخشى سۈپەتلىرىنى ئەنە شۇ مەرھۇم ئاتامدىن ئاڭلاپ چوڭ بولغانىدىم. كىچىكىمدىنلا ھەربىرلىرىگە ھۆرمەت بىلەن ئىخلاس قىلىپ، قاتارغا قوشۇلغىنىمنى ئويلىسام، ئىچ - ئىچىمدىن ئۆرتىنىپ كېتىمەن. قاچانكى ئاتام ناھەق ئۆلتۈرۈلدى، شۇنىڭدىن باشلاپ قەلبىمدىكى مېھىر - مۇھەببەت ئوتلىرى ئۆچۈپ، ۋۇجۇدۇم مۇزلاپ كەتتى. ئەمما، ئاتامنىڭ تارتمىسىدىن چىقىقان مەكتۇپنى ئوقۇپ، ھەقىقىي سۈيىقەستچىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ئۇ باشقا كىشى بولماستىن، بىرمەھەل ئاتام بىلەن يېقىن ئۆتكەن، بىرلىكتە ئالىيلىرىغا سۈيىقەست پىلانلىغان ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەلى تاغايدۇر. ئاتام ئۇنىڭ قارا نىيىتىنى چۈشىنىپ، ئۆزىنى تارتقاندىن كېيىن بۇ ھەقتە خاتىرە قالدۇرغان. ئالىيلىرىنىڭ ئۇشبۇ خاتىرىنى ئوقۇپ چىقىشلىرى ھەق - ناھەقنى ئايرىشلىرى ئۈچۈن زۆرۈر، دەپ قارايمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئالىيلىرىغا ئۇشبۇ ئەرزنامىنى يازدىم. بىگۇناھ قەتل قىلىنغان ئاتامنى ئاقلاپ، ھەقىقىي گۇناھكار مىرزا ئەلى تاغايغا تېگىشلىك جازا بېرىشلىرىنى بارلىق ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - يارەنلەر ئۆتۈنمىز. بۇ ئەرزنامىگە قوشۇپ ئاتام يازغان خاتىرىلەرنىمۇ ئەۋەتتۇق، ۋاقىپ بولغايلا.

ھۆرمەت بىلەن:

يارکەند شەھىرى ھەيدەرباغ كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق

ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش

ھىجرىيە 940 ـ يىلى جۇمادىيەلئاخىرنىڭ 3 ـ كۈنى.

ئابدۇرەشىدخان ئەرزنامە بىلەن لېپاپىغا سېلىنغان پاتلىق قەغەزنى ئېچىپ چىرايلىق يېزىلغان جۇملىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى:

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.

خۇدايىتائالا پېقىرنىڭ پاسىق كۆڭلىگە سېلىشى بىلەن يېزىپ قالدۇرغانلىرىمنىڭ ھەممىسى راست. مۇشۇ كۈنلەردە بىر چىلبۆرە قوي تېرىسىگە ئورنىتۇېلىپ، خان ئالدىدا ئىناۋەت قازىنىتۇالدى. ئۇ يوشۇرۇن سۇيىقەست بىلەن شۇغۇللانماقتا. ئۇنىڭ ئۇجۇقتۇرماقچى بولغان بىرىنچى ئادىمى خان ئاتىمىزنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇرەشىدخاندۇر. ھىجرىيە 921 ـ يىلى ھوشۇر ئېيىدا ئۇ خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس ئىككىمىزنى ئۆيىگە چاقىرىپ: «ئابدۇرەشىدخاننى كۆزدىن يوقاتساق، سەئىدخان يۆلەنچۈكىدىن ئايرىلىدۇ» دەپ شاھزادىنى ئۆلتۈرۈشكە ھارىس نەجمىدىن دوغلاتنى بەلگىلىدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىزنى كۆرۈشتۇردى. شىكاردا ساداقتىن ئوق ئۇزۇپ ئابدۇرەشىدخانغا تەككۈزەلمىگىنى ئۈچۈن ئۇنى ئەيىبلىدى. شۇ يىلى ئابدۇرەشىدخان تۇرپانغا بارغاندىمۇ ئۇ يەردىكى ئادەملىرى ئارقىلىق ساداقتىن ئوق ئاتقۇزغان، بىراق تەككۈزەلمىگەن. بۇنىمۇ بىزگە ئۆز ئاغزى بىلەن سۆزلەپ بەرگەنىدى.

سۇلتان مەنسۇرخان بىلەن سۇلتان سەئىدخاننىڭ قېرىنداشلىق مېھرىنى ئۇزۇش، ئىككى خانلىق ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنى بۇزۇش ئۈچۈن، ئادەملىرىنى ئىشقا سېلىپ، مەلىكە گۈلنىگار بېكەمنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكىنىمۇ خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس

مۇنشىلىقىغا بەلگىلەپ يارلىق چۈشۈردى. شۇنداق قىلىپ، ئوردىدىكى ئون ئىككى مۇنشىنىڭ بىرسى بولۇپ قالدىم. مىرزا ئەلى تاغايدىن كۆپ مىننەتدار بولۇپ، قەيەردە كۆرسەم ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ يۈردۈم. ئۇ مانىڭا: «سىز بىلىملىك يىگىت، ئوردىدا ھەر خىل ئادەملەر بار. ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپ، نېمە دېيىشكەنلىرىنى ۋاقتىدا مانىڭا يەتكۈزۈپ تۇرۇڭ. ئورنىڭىزنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىمۇ خىزمىتىڭىزنىڭ ئۇنۇمىگە باغلىق» دېدى. باشقىلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ تىڭىتىڭلايدىغان بولدۇم. ئوردىدىكى دۆلەت ئەربابلىرىدىن تارتىپ ئادەتتىكى خىزمەتكارلارغا قەدەر مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ياخشى گەپىنى قىلىدىغانلار ناھايىتى ئاز ئىدى. كۆپچىلىك ئۇنى ئىككى يۈزلىمىچى مەككار دەپ ئەيىبلەيتتى. ئائىلىغانلىرىمنى ئۇنىڭغا ئېقىتماي ـ تېمىتماي دەپ تۇردۇم. ئۇنى ئەيىبلىگەن بىرقانچە ئەرباب تۇيۇقسىز زىندانغا تاشلاندى. بۇنىڭدىن چۆچۈپ تۇرۇۋېدىم، مىرزا ئەلى تاغاي ئالىيلىرى بىلەن ئاقسۇغا كەتتى. ئۇنىڭ تاپىلىغىنى بويىچە شاھمۇھەممەدى بارلاسقا مەلۇمات بېرىپ تۇردۇم. ئاقسۇدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە ئىش قىلدىم. خان ئاتىمىز سەئىدخان تىبەتكە يۈرۈش قىلدى. مىرزا ئەلى تاغاي ۋە خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسمۇ بىللە كەتتى. بىر يىل ئۆتكەندە خان ئاتىمىزنىڭ يارىكەندكە كېلىۋېتىپ ۋاپات بولغانلىقى توغرۇلۇق خەۋەر كېلىپ مۇسىبەت قايغۇسىغا غەرق بولدۇق. پايتەختە ئاممىسى ۋە ئوردا ئەھلى بىلەن ئالدىغا چىقىپ ھايات چىنىغى ئۆچكەن جەستىنى ئەكىردۇق. قىيامەت قايىم بولدى. مىرزا ئەلى تاغاي ۋە شاھمۇھەممەدى بارلاسنىڭ دالالىتى بىلەن ئالدىراپ ـ تېنەپ دۋانخانا ھۇجرىسىغا دەپنە قىلدۇق. ئىسكەندەر سۇلتان ۋە دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ مۇھەررەمنىڭ بىرىنچى كۈنى بولمىش پەيشەمبىنى

خاسیەتلىك كۈن دەپ قاراپ، ئالىيلىرىنىڭ شۇ كۈنى پايتەختكە قەدەم تەشرىپ قىلىشلىرىنى ئۆتۈنۈپ يازغان مەكتۇپىنى مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئېلىپ ئالدىلىرىغا كەتكەنلىكى ئېنىق يادىمدا. ئەتىسى سەھەردە ئالىيلىرى خەۋەرمۇ بەرمەي لەشكەرلەر بىلەن ئۇشتۇمتۇت ئوردىغا باستۇرۇپ كىردىلە. پېقىر ھەم ھەيران بولدۇم، ھەم ۋەھىمىدە قالدىم. مەرھۇم خان ئاتىمىزنىڭ مەقبەرىسى يېنىدا بۇيرۇقلىرى بىلەن سەييىدمۇھەممەد مىرزا، ئەلى سەئىد كوكۇلداش قەتل قىلىندى. مىرزا ئەلى تاغاي، ئەمىر خوجا شاھمۇھەممەدىلەرنىڭ يەل بېرىپ قىلغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، بولۇۋاتقان خۇنخورلۇقنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدۇم. ئۇلارنىڭ تېخىمۇ يۇقىرى مەرتىۋە، چوڭ ھوقۇقنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن ئەلى سەئىد كوكۇلداشنى مۇناپىقلارچە بوھتان چاپلاپ قارىلىغانلىقىنىڭ بىر شاھىتى بولۇپ قالدىم. بۇ ناھەق تۆكۈلگەن قان مېنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى. شۇ كۈنى كەچ مىرزا ئەلى تاغاي پېقىرنى ئۆيىگە كەچلىك تاماقىقا چاقىردى، بارسام خوجا شاھمۇھەممەدمۇ بار ئىكەن. ئۇلار بىر - بىرىنى مۇبارەكلەشتى. خوجا شاھمۇھەممەدى ئۇنى ئاتا ۋەزىر دەپ ئاتىدى، مىرزا ئەلى تاغايمۇ ئۇنى ئەمىر كەبىر دەپ ئاتىدى. ماڭا خەزىنە ۋەزىرى بولمىز، دەپ بېشارەت بەردى. قاسىم ياساۋۇلنى ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارى بولدۇ، يارىملىق ئادەم، دەپ ماختىدى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ماڭا ئەھۋال تېخىمۇ ئايدىڭ بولدى.

بىر ئىنسان ئۇچۇن ھەقىقەتنى ياقلاش مۇقەددەس بۇرچتۇر. پېقىر بۇ بۇرچۇمنى شەرتسىز ۋە خالىس ئادا قىلىش ئىرادىسىگە كەلدىم، كېسەللىكىمنى باھانە قىلىپ ئوردىغا كەلمەي قويدۇم. ئەسلىدە كېسەل ئەمەس ئىدىم. ھەقىقەتنىڭ ئاستىن - ئۇستۇن قىلىنىۋېتىشىگە چىداپ تۇرالماي،

ئوردىدىكى ئەمىلىمدىن بىراقلا ۋاز كەچمەكچى بولدۇم.
سۇلتان ئالىيلىرى، بوينۇم قىلدا باغلاقلىق. ھەق ئۈچۈن ئۆلۈشكە رازىمەنكى، ناھەققە باش ئېگىپ ياشاشنى ۋىجدانسىزلىق، تۇزكورلۇق، ئاسىيلىق دەپ بىلىمەن ۋە ئۇنداق نومۇسسىزلارچە ئىككى يۈزلىمىلىك قىلىپ ياشاشنى ئەسلا خالىمايمەن. مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن خوجا شاھمۇھەممەدىگە ئوخشاش مۇناپىقلارنىڭ سايىسىدا كۈن كۆرگەندىن ھەقىقەت ئاپتىپىدا چاڭقاپ ئۆلگەن ئەۋزەل. دارغا ئېسىشقا ھۆكۈم قىلسىلىمۇ، چېپىشقا بۇيرۇسىلىمۇ مەيلى، لېكىن بۇ شىكايەتنامىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ، ئادالەت تارازىسىغا سېلىپ كۆرۈشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن.
ئالىي ئېھتىرام بىلەن ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس. تۇرار جايىم يارکەند شەھىرى ھاجىخالدار كوچىسى.

ھىجرىيە 940 ـ يىلى جۇمادىيەلئاخىرنىڭ 21 ـ كۈنى.

ئابدۇرەشىدخان بۇ خەتنى ئوقۇپ بولۇپ پېشانىسىغا بىرنى ئۇردى. «شۇ قىرغىندىن كېيىن خېلى كۆپ ئەمىر، ۋەزىر، سەركەردىلەرنىڭ ئوردىغا كەلمەي قويۇشىدا گەپ بار ئىكەن ـ دە، بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ قاتتىق نارازى بولغانلىقىنى بىلدۇرۇپتىكەن. مەن بولسام خانلىقىمىزنىڭ پېشۋالىرى مېنى قوللىدى، ئادالىتىمدىن ئاۋام رازى، دەپ يۈرىۋېرىپتىمەن ...» ئۇ كۆڭلى تېخىمۇ غەش بولۇپ تۆتىنچى لېپاپىنى ئاچتى:

ئاھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.
ئەسسالام، سۇلتان ئالىيلىرى، مەن ئاللانىڭ بىر مىسكىن، ئاجىز بەندىسى، خاس نۆكەرلىرى بەھرامنىڭ

خوتۇنى — خورلىنىپ ئازابلانغان بىر پاناھسىز يېتىمەدۇرمەنكى، ئىسمىم مەريەمنىسا، يۇرتۇم يېڭىسار، ئاتام زىنداندا ئۆلتۈرۈلۈپ، ئانام قازا قىلغاندىن كېيىن، پېقىرنى مىرزا ئەلى تاغاي بېقىۋېلىپ، يارکەندکە ئەکەلگەنىدى. بالىلىق چاغلىرىمدىن باشلاپ خوتۇنلىرىنىڭ دېدىكى بولۇپ، تىنىم تاپماي خىزمەت قىلدىم. بىر - بىردىن ئۆكتەم خوتۇنلىرىنىڭ دەشنەملىرى ئاز كەلگەندەك، بۇ نومۇسسىز ماڭا شەھۋانىي نەزەر بىلەن تىكىلىپ، ھاياسىزلىق قىلغىلى تۇردى. بۇ خورلۇقلارغا چىداپ كۈنلەرنى تەستە ئۆتكۈزدۇم. ياتلىق بولۇش يېشىدىنمۇ ئۆتتۈم. خوتۇنلىرىنىڭ كۆز - قۇلاقلىرى بۇ ئادەمنى ماڭا چېقىلىپ قويۇشتىن توسۇپ كەلدى. ئاقىۋەت ئالىيلىرىنىڭ بەھرام ئىسىملىك خاس نۆكىرى بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇ مېنى ئەپچىپ ئەمرىگە ئالماقچى بولدى. مىرزا ئەلى تاغاي ئىپلاس نىيىتىگە يەتمەكچى بولغان كېچىسى ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن بەھرام مېنى ئەپقاچتى، ئەمرىگە ئېلىپ، خورلۇق ئازابىدىن قۇتۇلدۇردى، بەختكە ئېرىشتىم. ھالبۇكى، بەھرام ئالىيلىرى بىلەن ئاقسۇغا كەتتى. ئېغىر ئاياغلىقىم شۇ ۋاقىتتا مەلۇم بولدى. بىر كۈنى ئەتىگەنده ئېرىم تۇيۇقسىز ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئالىيلىرىدىن خان ئاتىمىزغا مەكتۇپ ئەكەپتىكەن. خان ئاتىمىز شىكارغا چىقىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، مەكتۇپنى بېرەلمەي، ئۆيگە كېلىپ ئارام ئېلىپ كەچقۇرۇن يەنە ئوردىغا كەتتى. خۇپتەندىن يانغان مەھەلده يۈزىگە نىقاب تارتقان ئىككى ئادەم ئۆيىمىزگە باستۇرۇپ كىرىپ، قېيىنئانامنى پىچاق سېلىپ ئۆلتۈردى. مېنى باغلاپ، ئات بىلەن ئېلىپ ماڭغانچە شەھەردىن خېلى يىراق بىر كەنتتىكى باغ ئىچىگە كولانغان چاھقا سالدى. بۇنىڭ مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ بۇيرۇقى

بىلەن بولۇۋاتقان ئازابلاش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. كېچە - كۈندۈز چاھ بېشىدا پايلاقچىلىق قىلغۇچىنىڭ خوتۇنى ئېرىنىڭ زۇلمىدىن قورقماي، ماڭا مۇڭداش - ئەسرا بولۇپ، ئۆز سىڭلىسىدەك قاريدى. چاھ ئىچىدە نەچچە ئاي تۇرغىنىمنى بىلمەيمەن، بەلكىم بەش - ئالتە ئاي تۇرغاندىمەن. بىر كۈنى كەچتە ئۇ رەھىمدىل ئايال چاھقا چۈشۈپ مېنى ئاچىقتى. مىرزا ئەلى تاغاينىڭ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭغا قانداق تاقابىل تۇرۇشۇمنىڭ زۆرۈرلۈكى توغرىسىدا مەسلىھەت بەردى. دېگەندەك ئۇ زالىم مېنى كۈتۈپ ھۈجرىسىدا ئولتۇرغانكەن. ياغلىما گەپلەر بىلەن مېنى ئۆز خاھىشىغا بويسۇندۇرماقچى بولدى. چاھتا ئاجىزلاپ كەتكىنىمنى باھانە قىلىپ، بىر ئاي مۆھلەت بېرىشنى، ئاندىن خىزمەتتىدە بولمىغانلىقىمنى ئېيتتىم. ئۇ ماقۇل بولۇپ: «مۇشۇ ئۆيدە تۇرىسىز، ھېچكىم سىزنى كۆرمەسلىكى كېرەك، كېچىسى ئىشىكنى قۇلۇپلاپ قويىمىز» دەپ شەھەرگە كىرىپ كەتتى.

سۈلتان ئالىيلىرى، ھازىر مۇشۇ باغدا تۇرۇۋاتىمەن. رەھىمدىل ئايال پاتمىخان ئاچام ماڭا ئوبدان قاراۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئېرى تۇردى ئاخۇن ئاكام ۋە ئىككى ياساۋۇل كېچە - كۈندۈز باغدا قاراۋۇللۇق قىلىدۇ. مېنى ئېرىم بەھرامنىڭ ئۆيىدىن ئەپقاچقان كىشىنىڭ بىرسى مۇشۇ تۇردى ئاخۇن ئاكام. ئاچامنىڭ دەپ بېرىشىگە قارىغاندا، يەنە بىرسى قاسىم قېچىر دېگەن ئادەم بولۇپ، ئوردا ياساۋۇلى ئىكەن. ھۆرمەتلىك سۈلتانىم، ئادالەت تارازىسى ئالىيلىرىنىڭ قولىدا. مىسكىن پېقىرنى بۇ قەپەستىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئۆز نەپسى خاھىشى ئۈچۈن قاتىللىق قىلغان گۇناھكارلارنى جازاغا تارتىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن.

تۇرۇۋاتقان ئورنۇم: قۇمئېرىق كەنتى، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ بېغى.

ئېھتىرام بىلەن:
ئاللانىڭ ئاجىز قۇلى مەريەمنىسا
ھىجرىيە 940 ـ يىلى رەجەبنىڭ 11 ـ كۈنى.

ئابدۇرەشىدخان بۇ ئېچىنىشلىق خەتتىن كۆزىنى ئېلىپ، كۆلگە قارىغىنىچە ئويغا پاتتى. تىنىق سۇ كۈن نۇرىدا جىمىرلاپ تۇراتتى. بېلىجانلار پىلتىڭلاپ ئويناۋاتقان، مۇڭلۇق سايراۋاتقان كاككۇكنىڭ كۆلەڭگىسى سىرلىق تۇس ئالغاندى. ئۇ تۇرۇۋۇندى، كاككۇك ئۇچۇپ كەتتى. بېلىگە ئېسىۋالغان كۈمۈش ساپلىق خەنجىرىنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ، كاككۇك قونغان شاخنى چەنلەپ ئاتتى، شاخ كېسىلىپ يېنىغا چۈشتى. خەنجەر كۆلنىڭ گىرۋىكىگە سانجىلىپ قالدى. ئابدۇرەشىدخان خەنجەرنى ئېلىپ غىلىپىغا سالدى ـ دە، شاخنى كۆتۈرگىنىچە چارباغدىن چىقتى. پايتەخت نۆكەرلىرى ۋە ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ باش ئەمىرى ئەكرەم ئۇنى كۆرۈپ، ئالدىغا تېز كەلدى.

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن.

ـــ ئەمىر، خاس نۆكەرلەر سەرداری بەھرامنى چاقىرىڭ.

ـــ ئۇ مۇشۇ يەردە، ئالىيلىرى.

خاس نۆكەرلەر بىلەن باغ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرگەن بەھرام ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى.

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىغا سەپسېلىپ، دېدى:

ـــ سىز تۆت نۆكەرنى ئېلىپ، قۇمئېرىق كەنتىدىكى مىرزا ئەلى تاغاينىڭ بېغىغا دەرھال چىقىڭ. ئۇ يەردە بار ھەممە كىشىنى، جۇملىدىن ئازاب چېكىۋاتقان بىر يېتىم ئايالنى ئوردىغا ئەكېلىڭ.

بۇ كۈتمىگەن بۈيرۇقتىن بىر بېشارەتنى سەزگەن بەھرام نۆكەرلەرنى ئېلىپ ئىلدام يۈرۈپ كەتتى.

— ئەمىر، سىز قاسسىم ياساۋۇلنى چاپسان تۇتۇپ، زىندانغا تاشلاشقا ئەمىر قىلمىغۇ.

— خوپ، ئالىيلىرى، — ئەمىر ئەكرەم ياساۋۇللار خانىسىغا قاراپ ماڭدى.

سۈلتان ئابدۇرەشىدخان كاككۈك قونغان ئارچا شېخىنى تۇتقىنىچە خىيالچان قەدەم تاشلىدى.

2

كۆل باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇپ، ئاسمانىمىڭ بىر پارچىسىدەك زەڭگەر ۋە تىنىق ئىدى. كۆلدە بىر جۈپ ئاق قۇ ئۈزۈپ يۈرەتتى. پاتمىخان قولتۇقىغا قىسىپ ئەكەلگەن گۈللۈك كىگىزنى كۆل بويىغا سالدى. بويۇنلىرىنى سوزۇپ قاراشقان ئاق قۇلارغا نان ئۇۋاقلىرىنى تاشلاپ بەردى. بىرنەچچە يىل بۇرۇن چېچىلىپ سۇ توشتۇرۇلغان بۇ كۆلگە چۈشكەن بىر جۈپ ئاق قۇ پاتمىخان تاشلاپ بەرگەن نان پارچىلىرىنى، نوقۇت، كۆممىقوناقلارنى يەپ، بۇ يەرگە ئۆگىنىپ قالغاندى. قىش پەسلىدە قاياققىدۇر كېتىپ، باھاردا كەلگەنچە كۈزگىچە باغدا جان بېقىشاتتى، ئادەمدىنمۇ قاچمايدىغان بولۇپ قالغاندى. پاتمىخان ئۇلارنى قوغدايتتى، باقاتتى.

ئاق قۇلار نان تاشلاپ بەرگەن پاتمىخانغا رەھمەت دېگەندەك قىلىشىپ بويۇنداپ «قۇ - قۇ ...» دەپ ئۈن چېكىشتى.

پاتمىخان مەرىيەمنىسانىڭ بولۇق قارا چاچلىرىغا تارغاق سېلىپ، سۆزىنى باشلىدى:

— مەن مۇشۇ كەنتلىك ھېلىم ئەتلەس دېگەن كاسىپنىڭ يالغۇز قىزى ئىدىم. دادامۇ، ئانامۇ ئەتلەس توقۇيتتى، مېنىمۇ

بالىلىق چېغىمدىن باشلاپ پىلە بېقىشنى، ئەتلەس توقۇشنى ئۆگىتىپ چوڭ قىلغانىدى. ئىككى ئوغۇل، ئۈچ قىز شاگىرتى بار ئىدى. نېمە ئۈچۈندۇر قىزلارغا ئامراق، ئوغۇللار بىلەن خۇشۇم يوق ئىدى. ئاتا ـ ئانام يوق ۋاقىتتا قىز ـ ئوغۇللار ئىككى تەرەپ بولۇپ «ئاق تېرەك، كۆك تېرەك» ئويۇنىنى ئوينايتتۇق. يېشىم ئون سەككىزدىن ئاشقاندىمۇ بىزنىڭ ئۆيگە ئەلچى كەلمىدى. ئاتا ـ ئانام غەمدە قالدى. ئۆڭۈم قارا، ئەركەك مىجەز بولغىنىم ئۈچۈنمۇ، بىلمىدىم، يىللار ئۆتىۋەردى، بىرەر يىگىتنىڭ كۆزى ماڭا چۈشمىدى. يىگىرمە ياشقا كىرگەن ۋاقتىم، بىر كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا دادام ئېگىز بويلۇق، قارىمۇتۇق، سالۋار تۇماق كىيگەن تەمبەل بىر يىگىتنى ئۆيگە باشلاپ كىردى. مەن ئىشىكنىڭ كەينىدە تۇرۇپ مەزە، گېزەك سۇنۇپ بېرىۋېتىپ، ئۇنىڭغا قاراپتىمەن، كۆزىمىز ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇنىڭ قارلىغاچ قانىتىدەك قارا بۇرۇتىنى تولغاپ، قېشىنى لىككىدە سەكرەتكىنىنى كۆرۈپ كۈلۈپ سالدىم. ئۇ يىگىتمۇ كۈلدى. مەن ئۆزۈمنى دالدىغا ئالدىم. دادام ماڭا ئۇ يىگىتكە ئۈچ تاي ئەتلەس ساتقىنىنى سۆزلەپ بەردى. قانچە كۈن ئۆتكىنى ئېسىمدە يوق. بىر كۈنى پېشىن نامىزىدىن كېيىن ئىككى ئايال ئۆيىمىزگە كىرىپ كەلدى. ئانام پايپېتەك بولۇپ، ئۇلارنى ئوبدان كۈتتى. ئۇلار مېنى دەپ كەلگەن ئەلچىلەر ئىكەن. بىچارە دادام خۇش بولغىنىدىن كېچىچە ئۇخلىماي ئىبادەت قىلىپ چىقتى. لېكىن، مېنىڭ ئەرگە تەگكۈم يوق ئىدى، بېشىمغا غەم چۈشتى. ئاخىر تويۇممۇ بولدى. تەگكەن ئېرىم مىرزا ئەلى تاغاينىڭ خىزمەتكارى تۇردى قاڭرۇق بولۇپ چىقتى. گومۇش، قوپال كۆرۈنسىمۇ، كۆيۈملۈك بۇ ئەر نەچچە يىلدىن بېرى ماڭا ئوبدان ھەمراھ بولۇپ كەلدى. ئۇنىڭدىن رازىمەن، مەريەمنىساخان.

ـــ ئەرلەرنى ياقتۇرمايمەن، مەن ھەقىقىي ئايال ئەمەس دېگەنىدىلىغۇ؟ ـــ مەريەمنىسا سوئال نەزىرى بىلەن پاتمىخانغا

قاريدى.

— دېگەنلىرىم راست. ئېرىم بىلەن توي قىلىپ دەسلەپتە ياتسىرىغاندەك بولدۇم، كېيىن بارا - بارا ئۇنىڭ بىلەن ئىچەركىشىپ قالدىم. كۆڭلۈم ئاياللارنى خالاپ قالغاندا، تۇرالماي بىرنەچچە ئايال دوستىمۇ تېپىۋالدىم. ئۇلار پات - پات كېلىپ مەن بىلەن مۇڭدىشىپ كېتىدۇ. ئېرىم مېنى كاشغەرگە ئېلىپ بارغاندا، ئۇ يەردىكى چوكان - جۇۋانلار بىلەنمۇ تونۇشۇپ كۇنلەرنى ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزدۇم. ھازىر يارکەندىنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدا تونۇشلىرىم ئاۋۇپ كەتتى، ھەپتىدە نۆۋەتلىشىپ جۇۋانلار مەشرەپى ئۆتكۈزىمىز. مەشرەپ بېشى مىرزا ئەلى تاغاينىڭ خوتۇنى خانئايىم، مەن مىرشەپ، ئۆيۇمدىن مېھمىنىم كەم بولمايدۇ. ئېرىم دېگەن گودۇز① بەزىدە ئۇلارغىمۇ قانات سۆرەيدۇ. مەن ئۇقمىغانغا سېلىپ، مەيلىگە قويۇۋېتىمەن. ئۇ بۇنىڭدىن خۇش، مەن ئۇنىڭدىن خۇش. كۇنلەرنى شۇنداق ئۆتكۈزۈپ كەلدىم، سىڭلىم. ئالالانىڭ تەقدىرى بىلەن بۇ باغقا كېلىپ قالمىغان بولسىڭىز، مەنمۇ سىز بىلەن دوست بولالمايتتىم. مەن مانا شۇنداق ئايال. قوپاللىقىم، ياراماس قىلىقلىرىم كۆڭلىڭىزگە كەلمىسۇن.

پاتمىخان سىرىنى يوشۇرمىدى. مەرىيەمنىسا كۇنلىرىنى خۇشال ئۆتكۈزۈشنى بىلمىدىغان، مەردانە بۇ ئايالغا ھەۋەس ئىلكىدە تىكىلدى. پاتمىخان قوشۇما قاشلىق، گۆشلۈك يۇزى يۇمىلاق، بۇرنى كۆتمەك، مېھرى ئىسسىق، چىرايلىق ئايال ئىدى. سۆسۇن رەڭلىك دۇردۇندىن تىكىلگەن كۆڭلەك ئۇستىگە بەرقۇت چاپان كىيىۋالغانىدى. پۇتىدا كاشغەردە تىكىلگەن ئېگىز پاشنىلىق ئاياغ بار ئىدى. بېشىدىكى زەڭگەر رومالنىڭ پېشانە تەرىپىدە بادام دوپپىنىڭ بىر گۈلى كۆرۈنۈپ قالغانىدى. قارىقى يوغان قوي كۆزلىرىدىن بىر خىل ئېللىقلىق تەپچىپ تۇراتتى. بۇرۇن

---

① گودۇز — پارسچە سۆز بولۇپ، ئەسلىي مەنىسى «كېپەن ئوغرىسى» دېگەنلىك، بۇ يەردە ئۆز بېشىمچى، تەلۈە دېگەن مەنىدە كەلگەن.

تۆشۈكچىلىرى چوڭ، لەۋلىرى قېلىن ئىدى. ئەرلەرنىڭكىدەك قويۇق بولمىسىمۇ، شالاڭ بۇرۇتى بار ئىدى. تۆۋەنكى كالپۇكىنىڭ ئاستىدا ئانار دانىسىچىلىك بىر مەڭ بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئۇزۇن بىر تال تۈك ئۆسۈپ چىققانىدى. شۇڭا، چېلىشچى پالۋانلاردەك زەبەردەس كۆرۈنەتتى.

مەريەمنىسا ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئېلىپ، تىپتىنىق كۆلدە سۈيۇشۇۋاتقان بىر جۈپ ئاق قۇغا قارىغىچە ئۇيۇشۇپ قالغان پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۈنۈپ، قارا يوللۇق ئەتلەس كۆڭلەكنىڭ پەشلىرى بىلەن ئېچىلىپ قالغان پاقالچاقلىرىنى يېپىپ قويدى. بەرقۇت جىلىتكىسىنىڭ تۈگمىلىرىنى يېشىۋېتىۋىدى، تولغان كۆكسى ھەر تىنغاندا كۆتۈرۈلۈپ ـ پەسلەپ تۇردى. ئۆز كۆلەڭگىسىنى سۇدا كۆرۈپ، ئىچىدە: «خېلى ئوڭۇشلۇپ قاپتىمەن، چاپسانراق كەتسەم بولاتتى بۇ يەردىن، مىرزا ئەلى تاغاي كاشغەردىن كېلىپ قالسا، بۇ دورىمم مېنى بوش قويۇۋەتمەيدۇ» دەپ ھەسرەتلەندى.

ـــ مانا تاراپ بولدۇم چېچىڭىزنى، خېنىم، توققۇز ئۆرۈمە بولدى. ئېغىرئاياغ بولغان چوكانلار توققۇز ئاي، توققۇز كۈن بولغاندا تۇغىدۇ. ئېغىرئاياغ بولۇشنى خالايدىغانسىز؟

پاتمىخاننىڭ بۇ سوئالى ئۇنىڭغا چۈشۈپ كەتكەن بالىسىنى ئەسلەتتى.

ـــ ياق، ئېغىرئاياغ بولۇشنى خالىمايمەن، ـــ دېدى ئۇ ھەسرەت چېكىپ. بالىسىنىڭ چۈشۈپ كەتكىنىنى نېمە ئۈچۈندۇر ئېيتىپ بەرگۈسى كەلمىدى.

ـــ سىز ئەركەك بولمىسىڭىز يا تۇغمايدىغان، يا ماڭا ئوخشىمايسىز، بەزىدە مېنىڭمۇ تۇغقۇم كېلىدۇ، ـــ پاتمىخان ئۇنىڭ ئىككى تال قىسقا چېچى چۈشۈپ تۇرغان مەڭزىگە نوقۇدى، ـــ قېنى تۇغمىغىنىڭىزنى بىر كۆرەي.

ـــ بولدى، ئۇ گەپنى قىلمىسىلا، ئاچا، ـــ دەپ ئورنىدىن تۇردى مەريەمنىسا. مەريەمنىساغا مەستلىكى كەلگەن پاتمىخان

ئۇنىڭغا تەتىللا دوپپا كىيدۇرۇپ، بىنەپشە رەڭلىك ھىلھىلە رومىلىنى ئارتىپ قويدى.

— يېڭى توي قىلغان قىزدەك چىرايلىق بولۇپ كەتتىڭىز مانا، ئېرىڭىز بىلەن دىدار كۆرۈشىسىڭىز، باشقىدىن ئاشىق بولۇپ قالامدۇ تېخى، — پاتىمخان ئۇنىڭ باش ـ ئايىغىغا سەپسېلىپ «يۇرۇڭ» دەپ يېڭىدىن تارتىپ ماڭدى، — سىڭلىم، قىزىل بۇغداش، لويلا، يالپۇز تېرىپ، چۈشتە چۆچۈرە ئېتىپ يەيلى.

ئۇلار باغنىڭ جەنۇبىدىكى كۆكتاتلىققا كەلدى. بىر تەرەپتە خېلىلا ئۆسۈپ قالغان بېدە كۆكىرىپ تۇراتتى. ئۇنىڭغا يانداش كەتكەن چۆنەكلەردە چامغۇر، تۇرۇپ، پىياز، كۈدە، يېسىۋېلەك، سەۋزىلەر ئۆسكەنىدى. كىچىككىنە بىر ئېتىزدا قىزىل بۇغداش بولۇق ئۇنگەن، ئارىسىدا لويلا، يالپۇز بار، يۇمغاقسۇتمۇ خۇشبۇيىنى چاچقانىدى.

— قېنى يىلتىزى بىلەن يۇلۇڭ، — دېدى پاتىمخان قىزىل بۇغداشنى ئارقا ـ ئارقىدىن يۇلۇپ.

مەريەمنىسا مەززىلىك پۇرىقى تاراپ تۇرغان يالپۇزدىن يۇلۇپ ئېتىكىگە سالدى. باش ئەتىيازدىلا كۆك چۆچۈرىسى ئېتىپ چاھقا يەتكۈزۈپ بەرگەن پاتىمخاندىن ناھايىتى خۇرسەن بولغان بۇ چوكان مانا بۇگۈن ئەركىن ھالدا كۆكتاتلىققا كەلگىنىدىن سۆيۈنۈپ كېتىۋاتاتتى.

ئۇلار ئېتەكلىرىنى يېڭى، يۇمران كۆكتاتلار بىلەن تولدۇرۇۋاتقاندا، ئاتلارنىڭ دۇپۇر ـ دۇپۇرلىرى، كىملەرنىڭدۇر ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى. «مىرزا ئەلى تاغاي كەلدىمۇ، نېمە؟» دەپ قورقۇپ بېشىنى كۆتۈرگەن مەريەمنىسا بۇ ئاۋازلارنىڭ ھويلا تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭقىردى.

— ئاچا، كىملەر كەلگەندۇ؟

پاتىمخان ئۇندىمەستىن ئۇنى قولىدىن يېتىلەپ ھويلا تەرەپكە ماڭدى. ئۇلار شاپتۇللۇق، ئۆرۈكلۈكنى ئارىلاپ، ئەنجۈرلۈكنى كېسىپ ئۆتۈپ باغ ھويلىسىغا كېلىشتى.

تۇردى قاتتۇرۇق ۋە ياساۋۇللار پەشايۇان تۇۋرۇكىگە باغلىۋېتىلگەنىدى، ھويلا ئوتتۇرىسىدا ئوتتۇرا بويلۇق، تەمبەل بىر يىگىت قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇراتتى. بىرقانچە نۆكەر ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ، ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتمەكتە ئىدى. مەرىيەمنىسا قىلىچ تۇتۇپ تۇرغان ئادەمگە قاراپ بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى:

— بەھرام! ...

ئۇچىنچى باب

نادامەتلىك ئىلتىجا

1

... بەھرام ئۆز ئىسمىنى چاقىرغان ئايالغا تىكىلگىنىچە داڭ قېتىپ قالدى ۋە ئىختىيارسىز:

— مەريەمنىسا! — دەپ توۋلىۋەتتى. قوللىرىنى ئۇزارتىپ ئىككى قەدەم مېڭىۋىدى، ئىپرىگە تەلپۈنۈپ قەدەم ئالغان مەريەمنىسا ھوشسىزلىنىپ سەنتۈرۈلدى. ئېتىلىپ بارغان بەھرام ئۇنى يۆلىۋالدى.

ئۇلارغا قاراپ ھەيران قالغان پاتمىخان يا كۈلۈشنى، يا يىغلاشنى بىلەلمەي قالدى. مەريەمنىسانىڭ دەپ بەرگەنلىرى ئېسىگە چۈشكەندە، «ھە، بۇ كىشى بەھرام ئوخشايدۇ. خۇدا، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئاشىق - مەشۇقلارنى بىر - بىردىن ئايرىمىغايسەن» دېدى كۆڭلىدە ئىلتىجا قىلىپ.

بەھرام كۆزىنى ئاستا ئاچقان مەريەمنىساغا تەلمۈردى.

— جېنىم مەريەمنىسا، بۇ مەن، خۇدا بىزنى يەنە دىدار كۆرۈشتۈردى، چەكسىز مىننەتدار بولدۇم، ئەمدى ئايرىلمايمىز.

بەھرام ھاياجاندىن قىزىرىپ كەتكەن چېھرىنى خوتۇنىنىڭ ئوقچۇپ تۇرغان بۇلاقتەك ياشلىق كۆزلىرىدە كۆردى. مەريەمنىسامۇ تۇيۇقسىز ئۇچرىشىشتىن پەيدا بولغان خۇشاللىق نۇرلاندۇرۇۋەتكەن مۇڭلۇق چېھرىنى ئېرىنىڭ تەبەسسۇم ئوينىتاپ تۇرغان كۆڭۈل دېرىزىلىرىدە كۆردى.

— بەھرام، جېنىم ئېرىم، — دەپ پىچىرلىدى مەريەمنىسا.

— خوتۇنۇم، مېھرىبانىم، — بەھرامنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تامچىلىدى، — چاپسان تۇرۇڭ، بۇ يەردىن تېز كېتەيلى. سۇلتان بىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

— مەن ئۆيگە كىرىپ جابدۇنۇپ چىقاي، — مەريەمنىسا ئۆيگە ئۇچقاندەك كىرىپ كەتتى.

— ئېلىپ مېڭىڭلار بۇ ئەبلەخلەرنى ! — دەپ بۈيرۇدى بەھرام. ياساۋۇللار تۇۋرۇككە باغلاقلىق تۇردى قاڭقۇقنى يېشىپ، قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ باغلىدى. پاتمىخانىمۇ باغلاپ ئېلىپ ماڭماقچى بولۇشتى.

— مېنى قويۇۋېتىش، خۇنپەرلەر ! — دېدى پاتمىخان يۇلقۇنۇپ، ئۇ تىرەجەپ تۇرۇۋالدى، — نېمىدەپ مېنى باغلايسىلەر؟ مەريەمنىساغا مەن يامانلىق قىلمىدىم، ھېچقانداق گۇناھىم يوق. توۋا، نېمىدېگەن زۇلۇم بۇ.

— ئۇنى نېمىشقا باغلاپ قويدۇڭلار؟ بەھرام، يەشتۇرۇۋېتىڭ، ئۇ گۇناھسىز، — ئۆيدىن چىققان مەريەمنىسا پاتمىخانىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇ قارا پەرىجە يېپىنىۋالغانىدى.

— مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئادەملىرى ئىچىدە ياخشىسى يوق، بۇ جومباق بەلكىم ئەڭ يامىنى. ئېلىپ مېڭىڭلار. سىز ئارىلاشماڭ، مەريەمنىسا. بۇ گېزەندىنىڭ ئۇۋۇسىنى گۇمران قىلىۋېتىشىمىز كېرەك، — بەھرام مەريەمنىسانى قولىنى تارتىپ پاتمىخاندىن نېرى قىلدى.

— خوتۇنۇڭ سېنى: «بەھرام ئۇنداق ياخشى، مۇنداق بەلەن...» دەپ تەرىپلىسە، ئادەم تونۇيدىغان، ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغان ئادەم ئوخشايدۇ، دەپ ساڭا غايىبانە ئىخلاس قىپتىكەنمەن. ئەمدى بىلدىمكى، سەنمۇ باغرى تاش، ياخشى ـ يامانىنى ئايرىمايدىغان خۇنپەر ئىكەنسەن. مەن ساڭا يېلىنمايمەن، ئاپىرىدىغان يېرىڭگە ئاپىرىش. مەريەمنىسا سەن تەلۈڭگە زايە كېتىپتۇ.

— ئاغزىڭنى يۇم، بۇزۇق ! ئېلىپ مېڭىڭلار.

مۇشتلىرىنى تۆگۈپ ماڭغان بەھرامنى مەريەمنىسا تۇتۇۋالدى.

— بەھرام، بۇ ئىشىكىز بولمىدى. ئەگەر پاتمىخان ئاچام بولمىغان بولسا، مەن ئاللىبۇرۇن بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشقان بولاتتىم. ئۇ ماڭا ئۆز ئاچامدەك كۆيۈنۈپ، هايات قېلىشىمغا سەۋەب بولدى. ئەگەر ئۇنى باغلاقتىن قۇتقۇزمىسىكىز، سىز بىلەن ماڭمايمەن. ئۇنىڭغا رەھمەت دېمەي، قىلمۇاتقان ئىشىكىزغا قاراڭا.

بەھرام خوتۇنىنىڭ سۆزلىرىدىن ئەھۋالنى چۈشەنگەندەك بولدى. پاتمىخاننىڭ قوللىرىنى ئۆزى يەشتى.

— ئۇقۇشماسلىق بوپتۇ، يەڭگە، خاپا بولمىسىلا.

پاتمىخان ئۆيگە كىرىپ، كىيىم يۆتكەپ قارا پەرىجە يېپىنىپ چىقتى. ئۇلار ئاتقا مىنىپ، تۇردى قاڭرۇق باشلىق مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئادەملىرىنى ئالدىغا سېلىپ مېڭىشتى.

— ئېرىمنىمۇ بوشىتىۋېتىڭلار. ئۇ ئۆزى خالاپ ئەمەس، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئەمرى بىلەن جىنايەت ئۆتكۈزگەن، — دېدى پاتمىخان بەھرامغا يېلىنىپ.

— ئۇنى بوشىتىشقا بولمايدۇ، يەڭگە. مېنى تەڭلىكتە قويماڭ. ئۇنىڭ گۇناهىنى سۇلتاندىن تىلەڭ، — ئۆڭۈپ جاۋاب بەردى بەھرام.

پاتمىخان لېۋىنى چىشلەپ ئۇن چىقارمىدى.

ئۇلار ئوردىغا كەلگەندە نامازدىگەرگە ئەزان چىقتى.

هاۋا ئېچىلىپ كەتكەن، چارباغدىن ئەتىرگۈللەرنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. چىنار دەرىخىگە قونغان كاككۇك سايراۋاتقان، تېرەك شېخىدا ئۇياق ـ بۇياققا بويۇنداپ تۇرغان قاغىمۇ قاقىلداۋاتقان، ئېرىقتىكى زىلال سۇ شىرىلداپ ئېقىۋاتقاندى.

— سۇلتان هازىر مەسچىتتە. بىزمۇ تاهارەت ئېلىپ نامازئوقۇۋالايلى، — دېدى بەھرام ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ.

— بىزمۇ نامازئوقۇۋالايلى، سەردار. قوللىرىمىزنى

بوشىتىۋەتكەن بولسىلا، ــ تۇردى قاتىرۇق بەھرامغا مۇلايىمغىنا ئىلتىماس قىلدى.

ــ بولىدۇ، نامىاز ئوقۇپ گۇناھىڭنى ئاللادىن تىلە. مۇشكۇلۇڭ ئاسان بولسا ئەجەب ئەمەس، ــ دېدى بەھرام ۋە نۆكەرلەرگە «باغلاقنى يېشىۋېتىڭلار» دەپ بۇيرۇدى.

ــ تۇردى، سەن قوللىرىڭ قانغا چىلاشقان بىر جاللات، گۇناھىڭ ئېغىر. چىن دىلىڭدىن توۋا قىلساڭلا بەلكىم ئاللا كەچۈرەر. لېكىن، قېچىش خىيالىدا بولساڭ، جازادىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن. بۇنى ئېسىڭدىن چىقارما، ــ دېدى بەھرام تاھارەت ئېلىپ بولغان تۇردى قاتىرۇققا كۆز قىرىدا سەپسېلىپ.

ــ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق، سەردار بېگىم. ھەرگىز قاچمايمەن، خاتىرجەم بولسىلا.

بەھرام نۆكەرلىرى بىلەن تۇردى قاتىرۇق ۋە ئۇنىڭ تۆت ئادىمىنى ئارىغا ئېلىپ مەسچىتكە كىردى، ئەڭ ئاخىرقى سەپتىن ئورۇن ئېلىپ نامازنى ئوقۇدى. دۇئا قىلىۋاتقاندا يامغۇردەك ياش تۆكۈپ ئۇنسىز يىغلاۋاتقان تۇردى قاتىرۇققا كۆزى چۈشتى. «كىشىنى قاقشىتىپ يىغلاتقان ئادەم ئاقىۋەت ئۆزى يىغلىماي قالمايدىكەن ...» دېدى ئۇ ئىچىدە.

نامىاز ئاللانىڭ ھەرقانداق بەندىسى ئۈچۈن پەرز بولغاچقا، بەھرام تۇردى قاتىرۇقتەك قانخور خۇنىپەرنىڭ ئەركىن نامىاز ئوقۇشىغا يول قويغانىدى. مەسچىتتىن چىققاندىن كېيىن ئۇنى يەنە باغلاپ دىۋانخانىغا ئەكىردى.

ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس يوق بولغاچقا، ئىشىكئاغىلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەۋاتقان سەرمۇنشى شاھسەئىد ئالىم سۇلتان سارىيىغا كىرىپ، سەردار بەھرامنىڭ كەلگىنىنى خەۋەر قىلدى.

ــ كىرسۇن ! ــ دېدى ئابدۇرەشىدخان قولىدىكى خەتتىن كۆزىنى ئۇزۇپ. ئۇنىڭ ئۆڭگەن چىرايىدىن خاپىلىق يېغىپ تۇراتتى.

بەھرام تۇردى قاتۇرۇقنى ئالدىغا سېلىپ كىردى.
ـــ سۇلتان ئالىيلىرى، ئەمرلىرىگە بىنائەن مىرزا ئەلى تاغاينىڭ قۇمئېرىق كەنتىدىكى بېغىغا چىقىپ، ئۇ يەردىكى ھەممەيلەننى ئەكەلدىم.
ـــ ئۇلار كىملەر؟
ـــ يېتىم ئايال مەريەمنىسا، بۇ ئايالغا كۆز ـ قۇلاق بولۇۋاتقان مىرزا ئەلى تاغاينىڭ مەھرەم ياساۋۇلى تۇردى قاتۇرۇق بىلەن خوتۇنى، يەنە تۆت چاكار.
ئابدۇرەشىدخان بەھرامنىڭ تىترەڭگۇ ئاۋازىدىن، يەرگە بېقىپ تۇرۇۋشىدىن خىجىل بولۇۋاتقىنىنى تۇيۇپ، ئۆز ئورۇنلىرىدا پەرمان كۇتۇپ ئولتۇرۇشقان ئەمىر ـ ئۆمىرالارغا كۆز تىكتى:
ـــ جانابلار، ئاقسۇ ۋە كاشغەردىن كەلگەن مەلۇماتلار توغرىسىدا يۇرگۈزگەن مۇلاھىزە، مەسلىھەتلەر ناھايىتى ئەتراپلىق بولدى. نائىب ھاكىم ئەمىر ئىسھاق باھادىر ئەۋەتكەن مەلۇماتقا قارىغاندا، ئاقسۇغا باستۇرۇپ كەلگەن تاغام مەنسۇرخانغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ بارمىسام بولمىغۇدەك. يول ئۈستىدە كاشغەرگە چۈشۈپ، ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ سەرمۇنشىسى ئەبۇلھادىبەگنىڭ مەلۇماتىدا دېيىلگەن مىرزا ئەلى تاغاينىڭ زۇلمى، قانخورلۇقى توغرىسىدىكى ئەھۋاللارنىمۇ ئۆزۈم تەكشۈرۈپ، جىددىي چارە كۆرۈشۈمنىڭ زۆرۈرلۈكىنى پىكىر ـ تەكلىپلىرىدىن چوڭقۇر ھېس قىلدىم. جانابلار، قالغان مەسلىھەتنى ئەتە قىلىشايلى. سىلەرگە سالامەتلىك تىلەيمەن.
ۋەزىر، ئەمىر، سەردارلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئابدۇرەشىدخان بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كېتىشتى.
مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئورنىدا ئاتا ۋەزىرلىك قىلىۋاتقان خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس «سۇلتان ماڭا، سەل تەخىر قىلسىلا، گېپىم بار دەيدۇغۇ» دېگەن تەمەدە قول باغلاپ تۇرۇۋەرگەنىدى، ئابدۇرەشىدخان:

— ۋەزىر جانابلىرى، چارچاپ كەتتىلە، ئۆيلىرىگە بېرىپ ئوبدان ئارام ئالسىلا، — دەپ يولغا سېلىپ قويۇپ، خوشلىشىپ ماڭغان ئەكرەمنى توختىتىۋالدى.

— سىز قېلىڭ، ئەمىر. ئايرىم مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار.

ئەكرەم قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ تەخت يېنىغا كەلدى.

ئابدۇرەشىدخان قول قوۋۇشتۇرۇپ باش سېلىپ تۇرغان بەھرامغا قارىدى:

— قالغانلارنى سارايغا ئەكىرىڭ.

— خوپ، ئالىيلىرى.

بەھرام دىۋانخانىدا كۈتۈپ تۇرۇشقان مەرىيەمنىسا، پاتمىخان، تۇردى قاڭقۇق ۋە تۆت چاكارنى سارايغا ئەكىردى.

تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخان:

— بۇلارنىڭ قوللىرىنى بوشىتىڭ، — دەپ بەھرامنى بۇيرۇدى. ئۇ ئىككىلىنىپ قالدى.

— بۇلار جىنايەتچىمۇ، ئەمەس، بۇنى مەن بېكىتىمەن، سەردار. ئۇلارنى باغلاقتىن دەرھال بوشىتىڭ.

بەھرام ئاۋۋال تۇردى قاڭقۇقنىڭ، ئاندىن تۆت چاكارنىڭ قوللىرىنى يەشتى.

ئابدۇرەشىدخان قارا پەرەنجە ئارتىۋالغان ئىككى ئايالغا قاراپ:

— قايسىڭلارنىڭ ئىسمى مەرىيەمنىسا؟ — دەپ سورىدى.

بويلۇقراق كەلگەن ئايال جاۋاب بەردى:

— ئاجىزەلىرىنىڭ.

— مەيدانى ئادالەتتە ماڭا مەكتۇپ سۇنغان سىزمۇ؟

— ياق، مەن ئەمەس، مانا بۇ ئاچام، — ئۇ يېنىدا تۇرغان پاتمىخاننى كۆرسەتتى، — مەن كەچمىشلىرىمنى يېزىپ، مۇشۇ ئاچامدىن ئالىيلىرىغا ئەۋەتكەنىدىم.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭدىن نەزىرىنى ئېلىپ پاتمىخانغا سەپسالدى.

— ئېتىكۈز نېمە؟
— پاتمىخان، ئالىيلىرى.
— بۇ ئايال نېمىكۈز بولىدۇ؟
— ھېچنېمەم. ئېرىم ئۇنى باغقا ئەكېلىپ چاھقا سېلىپ قويغاندىن كېيىن تونۇشۇپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ كەلگەنىدىم.
— نېمىشقا؟
— گۇناھسىز بىر يېتىمە بولغانلىقى ئۈچۈن، — دېدى پاتمىخان ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەپ كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ. ئۇ چاغدا مەريەمنىسانىڭ كۈنى بەكمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى.
— ئېرىكۈزدىن قورقمىدىكۈزمۇ؟ — ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتۈپ سۈكۈت قىلدى.
— ئاجىزلىرى خۇدادىن قورقمەن، سۇلتان ئالىيلىرى.
— سىزگە ئاللا رەھمەت قىلسۇن، ئوبدان ئانا ئىكەنسىز.
ھاياجانلانغان پاتمىخان يىغلىۋەتتى.
— مەريەمنىسا، ئېرىكۈز كىم بولىدۇ؟ — ئەتەي سوردى ئابدۇرەشىدخان.
— ئېرىمنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئالىيلىرىغا مەكتۇپۇمدا بىلدۇرگەنىدىم.
— ئۆز ئاغزىكۈزدىن ئاڭلىماقچىمەن.
— ئۇنىڭ ئېرى مەن بولىمەن، ئالىيلىرى، — دېدى قىزىرىپ كەتكەن بەھرام يەردىن بېشىنى ئالماي.
— مۇنداق دەڭ. خوتۇنىكۈزنىڭ يازغانلىرى راست ئىكەن - دە. شۇنچە ئازاب - ئوقۇبەتنى باشتىن كەچۈرۈپ، نېمە ئۈچۈن ماڭا ئېيتمىدىكۈز؟ — ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا ئەيىبلەش نەزىرىدە.باقتى.
— ئالىيلىرى، مىرزا ئەلى تاغاي ۋەزىر بولغاچ، ئۇنىڭ ئۇستىدىن دەلىل - ئىسپاتسىز شىكايەت قىلىپ جازاغا تارتىلىشتىن ئېھتىيات قىلدىم.
— سىزگە قارىغاندا خوتۇنىكۈز جۈرئەتلىك ئىكەن. ئەگەر ئۇ

ماڭا مەكتۇپ يېزىپ قۇتۇلدۇرۇشنى تەلەپ قىلمىغان بولسا، سىلەر كۆرۈشەلمەيلا قالماستىن، بىر زالىمنىڭ مېنى داۋاملىق ئالداپ ياخشى كىشىلەرگە زىيانكەشلىك قىلىشىغا يول قويغان بولاتتىڭلار. خوتۇنىڭىزغا رەھمەت ئېيتىڭ، بەھرام.

مەريەمنىسا تەسىرلەنگىنىدىن يىغلاپ تاشلىدى. ئۇ تەۋەككۈلچىلىك بىلەن يازغان مەكتۇپنىڭ شۇنچە تېز ئۇنۇم بەرگەنلىكىدىن خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي قالغانىدى.

— بەھرام، خوتۇنىڭىز ھەرەمدە خىزمەت قىلسۇن. سىز مەن بىلەن ئاقسۇغا بارىسىز، كاشغەردە مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن ئۇچرىشىسىز. ئۇنىڭ قوي تېرىسىنى يېپىنىۋالغان بۆرە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ، جازاغا تارتىسىز.

— رەھمەت، ئالىيلىرى. بىزنى ئارزۇيىمىزغا يەتكۈزگەن ئاللادىن مىننەتدارمىز، — بەھرامنىڭ كۆزلىرىدە ياش لىغىلدىدى.

— بۇلارنى، — دېدى ئابدۇرەشىدخان تۇردى قاتۇرۇق ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى كۆرسىتىپ، — زىندانغا ئاپىرىۋېتىڭلار، قىلمىشىغا لايىق جازاسىنى تارتسۇن، — ئابدۇرەشىدخان سۆزدىن توختاپ بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك بولۇپ تۇردى قاتۇرۇققا تىكىلدى، — سەن مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ خاس ياساۋۇلى قاسىم قېچىرنى تونۇمسەن؟

چىرايى تاتىرىپ كەتكەن تۇردى قاتۇرۇق دۇدۇقلاپ تۇرۇپ قالدى.

— ئېيتە، تونۇمسەن زادى؟! — ئابدۇرەشىدخان زەردە بىلەن ۋارقىرىدى.

— تونۇيمەن، ئالىيلىرى، يەتتە ـ سەككىز يىلدىن بېرى مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ خىزمىتىدە بىللە بولۇپ كەلگىنىمىز راست.

— بەھرام، بۇ گۇناھكارلارنى زىندانغا ئاپىرىۋېتىڭ. پاتمىخان خوتۇنىڭىز بىلەن ھەرەمدە خىزمەت قىلسۇن.

— ياق، سۇلتان ئالىيلىرى، هىممەتلىرىنگە كۆپتىن ـ كۆپ رەھمەت، — ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان پاتىمخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئالغىنىچە ئېگىلدى، — مەن كەڭرى دالادا دانلاپ ئۆگىنىپ قالغان بىر توخۇ. ھەرەمدە تۇرالمايمەن، خورىزىمدىنمۇ ئايرىلالمايمەن. ئەگەر ماڭا شەپقەت قىلماقچى بولسىلا، ئېرىمنىڭ گۇناھىدىن ئۆتسىلە. بۇ ھەمشىرەمنى كۈتۈپ، ئاسراپ ئېرىگە يەتكۈزۈپ، ئۆزۈم ئېرىمدىن ئايرىلىپ قالسام، ماڭا ئەلەم بولمامدۇ؟ — ئۇ كۆڭلىدىكى گېپىنى دېدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى راست. ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن مۇشۇ پاتىمخان ئاچام جېنىمنى ساقلاپ قالغان، ئۆز سىڭلىسىدىن چارە كۆرۈپ ئوبدان قارىغان، ئاسرىغان، قوغدىغانىدى. ھەتتا مېنىڭ مەكتۇپۇمنىمۇ ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك قولىغا يەتكۈزدى. مەن ھىجران ئازابىدىن قۇتۇلۇپ ۋىسالغا يەتتىم. ئەمدى ئۇ ئېرىدىن ئايرىلىپ قالسا بولمايدۇ، — مەريەمنىسا پاتىمخانغا قوشۇلۇپ يىغلاپ ئىلتىجا قىلدى.

ئابدۇرەشىدخان بۇ ئىككى ئايالغا بىرەەم كۆز سېلىپ تۇرۇپ، ئاندىن تۇردى قاتۇرۇقفا قارىدى. بۇ ئېگىز، تەمبەل ئادەمنىڭ چىرايى تاتىرىپ مەس رەڭگىگە كىرىپ قالغانىدى. يۇرىكى ئاغزىغا كەپلەشكەندەك بولۇپ، يۈز گۆشلىرى لىپىلداپ، تىنىقى توختاپ قالغان كەبى دۇمچىيىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆتمۈشىنى ئويلاۋاتاتتى.

— سەن جىنايەت ئۆتكۈزگەندە، خوتۇن ـ بالىلىرىڭنى ئۇنتۇدۇڭ، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، ئالىيلىرى، ھاياتىمنى قۇتقۇزۇپ قالغان مىرزا ئەلى تاغاي ئۈچۈن ...

— ئاغزىڭنى يۇم، بەتبەخت ! — ئابدۇرەشىدخان بىگىز بارمىقىنى تەڭلىدى، — بەندىنىڭ جېنىنى ئالالادىن باشقا ھېچكىم قۇتقۇزالمايدۇ. ئۇنداق دېسەڭ، كۈپپار بولىسەن.

— كۇپپار بولسەن؟ مۇنداق بولۇشۇمنى زادى بىلمەپتىمەن، ئالىيلىرى. راستىنى دېسەم، مەن ئۇنى قۇتقۇزغۇچىم ھېسابلاپ، نېمە دېسە شۇنى قىلىپ، ئۇنى رازى قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلدىم، جىنايىتىم ئېغىر، ئاللا كەچۈرمىسە، بەندىنىڭ كەچۈرۈشى مۇمكىن ئەمەس. خوتۇنۇم بۇنى بىلمەيدۇ. مېنى زىندانغا تاشلىسىلا، ئالىيلىرى. مەن گۇناھكار، — تۇردى قاتتىرۇق مېڭىشقا تەمشىلىپ پاتمىخانغا تەلمۇرۇپ قارىدى، — خەير، خۇداغا ئامانەت، خوتۇن، ئۆلمىسەك كۆرۈشەرمىز.

— گۇناھىغا چىن دىلىدىن توۋا قىلىپ، جىنايى قىلمىشتىن قولىنى ئۈزگەن بەندىلىرىنىڭ گۇناھىدىن ئاللا ئۆتىدۇ. ئەگەر سەن چىن قەلبىڭدىن توۋا قىلىپ، قايتا گۇناھ ئۆتكۈزمىسەڭ، سېنى ئاللانىڭ ھۆكمى بويىچە كۆچۈرۈشكە بولىدۇ. شۇنداق قىلالامسەن؟

— قىلىمەن، ئالىيلىرى، — تۇردى قاتتىرۇقنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. پاتمىخانىنىڭ قايغۇلۇق چىرايىغا تەبەسسۇم يۈگۈردى.

— سەن ھازىر بەھرام بىلەن زىندانغا بېرىپ، قاسىم قېچىرنى جىنايى قىلمىشلىرىنى تاپشۇرۇشقا دەۋەت قىلغىن. ناۋادا ئۇ ئىقرار قىلمىسا، يۈزتۈرا تۇرۇپ قەبىھ جىنايەتلىرىنى قالدۇرماي سۆزلە. ئىقرار قىلدۇرۇش — ئۆزىنى ئۆزىگە تونۇتتۇش ئۈچۈندۇر. ئىقرار قىلماسلىق — ئۆزىنى تونۇماسلىق، جىنايەتتىن قول ئۈزمەسلىكتۇر. گۇناھكار مىرزا ئەلى تاغاينى جازالىماي قويمايمىز، — ئابدۇرەشىدخان نەزىرىنى بەھرامغا يۆتكىدى، — سەردار، ئەتە مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئاتا ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلانغانلىقى، قۇمئېرىقتىكى مال - مۈلكىنىڭ تۇردى ئاخۇن بىلەن پاتمىخان ئەر - خوتۇنىنىڭ ئىلكىگە ئۆتكەنلىكى توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرىمەن. سىلەر دەرھال زىندانغا بېرىڭلار. بۇ ئىككى ئايال بۇ كېچە تەكىيىخانىدا قونۇپ تۇرسۇن. سىلەرمۇ

زىندانىدىكى ئىشىنى تۇگىتىپ تەكىيىخانىغا كېلىڭلار. ئەتە يارلىق چۈشكەندىن كېيىن تۇردى ئاخۇن خوتۇنى بىلەن باغقا چىقىپ كەتسۇن. مىرزا ئەلى تاغاينىڭ بۇ تۆت خىزمەتكارىمۇ تەكىيىخانىدا قونۇپ، ئەتە ئۆيلىرىگە قايتسۇن، ئەھۋالغا قاراپ تۇرمۇش راسخوتى بېرىلىدۇ. ئەمىسە بېرىڭلار.

— خوپ، ئالىيلىرى، — بەھرام ئۇلارنى باشلاپ كۆركەم ياسالغان ئوردا تەكىيىخانىسىغا كەلدى. كۇن پېتىشقا ئاز قالغاندى. ئۇپۇق ئوتقاشتەك قىزىرىپ، بوستانلىق ئىچىدىكى تەكىيىخانىنىڭ دېرىزىلىرى ھال رەڭ تۇسكە كىرگەنىدى.

ئۆمرىدە مۇنداق ئازادە ھەم چىرايلىق ياسالغان ئۆيلەرنى كۆرۈپ باقمىغان پاتمىخان ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. بەھرام ئۇلارنى تەكىيىخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، تۇردى قاتۇرۇق بىلەن ئوردىدىن چىقتى.

زىندان ئوردىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئويمانلىقتا، ئېگىز سېپىلى يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلار قەدىمىنى تېزلىتىپ، زىندان دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا شامغا ئەزان چىقتى. ئۇلار ناماز شامىنى زىندان مەسچىتىدە ئوقۇشتى. گۇناھكارلارمۇ بۇ مەسچىتتە ناماز ئۆتەيتتى. بەھرام زەن سېلىپ قاسىم قېچىرنىڭ يوقلۇقىنى بىلدى، زىندانبېگىدىن سورىۇندى، ئۇ: «قاسىم قېچىر سولانغاندىن بېرى نامازغا چىقمىدى» دەپ ئۇلارنى زىندانىنىڭ يەر ئاستى ئۆيىگە باشلاپ چۈشتى. ھەر ياقتا جىنچىراغلار يېقىلغان بولسىمۇ، زىندان ئىچى ناھايىتى سۇرلۇك، قاراڭغۇ ئىدى.

— مانا مۇشۇ ئۆيدە، — زىندانبېگى قۇلۇپقا ئاچقۇچ سېلىپ ئىشىكنى ئاچتى.

ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن قاسىم قېچىر چىراغ يورۇقىدا تۇردى قاتۇرۇقنى كۆرۈپ بىرپەس مەڭدەپ تۇرغاندىن كېيىن، بىردىنلا ئۇنىڭغا قولىنى تەڭلىدى:

— بەھرام سەردار، ئانىلىرىنى ئۆلتۈرگەن قاتىل مۇشۇ ! ...

2

ئاتلىرىنى دېۋىتىپ زىندان قورۇسىدىن چىقىقان ئەمىر ئەكرەم بىلەن سەردار بەھرام بىردەمدىلا گۈلئىبرەم ئوردىسىغا يېتىپ كەلدى. قارا سۇر دەرۋازا ئالدىدا ئاي پالتا، نەيزە تۇتۇپ تۇرغان قاراۋۇللار ئۇلارغا سالام بەردى. ئوردا ئات باقارلىرى ئۇلارنىڭ قولىدىن چۈلۈۋۈرنى ئالدى. ئەكرەم بىلەن بەھرام ئىككى تەرىپىدە رەيھان، تاجىگۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن خىشلىق يول بىلەن دىۋانخانىغا كىرىشىگە ئابدۇرەشىدخان سۇلتان سارىيىدىن چىقتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى، ئەمرلىرىگە بىنائەن ھايات قالغان ئەمىر، سەردارلارنىڭ ھەممىسىنى زىنداندىن قويۇۋەتتۇق، — دېدى ئەكرەم.

— ئۆلتۈرۈلگەنلەر كىملەر ئىكەن؟ — سورىدى ئابدۇرەشىدخان.

— مىرزا دايىم ئەلى، بابا سادىق مىرزا، مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئەمرلەر بىلەن ئابدۇللا سادىق دوغلات، ئابدۇلقادىربەگ، ئابدۇلقۇددۇسبەگ، جالالىدىنبەگ قاتارلىق ئالتە نەپەر سەردار ئىكەن.

دىۋانخانىنى سۇكۇت باستى. ئەمىر ـ ئەركانلار كۆزىگە ياش ئالغان ئابدۇرەشىدخانغا ھېسداشلىق قىلىپ باش سىلىپ تۇرۇشتى.

ۋەزىر خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئابدۇرەشىدخانغا قاراپ، ئىختىيارسىز ئارقىسىغا بىر قەدەم داجىپ، ئۆزىدىنمۇ قامەتلىك بولغان سەزمۇنشى شاھسەئىد ئالىمنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىپ، قارامتۇل چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

— ئارامگاھدا چۇشلۇك غىزا يېگەچ پاراڭلىشايلى، — دېدى

ئابدۇرەشىدخان ئەكرەم بىلەن بەھرامغا.

ئۇلار ئىچكىرى ئوردىدىكى ئارامگاھقا كىرىشتى. ئابدۇرەشىدخان قۇببىلىك ئوچاققا يانداپ سېلىنغان تەتىللا يېكەندازدا باداشقان قۇرۇپ:

— مەرھەمەت، ئولتۇرۇڭلار، — دېدى بوش ئاۋازدا، — قېنى سۆزلەڭ، ئەمىر، رەھمەتلىك ئەمىرلەر مېنىڭ كاساپىتىمدىن قايسى تەرىقىدە ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. قاسىم بۇنى بىلەمدىكىن؟

ئەكرەمنىڭ چىرايىغا ھەسرەت بۇلۇتى سايە تاشلىغان، تېگى يوق خىيال دېڭىزىغا چۆككەندەك قىلاتتى. ئۇ دېدى:

— سۇلتان ئالىيلىرى، زىندانبېگىنىڭ دېيىشىچە، تۇن نىسپىيدە مىرزا ئەلى تاغاي، خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس ۋە قاسىم ياساۋۇللار زىندانغا كىرىپ كەپتۇ. ئالىيلىرىنىڭ قەتل قىلىش توغرىسىدىكى يارلىقلىرىنى زىندانبېگىگە كۆرسىتىپتىكەن، ئۇ ئەپسۇسلانغىنىچە ئۇلارنى يەر ئاستى ئۆيگە سولاقلىق ئەمىرلەرنىڭ يېنىغا ئېلىپ چۈشۈپتۇ. ئەمىرلەر ئۆزلىرىنى زىنداندىن چىقىرىدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ سالام بېرىپتۇ ۋە ئالىيلىرىنىڭ سالامەتلىكىنى سوراپتۇ. مىرزا ئەلى تاغاي كۈلۈپ كېتىپ، يارلىقنى ئوقۇپتۇ. بابا سادىق مىرزا يارلىقنى تارتىۋېلىپ يىرتىپ تاشلاپتۇ ۋە: «بۇ سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقى ئەمەس، ئاسىيلار، خان مۇنداق ياۋۇزلارچە يارلىق چۈشۈرىدىغان زالىم پادىشاھ ئەمەس، ھەققانىيەتنى ياقلايدىغان ئادىل پادىشاھتۇر. بۇ سۇيىقەست!» دەپ ۋارقىراپ كېتىپتۇ. مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنىڭغا پىسەنت قىلماي، جاللاتلارغا ئەمىرلەرنى قەتل قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپتۇ. جاللاتلار ئەمىرلەرنى باغلاپ، سويماقچى بولغان قويدەك ياتقۇزۇپتۇ. ئەمىرلەر: «ئاسىيلار، خۇنپەرلەر» دەپ تېپچەكلەپ، باشقا قارشىلىق قىلالماپتۇ. قاسىم ياساۋۇل:

— ئاتا ۋەزىر، بۇ چىرايلىق قويلارنى ئۆزۈم بوغۇزلاي،

تونلىرىنى ماڭا بەرسىلە، — دەپ ئەمرلەرنىڭ بېشىنى مۇبارەك تېنىدىن جۇدا قىپتۇ. ئۇلارنىڭ تونلىرىنى قاسىم قېچىرغا بېرىپتۇ.

— مەن ئاسىيلارنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ كېتىپتىمەن، مېنى غەپلەت بېسىپتۇ. خۇدايا، بۇ گۇناھىمنى ئۆزۈڭ كەچۈرگىن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان كۆز يېشىنى توختىتالمای. مەڭزىدىن دومىلىغان ياشلار ئىككى ئىلىك ئۆسكەن ساقىلىغا چۈشتى.

— سەۋر قىلسىلا، شاھىم، بۇ تەقدىر، — دېدى ئەمىر ئەكرەم، ئۇنىڭمۇ كۆز چاناقلىرىغا ياش توشۇپ كەتكەنىدى. بەھرام دېرىزىگە قاراپ كۆز يېشىنى سۈرتۈۋالدى.

— تەقدىر ئاجايىپ بولىدىكەن، سۇلتان ئالىيلىرى، ھەقىقەتەنمۇ ئۇنى ئۆزگەرتىش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدىكەن. كۆپ ئويلانمىسىلا، شاھىم. مەنمۇ ئانامنى ئۆلتۈرگۈزگەن ئادەمنىڭ ميرزا ئەلى تاغاي ئىكەنلىكىنى سەزگەن بولساممۇ، ئاغزىمدىن چىقىرالماي يۈرگەنىدىم. ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن زىندانغا چۈشۈپ، قاسىم قېچىرنى سوراقتا تارتقىنىمىزدا، ئۇ «قاتىل تۇردى قاڭرۇق» دەپ تۇرۇۋالدى. نەق مەيداندا بولغان خوتۇنۇم زىندانغا چۈشۈپ، ئانامنى ئۆلتۈرگەن قاسىم قېچىرنى تونۇۋالغاندىلا، ئاندىن ئىقرار قىلدى. مەن چىداپ تۇرالماي، ئۇنى بوغۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋىدىم، ئەمىر ئەكرەم: «بۇ يەردە ئۆلتۈرسىڭىز، ئانىڭىزنىڭلا قىساسىنى ئالغان بولىسىز، مەيدانى ئادالەتتە مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن بىللە جازالىساق، ئۇنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بارلىق كىشىلەرنىڭ قىساسىنى ئېلىپ بەرگەن بولىمىز. چىداپ تۇرۇڭ» دەپ توستى. ئۇنىڭ ساقال باسقان كېكىردىكىگە پېتىپ كەتكەن تىرناقلىرىمنى تارتىۋالغۇم يوق ئىدى. قاسىم قېچىرنى قاتتىق ئىتتىرىۋەتتىم، ئۇ دەلدۇگۇنۇپ بېرىپ تامغا ئۇسۇۋالدى. ئۇ بەكمۇ رەھىمسىز تەلۇە ئىكەن. ئەل - يۇرتنىڭ ئۇنداق

ئادەملەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشىدىن خۇدا ساقلىسۇن، — بەھرام ئېغىر تىندى. قاسىم قېچىرنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈپ، ئانىسىنىڭ قىساسىنى ئالالمىغىنى ئۈچۈن ھەسرەت چېكىۋاتقىنى چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى.

— ئاللا ئۇلۇغ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان بەھرامغا قاراپ، — قېنى گېپىڭنى داۋاملاشتۇرۇڭ.

— سۇلتان ئالىيلىرى، ئەمىر ئەكرەم قاسىمدىن: «ئەمىر، سەردارلارنى كىم ئۆلتۈردى» دەپ سورىۋىدى، «مەن ئۆلتۈرمىدىم، جاللات ئۆلتۈردى» دەپ تۇرۇۋالدى. زىندانبېگى: «مەن نەق مەيداندا بار ئىدىم، سەن بوغۇزلىدىڭ» دېدى. قاسىم زۇۋان سۇرەلمەي قالدى. ئاندىن ئوردا ياساۋۇلى بولغاندىن تارتىپ بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەرنى مىرزا ئەلى تاغايغا يەتكۈزۈپ تۇرغانلىقىنى، ئۇنىڭ خەتلىرىنى ئاقسۇغا بېرىپ ئەمىن خوجا سۇلتانغا تاپشۇرغانلىقىنى، شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇدا توپىلاڭ بولغانلىقىنى، ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان رۇستەمبەگنى مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئۆلتۈرگەنلىكىنى، ئەمىن خوجا سۇلتاننىمۇ قاچۇرۇۋەتكىنىنى ئىقرار قىلدى. ئالىيلىرى، ئۇنىڭ دېگەنلىرى بەك كۆپ. سوراق خاتىرىسىنى كۆرۈپ باقامدىلا؟

— بولدى، ھازىر كۆرمەي، سەردار. ئاقسۇغا چاپسان بارمىسام بولمايدۇ. مىرزا ئەلى تاغاي ھەممە بالا ـ قازانىڭ بېشى ئىكەن. ھۇ قارا يۈز ئەبلەخ ! — ئابدۇرەشىدخان ئاچچىقىغا پايلىماي تىللىۋەتتى، — ئۇنى تۇتۇش كېرەك. سەردار، سىز يارلىقىمىنى ئېلىپ كاشغەرگە بېرىڭ. ئاز دېگەندە مىڭ نەپەر نۆكەر، ياساۋۇل ئېلىۋېلىڭ. مىرزا ئەلى تاغاينى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاڭ. ئۇ قارا نىيەت ئاسىينىڭ يوشۇرۇن ـ ئاشكارا شېرىكلىرىنىمۇ زىندانغا تاشلاڭ، ئەمما ياخشىلار زىيانغا ئۇچرىمىسۇن. بىز ئاقسۇدىن قايتقاندا، ئۇ خۇنپەرنى ئۆزۈم سوراق قىلىمەن.

— خوپ، ئالىيلىرى، — بەھرام قوللىرىنى كۆكسىگە ئالدى.

— يەنە بىر گەپ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان، — مىرزا ئەلى تاغاينىڭ يېقىن ئادەملىرىدىن قاسىمنىڭ بىلىدىغانلىرى كىملەر ئىكەن، ئۇ دېدىمۇ؟

بەھرام دەرھال جاۋاب بېرەلمەي، ئەكرەمگە قارىدى.

— قاسىمنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، ھامىد قەللات دېگەن بىر ياساۋۇل بولۇپ، مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنى ئىسىقكۆل دىيارىغا بىللە ئەكېتىپتىكەن. مىرزا ئەلى تاغاي يارکەندكە قايتىپ كەلگەندىن بېرى ئۇنى قاسىم ئۇچراتماپتۇ. بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەمەسمۇ، سۇلتان ئالىيلىرى؟ — دېدى ئەكرەم خىيالچان ھالدا ۋە قوشۇپ قويدى، — ئۇنى مەنمۇ بىلەتتىم، قارىمۇتۇق، تەمبەل يىگىت ئىدى.

— مەنمۇ تونۇيمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان بىردىنلا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — قوچقاربېشى قىشلىقىدا يۈز بەرگەن پاجىئە مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن. بۇنى ھامىد قەللات چوقۇم بىلىدۇ. مەن ئۇ چاغدا ئالدىمدىكىنى كۆرۈپ، كەينىمدىكىنى كۆرەلمەپتىكەنمەن. ھامىد قەللاتنى تېپىش كېرەك. ئۇنى خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس بىلىدۇ.

— توغرا دېدىلە، سۇلتان ئالىيلىرى. خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسنىمۇ دەرھال تۇتۇپ زىندانغا تاشلاش كېرەك ! — ئەمىر ئەكرەم سۇلتاننىڭ تېزرەك پەرمان چۇشۇرۇشىگە تەقەززا بولۇپ ئورنىدىن تۇردى.

— شۇنداق قىلىڭ، ئەمىر. ئەتە يولغا چىقىپ كەتسەك، ئىككى - ئۈچ ئايسىز پايتەختكە كېلەلمەيمىز. ئۇ قېچىپ كېتىدىغان بولسا، مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن بىرلىشىۋېلىپ، بىزگە ئاۋارىچىلىك تۇغدۇرۇپلا قالماستىن، ئەلنى ئەمىن تاپتۇرمايدۇ.

— بولىدۇ، ئالىيلىرى، ئۇنى تۇتۇپ كېلىشكە ئادەم

ماڭدۇراي، — ئەمىر ئەكرەم ماڭماقچى بولۇۋىدى، ئابدۇرەشىدخان ئىشارەت بىلەن توختاتتى.

— سورايمەن دەپ، ئېسىمدىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن. ئېيتمىگا، ئاقسۇغا قانچىلىك لەشكەر ماڭماقچى؟

— ئۇچ تۇمەن، ئالىيلىرى.

— خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس زىندانغا تاشلانغاندىن كېيىن لەشكەرلەرنى مەيدانى ئادالەتتە سەپراس قىلىدۇ.

— پەرمانبەردارمەن، ئالىيلىرى.

3

قەتل قىلىنغان ئەمىر ـ سەردارلار ئابدۇرەشىدخانىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمىدى. ئۇلارنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئويلاپ، ئۆزىنىمۇ پارە ـ پارە قىلىۋەتكۈسى كەلدى. قانداقسىغا ئۇلارنى قەتل قىلىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرگەنلىكىنى تېگىگە يېتەلمىگەنسېرى، يۈرىكى قىسىلدى. غەيۇر ئىنىسى ئىسكەندەر سۇلتاننى سېغىندى. ئۇنى زىندانىدىن چىقارغاندا، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ مەسلىھەتى بىلەن تىببەتكە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتكىنى ئۇچۇن پۇشايمان قىلدى. ئۇ شۇنداق بىئارامچىلىقتا تەختتىن چۈشۈپ ئەمر قىلدى:

— بەھرام، كاتتۇالبەگ مەھكىمىسىدىكى چېچەن پايلاقچىلارنى ئىشقا سېلىپ، ھامىد قەللاتنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىڭلار.

بەھرام قوللىرىنى كۆكسىگە ئالدى:

— باش ئۇستىگە، شاھىنم.

— بىز ئەتە تەڭ يولغا چىقىمىز، سىز كاشغەرگە ماڭمىسىز، بىز ئاقسۇغا راۋان بولىمىز. شامدىن كېيىن ھەرەم قەسىرىگە كېلىڭ.

— خوپ، ئالىيلىرى، — سەردار بەھرام ئارقىسىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

«ئاق كۆڭۈل، مەردانە يىگىت، ئەڭ ئېغىر مۇسىبەت كۈنلىرىدىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالىغان قەيسەر مۇھاپىزەتچىم. ئۇ ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئاخىر يار ۋەسلىگە يەتتى. ئەگەر ئۇ سەۋر قىلىپ، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن ئىش كۆرمىگەن بولسا، مىرزا ئەلى تاغاينى ئالدىراپ ئەيىبلەپ قويۇپ مېنىڭ غەزىپىمگە ئۇچرىشى مۇمكىن ئىدى. ئاللا سائىتىنى كەلتۈرۈپ، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ بەردى، پېقىرنى ھەم غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى ...» ئابدۇرەشىدخان ئويلىغانسېرى، مىرزا ئەلى تاغايدەك ياۋۇز ئەبلەخكە ئىشىنىپ كەتكىنىدىن ئەپسۇسلاندى. «ئۇ قارا نىيەتكە نېمىشقا شۇنچە ئىشىنىپ كەتتىم - ھە ؟! ئىسسىقكۆل دىيارىدىكى چېغىمدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كېتىپتىمەن. مېنى غەپلەتتە قويۇپ، ھارىس نەجمىدىن دوغلاتنىمۇ شۇ خۇنخور ئۆلتۈرۈپتىكەن. ئۇنىڭ «كۆيۈك دەردىدە قاراقچى بولۇپ كەتكەن تاياغانبەگنى ھامىد قەللات چېپىپ تاشلىدى...» دېگىنىمۇ ئېسىمدە. تاياغانبەگنىڭ قانغا مىلەنگەن بېشىنىمۇ ئۆزى ئالدىمغا قويغانىدى. كېيىن ئاقسۇغا بارغىنىمدا، تاغام ئەمىن خوجا سۇلتاننىڭ ئىز - دېرەكسىز يوقالغانلىقى توغرۇلۇق خەۋەرنىمۇ ئۆزى ئەكەلگەنىدى. بۇ قانخور تازىمۇ ئۇستاتلىق قىپتىكەن. ھامىد قەللاتنىڭ ئۇن - تىنسىز غايىب بولۇشى سەۋەبسىز بولمىسا كېرەك. ئۇ يا ئۆلتۈرۈلگەن، يا يوشۇرۇنغان. ئۇنى قەتئىي تېپىش كېرەك ...»

نائىب سۇلتان بولۇشتىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى ئىشلار ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئېسىگە بىر - بىرلەپ چۈشتى. ئۇ خامۇش ھالدا ئارامگاھتىن چىقتى.

«يىراقتىكى دۇشمەننى بىلمەكتىن يانداكى دۇشمەننى پەرق

ئەتمەك تەس ئىكەن. باقىقان ئىتتىن ئايرىلىشقا كۆڭۈلۈڭ قېيمىغاندەك، قېشىڭدا (خوش - خوش، دەپ تۇرغان دۇشمەندىن كېچىشمۇ ئاسانغا چۈشمەيدىكەن. ياخشى نىيەتلىك، سەممىي كىشىلەر ھەرقانچە ھوشيار بولسىمۇ، تەمكىن بولمىسا، بېشىدىن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتمىسە، ئاقىل، دانالار بىلەن مەسلىھەتلەشمەي ئۆز ئالدىغا ئىش قىلسا، يامان نىيەتلىك سۈيىقەستچىلەرنىڭ دامىغا چۈشۈپ كېتىدىكەن. سەن ئابدۇرەشىدخان ناھايىتى بىخەستەلىك قىلدىڭ، ئويلاپ ئىش قىلمىدىڭ. بەگئەتكەم بولۇۋالغان خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ، خانلىقىمىزنىڭ باھادىر، دانا سەركەردىلىرىنىڭ جېنىغا زامىن بولدۇڭ. خان ئاتاڭنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقالمىدىڭ. دوستلىرىڭنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىپ، قانخورغا ئايلىنىپ قالدىڭ. ئاللا توۋاڭنى قوبۇل قىلارمۇ؟ ئاۋام گۇناھىڭدىن ئۆتەرمۇ؟ ...» ئابدۇرەشىدخان ئۆز - ئۆزىنى سوراق قىلىپ ئاتىسىنىڭ دۇانخانا ھۇجرىسىدىكى مەقبەرىسىگە كېلىپ قالغىنىمۇ سەزمەي قالدى. ئارامگاھتىن چىقىقاندا، چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە بېرىپ، يېقىندا دەشتى قىپچاقتىن كەلگەن قېيىنئانىسى سۇلتان نىگار خېنىم بىلەن بىللە كەچلىك تاماق يېمەكچى بولغانىدى. قەبرىگە كۆزى چۈشۈپ شىپپىدە توختىدى. بىردەم تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن گويا يىراقتىن كەلگەن قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشمەكچى بولغاندەك ئىتتىك بېرىپ مەقبەرە يېنىدا يۇكۈندى. ئىككى سۇپىلىق بۇ چوڭ قەبرە ئاجايىپ كۆركەم ياسالغانىدى. ئۇنىڭغا چىقىرىلغان قاپارتما نەقىشلەر نەپىسلىكى بىلەن ئادەمنى ھەيران قالدۇراتتى. قەبرە ئەتراپىغا گۈمبەز ياسىلىۋاتاتتى. جىددىي ئىشلەۋاتقان تامچى ئۇستاملار، نەققاشلار، ياغاچچىلار، تاشچىلار سۇلتاننى كۆرۈپ، قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلىشتى. ئابدۇرەشىدخان ئورنىدىن تۇرۇپ جاۋاب سالام بەردى. ئۇلارنى ئىشلەۋېرىشكە

دالالەت قىلىپ قويۇپ تىزلىنىپ ئولتۇردى. سۇرە تەبارەكنى قىرائەت قىلىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى: «ئى بارا خۇدايا، مۇشۇ تىلاۋەت قىلغان ‹قۇرئان كەرىم›نىڭ ساۋابىنى پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەمنىڭ روھىغا ھەدىيە قىلدىم. ئاندىن قالسا ئەزۋاج، مۇتەھەررانلارنىڭ[1]، ساھابىلەرنىڭ[2] ۋە بارلىق مەرھۇم بولغان مۆمىن بەندىلىرىڭنىڭ روھىغا بەخش ئەتتىم، جۇملىدىن مەرھۇم ئاتام سەئىدخانىنىڭ، ئاغام بابۇر مىرزىنىڭ، تاغام ئەمىن خوجا سۇلتاننىڭ، ئاغام قاناتبەگنىڭ، ئىنىلىرىم مۇھسىن سۇلتان، رۇستەمبەگلەرنىڭ، ئۇستاز سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ، باھادىر ئەلىبەگنىڭ پاك روھىغا بەخش ئەتتىم. ئىلاھا، ئۇشبۇ تىلىكىمنى ئۆز دەرگاھىڭدا قوبۇل ئەيلەپ، ئاشۇ مەرھۇملارنى گۆر ئازابىدىن خالاس قىلىپ، جەننەت راھىتىدىن بەھرىمەن قىلغايسەن، ئامىن. مەندەك بىر ئەقىل كۆزى خىرەلەشكەن بەندەڭنىڭ گۇناھلىرىنى مەغپىرەت قىلىپ، ۋۇجۇدۇمنى گۇناھتىن يىراق، كۆزۈمنى روشەن، ئەقلىمنى زىيادە قىلغايسەن، ئامىن.

ئى بارا خۇدايا، پادىشاھ ـ سۇلتانلارمۇ ئوخشاشلا سېنىڭ بەندەڭ. پېقىرنى ئەلگە سۇلتان قىلىپ، مەرتىۋە، بايلىق، ئىززەت ـ ئىكرام، كۇچ ـ قۇدرەت ئاتا قىلدىڭ. بۇ شەپقىتىڭ ئۇچۇن ساڭا چەكسىز ھەمدۇسانالار بولسۇن. ھالبۇكى، سۇلتانلىق بۇرچۇمنى تولۇق ئادا قىلىشىمغا، ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇپ، ئەلنى ئادالەت بىلەن ئەمىن تاپتۇرۇشۇمغا مەدەت بەرگەيسەن. پېقىر شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن ئاسىي ـ مۇناپىقلارنىڭ سۆزىگە ئالدىنىپ، بىگۇناھ ئالىم ـ پازىللارنىڭ قېنىنى تۆكۈپ، ئېغىر گۇناھ سادىر قىلدىم. ئەي، پەرۋەردىگار، گۇناھلىرىمنى مەغپىرەت قىلىپ، مېنى توغرا يولغا

---

① ئەزۋاج، مۇتەھەررانلار ـــ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرى.

② ساھابىلەر ـــ ئەينى زامانداشكى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى.

باشلىغايسەن. ئەي، ئاللا، سېنىڭ مېھىر - شەپقىتىڭ چەكسىزدۇر ...»

ئابدۇرەشىدخان سەجدىگە باش قويۇپ ھۆكۈرەپ يىغلىدى. ئۇنىڭ بىلەن تەڭ دۇئاغا قول كۆتۈرگەن ئىشلەمچى، ئۇستىلارمۇ ياش تۆكۈشتى.

ئابدۇرەشىدخان دۇئادىن كېيىن مۇشتىلىرىنى چىڭ تۇگكىنىچە مەقبەردىن ئاستا يىراقلاشتى. چارباغدىن چىقىشىغا ئەمىر ئەكرەم ئالدىغا كەلدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، خوجا شاھمۇھەممەدىنىڭ قەسىرىگە تۆت ياساۋۇل ئەۋەتكەنىدىم، خوتۇنى: «بايىلا ئاتلىق چىقىپ كەتكەن» دەپتۇ. «نەگە؟» دەپ سورىسا، «بىلمەيمەن» دەپتۇ. ياساۋۇللار قورۇنى تىنتىپمۇ ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئالالمايۋاتىدۇ. ۋەزىرنىڭ ئۆيىنى كېچە - كۈندۈز كۆزىتىش ئۈچۈن كاتتۇالبەگلەرگە بۇيرۇق چۈشۈردۇم. قارىغاندا ئۇ قاچقاندەك تۇرىدۇ.

— ئاپلا ! — دېدى ئابدۇرەشىدخان، — چۈشتە ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كېتىپتىكەن. ئۇ زىندانغا تاشلىنىشىدىن قورققان چېغى. مەن يەنە غەپلەتتە قاپتىمەن. ئەمىر، ئۇنى چوقۇم تۇتۇش كېرەك !

— خاتىرجەم بولسىلا، ئالىيلىرى. يەر ئاستىغا كىرىپ كەتكەن بولسىمۇ ئۇنى تاپىمىز. پايتەخت ئەمىرى ئوسمانبەگنى ۋاقىپلاندۇرۇپ قويدۇم. ئۇ كاتتۇالبەگلەرگە پەرمان چۈشۈرۈپ شەھەرنى تىنتىپ چىقماقچى. قوۋۇق بەگلىرىگە ئۇنى پايتەختىن چىقارماي تۇتۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئوردا ياساۋۇللىرىمۇ ئۇنى تۇتۇش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە ئەۋەتىلدى، — دېدى ئەمىر ئەكرەم.

— بۇگۈن كەچكىچە تۇتۇلسا ياخشى بولاتتى، ئەتە سەپەرگىمۇ خاتىرجەم ئاتلىناتتۇق، — ئابدۇرەشىدخان بىتاقەتلىكتىن

قەدىمنى ئىتتىكلەتتى ۋە «ھامىد قەللاتنىمۇ تېپىش كېرەك، بەھرام ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئالالارمىكىن؟» دېدى ئىچىدە.

— سەردار بەھرامنۇ بىز بىلەن ماڭامدۇ؟ — سورىدى ئەكرەم.

— ئەلۋەتتە، ئۇ كاشغەردە مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ قىلمىشلىرىنى تەكشۈرىدۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان سۈپسۈزۈك سۈيى شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان ئۆستەڭنىڭ ئاسما كۆۋرۈكىگە قەدەم قويۇپ.

تۆتىنچى باب

بەربات بولغان شېرىن چۈش

1

كاشغەر ئاسمىنىنى چاك ـ توزانلىق تۇمان قاپلىغان، شامال يوق، كۈن تۇتۇق ئىدى.

ئەتىگەندىلا ئاقئوردا ئالدىدىكى ھېيتگاھقا يىغىلغان خالايىق ھەرقايسى مەھەللىلەر بويىچە سەپراس بولۇپ تۇرۇشاتتى. ئاتلىق، پىيادە ياساۋۇللار كۆپچىلىكنى تەرتىپكە ئۈندەپ ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. بىردىنلا ئوردا سەيناسىدا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ، چۆرگۈلەپ ـ چۆرگۈلەپ دەرۋازىدىن مەيدانغا چىقتى، كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىگە توپا چېچىپ چۆرگۈلىگىنىچە ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى ـ دە، بوشلۇقتا توزۇپ كەتتى. سۆرۈن، نەمۇش شامال ئۈنىڭ ئورنىنى ئالدى. شەرقتىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن قارا بۇلۇت ئاق ئوردا ئۈستىگە كەلگەندە چاقماق چاقماستىنلا شارىلداپ يامغۇر قۇيۇۋەتتى.

ـــ سەپتىن ئايرىلماي ئولتۇرۇڭلار ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى كاتىۋالبەگ ئەلائىددىن بارلاس ئۆرىتۆپە بولۇپ كەتكەن خالايىققا كۆز سېلىپ، ئۇ ياساۋۇللارغا تەرتىپنى ساقلاشنى بۇيرۇدى.

يامغۇر قانداق تۇيۇقسىز ياغقان بولسا، شۇنداق تېز توختىدى. مىرزا ئەلى تاغاي كاشغەرگە كېلىپلا ئۆز ئالدىغا تەشكىللىگەن ئەمىر ـ ئەركان، سەردارلىرى بىلەن ئاقئوردىدىن چىقىپ ھېيتگاھنىڭ شىمال تەرىپىدىكى مۇنبەرگە ئورنىتىلغان تەختكە چىقتى. ئۇ سەمرىپ ھاپا قوۋۇز بولۇپ كەتكەنىدى. يوغان

قورسىقى ساڭگىلاپ ئېڭىشەلمەيدىغان قىلىپ قويغانىدى. شاھانە تونىنىڭ ئالدى پېشى قىسقا، ئارقا پېشى ئۇزۇن كۆرۈنۈپ، قارىغان كىشىنىڭ ئىختىيارسىز كۈلگۈسىنى كەلتۈرەتتى. كوسا بولسىمۇ، تۈرۈلگەن قاپىقى، ئالتۇن ئوتۇغاتلىق سەللىسى ئۇنى يەنىلا سالاپەتلىك، سۈرلۈك كۆرسىتىپ ئادەمنى ئەيمەندۈرەتتى. ئەمما، خالايىق ئۇنىڭغا ئامانلىق، نۇسرەت تىلەپ چۈقان سالمىدى، شۇڭا خۇيى تۇتۇپ گۆشىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ قوش ئېڭىكىنى سىيپاپ قويدى. شۇ تۇرقىدا ناھايىتى ھاكاۋۇر كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ئوك تەرىپىدە شەيخۇلئىسلام ئابدۇللەتىف دامولا، قازىكالان خوجا ئەمىن بۇخارى، ئاتا ۋەزىر نەجمىدىن مەخدۇم ئابادى قاتارلىق ئەمىر ـ ئەركانلار، سول تەرىپىدە سەرمۇنشى ئوبۇلھادىبەگ، سەردار تۇرغۇنبەگ ۋە ھامىد بارلاس قاتارلىقلار ئورۇن ئالغانىدى.

سەردار زوھۇرىددىنبەگ قىرىق نەپەر خاس ياساۋۇل بىلەن تەخت ئەتراپىدا قېتىپ تۇراتتى.

ـــ گۇناھكارلار ئېلىپ كېلىنسۇن! ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى مىرزا ئەلى تاغاي بىر چەتتە دورغا، ياساۋۇللىرى بىلەن تۇرغان ئوبۇلقاسىم دوغلاتقا قاراپ. ئۇنىڭ گۆشلۈك قاپاقلىرىدىن قار يېغىپ، قىسىلغان چېقىر كۆزلىرىدىن قەھر ـ غەزەپ ئۇچقۇنلاپ، چىرايى قورقۇنچلۇق تۇس ئالغانىدى.

كاتتۇالبەگ ئەلائىددىن بارلاس خېلى بۇرۇنلا زىندانىدىن ئاچىقىپ، ياساۋۇللارنى قارىتىپ قويغان «گۇناھكارلار»نى مەيدانغا يالاپ ئەكىردى.

مىرزا ئەلى تاغاي تەختتە ئولتۇرغىنىچە ئوك قولىنى كۆتۇرۇپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خىتاب قىلدى:

ـــ ئەي، قېرىنداشلىرىم، مەرھۇم ئاتىمىز سۇلتان سەئىدخاننىڭ ھاياتىغا زامىن بولغان قارا نىيەت سۇيىقەستچى سەييىدمۇھەممەد مىرزا ھەققانىي جازاغا تارتىلىپ ئۆلتۇرۇلگەندىن كېيىن...

— يالغان ! تۆھمەت ! مەرھۇم ئاتام باشتىن - ئاخىر سەئىدىيە خانلىقىغا، ئاۋام خەلقە سادىق بولۇپ كەلگەنىدى، سۇيىقەستچىلەر ئۆلتۈرۈلدى، — دېدى «گۇناھكارلار» سېپىدە تۇرغان ياش يىگىت تاغىنىڭ سۆزىنى كەسكىن بۆلۈپ. غەزەپلەنگىنىدىن ئۇنىڭ بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ چىققان، يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ھەسرەت - نادامەت ئوتلىرى چاقنىغانىدى. ئۇ باغلاقلىق قوللىرىنى كۆچەپ مىدىرلىتىپ، ئىككى قەدەم ئالدىغا مېڭىۋىدى، پۈتىدىكى تۆمۈر كىشەننىڭ ھالقىلىرى بىر - بىرىگە سوقۇلۇپ جاراقلاپ كەتتى. بۇ سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى ھۈسەين مەنسۇر مىرزا ئىدى.

— مەرھۇم ئاتامنى قارىلىما، مۇناپىق ! — دەپ توۋلىدى يىگىت پۈتىدىكى ئېغىر كىشەننى سۆرەپ يۈگۈرگىنىچە تەخت ئالدىغا كېلىپ، — ئاتام مەرھۇم خانىمىز سۇلتان سەئىدخانغا سادىق ئىدى. سەندەك مۇناپىقلارنىڭ سۇخەنچىلىك قىلىشى بىلەن قارىلىنىپ ناھەقتىن - ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن تۇرسا، تېخى ئۆزۈڭنى ئادىل، خەلقپەرۋەر كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇپ، رەزىل تۆھمەتلەرنى توقۇماقچى بولۇۋاتامسەن، ئەبلەخ؟! ...

— جاللات ! — مىرزا ئەلى تاغاي ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ توۋلىدى، — ئاۋۋال بۇ ئاسىينىڭ تىلىنى كېسىپ، ئاندىن بوغۇزلىۋېتىڭلار !

— خوپ، ئالىيلىرى ! — يۈزلىرىگە نىقاب تارتىپ، قارا رەختتىن ئۇزۇن تون كىيگەن ئىككى جاللات بىرقانچە ياساۋۇل بىلەن كېلىپ، مىرزا ئەلى تاغايغا قادىلىپ تۇرغان ھۈسەين مەنسۇر مىرزىنى سۆرەپ ئورنىنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى ۋە باسماقداپ ياتقۇزدى، سويماقچى بولغان قوينى باغلىغاندەك پۇت - قوللىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ باغلاشتى.

— ئاتام ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن، پېقىرمۇ گۇناھسىز ! — دەپ ۋارقىرىدى ھۈسەين مەنسۇر مىرزا يۈلقۇنۇپ. ئۇ بۇ يىل

يىگىرمە بەش ياشقا كىرگەنىدى.

— مىرزا ئەلى تاغاي دېگەن ئەبلەخ، مەرھۇم تاغىمىزنى ھاقارەتلىگۈچى بولما! بىز گۇناھسىز. ئەي، خالايىق، ھەقىقەت ئاخىر بىر كۈن ئاشكارا بولىدۇ! — دەپ توۋلاشتى سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئىككى ئوغلى — مۇھەممەد مىرزا بىلەن سەئىد مەھمۇد مىرزا. ئۇلارنى جاللاتلار بويىنىدىن بېسىپ تۇرغانىدى. ئىنىسى ئەمدىلا يىگىرمە ياشقا كىرگەن ئاكىسىدىن ئىككى ياش كىچىك ئىدى. قەددى - قامىتى ئاتىسىنىڭكىدەك ئېگىز، قابىل بۇ يىگىتلەر ئاسانلىقچە جان بەرمەيدىغاندەك قىلاتتى.

— ئوغۇللىرىمنى قويۇۋېتىش! — دەپ توۋلىدى «گۇناھكارلار» ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان ئايال. ئۇ باشتىن - ئاياغ قارا كىيىم كىيىپ، قارا پەرىجە ئارتىۋالغانىدى. ياساۋۇللار ئۇنى تۇتۇۋالدى.

جاللاتلار ئاكا - ئۇكىنىڭ تىللىرىنى قىسقۇچ بىلەن تارتىپ تۇرۇپ كەستى ۋە قىپقىزىل قان تامچىپ تۇرغان ئىككى پارچە تىلنى ئېگىز كۆتۈرۈپ خالايىققا كۆرسەتتى.

— ئاھ، قەدىرلىك بالىلىرىم! — ئانا ئوغۇللىرى ئۈستىگە ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ مىرزا ئەلى تاغايغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھۇ قارا يۈز، زالىم. تۆھمەت قىلىپ، قارىلاپ بالىلىرىمنىڭ تاغىسىنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكىنىڭ يەتمەسمىدى؟ ئەمدى جىگەر پارىلىرىمنىڭ ھەقنى سۆزلىگەن تىللىرىنى كەستىڭ، بېشىنىمۇ تېنىدىن جۇدا قىلماقچى بولۇۋاتىسەن. ئېيتە، ئۇلارنىڭ گۇناھى نېمە؟!

مىرزا ئەلى تاغاي ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە ئولتۇردى. ئۇنىڭ رەڭگى قاردەك كەتكەنىدى، ئاردەك قوللىرى تىترەپ تۇراتتى. قورقۇشتىن ئەمەس غەزەپلەنگىنىدىن كۆزلىرى چاقنىدى چىقىپ كېتەي دەپ قالغانىدى. ئۇ مۇشتىنى تۇگۇپ، بۇيرۇدى:

— ئۇلارنىڭ باشلىرىنى كېسىڭلار!

جاللاتلار تېنىدىن جۇدا قىلىنغان ئىككى باشنى ئېگىز كۆتۈردى. ئوقچۇپ چىقىقان قان جاللاتلارنىڭ كىيىملىرىگە چاچرىدى.

— ئاھ! جېنىم بالىلىرىم! ... — قول ئۇزارتىپ ئۆمىلەپ كېلىۋاتقان ئانا پەريات چېكىپ هوشىدىن كەتتى.

ۋەھىمىلىك سۈكۈتكە پاتقان خالايىققا كۆز سالغان مىرزا ئەلى تاغاي كۆرەڭلىگەن هالدا سۆزىنى داۋام قىلدى:

— خالايىق، كۆردۈڭلارمۇ؟! مەرھۇم خان ئاتىمىز سەئىدخاننىڭ جېنىغا زامىن بولغان ئاتىنىڭ بۇ كالۋا ئوغۇللىرى گۇناھكار ئاتىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىگە نارازى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئائىلە تاۋابئاتلىرى بىلەن قارشى چىقىپ، سەلتەنەتلىك سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرماقچى بولۇشتى. بۈگۈن مۇشۇ مەيداندا بۇ قارا نىيەت ئاسىيلارنىڭ جازاسىنى بېرىپ، ئەھلى تەلەپنىڭ ئارزۇسىنى قاندۇرماقچىمەن، — ئۇ سۆزدىن توختاپ، جاللاتلار كۆتۈرۈپ تۇرغان باشلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ كۆپچىلىككە سەپسالدى. چوڭ ـ كىچىك هەممەيلەن باش سېلىپ شۇك ئولتۇرۇشاتتى. سادا چىقمىغاچقا، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇۋېدى، «مىرزا ئەلى تاغاي، ئاللادىن قورق! ناھەق قان تۆكۈشنى توختات!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ، «گۇناھكارلار» سېپىدىن ئوتتۇرا بويلۇق، قارا ساقال، سەللىسىنىڭ پەتلىسىنى چۇشۇرۇۋەتكەن بىر ئادەم چىقىپ تەختكە قاراپ ماڭدى.

«بۇ سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ خەزىنە بېگىغۇ. كاشغەرگە كېلىپلا زىندانغا تاشلىغىنىم ئوبدان بولغانكەن. تۇڭا قىلىپ ئايىغىمغا باش قويارمىكىن دېسەم، بېشىغا قىلىچ تەڭلىنىپ تۇرۇسمۇ تىز پۈكمەي، مېنى هاقارەتلەۋاتىدا. بۇ ناكەسنى بىرمەھەل ئاچ قويۇپ، ئاندىن تىرىك پېتى كۆمدۈرۈۋېتەي ...»

دەپ چاقماق تېزلىكىدە ئويلىغان مىرزا ئەلى تاغاي:

— ئالجۇاتقان كىمكىن دېسەم، سىلى ئىكەنلىغۇ، ئابدۇلۋاھىدبەگ؟ سىلى بىر ئەقىل ئىگىسى، ئۇنداق تەرسالىق

قىلمىسىلا. ھېلىمۇ پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ئالدىمدا تىزلىنىپ گۈناھلىرىغا توۋا قىلسىلا، قەسەم ئىچىپ ماڭا ساداقەت بىلدۈرسىلە، خەزىنە بېگى ئەمەس، ۋەزىر بولىدىلا، — دېدى.

— سەن ياش سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننى ئالدىغىنىڭ بىلەن ئاللانى ئالدىيالمايسەن. بىگۈناھ كىشىلەرنىڭ تىللىرىنى، باشلىرىنى كەسكىنىڭ بىلەن ھەقىقەتنى ياپالمايسەن، مەلئۇن ! — دېدى ئابدۇلۋاھىدبەگ ئۇنىڭغا قادىلىپ، قارا كۆزلىرىدىن چاقنىغان غەزەپ ئۇچقۇنى مىرزا ئەلى تاغاينى ھودۇقتۇرۇۋەتتى. ئۇ گەپ قىلالماي قالدى.

— ئاۋامنى قورقۇتماقچى بولۇپ قىلغان بۇ قانخورلۇقۇڭ سېنىڭ ئاسىي، قارا نىيەت ئىكەنلىكىنىلا ئەمەس، تەلۋە، قورقۇنچاق، تۈزكورلاردىن ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلىدى. سەن مۇنداق قانخورلۇق قىلىپ ياخشى ئادەملەرنى تۈگىتەلمەيسەن. بىرنى ئۆلتۈرسەڭ، ياخشىلاردىن ئونى مەيدانغا كېلىدۇ. سەن تەلۋە بۇنى ئۇقماي غالجىرلىشىۋاتىسەن. غالجىرنىڭ ئۆمرى كوتا بولىدۇ، ھاكىمبەگ. شۇم پەيلىكىدىن يانمىساڭ، جېنىڭدىن جۇدا بولىسەن ! — ئابدۇلۋاھىدبەگ سۆزىنى توختىتىپ، پۈتلىرىنى كېرىۋىدى، كىشەننىڭ زەنجىرلىرى ئىككى يانغا چىڭ تارتىلدى، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقتى. جان ـ جەھلى بىلەن كۈچەپ بىر كېرىلىۋىدى، مۇرىسىدىن ئايلاندۇرۇپ باغلىغان تانا ئۈزۈلدى.

مىرزا ئەلى تاغاي چۆچۈپ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— بۇ خاۋارىچنى تۇتۇڭلار !

ھەر ياندىن كەلگەن ياساۋۇل، نۆكەرلەر تەختنى ئىتتىرىپ ئۆرۈۋەتكەن ئابدۇلۋاھىدبەگنى قاپساپ كېلىپ باسماقداپ تۇتۇۋالدى.

تەختنى بىلەن بىللە ئۆكتۈرۈلۈپ كەتكەن مىرزا ئەلى تاغاي ئۆمىلەپ قوپۇپ يۆتىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالتۇن ئوتۇغاتلىق

سەللىسى يەردە چۈۋۈلۈپ ياتاتتى. ئۇ مۇنداق بولارنىڭ زادىلا ئويلىمىغاندى. ئەلەمدىن دۇمباق يۈزى پاينەك بېشىدەك قىزاردى، چىقىر كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى.

— بۇ گۇناھكارلارنى دەرھال زىندانغا تاشلاڭلار! — ئۇ بۇيرۇق قىلىپ سەللىسىنى يەردىن ئالدى.

ياساۋۇل، نۆكەرلەر ئابدۇلۋاھىدبەگ قاتارلىق «گۇناھكار»لارنى زىندانغا ئەكەتتى.

كۆپچىلىك ئۆرتۆپە بولۇپ، تەرتىپ بۇزۇلدى. سەرمۇنشى ئوبۇلھادىبەگ چىرايى بۇلۇت قاپلىغان ئاسماندەك تۇتۇلغان مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئەپتىگە قاراپ ياش يۇقى كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، مىيىقىدا كۈلدى: «سېنىڭ ئاتامدىنمۇ ياۋۇز ئىكەنلىكىڭنى ئاۋام بىلدى. سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغىمۇ بىلدۇرۇش كېرەك ...» دېدى كۆڭلىدە. ئۇنىڭ باغرى ئەلەم خەنجىرى بىلەن تىلىنغانىدى. ئۇ پەش قېتىم ئوردىغا قاراپ ماڭغان مىرزا ئەلى تاغايغا ئەگەشتى. باشقا ئەمەلدارلارمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن قەدەم ئېلىشتى.

ھېيتگاھنى بىر ئالغان ئاۋام بىردەمدە تارقاپ كېتىشتى. ھۇنەرۋەن ـ كاسىپ، باققال ۋە بىرنەچچە لالما ئىتتىن بۆلەك جانلىق قالمىدى.

2

مىرزا ئەلى تاغاي ھەرەم قەسرىنىڭ مەنزەر ئۆيىدە ئۇستى — ئۇستىلەپ قويۇلغان پەر ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى، كەيپى ناخۇش ئىدى.

بۇ ئۆي ئۇنىڭ خاس ھۇجرىسى بولۇپ، شىمال تەمىدىكى دېرىزىلەر ھېيتگاھقا قارايتتى. جامەنىڭ گۈمبىز ـ مۇنارلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

سۇت رەڭلىك ئۇزۇن يىپەك كۆڭلەك كىيگەن مەلىكىزات خېنىم مەيۇس كۆرۈنەتتى. ئۇ تۆت قات رەختنى بالداق ئۆتكۈزۈپ

ياسىغان يەلپۈگۈچ بىلەن ئېرىنى يەلپۈڭاتاتتى. لەۋەن چىرايى تاتىرىپ، يادىاپ قالغاندى. شۇنداقتىمۇ، كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكسى مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ھەۋىسىنى قوزغايتتى. مۇڭلۇق قارا كۆزلىرى ئۇنىڭ مىستەك قىزىل بېشىغا، ھۇرپىيىپ تۇرغان شالاڭ بۇرۇتلىرىغا چۈشكەندە، سەسكىنىپ بىر يانغا قارىۋالاتتى. مىرزا ئەلى تاغاي تونچە تىكىلگەن شايى كۆڭلىكىنىڭ پەشلىرىنى ئىككى يانغا قايرىۋەتكەن، تۇكلۇك كۆكرىكىنىڭ ئاستىدا ساڭگىلاپ تۇرغان باداڭ قورسىقى قاتمۇقات تۇرۇلۇپ كەتكەنىدى. كەڭ ئاق تامبىلى يۇڭلۇق پاچىقىنى يوشۇرغان، چۈچىلىق ئىشتانبېغى تىزىغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ راھەتلىنىپ كېرىلدى.

«كاشغەردەك كاتتا ئىقلىمغا ھاكىمبەگ بولۇشۇم ئاسانغا چۈشمىدى. بۇ يەردىكى دۇشمەنلىرىمنىمۇ ۋاقتىدا سېزىپ جازاسىنى بەردىم. بۇ دىيارنىڭ پۈتۈن خەزىنىسى قولۇمغا ئۆتتى. ئەمدى ئابدۇرەشىدخانغا ئورا كولاشقا ئىمكانىيەت يارىتالايمەن. مۇھىمى لەشكەر، كاشغەر دىيارىدىكى ئۇچ تۇمەن لەشكەرنىڭ سەرداری ۋەلىبەگنى قولغا كەلتۇرەلمىسەملا، ئىشنىڭ پۈتكىنى شۇ. ئۇنىڭ ئاكىسى ئەلىبەگنى سەئىدخان ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغان. كۆڭلىگە قىساس ئوتىنى سالسامىلا، ئۇچ تۇمەن لەشكەر مېنىڭ ئىلكىمگە ئۆتىدۇ. لەشكەر سانىنى بەش تۇمەنگە يەتكۈزۈۋالسام، يارکەندکە يۈرۈش قىلىمەن ...»

— تەخسىرىم، شامغا ئەزان چىقتى، تاھارەت ئالامدىلا؟ — دەپ ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى مەلىكزات خېنىم يەلپۈشتىن توختاپ، قولى تېلىپ كەتكەنىدى.

— نېمە دەيسەن، مەرەز؟! شېرىن خىيالىمنى ئەجەب بۆلۈۋەتتىڭا، — مىرزا ئەلى تاغاي تۇنىڭ قارا كۆلەڭگىسى چۈشكەن دېرىزىدىن كۆزىنى ئېلىپ، ئوڭ يېنىغا ئۆرۈلدى.

— ئەزان چىقتى دېدىم، تەخسىرىم. خانىمنىڭ ئاغچىنىڭ چايدىن يېنىپ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولدى.

— هەممە يېرىم ئاغرىپ تۇرىدۇ، كاساپەت. يېقىن ئولتۇرۇپ ئۇچامنى تۇتقىن، قوپقۇدەك ماجالىم يوق. خانىمىز خۇپتەندىن كېيىن كېلىدۇ، شۇنىمۇ بىلمەمسەن؟ قوپ، شامنى ياندۇرۇۋېتىپ ئولتۇر. كۆرمەيۋاتامسەن، قارائۇغۇ چۈشۈپ كەتتى.

— ئوردىدىن كىرىپ، قۇشقاچ گۆشىدە قىلىنغان قىيما كاۋاپنى يەپ، بىر ھېجىر قېتىق ئىچىپ يېتىپتىلە، نامازدىگەرنىمۇ ئوقۇمىدىلا، شۇئا سەمىلىرىگە سېلىپ قويدۇم. ئاغىچا خېنىم كېلىپ قالسىمۇ خاپا بولىدۇ. مەنمۇ نامازئوقۇۋالاي، — ئورنىدىن قوپتى مەلىكزات خېنىم، چىرايىدىن بىزارلىق چىقىپ تۇراتتى.

— ماڭا تولا ئىش ئۆگەتمە، مەرەز. نامازنى ئەتە ئوقۇۋالسامۇ بولىدۇ. كاپشىماي، شامنى ياندۇرۇۋېتىپ، يېنىمغا كەل.

— ماقۇل، تەخسىرىم، — مەلىكزات خېنىم شامداندىكى شامىلارنى ياندۇرۇۋېتىپ ئېرىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. «نامازقازا بولۇپ كېتىدۇ، ئوقۇۋالاي دېيەلمەي» مىرزا ئەلى تاغاينىڭ گەجگىسىنى ئۇۋۇلاشقا باشلىدى. «بۇ مەرەزنىڭ قولى يىرىك ئىكەن، مەريەمنىسانىڭ قولى پاختەدەك يۇمشاق ھەم ئوتلۇق ئىدى. ئۇچامنى سىلىغاندا ھۇزۇرلىنىپ خۇدۇمنى بىلمەي قالاتتىم. كاساپەت بىلەن بىر كېچە يېتىشمۇ نېسىپ بولمىدى. ئۇ ھازىر نېمە ئىش قىلىۋاتىدىغاندۇ؟ تۇردى قاتۇرۇق ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويمىغاندۇ — ھە؟ تېزرەك ئەكېلىۋالسام بولاتتى. مەستۇرىخانمۇ يارىكەندە. ئۇ ماۋۇ ئورۇق ئۆچكىدىن ئوبدانراق ئىدى. مۇشۇ خانىمىنىڭ بىشىملىكىدىن قورقۇپ، كاشغەرگە ئەكېلىۋالالمىدىم. قانداق قىلسام بولار؟ يا كاشغەردىن تىرناقتا توختىنغۇدەك بىر قىز ئالايمىكىن. خانىمىز دېگەن مەززىسى قالمىغان جالداق خوتۇن مۇشۇ ئىشىمغا پۈتلىكاشاك بولۇۋاتىدۇ. «دېدەكنىمۇ ئالامدىلا؟ ئۇنى ئالسىلا خەلقىئالەم ئالدىدا يۈزلىرى تۆكۈلۈپلا قالماي، ئاللا ئالدىمۇ لەنەتگەردى بولىدىلا. ئەمدى يەنە خوتۇن ئالدىكەنلا، مەنمۇ بۇ بەرىكىتى يوق ئۆيلىرىدە

تۇرمايمەن. ئاخۇن دادام ئارقىلىق سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا ئەرز سۇنۇپ، چاۋىلىرىنى چىتقا يايدۇرىمەن. ھاللىرىغا بېقىپ ئىش كۆرسىلە» دەپ توسۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئابرۇي تاپىمەن دەپ، تالىپ چېغىمدا بۇ كاشغەر قازىسىنىڭ قىزىنى ئالغانىدىم. راسا ئابرۇي تېپىپ ئاتا ۋەزىر، ھاكىمبەگ بولغىنىمدا، بۇ مەرەز خوتۇن سۇسىرىغان مايسىدەك بوشىشىپ كەتتى ... يېنىدا ياتسام بىر تاغار گەندىنى پۇراپ ياتقاندەك بىزار بولىمەن. بۇنىڭغا ئامال قىلمىسام، جاھانىڭ پەيزىنى سۇرەلمىگۇدەكمەن. ئاۋۋال كاشغەر شەھىرىنىڭ سىرتىغىراق بىر باغ بىنا قىلدۇراي، ئاندىن مەريەمنىسانى ئەكېلىپ شۇ باغقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىرقانچە چىرايلىق قىزنى خىزمىتىگە سېلىپ بېرەي. مەستۇرىخان يارکەندته تۇرىۋەرسۇن، پايتەختكە بارغاندا لازىم قىلارمەن ...»

— ھەزرىتىم، بىرسى ئىشىك چېكىۋاتىدۇ، چىقىپ باقايمۇ؟ — دېدى قولى تېلىپ، ئۇستىخانلىرى ئۇيۇشۇپ كەتكەن مەلىكىزات خېنىم ھەم يېپىقلىق ئىشىككە سەپسېلىپ.

— توختا، — مىرزا ئەلى تاغاي شايى تونىنى يېپىنچاقلاپ ئورنىدىن تۇردى. خىيال قۇشلىرىنىڭ كۆڭۈل شېخىدىن ئۇچۇپ كەتكىنىگە ئەپسۇسلىنىپ لەۋلىرىنى شوراپ قويدى، — ئاپىقىم، قازناقتا كىرىپ تۇرغىن. بۇ خانئايىم بولۇپ قالمىسۇن يەنە.

مەلىكىزات خېنىم «ئەجەب ئوبدان بولدى» دېگەندەك مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، قازناقتا كىرىۋالدى.

تاغاي ئىرغاڭلاپ بېرىپ ئىشىكنى ئاچتى.

— ھەزرەتلىرى، ياساۋۇلبەگنىڭ دېيىشىچە، بىر ناتونۇش ئادەم كېلىپ: «مەن يارکەندتىن ماڭغانچە توختىماي ئاتتىن ھازىر چۈشتۇم. مېنى دەرھال ھاكىمبېگىمنىڭ يېنىغا باشلاپ كىرىڭلار، ئېيتمىدىغان ناھايىتى زۆرۈر گەپ بار» دەپ دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ قاپتۇ، — دېدى ھەرەم خىزمەتكارى قول باغلاپ تۇرۇپ.

مىرزا ئەلى تاغاي ئەجەبسىنگىنىچە سەل ئويلىنىپ قېلىپ، دېدى:

— ماقۇل، ياساۋۇللار باشلىقىغا ئېيىت، ئۇ ئادەمنى تەكشىخانىغا باشلاپ كىرسۇن، شۇ يەردە كۈتسەن.

ھەرەم خىزمەتكارى ئىتتىك چىقىپ كەتتى. مىرزا ئەلى تاغاي ھەرەم قەسىرلىرىنىڭ غەربىدىكى تەكشىخانىغا قاراپ ماڭدى. «بۇ كىمدۇر ـ ھە؟ يارکەندتىن كەلگىنىگە قارىغاندا مېنى تونۇيدىغان، بەلكىم ماڭا يېقىن ئادەم بولسا كېرەك. نېمە خەۋەر ئەكەلگەندۇ؟» ئۇ سەل جىددىيلىشىپ قالدى، يۈرىكى ئاغقانداك بولدى.

تەكشىخانىنىڭ ئالدىدا بىر كۆلچەك بار ئىدى. مىرزا ئەلى تاغاي خىيال ئىلكىدە سۈيى تىپتىنىق بۇ كۆلچەكنى ئىككى قېتىم ئايلاندى. ھەرەم قەسىرلىرىدە يېقىلغان شام ـ چىراغلارنىڭ نۇرلىرى كۆل يۈزىدە قىزىل، ھال، سارغۇچ رەڭلەرنى ھاسىل قىلغان، ئەتراپ غۇۋا يورۇق ئىدى. خۇددى بوستانلىق ئىچىگە بىرەر كىلىشمەسلىك يوشۇرۇنۇۋالغاندەك تۇيۇلۇپ، ئۇنى ئەنسىزلىك چۆلغىۋالدى. ئىچى تىتىلداپ، كۆزلىرى ھەرەم قەسىرىنىڭ كۈمۈش ھالقىلىق كۆركەم دەرۋازىسىغا دەممۇدەم تىكىلەتتى. يىراقتا چاقماق چېقىپ، گۈلدۇرماما ئاۋازى ئىشىتىلگەندە، مىرزا ئەلى تاغاي چۆچۈپ كەتتى.

ئىشىك ئېچىلىپ، بەقەسەم تون، مەنپۇ دوپپا كىيگەن تەمبەل بىر ئادەم بىلەن ياساۋۇلباشى كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋەزىر ئەزەم، ساق تۇردىلىمۇ؟ — دېدى سودىگەر سىياقىدىكى ئادەم تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ، لېكىن چىرايى غەمكىن ئىدى.

مىرزا ئەلى تاغايغا مېھماننىڭ ئۇنى تونۇشتەك بىلىنسىمۇ، ئۆزىنى تونۇيالمىدى. ئۇ يېقىنلاپ كېلىپ:

— كىم بولىسىز، بۇرادەر؟ — دەپ سورىدى ـ يۇ، كۆتمەك

قاش، سوزۇق يۇز، ئىلمەك بۇرۇن بۇ كىشىنى زەن قويۇپ تونۇۋالدى، — سەن سادىق ياساۋۇلۇم ھامىد قەللات ئىكەنسەنغۇ، نېمە خۇش خەۋەر ئەكەلدىڭ؟

— ئۆيگە كىرىپ ئېيتاي، ۋەزىر ئەزەم، گەپ جىنق، — دەپ قول بېرىپ كۆرۈشتى مېھمان. قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن خاپىلىق يېغىپ تۇراتتى.

مىرزا ئەلى تاغاي لېۋىنى چىشلىگىنىچە ئارتۇقچە گەپ قىلماي، ئۇنى تەكىيىخانىنىڭ يەر ئاستى ئۆيگە ئەچۈشتى. ئۇچ دانە مىس شامداندىكى شامالار ياندۇرۇپ قويۇلغانىدى.

— تاماق، شاراب كەلتۈرۈڭلار ! — بۇيرۇدى مىرزا ئەلى تاغاي تەكىيىخانا مۇلازىملىرىغا.

— خوپ، ھاكىمبەگ جانابلىرى.

مۇلازىملار داستىخان سېلىپ، پىشۇرۇلغان قوي گۆشى، كاۋاپ، قاتلىما، چاي، شاراب كەلتۈرۈشتى.

— غاز، قىرغاۋۇل كاۋىپىدىن كەلتۈرۈش !

— خوپ، ھەزرەتلىرى.

ھامىد قەللات زۇۋان سۇرمەستىن نان، كاۋاپ، گۆشتىن خېلى يېدى. كەينى ـ كەينىدىن ئۇچ جام شاراب، ئىككى پىيالە چاي ئىچتى. پۇتۇن پېتى كاۋاپ قىلىنغان ئىككى غاز، بىر قىرغاۋۇل ئالدىغا قويۇلغاندا، خۇددى ھېچنېمە كۆرمىگەندەك، چىشلەپ ـ قاپساپ بىردەمدىلا يەۋەتتى.

— ھەيران بولمىسىلا، ھاكىمبەگ جانابلىرى، ئىككى كۈن غىزاسىز قالدىم. يارىكەندىتىن چىققانچە ھېچ يەردە توختىماي، كاشغەرگە بايىلا يېتىپ كەلدىم. ھەزرەتلىرىنىڭ بەخىرامان تۇرغانلىقلىرىنى كۆرۈپ مېنىڭمۇ كۆڭلۈم ئارامىغا چۈشتى. خۇددى سۇلتاندەك تۇرۇۋېتىپلا، — دېدى لەقمۇلىق شاراب تولدۇرۇلغان جامنى بوشىتىپ.

مىرزا ئەلى تاغاي ھامىد قەللاتنىڭ ئاچ كۆزلۈك بىلەن غىزا يەۋاتقىنىدىن ھەيران ئىدى. «نېمىشقا ئىككى كۈن غىزاسىز يول

يۇرىدۇ؟ نېمىشقا ئۇنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرى يوق؟ ئۇنى كاشغەرگە كېلىشكە نېمە مەجبۇرلىغاندۇ؟» دېگەندەك سوئاللار ئۇنىڭ كاللىسىنى قوچۇۋەتكەندى.

قورسىقى تويغان ھامىد قەللات تازا بىر كېكىرىپ «ئۇھ!» دەپ تىندى.

— دۇنيادا ئەڭ قاتتىق ئازابمۇ ئاچلىق دەردىگە يەتمىسە كېرەك، ۋەزىر ئەزەم، — ھامىد قەللات سۆزلەۋېتىپ قوللىرىنى كۆكسىگە ئالدى. ئۇنىڭ ياغاق مەيدىسىنى قاپقارا تۈك قاپلاپ كەتكەنىدى. ئۇ چايدىن بىر ئوتلاپ، سۆزىنى داۋام قىلدى، — جانابلىرىنى «سۇلتان ئالىيلىرى» دەپ ئاتاشنى مۇناسىپ بىلگەنلىكىم ئۈچۈن، ئەلھال «ھاكىمبېگىم» دېيىشكە زادى تىلىم بارماي، «ۋەزىر ئەزەم» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق كۆرگىنىم ئۈزلىرىگە غەلىتە تۇيۇلمىغاندۇ؟ «سۇلتان» دەپ ئاتاش ئۈچۈن نۇرغۇن مۇشكۈلچىلىكلەرنى يېڭىشكە توغرا كېلەمدۇ، قانداق؟

— ھېچ چۈشەنمىدىم، ياساۋۇل، زادى نېمە دېمەكچىسەن؟ نېمىشقا يارىكەندتىن كەلدىڭ؟ ئادەمنى رەللە قىلماي گەپنىڭ ئوچۇقىنى قىلمامسەن! يا مېنى تەكشۈرگىلى، ئەھۋالىمنى بىلگىلى كەلدىڭمۇ؟

— ئۇنداق ئەمەس، ۋەزىر ئەزەم. ئۆزلىرىگە ناھايىتى مۇھىم خەۋەر ئەكەلدىم. ساقال - بۇرۇتلىرىمنى چۈشۈرۈپ، بايۇەچچە قىياپەتتىدە كاشغەرگە كېلىشىم ھەرگىز سەۋەبسىز ئەمەس، ئىسىقكۆل دېيارىدىن قايتىپ كېلىپلا ئۆزلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن دۇكان ئېچىپ تىجارەت قىلغانىدىم. نېمە ئۈچۈن سودىگەر بولىدىغىنىمنىڭ سەۋەبىنى سورىسام، «كېيىن بىلىسەن» دېگەنىدىلە. كېيىن بىلدىمكى، ئۆزلىرىنىڭ بۇاستە ۋە مېنى بۇيرۇپ ئۆتكۈزگەن قانلىق قىلمىشلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن ياساۋۇل بولماي، سودىگەر بولۇشۇم زۆرۇر تېپىلغانىكەن. شۇنىڭ بىلەن تىجارەتكە بېرىلىپ كەتتىم. تاپشۇرۇقلىرى بىلەن بازاردا بولۇۋاتقان گەپ - سۆزلەرنى ئۆزلىرىگە يەتكۈزۈپ تۇردۇم. يىللار

ئۆتتى. ئىلىپ ـ سېتىپ خېلى بېيىدىم. ئۆزلىرىگىمۇ كۆپ پايدا يەتكۈزدۇم. ھەزرەتلىرى «سۇلتان»، پېقىر «ۋەزىر» بولمىدىغان قۇتلۇق كۈنىنى تۆت كۆزۈم بىلەن كۈتۈپ، تىجارەتنى داۋاملاشتۇرۇۋەردىم. ھاكىمبەگ بولۇپ كاشغەرگە كەتتىلە. ئەمدى پۇرسەت تۇغۇلمىدىغان بولدى دەپ خۇشال بولۇۋىدىم، ئارىدىن بىر يىلمۇ ئۆتمەي بالا ـ قازا ئارقا ـ ئارقىدىن كەلگىلى تۇردى ...

ـــ نېمىلەرنى دەۋاتىسەن؟ ـــ مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى، ـــ ساڭا زادى قانداق بالا ـ قازا كەلدى؟ ئادەمنى ئەنسىرەتمەي چاپسان دېمەمسەن؟

ـــ ۋەزىر ئەزەم، بالا ـ قازا ماڭا كەلگەن بولسا كاشغەرگە كېلىشىم ھاجەتسىز ئىدى. بالا ـ قازا ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، مانا شۇنداق ئاش ـ نان يېمەي كېچە ـ كۈندۈز يول يۈرۈپ ئالدىلىرىغا كەلدىم، ـــ دېدى ھامىد قەللات خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن بېشىنى ئېگىپ.

ـــ نېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسەن؟ خان ئالىيلىرىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپ كاشغەردەك كاتتا دىيارغا ھاكىمبەگ بولغان تۇرسام، نېمىدەپ ماڭا بالا ـ قازا كەلگۈدەك؟ ـــ مىرزا ئەلى تاغاي ئورنىدىن تۇرۇۋىدى، قولىدىكى لىقمۇلىق شاراب تولدۇرۇلغان جام چۈشۈپ كەتتى.

ـــ ۋەزىر ئەزەم، ھازىر خاپا بولۇپ چېچىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس، ئەقىل ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇشنى ئويلىشىدىغان ۋاقىت، ـــ ھامىد قەللاتمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، مىرزا ئەلى تاغايغا بىگىزدەك قادالدى، ـــ ھەممە ئىش ئۆزلىرىگە ئايان، ماڭا ئۇنداق ئاچچىقلانمىسىلا.

ـــ ھە، دېمەمسەن ! ماڭا كەلگەن قانداق بالا ـ قازا ئىكەن ئۇ؟

ـــ ۋەزىر ئەزەم، قاسىم ياساۋۇل زىندانغا تاشلىنىپتۇ.

ـــ قاچان؟ ـــ مىرزا ئەلى تاغاي چۆچۈپ سورىدى.

ـــ ئۆتكەن ئاينىڭ ئاخىرى.

ـــ يەنە نېمە ئىش يۈز بەردى؟

— دېدەكلىرى مەريەمنىسا سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا ئەرز سۇنۇپتىكەن، ئۇنى ھېلىقى باغدىن ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىپ، ھەرەم قەسىرىدە خىزمەت قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ.

— ۋاي خۇدايىم، نېمىلەرنى دەيدىغانسەن؟ ئۇ كاساپەتنىڭ بېغىدا ئىكەنلىكىنى تۇردى قاتۇرۇقتىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتىغۇ.

— ھەتتا مەنمۇ بىلمەيتتىم، ۋەزىر ئەزەم. مەريەمنىسا ئۆزى ئاشكارىلاپتۇ.

— مۇنداق دېگىن. ئۇ قانجۇق بەھرام دېگەن بەتبەخت بىلەن يەنە تېپىشۇالغاندۇ؟ — چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ سورىدى مىرزا ئەلى تاغاي.

— سۇلتان ئابدۇرەشىدخان باغلىرىغا سەردار بەھرامنى ئەۋەتىپتىكەن. ئۇ ھازىر مەريەمنىسا بىلەن بىر ئۆيدە تۇرۇۋېتىپتۇ. باغلىرىنىڭ ئىگىدارلىق ھوقۇقى تۇردى قاتۇرۇققا ئۆتكەنلىكى توغرۇلۇق سۇلتان يارلىق چۈشۈرۈپتۇ.

مىرزا ئەلى تاغاي داستىخانىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ھامىد قەللاتنىڭ مۇرىسىدىن تارتىپ سورىدى:

— بۇ گەپلەرنى كىمدىن ئاڭلىدىڭ؟

— ئۆزلىرىنىڭ ئورنىدا ئاتا ۋەزىرلىك قىلىۋاتقان خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس ھەزرەتلىرىدىن. ئالدىرىماي تۇرسىلا، ۋەزىر ئەزەم، ئولتۇرسىلا، مەن سۆزلەپ بېرەي، — ھامىد قەللات مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالغىنىغا قاراپ، ئۆزىمۇ باداشقان قۇرۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى، — خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس ھەزرەتلىرى قاسىم ياساۋۇلنىڭ زىندانغا تاشلانغىنىنى، مەريەمنىسانىڭ ئوردىغا ئېلىپ كېلىنگىنىنى، سۇلتان چۈشۈرگەن يارلىقنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ. ئۆزىنى دەررۇ دالدىغا ئالمىسا زىندانغا تاشلىنىدىغانلىقىنى تۇيۇپ، دۈكىنىمغا خۇپىيانە كېلىپ، ئەھۋالنىڭ يامانلىقىدىن پېقىرنى خەۋەرلەندۈردى. «دەرھال يوشۇرۇنمىساق جاندىن ئايرىلىپ

قالمىز» دەپ قورقۇتۇۋەتتى. شۇ ئان ئىككىمىز بىزنىڭ ئۆيگە كەلدۇق. ساقال - بۇرۇتلىرىمىزنى ئېلىپ، مەن بايۋەچچە سودىگەر سىياقىدا ياساندىم. ئۇ ئايالچە كىيىنىپ بىر ئاغمچا قىياپىتىگە كىردى. مەپىگە ئولتۇرۇپ «ئالتۇن دەرۋازا»دىن ئۆتۈپ پايتەختتىن چىقىپ كەتتۇق، ھېچكىم بىلمەي قالدى. مەن پايتەختە يۈز بەرگەن ئەھۋالالاردىن ھەزرەتلىرىنى خەۋەرلەندۇرۇش ئۈچۈن ئىككى كۈن توختىماي مېڭىپ كاشغەرگە كەلدىم.

— خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس قېنى؟ ئۇ نەدە؟ — چىرايى تاتىرىپ كەتكەن مىرزا ئەلى تاغاي ھامىد قەللاتىنىڭ قولىنى تارتقۇچلىدى.

— ئۇ ياپچاندا بەگ بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئىنىسىنىڭ ئۆيىدە قالدى، — ھامىد قەللات جامغا لىققىدە شاراب قۇيۇپ بىر كۆتۇرۇشتە ئىچىۋەتتى.

— ئازراق ئىچ، ئەبلەخ ! ئادەم جان قايغۇسىدا قالغاندا، قاغجىراپ كەتكەن ئېشەك توختام سۇنى سۇمۇرۇپ ئىچكەندەك ئىچكىلى تۇردۇڭغۇ. ئېيتە، يەنە قانداق شۇم خەۋەر ئەكەلدىڭ؟

— سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئۇچ تۇمەن لەشكەر بىلەن كاشغەرگە كېلىۋاتىدۇ.

— نېمە ! بۇ گېپىڭ راستمۇ؟ — ئەمدىلا ئولتۇرغان مىرزا ئەلى تاغاي يەنە ئورنىدىن چاچراپ تۇردى.

— راست، ۋەزىر ئەزەم، خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس يالغان ئېيتارمۇ؟ بىز سۇلتاندىن بىر كۈن بۇرۇن يولغا چىققانىدۇق. پېقىر «ۋەزىر ئەزەم كاشغەر دىيارىنى چاڭگىلىغا ئېلىپ بولدى، ئۇنىڭغا ئابدۇرەشىدخان چىقىلالمىسا كېرەك» دەپ ئويلاپ، يانلىرىدا پاناھلىنىشقا كەلدىم. ئەمما...

— پاناھلىنىشقا؟ — مىرزا ئەلى تاغاي ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلدى، — ئوتتۇز يىلدىن بېرى جېنىمنى ئالمىغا ئېلىپ قويۇپ، ھەممە چارە - ئامالالارنى ئىشقا سېلىپ ئاتا ۋەزىر

بولغىنىمنى، كاشغەردەك كاتتا دىيارغا ھاكىمبەگلىككە تەيىنلەنگەنلىكىمنى بىلىسەن. كاشغەردىكى ئەمىر، سەردارلار ئابدۇرەشىدخانغا ناھايىتى سادىق ئىكەن. ئۇلارنى بىر - بىرلەپ ئۆزۈمگە تارتىپ، ئابدۇرەشىدخانغا قارشى ئاتلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىككى يىل ئەمەس، ئۇزاق يىل سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈش لازىملىقىنى بىلىپ يەتتىم. ئەمدى ماڭا ئاسىيلىق قىلىدىغان ئوخشىمامسەن، ھامىد؟ بىلىپ قوي، ئىككى قولۇڭ قان بىلەن بويالغان. ياخشى كۈننىڭ يامىنى كېلىپ، ئابدۇرەشىدخان بىزنى تۈتۈۋالسا، سېنىمۇ ئاياپ قويمايدۇ، مېنى دارغا ئاسسا، سېنىمۇ ئاسىدۇ، مېنى چاپسا، سېنىڭمۇ كاللاڭنى ئالىدۇ. بۇنى ئويلاپ باققانسەن؟

ھامىد قەللاتمۇ ئورنىدىن دەس تۇردى:

— ۋەزىر ئەزەم، ئويلىغاچقا ئالدىلىرىغا كەلدىم. ئەمدى بىلدىمكى، خۇدا بىلىپ ئىشەككە مۇڭگۈز بەرمەپتىكەن. مېنىڭ بۇ ئىككى قولۇم سىلىنى دەپ قانغا بويالغان ئەمەسمۇ؟ ئەگەر مەنسۇرخانىڭ قىزى گۈلنىگار بىكەنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن يىگىرمە يامبۇ بېرىپ، ئابدۇرەشىدخانىڭ كەينىدىن تۇرپانغا ئەۋەتمىگەن بولسىلا، ئۇ بىگۇناھ سەبىي قىزنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلمىغان بولاتتىم. ئىسسىقكۆل دىيارىدا ئۆزلىرى بۇيرۇمىغان بولسىلا، باش ئېگىپ كەلگەن تايغانبەگنى ئۆلتۈرمەس ئىدىم. سىلى ئەمر قىلمىسىلا، سەئىدخانىڭ خاس نۆكىرى رۇستەمبەگكە قارىتىپ ئوق ئۇزمىگەن ۋە ئاتتىن يىقىلغاندا تېنىنى پارچىلىۋەتمىگەن بولاتتىم. راست دېدىلە، ۋەزىر ئەزەم، قوللىرىم قانغا بويالغان. لېكىن، ئاللا ئالدىدا گۇناھىم سىلىنىڭكىدىن ئېغىر ئەمەس. ئابدۇرەشىدخانىڭ قولىغا چۈشۈپ قالساق، سىلىنى چالما كېسەك قىلسا، مېنى دارغا ئاسىدۇ. سىلىنى دارغا ئاسسا، مېنىڭ كاللامنى ئالىدۇ. ھەرھالدا سىلىدىن مېنى يېنىكرەك جازاغا ھۆكۈم قىلىدۇ. بۇنى ئوبدان بىلىمەن، — ھامىد قەللات ئالاق - جالاق بولۇپ قورقۇنچ

ئاستىدا قالغان مىرزا ئەلى تاغايدىن جاۋاب كۈتۈپ ھەجايدى.

— بىلگەن بولساڭ، ئابدۇرەشىدخان كاشغەر شەھىرىگە قەدەم قويۇشتىن بۇرۇن قېچىپ كېتەيلى، تەقدىر بىزنى بىر - بىرىمىزگە ئەنە شۇنداق باغلىۋەتكەن، ياساۋۇل، — دېدى مىرزا ئەلى تاغاي شېرىن چۈشىنىكى مۇنداق تېز بەربات بولۇشىدىن ئەندىشىگە چۈشۈپ.

— ئۇنداق بولسا ھازىرلا يولغا چىقىلى، ۋەزىر جانابلىرى، — ھامىد قەللات ئىشىككە قاراپ ماڭدى.

بەشىنچى باب

تۇندىكى ئوتقاشلار

1

— ئەمىر ئەكرەم، لەشكەرلەر توختىسۇن! — دەپ ئەمىر قىلدى ئابدۇرەشىدخان يورغىلاپ كېتىۋاتقان چىلان تورۇقنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ.

— لەشكەرلەر توختىتىلسۇن! — ئەمىر ئەكرەم ئۇنلۇك ئاۋازدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

— لەشكەرلەر توختىتىلسۇن! — تۇمەنبېگى بولغان سەركەردىلەر مىڭبېگى بولغان سەردارلارنى، يۈزبېشى بولغان چەۋەندىاز بەگلەر ئۆز سىپاهلىرىنى بۇيرۇق بىلەن توختاتتى.

ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ئون نەچچە ئەلەمدار ئاتتىن چۈشتى. قوللىرىدىكى يەلپۈنۈپ تۇرغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تۇغلىرىنى تىكلەپ سەپراس بولۇپ تۇردى. قىرىق بىر كىشىدىن تەركىب تاپقان سۇناي، ناغرىچىلارمۇ ئاتتىن چۈشۈشتى.

ئۇلار توختىغان قۇمساڭغۇ يەر ئاچال بولۇپ، شىمال ۋە شەرقە قاراپ كەتكەن ئىككى يولنىڭ تۇتاشقان جايى ئىدى. غولىغا قۇچاق يەتمەيدىغان چوڭ بىر تۇپ باراقسان ئۇجمە دەرىخى ئاچالغا سايە تاشلاپ تۇراتتى.

ئابدۇرەشىدخان ئاتنىڭ چۈلۈۋۇرىنى بىر نۆكەرگە تۇتقۇزدى. قولىنى ئىختىيارسىز ئۇزارتىپ، پىشىپ شىرنە باغلىغان ئۇجمىدىن بىر تال ئېلىپ ئاغزىغا سېلىۋىدى، ھەسەلدىنمۇ تاتلىق تېتىپ كەتتى. شېخىدا غۇزمەك ـ غۇزمەك بولۇپ پىشقان

ئۇجمىلەردىن خېلى يېدى. ئۇ مۇشۇ بىرنەچچە دەقىقىدە ھەممىنى ئۇنتۇغانىدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، لەشكەرلەر توختىدى.

— نېمە دېدىڭىز، ئەمىر؟ — ئابدۇرەشىدخان ئەكرەمگە قارىدى - دە، بىردىن ئېسىگە كېلىپ كۇلدى، — ئەس - ياديم ئۇجمىدە بولغاچقا، گېپىڭىزنى ئاڭقىرالماي قاپتىمەن. ھەقىقەتەن تاتلىق پىشىپتۇ، يەپ بېقىڭا، بۇ قانچىنچى پىشىشى؟

— ئۇچىنچى قېتىملىق پىشىشى، ئالىيلىرى، — ئەكرەم شاختىن بىر تال ئۇجمىنى ئېلىپ ئاغزىغا سالدى، — ۋاھ - ۋاھ، بەك تاتلىق ئىكەن.

— رەھمەتلىك ئاتام خوتەن ۋە ياركەند دىيارىدىكى ئاۋامنىڭ ئۇجمە دەرىخىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈپ، پىلە بېقىپ يېپەك ئېلىپ، رەڭگارەڭ شايە - ئەتلەسلەرنى توقۇپ تۇرمۇشىنى ياخشىلىشى ئۈچۈن كۆپ جان كۆيدۈرگەنىدى. چۆلدىمۇ، دالادىمۇ، باغدىمۇ، تاغدىمۇ ئۆسۈپ مېۋە بېرىدىغان بۇ خاسىيەتلىك دەرەخنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشنى، ھەربىر ئائىلىنىڭ بىر تۈپتىن ئۇجمىسى بولۇشىنى، پىلە بېقىپ، يېپەك ئېلىپ بېيىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىۋاتىمەن، ئەمىر. ئېسىڭىزدە تۇتۇڭ، كېلەر يىلى ياركەند ۋە خوتەن دىيارىدىكى ئاۋامنى ئەللىك مىڭ تۇپ ئۇجمە كۆچىتى تىكىشكە سەپەرۋەر قىلايلى.

— ئېسىمدە تۇتىمەن، ئالىيلىرى.

— بۇ تاتلىق ئۇجمىگە لەشكەرلەرمۇ ئېغىز تەگسۇن.

— خوپ، ئالىيلىرى.

ئەمىر ئەكرەم سەركەردە، سەردارلارغا سۇلتاننىڭ ئەمرىنى يەتكۈزدى.

ئىككى ئونبېشى ئۇجمىگە يامىشىپ چىقتى. ئارقا - ئارقىدىن داستىخان ئەكەلگەن نۆكەرلەر سۇلتان ۋە ئەمىرنى كۆرۈپ سالام بېرىپ تارتىنىپ تۇرۇپ قېلىشتى.

— يىگىتلەر، داستىخان تۇتۇڭلار، ئۇلار ئۇجمىنى

ئىرغىتىدۇ، ــ دېدى ئەكرەم كۈلۈمسىرەپ.

داستىخانلار مەرۋايىتتەك ئاپپاق ئۈجمىلەر بىلەن نەچچە قېتىمدىن توشتى. لەشكەرلەر بۇ باراقسان ئۈجمىنىڭ شېرىن مېۋىسىگە ئېغىز تېگىشتى.

«بۇ ئۈجمە دەرىخىنىڭ كېسىلىپ نابۇت بولۇشىغا ھەرگىز يول قويمايمەن. ئۆزۈڭ مەدەتكار بولغايسەن، رەببىم» دېدى ئابدۇرەشىدخان ئىچىدە. ئۇ لەشكەرلەرنىڭ ئۈجمە يېيىشىگە قارىغىنچە داستىخاننى يىغقان بەھرامغا:

ــ سىز ئەمدى يولغا چىقىڭ، ــ دەپ ئەمر قىلدى.

ــ بولىدۇ، ئالىيلىرى، ــ بەھرام ئورنىدىن تۇردى.

ــ خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس بىلەن ھامىد قەللاتىنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئالالمىدۇق. ئۇلار كاشغەردە بولۇشى مۇمكىن. مىرزا ئەلى تاغايمۇ قىلمىشلىرىنىڭ سېزىلىپ قالغانلىقىنى ئۇقۇپ بولدى. سىزنى شادىيانە چېلىپ قارشى ئالمايدۇ، قىلىچ - نەيزە بىلەن كۈتۈۋېلىشى ئېھتىمالغا يېقىن. قانداقلا بولمىسۇن، ھوشيار بولۇپ، ئۇنى قاچۇرۇپ قويماڭ، ئەمىر. كاشغەردە بىزگە سادىق سەركەردە، سەردارلار ئاز ئەمەس، ئۇلار بىزنى قوللايدۇ. سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوغلى مىرزا ئوبۇلھادىبەگكە بۇ خەتنى تاپشۇرۇپ بېرىڭ. ئۇنىڭ بىلەن بار مەسلىھەت ئىش قىلغايسىز. ئاقيوللۇق بولۇڭ، ــ دېدى ئابدۇرەشىدخان. ئۇ ئۆزىنىڭ خاس نۆكىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. بەھرام مىڭ نەپەر ياساۋۇل، نۆكەرنى باشلاپ شەرقتە سوزۇلغان يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى. ئابدۇرەشىدخان ئۇلارنىڭ قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇردى. «ئاللا سىلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي» دېدى ئۇ ئاتقا مىنىپ..

ئەلەمدار، ناغرا - سۇنايچىلارمۇ ئاتلىرىغا مىنىشتى.

ــ ئاتلىنىڭلار!

ئەمىر ئەكرەمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان سەركەردە، سەردارلار ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ، شىمالغا سوزۇلغان تاشلىق يولدا

ئۇچقاندەك يۇرۇپ كېتىشتى.

ئۇلار ئون كۈن يول يۇرۇپ، ئون بىرىنچى كۈنى خۇپتەندىن يانغان مەھەلدە ئاقسۇ دەريياسىنىڭ بويىغا كېلىپ چۈشكۈن قىلىشتى ـ دە، جەددىي تۈتۈش قىلىپ چېدىر، بارگاھ قۇرۇشتى.

ئەمىر ئەكرەم ئايغاقچىلارنىڭ سەردارى ئابدۇللا قۇددۇسنى ئاقسۇ شەھىرىگە ئەھۋال ئىگىلەپ كېلىشكە ئەۋەتتى.

ئابدۇرەشىدخان شاھانە چېدىرغا كىرىپ ياتقان بولسىمۇ، ئۇيقۇسى كەلمىدى. «كاشغەرگە ئالدىن بېرىشىم كېرەكمىدى، ئاقسۇغىمۇ؟ گەرچە كاشغەردە قوي تېرىسىگە ئورنىتىۋالغان بىر چىل بۆرە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئۇ سېزىۋېلىندى، قاپقانمۇ قۇرۇلدى. ئاقسۇغا بولسا ئاشكارا ھالدا بىر ئارسلان باستۇرۇپ كەلدى. ئۇنىڭغا دەل ۋاقتىدا تاقابىل تۇرمىساق، مەملىكەت پارچىلىنىپلا قالماستىن، ئاۋام زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچرايدۇ، رىيازەت چېكىدۇ. كاشغەردىكى چىل بۆرىنىمۇ ئاقسۇغا قەدەم باستۇرماسلىقىمىز، ئۇنىمۇ، بۇنىمۇ تۇتۇۋىشىمىز كېرەك. لېكىن، بۇ دورەم ياخشى كىشىلەرگە زىيان يەتكۈزۈشتىن ساقلىنىشىم لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەرنى، بولۇپمۇ ئەتراپىمدىكىلەرنى ئەتراپلىق چۈشىنىشىم زۆرۈر، ئەلۋەتتە. ئەي، ئاللا، ماڭا ئەقىل ـ ئىدراك ئاتا قىلغايسەن، ئادىل ھۆكۈم چىقىرىشىمغا نېسىپ ئەتكەيسەن ...» ئۇنىڭ خىيالى ئىلتىجا بىلەن ئۇزۇلدى. ئورنىدىن تۇرۇپ يىپەك يەكتىكىنى يېپىنچاقلاپ بارگاھتىن چىقتى. ئىشىك ئالدىدىكى ياساۋۇللار ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى.

شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريادىن كۆتۈرۈلگەن سەلكىن ئابدۇرەشىدخاننىڭ تېنىگە ئۇرۇلۇپ ھۇزۇر بەخش ئەتتى. دەريا بويىدا كۆزەتچىلىك قىلىۋاتقان ياساۋۇللارنىڭ قوللىرىدىكى ئوتقاشقا كۆزى چۈشۈپ، كۆڭلىدىن بىر ئوي كەچتى. ئۇ بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ئوت ـ چۆپ باسقان قىرغاققا كېلىپ

توختىدى. لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقاشلارنىڭ دەريادىكى شولىسى ئۇنى جەلپ قىلىۋالدى. قىزىل كانايگۇلدەك كۆرۈنگەن دەريادىكى شولا داۋالغۇپ ئەتراپىغا نۇر چېچىپ، سۇنى قىزغۇچ رەڭگە كىرگۈزگەن، سۇ ئۆركەشلىگەندە ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنەتتى.

ئوتقاش كۆتۈرگەن ياساۋۇللار ئابدۇرەشىدخانغا سالام بېرىپ، ئۇنىڭدىن يىراقلىماي تۇرۇشتى.

«مۇبادا ئۇچ تۈمەن لەشكەر قارائۇغۇدا ئوتقاش كۆتۈرۈپ باستۇرۇپ بارسا، دۇشمەنلەرگە ھەيۋەتلىك كۆرۈنمەسمۇ؟ ...»

ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان ئەكرەمنى كۆرۈپ، خىيال يىپىنى ئۇزۇلگەن ئابدۇرەشىدخان:

— ئەمىر، ئۇخلىماپسىزغۇ؟ — دېدى.

— ئالىيلىرىنىڭمۇ ئۇيقۇسى كەلمىگەن ئوخشايدۇ. مەن سەردار نەجىب قۇددۇسنى كۈتۈۋاتىمەن.

— تاغام سۇلتان مەنسۇرخان ئاقسۇغا بېسىپ كىرگەنمىدۇ؟ خوجا ئەلى باتۇر ناھايىتى قەيسەر ئادەم. ئۇ جان تىكىپ ئېلىشىۋاتسا كېرەك.

— شۇنداق، ئالىيلىرى، ئەمما بىز كەلمىگەن بولساق، ئاقسۇدەك كاتتا زېمىندىن ئايرىلىپ قالاتتۇق، — دېدى ئەكرەم ئويغا پېتىپ. كىم كىمنى يېڭىدۇ؟ بۇ نامەلۇم بولسىمۇ، سۇلتانىنىڭ ئۇمىدۋارلىقى ئۇنى مەمنۇن قىلدى.

— قاراڭ ئاۋۇ ئوتقاشلارغا، — ئابدۇرەشىدخان قولى بىلەن دەريانى كۆرسەتتى، — نېمىدېگەن گۈزەل ھەم سىرلىق.

ئەكرەم سۇ يۈزىدە پارقىراپ تۇرغان ئوتقاشلارنىڭ شولىلىرىغا قارىدى.

— نېمىدېگەن گۈزەل مەنزىرە بۇ، ئالىيلىرى ! راستلا سىرلىق ۋە ھەيۋەتلىك ئىكەن.

— ئەمىر، — دېدى ئابدۇرەشىدخان دەريانى نەزەر تاشلاپ، — ئەگەر ئۇچ تۈمەن لەشكەر قوللىرىغا ئوتقاش ئالسا، قانچىلىك ھەيۋەتلىك بولۇپ كېتەر - ھە !

ئەكرەم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشەندى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان مەنسۇرخان ئاقسۇ شەھىرىنى قامال قىلىۋالغان ئوخشايدۇ. بىزنىڭ دەريا بويىغا كېلىپ چۈشكىنىمىزدىن خەۋەر تاپتىمۇ، يوق، تېخى نامەلۇم. ئايغاقچى نەجىب قۇددۇس جەزمەن تاكى ئاتقۇچە قايتىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن ئەھۋالنى ئۇقۇپ، تاكى قاراڭغۇسىدا ئوتقاش كۆتۈرۈپ مەنسۇرخاننىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ بارساق دەيمەن.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلاپ تۇراتتىم، ئەمىر. بۇ يەر بىلەن ئاقسۇ شەھىرىنىڭ ئارىلىقى نەچچە چاقىرىم كېلەر؟

— ئون نەچچە چاقىرىم كەلسە كېرەك.

— لەشكەرلەر بىرئاز ئۇخلىۋالسۇن. ئاشپەزلەر غىزا، چاي تەييارلاپ قويسۇن. تاغام مەنسۇرخان كەلگىنىمىزنى ئۇقۇشتىن بۇرۇن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلساق، چوقۇم نۇسرەت قازىنىمىز. سىزمۇ ئىككى كۈندىن بېرى تۇزۇك ئۇخلىمىدىڭىز، ئەمىر، چېدىرغا قايتىپ ئۇخلىۋېلىڭ.

— ئابدۇرەشىدخان دەريادىن كۆزىنى ئېلىپ كۆككە باقتى. سۇتتەك سۈزۈك ئاسمان يۇلتۇزلار بىلەن تولغانىدى. ئون يەتتە ـ ئون سەككىز كۈنلۈك بولغان ئاي تېخى تىكلەشمىگەن، يېنىدا چۆمۈچ يۇلتۇز پارقىراپ تۇراتتى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، — دېدى ئەكرەمۇ كۆككە سەپسېلىپ، — ئاقسۇ شەھىرىگە كىرمىگۈچە ئۇيقۇم كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ.

لەشكەرلەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭى بېسىقىپ، دەريانىڭ شارقىرىشى كۈچەيگەندەك قىلاتتى. سۇ يۇزىدىكى ئوتقاشلارنىڭ شولىسى يۇلتۇزلارغا يۆگىشىپ پارىلدايتتى، بەزىدە سوزۇلۇپ ئاينى سۆيەتتى.

ئىككىيلەن دەريانى ياقىلاپ ئېقىنغا قارشى ماڭدى. سۇدىكى

ئاي، يۇلتۇزلارنىڭ شولىلىرىمۇ ئۇلارغا ئەگەشتى. قۇمسائۇغۇ نەمخۇش تۇپراقتىن گۇل - گىياھلارنىڭ ھىدى كېلەتتى. قىرغاقتىكى سۇغا ئېگىشىپ ئۆسكەن سۆگەتلەرنىڭ شاخ - شۇمبىلىرى يوپۇرماقلىرى يېقىملىق شىلدىرلايتتى. تۇيۇقسىز ئايىغى يوپۇرماقلىرى ئاستىدىن پالاقشىپ ئۇچقان قۇش ئابدۇرەشىدخاننى چۆچۈتۈۋەتتى.

— ئەجەب قورقۇتۇۋەتتا بۇ قۇش، — دېدى ئۇ توختاپ.

— كەكلىك ئىكەن، سۇ ئىچكىلى كەلگەن بولسا كېرەك، سۈلتانىم. بۇ ئەتراپتا قۇشلار كۆپتەك قىلىدۇ، بۇ ناھايىتى مەنزىرىلىك جاي ئىكەن.

— كۇش ش ! ... — بېشىنى تىك كۆتۈرگەن چار يىلان ئەمىر ئەكرەمنىڭ ئالدىدىلا تىلىنى چىقىرىپ كۇشۇلدىدى. ئۇ قىلىچىنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ يىلاننى چاپماقچى بولدى. ئوتقاش كۆتۈرۈپ بىللە كەلگەن ئىككى ياساۋۇلمۇ نەيزىلىرىنى يىلانغا تەڭلەشتى.

— توختاڭ، ئەمىر، بۇ سۇ يىلىنى ئىكەن، ئادەمگە زىيان يەتكۈزمەيدۇ، — دەپ توستى ئابدۇرەشىدخان، ئارقىدىن چاقچاق قىلغان تەرزدە دېدى، — كۇندۇزنىڭ مېھنىتى، كېچىنىڭ ۋەھىمىسى بولسىمۇ، ئىنسان ئۈچۈن راھىتى قىممەتلىك. بىز مۇشۇ يەردە بىرئاز ئارام ئالايلى.

ئەمىر ئەكرەم كۇلۇمسىرەپ قىلىچىنى غىلىپىغا سالدى. يىلان كۇشۇلداپ - كۇشۇلداپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن يەر بېغىرلاپ مېڭىپ دەريا‌غا چۈشۈپ كەتتى.

ئابدۇرەشىدخان دەريا بويىدىكى بىر تۇپ دوڭغاق سۆگەتنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇردى. سۆگەتنىڭ سۇ يالاپ يىلتىزى ئېچىلىپ قالغانىدى. ئۇ ئالىقىنىغا سۇ ئالدى، ئالىقىنىدىكى لىغىلداپ تۇرغان سۇغا ئاي شولىسى چۈشتى. ئۇ يۈز - قولىنى يۇدى، سۇدىن ئۇچ يۇتۇم ئىچتى، يۈرىكى سەگىپ ھۇزۇرلاندى. ئۇ ئوتقاش يورۇقىدا ئاقىرىپ - قارىيىپ تۇرغان سۇغا قارىغىنىچە

تۇرپانغا بارغان چاغلىرىنى، مەنسۇرخانىنىڭ ئۆزىنى ئالاھىدە كۆتۈۋېلىپ، ئىدىقۇت شەھەر خارابىسىنى سەيلە قىلدۇرغانلىقىنى، كارىزدا گۈلنىگار بىكە تاشلىغان ئالمىنى سۇزۇۋالغانلىقىنى، شۇنداقلا غايىبتىن ئۈچۈپ كېلىپ كارىز تېمىغا سانجىلىپ قالغان يا ئوقىنى ئەسلەپ: «تاغام مەنسۇرخان ماڭا ئاتا ئورنىدا، ئۇنىڭغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزسەم بولمايدۇ. ئەگەر ئۇنىڭ يارىغىدەك كېلىپ خان بولغۇسى كەلگەن بولسا، ئۇنى تەختكە چىقىرىپ، خىزمىتىنى قىلسام بولىدۇغۇ ...» دەپ ئويلىدى. ئاندىن قوچقارىبەشى قىشلىقىغا سۇلتانلىق قىلىۋاتقان چاغدا يۈز بەرگەن پاجىئەنى، چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىلەن توي قىلغان دەسلەپكى چاغلارنى، ئوغۇللىرى ئابدۇللەتىپخان، ئابدۇلكېرىمخان تۇغۇلغان ۋاقىتتىكى خۇشال دەملەرنى، نائىب سۇلتان بولغان چاغدا ئۆتكۈزگەن قۇتلۇق كۈنلەرنى، ئاتىسى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ئۆزىنى ۋەلىئەھد دەپ جاكارلاپ ئاقسۇغا ئۇزاتقانلىقىنى ... بىر - بىرلەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە ئاتىسى يادنامە قىلغان بۇ مىسرالارنى پىچىرلاپ ئوقۇدى:

تەلەپ قىلمىغىل ياخشى نامدىن بۆلەك،
كوھنارمايدۇ بۇ نام، بىلمەك كېرەك.
پۇقرانىڭ ئىسلاھىنى سەن كۆزەت،
بولسۇن مەندىن ئۇل ساڭا يادىكار ...

دەريا سۇيى شارقىراپ گىرۋەككە ئۇرۇلاتتى. ئەمىر ئەكرەمۇ خىيال سۈرۈپ قىرغاقتا ئولتۇراتتى. ئوتقاشلارنىڭ شولىسى سۇدا جىلۋە قىلاتتى. «ياخشى نام قالدۇرۇش ئۇچۇن، ئەل - ئاۋامنىڭ غېمىنى يېيىشىم، ئادىل بولۇشۇم كېرەك ...» دەپ ئويلىدى ئابدۇرەشىدخان ئوتقاشلارنىڭ يورۇقىدا پارقىراپ ئېقىۋاتقان سۇغا نەزەر سالغىنىچە.

توساتتىن سۇ يۈزىدە پەيدا بولغان زىچ توقۇلغان بوردەك

یایپاك بىرنەرسە ئابدۇرەشىدخانغا يېقىنلاپ كەلدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى ! — دەپ توۋلىدى ئەمىر ئەكرەم ۋە ئىتتىك كېلىپ ئۇنى قولىدىن تارتقىنىچە قىرغاقتىن يىراقلاشتۇردى، — ئالدىلىرىغا كەلگەن نەرسىنى كۆرمىدىلىمۇ؟ ئۇ دېگەن سالجا، نەچچە مىڭ قان شورىغۇچىنىڭ بىرىككەن توپى. ئۇ ئادەم تۇگۇل ئات ـ تۆگىگە يېپىشىۋالسا، بىرنەچچە مىنۇت ئىچىدە ئىسكىلىتقا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. ئىتتىپاقلىقنىڭ، بىرلىكنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنى مانا شۇنىڭدىن كۆرسە بولىدۇ. قارىسىلا ئۇنىڭغا، ئالىيلىرى.

كەڭلىكى ئىككى مېتىر، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مېتىرچە يەرگە بورىسىمان ھالەتتە يېيىلغان قارامتۇل بىرنەرسە گىرۋەككە سۇۋۇشۇپ تۇراتتى. قارىماققا ناھايىتى قورقۇنچلۇق كۆرۈنەتتى.

ئەكرەم بوراندا غولىدىن ئاجراپ چۈشكەن يوغان بىر تال شاخنى تۇۋىدىن تۇتۇپ دەريانغا تاشلىۋىدى، سالجىلار توپى شۇ ئان ئۇنىڭغا يۆگەشتى.

— كېلىڭلار، بۇ شاخنى تارتىپ قىرغاققا چىقىرايلى، — دېدى ئەكرەم ئوتقاش كۆتۈرۈپ تۇرغان ياساۋۇللارغا.

ئابدۇرەشىدخانمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ، شاخنىڭ بىر ئۇچىدىن تارتتى، تارتە ـ تارتە ئاخىر قىرغاققا چىقىرىشتى. ھېلىقى بوردەك نەرسىمۇ شاخقا يۆگىشىپ تۇراتتى، ئاستا قىمىرلايتتى.

— دەريادىن بىراقراق يەرگە ئاپىرىپ ئوت قويۇۋېتەيلى، بولمىسا يەنە دەريانغا چۈشۈپ بىر ئاپەت بولۇپ قالىدۇ، — دېدى ئەكرەم شاخنى پۇتۇن كۈچى بىلەن تارتىپ، ئۇ چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلگەنىدى.

ئۇلار شاخنى تارتىپ، دەريادىن خېلى يىراققا ئاپىرىشتى.

— يا خۇدا، نېمانداق ئېغىر نەرسە بۇ ! — دېدى ئابدۇرەشىدخان ھاسىرىغىنىچە.

— سۇلتان ئالىيلىرى، نېرىراق تۇرسىلا، بۇ قان شورىغۇچىلار پۇتلىرىغا يامىشىۋالمىسۇن. ئۇ چاپلىشىۋالسا ئوت

يېقىپ كۆيدۈرمىگۈچە ئاجرىمايدۇ. خەلقنى مانا شۇنداق ئىتتىپاقلاشتۇرالىغان شاھ ھەرگىز يېڭىلمەيدۇ.

— بەرھەق، تولىمۇ ھېكمەتلىك گەپ بولدى بۇ، ئەمىر، — دېدى ئابدۇرەشىدخان.

ياساۋۇللار شاختىن ئاجراپ دەريا تامان سىلجىشقا باشلىغان سالجىلارنىڭ ئۈستىگە قۇرۇق شاخ ـ شۇمبىلارنى تاشلاپ، ئوت قويۇۋەتتى. ئوت ياغ تۆكۈۋەتكەندەك چاراسلاپ كۆيۈپ. پۈراپ قالغان قوي مېيىدەك بىر خىل سېسىق پۇراق ئەتراپنى بىر ئالدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، بارگاھقا قايتىساقمىكىن، نەجىب قۇددۇسنىڭ قايتىپ كېلىدىغان ۋاقتى بولدى، — ئەمىر ئەكرەم كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان سالجىلار توپىدىن كۆزىنى ئېلىپ ئېغىر تىندى. ئابدۇرەشىدخان: «ئادالىتىم بىلەن ئاۋامنى ئىتتىپاقلاشتۇرىمەن» دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا باقتى.

— قايتايلى، ئالىيلىرى، ۋاقىت تۇن يېرىمىدىن ئۆتۈپتۇ، — دېدى ئەكرەم ئاسمان گۇمبىزىدە ئېسىلىپ تۇرغان تولۇن ئايغا قاراپ.

ئۇلار كەلگەن يولى بىلەن ئارقىسىغا يېنىشتى. بارگاھقا يېقىنلاشقاندا يىراقتىن خورازنىڭ چىللىغىنى، يېقىندىن ئاتنىڭ كىشنىگىنى ئاڭلاندى.

ئابدۇرەشىدخان بارگاھ ئالدىغا كەلگەندە، چاي ئىچىپ ئولتۇرغان نەجىب قۇددۇس ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بەجا كەلتۈردى.

2

— خان ئالىيلىرى، بۇ نۆۋەت ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىشقا رايىلىرى تازا بارمىغانىدى، مانا ئەتە بۇ شەھەرگە بېسىپ كىرىمىز. ئەمىر خوجا ئەلى باتۇرنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ

ئابدۇرەشىدخانغا ئەۋەتىپ بەرسەك، ئالدىلىرىغا سالامغا كەلمەي قويمايدۇ. مانا ئەمدى مۇبارەك باشلىرىغا تېخىمۇ كاتتا ئامەت قۇشى قوندىغان بولدى.

— بەس، جەببار بەردىبەگ، ھېلىمۇ ئىنىم سەئىدخانىڭ روھى ئالدىدا ئۇيىلمۇاتىمەن. شۇنداقتىمۇ، كەلگەنىكەنمەن ئاقسۇنى ئېلىشىم كېرەك. بىراق، يارکەندکه يۇرۇش قىلىش ئويۇم يوق، — دېدى مەنسۇرخان قاپىقىنى سېلىپ. ئۇ خېلىلا ياشىنىپ قالغانىدى.

— ئۆزلىرى دانا، خان ئالىيلىرى، — جەببار بەردىبەگ تەڭدىن تولىسى ئاقارغان ئۇزۇن ساقىلىنى سىيپاپ، بوشىغان جامغا مەيزاپ قۇيۇپ مەنسۇرخانغا تۇتتى، — پېقىرنىڭ ئويىمۇ شۇ. بوۋىلىرى چىڭگىزخانىنىڭ ئىدىل دەرياسىدىن ئۆتۈپ پەرەڭلەر ئېلىگە يۇرۇش قىلىشى زېمىنىنى كېڭەيتىپ، ئالەمشۇمۇل خان بولۇش ئۈچۈن ئىدى. تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر پادىشاھلارنىڭ ھەممىسى مەملىكىتىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن قىلغان جەڭلىرى بىلەن نام قازانغاندۇر. ئالىيلىرى ئاقسۇغا كېلىپلا توختاپ قالسىلىرى بولمايدۇ. ئىسسىقكۆل، دەشتى قىپچاق دىيارلىرىنمۇ ئالىيلىرىنىڭ تەۋەلىكىدە بولۇشى كېرەك.

مەنسۇرخان جامغا لىق قۇيۇلغان مەيزاپىنى بىر ئوتلاپ داستىخانغا قويدى:

— مەنمۇ بۇنى ئويلىغان، ۋەزىر، ئەمما قېرىپ قالدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەرھۇم ئىنىمنىڭ ئوغلى بىلەن زېمىن تالىشىپ جەڭ قىلغۇم يوق. شۇڭا، ئاقسۇنى ئېلىپلا تۇرپانغا قايتىمەن.

— ئەلۋەتتە، سۇلتان ئالىيلىرى، — خۇپسەنلىك قىلىپ ھېجايدى جەببار بەردىبەگ، — ئۆزلىرىنى ئۇنداق قېرى چاغلىمىسىلا، بۇ تازا كۈچكە تولغان قىران ۋاقىتلىرى، ھەر شەھەرنى ئالغاندا بىر قىزغا نىكاھلانسىلا، ياشىرىپ كەتمەمدىلا، ھا ـ ھا ـ ھا... قېنى ئىچىۋەتسىلە، ئالىيلىرى.

مەنسۇرخان جامنى بوشىتىشىغا جەببار بەردىبەگ ئۇنىڭغا

بۆدۇنە كاۋىپىدىن بىر پارچە سۇندى.

— ئاقسۇ شەھىرىگە ئەتە قانداق چاغدا، قانداق بېسىپ كىرىمىز؟ ھېلىمۇ بىر ئايدىن بېرى قامال قىلىپ تۇرۇۋاتىمىز. ئەمىر خوجا ئەلى باتۇر لەشكەرلىرىمىزنى شەھەرگە يېقىن يولاتمايۋاتىدۇ. باشقا گەپنى قويۇپ، مۇشۇ ھەقتە مەسلىھەت بەرسىلە، ۋەزىر.

جەببار بەردىبەگ جامدىكى مەيزاپنى كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى. جاۋغىيىدىن ئاققان تامچىلار ساقىلىنى ھۆل قىلىۋەتتى. ئۇ بىرپەس ئويلانغاندىن كېيىن، دېدى:

— خوجا ئەلى باتۇر ئەمدى بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. ئەتە نامازدىگەن ئوقۇپ بولۇپلا توپچىلىرىمىز شەھەر دەرۋازىلىرىغا كۆيدۈرگۈچ ئاتىسا، لەشكەرلەر شوتا بىلەن سېپىلغا چىقسا، چەۋەندازلىرىمىز شەھەرگە بېسىپ كىرسە، ئۇ قېرى ھاكىمبەگ قىلىچىنى بوينىغا ئېسىپ، ئالدىلىرىدا تىز پۈكىدۇ.

— تىز پۈكەمدۇ، پۈكمەمدۇ، ئەتە كۆرىمىز، — مەنسۇرخان بۆدۇنە كاۋىپىنى لېگەنگە تاشلاپ قويدى. كۆڭلى ھېچنېمىنى تارتمايتتى. «ناۋادا ئەتىمۇ شەھەرنى ئالالمىساق قايتىپ كېتىمەن. شۇنداق قىلسام، ئاقسۇغا لەشكەر تارتىپ كەلگىنىمنى ئابدۇرەشىدخان ئۇقماي قالمايدۇ. ئۇنىڭ مىجەزى ئىتتىك، ناۋادا ئۇ مېنىڭ ئاقسۇغا باستۇرۇپ كەلگىنىمنى ئۇقسا، جەزمەن ئۇستۇمگە لەشكەر تارتىپ كېلىدۇ، تاغام دەپ مېنى ئايىماپ ئولتۇرمايدۇ. جەڭدە مەغلۇپ بولسام، ئىنىم ئەمىن خوجىنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈن مېنىڭ بېشىمغا كەلمەي قالمايدۇ. ئاھ، خۇدا! ئاخىرقى ئۆمرۈمنى تىنچ - ئامان ئۆتكۈزسەم بولاتتى. لېكىن، ۋەزىر، ئەمىرلىرىم ئارامخۇدا كۈن كەچۈرۈشۈمگە يول قويمايۋاتىدۇ. قانداق قىلسام بولاركىن؟ ...» ئۇ خىيال ئىلكىدە بىقىنىغا يۆلەكلىك تەكىيىگە باش قويغىنىچە ئۇيقۇغا كەتتى.

ۋەزىر جەببار بەردىبەگ سىرتقا چىقىپ ئەمىر، سەردارلارغا ئەتە ئەتىگەندە شەھەرگە بېسىپ كىرىشكە تەييار تۇرۇشنى

تاپىلاپ، مەنسۇرخاننىڭ يېنىغا قايتىپ كىردى. شامدانلاردىكى شام يېنىپ تۇراتتى. بۇ شاھانە چېدىرنىڭ ئىشىك ياپقۇسى قايرىۋېتىلگەچكە، ئىچى تىنچىق ئەمەس ئىدى.

«بۇ سۇلتانىمىز ناھايىتى كاج، ئۆزۈمچىل ئادەم ـ دە. يەپ ـ ئىچىپ، تەختتە ئولتۇرۇشنىلا بىلىدۇ، باشقا ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق. خان نەسلىدىنمۇ مۇنداق غەيرەتسىز سۇلتان چىقىدىكەن، توۋا. نەچچە ئون يىل بولدى، تۇرپان دىيارىغىلا[1] قانائەت قىلىپ، زېمىنىنمۇ كېڭەيتەلمىدى. ئابدۇرەشىدخان ئىنىلىرىنىڭ ئوغلى تۇروپ شۇنچە كەڭ مەملىكەتكە خانلىق قىلىۋاتىدۇ، سىلى بولسىلا تاغلارنىڭ ئارىسىدا قالدىلا، ھېچبولمىسا ئاقسۇنى ئىلكىلىرىگە ئېلىۋالسىلا، دەپ مەڭ تەستە گېپىمگە كۆندۇروپ، ئون مەڭ لەشكەر بىلەن ئەكەلسەم، قايتىپ كېتىمەن دەۋاتقىنىنى. خان غەيرەتلىك بولمىسا، لەشكەر بىدىمۇ غەيرەت ـ شىجائەت بولمايدىكەن، ھەتتا ئەلدىمۇ غەيرەت قالمايدىكەن. شۇڭا، بىر ئايدىن بېرى شۇنچە كۈچەپمۇ ئاقسۇنى ئالالمايۋاتىمىز. مۇبادا ئابدۇرەشىدخان لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا، قۇيرۇقىمىزنى خادا قىلماقتىن باشقا ئىلاج يوق. ئەتە سەھەر يەنە بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەيلى، خۇدا نۇسرەت بەرسە ئەجەب ئەمەس ...» دەپ ئويلىدى جەببار بەردىبەگ ئوچۇق ئىشكتىن زۇلمەت باسقان دالاغا كۆز سېلىپ. ئۇ ئويلىغاندەك مەنسۇرخان ئۇنچۇالا كاج، غەيرەتسىز ئادەم ئەمەس، لېكىن غەيۇرمۇ ئەمەس ئىدى. مەملىكىتىنىڭ زېمىنىنى كېڭەيتىشنى ئويلىغان چاغلىرىمۇ بولغان. ئۇ ۋاقىتلاردا ئىنىسى سەئىدخان غەيرەت ـ جاسارەت بىلەن مىرزا ئابابەكرىنى مەغلۇپ قىلىپ، ئۆز ئالدىغا خانلىق تىكلەپ، ئۇنى قايىل قىلغانىدى. ئەمدىلىكتە بولسا مەنسۇرخان ياشىنىپ قالغان، ئارمىنىغا تۇشلۇق دەرمانى قالمىغانىدى. شۇنداقتىمۇ، ۋەزىر، ئەمىرلىرىنىڭ كۆچلۈك دەۋەت

---

① ئۇ چاغدىكى تۇرپان دىيارى شىمالىي شىنجاڭنى دېگۈدەك ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

قىلىشى ئارقىسىدا ئاقسۇغا كەلگىنى ئۇچۇن پۇشايمان قىلمىغىنى بىلەن ئۇمىدۋار ئەمەس ئىدى. ئابدۇرەشىدخانىنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. ئەنە شۇنداق غەم بىلەن ئۇيقۇغا كەتكەن مەنسۇرخان، بىرسى توۋلىغاندەك بولۇپ چۆچۈپ ئويغاندى. جەببار بەردىبەگ بىرقانچە ئەمىر، سەردار بىلەن ئىشىك تۇۋىدە ساقلىنى تىترىتىپ تۇراتتى.

— نېمە گەپ، ۋەزىر؟ — سورىدى ئۇ باش كۆتۈرۈپ.

— ئابدۇرەشىدخان نۇرغۇن - نۇرغۇن ... — جەببار بەردىبەگ تىلى كالۋالىشىپ گەپ قىلالماي قالدى.

مەنسۇرخان ئىرغىپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ياقىسىدىن ئالدى:

— ئابدۇرەشىدخان نېمە بوپتۇ، دېمەمسەن، كالۋا؟! — ۋارقىرىدى ئۇنى سىلكىشلەپ.

— سۇلتان ئالىيلىرى، — دېدى ئۆزىنى سەل توختىتىۋالغان جەببار بەردىبەگ، — ئابدۇرەشىدخان نۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئۇستىمىزگە باستۇرۇپ كەپتۇ. ئايغاقچىلار بايىلا بۇ شۇم خەۋەرنى ئەكەلدى، قانداق قىلىمىز؟

— قانداق قىلىمىز؟ قانداق قىلىشىڭنى بىلمىگەن ئادەم نېمىدەپ ئاقسۇغا كەلدىڭ؟ ماڭ، قىلىچىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ گۇناھىڭنى تىلە. بىز ئۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلمايمىز، — دېدى مەنسۇرخان غەزەپ بىلەن. ئۇ بىردىنلا قاتتىق يۆتىلىپ ئولتۇرۇپ قالدى، چىرايى بوردەك سارغىيىپ، تىنىقى ئىتتىكلەپ كەتتى.

— شاھ مەپىسىنى ئەكېلىڭلار ! تېۋىپنى چاقىرىڭلار ! — دەپ بۇيرۇدى جەببار بەردىبەگ.

مەنسۇرخانىڭ ئىككى مەخسۇس تېۋىپى دورا - دەرمانلارنى ئېلىپ يېتىپ كېلىشتى. شاھانە مەپىمۇ چېدىر ئالدىغا كەلتۈرۈلدى. جەببار بەردىبەگ مەنسۇرخانىڭ بېشىنى، ئىككى تېۋىپ ئاياغ تەرىپىنى كۆتۈرۈپ ھارۇغا ئېلىشتى.

— پۇتۇن لەشكەرلەر تېز يولغا چىقسۇن، تۇرپانغا

قايتمىز، — دەپ ئەمىر - سەردارلارغا بۇيرۇق قىلدى جەببار بەردىبەگ، — ئوقياچى مەرگەنلەر ئەڭ ئاخىرىدا مېڭىپ، دۇشمەننى بىزگە يېقىن كەلتۈرمەسۇن، خان ئالىيلىرىنى ئامان - ئېسەن ئاستانىگە يەتكۈزۈشىمىز كېرەك. ھەرگىز بىخەستەلىك قىلماڭلار. كىمكى ئەمرىمگە خىلاپلىق قىلىدىكەن، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا چېپىپ تاشلانسۇن !

پۇتۇن لەشكەر ئاتلاندى. ئەڭ ئالدىدا مەنسۇرخانىنىڭ مەپىسى ئۇچقاندەك كېتىۋاتاتتى. مەپىدە يېرىم بىھوش ھالەتتە مەنسۇرخان ياتاتتى. ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا جەببار بەردىبەگ، سول يېنىدا ئىككى تېۋىپ ئولتۇرغانىدى. مەپە بىر دۆڭ ئۇستىگە چىققاندا، كەينىگە بويۇنداپ قارىغان ۋەزىر ناھايىتى يىراقتا باش - ئاخىرى يوق چەكسىز ئوت يالقۇنىنى كۆردى. «يائاللا، بۇ نېمە كارامەت؟ ھېلىمۇ ۋاقتىدا يولغا چىقىۋاپتۇق، بولمىسا جاندىن ئايرىلىدىكەنمىز» دېدى ئىچىدە قورقۇنچ بىسىپ ۋە مەپىكەشكە:

— چاپسان ھەيدە، ئاتلارغا قامچا ئۇر ! — دەپ توۋلىدى.

ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئۆتكەنىدى. ئوت يالقۇنى يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى. جەببار بەردىبەگ كۆرگەن ئوت يالقۇنى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ لەشكەرلىرى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان ئوتقاشلار بولۇپ، ئاقسۇ شەھىرىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. بۇنى ئەڭ ئاۋۋال سېپىل ئۇستىدە تۇرغان ئەمىر خوجا ئەلى باتۇر كۆردى. ئۇيقۇسىزلىقتىن كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن بۇ سەركەردىنىڭ سولغۇن چېھرىدە كۈلكە پەيدا بولدى. ئاق ياماشقان قويۇق، ئۇزۇن قاشلىرىنى لىكىلدىتىپ، ئاقىرىپ كەتكەن شاپ بۇرۇتىنى سىلاپ قويدى - دە، خاس نۆكەر، ياساۋۇللىرى بىلەن سېپىلدىن چۈشتى.

— دەرۋازىنى ئېچىڭلار ! — دەپ بۇيرۇدى ئۇ يوغان قارا قۇيما قۇلۇپلارغا سەپسېلىپ.

دەرۋازىنىڭ گىرەلەشتۈرۈپ سېلىنغان ئۇچ قۇيما قۇلۇپقا ئاچقۇچ سالدى. ئىككى ياساۋۇل مىس ھالقىدىن تۇتۇپ

دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئاچتى. دالا شامىلى غۇرۇلداپ كىرىپ خوجا ئەلى باتۇر تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغان جەدىنىڭ بېغىر رەڭ يالىنى يەلپۈدى.

— ھەممىمىز چىقىپ سۇلتاننى كۈتۈۋالايلى، — ئۇ ئېتىنىڭ چۈلۈۋىرىنى بىر نۆكەرگە تۇتقۇزۇپ پىيادە دەرۋازىدىن چىقتى ئۇنىڭغا دالا ئوت دېڭىزىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. «خانلىقنىڭ لەشكەرلىرى ئەجەب پەيتىدە يېتىپ كەلدى. يەنە بىرنەچچە كۈن كېچىككەن بولسا شەھەرنى تارتقۇزۇپ قويياتتۇق ...» كۆڭلىدىن شۇ ئوي كېچىپ قەدىمىنى تېزلەتتى. كۆز يېتىم يەردە ئاق تورۇقتا مىنگەن ئابدۇرەشىدخان كۆرۈندى. ئۇنىڭ قولىدىمۇ ئوتقاش، ئۇچقۇن چاچرىتىپ كۆيۈۋاتاتتى. ئەمىر خوجا ئەلى باتۇر ئابدۇرەشىدخانىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ئاتتىن چۈشكىنىنى كۆرۈپ، قولىدىكى قالقان بىلەن نەيزىنى نۆكىرىگە بېرىپ، بۇركۇت قانىتىنى كەرگەندەك غۇلىچىنى يايدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى!

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاغا! — ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— ئاللاھۇ ئەكبەر! — دېگەن تەكبىر ساداسى ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئابدۇرەشىدخانىڭ لەشكىرى بىلەن شەھەردىن چىققان ياساۋۇل، نۆكەرلەر ئاللانى ئۇلۇغلاپ، ئۆز غەلىبىسىگە تەنتەنە قىلىشتى.

ئابدۇرەشىدخان ئاتىسىغا ئۇزاق مەزگىل ھەمراھ بولغان بۇ پىشقەدەم سەركەردىگە مىننەتدارلىق نەزىرى بىلەن قارىدى. ئەمىر خوجا ئەلى باتۇر ئۇچىسىغا يېپىنچاقلىۋالغان ئاق شايى يوپۇقنىڭ مۇرە ـ پەشلىرى تېشىلىپ، يىرتىلىپ كەتكەن، قۇلاق تۈۋىدە قان ئۈيۈپ قالغان، ياداپ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، ياڭاق سۆڭىكى بۆرتۈپ چىققان، ئۇچلۇق ئېڭىكىنى قاپلىغان قىسقا ساقىلى ئۇچتەك ئاقارغان، بېشىدىكى كۈمۈش ئوتۇغاتلىق چويۇن دۇبۇلغا بىلەن ئۇچىسىدىكى ساۋۇتقا تەگكەن ئوقلار ئاز ئەمەستەك

قىلاتتى.

— ئاللا ئىگەم ئالىيلىرىنى ئەجەب ۋاقتىدا يەتكۈزدى، — دېدى خوجا ئەلى باتۇر ئابدۇرەشىدخانغا ياندىشىپ، — بىر ئايدىن بۇيان مەنسۇرخانىنىڭ لەشكەرلىرى شەھرىمىزنى قامال قىلىۋېلىپ، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ سۇيىنىمۇ توختىتىۋەتتى، ئاشلىق، يەل - يېمىش ئېلىپ كىرىدىغان دېھقانلارنىڭ يولىنىمۇ توسۇپ قويدى. سېپىل - دەرۋازىلارغا يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ، زادىلا ئارام بېرىشمىدى. بىرقانچە قېتىم سېپىل ئۈستىگە باستۇرۇپ چىقىشقانىدى، ئۇلارنى شوتىلىرى بىلەن قوشۇپ غۇلىتىۋەتتۇق. بىزدىنمۇ، مەنسۇرخانىنىڭ لەشكىرىدىنمۇ خېلى كۆپ كىشى جېنىدىن ئايرىلدى، — ئۇ ئېغىر تىندى ۋە قوللىرىنى كۆكسىگە قويغىنىچە قەدىمىنى توختاتتى، — سۇلتان ئالىيلىرى، ئاتقا مىنىۋالغايلا.

— ئاغا، سىلى ھاياتلا بولىدىكەنلا، ئاقسۇ شەھرىگە ھېچقانداق دۇشمەن كىرەلمەيدۇ. بوۋام بىلەن ئاتام كىرگەن بۇ دەرۋازىدىن پىيادە كىرگۈم بار، — ئابدۇرەشىدخان خوجا ئەلى باتۇرنىڭ يېڭىدىن بوشقىنا تارتىپ قەدەم تاشلىدى، — ئاللا سىلىگە رەھمەت قىلسۇن، ئاغا. مەكتۇپلىرىنى تاپشۇرۇۋالغان شۇ دەمدە ۋەزىر مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ساداقەتسىزلىك، ئاسىيلىق قىلمىشلىرى ئاشكارىلىنىپ، پۈتۈن ئەس - يادىم شۇ ئىشتا قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ، دەرھال ئۇچ تۇمەن لەشكەر بىلەن ئاتلىنىپ، ئۆتەڭلەردە تاماق يەۋېلىش ئۈچۈنلا توختاپ، شۇنداق تېز يېتىپ كەلدۇق. قەدىمىمىز يەتكەنلا يېزا - بازارلاردىكى ئاۋام خەلق بىزنى ھۆرمەت - ئىززەت بىلەن كۈتۈۋالدى، ھەتتا ئاتلىرىمىزنىڭ يەم - خەشەكلىرىدىن تارتىپ يەتكۈزۈپ بەردى. مۇنداق پىداكارانە كۆيۈنۈش ئەل - ئاۋامنى روناق تاپتۇرۇپ كەلگەن ئېسىل پەزىلەت ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتىم ۋە بۇنىڭدىن تولىمۇ مەمنۇن بولدۇم.

— قوچقاربېشى قىشلىقىدىكى ۋاقتىمىزدىلا مىرزا ئەلى

تاغايدىن گۈمانلانغانىدىم، ئەمما ئۇ چاغدا ئالىيلىرىغا دېيىشكە پېتىنالمىغان. بۇ قۇۋۇ تۈلكە ئاخىر قۇيرۇقىدىن ئىلىنمېتۇ.

ئۇلار سۆزلىشىپ سېپىلغا يېقىنلاپ كەلدى. سېپىلنى بويلاپ قېزىلغان خەندەككە سۇ تولدۇرۇلغانىدى. دەرۋازا ۋە سېپىلغا تېگىپ قاتقىپ يەرگە ۋە خەندەككە چۈشكەن ساداق ئوقلىرى ئېتىزدىكى يېڭى ئورۇلغان قوناق شېخىدەك كەتراپقا بىر كەلگەن، توپ ئوقلىرى ئۆتمەتۆشۈك قىلىۋەتكەن سېپىلنىڭ بەزى يەرلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكەنىدى.

ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتكەن ئابدۇرەشىدخان بۇ يەردە كەسكىن جەڭ بولغىنىنى بىلدى ـ دە، كۆڭلىدە خوجا ئەلى باتۇردىن يەنە بىر قېتىم مەمنۇن بولۇپ، سۆز ئالدى:

ـــ ئاغا، ئەمىر ئەكرەم بەش مىڭ لەشكەر بىلەن تاغام مەنسۇرخانىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەتتى، ئۇلارنى ئەرابات قىشلىقىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ قايتىپ كېلىشكە بۇيرۇدۇم. تاغامنىڭ ئەقلى بولسا، لەشكەرلىرىنىڭ قىرىم تاشلانمىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭمۇ ئەسىرگە ئېلىنمايۋېتىپ قويۇۋېتىلگەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىككىنچى قېتىم ئاقسۇغ باستۇرۇپ كەلمەيدۇ. ئەمىر ئەكرەم ئەتە كەچكىچە قايتىپ كەلسە، بوۋامنىڭ مەقبەرىسىگە چىقىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ كىرىمەن. ئاغا، مەن تېزرەك يولغا چىقمىسام بولمايدۇ.

ـــ مەن قېرىدىم، سۇلتان ئالىيلىرى، بوۋىلىرى ئەزىز كۆرۈپ مەڭگۈلۈك ماكان تۇتۇپ ياتقان بۇ كاتتا زېمىننى ياۋلارغا تارتقۇزۇپ قويماي، خانۇۋەيران قىلماي، ساق ـ سالامەت ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشىمگە نېسىپ قىلغان ئاللادىن مىننەتدارمەن، بۇ تىلىكىمنى يەردە قويمىغايلا.

ـــ شىجائەتلىرىگە بارىكاللا، ئاغا، ـــ ئابدۇرەشىدخان نۆكەرلەر كۆتۈرۈپ تۇرغان ئوتقاشلارنىڭ يورۇقىدا چىرايى نۇرلىنىپ كەتكەن ئەمىر خوجا ئەلى باتۇرنىڭ گۈرس ـ گۈرس دەسسەپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ: «بوۋاي تىمەن تۇرۇپتۇ، يەنە

بىرقانچە يىل ئاقسۇغا ھاكىمبەگ بولۇپ بېرەلەيدىكەن» دەپ ئويلاپ سۆزنى داۋام قىلدى، — سىلى ئاتامغا ئۇزاق مۇددەت ھەمراھ بولغان. ئۇنىڭ ئۆمىدىدىن چىقتىلا، ئەمدى پېقىرنىڭ ئۆمىدىنى يەرده قويماي، ئاقسۇدا يەنه بىر مەزگىل تۇرۇپ بەرگەيلا.

سۇلتاننىڭ بۇ ئۆتۈنۈشى ياشانغان سەركەردىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ خەندەككە ئۆزى سالدۇرغان كۆركەم ئەگمە كۆۋرۈكنىڭ سالاسۇنىنى تۇتۇپ توختىدى.

— مەن بالىلىق بولدۇم، سۇلتانىم، بۇ ئۆمرۈمده ئون يەتته خوتۇنغا ئۆيلىنىپ، بالا يۈزى كۆرمىگەنىدىم. ئاقسۇغا كېلىپ خوجا تاجىدىن ھەزرەتلىرىنىڭ نەۋرىسىگه ئۆيلىنىپ، بۇ يىل باھاردا پەرزەنتلىك بولدۇم، شۇڭا پايتەختكه كېتىپ، قالغان ئۆمرۈمده بالامنى ئوبدان تەربىيەلەش نىيىتىگه كەلگەنىدىم.

— مۇبارەك بولسۇن، ئاغا، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى چىن كۆڭلىدىن تەبرىكلەپ سورىدى، — غاردىن چىقىنى تۇلكىمىكەن؟

— ياق، ئالىيلىرى، غاردىن چىققىنى بۆرە. يەتمىش سەككىز ياشقا كىرگەن چېغىمدا قىز ئالغان خوتۇنۇمدىن ئوغۇللۇق بولدۇم. يۇرسىلە، ئالىيلىرى، ئۇ كۆك بۆرىنى سىلىگه كۆرسىتەي.

ئۇلار داغدام ئېچىلغان دەرۋازىدىن ئۆتۈپ ئاقسۇ شەھىرىگه قەدەم قويدى.

— سۇلتانىمىزنىڭ قۇتلۇق قەدىمىگه مۇبارەك بولسۇن!

— زەپەر ئادىل پادىشاھىمىز ئابدۇرەشىدخانغا مەنسۇپ!

— ئاقسۇ شەھىرى سەئىدىيە خانلىقىغا مەنسۇپ!

يولدا قاتار تۇرۇشقان سىپاھ ۋە ئاۋامنىڭ ساداسى پەلەكنى قاپلىدى.

ئالتىنچى باب

قوغلاپ تۇتۇش

1

سەردار بەھرامنى مىرزا ئەلى تاغاي ئەمەس، ئوبۇلھادىبەگ كۆتۈۋالدى. قىلىچ تەڭلەشمەي، قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلار ئۇچراشقان جاي قىزىلدەريا كۆۋرۈكىنىڭ ئۇستى ئىدى. بۇ كۆۋرۈك ئابدۇرەشىدخان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان يىلى ياسالغانىدى.

چاشگاھ ۋاقتى، كۈن تۇتۇق ئىدى. ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ شارقىرىغان ئاۋازىمۇ ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى بۆلۈۋېتەلمىدى.

— پايتەختتىن كېلىشلىرىمۇ، سەردار؟

— شۇنداق، جانابلىرى.

— ئىسمىشەرىپلىرى نېمىكىن؟

— بەھرام قۇددۇس ئوغلى.

— مۇبارەك ۋەزىپىلىرىنى بىلىشكە بولامدۇ؟

— ئەلۋەتتە. ئىلگىرى سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننىڭ خاس نۆكىرى ئىدىم، ھازىر پايتەخت ئامانلىق مەھكىمىسىنىڭ كاتتۋالبېگىمەن.

— دېيارىمىزغا نېمە خىزمەت بىلەن كەلدىلىكىن؟

— بىر ئاسىي گۇناھكارنى تۇتقىلى.

— ئۇ گۇناھكار كىمكىن؟

بەھرام ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭ

يىگىتنىڭ سوئالىغا سوئال بىلەن جاۋاب قايتۇردى:
— جانابلىرىنىڭ ئىسمىشەرىپى نېمىكەن؟
— مىرزا ئوبۇلھادىبەگ، سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ كەنجى ئوغلى.
— سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ؟ — بەھرامنىڭ قاپقارا قېشى لىككىدە كۆتۇرۇلدى.
— شۇنداق، مەرھۇم سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ.
— مۇنداق دېسىلە، جانابلىرى، — ئەجەبلەنگەن بەھرام ئوبۇلھادىبەگنىڭ بېشىدىن - ئايىغىچە سەپسېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ بېشىدىكى بادام دوپپىسىغا ئاق سەللە ئورالغان بولۇپ، كۇمۇش ئوتۇغات قادالغانىدى. يوغان قارا كۆزلىرى چىرايىنى خىيالچان كۆرسىتەتتى. ساقلى چىرايلىق ياسالغان، مەخمەل كەمزۇل ئۇستىدىن يېشىل تون كىيگەن، بېلىدىكى كۇمۇش توقىلىق كەمەرگە خەنجەر ئېسىقلىق ئىدى. ئۇزۇن قونچلۇق قارا خۇرۇم ئۆتۈكى پارقىراپ تۇراتتى. «نېمانچە ئېگىز ئادەم بۇ، ئۆزۇمنى ئېگىز ساناپ يۈرسەم، يەلكىسىگە كېلىۋاتىمىنا ...» دېدى بەھرام ئىچىدە ياندىشىپ تۇرۇپ.
— جانابلىرى، ۋەزىپىلىرىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلسەم بولامدۇ؟
— پېقىر ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ باش پۇتۇكچىسى بولىمەن، — جاۋاب بەردى ئوبۇلھادىبەگ.
— پېقىر سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن مىڭ نەپەر لەشكەرنىڭ ھەمراھلىقىدا كاشغەرگە كېلىشىمدىكى مۇددىئا جانابلىرىغا يېزىلغان بۇ مەكتۇپتا ئوچۇق بايان قىلىنغان، — سەردار بەھرام تۆمۇر ساۋۇتنى قايرىپ، قويۇن يانچۇقىدىن خوتەننىڭ پاتلىق قەغىزىدە ياسالغان لېپاپىنى ئېلىپ ئوبۇلھادىبەگكە سۇندى.
ئوبۇلھادىبەگ لېپاپىنىڭ ئۇستىگە ئابدۇرەشىدخاننىڭ مۆھرى بېسىلغانلىقىنى كۆرۈپ، باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ ئۇچ قېتىم

سۆيگەندىن كېيىن ئاچتى. كەشمىرنىڭ تىللا رەڭلىك قەغىزىگە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان خەتنى ئوقۇدى:

ئەسسالامۇئەلەيكۈم !
مۆھتەرەم سەرمۇنشى ئوبۇلھادىبەگ:
ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن يازغان مەكتۇپىڭىزنى تاپشۇرۇۋېلىپ، مەزمۇنىدىن ۋاقىپلاندىم. سەممىيەت بىلەن ھەق - ناھەقنى ئېنىق كۆرسىتىپ، مىرزا ئەلى تاغاي ئۈستىدىن قىلغان شىكايىتىڭىز پېقىرغا قوي تېرىسىغا ئورنىتىلغان چىلبۆرىنى تونۇتۇپ، دىققەت - نەزىرىمنى كاشغەرگە قاراتتى. كاتتۇرا بەگ سەردار بەھرامنى ئۇ قانخورنى تۇتۇشقا ئەۋەتتىم، يارەمدە بولغايسىز. ئاقسۇدىن قايتقاندا كاشغەردە توختاپ، ئۇ ياۋۇز مەككارنىڭ قىلمىشلىرىنى ئۆزۈم تەكشۈرىمەن. ئاللاتائالا: «بەندىلىرىمگە مەن زۇلۇم قىلمايمەن. بەندىلىرىم ئۆزىگە ئۆزى زۇلۇم قىلىدۇ» دېگەن. مىرزا ئەلى تاغاي ئۆزىگە ئۆزى زۇلۇم قىلغۇچى ئەبلەختۇر. ئۇنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاڭلار. ئاۋام خەلقنى زالىمنىڭ زۇلمىدىن قۇتقۇزۇش — بىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىمىزدۇر.
ھەممىزنى ئاللا ئامان قىلغاي.
سۇلتان ئابدۇرەشىدخان

— ئاللانىڭ كۈچ - قۇدرىتى چەكسىزدۇر، دۇنيانى ئۆزى تەڭشەيدۇ، — دېدى ئوبۇلھادىبەگ خەتنى قويۇن يانچۇقىغا سېلىپ، — سەردار، ھەقىقەت ئېگىلىدۇ، سۇنمايدۇ. ئاللاغا شۈكۈر، سۇلتان ئالىيلىرى پېقىرغا ئىشىنىپتۇ، ئىشەنمەي قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلغانىدىم.
— مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوغلى بولغانلىقىڭىز ئۈچۈنمۇ؟ — سورىدى بەھرام دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا‌غا بېقىپ.
— شۇنداق، سەردار جانابلىرى. ئۇنىڭ ئۈستىگە پېقىرنى

مەرھۇم تاغام ئەمەر كەبىر سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئۆز تەربىيەسىدە چوڭ قىلغانىدى. ئاتامنىڭمۇ، تاغامنىڭمۇ ئۆلۈمى ئوخشاشلا پاجىئەلىك بولدى. مانا بۇ مېنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ كەلگەن ئېچىنىشلىق ھەقىقەت. سەردار، بۇ توغرۇلۇق كېيىن سۆزلىشەيلى. مىرزا ئەلى تاغايغا كەلسەك، ئۇ تۇنۇگۈن كېچە قېچىپ كېتىپتۇ.

— قېچىپ كېتىپتۇ؟ — ئېڭىكىنى سىلىدى بەھرام، ئۇنىڭ چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقتى.

— ھەئە، ئۇ خۇنپەرگە بىرەرى خەۋەر يەتكۈزگەن گەپ. بۇ توغرۇلۇق شەھەرگە كىرىپ سۆزلىشەيلى.

بەھرام ئۇندىمەستىن كۆۋرۈكنىڭ ئۇ بېشىدا سەپراس بولۇپ تۇرغان لەشكەرلەرگە مېڭىش توغرۇلۇق ئىشارەت قىلىپ، ئابۇلھادىبەگ بىلەن بىللە قەدەم تاشلىدى.

كۆۋرۈكنىڭ بۇ بېشىدا تۇرغان باش پۈتۈكچىنىڭ يۈزدەك ياساۋۇل، نۆكىرى ئۇلارنىڭ بىللە كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ سالام بېرىشتى.

«قانخور ئەبلەخ قورقۇپ قېچىپتۇ. نەگە كەتكەندۇ؟ ئۇنىڭغا سادىق بىرەرى خەۋەر يەتكۈزۈپتۇ. بۇ خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسمىدۇ، ھامىد قەللاتمىدۇ؟ دېمەك، مىرزا ئەلى تاغاي كاشغەردىكى ئەمىر، سەردارلارنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشەلمىگەن، كۈچمۇ توپلىيالمىغان، شۇڭا قاچقان. ھازىر قەيەردىدۇ؟ ئۇنى قوغلاپ تۇتۇشۇم كېرەك ...» سەردار بەھرام ئاقئوردىغا كىرگۈچە خىيالدىن نېرى بولالمىدى.

ئابۇلھادىبەگ ئۇنىڭ لەشكەرلىرىنى شەھەرنىڭ غەربىدىكى كونا ئوردىغا ئورۇنلاشتۇردى. بۇ يەردە خانلىققا بېۋاستە قارايدىغان لەشكەرلەر تۇراتتى. ئۇلارنىڭ سەردارى تۇرغۇنبەگ ئىدى. سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئۆزى سالدۇرغان ئاقئوردىغا كۆچكەندىن كېيىن، چاغاتاي زامانىدىن بېرى تەختىگاھ بولۇپ كەلگەن كونا ئوردا خانلىق لەشكەرنىڭ تۇرار جايىغا ئايلىنىپ

قالغانىدى.

مىرزا ئوبۇلھادىبەگ سەردار بەھرامنى ئۆز قەسىرىگە باشلىدى. ئۇلار چۈشلۈك غىزانى بىللە يېيىشتى، ئاقئوردىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ھېيتگاھ جامەسىدە پېشىن نامىزىنى بىللە ئوقۇشتى. ئۇلار ھاكىمبەگ دىۋانخانىسىغا كەلگەندە، ئوردا ئەمەلدارلىرى ئىشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئۇلار بۇ ئىككىيلەنگە سالام بەجا كەلتۈرۈشتى.

— ۋەزىر نەجمىدىن مەخدۇم مەنسۇرى كەلمىدىمۇ؟ — سورىدى ئوبۇلھادىبەگ.

— تۈنۈگۈندىن بېرى كەلمىدى. ئاغرىپ قالدىمىكىن، بىلمىدۇق، — جاۋاب بەردى ئىشىكئاغىسى ئابدۇسەمەدبەگ ئۇلارغا يېقىن كېلىپ.

— ئەمىر ئەلائىددىن دوغلاتچۇ؟

— ئۇمۇ تۈنۈگۈندىن بېرى يوق.

— مىرزا ئەلى تاغاينىڭ خاس ياساۋۇللار سەردارى زوھۇرىددىنبەگمۇ ئۆز ئادەملىرى بىلەن تۈنۈگۈندىن بېرى قارىسىنى كۆرسەتمىدى، — دېدى كاشغەردە تۇرۇشلۇق خانلىق لەشكەرنىڭ ئەمىرى تۇرغۇنبەگ.

بەھرام ئۇنى ئون بەش يىللار بۇرۇن مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەسىتىنى ئەكەلگەن ئاكىسى مەرھۇم ئەلىبەگنىڭ يېنىدا كۆرگەنىدى. ئۇ چاغدا تۇرغۇنبەگ ياشلا يىگىت ئىدى. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ ئادەم ئەيمەنگۈدەك سالاپەتلىك سەردار بولۇپ يېتىشكەنىدى. ئۇنىڭ گۆشلۈك ئېڭىكىنى قاپلىغان قىسقا ساقىلىغا جاۋىغىيىنى ياپقان قويۇق قارا بۇرۇتى تۇتىشىپ كەتكەن. چىرايىدىن جىددىيلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۇ خوتەندە بىرقانچە يىل يۈزبېشى، مىڭبېشى بولۇپ ئىشلىگەندىن كېيىن، سۇلتاننىڭ پەرمانى بىلەن ئەمىرلىككە كۆتۈرۈلۈپ، كاشغەرگە يۆتكەلگەنىدى.

— قارىغاندا مىرزا ئەلى تاغاي يېقىن ئادەملىرىنى بىللە

ئەپقاچقاندەك قىلىدۇ، سەردار. مەن ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ كاتىۋالىبەگلىرىگە پەرمان چۈشۈرۈپ، دەرھال ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلاي. ئۆزلىرى بىر - ئىككى كۈن ئارام ئېلىۋالسىلا، — دېدى ئوبۇلھادىبەگ سەردار بەھرامنى تەكىيىخانىغا باشلىماقچى بولۇپ. لېكىن، بەھرام ئۇنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلدى.

— سەرمۇنشى جانابلىرى، سۇلتان ئالىيلىرى مېنى مىڭ نەپەر لەشكەر بىلەن مىرزا ئەلى تاغاي ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىنى تۇتۇشقا ئەۋەتكەن تۇرسا، ئارام ئېلىپ ياتسام قانداق بولىدۇ؟ ھازىردىن باشلاپ ھەممىز ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈشىمىز زۆرۈر. شۇنداق ئەمەسمۇ، تۇرغۇنبەگ جانابلىرى؟ — دېدى بەھرام سەرمۇنشىدىن نەزىرىنى ئەمىرگە يۆتكەپ، — قانچە كېچىكسەك، ئۇلار شۇنچە يىراقلاپ كېتىدۇ.

— شۇنداق، سەردار جانابلىرى، مىرزا ئەلى تاغاي ناھايىتى شەپقەتسىز، ھىيلىگەر ئەبلەخ ئىكەن. ئۇنى تۇتۇشقا مەنمۇ يارەملىشەي. سۇلتاننىڭ ئەمرىنى ۋاقتىدا بەجا كەلتۈرۈش بىزنىڭ بۇرچىمىزدۇر. لېكىن، جانابلىرى، ئۇزۇن يول يۈرۈپ چارچىدىلا. سەرمۇنشى ئېيتقاندەك، لەشكەرلىرى بىلەن ھېچ بولمىسا بىر كۈن ئارام ئېلىۋالسىلا. بىز مەسلىھەتلىشىپ ئۇ مەككارنى تۇتۇشقا ئالدىن ئاتلىنايلى.

تۇرغۇنبەگنىڭ سۆزىنى ئوبۇلھادىبەگ قۇۋۋەتلىدى:

— ئەمىر توغرا دېدى، سەردار. بىز ياساۋۇل، نۆكەرلىرىمىزنى تەشكىللەپ، يېزا - كەنت، بازارلارغا ماڭدۇرايلى. ئۇلار ئاسىيلارنى ئىز قوغلاپ تۇتماي قويمايدۇ.

— مىرزا ئەلى تاغاينى تۇتۇشقا مەنمۇ ئاتلىنىمەن، سەرمۇنشى. ئەگەر ماقۇل كۆرسەڭلار، بىز ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ ئۇ خۇنپەرلەرنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلايلى، — دېدى بەھرام ئۇرغۇلۇق سۆزلەپ، — بىرىنچى يول كاشغەر، ياركەند، خوتەن يولى. مىرزا ئەلى تاغاي بۇ يولنى پىششىق بىلىدۇ. ئۇ بۇ يول بىلەن يۈرۈپ باشقا ئەللەرگە چىقىپ كېتىشى مۇمكىن. مەن

ئادەملىرىم بىلەن خوتەنگىچە، ھەتتا تىبەت، كەشمىرگىچە بېرىپ ئىز ـ دېرىكىنى قىلاي. سەرمۇنشى، سىلى نۆكەر ـ ياساۋۇللىرى بىلەن كاشغەر دىيارىنىڭ بازار، يېزا ـ كەنتلىرىنى ئارىلاپ ئۇلارنىڭ دېرىكىنى قىلسىلا. مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس كاشغەرلىك، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى كۆپ، بەلكىم مۇشۇ يەرگە يوشۇرۇنۇۋالغاندۇ. ئۇچىنچى يول كاشغەردىن ئاقسۇ بىلەن تۇرپانغا بارىدىغان يول. ئەمىر تۇرغۇنبەگ بۇ يولنى قامال قىلسۇن. مىرزا ئەلى تاغاي مەنسۇرخانىنىڭ يېنىغا قېچىپ بېرىۋېلىشى مۇمكىن. سۇلتان ئالىيلىرى ئاقسۇدىن كاشغەرگە كەلمەكچى، جانابلار ... ـــ ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى قىلمايلا مېڭىشقا تەمشەلدى، ـــ شۇنداق بولسۇن. ئەمىسە مەن ئىشىمنى باشلاي.

ـــ بىز پۇتۇن كۈچىمىز بىلەن سىلىگە يارەملىشىمىز، سەردار جانابلىرى. مەن مىرزا ئەلى تاغاي ۋە باشقىلارنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىشنى ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىدىن باشلاي، دېرىكى بولۇپ قالار، ـــ دېدى ئوبۇلھادىبەگ بەھرامنىڭ ئالدىراپ تۇرغانلىقىنى توغرا چۈشىنىپ.

ـــ مەنمۇ ماڭاي، سەرمۇنشى جانابلىرى. قابىل چەۋەندازلارنى، سەزگۈر ئايغاقچىلارنى ئاتلاندۇرۇپ بۈگۈنلا يولغا چىقىمەن. سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن يولدا ئۇچرىشىپ قالامدۇق تېخى. بەلكىم مىرزا ئەلى تاغاينى قوغلاپ تۇتۇپ، سۇلتانغا تاپشۇرۇپ بەرسەم ئەجەب ئەمەس، ـــ تۇرغۇنبەگ كۆڭلىدىكى گېپىنى قىلىپ، سەردار بەھرام بىلەن دىۋانخانىدىن چىقتى.

سەرمۇنشى مىرزا ئوبۇلھادىبەگ ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويۇپ، دىۋانخانىغا كىرىپ ئۆز ئورنىدا ئولتۇردى. ئۇ ھاكىمبەگ قاچقان، كىشىلەر دەككە ـ دۈككىدە قالغان چاغدا ئوردىدا خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىلمىسا بولمايتتى. لېكىن، شۇ تاپتا بېجىرىشكە تېگىشلىك ئەڭ زۆرۈر خىزمەت مىرزا ئەلى تاغاينى تۇتۇش ئىدى. شۇڭا، ئىشكىئاغىسى ئابدۇسەمەدبەگ

قاتارلىق سەردار، بەگلەرنى يىغىپ ئابدۇرەشىدخاننىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇپ بەردى ۋە ھەممەيلەننىڭ جان ـ دىل بىلەن سۇلتاننىڭ بۇ پەرمانىنى تېز ئورۇنلاش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشىنى تەلەپ قىلدى. تەجرىبىلىك، غەيرەتلىك سەردار، بەگلەرنى، ئايغاقچىلارنى كاشغەر شەھىرىنىڭ ھەرقايسى مەھەللىلىرىگە، يېزا ـ قىشلاقلارغا ماڭدۇردى.

«بەندىنىڭ بۇ دۇنياغا ياخشى ئىش ـ ئەمەل ۋە تائەت ـ ئىبادەت بىلەن، ئاللانىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتۈش ئۈچۈن يارىتىلغانلىقىنى بىلمىگەن ئىنسان ئۆزىنىڭلا پايدىسىنى كۆزلەپ، باشقىلارغا زىيان يەتكۈزۈشنى ياشاش مەنتىقىسى قىلىۋالىدۇ. مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ شۇنداق ئادەملىكىنى ئۇنىڭ كاشغەرگە ھاكىمبەگ بولۇپ كەلگىنىدىنلا بىلگەنىدىم. ئۇ ماڭا: «سۇلتان سەئىدخان ئاتىڭىزنى ئۆلتۈرگەنلىكى ئۈستىگە گۇناھسىز، ساداقەتمەن تاغىڭىز سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى ئابدۇرەشىدخان ئۆلتۈردى. سىز ئالىي نەسەبلىك بولۇپلا قالماي، ئىقتىدارلىق ھەم غەيرەت ـ شىجائەتلىك ئىكەنسىز. سىزگە بەك قايىل بولدۇم. سىزگە ھېچكىم زىيان يەتكۈزۈلمەيدۇ. خاتىرجەم خىزمىتىڭىزنى ئادا قىلىۋېرىڭ. ساداقىتىڭىزدىن گۇمانلانمايمەن، دەپ مېنى ئۆزىگە تارتقىنىدا بىر يامان غەرىزىنىڭ بارلىقىنى بىلگەنىدىم. دېگەندەك ئۇزاققا قالماي تاغام سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىنى تۇتقۇن قىلىپ خورلىدى، بىر ئوغلىنى قەتل قىلدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي ئىككى ئاكامنى تىللىرىنى كېسىپ بوغۇزلىۋەتتى. قابىل ئەمىر، سەركەردىلەرنى زىندانغا تاشلىدى. ئۇنىڭ بۇ ياۋۇز قىلمىشلىرىدىن سۇلتاننى ۋاقىتىدا ۋاقىپلاندۇرۇپ ياخشى قىپتىمەن ...»

ئوبۇلھادىبەگنىڭ خىيالى مۇشۇ يەردە ئۇزۇلۇپ ئىختىيارسىز تۇرۇپ كەتتى. «مىرزا ئەلى تاغاي تۇتقۇن قىلغانلارنى دەرھال قۇتقۇزۇش كېرەك.» كاللىسىغا چاقماق تېزلىكىدە كەلگەن بۇ

ئوي ئۇنى شۇنداق تېز ماڭدۇردىكى، دۇانخانىدىن چىقىپ كەتكىنىنى باشقىلار بىلمەي قالدى.

2

زىندان ئاق ئوردىنىڭ سول تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، ئەنجان تام بىلەن قورشالغانىدى. مىرزا ئوبۇلھادىبەگ ئىككى ياساۋۇل ئاي پالتا توتۇپ تۇرغان قارامتۇل ئىشىكتىن ئېتىلىپ كىردى.

— سەرمۇنشى جانابلىرى، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن، — دېدى زىندانبېگى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ ياغلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپىسى قوماق باسقان بېشىنى يوشۇرۇپ تۇراتتى. لىغىلداپ تۇرغان قورسىقىنى ئايلاندۇرۇپ باغلىۋالغان بەلبېغىغا يوغان كۆن غىلىپىغا سېلىنغان پىچاق، قىزغۇچ ناس قاپقى، بىر تۇتام ئاچقۇچ ئېسىلغانىدى.

— مىرزا ئەلى تاغاينىڭ بۇيرۇقى بىلەن زىندانغا تاشلانغان مەرھۇم ئەمىر كەبىرنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىنى، سەردار، بەگلەرنى يورۇقلۇققا چىقارغىلى كەلدىم. تېز بولۇڭ، بەگ، — دەپ ئالدىراتتى مىرزا ئوبۇلھادىبەگ.

— سەرمۇنشى جانابلىرى، بۇنىڭغا ھاكىمبېگىمنىڭ پەرمانى بارمىكىن؟ — سوردى جەمشىتبەگ گۇمانسىراپ.

— سۇلتان ئالىلىرىنىڭ بار، — ئۇ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ مەكتۇپىنى قويۇن يانچۇقىدىن ئېلىپ بەردى. جەمشىتبەگ باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ، ئۇچ قېتىم بۆسە قىلىپ، ئاندىن ئوقۇدى. تۇكلۇك قوللىرى تىترەپ، پوكاندەك قىزىل يۈزى تامدەك تاتاردى.

— جا ... جانابلىرى، مەن ... مەن چۈشىنەلمىدىم. مىر... مىرزا ئەلى تاغاي گۇناھ ئۆتكۈزۈپتۇمۇ؟

— زىندانبېگى، تولا خۇپسەنلىك قىلماي ئۇلارنى چاپسان

قويۇۋېتىڭ، مەن ئەكېتىمەن. ئەگەر بۇنىڭغا دەخىل قىلسىڭىز، ئوردا ياساۋۇللىرىنى باشلاپ كېلىمەن.

سەرمۇنشىنىڭ بۇ سۆزى جەمئىيەتچىنى چۆچۈتتى. ئۇ مەكتۇپتىكى سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ مۆھرىگە يەنە بىر قېتىم كۆز يۈگۈرتۈپ ھېجايدى:

— خاپا بولمىسىلا، جانابلىرى، ئۇلارنى ھازىر قويۇۋېتەي.

زىندانبېگى ساپال چىراغ كۆتۈرگەن بىرقانچە گۇندىپايىنى كەينىگە سېلىپ، پەلەمپەي بىلەن يەر ئاستى گۇندىخانىغا چۈشتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ماڭغان مىرزا ئوبۇلھادىبەگ چىراغنىڭ غۇۋا يورۇقىدا زەي پۇراپ تۇرغان تارچۇقنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى گەمە ئۆيلەرگە سەپسالدى. جەمئىيەتچىلارنى شاراقشىتىپ چويۇن قۇلۇپلارنى بىر - بىرلەپ ئاچتى.

— چىقىڭلار، قېرىنداشلىرىم، كۇن نۇرىنى كۆرۈڭلار ! — دەپ توۋلىدى مىرزا ئوبۇلھادىبەگ بىر تۆمۇر ھالقىلىق ئىشىكنى داغدام ئېچىپ.

ساقاللىرى ئۆسۈپ، چىرايلىرى سارغىيىپ، ئۇستىبېشى كىرلىشىپ كەتكەن بىرقانچە ئادەم چىقتى. ئۇلارغا سىنچىلاپ قارىغان ئوبۇلھادىبەگ:

— خەزىنە ۋەزىرى ئابدۇلۋاھىدبەگ يوقمۇ؟ — دېدى ئەنسىز ئاۋازدا.

— ۋەزىر جانابلىرى بۇ ئۆيدە، — زىندانبېگى ياندىكى ئىشىكنى ئاچتى.

پۇتىغا كىشەن، قولىغا تۆمۇر قىسماق سېلىنغان ئابدۇلۋاھىدبەگنى يۆلەپ ئاچىققان ئوبۇلھادىبەگ:

— ساق تۇرۇپتىلا، ۋەزىر جانابلىرى، سىلىدىن بەك ئەنسىرىگەنىدىم، — دېدى.

— ئاللا ئۆز پاناھىدا ساقلىغان بەندىسىنى ھەرقانداق زالىم نابۇت قىلالمايدۇ، سەرمۇنشى جانابلىرى. پېقىرنى دار ئالدىغا ئېلىپ بارامدىلا، جادۇ ئالدىغمۇ؟ — سورىدى ئابدۇلۋاھىدبەگ

قولىنى تارتىۋېلىپ.
— سىلىنى يورۇقلۇققا، قۇياش، ئايناڭ نۇرى چۈشۈپ تۇرىدىغان ئاقئوردىغا ئاپىرىمەن.
— ئۇ قانخور ئەبلەخنىڭ تەختىگاھىدا نېمە ئىش قىلىمەن؟
— ئۇ زالىم يوق، قاچتى.
— ئۇ قاچتى، نېمە ئۈچۈن؟ — ئابدۇلۋاھىدبەگ بىردىنلا روھلىنىپ كەتتى.
— ئابدۇرەشىدخان ئۇنى تۇتۇش ئۈچۈن كاتتۇالبەگ باشچىلىقىدا ئەۋەتكەن لەشكەر تۇنۇگۈن كاشغەرگە كەلگەنىدى، ئەپسۇس، ئۇ مەككار ئۇلۇشكۇن قېچىپتۇ. بىرەرى ئۇنىڭغا خەۋەر يەتكۈزگەن ئوخشايدۇ.
— جانابلىرى، سىلى نېمىشقا قاچمىدىلا؟ — ئابدۇلۋاھىدبەگ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاريدى، — مىرزا ئەلى تاغاي ئۆزلىرىگە بەك يېقىن ئىدىغۇ.
— تۇغرا دېدىلە، ۋەزىر جانابلىرى. قارىماققا ئۇ زالىمغا يېقىن كۆرۈنگىنىم بىلەن ئەمەلىيەتتە ئۆزلىرىدىنمۇ ئۆچ ئىدىم، تەخسىر. ئۇ يېقىردىن پايدىلانماقچى بولۇپ دەككىسىنى يېدى.
ئابدۇلۋاھىدبەگ «راست دەۋاتامدۇ؟» دېگەندەك، ئۇنىڭغا گۇمانلىق نەزەردە باقتى:
— مىرزا ئەلى تاغاي ئابدۇرەشىدخانىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ۋەزىرى ئىدىغۇ؟ كەشغەرگىمۇ ئۇنى ئۆزى ئەۋەتىپ، قانخورلۇق قىلىشىغا يول ئېچىپ بەرگەن ئەمەسمىدى؟ شۇنداق تۇرۇقلۇق، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئۇنى تۇتۇشقا لەشكەر ئەۋەتكىنى كۆلكىلىك ئەمەسمۇ، سەرمۇنشى جانابلىرى؟
— ئالىلادىن باشقا ئازمايدىغان مەخلۇق يوق. سۇلتان ئالىيلىرى ئۆزىنىڭ خاتا قىلغىنىنى بىلمىگەن، مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ قارا نىيىتىنى بىلمىگەن بولسا، ئۇنى تۇتۇش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتمىگەن بولاتتى. ئەمدى چۈشەنگەنلا؟
— سەرمۇنشى جانابلىرى، قېنى ئېيتسىلا، مىرزا ئەلى

تاغاينىڭ بۇ يەردىكى شۇملۇقلىرىنى سۈلتانغا كىم يەتكۈزگەندۇ؟ — دېدى ئابدۇلۋاھىدبەگ.

— بۇنى ئاللا بىلىدۇ، تەخسىر. ياخشىلىق يەرده قالماس، يامانلىق ئەلده. قېزىلمايدىغان كان، ئېچىلمايدىغان سىر يوق، — دېدى مىرزا ئوبۇلھادىبەگ ۋە زىندانبېگىگە قارىدى، — ئەمىر كەبىر سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بۇ يەرده ئەمەسمۇ، نېمىشقا چىقمايدۇ ئۇلار؟

— ئۇلار ئاۋۇ تەرەپتە، جانابلىرى، — زىندانبېگى زەي پۇراپ تۇرغان قاراڭغۇ، تار يول بىلەن ئۇنى باشلاپ بۇلۇڭدىكى ئىشىك يېنىغا كەلدى ـ ده، قۇلۇپقا ئاچقۇچ سالدى.

— چىراغنى يېقىن ئەكېلىڭلار ! — دەپ توۋلىدى ئوبۇلھادىبەگ ئىشىكنى ئېچىپ، — چاپسان چىقىڭلار، قېرىنداشلىرىم. ئاللا سىلەرگە نىجاتلىق ئاتا قىلدى.

بېشىغا ئاق رومال سېلىپ، يۈزلىرىنى ياپقان ياش ئىككى ئايال قارا پەرىجە ئارتقان مومايىنى يۆلەپ چىقىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن بوۋاق كۆتۈرگىنىچە يەردىن بېشىنى كۆتۈرمەي چىققان ئاق روماللىق قىز ئوبۇلھادىبەگ ئالدىدا توختاپ:

— مىرزا ئەلى تاغاي دېگەن زالىم قانخور ئىككى ئاكامنى قەتل قىلغاندا، گاچىدەك زۇۋان سۈرمەي قاراپ تۇرغانىدىڭىز، ئەجەبا ... — دەپ بويۇن تولغاپ ئۆتۈپ كەتتى.

مىرزا ئەلى تاغاي زىندانغا تاشلىغان ياخشى نىيەتلىك سەردار، بەگلەر ۋە ئۇلارنىڭ بالىچاقىلىرى نىجاتلىققا ئېرىشىپ ئۆيلىرىگە قايتىشتى. كەچكى شەپەقنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى ئۇلارنىڭ زەپىران چىرايلىرىغا جۇلا تاشلىدى.

مىرزا ئوبۇلھادىبەگ يەلكىسىدىكى ئېغىر يۈك ئېلىۋېتىلگەندەك يېنىكلەپ قالدى. ئۇ يېڭى تويى بولغان قىزنىڭ مەڭزىدەك قىزارغان شەپەق قىزغۇچ جۇلا تاشلىغان دەرەخ يوپۇرماقلىرىغا نەزەر تاشلىغىنىچە يۇرۇپ كەتتى. ئاق ئوردىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى قەسىرگە كەلگەنده قۇياش پېتىپ قاراڭغۇ

چۈشتى. قەسىر ئالدىدىكى كۆلدە ھىلال ئاينىڭ شولىسى كۈمۈش ئورغاقتەك يالتىراپ تۇراتتى. ئۇ كۆل بويىدا بىردەم تۇرغاندىن كېيىن ھويلىغا كىردى.

— غىزا كەلتۈرەيمۇ، جانابلىرى، — دېدى ئۇنىڭ ئالدىغا كەلگەن مۇلازىم.

— غىزا يېمەيمەن، زەپەر چاي دەملەپ كىرىڭ، — مىرزا ئوبۇلھادىبەگ شۇنداق دەپلا دېرىزە تەكچىلىرى كىتاب بىلەن توشۇپ كەتكەن ھۇجرىسىغا كىرىپ، ئۆزىنى كۆرپە ئۈستىگە تاشلاپ ياتتى. بۇ ھارغانلىقىدىن ئەمەس، يۈرىكىگە كەتكەن دەزنىڭ چوڭايغانلىقىدىن پەيدا بولغان روھىي ھالسىزلىنىش ئىدى. جىسمانىي جەھەتتە تىمەن، غەيرەتلىك كۆرۈنگىنى بىلەن غەم ـ ئەلەم، تېڭىرقاش، بۇرۇقتۇرمىلىق ئۇنى چارچىتىۋەتكەنىدى...

مىرزا ئوبۇلھادىبەگ ئاتىسى قەتل قىلىنغاندا ئون يەتتە ياشتا بولۇپ، كاشغەر ھاكىمبەگ ئوردىسىدا پۈتۈكچىلىك قىلىۋاتاتتى. سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ كەنجى ئوغلى بولغان بۇ ئىستېداتلىق يىگىتنى تاغىسى ئەمىر كەبىر ۋە كاشغەر دىيارىنىڭ ھاكىمبېگى سەييىدمۇھەممەد مىرزا خېلى بۇرۇنلا ئۆز ھىمايىسىگە ئالغانىدى. ئۇ بۇ قەدىردان تاغىسىدىن ئاتىسىنىڭ زالىملىقى توغرىسىدا كۆپ ئاڭلاپ، كۆلپەت چەككەن ئاۋام ـ خەلقە، يېتىم ـ يېسىر، مىسكىن، ئاجىزلارغا ھېسداشلىقى كۈچىيىدۇ. ئىخلاس بىلەن ئىلىم تەھسىل قىلىپ مەدرىسەدە تېزلا كۆزگە كۆرۈندۇ. ئۇنىڭ ئىقتىدار ـ ئەقلىگە قايىل بولغان تاغىسى سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئۇنى ئۆزى تەربىيەلەيدۇ. مىرزا ئوبۇلھادىبەگنىڭ ئانىسى قازا قىلىپ، قارا يېتىم بولۇپ قالىدۇ. ئىلىمنى ئەڭ يېقىن دوست تۇتقان بۇ يىگىت تاغىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئوردىدا ئەڭ يارىملىق مۇنشى بولۇپ قالىدۇ. بەختكە قارشى سۇلتان سەئىدخان ۋاپات بولۇپ، پايتەختكە كەتكەن تاغىسى قەتل قىلىنىپ، ئۇ يەنە قايغۇ ـ ھەسرەت دېڭىزىغا غەرق بولۇپ

كېتىدۇ.

ئەقىللىك ئادەم ئويلاپ ئىش قىلىدۇ. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ پۈتۈن زېھنى كۈچىنى خىزمىتىگە قارىتىدۇ. تاغىسىنىڭ كەنجى بالىسى نۇرئەسما سۇلتان خېنىمغا بولغان مۇھەببىتىنى دەپ كەتكەن يۈرىكىگە مەلھەم قىلىپ، «پەرزىلەتلىك ئادەمنىڭ ساداقىتى» ناملىق كىتاب يېزىشقا كىرىشىدۇ. يېزىۋاتقىنى مەرھۇم سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ تەرجىمھالى بولۇپ، ئۇنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئەينەن، تەسىرلىك بايان قىلىنىدۇ. تاغىسىنىڭ سەئىدىيە خانلىقىغا ۋە سەئىدخانغا بولغان ساداقىتىنى ئەمەلىي مىسالىلار بىلەن ئىسپاتلاپ، ئۇنى ئاقلايدۇ. كىتاب يېزىلىپ بولۇشقا ئاز قالغاندا، كاشغەرگە ھاكىمبەگ بولۇپ كەلگەن مىرزا ئەلى تاغاي سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ جەمەتىنى تۇتقۇن قىلىپ زىندانغا تاشلايدۇ ۋە ئۇزاق ئۆتمەي «ئابدۇرەشىدخاندىن قىساس ئالماقچى بولغان» دەپ تۆھمەت چاپلاپ، ئاۋام ئالدىدا ئىككى ئاكىسى — سۇلتان مۇھەممەد مىرزا بىلەن سەييىدمەھمۇد مىرزىنى قەتل قىلىدۇ. بۇ مىرزا ئەلى تاغاينى غەمخارى بىلگەن مىرزا ئوبۇلھادىبەگكە قاتتىق زەربە بولىدۇ. مىرزا ئەلى تاغايغا ئاشكارا قارشى چىقىش ئۆلۈمگە ئېلىپ بارىتتى. شۇڭا، ئۇ چىدام، غەيرەت بىلەن بەرداشلىق بېرىش ئىرادىسىگە كېلىپ، لېۋىنى چىشلەپ ئۇن چىقارمايدۇ، بەلكى مىرزا ئەلى تاغايغا ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقان قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ. ئۇ كىتابنى پۈتكۈزۈپ ئابدۇرەشىدخانغا ئەۋەتمەكچى بولىدۇ، ئەمما كىتابنى ئەۋەتمەي، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ كاشغەرگە كەلگەندىن بېرى قىلغان قانخورلۇق قىلمىشلىرى توغرىسىدا شىكايەتنامە يېزىپ ئەۋەتىدۇ...

مىرزا ئوبۇلھادىبەگ چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ، بالىلىق ۋاقتىدىن باشلاپ يۈز بەرگەن ئىشلارنى ئەسلەپ چىقتى ۋە تەكچىگە قول ئۇزارتىپ، يېزىپ پۈتكۈزگەن كىتابنى ئالدى. «ئاتامۇ مىرزا ئەلى تاغايدەك مەككار، زالىم بولغىيمىدى؟

ئانامنىڭ ئېيتقىنىچە، يېگىتلىك يېشىغا يەتكەن ئاكامنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتىكەن. مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بوپتىكەن. لېكىن، پادىشاھقا خاس مەردلىكىمۇ، مەردانىلىكىمۇ بولغانىكەن. ئاقىۋەت غەيرىتى، ھەيۋىتى بىلەن قىرىق يىل پادىشاھلىق قىلغان ئاتام چۆل – جەزىرىدە قەتل قىلىنىپتۇ. جەسىتى يارکەندكە ئەكېلىنىپ، ئۇن – تىنسىز دەپنە قىلىنىپتۇ. ئۇنىڭدىن كىشىلەرگە «زالىم» دېگەن ئاتاق قاپتۇ. ھالبۇكى، ئاتام بىر يولۋاس، مىرزا ئەلى تاغاي بولسا بىر غالجىر ئىت، خالاس. ئۇ جازادىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، قەيەرگە بارسا، شۇ يەردە چالما ـ كېسەك قىلىنىدۇ. ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا يەنە قانچە جانغا زامىن بولار؟ ئۇنى تېز تۇتۇش لازىم... »

بۇ خىياللار ئۇنىڭ غەمكىن بېشىدىن زادىلا نېرى كەتمىدى. تەرەپ ـ تەرەپكە ئەۋەتىلگەن سەردار، بەگلەردىن مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئىز ـ دېرىكى توغرۇلۇق خەۋەر كۈتۈپ بىر ھەپتىنى ئۆتكۈزدى. لېكىن، مىرزا ئەلى تاغاي توغرۇلۇق ھېچقانداق خەۋەر بولمىدى. ئۇ زالىم چاپسان تۇتۇلۇشى، جازالىنىشى زۆرۈر ئىدى.

ئىككى ھەپتىمۇ ئۆتتى، كۈتكەن خەۋەر كەلمەيۋاتاتتى. بۇگۈن مىرزا ئوبۇلھادىبەگ ئادەتتى بويىچە بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا چاي ئىچىپ ئاقئوردىغا چىقتى. ئۇ كۈندىلىك ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى، ئاۋامدىن كەلگەن ئەرز ـ ئىلتىماسلارنى كۆزدىن كەچۈردى، تەستىق سېلىپ مۇناسىۋەتلىك مەھكىمىلەرگە يوللاپ بەردى. ئاندىن زىندانىدىن چىققاندىن بېرى خەزىنە ئىشلىرىنى ئىلگىرىكىدەك باشقۇرۇپ كېلىۋاتقان ۋەزىر ئابدۇلۋاھىدبەگنىڭ ھۇزۇرىغا كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋەزىر جانابلىرى، خۇشۋاق بولغايلا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، سەرمۇنشى جانابلىرى، خەۋەر كەلدىمۇ؟ — سوردى ئابدۇلۋاھىدبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ۋە سەرمۇنشىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— تېخى خەۋەر يوق، جانابلىرى، — دېدى مىرزا

ئوبۇلھادىبەگ، ئۇ ھاۋا رەڭ پەردىسى قايرىپ قويۇلغان دېرىزىدىن ئوردا سەيناسىغا نەزەر تاشلىغىنىچە ئولتۇردى، — ۋەزىر ئەزەم، سىلى زىنداندىكى كۈنلەردە خەزىنىگە سوغۇق قول تەگمىگەندۇ — ھە؟

— تېگىپتۇ، سەرمۇنشى جانابلىرى.

— توختىسىلا، ۋەزىر. ئاتلىق بىر ياساۋۇل ئوردىغا كىردى، قارىغاندا خەۋەر ئەكەلگەندەك تۇرىدۇ، — دەپ ئورنىدىن قوپقان ئوبۇلھادىبەگ ۋەزىرنى باشلاپ تاشقىرىغا چىقتى.

— سەرمۇنشى جانابلىرى، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان مەشھەدكە كېلىپ چۈشتى. پېقىرنى جانابلىرىغا خەۋەر يەتكۈزگىلى ئەۋەتتى، — دېدى ئاتتىن چۈشكەن ياساۋۇل.

سەرمۇنشى بىلەن ۋەزىر دەرھال سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىڭ ھۇزۇرىغا قاراپ يولغا چىقتى.

3

سەردار بەھرام يارکەندكە قاراپ يولغا چىقتى.

ئۇ سۇلتان ئابدۇرەشىدخان قوشۇپ بەرگەن مىڭ لەشكەرنى ئەمدى باشلاپ يۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى بىلىپ، ناۋادا مىرزا ئەلى تاغاي قىلىچ ـ نەيزە كۆتۈرۈپ قارشىلىق قىلسا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن خىللانغان مەرگەن، ئىزچى، پالۋان، نۆكەردىن ئون توققۇز كىشىنى سودىگەر سىياقىدا ياساپ شەپە چىقارماي ماڭغانىدى. ساداق، قىلىچ، نەيزە، مىلتىق كەبى قورال ـ ياراغلارنى، دۇبۇلغا ـ ساۋۇت، كىيىم ـ كېچەكلەرنى بۇغداي ئۈنى، گۈرۈچ قاتارلىق ئاشلىق ـ يېمەكلىكلەر بىلەن بىللە تۆگە، ئات، ئېشەكلەرگە ئارتقانىدى. چىمەن دوپپا، شايى يەكتەك، چورۇق كىيىپ، پوتا باغلىۋالغان بەھرام كاتىۋالبەگ ياكى سەردارغا ئەمەس، سودىگەر بايۇەچچىگە ئوخشاپ قالغانىدى. يارکەندتىن چىققاندىن بېرى ياساتماي قويۇۋەتكەچكە، ساقال ـ

بۇرۇتلىرى يۇزىنى بىر ئالغاندى. ئۇ يېزا ـ كەنتلەرنى قويماي ئارىلاپ، ئۆتەڭ ـ بازارلاردا توختاپ، مويسېپىت، ھۈنەرۋەن، كاسىپلاردىن، تىجارەتچى، باققال، ھۆپىگەرلەردىن مىرزا ئەلى تاغاينى سۈرۈشتۈردى. ئەپسۇسكى، كاشغەر شەھىرىدىن ياپچان يېزىسىغا بارغۇچە مەستۇرە خوتۇندەك ياسىنىپ، قارا پەرىجە ئارتىۋالغان پاكار بويلۇق مىرزا ئەلى تاغايغا ھېچكىم نەزىرىنى سالمىغاچقا، ئۇ تۇغرۇلۇق كىشىلەردىن ئېنىق بىر ئۇچۇر ئالالمىدى.

ئۇلار كاشغەردىن يولغا چىقىپ، ئەتىسى كەچقۇرۇن ياپچانغا يېتىپ كېلىشتى. مېھمانسارايغا چۈشۈپ يۈك ـ تاقلارنى، ئۇلاغلارنى ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلارغا قاراشقا ئىككى كىشىنى قالدۇرۇپ، قالغانلار ئۇچكە بۆلۈنۈپ بازار ئارىلىدى.

بەھرام تۆت ھەمراھى بىلەن بازارنىڭ دوقمۇشىغا جايلاشقان ئاۋات بىر ئاشخانىغا كىرىپ كەلدى. خۇش ئاۋاز غوجايىن ئۇلارنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋېلىپ، ئالدىغا داستىخان سالدى.

— ئەزىز مېھمانلارنىڭ تاۋى نېمە تارتىدىكىن؟ پەرمۇدە، نان بىلەن زەپەر چاي ئىچىشەمدىلا ياكى ھاردۇقنى چىقىرىپ تەننى يايرىتىدىغان ئۇگرىمۇ؟ مانتا، پولۇ، شورپا دېگەندەك ئېسىل غىزالىرىمىزمۇ بار تېخى. قايسىسىنى كۆڭۈللىرى تارتىدۇ ـ ھە ! — دېدى غوجايىن قوڭۇر شاپ بۇرۇتىنى تولغاپ.

— ئاۋۋال نان بىلەن چاي بەرسىلە، ئۇستام، چاڭقاپ ئۆلەيلا دېدۇق، — بەھرام يۈز ـ بويۇنلىرىدىن ئېقىپ تۇرغان تەرنى سۈرتۈپ، يەكتەكنى سېلىپ يېنىدا قويدى، — نېمىدېگەن تىنچىق، يەلپۈگۈدەك بىرنەرسە بارمۇ؟

— ھاي، چايچى، ماۋۇ مېھمانلارغا ئوبدان دەملەنگەن زەپەر چايدىن بىر چەينەك كەلتۇر، — دەپ بۇيرۇپ بەھرامغا قارىغان غوجايىن بېشىنى لىڭشىتتى، — غوجام، مەن ئۆزلىرىگە شۇنداق بىر يەلپۈگۈچ تەييارلاپ بېرەيكى، ئاشخانىمىزدا بوران چىقىرىپ، يۇرەكلەرنى سەگىتسۇن.

ئۇ ئەپكەشكە بىر داستىخاننى تۆت قاتلاپ ئۆتكۈزۈپ ئەكەلدى ۋە ئىككى قوللاپ تۇتۇپ ئۇياق - بۇياققا ئۇچۇرۇپ يەلپۈدى. دېگەندەك بەھرامنىڭ تەرلىرى قۇرۇپ، كۆڭلىكىنىڭ پەشلىرى داستىخاننىڭ بۇرجەكلىرى، سىمغا ئېسىقلىق لۆڭگە، پەشتاملارغا قوشۇلۇپ يەلپۈنۈپ كەتتى. ھەر خىل غىزالارنىڭ پۇرىقىدىن ھاسىل بولغان بىر خىل مەززىلىك پۇراق دىماقلارغا تېخىمۇ كۈچلۈك ئۇرۇلدى.

— بولدى، رەھمەت، ئۇستام. ئەمدى بىر قاچىدىن ئۇگرە، بەش دانىدىن پەرمۇدە بەرسىلە.

— بولىدۇ، غوجام، مانا ھازىر، — دېدى غوجايىن ۋە تۇۋلاپ بۇيرۇدى، — بەش قاچا ئۇگرە، يىگىرمە بەش پەرمۇدە كەلتۈرۈڭلار !

— لەببەي، ئۇستام، مانا كەلدى ! — مۇلازىم يىگىت ئۇنلۇك ئاۋازدا شۇنداق دېدى - دە، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بىر تەخسە پەرمۇدە كۆتۈرۈپ كىلىپ، ئاۋۋال مېھمانلارغا سالام قىلدى، ئاندىن تەخسىنى داستىخانغا قويدى. ئارقىدىن بەش چىنە ئۇگرىنمۇ كەلتۈرۈلدى.

— ھەرقايسىلىرى كاشغەردىن كېلىشكەن ئوخشىمامدىلا؟

— بىز ياركەندلىك لاتىپۇرۇش. تۇرپان، كاشغەرلەردە تىجارەت قىلىپ يۈرتىمىزغا قايتىپ كېتىۋاتىمىز. ئۇستام، ئۆزلىرى ياپچانلىقمۇ؟ — دېدى بەھرام ئۇگرە ئىچىۋاتقان ياغاچ قوشۇقنى چىنىگە قويۇپ.

— تېگىم كاشغەرلىك. سەئىدخانغا نۆكەر بولۇپ، جەڭ بېسىققاندىن كېيىن يۈرتۇمغا قايتىقانىدىم. ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ياپچانغا كېلىپ، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ تۇرۇپ قالدىم دېسىلە. ھازىر بەش بالام بار.

— ئۇستام، بۇ يۇرت باي كۆرۈنىدۇ، تولا ئۆتۈپ مەنمۇ ياقتۇرۇپ قالدىم. بۇ يەردە كاتتا بايلار، يۈزلۈك ئادەملەر ئاز بولمىسا كېرەك؟ — غەرەزلىك سوردى بەھرام پەرمۇدىنى بىر

چىشلەپ.

— ياپچان ئوبدان يۇرت، شۇڭا مەنمۇ تۇرۇپ قالغان دېسىلە. بۇ يەردە پايتەختتىكىدەك كاتتا بايلار بولمىسىمۇ، نەچچە قوتان كالا ـ قويى، نەچچە يۈز مو يېرى بار، نەچچە يۈز چاكار ـ ئورتاقچىنى ئىشلىتىدىغان بايلارمۇ يوق ئەمەس. ئۇلار ئىچىدە ئابدۇغوپۇر باغدادى ھەممىدىن باي، ھەممىدىن يۈزلۈك. ئۇنىڭ تېخى سۇلتاننىڭ ۋەزىرى بولغان تۇغقىنىمۇ بار دېسىلە، — غوجايىن سۆزىنى توختىتىپ قۇرۇقدىلىپ قالغان ھېجىرلارغا چاي قۇيدى. ئىسلىشىپ قاريداپ كەتكەن تۇۋرۇككە ئورنىتىلغان چىراغپاينىڭ پىلىكىنى ئوڭشاپ ياندۇرۇپ، ئاشپەزلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ كەلدى.

— ئۇستام، ئېيتسىلا، ئابدۇغوپۇربەگ دېگەن كاتتا بايىنىڭ ۋەزىر تۇغقىنى بۇ يەرگە كېلىپ باققانمۇ؟

— بۇنى ئۇقمايمەن.

— ئۇ ۋەزىرنىڭ ئىسمىشەرىپنى بىلەمدىلا؟

— ئاڭلىغان، ئۇنتۇپ قاپتىمەن. بىرنېمە شاھ دېگەندەك قىلىۋىدى، — غوجايىن بېشىنى سىلاپمۇ ئېسىگە كەلتۇرەلمىدى.

— قوشنا دۇكانلاردا ئۇقىدىغانلار بارمۇ؟ — بىلىشكە تەقەززا بولغان بەھرام يولدىن ئۆتۈۋاتقان كىشىلەرگە ئاشخانىغا كىرەرمىكىن، دەپ تەمە بىلەن قاراپ قالغان غوجايىننىڭ بىقىنىغا تۇرتتى، — گەپ قىلسىلا دەيمەن.

بەھرامغا لاپپىدە قارىغان غوجايىن ھېجىيىپ دېدى:

— غوجام، يولنىڭ ئاۋۇ چېتىدە ئۇقمايدىغىنى يوق بىر ساتىراش بار، مەنمۇ چېچىمنى ئالدۇرۇۋېتىپ، بۇ ئىشلارنى ئۇنىڭدىن ئاڭلىغان.

بەھرام ھەمراھلىرىغا كۆز قىسىپ قويۇپ، ئۇگرىنى ئىچىپ تۇگەتتى، دۇئا قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇشتى.

— نەگە ئالدىرىشىلا، غوجىلىرىم، يەنە بەشتىن مانتا يېيىشمەمدىلا؟ ئەجەب ئۇ بايىنىڭ تۇغقانلىرىنى سۇرۇشتۇرۇپ

قېلىشلىغۇ؟ — دېدى غوجايىن مېھمانلارنى ئۇزىتىۋېتىپ.
— بىز دېگەن سودىگەر، تونۇشۇپ قالساق پايدىسى تېگەرمىكىن دەپ سوراپ باقتۇق دېسىلە. قورساق تويدى، شام ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ، ئەتە يەنە كېلەرمىز، خەير، — بەھرام ھەمراھلىرىنى باشلاپ يولنىڭ ئۇ چېتىگە ماڭدى.
بىر ئەمەس، ئىككى ئەمەس، بەش خېرىدار كىرىپ كەلگەندە، راۋاب چېلىپ ئولتۇرغان ساتىراشنىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ھاپىلا ـ شاپىلا ئورنىدىن تۇرۇپ خېرىدارلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى:
— كېلىشسىلە، غوجىلىرىم، كېلىشسىلە، — ئۇ بەھراملارنى ئاقارتىپ زەدىۋال تارتىلغان تامغا يۆلەپ قويۇلغان پەلتەڭگە تەكلىپ قىلدى. ئۇستىرىنى كاپلاپ، ماغزاپ تەييارلىدى، — قېنى سۇنى ئېلىشسىلا، دەرەخ دالدىسىدا ئىستىنجا قىلىشسىلا بولىدۇ.
— رەھمەت، ئۇستام، ئوبدان ئادەم ئىكەنلا، سىلىنى ئاۋارە قىلدۇق، — بەھرام ئىككى ھەمراھى بىلەن دۇكان ئارقىسىدىكى دەرەخلىككە كىرىپ تاھارەت ئېلىپ چىقتى. قالغان ئىككىيلەنمۇ ئۇستام بىلەن تاھارەت ئېلىۋالدى.
— ئاتلىرى نېمە، ئۇستام؟ — بەھرام يۈزىنى تونچە تىكىلگەن ئاق چوتا كۆڭلەكنىڭ پېشىگە سۈرتۈۋاتقان ساتىراشقا مىننەتدارلىق نەزىرى بىلەن قارىدى.

— ئېتىم هاشىم ئاخۇن، ئەمما لەقىمىم يەتتە. نامىز ئوقۇۋېلىپ، ئاندىن دەپ بېرەي.

ئۇلار سېلىنغىنىغا ئۇزاق بولمىغان پەشتاق ـ گۈمبەزلىك مەسچىتكە كىرگەندە، جامائەت نامازغا تۇرۇپ بولغانىدى.

هاشىم ئاخۇن ئۈستام بۇ كەچتە كەلگەن خېرىدارلىرىنى ئامەت بىلىپ، ئۇلارغا ياخشىلىق تىلەپ دۇئا قىلدى. مەسچىتتىن ئاۋۇال چىقىپ، بەھراملار كىرگۈچە دۇكاننى ئانچە ـ مۇنچە تازىلاپ تۇزەشتۇردى. بىرىنچى بولۇپ ئەينەككە قاراپ ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان بەھرامنىڭ بېشىنى ھۆل قىلىپ ئۇۋۇلىدى.

— چاچلىرى يېرىك، قويۇق ئىكەن. مۇنداق چېچى بار ئادەملەرگە خوتۇن ـ قىزلار ئامراق كېلىدۇ، بايۋەچچە. ئامەتلىك ئادەم ئوخشايلا، ها ـ ها ـ ها... — ئۇ ئۆز گېپىدىن قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— ئۈستام، قوللىرى خىسلەتلىك ئىكەن، ناھايىتى راھەتلەندىم. دۇكانلىرىغا خېرىدار كۆپ كېلىدىغاندۇ ـ ھە؟ — بەھرام ئۇنى گەپكە سالدى.

— كېلىدۇ، ئۇكام، كەلمەمدىغان. نى ـ نى باي، سەردار، بەگلەر كېلىدۇ. ئەمىر، ۋەزىرلەرمۇ كېلىدۇ دېسىلە. شۇنىسى خوتۇن ـ قىزلار كەلمەيدۇ.

— مۇنداق دېسىلە. سەردار، بەگلەرنىڭ كەلگىنى راستتۇ، لېكىن ئەمىر، ۋەزىرلەرنىڭ بۇ ساتىراشخانىلىرىغا كېلىدىغانلىقىغا تازا ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ. پو ئاتمىسلا، ئۈستام.

— ئۇنداق دېمىسىلە، غوجام، بايا مەن يەتتە لەقىمىم بار دېگەنىدىمغۇ؟ بۇ راست، ئەمدىلەتىن قىرىققا ئۇلاشقىنىم بىلەن يەتتە لەقەملىك ئادەم مەن، — ساتىراش ئۈستام چاچ ئېلىشنى توختىتىپ سۆزگە كىرىشىپ كەتتى، — بىرىنچى لەقىمىم بويتاق، ئۆيۈمدە خوتۇن تۇرمايدۇ، ئوتتۇز توققۇز خوتۇننى نىكاھىمغا ئاپتىمەن، ھازىر بىرسىمۇ يوق، توۋا دېسىلە؛

ئىككىنچى لەقىمىم ئەخمەق، گاھىدا قويۇپ بەرگەن خوتۇنۇمنى ماختاپ ئەخمەقلىق قىلىپ قويىمەن؛ ئۇچىنچىسى يانتاق، ئالدامچىلارنىڭ كۆزىگە سانجىلغىنىم سانجىلغان؛ تۆتىنچىسى قىلتاق، مەن قىلتاق قويۇپ قۇشقاچلا ئەمەس، قارچىغىمۇ تۇتمەن؛ بەشىنچىسى بەش يارماق، چاچ ئالدۇرغانلا كىشىدىن بەش يارماق ئالىمەن. ساھىل، يېتىم - يېسىرلار دۇكانغا كەلسىلا، بەش يارماق بېرىمەن؛ ئالتىنچىسى ئالتە بارماق، مانا قارىسىلا، بىر بارمىقىم ئارتۇق؛ يەتتىنچىسى مولىلا تاپقاق، مەن تاپالمايدىغان تېپىشماق يوق، — ھاشىم ئاخۇن شاپ بۇرۇتىنى تولغاپ قويۇپ ئۇستىرىنى يۇمىلاق چوققا ئۇستىدە ماڭدۇردى.

— ھە، ئەمدى بىلدىم. ئەمىر، ۋەزىرلەرمۇ ماڭا چېچىنى ئالدۇرىدۇ، دېگەنلىرى سىلى ئويلىماي تاپقان تېپىشماق ئىكەن - دە، — بەھرام ئۇنىڭغا قارايمەن دەپ قۇلاق تۇۋىنى كەستۇرۇۋالدى.

— قانداق ئادەم سىلى؟ چاچ چۇشۇرۇۋاتقاندا باشنى مىدىرلاتسا بولمايدۇ، — ئاچچىقلانغان ھاشىم ئاخۇن ئىككى قولى بىلەن بەھرامنىڭ چېكىسىدىن تۇتۇپ، ئۇدۇلىدىكى تاش ئەينەككە قارىتىپ قويدى، — مانا مۇنداق ئولتۇرسىلا، غوجام، بولمىسا باشلىرىدىن ئايرىلىپ قالىدىلا. ئۇستىرىنى ھازىر بىلىدىم جۇما.

— خاپا بولمىسىلا، ئۇستام. گەپلىرىگە قىزىقىپ قاراپ ساپتىمەن.

— مېنى ئەخمەق كۆرۇۋاتقانلا تاينىلىق. ۋەزىر، ئەمرىڭ بېشىنى چۇشۇردۇم دېسەم، مېنى پوچى ساناپ، ئۇنى بىر تېپىشماققا چىقىرىۋەتتىلە. زادى ئۇنداق ئەمەس، ئۇ جانابلارنىڭ چاچ - ساقىلىنى ئالغىنىم راست.

— قاچان؟

— تېخى يېقىندا.

— قىزىق. ئۇلار يولدىن ئۆتۈۋېتىپ دۇكانلىرىغا كىرىپتۇ -

ده؟
— ياق، كىرمىدى، مەن ئۇلارنىڭ يېنىغا باردىم.
— مۇنداق دېسىلە. ئۇستام، ئەمدى سىلىگە ئىشەندىم. سىلى دەركار ئۇستام بولمىسىلا، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە ھاجىتى چۈشمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋەزىر، ئەمىر ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىلە؟
ھاشىم ئاخۇن ئۇستىرىنى كاپلاپ تۇرۇپ گېپىنى باشلىدى:
— مەن سۆزلەي، دىققەت بىلەن ئاڭلاپ، راست ـ يالغانلىقىغا ئاندىن باھا بەرسىلە. خوش، ئۆتكەن دۈشەنبە كۈنى مانا مۇشۇنداق قاش قارايغان چاغ ئىدى. دۇكاننى تاقاي دەۋەتسام ئابدۇغوپۇربەگ قارا گىرنى يورغىلاتقىنىچە دۇكانىنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، ئاتتىن چۈشۈپ: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھاشىم ئاخۇن، تېخى ئۆيگە كەتمەپسىلىغۇ؟» دېدى. مۇنداق كاتتا باينىڭ ماڭا سالام قىلىشى بىرىنچى قېتىم بولغاچقا، ھودۇقۇپ كەتتىم ۋە ئۇنىڭغا تەزىم قىلىپ: «باي ئاكا، ئۆزلىرىنىڭ كېلىشلىرىنى كۆڭلۈم تۇيغان بولسا كېرەك» دېۋېدىم، «ئۇنداق بولسا كاپلىغۇچ بىلەن ئىتتىك ئۇستىردىن ئىككىنى ئېلىپ ئاتقا مىنگىشىڭلا» دېدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ كاتتا قورۇسىغا كېلىپ قالدىم. قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەچكە، ئېنىق كۆرەلمىگەن بولساممۇ، پىشايۋان ـ ئۆيلەر كۆركەم بېزەلگەنىدى. مېنى ئايۋان ئۆيدىن ئۆتۈپ كىرىدىغان بىر ئازادە ھۇجرىغا باشلىدى. ھۇجرىنىڭ مورىسىغا گۈمبەز چىقىرىلغان، ئوچاق بېشىدىكى ئۈچ كۆزلۈك شامداندا شاملار يېنىپ تۇراتتى. قارىسام بىرسى ئېگىز، بىرسى پاكار، يەنە بىرسى ئىلمەك بۇرۇن كىشى كىمخاب يېكەندازدا تەكىيە، پەر ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. سۆلىتىدىن ئەيمىنىپ، ئېگىلىپ سالام بەردىم. ئۇلار زۇۋان سۇرمەي مەنپۇ دوپپا كىيىۋالغان باشلىرىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس لىڭشىتىپ قويۇشتى. پەگاھتىلا تىزىمنى گىلەمنىڭ بۇرجىكىگە قويۇپ يۆكۈندۇم. چاكار بولسا كېرەك ئەتىمالىم، چار ساقال بىر ئادەم قولۇمغا سۇ بېرىپ داستىخان سالدى، ئارقىدىن بىر لېگەن

پولۇنى ئالدىمغا قويدى.
— غىزاغا باقسىلا، ھاشىم ئاخۇن، — دېدى مېھمانلارنىڭ ئالدىدا دورغىدەك يۇكۇنۇپ ئولتۇرغان ئابدۇغوپۇربەگ، — تارتىنمىسىلا، بىز بايىلا تاماق يەۋالغان، — ئۇ مەن بىللە كەلگىنىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك قىلاتتى.
دۇنيادا كەمبەغەلنىڭ قورسىقىدىن باشقا نېمىسى بار دەيدىلا. ئاللا يەتكۈزگەن رىزقىم دەپ يېگۈمنى تۇرۇۋۇپتىپ، پولۇنى كاپىلاپ گېلىمغا ئاتقىلى تۇرۇۋىدىم، لېگەن بىردەمدە قۇرۇقدىلىپ قالدى. بىرنى كېكىرىپ، ئۇچ پىيالە چاي ئىچىۋەتتىم. ئۇ پولۇ بەك ئوخشىغانكەن، ھازىرغىچە ئاغزىمدىن تەمى كەتمەيدۇ.
— ئىشتەيلىرى ساز ئىكەن، ھاشىم ئاخۇن. ئەمدى قوللىرىنى پاكىز يۇيۇپ، ئۇستىرىنى ئالسىلا. ۋەزىر بىلەن ئەمىر جانابلىرىنىڭ چاچ ـ ساقاللىرىنى چۇشۇرىلا، — دېدى ئابدۇغوپۇربەگ.
— نېمىدېگەن بىمەنە گەپ بۇ؟ بۇ سەھرايىقىيامەتتە ۋەزىر، ئەمىرلەر نېمە ئىش قىلىدۇ، ئابدۇغوپۇربەگ؟ بىزنى ئۇنداق مەسخىرە قىلماي تۇغقانلىرىم دېسىلە بولمامدۇ؟ بىزنىڭ نەرىمىز ئۇ زاتلارغا ئوخشىسۇن؟ — دېدى پاكار بويلۇق، يوغان قورساق ئادەم ئاچچىقلاپ ۋە بەگكە ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى بېسىپ ئىشارەت قىلىپ قويدى.
— ۋەزىر، ئەمىرىن قېلىشمايلا ئەمەسمۇ، تۇغقانلىرىم، ھەربىرلىرىنى سۇلتاندىنمۇ چوڭ بىلسەم نېمە بولاتتى؟ ھا ـ ھا ـ ھا... — ئابدۇغوپۇربەگ ئۆز سۆزىدىن ئۆزى كۈلۈپ قويدى.
— ئويناپ سۆزلىسىلىمۇ ئويلاپ سۆزلىسىلە، بەگ. بەزىدە بىر ئېغىز گەپ جاننى ساقلاپ قالسا، بەزىدە ئادەمنى جاندىن ئايرىيدۇ، — دېدى ئېگىز بويلۇق ئادەم تەنبىھ بېرىپ.
ئابدۇغوپۇربەگ قول باغلاپ تۇرۇپ ئۆزرىخاھلىق ئېيتتى. بايىقى دېدەك ئاپتۇۋۇا ـ چىلاپچى ئەكىردى، قولۇمنى يۇدۇم. بىر

خىزمەتكار يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇق ئەكىرىپ، تەكچىگە تىكلەكلىك تاش ئەينەككە ئۇدۇللاپ قويۇپ چىقىپ كەتتى.

— قېنى مەرھەمەت قىلسىلا، ئەزىز تۇغقىنىم. بۇ ئۇستام ھۇنەرگە بەك ئۇستا، كېسىۋەتمەيدۇ، ئاغرىتمايدۇ، قولى پاختىدەك يۇمشاق، — ئابدۇغوپۇربەگ شۇنداق دېگىنىچە بېرىپ، پاكار كىشىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئورۇندۇقنىڭ يېنىغا ئەكەلدى ـ دە، شايى تونىنى ئاۋايلاپ سالدۇرۇپ، دوپپىسىنى ئېلىپ يېكەنداز ئۇستىدە قويدى. ئۇ كىشىنىڭ بېشى تاز ئىكەن، شام يورۇقىدا مىستەك قىزىرىپ تۇراتتى. بىلگەن بولسام، مەخسۇس تازىنىڭلا بېشىنى چۇشۇرىدىغان ئۇستىرا ئېلىۋالمىدىكەنمەن. ئۇ ئولتۇرىۋىدى، ئورۇندۇق ناله قىلغاندەك غىچىرلاپ كەتتى. ئۇنىڭ كېلەڭسىز گەۋدىسى ئورۇندۇقا لىققىدە كەلگەنىدى. چىلاپچىنى يېقىنراق قويۇپ بېشىنى ھۆللىدىم. ياغ توشۇپ پۈرۈلۈپ كەتكەن گەدىنىدىكى شالاڭ تۈكتىن باشقا، بېشىدا بىر تال چاچمۇ يوق ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇستىرىنى ئۇنىڭ بېشىدا تاختىغا رەندە سالغاندەك يۇگۇرۇتۇپ ئەينەكتەك پارقىرىتىۋەتتىم. ئادەتتە تاز دېگەننىڭ كۆپى كوسا كېلىدۇ، ساقلى يوق بولغان بىلەن ھېيلە ـ مىكرى تولا بولىدۇ. مەن ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن، مىيىقىدا ھېچىيىشلىرىدىن ئاھايىتى قۇۋۇ، ھېيلىگەر ئىكەنلىكىنى بىلدىم، غوجام. قىزىق پاراڭلارنى قىلىپ بەرگەچ، ئۇنىڭ بۇرۇن، قۇلاق تۆشۈكىدىكى سېرىق تۈكلەرنىمۇ قايچىلىۋەتتىم. ئارقىدىن ئورۇندۇقا ئېگىز بويلۇق كىشى كېلىپ ئولتۇردى، ئۇنىڭمۇ چاچ ـ ساقاللىرىنى ئېلىپ قاپاقتەك ئاقلىۋەتتىم. ئىلمەك بۇرۇنىنىڭكىنىمۇ چۇشۇردۇم.

ئۇلار ھۇنىرىمدىن رازى بولغان بولسا كېرەك، چىرايلىرىدىن مەمنۇنىيەت كۆلكىسى تۆكۈلدى. مەن ئۇستىرىنى يۆگەپ، پوتامغا تۈگدۇم ـ دە، مېڭىشقا ھازىرلاندىم. ئابدۇغوپۇربەگ ماڭا بىر يامبۇ ئۇزارتىپ:

ـــ هاشىم ئاخۇن، ئەته كېتىڭلا. چېچىنى ئالدۇرىدىغان ئىككى ئوغلۇم بار ئىدى، ئۇلار ئۇخلاپ قاپتۇ، ـــ دېدى ـ ده، مېنى هويلىغا باشلاپ چىقىپ بىر خىزمەتكارىغا تاپشۇردى. خىزمەتكار مېنى هويلىنىڭ بىر چېتىدىكى چاقىنغىنا ئۆيگە باشلاپ قويۇپ چىقىپ كەتتى.

ئون سەر كېلىدىغان يامبۇ بېلىمده تۇگۇكلۇك، شېرىن خىيالىار ئىلكىده ئۇيقۇم كەلمەي ياتاتتىم. بىركەمده بىرنەچچە ئايالنىڭ گۇدۇڭشىغان ئاۋازى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى. شەيتىنىم قوزغىلىپ، ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم. ئىشىكنى ئاستا ئېچىپ هويلىغا چىقسام، تۆت خوتۇن باغقا كىرىپ كېتىۋېتىپتۇ. بەدىنىم تىترەپ كەتتى. خۇدايىم مېنى خوتۇن ـ قىزلارغا هېرىس قىلىپ يارىتىپتىكەنۇ، بويىتاق قىلىپ قويۇپتىكەن. بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ باغقا كىردىم. خوتۇنلارنىڭ بىرسى جىنچىراغ كۆتۇرۇۋالغان، ئۇلار تاھارەت سۇندۇرغىلى چىققانىدى. خالاسى باغنىڭ بىر چېتىده ئىكەن. ئۇلار خالاغا بارمايلا زوك ئولتۇرۇپ مېۋه دەرەخلىرىنى سۇغىرىشقا باشلىدى. ئۇلارغا تەلمۇرۇپ كۆزلىرىم تېشىلەيلا دېدى. بىر چاغدا ئۇچ خوتۇن ئارقا ـ ئارقىدىن تۇرۇپ مېڭىشتى.

ـــ ئايخان، سېنى قاچانغىچه ساقلايمىز؟ تېزرەك بولمامسەن؟ ـــ دەپ ئالدىراتتى ئېگىزرەك كەلگەن ئايال. ئۇنىڭ ئاق شايى تامبىلىنىڭ بېغى يوتىسىغا چۈشۈپ تۇراتتى.

ـــ قورسىقىم ئاغرىپ كەتتى، هەرقايسىلىرى كېرىپ كېتىۋېرىشسىلە، مەن هاجىتىمنى راۋا قىلىپ كىرەي، ـــ دېدى دەرەخ تۈۋىده زوك ئولتۇرغان ئايخان قىمىر قىلماستىن. ئۇچ خوتۇن چىراغنى ئېلىپ، غىتىلداپ مېڭىپ ئۆيگه كىرىپ كېتىشتى. ئايخانغا قارىغانسېرى شەيتىنىم قۇتراپ كەتتى. ئايخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشتانىبېغىنى ئېتىۋاتقاندا، ئۇجمه دەرىخىنىڭ كەينىدىن ئېتىلىپ چىقتىم ـ ده، تاقلاپ بېرىپ ئۇنى قۇچاقلىۋالدىم.

— سابىر، مېنى قويۇۋېتىڭ، بېگىم تېخى ئۇخلىمىدى، ئەتە كۆرۈشەيلى، ماقۇلمۇ، — دېدى ئۇ پىچىرلاپ.

قوينۇمغا چۈشكەن ئۇ نازىنىنى قانداقمۇ قويۇۋەتكۈم كەلسۇن؟ شۇ تاپتا ئۇنىڭ باغرىدا جان بېرىشكە رازى ئىدىم. ئۇنى تېخىمۇ چىڭ قۇچاقلاپ، گەپكە تەمشەلگەن لەۋلىرىگە لەۋلىرىمنى باستىم. ئەسەبىي ھېسسىيات ئىلكىدە كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزدۇم. مېنىڭ سابىر ئەمەسلىكىمنى بىلگەن چوكان ئىشتىنىنى كىيىپلا يۇگۈرگىنىچە باغدىن چىقىپ كەتتى. ئوتتەك قىزىغان تېنىمنى ئېرىقنىڭ مۇزدەك سۇيىدە ئېرىغداپ كىيىنىۋالدىم. باغدىن چىقىپ، مېھمانلارنىڭ تېخىچە ياتمىغانلىقىنى چىراغنىڭ ئايۇان بوسۇغىسىغا چۈشكەن شولىسىدىن بىلدىم. بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ئايۇانغا كىردىم. ھۇجرىدىن گۇدۇڭشىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئايۇان سۇپىسىدا يەتتە ـ سەككىز ئادەم ئۇخلاۋاتاتتى. «بىرسى چىقىپ قالسا، ئۇلارنىڭ قېشىدا يېتىۋالسام بولىدۇغۇ» دەپ ئويلاپ ھۇجرىنىڭ ئىشىكىگە قۇلىقىمنى ياقتىم. كاۋاپنىڭ ھىدى كەلدى. بىردەم تۇرۇپ، ئارقىمغا يانای دەۋاتسام:

— دۇنيادا ئەڭ قىيىن ئىش ئەر كىشىنىڭ ئايال بولۇۋېلىپ كۇن ئۆتكۈزۈشى بولسا كېرەك، بەگ. مىرزا ئەلى تاغای جانابلىرىنىڭ بويى پاكار بولغاچقا، ئانچە چانمىدى. كۆرگەنلەر ئېغىر ئاياغ خوتۇن ئوخشايدۇ دەپ قالغان چېغى. ئەمما، مېنىڭ بويۇم ئېگىز بولغاچقا، ئۇزۇن كۆڭلەك، چۈمبەل، پەرىجە بىلەن قولىشالماي، ھېلى تۇتۇلۇپ قالىدىغاندەك ئەنسىزلىكتە يانچانغا ئاران كېلىۋالدۇق. يەنە قانچانغىچە مۇنداق قېچىپ يۈرەرمىز؟ — دېگەن ئاۋاز كەلدى. شۇنىڭ بىلەن قىزىقىپ سۆزلىرىگە داۋاملىق قۇلاق سالدىم:

— خوجا شاھمۇھەممەدى جانابلىرى، بەندە بېشىغا كەلگەن كۇننى تارتماي ئىلاجى يوق. بىز بىر مەزگىل يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ، كەشمىر ياكى ئىرانغا، ياكى بولمىسا كابۇلغا كېتىۋالساق، ئۇ

يەردىن لەشكەر باشلاپ كېلىپ ئەنتىمىزنى ئالالايمىز. شۇڭا، ھازىر قىينىچىلىققا بەرداشلىق بېرىشىمىز، سەۋر قىلىشىمىز، غەيرەتلىك بولۇپ پەيت كۈتۈشىمىز، ئابدۇرەشىدخان قۇرغان تۇزاقتىن ئامان ـ ئېسەن قۇتۇلۇپ، مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن جان تىكىشىمىز زۆرۈر.

ـــ ۋەزىر ئەزەم، ئەمىر جانابلىرى، قاراتېگىن ھەرقايسىلىرى يوشۇرۇنۇشقا ئەڭ مۇۋاپىق جاي. ئەتراپى جاڭگاللىق، بازار، شەھەردىن يىراق، ناھايىتى خىلۋەت. ئۇ يەردە مېنىڭ ئىنىم بار، ئۇ قورقۇمسىز يىگىت، ـــ دېدى ئارقىدىنلا ئابدۇغوپۇربەگ.

ـــ ئىسمى نېمە ئۇ باتۇر ئىنىمىزنىڭ؟ ـــ بۇ ھېلىقى پاكار، سېمىزنىڭ ئاۋازى ئىدى.

ـــ ئابدۇسوپۇربەگ.

ـــ مەن ئۇنى بالا ۋاقتىدا كۆرگەن. ئىككىڭلار تاغامنىڭ بالىسى. مۇشۇ ۋاقىتقىچە سىلەرنى يۆلەپ كەلدىم، بەگ قىلدىم، بېيىدىڭلار، ئەمدى ماڭا ياردەم قىلمىساڭلار بولمايدۇ. سىلەرگە ئىشەنگىنىم ئۈچۈن ۋەزىر ئەزەمنىمۇ باشلاپ كەلدىم.

مەن بۇ سۆزنى قىلغان كىشىنىڭ ئەمىر ئىكەنلىكىنى پەملىدىم. بەگنىڭ چېقىپ قېلىشىدىن قورقۇپ كەينىمگە ياندىم. ھويلىغا چىقىشىمغا ئېشەكنىڭ ھاڭرىغىنى ئاڭلاندى، ئارقىدىن توخۇ چىللىدى. مەن ھېلىقى كىچىك ئۆيگە كىرىپ ئۆزۈمنى كۆرپىگە تاشلاپ ئۇخلاپ كېتىپتىمەن.

ـــ ھاشىم ئاخۇن ! ـــ يەر ئاستىدىن چىققان بۇ ئاۋاز مېنى ئويغاتتى. قوپۇپ ھويلىغا چىقسام، بەگ:

ـــ ئەجەب ئۇخلاپ كەتتىڭلىغۇ؟ چاي ئىچىۋېلىپ ئوغۇللىرىمنىڭ چېچىنى چۈشۈرۈپ قويۇڭلا، ـــ دەپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. كۈن خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. مەن ئىككى بايۇەچچىنىڭ چېچىنى ئالدىم. گۆشى يوق بىر ھېجىر شورپىغا توقاچ نان چىلاپ يەۋالدىم، گۆشى مېھمانلىرىدىن ئاشمىغان بولسا كېرەك. كېتەي دەپ تۇرسام، بىرمۇنچە ياش يىگىت

چېچىمىزنى چۈشۈرۈپ قويۇپ ئاندىن كەتسىلە، دەپ تۇرۇۋالدى. ماقۇل دېمەي نېمە ئىلاج؟ پېشىنغىچە ئون نەچچە يىگىتنىڭ چاچ ـ ساقاللىرىنى ئالدىم. ماڭاي دەپ تۇرسام، ئاشخانىدىن يۈزى يېرىم ئوچۇق چىرايلىق بىر چوكان چىقىپ ماڭا بىرپەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، قولى بىلەن يۈزىنى توسقىنىچە ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى. شۇنىڭدىلا مەن ئۇنىڭ كېچىدە خېنىملار بىلەن ھاجەتكە چىققان ھېلىقى ئايخان ئىكەنلىكىنى بىلدىم، يۈرىكىم دۈكۈلدەپ كەتتى. شۇ ئاردا ئابدۇغوپۇربەگ مېھمانلىرىنى ئۇزىتىپ چىقتى. ھېلىقى پاكار، ئېگىز ئىككىسى بىلەن ئىلمەك بۇرۇن ئادەم دېھقانلاردەك كىيىنىۋالغانىدى. ئۇلار يىگىرمىدەك ئادەم بىلەن ئات ـ قېچىرلارغا خېلى كۆپ يۈك ئارتىپ ئۈزاپ مېڭىشتى. باينىڭ مەن چېچىنى چۈشۈرۈپ قويغان ئىككى ئوغلىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە كەتتى. ئۇلارنى كۆرگەن كىشى ھاشارغا ماڭغان دېھقانلار ئىكەن، دەپ قالاتتى.

— ھاشىم ئاخۇن، بىزنىڭ ئۆيگە كەلگىنىڭلىنى ئۇنتۇپ كېتىڭلا، بىراۋغا تىنغۇچى بولماڭلا. ئەگەر ئۆيۈمدە قونغىنىڭلا كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چىقىپ قالسا، چۈجىنى بويىنىدىن ئۈزۈپ تاشلىغاندەك بېشىڭلىنى ئۈزۈپ تاشلايمەن، — دېدى ئابدۇغوپۇربەگ تەرىنى تۇرۇپ.

— ئۇقتۇم، بېگىم، — دېدىم.

— مېنىڭ سۆزۈمنى ئۇنتۇپ قالماڭلا، ئۇنتۇپ قالغان كۈنۈڭلا ئۆلگەن كۈنۈڭلا بولىدۇ، — دېدى ئۇ يەنە تەئەددى بىلەن.

— ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن، بېگىم، — دەپ ۋەدە بەردىم.

ئۇ ماڭا يەنە بىر يامبۇ بەردى. زاۋال ۋاقتى بىلەن ئۆيگە كەلدىم ـ دە، موككىدە چۈشۈپ ئۆگۈنى ئەتىگەنگىچە ئۇخلىدىم. يەتتىنچى لەقىمىم موللا تاپقاق ئەمەسمىدى، ئاخىر تاپتىم.

— نېمىنى تاپتىلا، ئۇستام؟ — بەھرام ھاياجاندىن ئالدىراپ سورىدى.

— هېچنېمىنى. سىلەرگە بايانتىن نېمىلەرنى دېدىم - ھە؟ ئېسىم قۇرۇسۇن، ئۆلەي ! دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى يالغان. كاللامنىڭ كېتىشىنى بىلىپ تۇرۇپ سۆزلەپ كېتىپتىمىنا، بولدى ئەمدى سۆزلىمەيمەن. مەن ئۇنداق ئەخمەق ئەمەس، — ھاشىم ئاخۇن كۈتمىگەندە دېگەنلىرىدىن يېنىۋالدى.

بەھرام ئۇنىڭ گېپىنىڭ قىزىقلىقىدىن ئەمەس، بەلكى مىرزا ئەلى تاغاي، خوجا شاھمۇھەممەدى ۋە ھامىد قەللاتلارنىڭ دېرىكى چىققانلىقىدىن ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى.

— نېمىنى سۆزلىمەيلا، ئۇستام؟ دەيدىغانىنى قالدۇرماي دەپ بولدىلىغۇ. بىز ئۇ ئىككى خۇنپەرنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلىۋالدۇق، — بەھرام باش سىلىپ ئولتۇرۇۋالغان ھاشىم ئاخۇننى ئۆزىگە قاراتتى، — بىز سودىگەر ئەمەس، ئۇستام. سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئاشۇ مۇناپىقلارنى تۇتۇش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ياساۋۇللار بولىمىز. خەت بىلسىلە، مانا بۇ يارلىقنى ئوقۇپ باقسىلا.

چالا ساۋات ھاشىم ئاخۇن يارلىقنى ھەجىلەپ ئوقۇپ چىقتى. بېسىلغان مۆھۈرگە ئۇزاققىچە قاراپ، بېشىنى لىڭشىتىپ شۇك تۇردى. ئۇنى بەھرامنىڭ كەسكىن سۆزى ۋە يارلىقتىكى مۆھۈر قورقۇنچتىن خالاس قىلغانىدى.

— ئۇستام، سىلى ھەرقانداق چاغدا بەندىدىن قورقماي، ئالەمنى بەرپا قىلغۇچى ئاللادىن قورقسىلا، زىيان تارتمايلا. قېنى ئېيتسىلا، دېگەنلىرى راستمۇ؟ زادى تاپقانلىرى نېمە؟ — بەھرام ئۇنىڭغا مىختەك قادالدى.

ھاشىم ئاخۇن ھەجايىدى. گەدىنىنى سىلاپ تۇرۇپ زۇۋان سۇردى:

— سەردار غوجام، ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەمكى، دېگەنلىرىم راست ! بايا ئابدۇغوپۇربەگنىڭ قەھرلىك چىرايى كۆرۈنگەندەك بولۇپ، ئۆزۈمچە قورقۇپ گېپىمدىن تېنىۋالغانىدىم. تاپتىم دېگىنىم، ئۇلارنى بىلدىم، دېگىنىم.

— هه، ئەمدی هوشلىرىنى تاپتىلا، ئۇلارنى قانداق بىلدىلە؟
ئۇ ئادەملەر سىلىگە سودىگەردەك كۆرۈندىمۇ ياكى مۇللا، هۇنەرۋەن - كاسىپتەك كۆرۈندىمۇ؟
— ئۇلارنىڭ تەلەتى شۇنداق سۆرۈن، سەردار غوجام، سودىگەر دېگەن خۇشخۇي، سۆزمەن كېلىدۇ. ئۇلار ھەرگىز سودىگەرگە ئوخشىمايدۇ. موللام دېگەن قورققاق، نەسىھەتگۇي بولىدۇ. ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدىن ياۋۇزلۇق چىقىپ تۇرىدىكەن. هۇنەرۋەن - كاسىپ ئاق كۆڭۈل، ساددا كېلىدۇ. ئۇلار ناھايىتى قارا كۆڭۈل ئىكەن. ئۇلارنى مانا شۇنداق ئويلاپ بىلدىم.
— بەللى، ئۇستام، بىزنى ئابدۇغوپۇربەگنىڭ قورۇسىغا باشلاپ بارالامدىلا؟ — بەھرام جاۋاب كۈتۈپ كۈلۈمسىرىدى.
— باشلاپ بارىمەن، سەردار غوجام، ئەمدى سىلەردىن ئايرىلالمايدىغان ئوخشايمەن، — دېدى هاشىم ئاخۇن ئۇنىڭغا قولىنى بېرىپ.

4

ئابدۇرەشىدخان سۇلتان سۈتۇق بۇغراخان مازارىنى تاۋاپ قىلماي ئۆتۈشكە كۆڭلى قىيماي، كاشغەرگە خەۋەرچى ماڭدۇرۇۋېتىپ، ئېتىنى چوڭ يولدىن مەشھەدكە بۇرىدى. ئەمىر ئەكرەم ئۇنىڭغا ياندىشىپ كېلىۋاتاتتى. يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى سۆگەت، جىگدە دەرەخلىرى خۇددى ئۇيقۇغا كەتكەن مومايدەك قىمىرلاپمۇ قويمايتتى. تىنچىق ئىسسىقتا قۇشلارمۇ ئۇۋۇسىدىن چىقمىغانىدى. پەقەت ئېرىقتا ئېقىۋاتقان سۇنىڭ شارقىرىشىلا ئاڭلىناتتى. قىزىغان تاش - شېغىللاردىن ئىسسىق ئۆرلەيتتى. ئۇلار جىگدە پۇراپ تۇرغان بۇ تاشلىق يولنىڭ ئۆستەڭ كېسىپ ئۆتكەن يېرىگە سېلىنغان كۆۋرۈك ئۈستىگە كەلگەندە، يىراقتىن ئىككى مۇنار ۋە يېشىل كاھىشلىق گۈمبەز كۆرۈندى. ئابدۇرەشىدخان بىرىنچى بولۇپ ئاتتىن چۈشتى.

ئارقىسىدىكى يۈزدىن ئارتۇق خاس نۆكەر، ئەمىر، ئەركانلارمۇ پىيادە بولۇشتى. لەشكەرنىڭ كۆپ قىسمى مارالبېشىدىن ئۇدۇل ياركەندكە ماڭدۇرۇۋېتىلگەن، قالغان قىسمى توختىماي كاشغەرگە كەتكەنىدى. بۇ يەردە ۋەزىر، ئەمىر، سەردارلار بىلەن خاس نۆكەرلەر قالغانىدى.

خىيال بىلەن باش سېلىپ كېتىۋاتقان ئابدۇرەشىدخانغا كۆز سالغان ئەكرەم:

— سۇلتان ئالىيلىرى، كۆپ ئويلانمىسلا، تاغلىرى مەنسۇرخانمۇ ئۆزلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا پېتىنالمايۋۇرتىغا قايتتى، ھەتتا ئەرابات ئۆتكىدىمۇ توختىمىدى. بۇ ئەل بېشىغا كەلگەن مۇشكۇللۇكنىڭ ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ئاسان بولغىنىدۇر. ئاللا خالىسا ئىشلار ئوڭۇشلىپ كېتىدۇ، — دېدى تەسەللى بېرىپ.

— ئەمىر، كۆپ ئويلىنىش ماڭا ھەقمەتنى ئېچىپ بېرىۋاتىدۇ. ئويلىغانسېرى ئالدىراقسانلىق قىلغانلىقىمنى، بۇنىڭدىن قارا نىيەتلەرنىڭ پايدىلانغانلىقىنى، نەتىجىدە ئەڭ سادىق تايانچلىرىمنىڭ جېنىغا زامىن بولغانلىقىمنى چۈشىنىپ يېتىۋاتىمەن. ئويلىغانسېرى توغرا ھۆكۈم قىلىش، تەمكىن، ئېغىر - بېسىق بولۇش، زىنھار ئالدىراقسانلىق قىلماسلىق، ھەرقانداق ئېغىر مۇسىبەتكە بەرداشلىق بېرىشنىڭ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى؛ ياخشى بىلەن ياماننى، دوست بىلەن دۈشمەننى، ھەق بىلەن ناھەقنى پەرق ئېتىشنىڭ ئادىل ھۆكۈم چىقىرىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتىۋاتىمەن. پېقىر ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مەقبەرىسىدە دۇئا - تىلاۋەت قىلغاندا، ئاللادىن گۇناھىمنى تىلەيمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان سىڭار يان قاراپ، ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىدىن ھەسرەت - نادامەت چىقىپ تۇراتتى. بۇ ۋاقتا قەدەر ئابدۇرەشىدخانىڭ قىلغان ئىشلىرىنى نۇقسانسىز دەپ تونۇپ كەلگەن ئەمىر ئەكرەم بۇ سۆزلەردىن ئۇنىڭ راستلا نۇرغۇن ئېغىر سەۋەنلىك سادىر

قىلغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ سۇلتانغا ھەقىقەتەن سادىق ئىدى، ئۇنى جان ـ دىلى بىلەن قوغدايتتى، ياخشى ناملىنىڭ ئەل ئاغزىدا داستان بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ياش چېغىدىن باشلاپ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ كەلگىنى ئۇچۇنمۇ، ئۇنى جېنىدىن ئەزىز كۆرەتتى. شۇ تاپتا ئۇ سۇلتانىنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشنى تولىمۇ خالايتتى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، دۇنيادا ئازمايدىغان بەندە يوق. دانالار: «گۇناھىنى تونۇغان توغرا يول تاپالايدۇ» دەپتىكەن. ئاللا مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ئۇ بەندىسىنىڭ چىن دىلىدىن قىلغان توۋىسىنى مەقبۇل قىلىپ، ئۇنىڭغا مېھىر ـ شەپقەت ئىشىكىنى ئاچقۇسىدۇر. بەلكىم سىلىنى بىر نۇرانە مەنزىل كۈتۈپ تۇرغاندۇ. ئاللا سىلىگە مەدەتكار بولغاي ... — ئۇ سۆزىنى تۇغەتكۈچە ھەزرىتى سۇلتان سۈتۈق بۇغراخان مەقبەرىسىنىڭ ئىككى يېنىغا مۇنار قوپۇرۇلغان پەشتاقلىق دەرۋازىسىغا كېلىپ قالدى.

لىم ياغاچتىن ياسىلىپ سىرلانغان بوسۇغىدىن ئاتلىغان ئابدۇرەشىدخان چىمەنلىك سەينىغا قەدەم قويدى. بۇ سۇلتان سۈتۈق بۇغراخان مەقبەرىسى ئالدىدىكى سەيلىگاھ بولۇپ، ئوتتۇرىدىكى كۆلگە لىقمۇلىق سۇ تولدۇرۇلغان، سۇ يۈزى ئەينەكتەك پارقىرايتتى. تىكلەنگەن قۇياش كۆل يۈزىدە ئالماس لېگەندەك پارقىراپ، ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرە ھاسىل قىلغانىدى. قارا قۇمچاقلار ئۇزۇشۇپ ئويناياتتى، بېلىقچانلار پىلتىڭلاپ شۇڭغۇشاتتى. كۆلنىڭ قۇمساڭغۇ گىرۋىكىگە يېشىل بەرقۇت زەدىۋالدەك لەش باغلاپ كەتكەنىدى. سۇ يالاپ يىلتىزى ئېچىلىپ قالغان سۆگەت، تېرەكلەر ئەتراپىغا ئاپتاپ چۈشۈرمەيتتى، كۆل ئىچىدە بولسا شاخلىرى زۇمرەتتەك، ياپراقلىرى ئالتۇن تەڭگىدەك جۇلالىناتتى.

سۇلتانىنىڭ كەلگىنىدىن خەۋەر تاپقان باش شەيخ خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ بۇزرۇكۋار ئېتىكاپخانىدىن ئىتتىك

چىقىۋېتىپ، تونىنىڭ پېشىغا دەسسەپ سېلىپ يىقىلىپ كەتكىلى تاس ـ تاماس قالدى. ئۆسكىلەڭ ساقال ـ بۇرۇتلۇق، قاشلىرى قويۇق، ئېگىز كەلگەن بۇ كىشىنىڭ بېشىدا سەللە، قولىدا تەسۋى بار ئىدى. ئۇ ھىجرىيە 931 ـ يىلىنىڭ بېشىدا سەمەرقەنتتىن كاشغەرگە كېلىپ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازارىغا تىلاۋەتكە بارغاندا، شەيخلەرنىڭ تەلىپى بىلەن بۇ يەردە تۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئالەمپاناھ، مۇبارەك قەدەملىرى قۇتلۇق بولسۇن. ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ روھى دۇئالىرىدىن خۇشخۇي بولغاي. ئاتۇش ئەھلى مۇبارەك دىدارلىرىغا مۇنتەزىر ئىدى، ـــ دېدى ئۇ سۇلتاننىڭ ئالدىدا قول باغلاپ تۇرۇپ.

ـــ شەيخ ھەزرەتلىرى، پېقىرنى ئۆزلىرىدەك كاتتا زاتنىڭ دىدارىغا مۇيەسسەر قىلغان ئاللاتائالاغا چەكسىز ھەمدۇسانالار بولسۇن. ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ روھىغا ئاتاپ قىلغان دۇئالىرىم بىلەن ھۇزۇرلىرىدا ئوقۇغان توۋا ـ ئىستىغپارلىرىمنىڭ ئاللانىڭ دەرگاھىدا ئىجابەت بولۇشىنى تىلەيمەن. ئاتۇش ئەھلىگە رەببىمىزنىڭ مېھىر ـ شەپقىتى ياغسۇن ! ـــ ئابدۇرەشىدخان ئەتراپىدىكىلەرگە سالام بېرىپ بولۇپ، كۆلنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە سېلىنغان ھاممامغا كىرىپ غۇسۇل قىلىپ چىقتى. بىرلا ۋاقىتتا ئەللىك ـ ئاتمىش ئادەم يۇيۇنالايدىغان بۇ ھاممام ئالدىنقى يىلى سەئىدخانىنىڭ پەرمانى بىلەن كېچىتىپ ياسالغان، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازارى بىلەن بىللە بىنا قىلىنغانىدى. خىزمەتچىلىرى ناھايىتى پاكىز كىيىنگەن، كۇنىبويى ئۇزۇلمەي كېلىپ تۇرىدىغان زىيارەتچىلەر ئۇلارنىڭ خىزمىتىدىن رازى ئىدى.

ئابدۇرەشىدخان ھەمراھلىرى بىلەن مەقبەرە يېنىدىكى مەسچىتتە پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان روھىغا ئاتاپ ئىككى رەكەت نەپلە نامىز

ئوقۇدى. ئارقىدىن پەنجىرىلىك تۆت چاسا مەقبەرە ئىچىدىكى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قەبرىسىنى زىيارەت قىلىپ، سۇرە ياسىننى قىرائەت قىلدى. ئۇنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە:

— ئەي، كېرەملىك ئاللا، بارلىق ماختاش ۋە مەدھىيىلەر سائىلا خاستۇر. مۇشۇ ئوقۇغان قۇرئاننىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۈچۈن مەرھۇم زات — سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ بەندىچىلىكتە ئۆتكۈزگەن گۈناھلىرىنى مەغپىرەت قىلىپ، ئۇنى ئەھلى جەننىتي قىلغايسەن. ئەي، رەببىم، مەندەك بىر ئاجىز بەندەڭنىڭ قەلبىنى يامان غەرەز، شۇم تىلەكتىن خالىي، ۋۇجۇدىنى ناپاك ئەمەللەردىن يىراق قىلغايسەن. بىلىپ ۋە بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۈناھلىرىمنى چەكسىز ئىنايىتىڭ بىلەن مەغپىرەت قىلىپ، مەن ئۈچۈن مېھىر - شەپقەت ئىشىكىڭنى ئوچۇق قىلغايسەن... — دەپ ئىلتىجا قىلدى. ئاندىن ئەبۇ نەسىر سامانىينىڭ مەقبەرىسىدە قۇرئان ئوقۇدى.

ئابدۇرەشىدخان مەقبەردىن يېنىپ چىققاندا، خىيالچان كۆزلىرىدە ياش لىغىلداپ تۇراتتى. ئۇ مەقبەرىنىڭ كەينىدىكى ئەنجۇرلۇك باغقا كىرىپ، قۇياش نۇرىدا ئالتۇندەك تاۋلىنىپ تۇرغان ئەنجۇردىن يەتتىنى ئۈزۈپ يېدى. باغنىڭ شىمال تەرىپىدە سەييىدمۇھەممەد مىرزا سالدۇرغان يۇز كىشىلىك تەكىيىخانا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. كۆلنىڭ ئايىغىدىن چىققان سۇ مۇشۇ تەكىيىخانا ئالدىدىن ئېقىپ ئۆتەتتى. ئابدۇرەشىدخان تەكىيىخانىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ روھىغا ئاتاپ سۇرە تابارەكنى تىلاۋەت قىلدى. ئورنىدىن تۇرۇشىغا ئىككى كىشى يېقىنلاپ كەلدى، بۇلارنىڭ بىرسى ياشانغان، يەنە بىرسى ياش ئىدى. ئۇلار خۇددى ئالدىن كېلىشىۋالغاندەك تەڭلا سالام بەجا كەلتۇردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى، ئامان - ئېسەن كېلىشىپلا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى ئابدۇرەشىدخان، — سىلەر كاشغەردىن كەلدىڭلارمۇ؟

— كاشغەردىن ھازىر كەلدۇق، ئالىيلىرى. خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپلا يولغا چىققاندۇق، — دېدى ياش كىشى، ئۇنىڭ بېشىدا كۇموش ئوتۇغاتلىق يېشىل سەللە بار ئىدى.

— سىز مىرزا ئوبۇلھادىبەگقۇ دەيمەن.

— شۇنداق، ئالىيلىرى، كۆزلىرى تولىمۇ ئۆتكۇر ئىكەن، پېقىرنى بىر قاراپلا تونۇۋالدىلا. بۇ كىشى مىرزا ئەلى تاغاي پېقىرنى بىر قاراپلا تونۇۋالدىلا. بۇ كىشى مىرزا ئەلى تاغاي زىندانغا تاشلىغان ئابدۇلۋاھىدبەگ بولىدۇ. يوللىرىغا قاراپ كۆزىمىز تېشىلەي دېدى.

— سىلەر بىلەن كۆرۈشكىنىمدىن تولىمۇ خۇرسەنمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان، ئاندىن بىرپەس تۇرۇپ قېلىپ سوردى، — سەردار بەھرام كاشغەردە قالدىمۇ؟

— يوقسۇ، ئالىيلىرى، مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئىز - دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن خوتەن تەرەپكە كەتتى.

— ئىز - دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن؟ — ئابدۇرەشىدخان ئەجەبلەنگەندەك بولدى - يۇ، ئەھۋالنى چۈشەنگەندەك قىلىپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى، — كېلىڭلار، ئەنجۇرگە ئېغىز تېگىڭلار. قالدى گەپنى كاشغەرگە بېرىپ سۆزلىشەيلى. ئاتۇشقا كېلىپ، شېخىدىن ئۇزۇپ ئەنجۇر يېمىگەن ئادەم ئارماندا قالىدۇ، — ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى چاقچاق بىلەن چۈشۈرگەن بولسىمۇ، جىددىيلىشىپ قالغانىدى. «مىرزا ئەلى تاغاي قارشىلىق كۆرسەتمەيلا قېچىپتۇ - دە. ئۇنى تۇتۇپ جازالىمىسام، ئاۋامغا يۈز كېلەلمەيمەن» دەپ ئويلىدى.

— ئەمىر، بىز يولغا چىقايلى.

— خوپ، ئالىيلىرى، — ئەمىر ئەكرەم ۋەزىر - سەركەردىلەر بىلەن ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كەينىدىن ماڭدى.

ئۇلار كاشغەرگە نامازدىگەر ۋاقتىدا يېتىپ كېلىپ، ئاقئوردا ئىچىدىكى سەئىدخان چۈشىدىغان خان قەسىرىگە چۈشتى.

نامازدىن پارىغ بولۇپ، ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ بارلىق ئەمىر - ئەركانلىرى بىلەن كۆرۈشتى.

مىرزا ئوبۇلھادىبەگ مىرزا ئەلى تاغاي كاشغەرگە كەلگەندىن بېرى يۈز بەرگەن ئەھۋاللارنى تەپسىلىي بايان قىلىپ، دېدى:

— سۇلتان ئالىيلىرى، شامال چىقمىسا دەرەخ لىڭشىمايدۇ. مىرزا ئەلى تاغايغا پايتەختتىكى ئادەملىرى خەۋەر يەتكۈزمىگەن بولسا، ئۇ بىر كېچىدىلا غايىب بولۇپ كەتمەيتتى. سەردار بەھرام بىلەن يۈز كۆرۈشكەندىن كېيىن بۇ قارىشىم ئىسپاتلاندى.

— سەردار بەھرامدىن خەۋەر يوقمۇ؟

— يوق، ئالىيلىرى. ئەمىر تۇرغۇنبەگدىنمۇ يوق. شەھەر ۋە يېزا - بازارلارنى ئالا قويماي تەكشۈرۈۋاتىمىز.

— ئەمىر تۇرغۇنبەگ بىزگىمۇ ئۇچرىمىدى. يېزا - بازارلارنى ئارىلاپ، توختىماي ماڭغانلىقىمىز ئۈچۈن، ئۆتۈشۈپ كەتكەن ئوخشايمىز. خەۋەر بولۇپ قالار. ھەر ئىككىيلەنگە غەيۇر چاپارمەنلەردىن ئەۋەتىڭ، خەۋىرىنى ئەكەلسۇن. مىرزا ئەلى تاغاي غەلۋىرده سۇ توختىتالايدىغان مەككارلاردىن. ئالىمادىس يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ ئۇلارنى قاپقىنىغا چۈشۈرۈۋالغان بولسا، كۆپ زىيان تارتىپ كېتىمىز. مەن كاشغەرده تۇرۇپ ئۇلاردىن خەۋەر كۈتمەن.

— بولىدۇ، ئالىيلىرى، دەرھال چاپارمەن ماڭدۇراي.

— توختاڭ، سەرمۇنشى، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى توختىتۋالدى، — سىز بۇگۈندىن ئېتىبارەن ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ پۈتۈن خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىڭ.

— پېقىر ياش، بېشىمدىن كۆپ ئىش ئۆتىمىگەن. شۇڭا، ئوردىنىڭ ئىشلىرىغا باشقا ۋەزىر - ۋۇزرالاردىن بىرسى يېتەكچىلىك قىلسا، خان ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا ئوبۇلھادىبەگ قول قوۋۇشتۇرۇپ.

— ئەقىل ياشتا ئەمەس، باشتا. ۋەزىر - سەردارلار بىلەن كېڭىشىپ باشقۇرمامسىز؟ بۇ مېنىڭ پەرمانىم.

— باش ئۇستىگە، ئالىيلىرى.
ئەمىر - ئەركانلارنىڭ كۆپى باش لىڭشىتىپ سۇلتاننىڭ پەرمانىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ئابدۇلۋاھىدبەگنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم پەيدا بولدى:
— سەرمۇنشى جانابلىرى، سۇلتان ئالىيلىرى كۆڭلىمىزدىكىنى تېپىپ پەرمان چۈشۈردى. قۇللۇق قىلغايلا.
ئوبۇلھادبەگ ئابدۇرەشىدخانغا تەشەككۇر ئېيتىپ، ئەمىر - ئەركانلار بىلەن چىقىپ كەتتى.
خان قەسىرنىڭ دېرىزىسىگە كەچكى شەپەق جۇلا تاشلىدى. مىرزا ئەلى تاغاينىڭ تېخىچە تۇتۇلمىغىنىدىن كۆڭلى غەش بولغان ئابدۇرەشىدخان پەردىنى قايرىپ خىيالچان نەزىرىنى تاشقىرىغا ئاغدۇردى: ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چەمبەرسىمان ئۇللۇكتە قىزىل، ئاق، سېرىق ئەتىرگۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن، قەسىرنىڭ ئايۋان - سارايلىرىغا كىرىدىغان يوللارنىڭ ئىككى قاسنىقىغا تىكىلگەن رەيھانلار قويۇق، تەكشى ئۆسكەنىدى. ئۇلاردىن گۈپۈلدەپ خۇش پۇراق كېلىپ، مەيىن شامالدا يېنىك چايقىلىپ تۇراتتى. كۆل بويىدىكى ئۆرۈك، ئالما شاخلىرىغا ئېسىپ قويۇلغان قەپەسلەردىكى تۇمۇچۇق، تورغايلار چاڭقىلداپ سايراۋاتاتتى. نېمىدېگەن گۈزەل مەنزىرە بۇ! ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كۆڭلى ئېچىلغاندەك بولدى. «ھايات نېمىدېگەن سىرلىق، مۇرەككەپ - ھە! ئۇنىڭ كىشىلەر ئۇچۇن قەدىرلىك تۇيۇلۇشى ئەنە شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ...» ئۇ كېچىچە تەگسىز خىيالىار ئىلكىدە تولغىنىپ تۇزۇك ئۇخلىيالمىدى. شۇنداق بولسىمۇ بامداتتىن بۇرۇن تۇرۇپ كەتتى. ناشتىدىن كېيىن سۇلتان سەئىدخانىنىڭ يارلىقى بىلەن بەرپا قىلىنغان خانلىق مەدرىسە، ساقىيە مەدرىسەلىرىگە بېرىپ، تالىپلارنىڭ ئوقۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى، دەرس تەكشىدى، موللا - ئۆلىمالار بىلەن ھەمسۆھبەت بولدى. مۇدەررىس ۋە تالىپلارنىڭ ئوقۇش - ئوقۇتۇش، تۇرمۇش

راسخوتىغا قوشۇپ ئىشلىتىش ئۈچۈن بەش مىڭ سەر كۆمۈش تارتۇق قىلدى. شەخسلەر ئىلكىدە بولمىغان شەھەر ئەتراپىدىكى بوز يەردىن ئىككى يۈز چارەك كېلىدىغان زېمىننى مەدرىسەلەرگە ۋەخپە قىلىپ بېرىشكە يارلىق چۈشۈردى.

ئىككىنچى ھەپتىسى ئابدۇرەشىدخان مىرزا ئوبۇلھادىبەگنى ئېلىپ ئىستىقامەت ئۈچۈن يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازارىغا چىقتى. قىزىلدەريا بىلەن تۇمەن دەريا ئارىلىقىغا جايلاشقان بۇ مازار خارابىگە ئايلىناي دەپ قالغانىدى. ئابدۇرەشىدخان ئېتىكاپخانا، مەسچىت، گۈمبەز، پەشتاقلارنى تەپسىلىي كۆرۈپ بېشىنى چايقىدى.

— مازار خەتەر ئاستىدا قاپتۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلىم ئەھلىگە پىر ـ ئۇستاز بولۇپ ئۆتكەن، نەچچە يۈز يىلدىن بېرى نامى ئۇنتۇلماي كېلىۋاتقان مۇتەپەككۇر ئالىمدۇر. بۇ مازارنىڭ خارابلاشقىنىدىن تەختىمنىڭ ئۆرۈلگىنى خوپتۇر. شۇڭا، بۇنى مۇۋاپىق ئورۇنغا يۆتكىمەك ئىنتايىن زۆرۈردۇر.

— باش ئۇستىگە، سۇلتانىم، بۇ ۋەزىپىنى پېقىرغا تاپشۇرسىلا.

— بۇ مازارنى قايتا بىنا قىلىش ئۈچۈن خانلىق خەزىنىدىن ئون مىڭ سەر كۈمۈش ئاجرىتىلسۇن.

ئۇلار قايتقۇچە بۇ ھەقتە كۆپ مەسلىھەتلەشتى.

ئاردىن يەنە ئون نەچچە كۈن ئۆتتى. بەھرام، تۇرغۇنبەگلەردىن ھېچبىر خەۋەر كەلمىدى. «مىرزا ئەلى تاغاي ناھايىتى ھىيلىگەر ھەم رەھىمسىز. بەھرام غەيرەتلىك، قورقۇمسىز بولغىنى بىلەن، ئاق كۆڭۈل، ياۋاش. تۇرغۇنبەگ جاسارەتلىك سەركەردە بولسىمۇ، تەدبىرلىك ئەمەس. ئۇلار ئۇ مەككارنىڭ تۈزىقىغا چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن. ئەمىر ئەكرەم بىلەن ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن بارمىساق بولمىغۇدەك ...» مۇشۇ ئويغا كەلگەن ئابدۇرەشىدخان ناشتىدىن كېيىنلا دىۋانخانىغا باردى. ئوبۇلھادىبەگ باشلىق ئەمىر –

ئەركانلار بىلەن كېڭىشىپ يولغا چىقماقچى بولۇپ تۇرۇۋۇندى، ئوبۇلھادىبەگ بەھرامىلارنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇشقا ئەۋەتكەن چاپارمەن قارا تەرگە چۆمگەن ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە ئوردىغا كىرىپ كەلدى. چاپارمەن دىۋانخانىغا كىرىپ سالام بەجا كەلتۇرۇپ، دېدى:

— خان ئالىيلىرى، سەردار بەھرام ھەمراھلىرى بىلەن كېلىۋاتىدۇ.

— قەيەردە؟ دەرھال ئالدىمغا كىرسۇن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان.

— خوپ، ئالىيلىرى، چىقىپ ئېيتاي.

چاپارمەن كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئۇستىبېشى توپا ـ چاڭغا مىلەنگەن، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن سەردار بەھرام دىۋانخانىغا كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئالىيلىرى، يولغا قارىتىپ قويدۇم، كەچۈرگەيلا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، سەردار. مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئىز ـ دېرىكىنى ئالالىدىڭلارمۇ؟

— ئالدۇق، ئالىيلىرى، ئۇ خۇنپەر خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس بىلەن خوتەننىڭ قاراتېگىن دېگەن يېرىگە قېچىپ كېتىپتۇ، — دېدى بەھرام تۇتۇپ كېلىلمىگىنى ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىپ.

— دەرھال يولغا چىقايلى. ئۇنى تۇتمىغۇچە پايتەختكە قەدەم باسمايمەن. بەھرام، سىلەر ئالدىمىزدا يولغا چىقىپ ئۇ مۇناپىقنىڭ مۆكۈنگەن يېرىنى تېپىڭلار، زىنھار قاچۇرۇپ قويماڭلار!

— باش ئۈستىگە، ئالىيلىرى، — بەھرام ئۈچقاندەك چىقىپ كەتتى.

5

ئابدۇرەشىدخان پىشىن نامىزىدىن كېيىن ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر - ئەركانلار بىلەن يولغا چىقتى. ئۇلار ھەتتا يارکەندتىمۇ توختىماي، توققۇز كۈندە خوتەنگە يېتىپ باردى. ئەھلى خوتەن سۇلتاننى ئىززەت - ئىكرام بىلەن قىزغىن قارشى ئالدى. خوتەن شەھەر دەرۋازىسىدىن ئوردىغىچە ئاق پايانداز سېلىنىپ، مىڭلىغان ئاۋام ھۆرمەت بىلدۇردى.

سەردار بەھرام ئاۋامنىڭ ياردىمى بىلەن قاچقۇنلارنى قاراتىپگىندىن تۈتۈپ كەلدى. مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسنىڭ باشلىرىغا تاغار كىيدۇرۇپ قويۇلغان، ئۇلارغا ئەگىشىپ قاچقان سەردار، بەگ، سىپاھلار چەمبەرچاس باغلانغاندى. خوتەن ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسنىڭ بېشىدىكى تاغار ئېلىۋېتىلدى.

مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئوڭ قولىدىكى بىلەن ئوڭ قولى يوق ئىدى. بېشىدىكى شاپاق دوپپا ياغلىشىپ كەتكەن، ئۇزۇن تونچە چوتار كۆڭلەكنىڭ پېشى لاي يۇقى چورۇقىغا تېگىپ قالغان، چۈچىلىق ئىشتانبېغى ئېغىدا ساڭگىلاپ قالغاندى. سەمرىپ سامان تەققان تاغاردەك بولۇپ كەتكەن مىرزا ئەلى تاغاي مۇشۇ بىر ئاي ئىچىدە ئورۇقلاپ، كۆزلىرى گۆردەك ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن، ئۇنىڭدىكى مەنمەنلىك، ياۋۇزلۇقتىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.

ئۇنىڭغا باشتىن - ئاياغ سەپسېلىپ چىققان ئابدۇرەشىدخان تەقدىرنىڭ بۇ كارامىتىگە ھەيران قالدى.

— سېنىڭ ماڭا دەيدىغان گېپىڭ بارمۇ؟ — سورىدى ئۇ مىرزا ئەلى تاغايغا تىكىلىپ.

— بار، سۇلتان ئالىيلىرى، بار. بىر قوشۇق قېنىمدىن

كەچسىلە، ــ مىرزا ئەلى تاغاي تاشپاقمەدەك ئۆملەپ كېلىپ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئايىغىغا باش قويدى.

«جان تالمىشۇاتقان لالما ئىتنىڭ ئۆزىغۇ بۇ. ئەجەب كىچىكلەپ كېتىپتا. ئاللانىڭ جازاسى نېمىدېگەن تېز كەلگەن - ھە ! بۇنى ماڭا ئىبرەت قىلغان، ئەي، ئۇلۇغ رەببىم، گۇناھىمدىن ئۆتۈپ، ئادالەتنى جارى قىلدۇرغىن» دېدى ئابدۇرەشىدخان ئىچىدە.

ــ بۇنىڭدىن باشقا سۆزۈڭ يوقمۇ؟ گۇناھىڭنى بوينۇڭغا ئالدىڭمۇ؟

ــ بۇنىڭدىن باشقا يەنە نېمە سۆزۈم بولسۇن، خان ئالىيلىرى، گۇناھىمنى بوينۇمغا ئالماي نېمە ئىلاجىم؟ مەن، مەن ئازدىم، نەپسى خاھىشىمغا بېرىلدىم، ئادەم ئۆلتۈردۈم. گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، ــ يېلىنىپ - يالۋۇردى مىرزا ئەلى تاغاي. ئۇنىڭ ئەس - يادى تىرىك قېلىشتا ئىدى. بۇ مۇمكىنمۇ - ھە ! تەقدىرنىڭ جازاسىدىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولامدۇ؟

ــ خان بولۇشنى ئويلىغانمۇ؟

ــ ئويلىغان، خۇدا خالىمىسا بەگ بولماقمۇ تەس ئىكەن.

ــ سەييىدمۇھەممەد مىرزا قەتل قىلىنغاندا، نېمىلەرنى ئويلىغانىدىڭ؟ ــ سوردى ئابدۇرەشىدخان ھەسرەتلىك تىنىپ.

ــ خان بولۇشنى، ياق، ياق، ھەددىم ئەمەس، ئۇنىڭ ئورنىغا چىقىشنى، ــ دېدى مىرزا ئەلى تاغاي، ــ گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، سۇلتانىم.

ــ بەس ! مېنى قەتل قىلىشقا كىمنى ياللىغانىدىڭ؟

ــ ھارىس نەجمىدىن دوغلاتنى.

ــ ئۇنى نېمىشقا ئۆلتۈردۈڭ؟

ــ ماڭا ئاسىيلىق قىلغىنى ئۈچۈن.

ــ تايغانبەگنىچۇ؟

ــ ئالىيلىرىغا سادىقلىقىمنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن.

ــ مەن شۇ چاغدا ساڭا ئېشىنىپ كەتكىنىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى

گۇناھكار ھېسابلايمەن، مەلۇن. شۇنىڭدىن تارتىپ سېنى ساداقەتمەن ۋەزىرىم ھېسابلاپ، ھەممە ئىشتا سەندىن مەسلىھەت ئالغانىدىم، بۇ راستقۇ؟

— راست، خان ئالىيلىرى، شۇنىڭ ئۈچۈن بولسىمۇ گۇناھىمدىن ئۆتسىلە.

— شۇنىڭ ئۈچۈن، سەن ئۆلۈمگە مەھكۇم. خانلىقىمىزنىڭ يۆلەنچۈكى، ساداقەتمەنلەرنىڭ ئۇلگىسى بولغان سەييىدمۇھەممەد مىرزا ۋە ئەلى سەئىد كۆكۈلداشنى سەن بىلەن خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئۆلۈمگە بۇيرۇدۇم، ئەبلەخ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزۈمنى، سېنىمۇ كەچۈرمەيمەن. قېنى ئېيتقىنا، مەرھۇم ئۇستازنىڭ بىگۇناھ ئوغلى بىلەن مىرزا ئابابەكرنىڭ ئىككى ئوغلىنى نېمە ئۈچۈن خورلاپ ئۆلتۈردۈڭ؟ نېمىشقا ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىنى زىندانغا تاشلىدىڭ؟ — ئابدۇرەشىدخان غەزەپ بىلەن ئۇنىڭ بىقىنىغا قاتتىق تەپتى.

مىرزا ئەلى تاغاي نەچچە قەدەم نېرىغا دومىلاپ چۈشتى چىرايى ئاغرىقتىن كۆكىرىپ كەتتى.

— مەن، مەن ... — ئۇنىڭ ئاغزىغا گەپ كەلمىدى.

— سەن تاغام ئەمىن خوجا سۇلتاننى قاچۇرۇۋەتتىڭ. باھادىر رۇستەمبەگنى قەتل قىلدىڭ. بۇنىڭ بىلەن قالماي، سەردار بەھرامنىڭ ياشانغان ئانىسىنىمۇ ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتىڭ. سەن بۇ قانخورلۇقۇڭنى ئاشكارىلانمايدۇ، دەپ چۆچۈرىنى خام سانىغانىدىڭ. جانابىي ئاللا ئۆزى ئادىل، ھەممە قىلمىشلىرىڭنى ئاشكارىلىۋەتتى.

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، خان ئالىيلىرى. تۇۋا قىلىپ گۇناھىمنى يۇيای، — مىرزا ئەلى تاغاي ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئالدىغا يەنە ئۆمىلەپ كەلدى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭدىن بىرگىنىپ ئارقىسىغا بىر قەدەم يېنىپ، قىلىچىنى غىلىپىدىن سۇغۇردى:

— جايىڭدىن قىمىرلىما، بولمىسا ئىت كاللاڭنى چېپىپ

تاشلايمەن !

مىرزا ئەلى تاغاي كىرپىدەك تۇگۈلۈپ قالدى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئېلىپ، چىرايى دات باسقان تۆمۈردەك تاتىرىپ كەتكەن خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسقا، يەردىن باش كۆتۈرمەي دۇمچىيىپ تۇرغان ئابدۇغوپۇربەگكە قارىدى. ئۇلارنىڭ قوللىرى ئارقىسىغا باغلانغانىدى. يەنە بىر گۇناھكارنىڭ يوقلۇقىنى بىلگەن ئابدۇرەشىدخان قىلىچ كۆتۈرۈپ تۇرغان بەھرامغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى.

— بۇلار ئارىسىدا ھامىد قەللات يوقمۇ؟

— ئۇ تۇرپانغا كېتىپتۇ، ئالىيلىرى، — جاۋاب بەردى سەردار.

— بۇلارنى قەيەردىن تۇتتۇڭ كەلدىڭىز؟

— قاراتېگىندىن، ئالىيلىرى.

— قانداق تۇتتۇڭلار؟ قېنى سۆزلەڭ.

— ئالىيلىرى، بىز ئاۋۋال ئابدۇغوپۇربەگنى تۇتۇپ، ئالدىمىزغا سېلىپ خوتەنگە ئەكەلگەنىدۇق. ئۇ جېنىنى قۇتقۇزۇش ھەلەكچىلىكىدە بىزنى ئۇدۇللا قاراتېگىنگە باشلاپ باردى. ئۇ بىر تەرىپى جاڭگال، بىر تەرىپى باياۋان، خىلۋەت، كۆجۇم قىشلاق ئىكەن. بىز تېنىمەيلا بۇ قىشلاقنىڭ يۇزبېشى ئابدۇسوپۇربەگنىڭ ئۆيىگە كەلدۇق. ئۇ چوڭ بىر قورۇدا تۇرىدىكەن، ئىشىكىگە تۆت قاراۋۇل قويۇپتۇ.

— نەگە بارىسىلەر؟ بۇ دەڭ ئەمەس ! — دەپ بىزنى توستى.

— بۇلار ئىنىمنىڭ مېھمانلىرى، — دېدى ئابدۇغوپۇربەگ كۆزۈمنىڭ ئىچىگە قاراپ.

قاراۋۇللار ئىشىكنى ئېچىپ بەردى. بىز تال باراڭلىق ھويلىغا كىردۇق. كۇن قىيام بولغانىدى. بەدىشقا ئېلىنغان تاللاردىن ساپاق ـ ساپاق ئۇزۇم ساڭگىلاپ تۇراتتى. بەدىش ئاستى ۋە كەڭ پېشايۋاندا بىرقانچە ئادەم بەخىرامان سايداپ ئولتۇرۇشاتتى. بىزنى كۆرۈپ دۇرردە تۇرۇپ كېتىشتى. ئۇلار

ئارىسىدا مىرزا ئەلى تاغاي بىلەن خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسمۇ بار ئىدى. ئۇلار مېنى كۆرۈپ، چىرايى كونا تېرىدەك تاتىرىپ كېتىشتى، قوللىرىنى بېلىگە ئېسىۋالغان خەنجەرگە ئۇزارتىشتى. بىر چەتتە تۇرغان نەجىمدىن مەخدۇم، زوھۇرىددىنبەگ، ئابدۇسوپۇربەگلەر ئالدىمىزغا دېۋىلەپ كەلدى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بىزنىڭ ئەزىمەتلەر ئۇلارنىڭ بېشىدا قىلىچ ئوينىتىپ، قىمىرلاشقىمۇ ئىمكان بەرمىدى. سۇلتان ئالمىلىرى، كەچۈرسىلە، بۇ مۇناپىقنىڭ خەنجەر سالماقچى بولغان قولىنى قىلىچ ئۇرۇپ بىلىكىدىن كېسىپ تاشلىدىم. ئۇنىڭ قۇلقىنىمۇ كېسىۋەتتىم. مېنىڭچە بولغاندا چاناپ قېيما – چېيما قىلىۋەتسەم ياخشى بولاتتى، — بەھرام سۆزدىن توختاپ تۇگۈلۈپ ياتقان تاغايغا ھومىيىپ قارىۋىدى، ئۇ ساق قولى بىلەن كۆزىنى ئېتىۋالدى.

— ئۇلارنىڭ ئادەملىرى نەدە ئىكەن، قارشىلىق قىلمىدىمۇ؟

— خان ئالمىلىرى، بىزگە قولايلىق بولغىنى، بۇلار ئادەملىرىنى ئىككى - ئۈچتىن بۆلۈپ قورۇ ئەتراپىغا كۆزەتچىلىككە قويۇپتىكەن، بىر - بىرلەپ تۇتتۇق. مىرزا ئەلى تاغاينىڭ قولىنى داغلاپ تېڭىپ قويغانىدىم، يولدا ھوشىغا كەلدى. جېنى چىڭ ئەبلەخ ئىكەن بۇ.

— ھەي، تاغاي، ھامىد قەللاتنى تۇرپانغا نېمە ئۈچۈن ئەۋەتتىڭ؟ — دەپ سوريدى ئابدۇرەشىدخان.

مىرزا ئەلى تاغاي شاپاق دوپپىسى نەگىدۇر ئۇچۇپ كەتكەن تاز بېشىنى كۆتۈردى:

— مەنسۇرخاندىن ياردەم سوراشقا ئەۋەتكەن، ئالمىلىرى. گۇناھىمدىن ئۆتسىلە.

ئابدۇرەشىدخان بىگىز بارمىقىنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ، دېدى:

— مىرزا ئەلى تاغاي، ئاللادىن كەلگەن ئەجەلنى بىر مىنۇتمۇ كېچىكتۈرگىلى بولمايدۇ. سەن بۇگۈن خۇدا بۇيرۇسا زاۋال ۋاقتىدا چالما ـ كېسەك قىلمىسەن. بۇ جازامۇ ساڭا ئازلىق

قىلىدۇ. پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، توۋا ـ ئىستىغپار ئېيت، ـــ ئۇ سۆزىنى توختىتىپ بەھرامغا قاردى، ـــ ئوبدان قارىغۇ، پەخەس بولۇڭ.

بەھرام نۆكەرلەرگە مىرزا ئەلى تاغاينى ئەكېتىشنى بۇيرۇدى.

ئابدۇرەشىدخان غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى قوللىرى باغلانغان گۇناھكارلارغا تىكتى.

ـــ سابىق ئاتا ۋەزىر خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاس خانلىقىمىزغا ئاسىيلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇگۈن زاۋال ۋاقتىدا دارغا ئېسىلسۇن.

نەجمىدىن مەخدۇم مەنسۇرى مىرزا ئەلى تاغاينى قوللاپ، ئۇنىڭ بىگۇناھ كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈشىگە، زىندانغا تاشلىشىغا ھەمدەم بولغانلىقى ئۈچۈن، زىندانغا ئۆمۈرلۈك بەند قىلىنسۇن.

زوھۇرىددىنبەگ مىرزا ئەلى تاغايغا ساداقەت بىلدۈرۈپ، ئۇ بۇيرۇغان ئىشنى قىلىپ كەلگەن ۋە بىللە قاچقانلىقى ئۈچۈن، زىندانغا بەش يىللىق بەند قىلىنسۇن.

ئابدۇغوپۇربەگ بىلەن ئابدۇسوپۇربەگ مىرزا ئەلى تاغاينى قانات ئاستىغا ئېلىپ، خانلىقىمىزغا ئاسىيلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن، زىندانغا بىر يىللىق بەند قىلىنسۇن.

مىرزا ئەلى تاغاي بىللە ئېلىپ ماڭغان ياساۋۇل، سىپاھلار قويۇپ بېرىلسۇن.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ ھۆكمىنى سۆزمۇسۆز يارلىق قىلىپ يازغان مىرزا ئوبۇلھادىبەگ پۈتۈن مەملىكەت ئەھلىگە جاكارلاش ئۈچۈن جارچىلارغا تاپشۇردى.

گۈگۈم چۈشكەندە مىرزا ئەلى تاغاي خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى قىيپاش دۆڭ ئۈستىدە چالما ـ كېسەك قىلىندى. خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسنىڭ شۇم بېشىمۇ دار ئۈستىدە ساڭگىلاپ قالدى.

يەتتىنچى باب

مەنسۇرخانىنىڭ ئەپۇ سورىشى

1

ئەمىر ئەكرەم، مىرزا ئوبۇلھادىبەگ قاتارلىق ئەربابلارنى قايتۇرۇپ، بەھرام قاتارلىق سەردار، سىپاھلار بىلەن خوتەنده قالغان ئابدۇرەشىدخان باش كۆزده يارکەندکه قايتىپ كەلدى. ئۇ گەپدان، قىزىقچى ھاشىم ئاخۇن ساتىراشنىمۇ بىللە پايتەختكه ئەكەلدى.

نۇرنىسا سۇلتان بېگىم مىجەزى چۈس سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئېغىر - بېسىق بولۇپ قالغىنىدىن سۆيۈنۈپ، بۇ قېتىمقى سەپەر سۇلتاننى خېلى تاۋلاپتۇ، دەپ ئويلىدى. قىزىققان كۆيۈ ئوغلىنىڭ تەمكىن بولۇپ قالغىنىغا سۇلتان نىگار خېنىم ئەجەبلەندى. قىزىقى چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئېرىنىڭ جىمغۇر بولۇپ قالغىنىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلدى، ھەرقانچه ئويلاپمۇ بۇنىڭ تېگىگه يېتەلمىدى. بۇنىڭدىكى سىر ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئۆزىگىلا ئايان ئىدى: سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ۋاپاتى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن يۈز بەرگەن پاجىئەلەر، مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئاسىيلىق قىلمىشلىرى ئۇنى ئەنه شۇنداق ئېغىر - بېسىق قىلىپ قويغان، چىدام - غەيرىتىنىمۇ ئاشۇرغانىدى.

«ئاللا ماڭا قانلىق جىنايەت سادىر قىلغان گۇناھكارلارنى جازالاتتى، ئەمما مېنى جازالىمىدى. بۇ زادى نېمه ئۈچۈن؟» بۇ سوئال ئۇنى خىيالچان قىلىۋەتكەن، نەزەر دائىرىسىنى

كېڭەيتكەنىدى. ھەربىر سۆزنى ئويلاپ دېيىشكە، ھەربىر ئىشنى دەڭسەپ، پىلانلاپ قىلىشقا دەۋەت قىلاتتى. بۇ سوئال ئۇنى چوڭقۇر تەپەككۇر قاينىمىغا غەرق قىلاتتى، مۇزىكا چېلىشقا، شېئىر يېزىشقا ئىلھاملاندۇراتتى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇچ كۈن دەم ئالغاچ، سەئىدخاننىڭ مەقبەرىسىدە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن سۇلتان ساريىغا كىرىپ تەختتە ئولتۇردى. كۆپ ئويلىنىپ، ئەمىر ـ ئەركانلارنىڭ مەسلىھەتىنى ئالغاندىن كېيىن خەزىنە ۋەزىرى نىزامىدىنبەگنى ئاتا ۋەزىرلىككە، ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاسنى ئىشىكئاغىسىلىققا، مىرزا ئوبۇلھادىبەگنى كاشغەرنىڭ ھاكىمبەگلىكىگە تەينىلەپ يارلىق چۈشۈردى. ئوردىدىن جىمغىنا كېتىپ قالغان ئوقۇمۇشلۇق ئەمىرلەرنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرىپ، ئۆز رازىلىقى بىلەن ئەسلىدىكى خىزمىتىگە قويدى. گۈلئىھرەم ئوردىسىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرى سەئىدخان ۋاقتىدىكىدەك جانلىنىپ كەتتى.

بۇگۈن ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارلىقىغا تەينىلىنىپ، ئەمىرلىككە كۆتۈرۈلگەن بەھرام ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندە، مەريەمنىسا ئىككى خىل تاماقتا تۈتۈش قىلغاندى. سەۋزە قەلەمچە قىلىنىپ، گۈرۈچ يۇيۇلغان، ئۈگرە كېسىپ قويۇلغاندى.

ـــ بەللى، خوتۇن، بۇگۈن ئىشلار باشقىچىغۇ. بۇ شاپتۇل، ئەنجۈر، قوغۇنلارنى ئۆزۈڭلا بازاردىن ئەكەلدىڭلىمۇ؟ ـــ دېدى بەھرام ئاشخانىغا كۆز سېلىپ.

ـــ سىلىگە خۇش خەۋەر، بويۇمدا قاپتۇ.

بەھرام گۆشنى قورۇۋاتقان خوتۇنىنىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويدى.

ـــ راستما؟ شۇنىڭ ئۈچۈن مېنى مېھمان قىلماقچى بوپسىلە ـ دە، خوتۇن؟ لېكىن، مەن قۇرۇق قول كېلىپ قاپتىمەن. توختاڭلا...

بەھرام تاشقىرىغا ماڭدى.
— نەگە بارىدىلا؟
— بازاردىن سۆيۈنچىگە ئوبدان نەرسە ئەكىلىمەن.
— بولدى بارمىسىلا، كاشغەر، خوتەندىن شۇنچە كۆپ نەرسە ئەكەلدىلىغۇ. ئەمدى بالا تۇغۇلغاندا ئەكىلەرلا، — مەرىيەمنىسا ھويلىغا چىقىپ بولغان ئىرىنى قولىدىن تارتىپ مېھمانخانىغا ئەكىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ، قولتۇقىغا ياستۇق يۆلەپ قويدى، — مۇشۇ يەردە پۈت ـ قوللىرىنى سۇنۇپ ئارام ئالسىلا. بېشىمدا قاراپ تۇرسىلا قولۇم تىترەپ ئىش قىلالمايدىكەنمەن. ھە راست، ئاشخانىدىكى مېۋىلەرنى چۈشتە پاتمىخان ئاچام ئىلىپ كەپتىكەن، بەك خۇش بولدۇم. ئۇنى ھالۋا، مانتا بىلەن ئۇزاتتىم. سىلىگە سالام ئېيتتى.
— سەپەردىن كەلگەندىن بېرى ئۇلار بىلەن كۆرۈشەلمىدىم. مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ چالما ـ كېسەك قىلىنغىنىنى سۆزلەپ بېرىپ، خۇش قىلمۇەتسەم بولاتتى ئۇلارنى، — دېدى بەھرام شاپ بۇرۇت تۇردى قاڭرۇقنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ.
— ئۇ ئىشنى تېخى ماڭمۇ تۇزۇك سۆزلەپ بەرمىدىلە، پولۇنى دۇملۇپتىپ كىرەي، تەپسىلىي سۆزلەپ بەرسىلە. مەنمۇ سىلىگە بىر قىزىق ئىشنى سۆزلەپ بېرىمەن، ئاڭلىسىلا ھەيران قالىدىلا، — مەرىيەمنىسا ئاشخانىغا چىقىپ ۋاراقشىپ قاينىۋاتقان سەۋزە، گۆش ئۇستىگە گۈرۈچنى سالدى ـ دە، يەنە بىردەم قاينىتقاندىن كېيىن تۇۋاقنى ياپتى. ۋىلىلداپ تۇرغان چوغنى تارتىۋېتىپ، بەھرامنىڭ يېنىغا چىقتى.
— ئاش دەم يېگۈچە مىرزا ئەلى تاغاي دېگەن مەرەزنىڭ ئاقىۋىتىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرسىلە، — دېدى ئۇ ئېرىگە نازلىق بېقىپ.
— ئاۋۋال سىلى سۆزلەڭلا، خوتۇن، گېپىڭلىنى بەك سېغىنىپ كەتتىم، سەپەردىن كەلگەندىن بېرى خىزمەت بىلەن بولۇپ تۇزۇك مۇڭدىشالمىدۇق، — بەھرام يېلىنغان قىياپەتتە

مەريەمنىساغا باقتى.

— ماقۇل، ئېرىم، قۇلاقلىرىنى دىكۈ تۇتسىلا. تۇردى ئاخۇن ئاكام ئۆيلەندى.

— ئۆيلەندى؟ — ھەيران قالدى بەھرام، — كىمگە ئۆيلەندى، پاتمىخانچۇ؟

— مىرزا ئەلى تاغاينىڭ مەستۇرىخان دېگەن ئۇچىنچى خوتۇنىنى ئالدى. پاتمىخان ئاچام بۇ «كېلىن»نى ئۆزى باغقا يۆتكەپتۇ.

— راست، بۇ بەك قىزىق گەپ ئىكەن، «مىڭ بىر كېچە ھېكايىلىرى»دىن قېلىشمىغۇدەك. تۇردى قاڭغۇق ئۇ خوتۇننى قانداق تېپىپ ئالغاندۇ، پاتمىخان ئاچىنى قانداق ئۇناتقاندۇ؟

— سىلى بىلمەيدىلا، ئېرىم، پاتمىخان ئاچام ئەر زاتىغا قىزىقمايدىغان غەلىتە ئايال. شۇڭا، شۇنچە يىل تۇردى ئاخۇن ئاكامغا خوتۇن بولسىمۇ، تۇغمىغان. ئېرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئارزۇسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا يەنە بىر ئايالنى نىكاھلاپ قويۇشنى كۆڭلىگە پۈككەن ۋە بۇ ئويىنى تۇردى ئاخۇن ئاكامغا ئېيتقان. ئەزەلدىن ئايال زاتىغا ھېرىس بۇ ئادەم پاتمىخان ئاچامنىڭ بۇ تەكلىپىگە خۇشاللىق بىلەن قېتىلغان ۋە مىرزا ئەلى تاغاينىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئۇن، گۈرۈچ، ياغ - گۆش يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇرغان مەستۇرىخاننى ئالدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. قارىغاندا ئۇ ئىككىسى بۇرۇنلا بىر - بىرىگە ئىچ پەش تارتىشىپ قالغان بولسا كېرەك. بۇ دەل سىلى مىرزا ئەلى تاغاينى تۇتۇش ئۈچۈن كەتكەن كۈنلەر ئىدى. مەستۇرىخان ئېرىدىن ئاجرىشىش ئۈچۈن قازىخانىغا ئەرز سۇنۇپتىكەن، قازى ئاجراشقانلىق توغرۇلۇق ھۆكۈم چىقىرىپتۇ. ئالدىنقى ھەپتە ئىددەت ۋاقتى توشۇپتىكەن، تۇردى ئاخۇن ئاكام ئۇنىڭ بىلەن نىكاھ ئوقۇتتى. مەستۇرىخاننى پاتمىخان ئاچام ئىككىمىز باغقا يۆتكەپ ئاچقتۇق. تۇردى ئاخۇن ئاكام ئۇنىڭغا باغدىن ئايرىم ئۆي تۇتۇپ بېرىپتۇ. ئەمدى سىلى مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ھېكايىسىنى

سۆزلەپ بەرسىلە، — مەريەمنىسا گەپىنى توختاتتى.
— ماقۇل، سۆزلەپ بېرەي، لېكىن دېگەندەك قىزىق ئەمەس، — دەپ سۆزنى باشلىدى بەھرام، — سۇلتان ئابدۇرەشىدخان مىرزا ئەلى تاغاينى چالما ـ كېسەك قىلىشقا ھۆكۈم قىلدى. ئۇ ئەبلەخنى زاۋال ۋاقتىدا يالاپ خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى خوخا ـ تىكەن قاپلاپ كەتكەن يارلىققا ئاچىقتۇق. نەچچە مىڭ خالايىق بىللە چىقتى. ئوڭ قولى بىلەن ئوڭ قۇلىقى كېسىلگەن مىرزا ئەلى تاغاي ئۆرە تۇرالمىغىنى ئۇچۇن، ئۇنى يار ئۇستىدە ئولتۇرغۇزۇپ قويدۇق. «بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، خان ھەزرەتلىرى» دەپ يېلىندى. «ئىستىغپار ئېيت!» دەپ بىرىنچى بولۇپ قولۇمدىكى چالمىنى ئۇنىڭ شۇم بېشىغا ئاتتىم. شۇنىڭ بىلەن يامغۇردەك ياغقان چالما، تاش بىردەمدىلا ئۇنى كۆمۈۋەتتى. ئۇ ئولتۇرغان يەردە بىر دۆۋە چالما ـ كېسەك پەيدا بولدى. ئامرىقىم، ئۇ ياۋۇزنىڭ ھاياتى ئەنە شۇنداق ئاياغلاشتى. قانخور خوجا شاھمۇھەممەدى بارلاسمۇ شۇ ۋاقىتتا دارغا ئېسىلدى.
— ئىسىت، خوتەندە بولسام مەنمۇ ئۇنىڭ ئۇياتسىز كۆزلىرىگە چالما ـ كېسەك ئاتقان بولاتتىم، ئاخىر ئۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇپتۇق. ئاللاغا چەكسىز شۇكۇر، — مەريەمنىسانىڭ مۇڭلانغان كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە ياش ئېقىپ بەھرامنىڭ قولىغا چۈشتى. بۇ خۇشاللىق يېشى ئىدى.
ئۇلار پولۇنى يەپ، ئۇگرىنى ئىچىپ بولغۇچە بىر ـ بىرىگە ئۇنسىز بېقىشىپ ئولتۇردى. ئاغزىدا دېيەلمىگەن گەپلەرنى كۆزلىرى ئارقىلىق ئىزھار قىلىپ بەخت بۇلىقىغا چۆمۈلۈشتى...
بۇگۈن جۇمە كۈنى ئىدى. بەھرام خوتۇنى بىلەن پاتمىخانلار تۇرۇۋاتقان مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ېغىغا چىقتى. بۇ باغ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ يارلىقى بىلەن تۇردى قاتۇرۇقا تەۋە بولغانىدى. ئۇلارنى بۇ ئادەم چوڭ ـ كىچىك ئىككى خوتۇنى بىلەن

كۇتۇۋالدى. پاتمىخان كۇندىشى بولغان مەستۇرىخانغا ئۆز سىڭلىسىدەك مۇئامىلە قىلىۋاتقىنىدىن بەھراممۇ، مەريەمنىسامۇ سەل ئەجەبلەنگەندەك بولدى - يۇ، ئۇلارنىڭ مۇئامىلىسىدە قىلچە ساختىلىق يوقلۇقىنى بىلىپ خۇرسەن بولۇشتى. كەچكىچە باغنىڭ مېۋىلىرىگە قېنىپ، ئاچىققان بىر گىلەم، ئىككى كۆڭلەكلىك ئەتلەسنى ئۇلارنىڭ ئالدىدا قويۇپ قايتىپ كىرىشتى.

بەھرام ھەر كۈنى ئوردىدا بولاتتى. نۆكەر، ياساۋۇللارنى كۆزدىن كەچۈرەتتى، مەشىق قىلدۇراتتى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ سۆھبىتىدە بولاتتى، تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلاتتى. ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئىككى قېتىم مەنسۇرخاننىڭ ئالدىغا چاپارمەن ئەۋەتتى. ھەر ئىككى چاپارمەن ئابدۇرەشىدخاننىڭ تاغىسىغا يازغان ھامىد قەللاتنى تۇتۇپ پايتەختكە ئەۋەتىپ بېرىش توغرىسىدىكى مەكتۇپنى ئەكەتكەنىدى. ئالتە ئاي ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇلاردىن دېرەك بولمىدى. بەھرام بۇنى ئويلىغانسېرى ئىچى تىت - تىت بولاتتى.

مەريەمنىسا يەڭگىپ، ئۇ يەنە بىر قېتىم بەخت بۇلىقىغا چۆمۈلدى. ئوغۇل تۇغقانىدى، ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا دەۋرانبەگ دەپ ئات قويۇپ بەردى.

بىر يىل ئۆتتى، تۇرپانغا كەتكەن چاپارمەنلەر كەلمىدى. ئابدۇرەشىدخان مەرھۇم تاغىسى ئەمىن خوجا سۇلتاننىڭ قىزى دىلدارئاي بېگىمنى چوڭ ئوغلى ئابدۇللەتىفخانغا ئېلىپ بەردى. تويدىن كېيىن بەھرام ئابدۇرەشىدخاننىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن ئون نەپەر چاپارمەننى يەنە تۇرپانغا ماڭدۇردى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدە ئۇستازلىق رولىنى ئويناپغان ئەمىر ئەكرەمنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلاتتى، ئۇنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئىخلاسمەن شاگىرتتەك تۇتاتتى. ئابدۇلەتىفخان بىلەن ئابدۇلكېرىمخاننى بىللە جەڭ مەشقى قىلدۇراتتى. بۇ شاھزادىلەر ئات مىنىش، ئوقيا، مىلتىق ئېتىش، نەيزە سانجىش، قىلىچ ۋازلىق

ماهارەتلىرىنى ياخشى ئۆگەنگەنىدى. ھەر ھەپتىنىڭ سەيشەنبە، چارشەنبە كۈنلىرى ئۇلارنى شىكارغا ئاچىقىپ ماھارىتىنى بىللە سىنايتتى.

خەتتات شاھسەئىد ئالىم بۇ ئىككى شاھزادىگە ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئۆگەتكەندە، ئەكرەم بىلەن بەھرام بىللە تىڭشايتتى. ئۇلارغا ئەڭ كۆڭۈللۈك دەملەرنى ئابدۇرەشىدخان ئۇيۇشتۇرغان مۇزىكا كېچىلىكى، ئالىملار سۆھبىتى بېغىشلايتتى. مۇزىكا كېچىلىكى شەنبە ئاخشىمى، ئالىملار سۆھبىتى پەيشەنبە ئاخشىمى ئۆتكۈزۈلەتتى. ئابدۇرەشىدخان مۇقام مۇقەددىمىسىگە ساتار يېكى ئۇدنى چېلىپ باشلاپ بېرەتتى. مۇقام يېراقتىن ئاڭلانغان دەريا ئۆركىشىدەك يېكى مەيىن تاڭ شامىلىدەك ئاستا ـ ئاستا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلەتتى...

2

يەنە بىر يىلمۇ ئۆتتى. بىر ياشتىن ھالقىغان دەۋرانبەگنىڭ تىلى چىقتى، ئەمما تۇرپانغا كەتكەن چاپارمەنلەردىن تېخىچە خەۋەر يوق ئىدى. ئابدۇرەشىدخان چاپارمەنلەرنى پات ـ پات سۈرۈشتۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ بىر كۈنى يەنە بەھرامغا تۇرپانغا كۆپرەك ئادەم ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى. بەھرام ئەمىر ئەكرەمنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئىزچى، چەۋەندازلاردىن تەركىب تاپقان قىرىق بىر چاپارمەننى تۇرپانغا ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتقاندا، ئاقسۇدىن ئادەم كېلىپ قالدى. ئۇ خوجا ئەلى باتۇرنىڭ ئابدۇرەشىدخانغا يازغان مەكتۇپىنى ئەكەلگەنىدى.

ئەمىر ئەكرەم بىلەن بەھرام مەكتۇپىنى ئېلىپ شۇ ھامان سۇلتان سارىيغا كىردى. چۈش بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئابدۇرەشىدخان ھەرەم قەسىرىگە قايتمىغان، تەختتە خىيالغا پېتىپ ئولتۇراتتى. ئەمىر ئەكرەم:

— خان ئالىيلىرى، ئاقسۇدىن كەپتۇ، — دەپ مەكتۇپىنى

ئابدۇرەشىدخانغا سۇندى.

ئابدۇرەشىدخان لېپاپىنى ئېچىۋىدى، ئىككى پارچە خەت چىقتى. ئاۋۋال خوتەننىڭ پاتلىق قەغىزىگە يېزىلغان خەتنى ئوقۇدى:

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ بۇيۇك سۇلتانى ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرىغا ئاللانىڭ سالاملىرى بولغاي.

سالامدىن سوڭرە شۇنى مەلۇم قىلىمەنكى، سۇلتان مەنسۇرخان ئۇچ تۇمەن لەشكەر بىلەن كېلىپ ئاقسۇ شەھرىنى قامال قىلىۋالدى. پۇتۇن كۈچىمىزنى ئىشقا سېلىپ تاقابىل تۇرۇۋاتىمىز، دەرھال يارەمگە لەشكەر ئەۋەتكەيلا.

كامالىي ئېھتىرام بىلەن
قۇللىرى خوجا ئەلى باتۇر

قوشۇمىسى تۇرۇلگەن ئابدۇرەشىدخان ئاددىي سامان قەغەزگە يېزىلغان ئىككىنچى خەتكە كۆز يۈگۈرتتى:

نامۇناسىپ ئەمىر خوجا ئەلى باتۇرغا:

مەن نۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئۈستۈڭگە باستۇرۇپ كەلدىم. شۇم كاللاڭ نىجىس تېنىڭدە بار ۋاقتىدا سادىقىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ چىقىپ، شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى ماڭا تاپشۇر!

موغۇلىستانىنىڭ شانۇشەۋكەتلىك خانى سۇلتان مەنسۇرخان بىننى سۇلتان ئەھمەدخان

ھىجرىيە 943 - يىلى[1] جۇمادىيەلئەۋۋەلنىڭ 15 - كۈنى.

---

① ھىجرىيە 943 - يىلى — مىلادىيەنىڭ 1536 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

ئابدۇرەشىدخان دەرغەزەپ بولۇپ تەختتىن چۈشتى:
ـــ ئەمىر، ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۇچ تۈمەن لەشكەر بىلەن ئاتلىنىشقا ھازىرلىنىڭ.
ـــ باش ئۈستىگە، ئالىيلىرى، ـــ قولىنى كۆكرىكىگە ئالدى ئەمىر ئەكرەم.
ـــ ئەمىر بەھرام، سىز دەرھال كاشغەرگە بېرىپ، ئوبۇلھادىبەگ بىلەن ئىككى تۈمەن لەشكەرنى باشلاپ ئاقسۇغا ئاتلىنىڭ. بىز ئاقسۇ دەريasi بويىدا ئۇچرىشايلى.
ـــ خوپ، ئالىيلىرى، ـــ دېدى بەھرام.
ئابدۇرەشىدخان تەخت يېنىغا قويۇلغان شىرە ئۈستىدىكى قەلەم بىلەن كەشمىر قەغىزىگە يارلىق پۈتتى:

مىرزا ئوبۇلھادىبەگكە:
ئەمىر بەھرام كاشغەرگە يېتىپ بارغان ھامان ئىككى تۈمەن لەشكەر ئېلىپ ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقىڭ.
سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بىننى سەئىدخان
ھىجرىيە 943 ـ يىلى جۇمادىيەلئەۋۋەلنىڭ 26 ـ كۈنى.

ئەمىر ئەكرەم ئابدۇرەشىدخاننىڭ يېنىدا قالدى.
يارلىقنى ئالغان بەھرام يۈزدەك نۆكەر، ياساۋۇلنى باشلاپ ئۆيىگە كەلدى. كۆزىگە ياش ئالغان خوتۇنى بىلەن ئايرىلىشقا قىيماي خوشلاشتى. «داددا ـ داددا!...» دەپ تەلىپۈنگەن ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ سۆيۈپ، يەرگە دەسسىتىپ قويدى ـ دە، ئاتقا مىنىپ قامچا ئۇردى. ئۇلار بىرىنچى ئۆتەڭدە غىزالىنىۋالغاندىن كېيىن كېچىچە توختىماي يۇرۇپ سۇبھى ۋاقتى بىلەن يېڭىسارغا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە قورساقلىرىنى تويدۇرۇپ، ئاتلىرىغا بوغۇز بېرىپ ماڭغان يېتى نامازدىگەرگە قالماي كاشغەرگە يېتىپ كەلدى.
مىرزا ئوبۇلھادىبەگ خانىنىڭ پەرمانىنى كۆرۈپ، ئەمىر ـ

سەردارلارنى يىغدى. سەركەردىلەرگە ئىككى تۈمەن لەشكەر بىلەن ئاقسۇغا باردىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئەتە سەھەردە يولغا چىقىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق قىلىشنى تاپشۇردى. ئارقىدىن ئەمىر بەھرامنى مېھمانخانىسىغا باشلاپ كىردى.

— مەن ئۆيلەندىم، ئەمىر، بىر ئاي بولدى. كەچلىك غىزانى بىللە يەيلى، — دېدى ئۇ.

بەھرام ئۇنىڭ كېلىشكەن قەددى ـ قامىتىگە كۆز سېلىپ، «بۇ بەرنا يىگىتكە قايسى رەنا مەھبۇب بولغاندۇ؟» دەپ ئويلىۋىدى، خۇددى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغاندەك مىرزا ئوبۇلھادىبەگ كۈلۈمسىرىگىنىچە ئېغىز ئاچتى:

— ئەمىر جانابلىرى، ئاللادىن چەكسىز مىننەتدارمەنكى، ئۇ پېقىرنى شەيدا قىلغان دىلرەبانىڭ ۋەسلىگە يەتكۈزۈپ بەختىيار قىلدى. ئۇ رەنا مەرھۇم ئەمىر كەبىر سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ قىزىدۇر. ئەمدى ئۇنىڭدىن بىر مەھەل ئايرىلىدىغان بولدۇم.

— مۇبارەك بولسۇن، ھاكىمبەگ جانابلىرى، توي قىلىپ بىر ئاي بولغاندا ئائىلىدىن ئايرىلىش ھەقىقەتەن ئادەمگە ئېغىر كېلىدۇ. بۇ مېنىڭمۇ بېشىمدىن ئۆتكەن. سىز ئاقسۇغا بارمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، — دېدى ئەمىر ئەكرەم ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىپ. خوتۇنى بىلەن ئوغلى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— مەن بارمىسام بولمايدۇ، ئەمىر. ئەلگە يېغا كەلگەندە، ئۇنىڭ بىلەن كارى بولماي راھەتكە بېرىلگەن ھۆكۈمدار لەنەتكە دۇچار بولىدۇ. مەن خانغا ساداقەت بىلدۈرۈشنى، ئاۋام بىلەن بىللە بولۇشنى ھەممىدىن ئەۋزەل كۆرىمەن.

ئۇلار پاراڭلاشقاچ بىر قاچىدىن ئۇگرە ئىچىشتى. ئارقىدىن خىزمەتكار ئايال قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغان پولۇدىن بىر لېگەن ئەكىرىپ داستىخانغا قويدى. ئىككى كىچىك تەخسىدە ئىنچىكە توغراپ دورا ـ دەرمانلار بىلەن ئارىلاشتۇرۇلغان كۆك تۈرۈپمۇ كەلتۈرۈلدى.

نەچچە كۈندىن ئالدىراش يول يۈرۈپ ئىسسىق باسقۇدەك غىزاغا ئېغىز تەگمىگەن بەھرام پولۇدىن چوڭ - چوڭ كاپامىلاپ يېگىلى تۇردى. مىرزا ئوبۇلھادىبەگنىڭ قورسىقى ئۇگرە بىلەن خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان بولسىمۇ، بەھرامنى توختاپ قالمىسۇن دەپ پولۇ تۇگىگۈچە ئاز - ئازدىن ئېغىز تەگدى. ئوبدان دەملەنگەن چاي بەھرامنى تەرلىتىپ ھاردۇقىنى چىقاردى. ئۇلار خۇپتەننى ئۆتەپ يېتىپ قېلىشتى. سەھەردە تەڭلا ئۆندەرەپ قوپۇپ نامازنى بامداتنى ئوقۇشتى. ناشتا قىلىپ، ئاقئوردا ئالدىغا چىققاندا، ئىككى تۇمەن لەشكەر سەپراس بولغانىدى. ئەمىر تۇرغۇنبەگ باشلىق سەردارلار ئۇلارنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن ئاتلىرىغا مىنىشتى. ئۆتەڭدىن باشقا جايدا توختىماي يۈرۈپ، بەشىنچى كۈنى شام ۋاقتى بىلەن ئاقسۇ دەرياسى بويىغا يېتىپ كېلىشتى.

— ۋاقتىدا يېتىپ كەلدىڭلار، قېرىنداشلىرىم. تاغام ئاقسۇ شەھرىگە بېسىپ كىرىپتۇ، ئەمىر خوجا ئەلى باتۇرنىڭ نېمە بولغانلىقى نامەلۇم. بىز شەھەرنى قورشىۋالدۇق. تاغامنىڭ لەشكەرلىرى سېپىلدىن يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ يېقىن كەلتۈرمەيۋاتىدۇ. شۇنداقتىمۇ، شەھەرنى ئېلىپ، تاغامنىڭ زېمىنىمىزغا يولسىزلارچە تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا جاۋاب قايتۇرماي بولمايدۇ. سىلەر ھازىردىن باشلاپ تاڭ سەھەرگىچە ئوبدان ئارام ئېلىڭلار، بامداتنى ئوقۇپلا ھۇجۇمغا ئاتلىنىمىز، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يىراقتىن قارىيىپ كۆرۈنگەن سېپىل، پەشتاق، مۇنارلىرىغا نەزەر تاشلاپ. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ، مەڭزى سىڭىپ پىشقان گىردىدەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ غەزەپلەنسىلا، چىرايى ئەنە شۇنداق تۇس ئالاتتى. بەھرام ئاغزىنى سۆزگە ئۆمەللەپ، ئەمىر ئەكرەمگە قارىدى. ئۇ مەيلىگە قويۇڭ، دېگەندەك بېشىنى چايقاپ قويدى.

ئاي قاراڭغۇسى. ئوتقاشلار لاۋۇلداپ كۆيۈپ تۇراتتى. چېدىرلارنىڭ ئەتراپىغا باغلانغان ئاتلار غاراسلىتىپ بوغۇز

يەۋاتاتتى. ئاقسۇ دەرياسىنىڭ مۇڭلۇق شارقىرىشى گويا مېھرىبان ئانىنىڭ ئەللىيىدەك لەشكەرلەرنى ئۇيقۇ دېگىزىغا غەرق قىلغانىدى.

ئەسنەك تۇتقان ئەمىر بەھرامنىڭ بىردىنلا دەريا بويىدىن كېلىۋاتقان شاھزادىلەرگە نەزىرى چۈشتى. «سۇلتان ئوغۇللىرىنى كۆزى پىششۇن، چېنىقسۇن دەپ ئەكەپتۇ ـ دە » دەپ ئويلاپ تۇرۇشىغا شاھزادىلەر كېلىپ بەگئەتكەسىگە سالام بېرىشتى، بەھرام ئۇلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ، روھلىنىپ كەتتى.

ـــ ئەمىر، ئوغۇللىرىم ئەتە سىز بىلەن جەڭگە كىرىدۇ. قايسىسى سېپىلغا بىرىنچى بولۇپ چىقسا، ئاقسۇنى شۇنىڭغا بېرىمەن، ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان، ـــ بۇلار كېچىنى يېنىڭىزدا ئۆتكۈزسۇن.

ـــ بولىدۇ، سۇلتان ئالىيلىرى، ئەمما ...

ـــ بولدى قىلىڭ، ئەمىر، ئوغۇللىرىم بۇ يەرگە سەير ـ سایاھەتكە كەلگەن ئەمەس، ـــ ئابدۇرەشىدخان ئوغۇللىرىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، چېدىرىغا كىرىپ كەتتى.

ئەمىر بەھرام شاھزادىلەرنى ئۆز چېدىرىغا باشلاپ كىردى. ھازىر ئۇخلاش ھەممىدىن زۆرۇر بولغاچقا، گەپ قىلماستىن ئۇلارنى ئۇخلاشقا دەۋەت قىلدى، ئۆزىمۇ بېشىنى تەكىيىگە قويدى.

بۇغرا، سۇناي، دۇمباق ئاۋازى بەھرامنى ئورنىدىن دەس تۇرغۇزدى. ئۇ شاھزادىلەرنى ئويغىتىپ چېدىر ئالدىغا چىققاندا بامداتقا ئەزان چىقتى.

3

بامداتتىن كېيىنلا ناشتا قىلىپ جەڭگە ئاتلانغان لەشكەرلەر سېپىل تۇۋىگە يېقىنلاپ باردى، ئابدۇرەشىدخانىڭ ئەمرى بىلەن ئوتتۇز ئۇچ توپتىن ئېتىلغان ئوق ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈردى.

ئونلىغان شوتىلار سېپىلغا قويۇلدى. مىڭلىغان مىللىتىق، ساداقلاردىن ئېتىلغان ئوق مەنسۇرخانىنىڭ سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلىرىنى باش كۆتۈرگۈزمىدى.

— شەھەر دەرۋازىسىغا ئۇزۇلدۇرمەي توپ ئېتىلسۇن ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى ئەكرەم چاپچىپ تۇرغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ.

— خوپ، ئەمىر، — دېدى توپچىلارنىڭ يېنىغا ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن تۇمەنبېگى ۋە بۇيرۇدى:

— دەرۋازىغا قارىتىپ ئېتىڭلار، تاكى دەرۋازا پاچاقلىنىپ، سېپىل ئۆرۈلۈپ چۈشكۈچە ئېتىڭلار !

دەل شۇ چاغدا سېپىلدىن ئېتىلغان توپ ئوقى تۇمەنبېگىدىن ئون قەدەم نېرىغا چۈشۈپ پارتلىدى. ئات يىقىلىپ تۇمەنبېگى تىك موللاق چۈشتى، چېكىسىدىن قان سىرغىپ چىقتى.

توپچىلار ھەدەپ دەرۋازىغا قارىتىپ ئوق ياغدۇردى، سېپىلغا قويغان شوتىلار ئارقا ـ ئارقىدىن غۇلاپ چۈشتى، ئابدۇرەشىدخان مەرگەنلەرنىڭ يېنىدا تۇرۇپ سېپىلغا قارىتىپ ساداقتىن ئوق ئۇزۇۋاتاتتى. ئەكرەم سۇلتاننىڭ يېنىدىراق تۇراي دەپ ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىشىغا، قاياقتىندۇر ئۇچۇپ كەلگەن بىر تال ساداق ئوقى چاپقۇر ئېتىنىڭ كۆزىگە سانجىلدى. ئات مۇدۇرۇپ ئاستا يىقىلدى.

ئەكرەم يەرگە چۈشۈپ ۋاپادار ئېتىنىڭ سۆڭگۈچى بىلەن بوغۇزىغا ئوق تەگكەنلىكىنى بىلدى. نېمىدېگەن چىداملىق ئات ـ ھە ! ئۇ ئاتنىڭ بېشىنى سىلاپ، قان ئېقىپ تۇرغان كۆزىنى سەللىسىنىڭ پەتلىسى بىلەن ئېرتتى. ئات تېپىرلاپ ـ تېپىرلاپ جان ئۈزدى.

بەھرام ئىككى شاھزادە بىلەن بىر شوتىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ سېپىلغا قويدى. بۇ ئۇلارنىڭ ئۈچىنچى قېتىم سېپىلغا يامىشىشى ئىدى. شوتىغا بىرىنچى بولۇپ شاھزادە ئابدۇللەتىفخان قەدەم قويدى. بىر قولىدا قىلىچنى ئېگىز كۆتۈرگەن بۇ غەيۇر

يىگىت ناھايىتى تېز قەدەم ئېلىپ شوتىنىڭ ئۈستۈنكى بالدىقىغا چىقىۋىدى، سېرىق ساقاللىق بىر لەشكەر ئۇنى قىلىچ بىلەن چاپماقچى بولۇپ كېلىپ ئارقىسىغا ئۆچۈپ كەتتى. ئاكىسىنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ كۆتۈرۈلگەن شاھزادە ئابدۇلكېرىمخان ساداقتىن ئوق ئۇزۇپ، دۇشمەننىڭ ئوڭ كۆزىنى قۇيۇۋەتكەنىدى.

ئابدۇللەتىفخان ئاخىر سېپىل ئۈستىگە چىقتى. ھەرياندىن كەلگەن دۇشمەن لەشكەرلىرى ئۇنىڭغا قاراپ ئېتىلدى. ئابدۇللەتىفخان چەبدەسلىك بىلەن ئۇلارغا قارشى قىلىچ ئوينىاتتى. كەينى ـ كەينىدىن سېپىل تۆپىسىگە چىقىقان ئابدۇلكېرىمخان بىلەن ئەمىر بەھرام ئابدۇللەتىفخاننى ئارىغا ئېلىۋالغان دۇشمەنلەرنى چېپىپ، باشقىلارنىڭمۇ سېپىل ئۈستىگە چىقىشىغا يول ئاچتى. باشقا ياقتا قويۇلغان شوتىلاردىنمۇ ئارقىمۇئارقا سېپىلغا چىققان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ سىپاھلىرى مەنسۇرخانىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدى، بىر قىسمىنى سېپىلدىن چۈشۈرۈۋەتتى. كۈن پېشىندىن قايرىلغاندا ئۇزۇكسىز ئېتىلغان توپ ئوقلىرىنىڭ زەربىسىدە شەھەر دەرۋازىسى پاچاقلاندى. سېپىلنىڭ بەزى جايلىرى ئۆرۈلۈپ چۈشۈپ، بىرنەچچە جايدىن يوچۇق ئېچىلدى. قىلىچنى باش ئۈستىگە كۆتۈرۈپ ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن ئابدۇرەشىدخان ھاڭدەك ئېچىلىپ قالغان دەرۋازىدىن بىرىنچى بولۇپ كىردى.

مەنسۇرخانىنىڭ ۋەزىر، ئەمىر، سەردارلىرى قېچىپ ئوردىغا قاپسىلىپ قالغان، لەشكەرلىرى يول ـ يولدا تىز پۈكۈپ تەسلىم بولۇشقانىدى.

ئابدۇرەشىدخان ئوردىغا بېسىپ كىرگەندە مەنسۇرخان، ئۇنىڭ ئاتا ۋەزىرى جەببار بەردىبەگ ۋە ھامىد قەللاتلارنىڭ ھېچقايسىسى كۆرۈنمەيتتى.

ـــ تاغام سۇلتان مەنسۇرخان قېنى؟ ـــ سورىدى ئابدۇرەشىدخان تىزلىنىپ باش ئەگكەن سەردارىدىن قەھرى

بىلەن .
— خان ئالىيلىرى زىنداندا.
— زىنداندا؟ كىم زىندانغا سالدى؟
— ئاتا ۋەزىر جەببار بەردىبەگ بىلەن ھامىد قەللات دېگەن دولانلىق.
— نېمىشقا زىندانغا سالدى؟
— ئىنىمنىڭ ئوغلى بىلەن جەڭ قىلمايمەن دېگەنلىكى ئۈچۈن.
ئابدۇرەشىدخان ئۆزىنى سەل بېسىۋېلىپ قىلىچىنى غىلىپىغا سالدى. ئەمىر ئەكرەم ۋە خاس نۆكەرلەر بىلەن زىندانغا باردى. مەنسۇرخاننىڭ بۇ يەردىكى ئادەملىرى ئاللىقاچان زىنداننى تاشلاپ قاچقانىدى. ئۇلار بىلەن خوجا ئەلى باتۇرنىڭ ئەمىر، سەركەردىلىرىمۇ زىنداندا قامالغانىدى. ئۇلار يەر ئاستىدىكى زىندانىدىن مەنسۇرخاننى ئاچقتى. ئۇ ئابدۇرەشىدخاننى كۆرۈپ تىزلانماقچى بولۇۋىدى، ئابدۇرەشىدخان يۇگۇرۇپ كېلىپ ئۇنى يۆلىۋالدى.
— تاغا، ئۇنداق قىلمىسىلا، مەن ھەممىنى چۈشەندىم.
— خان بالام، مەن دۆلەت ھوقۇقىنى قارا نىيەتلەرگە تۇتقۇزۇپ قويغانلىقىمنىڭ جازاسىنى تارتتىم، — مەنسۇرخاننىڭ ياشلىرى ئاقارغان ساقلىغا تامدى، — ئۇلار ئەمىر خوجا ئەلى باتۇرنىمۇ سېپىل ئۈستىدە قىيما - چىيما قىلىۋەتتى.
— خوجا ئەلى باتۇرنى؟ يا خۇدا ! — دېدى ئابدۇرەشىدخان ھەسرەت - نادامەت بىلەن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، كۆزىدىن ياش ئاقمىغان بىلەن يۇرىكى يىغلاۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، لېۋىنى چىشلىدى.
— مەن گۇناھكار، بالام، نۇرغۇن ياخشى ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدۇم، — مەنسۇرخان خىجالەتچىلىكتە يەرگە باقتى.
ئابدۇرەشىدخان ئەپسۇسلىنىپ، ئېيتتى:
— جەببار بەردىبەگ بىلەن ھامىد قەللاتلار قېچىپتۇ، تاغا.

— نەگە قاچقاندۇ، بالام؟ — دېدى مەنسۇرخان، — ھامىد قەللات تۇرپانغا كېلىپلا «مىرزا ئەلى تاغاي كاشغەرگە خان بولدى، ئابدۇرەشىدخان ئەمدى ئاقسۇغا كېلەلمەيدۇ» دەپ جەببار بەردىبەگ بىلەن بىرلىشىۋېلىپ، ئەمىر، سەردارلىرىنى ئۆزىگە قارىتىۋالدى. ئاقىۋەت شۇ بولدىكى، لەشكەر باشلاپ ئاقسۇغا يۈرۈش قىلدىم. مەن قارا نىيەت دۈشمەنلەرنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كېتىپتىمەن. سىلىدىن كەچۈرۈم سورايمەن، سۇلتان بالام، مېنى كەچۈرسىلە، — مەنسۇرخان كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى. ئۇ تولىمۇ بىچارە ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى.

— تەقدىر ـ قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ، تاغا. سىلىدە گۇناھ يوق، مەن سىلىنى ئۆز ئاتامدەك كۆرىمەن.

ئابدۇرەشىدخان تاغىسىنى يۆلەپ ئوردىغا ئەكەلدى، تەختتە ئولتۇرغۇزدى. دەل شۇ چاغدا ئەمىر بەھرام ئىككى شاھزادە بىلەن يۈزى يېپىقلىق ئۇچ «خوتۇن»نى يالاپ ئەكىردى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، قارىسىلا بۇ ساقاللىق خېنىملارغا، — دېدى بەھرام ئۇلارنىڭ چۈمبىلىنى قايرىپ.

ئابدۇرەشىدخان قوللىرى باغلانغان جەببار بەردىبەگ، ھامىد قەللات ۋە تۆمۈربەگنى كۆردى. ئۇلارنىڭ ئاغزى ـ بۇرنى قان ئىدى.

— ھامىد قەللات، سەن تولىمۇ ئەخمەق ھەم دۆت ئىكەنسەن. غوجايىنىڭ چالما ـ كېسەك قىلىندى، سەنمۇ پايتەختكە ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن جازالىنىسەن، — ئابدۇرەشىدخان چىرايى قارىداپ، ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالغان قانخوردىن كۆزىنى ئېلىپ، جەببار بەردىبەگكە تىكىلدى، — قارا نىيەتلەرنى ئاللا مەقسىتىگە يەتكۈزمەيدۇ، ساڭا بۇ دۇنيادىن گۆر ياخشى، — دېدى ـ دە، تۆمۈربەگكە قارىدى، — ئەمىر، سەن ئاتاڭنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن خانلىقىمىزغا ئاسىيلىق قىلدىڭ، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق. مەن نەچچە ۋاقىتىن بېرى پۈرسەت كۈتۈپ

كەلگەنىدىم. مېنى توسقان خوجا ئەلى باتۇرنى قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈردۈم. ئەمما، كۈتكەن مەقسىتىمگە يېتەلمەي قوللىرىغا چۈشۈپ قالدىم، سۇلتان، — دېدى ھېيىقماستىن. ئۇ پۈشايمان قىلدىغاندەك تۇرمايتتى.

— سەن ئەتە دارغا ئېسىلىسەن، تۆمۈربەگ. باشقا گېپىڭ بارمۇ؟ — غەزەپلىنىپ سوردى ئابدۇرەشىدخان.

— ئاكىلىرىمغا دار ئالدىغا كۈلۈپ بارغىنىمنى ئېيتىپ قويسىلا.

— جەببار بەردىبەگ، سېنى قانداق جازالىسام بولار؟ — دېدى مەنسۇرخان ئىچىنى ئەلەم ئۆرتەپ، — بويۇنتاۋلىق قىلماي، سۆزۈمنى ئىلىك ئالغان بولساڭ، بۇ كۈنگە قالمايتتىڭ.

— گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، خان ھەزرەتلىرى، سۇلتان ئابدۇرەشىدخاندىن بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەپ بەرسىلە، — جەببار بەردىبەگ تىزلىنىپ يېلىندى.

— مەن گۇناھىڭدىن ھەرگىز ئۆتەيمەن. بالام ئابدۇرەشىدخانمۇ بىر قوشۇق قېنىڭدىن كەچەيدۇ. ئىستىغپار ئېيت، مەلئۇن!

— ۋەزىر ئەزەم، لەنەت سىلىگە! سىلى بۇ كۈننى ئويلىمىغانمۇ؟ مەن ئويلىغان، دارغا ئېسىلىشىمنى، ئۆلۈمنى ئويلىغان. سىلى غۇرۇرى يوق، نومۇسسىز ئادەم ئىكەنلا. تۇفى! — تۆمۇربەگ جەببار بەردىبەگنىڭ يۈزىگە تۈكۈردى ۋە لېۋىنى چىشلەپ تۇرغان تۇرغۇنبەگكە قاريدى، — ئاكا، سىز ماڭا ئىچ ئاغرىتماڭ. كەنجى ئوغۇل بولغىنىم ئۈچۈن ئاتامنى ئۇنتۇيالمىدىم. ئەتە خۇدا بۇيرۇسا ئاتامنىڭ روھى بىلەن ئۇچرىشىمەن. تېگىشلىك ئادەمدىن ئۆچۈمنى ئالالمىغان بولسامۇ، قەدىر ـ قىممىتىمنى ساقلاپ ئۆلۈشنى ئۆزۈمگە راۋا كۆردۈم. ئىككى ئاكامغا سالامىمنى يەتكۈزۈڭ. خەير، ئەلۋىدا.

تۇرغۇنبەگ تاتىرىپ كەتتى، گەپ قىلالمىدى.

— تۇرغۇنبەگ، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ. ئىنىڭىز قىساس

يولىدا جان پىدا قىلدى، سىزمۇ ئەقىدىگىزدىن تەۋرەنمەي ياشاڭ، ــ دەپ تەسەللى بەردى ئابدۇرەشىدخان ۋە جېكىلىدى، ــ سىز ئاقسۇغا ھاكىمبەگ بولۇپ قالمىغان ئوغلۇمغا ئاتا ۋەزىر بولۇپ، بۇ يەردە قالمىسىز. ئەتە مەرھۇم خوجا ئەلى باتۇر بىلەن دارغا ئېسىلغانلارنىڭ نامىزىنى جامەدە چۈشۈرىمىز.

مەنسۇرخان ئورنىدىن تۇرۇپ، ئابدۇرەشىدخانىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزدى.

ــ ئەسلىدە قېرىغان چېغىدا ئالجىغان تاغلىرىنى دارغا ئاسسىلا ئوبدان بولاتتى، بالام. مېنى ئەپۇ قىلغانلىرىدىن تولىمۇ مىننەتدارمەن. ئىنىم سەئىدخاندەك كۆكسى ـ قارىنلىرى كەڭ، جەۋان مەرد ئىكەنلا. ھەممەتلىرىگە رەھمەت، ئاللا سىلىگە رەھمەت قىلسۇن، بالام.

ــ مەن رەھمەتلىرىنى قوبۇل قىلالمايمەن، تاغا. رەھمەتنى گۇناھلىرىنى تونۇتقان ئاللاغا ئوقۇسىلا، ــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ۋەزمىن ئاھاڭدا، ــ ياخشى نىيەتلىك خان ـ سۇلتانلارنى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن يامان يولغا باشلىغان ئەبلەخلەر جازالىنىشى كېرەك. ئۇلارغا رەھىم قىلساق، خەلقە زۇلۇم قىلغان بولىمىز.

ئابدۇرەشىدخان ئوغلى ئابدۇللەتىفخانىڭ جان پىدالىق بىلەن سېپىلغا بىرىنچى بولۇپ چىققانلىقىدىن مەمنۇن بولغانلىقىنى بىلدۇردى ۋە ئۇنىڭغا ئاقسۇنى سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەنلىكىنى جاكارلىدى. مەنسۇرخان بۇ شاھزادىگە تون ۋە تاج كىيدۇردى.

سەككىزىنچى باب

مۇسقا ــ جەننەت شامىلى

1

ئابدۇرەشىدخان يارکەندکە قايتىپ كېلىپ ئۇچىنچى كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا ھامىد قەللات بىلەن قاسىم قېچىر دارغا ئېسىلدى. نەچچە مىڭلىغان ئاۋام بۇ ئىككى نادان قانخورنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان جەسىتىگە لەنەت ئوقۇشتى.

ھاۋا ئوچۇق، كۈز سەلكىنى يۈزلەرگە يېنىك ئۇرۇلاتتى. مەيدانى ئادالەتكە تەكشى چېچىلغان ئاپتاپنىڭ ئىللىق تەپتى كىشىلەرگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. بۇرۇتى ئەمدىلەتىن خەت تارتقان، بويى ئېگىز يىگىت دار ئالدىدا ئۇزاق تۇردى. ياخشى كىشىلەرگە زىيانكەشلىك قىلغانلارنىڭ ئاقىۋىتى ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ئىككى يىل بۇرۇن خوتەنده چالما ـ كېسەك قىلىنىشىمۇ ئۇنىڭ قايغۇسىنى يېنىكلىتىپ، سۈلتانغا بولغان ساداقىتىنى كۈچەيتكەنىدى. «ئارماندا كەتكەن ئاتام ئەمدى گۆردە تىنچ ياتىدىغان بولدى. ئابدۇرەشىدخان ئەسلىدە قارا نىيەت، باغرى تاش زالىملاردىن ئەمەس ئىكەن. ئۇ يازغان ئەرزىمنى يەردە قالدۇرماي ئاسىي قانخورلارنى جازالىدى...»

ــ ئابدۇلئەزىز، سىزمۇ كەپسىز ـ دە، ــ ئەمىر بەھرام ئۇنى كۆرۈپ دار سۈپىسىدىن چۈشكەنىدى، ــ بۇ قانخورلار ھەق جازاغا تارتىلدى.

ــ پاششاپ تۇرۇپ كەلمىسەم بولامدۇ، ئەمىر؟ بۇ ئاسىيلارنىڭ

دار ئالدىدىكى ھالىتىنى كۆرگۈم بار ئىدى.

ئالتۇن مەدرىسەدە بىلىم تەھسىل قىلىپ كۆزگە كۆرۈنگەن ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشنى ئۆتكەن ھەپتە سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئوردىغا چاقىرتىپ، پاششاپلىققا تەيىنلىگەنىدى. ئۇ بۇ يىل ئون توققۇز ياشتا ئىدى. يارکەند ھاكىمبەگ مەھكىمىسىدىكى ئەڭ ياش ئەمەلدار بولۇپ قالغىنىدىن بۇ يېگىت ئانچە رازى ئەمەستەك قىلاتتى.

— رەھمەتلىك ئاتامنىڭ مېنى باغدادتا ئوقۇتقۇسى بار ئىدى، ئەپسۇس ئارزۇسىغا يېتەلمىدى. مەنمۇ سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ سۆزىنى يېرالمىدىم، بولمىسا بەك ئوقۇغۇم بار ئىدى.

— قايسى مەدرىسەدە ئوقۇۋاتاتتىڭىز، ئىنىم؟

— ئالتۇن مەدرىسەدە.

— پايتەختتىكى ئەڭ كاتتا مەدرىسەدە ئوقۇپتىكەنسىز — دە، ئىنىم.

— شۇنداق، ئەمىر جانابلىرى، — ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش ئۇلۇغ — كىچىك تىندى، — ئىلمىنۇجۇم بىلەن مۇسىقىغا بەك قىزىقاتتىم.

— ئالتۇن مەدرىسەدە مۇسىقا دەرسى بېرىدىغان مۇدەررىس يوقتىغۇ، يېڭىدىن كەلگەن ئوخشىمامدۇ؟

— جاھان مەدرىسەسىدە بار، ئەمىر. مەن ھەر كۈنى نامازدىگەردىن شامغىچە شۇ مەدرىسەگە بېرىپ ئۇستاز يۈسۈپ قىدىرخاندىن دەرس ئالىمەن. ئۇ ئىران، ھىندىستان، خۇراسان، ھەتتا ژنزانتىيە[1] دىن كەلگەن تالىپلارغا مۇسىقا دەرسى ئۆتىدۇ. پېقىرنى مۇسىقىغا ھەۋەس قىلدۇرغان كىشى مەرھۇم ئاتام ئىدى، ئۇ ساتار، راۋاپنى ياخشى چالاتتى.

— سىزمۇ ياخشى چالىدىغانسىز؟ سۇلتانمۇ ئۇد، ساتار، دۇتارنى سايرىتىۋېتىدۇ. ھەر شەنبە ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلىپ

---

① ژنزانتىيە — ئوتتۇرا ئەسىردىكى شەرقىي رىم دۆلىتى. 1453 — يىلى ئوسمان تۈركلىرى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان ۋە نامى ئىستانبۇلغا ئۆزگەرتىلگەن.

مۇسىقا كېچىلىكى ئۆتكۈزىدۇ. سىزمۇ قاتنىشىڭ، ئىنىم، روھىڭىز كۆتۈرۈلۈپ، غەمدىن خالاس بولۇپ قالمىسىز.

— مەن تېخى ئۆگىنىۋاتىمەن، — ئابدۇلئەزىزنىڭ چىرايى ۋىللىدە قىزاردى، — سۇلتاننىڭ مۇسىقىغا خۇشتار ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىكەنمەن، ئەمىر. بىلسەمۇ، ئۇنىڭ مۇسىقىسىنى ئاڭلاش پېقىرغا قانداق نېسىپ بولسۇن؟ ئاددىي بىر خادىم تۇرسام، ئۇنداق تەنتەنىلىك مۇسىقا كېچىلىكىگە قاتنىشىشقا قانداقمۇ جۈرئەت قىلاي؟

— سۇلتانغا بۇ ئارزۇيىڭىزنى يەتكۈزەي. مۇشۇ شەنبە سىزنى ئۆزۈم مۇسىقا كېچىلىكىگە ئاپىراي.

— راستمۇ؟ — ئابدۇلئەزىز ئۇمىدلىنىپ سورىدى.

— راست، يىگىت ! گېپىم گەپ.

بەھرام ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ، دارغا ئېسىلغانلارنىڭ جەسىتىنى نامىاز پېشىندىن ئىلگىرى ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى پاششاپبەگ بابا سالمىقا تاپىلاپ ئوردىغا كەلدى. ئەمىر ـ ئەركانلار ئۆز ئىشلىرى بىلەن بەند ئىدى. ئابدۇرەشىدخان ۋەزىرلەر بىلەن كاشغەر، ياركەند، خوتەنلەرگە سېلىنىدىغان مەدرىسە، قارىيخانا، مەسچىتلەر توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. بەھرام كىرىپ بىر چەتتە قول باغلاپ تۇردى.

— سەرمۇنشى جانابلىرى، يارلىق پۈتسىلە، — دېدى ۋەزىرلەرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بىر قارارغا كەلگەن ئابدۇرەشىدخان، — كاشغەرگە ئىككى مەدرىسە، ئۈچ مەسچىت، يەتتە ھاممام؛ ياركەندكە ئۈچ مەدرىسە، بەش مەسچىت، توققۇز ھاممام؛ ھەرقايسى يېزا ـ بازارلارغا بىردىن مەدرىسە، ئىككىدىن قارىيخانا، بىردىن ھاممام سېلىنسۇن. بۇنىڭغا خەزىنىدىن يۈز مىڭ سەر كۈمۈش ئاجرىتىلسۇن.

قېرىپ مۈكچىيىپ قالغان شاھسەئىد ئالىم يارلىقنى ئەستايىدىل پۈتتى. خۇددى يېپقا تىزىلغان مەرۋايىتتەك دانە ـ

دانه قىلىپ چىرايلىق يېزىلغان يارلىقنا ئابدۇرەشىدخان مۆھرىنى بېسىپ، تەختتىن چۈشتى.

چۈش ۋاقتى بولۇپ قالغاچقا، ۋەزىر، ئەمىر ـ ئەركانلار قايتتى. بەھراممۇ ئۇلار كەينىدىن مېڭىۋىدى، ئابدۇرەشىدخان ئۇنى چاقىرىپ، سورىدى:

ـــ توختاڭ، ئەمىر، مەيدانى ئادالەتتىن ھازىر كەلدىڭىزمۇ؟

ـــ شۇنداق، ئالىيلىرى.

ـــ ئاۋامنىڭ كەيپىياتى قانداق بولدى؟

ـــ ئاۋامنىڭ كەيپىياتى ياخشى بولدى، ئالىيلىرى. دارغا ئېسىلغان مەلئۇنلارغا لەنەت ئوقۇمىغان بىرمۇ ئادەم قالمىدى. يىغىلغان ئادەممۇ بىر تۇمەندىن ئاشىدۇ.

ـــ زىنداندا يەنە قانچە گۇناھكار بار ئىكەن؟

ـــ زىنداندا بىرمۇ گۇناھكار قالماپتۇ، ئالىيلىرى.

ـــ زىندانغا بىرمۇ ئادەم كىرمەسلىكنى ئۇمىد قىلمەن، ئەمىر.

ـــ ئاللا تىلەكلىرىگە يەتكۈزگەي، ئالىيلىرى.

ـــ خانلىقىمىزنىڭ ئىشلىرى ئىزىغا چۈشتى. سىز ئاتۇشقا بېرىپ كەلسىڭىز قانداق؟ ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۆتۈنۈش تەلەپپۇزىدا، ـــ ئوغلۇم ئابدۇللەتىفخانىنىڭ تويىنى قىلغىلى بىر يىلدىن ئاشتى، ئابدۇلكېرىمخانمۇ ئون يەتتىگە كىرىپ قالدى، مومىسىنىڭ بۇ بالامنىڭ تويىنى كۆرگۈسى بار ئىكەن، ئۆيلەپ قويای دەيمەن. مۇشۇ تويىنىڭ باھانىسىدە سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازارىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ ھەزرەتلىرىنى مېھمانىڭ نامىدىن پايتەختكە تەكلىپ قىلىپ كەلگەن بولسىڭىز. ئوغلۇمنىڭ نىكاھىنى ئوقۇپ قاراڭغۇلۇقتا قالغان دىلىمىزنى يورۇتۇپ كەتسە دەيمەن. بۇرۇن كۆرۈشكەن بولساممۇ، ئۇ زاتنىڭ قەدرىگە يەتمەپتىكەنمەن، ئەمىر. ئەلھال ئۇ بۇزرۇكۋار بىلەن دىدار كۆرۈشۈشكە ئىنتىزار بولۇۋاتىمەن.

ـــ دېگەنلىرىنى بەجا كەلتۈرۈشكە تەييارمەن، ئالىيلىرى.

بىر ھەپتە ئىچىدە بىرىپ كەلسەم بولامدىكىن؟ — بەھرام خوتۇنىنىڭ چۈشلۈك تاماق ئېتىۋاتقانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، كېتىشكە ئالدىراپ قالدى.

— ياق، ئەمىر. ئۇ يەرگە بىرىپ ئۇچ - تۆت كۈن تۇرماي تېز قايتىپ كېلىشكە قانداقمۇ رايىڭىز بارار؟ — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ، — ماقۇل ئەمىسە، چۈشتىن كېيىن يول تەييارلىقىنى قىلىۋېلىڭ. قانچە بۇرۇن يولغا چىقسىڭىز، شۇنچە تېز قايتىپ كېلەلەيسىز. يېقىنلىرىڭىزدىن بىرقانچە كىشىنى ئۆزىڭىزگە ھەمراھ قىلىۋالارسىز. نۆكەر، ياساۋۇللاردىن كۆپ ئالمىسىڭىزمۇ بولىدۇ. خۇش خەۋەر ئەكېلىشىڭىزدىن ئۈمىدۋارمەن. كاشغەر ۋە ئاتۇش ئەھلىگە سالامىمنى يەتكۈزگەيسىز.

— ئەلۋەتتە، سۇلتان ئالىيلىرى، — بەھرام كۆڭلىدىكىنى ئابدۇرەشىدخانىڭ سېزىۋالغىنىدىن ئوڭايسىزلاندى ۋە خوشلىشىپ ئۆيىگە قايتتى.

ئابدۇرەشىدخان ھەرەم ھويلىسىدىكى خاس ھۇجرىسىغا كىرمەستىن، قېينىئانىسى سۇلتان نىگار خېنىم تۇرۇشلۇق پېشايۋانلىق قەسىرگە قەدەم قويدى.

چېكە چاچلىرى ئاقارغان، قامەتلىك، خۇش چىراي ئاغمچا قاتمۇقات يېكەندازدا تەكىيە - ياستۇقلارغا يۆلىنىپ سىكار يان ئولتۇراتتى، ئىككى كېنىزەك پۇت - قوللىرىنى تۇتۇۋاتاتتى.

ئابدۇرەشىدخان قېينىئانىسىغا سالام بىرىپ تىنچلىق سورىدى. سۇلتان نىگار خېنىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ سالام قايتۇردى. سۇلتاننىڭ ئۆزىنى ئالاھىدە يوقلاپ كەلگىنىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. سۇلتان ئابدۇرەشىدخان خوتەننىڭ گۈلدار گىلىمى سېلىنغان سۇپىغا چىقىپ، كۆرپە ئۈستىدە يۇكۇنۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— ئاللا ئىگەم مۇبارەك تەنلىرىنى ئاغرىق - سىزلاقتىن خالىي قىلىپ، ئۆمۈرلىرىگە بەرىكەت بەرگەي، ئامىن.

— ئامىن، شانۇشەۋكەتلىك تاجۇتەختلىرىنى ئاللا كۆندۈن — كۆنگە مۇستەھكەم قىلغاي، بالام، — دېدى قېيىنئانا كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، — ھەر كۆنى كېلىپ ھال سوراپ تۇرغانلىرىدىن بەكمۇ خۇرسەنمەن.

— خان ئانا، مەنمۇ دۇئالىرىنىڭ بەركاتى بىلەن قارىغايدەك كۆكلىمەكتىمەن.

— پۇتۇن ئالەمگە سايىلىرى چۈشكەي، ئوغلۇم.

ئېيتقانلىرى كەلسۇن، خان ئانا، يۈز ياشقا كىرگەيلا.

— بالام، نەۋرەم ئابدۇلكېرىمخانىنىڭ تويىنى كۆرسەم، ماڭا شۇ كۇپايە. بىر ئانا ئۇچۇن نەۋرىسىنىڭ تويىنى كۆرۈشتىنمۇ ئارتۇق ئارمان بولمىسا كېرەك، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم.

— ئېيتقانلىرى دۇرۇس، خان ئانا، توينى ئاللا خالىسا كېلەر ئاينىڭ بېشىدا ئۆزلىرىنىڭ ئىجازىتى بىلەن باشلايمىز. نىكاھ ئوقۇتۇش ئۇچۇن بۇزرۇكۇار خوجا مۇھەممەدیۇسۇپ ھەزرەتلىرىگە ئادەم ئەۋەتتىم.

— ئەجەب ئوبدان بوپتۇ، بالام، ئەجەب ئوبدان بوپتۇ. قىزىم چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ بېشى ئاسمانغا يېتىدىغان بولدى. تەقدىر مانا شۇنداق ئادەمنى گاھىدا كۇلدۇرۇپ، گاھىدا يىغلىتىدۇ، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم بوش ئاۋازدا، ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ ئاندىن سۆزىنى ئاستا داۋام قىلدى، — مەن كېلىپ سەئىدخانىنىڭ دىدارىنى ئەمەس، قەبرىسىنى كۆردۇم. سىلى يەنە ئۆيلىنىپلا، ئۇ خوتۇنلىرىدىنمۇ باللىق بوپتىلا. قىزىمنىڭ روھى چۈشۈپ كېتىپتۇ. مەن مۇنداق بولار دەپ ئويلىمىغانىدىم. خانىشلىرىنىڭ شەۋكەتلىك سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ نەۋرىسى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايدىلا. ئابدۇرەشىدخانىنىڭ چىرايى ئۆڭدى.

— خان ئانا، مۇنداق دېسىلە ئازار يەپ قالىمەن. چۇچۇك سۇلتان بېگىم بىلەن مۇناسىۋىتىم ئوبدان. خوتۇن ئېلىشىم شەرىئەت ئەھكاملىرىغا ئۇيغۇنغۇ؟

— بولدی، بالام، سىلىنى خاپا قىلغۇم يوق. ئىككىڭلار ياخشى ئۆتسەڭلار هەممىز خۇش بولىمىز.

ئابدۇرەشىدخان جاۋاب يانداۋرماي بېشىنى ئېگىپ قويۇپ، خاس هۇجرىسىغا چىقىپ كەتتى. ئۇ بۇ قېيىنئانىسىنى ناهايىتى هۆرمەت قىلاتتى. دەشتى قىپچاق دىيارىدىن كەلگەندىن بۇيان ئۇنىڭ هالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىپ كېلىۋاتاتتى. لېكىن، ئۇنىڭ قىزىنى هەممىدىن ئۈستۈن قويۇشىغا، دۆلەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا يول قويمىغاچقا، نارازى قىلىپ قويغانىدى. بۇ نارازىلىق هال سوراپ كىرگەندە، بىللە تاماق يېگەندە ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئېھرەن قىلماسلىق ئابدۇرەشىدخانىڭ ئۇنۇملۇك چارىسى ئىدى. ئۇ چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە قانداق كۆيۈنسە، نۇرنىسا سۇلتان بېگىمگىمۇ شۇنداق كۆيۈنەتتى. ئۇنىڭدىنمۇ قۇرەيش سۇلتان، ئابدۇللاخان ئىسىملىك ئىككى ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەنىدى. ئۇ بۇ يىل يەنە ئېغىرئاياغ بولغانىدى.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئالدىنقى يىلى ئابدۇلرېھىم سۇلتان، بۇ يىل مۇهەممەدخان دەپ ئات قويۇلغان ئىككى ئوغۇل تۇغقاندىن كېيىن ئۆزىنى تېخىمۇ چوڭ تۇتۇپ، هەرەم ئىچىدىلا ئەمەس، پۈتۈن ئوردا ئىشلىرىغا چات كىرىپ كۆرەڭلەپ كەتكەچكە، ئابدۇرەشىدخان: «سىز خانىش، پادىشاھ ئەمەس، خانلىقىمىزنىڭ تۇزۇمىدە دۆلەت ئىشلىرىغا قول سېلىشىڭىزغا يول قويۇلمايدۇ، ئەزىزىم، بۇنى بىلىشىڭىز كېرەك» دەپ ئۇنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئىش قىلىشىنى چەكلەپ قويغانىدى. قېيىنئانىسىنىڭ نارازىلىقىمۇ مانا شۇنىڭ ئۈچۈن ئىدى.

ئابدۇرەشىدخانىڭ ئانىسى مەختۇمە سۇلتان بېگىم چۈچۈك سۇلتان بېگىمدىن كۆرە، نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنى بەكرەك ئەتىۋارلايتتى. قۇدىسى كەلگەندىن بۇيان چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە ناهايىتى ئېهتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى، چۈچۈك سۇلتان بېگىم پات ـ پات

قېيىنئانىسىنىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن پۇتاق چىقىرىپ خۇيلىنىپ قالاتتى، چىرايىنى ئاچماي، ھە دېگەندە يوقىلاڭ ئىشلارغا تاپا - تەنە قىلاتتى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم كۆڭلى ھەرقانچە ئازار يېسىمۇ، ئوغلى ئابدۇرەشىدخاننى تەڭقىسلىقتا قويماسلىق ئۈچۈن، ھەرەمدە يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئۇنىڭغا بىر ئېغىزمۇ تىنمايتتى. لېكىن، ئابدۇرەشىدخان ھەرەمدە نېمە ئىش بولۇۋاتقىنىنى سېزىپ تۇراتتى، ئانىسىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولغان چاغلاردا ئىلاجىنىڭ بارىچە ئانىسىنىڭ روھىنى كۆتۈرۈشكە، كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. ئۇنىڭ ئانىسىغا بولغان زىيادە ھۆرمىتى ۋە كۆيۈنۈشى چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئوغىسىنى تېخىمۇ قاينىتاتتى، لېكىن ئۇ نارازىلىقىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىپادىلەشكە پېتىنالمايتتى. ئابدۇرەشىدخان كۆڭلى يېرىم بولغان چاغلاردا قولىغا ئۇد ياكى ساتارنى ئېلىپ مۇقام كۈيلىرىنى ياڭرىتاتتى. ئانا ئوغلىنىڭ بالىلىق مېھرىنى، ئاھ - پەريادىنى، ئارزۇ - ئارمانلىرىنى تىترىگەن تارلاردىن ئاڭلايتتى. بەزىدە ئابدۇرەشىدخان نۇرنىسا سۇلتان بېگىم چالغان قوۋۇزنىڭ مۇڭلۇق ئۈنىدىن سۆيگۈ نىداسىنى تىڭشاپ ئۇزاق ئولتۇرۇپ كېتەتتى. ئۇ ھەرەمدىكى ۋاقتىلىرىنى مانا شۇنداق كۆڭۈلسىزلىك، سىپايىگەرلىك، كىتاب ئوقۇش ۋە تارلارنى تىترىتىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى. ئۇ دەردىگە دەرمان بولىدىغان، ھاردۇقىنى چىقىرىدىغان، مېھىر - مۇھەببىتى بىلەن غەم - ھەسرىتىنى يېنىكلىتىپ، جاسارەت، ئىلھامبەخش ئېتىدىغان بىر دىلرەباغا تەشنا بولۇۋاتقىنىنى ھېس قىلىپ، «مەن نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئېرىشەلمەيمەن؟» دەپ تىت - تىت بولاتتى - يۇ، يەنە بۇ تۇرمۇش ئىشلىرىنى كۆڭۈل تەكچىسىگە ئېلىپ قويۇپ، پۈتۈن ئەقىل - پاراسىتى ۋە كۈچ - قۇۋۋىتى بىلەن خانلىقنىڭ ئىشلىرىغا بېرىلىپ كېتەتتى. بۇ يىل باش باھاردا زاراخەتمە ئۆتكۈزۈپ ئاۋام خەلقتىن دۇئا ئالدى. ئۆزى ئۇل سېلىپ بەرگەن ئالىي بىلىم يۇرتى «رەشىدىيە مەدرىسەسى» جىددىي

ياسىلىۋاتاتتى. شۇڭا، ئۇ ھەر ھەپتە دېگۈدەك ئىش ئورنىغا بېرىپ، ئۇستا، ئىشلەمچىلەر بىلەن مۇڭدىشىپ، ئۇلارنى ئىلھاملاندۇرۇپ كېلەتتى. مەدرىسەلەرگە بېرىپ ئالىم ـ پازىللار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولاتتى. رەستىلەرگە بېرىپ سودىگەر ـ تىجارەتچىلەرنىڭ تەلەپ ـ ئىلتىماسلىرىنى ھەل قىلاتتى. ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار بىلەن ئۇچرىشىپ غەيرىتىگە غەيرەت قوشاتتى.

شۇ چاغلاردا يارکەند، خوتەن شەھەرلىرىدە پىلە بېقىپ، يىپەكچىلىك قىلمىغان ئائىلە يوق دېگۈدەك ئىدى. ئۇلار توقۇغان يىپەك گىلەم، ئەتلەس، شايى، بەقەسەملەر يەرلىك ئاھالىلەرنى تەمىنلەپلا قالماستىن، بەلكى ھىندىستان، ئوتتۇرا ئاسىيا، ئەرەب، ھەتتا ناسارالار ئەللىرىگە ئاپىرىپ سېتىلاتتى ياكى شۇ مەملىكەتلەردىن كەلگەن سودىگەرلەر سېتىۋېلىپ ئەكېتەتتى. كاشغەرنىڭ گۈلە ـ قاق، چىلانلىرى، ھۈنەر ـ سەنئەت بۈيۇملىرى، پىچاق، خەنجەر، قىلىچلىرىمۇ باشقا ئەللەرگە چىقىرىلاتتى.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ ھەربىر ئائىلىدە بىر تۇپ ئۇجمە بولۇش دېگەن ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىپلا قالماي، ئېتىز قىرلىرىغا، يوللارنىڭ چېتىگە، بىكار يەرلەرگە نۇرغۇن ئۇجمە دەرەخلىرى تىكىلىپ ئاينىتىلغاندى. قويۇق تىكىلگەن جىگدە دەرەخلىرى ئېتىزلارنى، باغباراڭلارنى، مەھەللىلەرنى قۇم بېسىشتىن، زەيلىشىشتىن، قاقاسلىشىشتىن ساقلاپ، دېھقانچىلىقنى رونىق تاپتۇرغاندى. دۆلەتكە يىلدا بىر قېتىم تاپشۇرىدىغان غەللە ـ پاراق ۋە ئۆشرىدىن باشقا سېلىق بولمىغاچقا، دېھقانلارنىڭ كىرىمى زور دەرىجىدە ئاشقاندى.

يارکەند شەھىرى پايتەختكە مۇناسىپ ھالدا ناھايىتى ئاۋات، تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغانلار ئاز ئەمەس ئىدى. كوچىلاردا ھەمىشە ھىندى، ئوردۇ، پارس، ئەرەب، ھەتتا پەرەڭلەرنى ئۇچراتقىلى بولاتتى. ئۆزبېك، قازاق، قىرغىزلارغۇ

ئۆز يۇرتىدىكىدەك ئەركىن ـ ئازادە يۇرۇشەتتى. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى سودىگەر بولۇپ، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ يارلىقى بويىچە قەيەرگە بارسا، تۇرسا چەكلىمىگە ئۇچرىمايتتى. پەقەت باشقا ئەللەردىن ئەكىلىپ ساتقان مالالىرىغلا باج تۆلەيتتى، ئالغان مالالىرىغا باج ئېلىنمايتتى.

بايلىق، بايلاشچىلىق ياخشىلىققا يول ئاچىدۇ. نامراتلىق، يوقسۇزلۇق كۈلپەتكە، ئازابقا دۇچار قىلىدۇ. سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى زىندانلار بوشاپ قالغانىدى. يۇرت ـ يۇرتلاردا ئوغرى، قاراقچى، قاتىل، لۇكچەكلەر بولمىغاچقا، پۇقرالار ئەندىشىسىز ياشايتتى، بىر ـ بىرىگە سىلىق مۇئامىلە قىلاتتى، بىر ـ بىرىگە كۆيۈنەتتى.

ئابدۇرەشىدخان ھەر كۈنى دېگۈدەك خەلقنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىپ تۇراتتى. بەزى ئاخشاملىرى ئەمىر ئەكرەم ۋە بەھرامىلار بىلەن سودىگەر ياكى دېھقان سىياقىدا ياسىنىپ، كوچا ئارىلايتتى. خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، قىيىنچىلىقتا قالغانلارنى ئۇچراتسىلا، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلدۈرمەي، قىيىنچىلىقتىن قۇتقۇزۇپ قويياتتى. بۈگۈن ئاخشامۇ ئەمىر ئەكرەم بىلەن ياركەندنىڭ ئەڭ ئاۋات رەستىسى بولغان ئورداكۆل كوچىسىدىكى گەزمال رەستىسىنى ئارىلاپ، ھەرەم قەسرىگە يېرىم كېچىدە قايتىپ كەلدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسرىگە مېڭىپ بولۇپ، بىردىنلا قايرىلىپ نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ قەسرىگە كىردى. بالىسىنى ئېمىتىۋاتقان ياش ئانا رومىلى بىلەن كۆكسىنى يوشۇردى.

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى، كەچۈرگەيلا، ـــ دېدى ئۇ بالىسىنى كۆتۈرگىنىچە تۇرۇپ.

ـــ ئولتۇرۇڭ، ئەزىزىم، ـــ ئابدۇرەشىدخان خانىشىنىڭ قولىدىن بالىنى ئالدى.

ـــ داددا، داددا، ـــ دەپ ئۇنىڭ ساقىلىغا قول ئۇزارتتى ئوغۇل.

— ھۇ كەپسىز، شوخلىشىپ كەتكىنىنى، — ئابدۇرەشىدخان ئوغلىنىڭ مەكتىگە سۆيدى. بالا ئۇنىڭ ئالتۇن ئوتۇغاتلىق سەللىسىنى بىر تارتىپلا چۈۋۈۋەتتى ...

2

زۇلمەتكە چۆمگەن كۆك يۈزى ئاستا ـ ئاستا ئاقىرىپ، تاڭ سۈزۈلدى. نامازدىن يانغان ئابدۇرەشىدخان ئەمىر ئەكرەم بىلەن سالاملىشىپ، دېدى:

— ئەمىر بەھرامنىڭ ئاتۇشقا كەتكىنىگە ئىككى ھەپتە بولدى. ئۇنىڭدىن ھېچ خەۋەر يوق. بۈزرۈكۋارنىڭ يېنىدا ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنىمۇ بىلەلمەي قالغان بولسا كېرەك.

سۇلتاننىڭ ئوغلىنىڭ تويىنى قىلىشقا ئالدىراۋاتقىنىنى پەملىگەن ئەكرەم:

— شۇنداق، ئالىيلىرى. ئەمىسە ئادەم ئەۋەتەي، تۆت ـ بەش كۈن ئىچىدە قايتۇرۇپ كېلىدۇ، — دېدى. ئابدۇرەشىدخان:

— ياق، ئەمىر، كېلىپ قالار. ئادەم ئەۋەتسەك، بۈزرۈكۋارنىڭ كۆڭلىگە كېلىپ قالمىسۇن، تەخىر قىلايلى، — دەپ چارباغقا ماڭدى.

ئەمىر بەھرام پىشىندىن كېيىن كەلدى. تېز يول ماڭغىنىدىن يۈزى قىزىرىپ، ئۇستىبېشىنى چاڭ بېسىپ كەتكەنىدى. ئۇ سۇلتان ساريىغا كىرىپ، ئابدۇرەشىدخانغا سالام بېرىپلا، دېدى:

— ئالىيلىرى، مېنى ئاتۇشقا ئەۋەتىپ ياخشى قىلغانكەنلا. مۇھەممەدىيۇسۇپ ھەزرەتلىرى ئۆزلىرىگە سالام يوللىدى، تەكلىپلىرىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. پېقىرمۇ ئۇنىڭ سۆھبىتىدە بولۇپ، كۈنلەرنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى بىلەلمەي قاپتىمەن. سىلىنى يولغا قارىتىپ قويغان ئوخشايمەن.

ئابدۇرەشىدخان چىن قەلبىدىن مىننەتدار بولغىنىنى

بىلدۇرۇپ:

— يولىڭىزغا قارىغىنىمىز راست، ئەمىر. ئېيتىڭا، مۇھەممەدىۇسۇپ ھەزرەتلىرى قاچان كېلىدىغان بولدى؟ — دېدى.

— كېلىۋاتىدۇ، ئالىيلىرى.

— چۈشەندىم، ئەمىر، دەرھال بۇزرۇكۋارنىڭ ئىستىقبالىغا چىقايلى، — دەپ تەختتىن چۈشكەن ئابدۇرەشىدخان چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ سۇلتان ساريىدىن چىقتى.

كۆز قۇياشى غەربكە سىلجىغانىدى. ئىللىق ئاپتاپ ئاتلىق كېتىۋاتقان ئابدۇرەشىدخاننىڭ گاھ تاجىغا، گاھ يەلكىسىگە، گاھ قارا قۇلانىنىڭ ساغرىسىغا چۈشەتتى. يولنىڭ ئىككى قاسىنىقىدىكى ئاستا ئىرغاڭشىۋاتقان ئېگىز سۇۋادانلار يەردە ئالتاغىل سايىلارنى پەيدا قىلغانىدى. بۇغداي - قوناقلىرى ئورۇلۇپ بولغان ئېتىزلاردىكى قوي، ئۆچكە، كالا، موزايلارنىڭ بەزىلىرى ئاپتاپقا قاقلىنىپ كۆشەپ ياتسا، بەزىلىرى يولدىن ئۆتۈۋاتقانلارغا ھاڭۇنقىپ قارايتتى.

ئابدۇرەشىدخان ھەدەپ يۇلقۇنۇپ كېتىۋاتقان ئاتنىڭ تىزگىنىنى پات - پات تارتىپ قويياتتى. ئۇنىڭغا ياندىشىپ شاھ مەپىسى كېلەتتى. تۇيۇقسىز يىراقتىن بىر توپ ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، ئاشۇ كېلىۋاتقانلار مۇھەممەدىۇسۇپ بۇزرۇكۋار بىلەن ئۇنىڭ مۇرتلىرى، — دېدى ئەمىر بەھرام ئۇنىڭغا يېقىنلاپ كېلىپ.

ئابدۇرەشىدخان ئاتتىن چۈشتى. ئۇ تەرىقەت يولىدا كامالەتكە يەتكەن، بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى ئاۋام ئارىسىدا ناھايىتى زور ئابرۇي قازانغان بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ھەزرەتلىرىنى ئىستىقبالىغا پىيادە بېرىپ ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۆتۈۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى، يۇرىكى ھاياجاندىن گۈپۈلدەپ سوقۇپ تۇراتتى. ئەمىر - ئەركانلارمۇ ئاتتىن چۈشۈپ،

ئابدۇرەشىدخانغا ئەگەشتى.

بىزنىڭ ئۇلۇغ ئىگىمىز
ئاللادۇر، ئاللادۇر.
ھەق دوست رەببەنا،
ئاڭا سادىق دىلىمىز
دەريادۇر، دەريادۇر.
ھەق دوست ئىللەللا ...

دېگەن ھۆكمەت يەر ئاستىدىن ئاڭلانغاندەك بولدى. ئاتلىقلار يېقىنلاشقانسېرى، ئاۋاز كۈچەيدى.

ئابدۇرەشىدخان سۈۋارى قارا تون كىيگەن بىر توپ كىشىنىڭ ئاق تون كىيىپ، ئاتقا مىنگەن قارا ساقاللىق كىشىنى چۆرىدەپ جەرە سېلىپ، ھۇ تارتقىنچە كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى. ئاق تونلۇق كىشى ئاتتىن چۈشتى، ھۇ تارتىپ پىرقىراپ كەلگىنىچە ئابدۇرەشىدخاننى ئۈچ قېتىم ئايلاندى. سوپىلىرى ئىككىيلەننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ جەرە سېلىنىپ، بۇ ھۆكمەتنى ئوقۇدى:

ئادالەتنى شاھقا يار قىلغان ئاللادۇر،
تاپاۋەتنى بايغا يار قىلغان ئاللادۇر.
تاقەتنى گادايغا يار قىلغان ئاللادۇر،
جاسارەتنى مەردكە يار قىلغان ئاللادۇر.
ياھۇ ـ يائاللا، ھەق دوست ئىللەللا.

ئابدۇرەشىدخان ئەقلى لال بولۇپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي تۇرغاندا، ئاق تونلۇق ئادەم ئېغىز ئاچتى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەي، شاھى جاھان، خىزمەتلىرىگە كەلدى بىر لاماكان[1]، قوبۇل كۆرسىلە بەختىمدۇر، ئالدىلىرىدا

لال ئەقلىمدۇر. ئالىيلىرى بىلەن دىدار كۆرۈشتۈرگەن ئاللادىن چەكسىز مىننەتدارمەن.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ئەي، ئۇستاز، ساھىبقىران، پاساھەتلىرىگە قايىل ئەھلى جاھان. گەرچە شاھ بولساممۇ، ئالدىلىرىدا مۇرتىمەن، خان بولساممۇ گۇناھكار يىگىتمەن. بۇزرۇكۇارىم بىلەن دىدارلىشىشقا نىسىپ قىلغان رەببىمگە مىڭ مەرتە شۈكۈر، — ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويغان ئابدۇرەشىدخان بۇزرۇكۇاردىن تىنچ ـ ئامانلىق سورىدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، مۇبارەك قەدەملىرى بىلەن پىقىرنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۆزلىرىنى مۇرىت سانىغانلىرى بېشىمنى ئاسمانغا يەتكۈزدى. ئاللا سىلىنى مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يەتكۈزگەي، — دېدى خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ بۇزرۇكۇار ئابدۇرەشىدخانىڭ ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالغىنىدىن مەمنۇن بولۇپ، — ئالىيلىرىنى پىقىرغا قول بېرىپ، ئاللانىڭ سادىق قۇلى بولغانلىقلىرى بىلەن مۇبارەكلەيمەن.

— رەھمەت، پىر ـ ئۇستاز، ئۇزاقتىن بۇيان كۆڭۈل بېغىمدا بىخ سۈرگەن ئارزۇ كۆچىتى مانا بۇگۈن ھەزرەتلىرىنىڭ بىغۇبار قەلب بۇلاقلىرىدىن سۇ ئىچىپ چېچەكلىدى، ئاللا خالىسا پەرۋىش قىلىشلىرى بىلەن مېۋە بەرگەي، — ئابدۇرەشىدخان كۆڭلىدىكىنى ئىزھار قىلغاندىن كېيىن ئەمىر ـ ئەركانلارنى بىر ـ بىرلەپ بۇزرۇكۇارغا تونۇشتۇردى. ئاتا ۋەزىر نىزامىددىنبەگ، سەرمۇنشى شاھسەئىد ئالىم، ياركەند شەھىرىنىڭ ھاكىمبېگى ئەمىر ئوسمانبەگلەر خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭدىن ئۆزلىرىنىمۇ مۇرىت دەپ بىلىشىنى ئۆتۈنۈشتى. بۇزرۇكۇار ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلدى.

---

① لاماكان — ماكانسىز دېگەن مەنىدە.

شەيخۇلئىسلام مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللا بۇزرۇكۋار بىلەن سوغۇقلا كۆرۈشۈپ، سۇلتاننىڭ ئوك تەرىپىگە ئۆتۈپ تۇردى. ئەمىر ئەكرەم باشلىق بىرقانچە سەركەردە، بەگ مۇرىت بولۇش توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىدى. بەھرام باشلىق بىرقانچە سەردار خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ ھەزرەتلىرى بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ، مۇرىت بولۇش ئارزۇلىرىنى بىلدۇردى. بۇزرۇكۋار باش لىڭشىتىپ ماقۇللۇق بىلدۇردى.

ئابدۇرەشىدخان خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ بۇزرۇكۋارنى شاھانە مەپىگە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت، ئالىيلىرى، بىراق مەپىگە چىقالمايمەن، چۈنكى پېقىر بۇ دۇنيانىڭ راھەت ـ پاراغىتىنى تەرك ئەتكەنمەن، — دېدى بۇزرۇكۋار تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆزرە ئېيتىپ، — يول ئۇزۇن بولمىغان بولسا، ھۇزۇرلىرىغا ئاتقىمۇ جەبىر سالماي پىيادە كەلگەن بولاتتىم.

بۇزرۇكۋارنىڭ ئالىلانىڭ رازىلىقى ئۈچۈن پانىي ئالەمنىڭ راھەت ـ پاراغىتى ۋە مەئىشەتلىرىنى تەرك ئەتكەنلىكى ئابدۇرەشىدخاننىڭ يۈكسەك ھۆرمىتىنى قوزغىدى. بەزى ئەمىر، سەردارلار تەسىرلەنگىنىدىن ھەتتا كۆز يېشى قىلىشتى.

ئۇلار ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن ئابدۇرەشىدخان خوجا مۇھەممەدىۋسۇپتىن تەكىيىخانىدا تۇرۇشنى ئۆتۈنۈۋىدى، لېكىن ئۇ رەت قىلىپ:

— ھەقىقىي تەرىقەت ئەھلى ئۈچۈن كاتتا ئايۋان ـ سارايلاردا پۇتىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ئۇخلىغاندىن مازار ـ ماشايىخلاردا تۇنگەن كۆپ ئەۋزەلدۇر. ئىجازەت قىلسىلا، چىلتەنلىرىم مازاردا ئىستىقامەت قىلسام، — دېدى.

ئابدۇرەشىدخان ياش ئەگىگەن كۆزلىرىنى بۇزرۇكۋارنىڭ پېشىگە سۇرتۇپ، ئۇنى چىلتەنلىرىم مازارىغچە ئۇزىتىپ باردى.

3

توي باش كۈزده بولدى. ئۈزۈم تازا پىشقان، ئانار قىزىرىپ يېرىلغان، ئەنجۈرنىڭ ئۇچىنچى قېتىملىق مېۋىسى سارغايغان، ئەششاپتۇللار سۈزۈلگەن كۈنلەر ئىدى.

سەلتەنەت سۇلتان بېگىم توي كىيىمى كىيىپ، سەھەر ئېچىلغان قىزىلگۈلدەك ھەم خۇشبۇي، ھەم چىرايلىق بولۇپ كەتكەن قىزنىغا قاراپ، كۆز يېشىنى زادىلا توختىتالمىدى.

— ئاتىسى بولغان بولسا قانچە خۇشال بولار ئىدى. ياشانغاندا تۇغۇلغان بۇ قىزنىغا خۇيمۇ ئامراق ئىدى ئۇ رەھمەتلىك. ھۇ - ھۇ - ھۇ ...

— ئاغىچا خېنىم، ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا، «ئۆلۈمنىڭ يارىشقى يېغا، تويىنىڭ يارىشقى ناخشا - ساز» دەپتىكەن. ياش تۆكسىلە مەلىكەمنىڭ كۆڭلى يېرىم بولمامدۇ؟ — تەسەللى ئېيتتى ئۈزۈن يىللاردىن بېرى خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان كېنىزەكى. ئۇنىڭ كېنىزەك ۋە دېدەكلىرىدىن باشقا ئىچى كۆيگۈدەك كىشىسى يوق ئىدى.

ئەمىن خوجا سۇلتاننىڭ بۇ خانىشى ئاقسۇدىن پايتەختكە كەلگەندىن بېرى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئالاھىدە غەمخورلۇقىغا ئېرىشىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا ئۆزىنى يالغۇز، غېرىب ھېس قىلاتتى. ئېرى بار ۋاقىتتىكىدەك كۆرەڭ، شەرەندار ئەمەس ئىدى. ئەمما، بارىمەن دېگەن يېرىگە بارالايتتى، ئىختىيار قىلغان نەرسىگە ئېرىشەلەيتتى. ئۇنىڭغا بىرلا كەم بولغىنى ئەر ئىدى. بىر ئايالغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۆزى ياخشى كۆرگەن ئېرىنىڭ ئورنىنى ھېچنېمە باسالمايتتى. سەلتەنەت سۇلتان بېگىمنىڭ ھەشەمەتلىك تۇرمۇش قوينىدا ئۆزىنى مىسكىن، يالغۇز ھېسابلىشى ئەنە شۇ سەۋەبتىن ئىدى. كاشكى ئېرى ھايات بولسا ...

قىزى ئانىسىغا نىسبەتەن روھلۇق ۋە مەغرۇر ئىدى.

ئاتىسىنى سېغىنغان بولسىمۇ، تويى بولۇۋاتقان مۇشۇ سائەتتە يىغلىمىدى، بەلكى خۇشال بولدى. ئۇ ئىلگىرى ۋۇجۇدىدا كۆرۈلمىگەن بىر خىل شېرىن تۇيغۇ ئىلكىدە هاياجانلىنىۋاتاتتى. ئانا كۆز ياشلىرىنى ئېرتىپ، ئۇچىسىغا ئۇزۇن ئاق يېپەك كۆڭلەك كىيىپ، بېشىغا هاۋا رەڭ هىلهىله رومال ئارتقان دىلدارئاي بېگىمگە باشتىن - ئاياغ سەپسېلىپ چىقتى. ئۇ شۇ قەدەر چىرايلىق بولۇپ كەتكەنىدى.

كۈيۈ ئوغۇلنى ئارىغا ئېلىپ «ئاللا - ئاللا!» دەپ ئات يورغىلىتىپ كېلىشكەن خانزادە، بەگزادىلەر قەسىر هويلىسىغا كىرگەندە، دىلدارئاي بېگىمنىڭ يۈرىكى دۇپۇلدەپ سېلىپ كەتتى. ئۇنى هۇجرا ئۆيدىن دەهلىزگە ئاچىقىشتى.

نىكاهنى بۇزرۇكۋار خوجا مۇهەممەدىيۇسۇپ ئوقۇدى.

تويغا كەلگەن چوڭ - كىچىك مېهمانلار ئابدۇلكېرىمخاننى مۇبارەكلەپ ئۇزاشتى. يىگىتلەر «ئاللا - ئاللا!» دەپ تۇۋلىشىپ مېڭىشتى. دىلدارئاي بېگىمنى ئارىغا ئالغان قىز - جۇۋانلارمۇ مەپىگە ئولتۇرۇپ يار - يار ئېيتىپ، ئوردىنىڭ شىمالىدىكى چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە يۈرۈپ كەتتى.

خوجا مۇهەممەدىيۇسۇپ گۈلئېرەم ئوردىسىنىڭ قوۋۇقى مەشرىقتىن چىقىپ، چىلتەنلىرىمگە يول ئالغۇچە ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا هەمراه بولۇپ ئۇزىتىپ قويدى. ئۇنىڭ كەيپى چاغ ئىدى. ئاللا بەرگەن پەرزەنتلىرىنىڭ ئارقا - ئارقىدىن ئەر يېتىپ ئۆي - ئوچاقلىق بولۇۋاتقىنىدىن نېمىشقا سۆيۈنمەسۇن دەيسىز.

ئابدۇرەشىدخان يۈز ئاچقۇدا كېلىنىگە تاج كىيدۈرۈپ قويدى. ئۇنىڭ زىممىسىدىن بىر يۈك يېنىكلىگەنىدى. توي داۋام قىلىپ سەككىزىنچى كۈنىگە كەلگەندە تەرى تۇرۇلگەن خوجا مۇهەممەدىيۇسۇپ سۇلتان سارىيىغا ئىجازەتسىز لا كىرىپ كەلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ ساقاللىرىنى

تىترىتىپ، — خۇدانى ئۇنتۇپ قالغانلىرىغا سەككىز كۈن بولغانلىقىنى سەمىلىرىگە سېلىپ قويماي دەپ كەلدىم.

ئابدۇرەشىدخان تەختتىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ۋەزىر ـ ۋۇزرالارغا رۇخسەت بېرىپ، ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئاستا ئېغىز ئاچتى:

— بۇزرۇكۋارىم، گەپلىرىنى چۈشىنەلمىدىم. بۇ سەككىز كۈن جەريانىدا نامازنى تەرك قىلغىنىم يوق، دۆلەت ئىشلىرىمۇ توختاپ قالمىدى. كەچۈرسىلە، بەلكىم ئۆتكۈزگەن گۇناھىم ئۆزۈمگە مەلۇم بولمىغاندۇر.

— بۇنى بىلمەن، سۇلتانىم، ئوغۇللىرىنى ئۆيلەپ پەرزىنى ئادا قىلغانلىرى ئاللا دەرگاھىدا مەقبۇل ئىشتۇر. لېكىن، نەغمە ـ ناۋا، كەيپ ـ ساپاغا بېرىلىپ كېتىش گۇناھتۇر. بۇ ھەقتە كىشىلەر نېمە دەۋاتىدۇ، بىلىشنى خالامدىلا؟

— ئەلۋەتتە، بۇزرۇكۋارىم، — ئابدۇرەشىدخان سەل يېنىكلەپ جاۋاب كۈتتى.

— جەھرىيە[1] سۇلۇكىنىڭ مۇرتلىرى ئالىيلىرىنى ھەددىدىن ئاشتى دەۋاتىدۇ. سوھرىۋەر[2] سۇلۇكىنىڭ ئىشانى خوجا پەيزۇللا ھىجرانىي بولسا ئالىيلىرىنى: «ئاداشتى، ئاللانى ئۇنتۇدى، بۇ دۇنيانىڭ پاراغىتىگە بېرىلىپ كەتتى» دەپ ئەيىبلىمەكتە. بۇنىڭغا چىداپ تۇرالماي يانلىرىغا كەلدىم، ئالىيلىرى.

— پىرىم، ئۆزلىرىگە مەلۇمكى، پېقىر گەرچە بىر مۇرىت بولسامۇ، كاتتا مەملىكەتكە سۇلتانمەن. ئوغلۇمنىڭ تويىنى مۇنچىلىك دەبدەبە بىلەن ئۆتكۈزمىسەم قانداق بولىدۇ؟ بەزى پادىشاھلار قىرىق كۈن توي قىلىدۇ. نەغمە ـ ناۋاغا كەلسەم، مەن ئۇنىڭ ئەھلى. مەرھۇم ئاتامۇ سازخۇمار كىشى ئىدى، شۇڭا

---

① جەھرىيە — مەخپىي ھەم ئاشكارا ئىبادەت قىلغۇچىلار.

② سوھرىۋەر — ئاشكارا ئىبادەت قىلغۇچىلار.

چىستىيە① سۇلۇكى ئىشانلىرىغا ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسەتكەنىدى. پېقىرمۇ ساتار چېلىپ ئولتۇرۇپ ئاللانى ياد ئېتىشنى ئەۋزەل بىلىمەن. چۈنكى، ئاللا مۆمىن بەندىلىرى ئۈچۈن ئاپىرىدە قىلغان جەننەتتە سازلارنىڭ ھەممە خىلى بار ئىكەنغۇ.

— ئارى، سۇلتان، لېكىن بۇ دىيار جەننەت ئەمەس. بىز خۇپىيە② مەزھىپىنىڭ مۇرتلىرى ئاللاغا خۇپىيانە ئىبادەت قىلىشنى تەشەببۇس قىلىمىز. پىر ـ ئۇستازىمىز ھەزرىتى باھاۋىدىن نەقىشبەندى: دىلنى ئاللاغا بېرىپ، قولنى ئىشقا ئۇزارتىشنى، ئاللا ئۈچۈن بېرىلگەن سەدىقىنى قوبۇل قىلىپ، بالانى دەپئى قىلىشنى، ئىشچانلىق ۋە پاكلىق بىلەن گۈزەللىك بەرپا قىلىپ، شۈكۈر قىلىپ ياشاشنى، بىر ـ بىرىگە نەپ يەتكۈزۈپ، رىزقىنى ئاللادىن تىلەشنى، بىر ـ بىرىگە كۆيۈنۈشنى، مېھرىبانلىقنى، ئىناقلىقنى تەۋسىيە قىلىپ ئۆتكەن، ئالىيلىرى. ئەگەر ماڭا بەجانىدىل مۇرىت بولغان بولسىلا، مۇسىقىغا ئازراق، ئىبادەتكە كۆپرەك بېرىلگەيلا، خەير، ئامان بولغايلا.

— پىر ـ ئۇستاز، جىنىدەك تەخىر قىلسىلا.

باش چايقىغان خوجا مۇھەممەدیۇسۇپ ئۇندىمەستىن ئارقىسىغىمۇ قارىماي چىقىپ كەتتى.

«خۇدايا، گۇناھىمنى كەچۈرگىن» دېدى ئابدۇرەشىدخان كۆڭلى غەش بولۇپ. ئۇ ساز چېلىشنى، ناخشا ئېيتىشنى گۇناھ ھېسابلىمايتتى. «غەم ـ غۇسسە بىلەن تولغان بۇ دۇنيادا ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ، كۆڭۈل ئېچىشنىڭ نېمە يامىنى بولسۇن؟ ساتار، ئۇد، تەمبۇر، دۇتارلار قاتتىللىق قورالى ئەمەسقۇ؟ كىشىگە زىيىنى تەگمەيدۇغۇ؟ ناخشا، مۇسىقا بىر مەنىۋى

---

① چىستىيە — نەغمە ـ ناۋا ئارقىلىق ئىبادەت قىلغۇچىلار.

② خۇپىيە — مەخپىي ئىبادەت قىلغۇچىلار.

ساخاۋەتقۇ؟ بۇزرۇكۇار ھەزرەتلىرى بۇنى بىلمىسە ـ ھە ! ...» ئۇ ئىزتىراپلىق خىيال ئىلكىدە سۇلتان ساريېدىن چىقتى. دۇانخانىدا بىرئاز توختاپ ئىشكئاغىسى ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس، سەرمۇنشى شاھسەئىد ئالىم، باش ئەمىر ئەكرەم، ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ ئەمىرى بەھرامىلارنى ئېلىپ، پايتەختتىكى ئالىي بىلىم يۇرتى بولغان جاھان مەدرىسەسىگە قاراپ يول ئالدى.

جاھان مەدرىسەسى گۇلئېرەم ئوردىسىنىڭ كۇنىپېتىش تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، گۇمبەز ـ پەشتاقلىق دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئون توققۇز مېتىر ئېگىزلىكتە ئىككى مۇنار بار ئىدى. دەرۋازىدىن كىرگەن ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كۆز ئالدىدا خىيابانلىق، گۇلچىمەنلىك كەڭ سەينا نامايان بولدى.

ئابدۇرەشىدخان باشچىلىقىدا بىر توپ كىشىنىڭ كىرىپ كەلگىنىنى ھۇجرا دېرىزىسىدىن كۆرگەن باش مۇدەررىس ئابدۇلۋارىس رەھمتۇللا تاشقىرىغا چىقتى.

ئابدۇرەشىدخان مەدرىسە سەيناسىنىڭ تۆت تەرىپىگە رەتلىك سېلىنغان ھۇجرىلارغا كۆز يۇگۇرتتى. قوش دېرىزىلىك، پەنجىرىلىك ھۇجرىلارنىڭ ئارىلىقىدا دەرسخانا بولۇپ، ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنىڭ چوڭلۇقى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇ سەينانىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى مەجنۇنتاللار سايە تاشلاپ تۇرغان كۆلنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئىشكى قېيا ئوچۇق ھۇجرىغا قاراپ ماڭغاندا، پايپاسلاپ كېلىۋاتقان مۇدەررىسكە كۆزى چۈشتى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئابدۇلۋارىس دامولا، ساق تۇردىلىمۇ؟

ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ئېگىلىپ سالام بەرگەن باش مۇدەررىس قاراپ، ـــ ئۇشتۇمتۇت كېلىپ، ئۆزلىرىنى بىسەرەمجان قىلىپ قويغىنىم ئۈچۈن ئۆزرىلىكمەن، ئۇستاز.

ـــ ئۇنداق بولامدىغان، سۇلتان ئالىيلىرى. قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرىدىن تولىمۇ مەمنۇنمەن.

ئابدۇلۋارىس دامولا بۇ ئالىي مەرتىۋىلىك شاگىرتىنى ئۇستى

پەنجىرىلىك، ئاستىغا ناۋا چىقىرىلغان ئىككى قاناتلىق ئىشىكتىن دەھلىزگە، ئاندىن دەرپەردىلىك دېرىزىلىرى سەيناغا قارىغان ھۇجرىغا باشلاپ كىردى. ھۇجرىنىڭ سۇپىسىغا گىلەم سېلىنغان، ئويۇقلارغا كىتاب تىزىلغانىدى. دېرىزە تەكچىسىگە قويۇلغان رەيھانگۈل خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى. ئۆيئىچى ناھايىتى پاكىز ۋە يورۇق ئىدى.

— تالىپلار دەرستە ئوخشىمامدۇ، ئۇستاز؟ — بۇ مەدرىسەدە ئوقۇغان چاغلىرى، ئۇستاز ۋە ساۋاقداشلىرى ئېسىگە چۈشكەن ئابدۇرەشىدخانىنىڭ قوي كۆزلىرىدە نۇر چاقنىدى، ئاغزى سەل ئېچىلىپ، چىرايىدا ئىللىق تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ چاغلاردا بۇ مەدرىسەدە ئاران ئوتتۇز ھۇجرا، يەتتە دەرسخانا بار ئىدى. كېيىن سەئىدخانىنىڭ پەرمانى بىلەن ھۇجرىلارنىڭ سانى بىر يۈز يىگىرمە ئېغىزغا يەتكۈزۈلۈپ، ئون توققۇز دەرسخانا تەسىس قىلىنغانىدى.

— شۇنداق، ئالىيلىرى، تالىپلار ھازىر دەرستە، دەرستىن چۈشىدىغان ۋاقىمۇ بولاي دېدى، — دېدى قول باغلاپ تۇرغان دامۇللا.

— بۇ ھۇجرىدا قانچە تالىپ تۇرىدۇ؟

— بەش تالىپ، ئالىيلىرى، ئەگەر تالىپلار بىلەن ئۇچراشماقچى بولسىلا، غېرىب خانامدا بىردەم ساقلاپ تۇرسىلا.

ئابدۇرەشىدخان ھەمراھلىرىغا قاراپ قويۇپ، دېدى:

— ئۇستاز، دەرسخانىغا چىقساق. چۈشلۈك تاماقنى تالىپ ۋە ئۇستازلار بىلەن بىللە يېگۈم بار.

4

دەرسخانىدىن چىققان سۇلتان ئابدۇرەشىدخان مۇدەررىستىن قولى بىلەن ئىما قىلىپ سورىدى:

— ئۇستاز، ئاۋۇ جەنىدە ـ كۇلاھ كىيىۋالغان كىشى كىم

بولىدۇ؟
— ئۇ قىدىرخان دېگەن مۇغەننى بولىدۇ. مۇسىقىدىن دەرس بېرىدۇ، ئىبادەت بىلەن خۇشى يوق، نەغمىگە ئامراق، — دېدى ئابدۇلۋارىس داموللا مەنسىتمىگەن قىياپەتتە.
— ھە، قىدىرخان دېگەن مەشھۇر مۇسىقا ئۇستازى شۇ ئىكەن - دە. پېقىرمۇ مۇسىقا خۇشتارى. چۈشلۈك تاماقنى ئۇنىڭ ھۇجرىسىدا يېگەچ، مۇسىقىسىدىن غەمكىن كۆڭلۈمنى ئاچقۇم كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان قىدىرخانغا قاراپ مېڭىپ.
— مەرھەمەت، ئالىيلىرى، ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشتۇرۇپ قويای.
ئابدۇلۋارىس داموللا بۇ تەرەپكە كۆز تىككەن قىدىرخاننى قول ئىشارىتى بىلەن چاقىردى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى، — ئىتتىك كېلىپ سالام بەردى قىدىرخان يارکەندي تەۋازۇ بىلەن.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مۇسىقا ئۇستازى. ئەگەر ماقۇل كۆرسىلە، تالىبلارنىڭ ھۇجرىسىدا ھەم تائام، ھەم مۇسىقىدىن بىللە بەھرىمەن بولساق قانداق؟
ئابدۇرەشىدخاننىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان ئابدۇلۋارىس داموللا ئاچچىقلىنىپ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. قىدىرخان ئېھتىرام بىلەن ئىككى قولىنى ئالدىغا سۇنۇپ:
— مەرھابا، ئالىيلىرى، قەدەم تەشرىپ قىلغايلا، — دەپ ھۇجرىغا تەكلىپ قىلدى.
ئابدۇرەشىدخان ھەمراھلىرى بىلەن ھۇجرىغا كىرىپ يېكەندازدىن ئورۇن ئېلىشتى. بۇ ھۇجرىدا يېتىپ - قوپۇۋاتقان ئىلىمخۇمار بەش تالىپ قول باغلاپ پەگاھتا تۇرۇشتى.
— پېقىر شاگىرتلىرىمنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي، — دېدى قىدىرخان ئاق سېرىق، كۆك كۆز، ساقاللىق يىگىتنى كۆرسىتىپ، — بۇ باغدادلىق يىگىت فۇئاد، بۇ ئىستانبۇللۇق مۇرتازا، بۇ شىرازلىق فەرروخ، بۇ سەمەرقەنتلىك ھەيدەر، بۇ

بومبايلىق راجىپ. بۇلار مۇسىقا ئىلمى ۋە مۇسىقا چېلىشنى ئۆگەنگىلى كەلگەن. بۇ مەدرىسەدە پەرەڭ ئەللىرىدىن كەلگەنلەرمۇ بار، سۇلتان ئالىيلىرى. ھەممىسى ئەرەب تىلىنى بىلىدۇ.

— ئولتۇرۇڭلار، يىگىتلەر، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇلارغا دوستانە تەلەپپۇزدا.

پادىشاھنىڭ ئۆزلىرى بىلەن تەڭدىمەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆرگەن تالىپلار ھەيران قالدى ۋە ئۇنىڭ كەمتەر، ئوچۇق كۆڭۈللۈكىدىن دىللىرى سۆيۈندى.

بۇگۈن نۆۋەتچىلىك قىلغان فۇئاد مەدرىسە ئاشخانىسىدىن بىر مىس چۆگۈندە چاي، ئادەم بېشىغا بىردىن پىيالە ئەكىردى. ئارقىسىدىن ئاق دوپپا كىيگەن سېرىق بۇرۇتلۇق ئاشپەز ئېھتىرام بىلەن كىرىپ كەلدى ۋە قولىدىكى لېگەننى داستىخانغا قويدى. لېگەندە دۇملەپ پىشۇرۇلغان يەتتە قازان قاتلىمىسى بار ئىدى. ئارقىدىن چوڭ پەتنۇستا يەتتە چىنە ئۇگرە كەلتۇرۇلدى.

غىزادىن كېيىن ئابدۇرەشىدخان:

— بۇ تائام سىلەرگە مەنزۇر[1] كېلەمدۇ؟ — دەپ سورىدى چىنىلەرنى بوشاتقان تالىپلاردىن.

— مەنزۇر كېلىدۇ، — جاۋاب بەردى فۇئاد، — بۇ يەرگە يېڭى كەلگەندە تازا كۆنەلمىگەنىدۇق، بارا ـ بارا ئۆگىنىپ قالدۇق. يۇرتىمىزغا قايتقاندا بۇ تائاملارنىمۇ، كۆيۈمچان ئۇستازىمىزنىمۇ چوقۇم سېغىنىمىز. شۇنداق ئەمەسمۇ، يىگىتلەر؟

— شۇنداق، فۇئاد. ئۇيغۇرلارنىڭ تامىقى بەك مەززىلىك ئىكەن. ئېلىمىزگە قايتساق، ئۆزىمىزنىڭ تامىقى تېتىماي قالامدۇ تېخى، — سۆز قاتتى راجىپ.

— شۇنچە يىراقتىن بۇ يەرگە مۇسىقا ئۆگىنىشكە كەلگىنىڭلارنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بېرەلەمسىلەر؟ — سورىدى ئابدۇرەشىدخان ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن.

---

① مەنزۇر — يېقىش، مۇۋاپىق، لايىق دېگەن مەنىلەردە.

تالىپلار بىر - بىرى بىلەن كۆز ئوچراشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن فەررۇخنى سۆزلەشكە دەۋەت قىلىشتى. قوشۇما قاشلىرى قارا، يېڭىلا قايچىلاتقان بۇرۇتى چىرايىغا تولىمۇ خوپ كەلگەن بۇ يىگىت ئابدۇرەشىدخانغا ھۆرمەت بىلدۇرۇپ، دېدى:

— سۇلتان ئالىيلىرى، بۇ دوستلىرىمنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئاللا بىلىدۇ. ئۆزۈمگە كەلسەم، مۇسىقىنىڭ ھېس - تۇيغۇنى قوزغاتقۇچى ھەم كۆڭۈلگە ئارام بەرگۈچى مەنىۋى ئوزۇق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن كۇنۇمدىن باشلاپ ئۇنىڭغا ئىشتىياق باغلىغانىدىم. ئۇستاز قەدىرخان يارکەندىينىڭ مۇسىقا بابىدا تەڭداشسىز ئىكەنلىكىنى سەيياھلاردىن ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا غايىبانە ئىخلاس قىلىپ، مۇسىقا ئىلمىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن بەل باغلاپ كەلگىنىم راست. ئارزۇيۇم شۇكى، چالغۇلارنى ئۇنىڭدەك ۋايىگە يەتكۈزۈپ چېلىپ، تىرىكچىلىك غېمىدە چارچىغان يۇرتداشلىرىمغا ئارامچىلىق بېغىشلاپ، روھىنى ئۇرغۇتۇپ، غەيرىتىنى ئاشۇرسام، دەيمەن.

بۇ تالىپنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ قەدىرخانغا بولغان ھۆرمىتى يەنمۇ ئاشتى. «نامى شۇنچە مەشھۇر زاتنىڭ يېنىمىزدا ئىكەنلىكىدىن ئەجەب خەۋەر تاپماپتىمىنا. «ياندىكى كاسىپنىڭ قەدرى يوق، دېگەن شۇدە. نامىنى ئاڭلىغان بولسامۇ، ئۇستا سازەندە بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ، دىدار كۆرۈشۈشكە كۆڭۈلشىمەپتىمەن. بۇگۈن مەدرىسەگە كەلگىنىم ئارزۇيۇمنى قانىتلاندۇردى. ئالىم، ئەھلى ئىلمىلەر بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولدۇم، بىر مۇسىقا ئۇستازى بىلەن ئۇچراشتىم...»

— ئالىيلىرى، دۇئا قىلىپ بەرسىلە، — دەپ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى قەدىرخان.

— ياق، ئۆزلىرى دۇئا قىلىپ بەرسىلە، — ئابدۇرەشىدخان ئۆتۈنۈپ تۇرۇۋالدى. قەدىرخان ئامالسىز دۇئاغا قول كۆتۈردى.

داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپنىڭ ئەتىگەنكى سۆزى تۇيۇقسىز ئېسىدىن كەچكەن ئابدۇرەشىدخان

تالىپلارغا بىر قۇر كۆز يۇگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن قىدىرخانغا يۈزلەندى:

— ئەي، ئۇستاز، كۆڭلۈمدە بىرقانچە چىگىش سوئال بار ئىدى، سورىسام ئۆزلىرىگە مالاللىق يەتمەس.

— قېنى سورىسىلا، ئالىيلىرى، پېقىرمۇ سوراپ ئۆگەنگەن.

— بەزىلەر: « مۇسىقا ئەقىلنى ئاداشتۇرىدۇ. رەھمانىي ئەمەس، شەيتانىيدۇر» دەيدىكەن. بۇ توغرىمۇ، تەخسىر؟

— مۇسىقا ئىككى خىل مۇددىئادا چېلىنىدۇ: بىرىنچىسى، ئۆزىنى ۋە باشقىلارنى بىردەم بولسىمۇ غەمدىن خالاس قىلىش ئۈچۈندۇر. بۇنىڭدا جەننەت شامىلىنىڭ سالقىنى بار بولۇپ، ئەقىلنى ساپلاشتۇرىدۇ. بۇ رەھمانىيدۇر. ئىككىنچىسى، شەھۋانىي ھەۋەسنى قوزغاش ئۈچۈندۇر. بۇنىڭدا دوزاخ ئوتىنىڭ شەپىسى بار بولۇپ، ئەقىلنى ئاداشتۇرىدۇ. بۇ شەيتانىيدۇر، — قىدىرخان گەپىنى توختىتىپ ئاق ئارىلىغان ساقىلىنى سىيپاپ قويدى. بۇ ناھايىتى كېلىشكەن، تەمبەل ئادەم بولۇپ، مۇنازىرىنى ياخشى كۆرەتتى. ئەمما، سۇلتان بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشنى ۋە ئۇنىڭ مۇنداق سوئال سورىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. ئابدۇرەشىدخان يەنە سورىدى:

— مۇسىقا خۇدانى ئۇنتۇلدۇرامدۇ؟

— يوقسۇ، ئالىيلىرى. مۇسىقا غەپلەت باسقان دىلنى ئويغىتىپ، خۇدانى ياد ئەتكۈزىدۇ. پېقىر نەغمە ـ ناۋا بىلەن خۇداغا سىغىنىدىغان چىستىيە سۇلۇكىگە ئىخلاس قىلىمەن. لېكىن، بۇلار ئارىسىدا فارابىي ھەزرەتلىرىدەك مەردانە ھالدا: «يۇز يىل ئىبادەت قىلىپ ئالالىمغان پەيزنى قالۇنۇمنىڭ سىملىرىدىن ئالغايسىلەر» دەپ ئېيتالايدىغان مۇغەننىلەر يوق. ھالبۇكى، مۇسىقا چېلىشنىڭ ئۆزى خۇپىيانە ئىبادەتتۇر. ئاشكارا ئىبادەتتىن خۇپىيانە ئىبادەت ئاللا دەرگاھىدا ئەۋزەلدۇر.

— يەنە بىر سوئال، — دېدى ئابدۇرەشىدخان روھلىنىپ، — مۇسىقا چېلىش شەرئىەتكە خىلاپ دېگۈچىلەرگە نېمىدەپ جاۋاب

بەرگۈلۈك؟

— بۇنىڭ جاۋابى ناھايىتى ئاددىي: مۇسىقىنى ياخشى نىيەتتە چېلىش شەرىئەتكە ئەسلا خىلاپ ئەمەس، پەقەت نامناز ۋاقتىدا چېلىش شەرىئەتكە خىلاپتۇر. چۈنكى، نامازغا ھەرقانداق غەيرىي سۆز ـ ھەرىكەتنى ئارىلاشتۇرۇش گۇناھتۇر.

— ئۇنداق بولسا، مۇسىقىنى نامناز ۋاقتىدىن باشقا چاغلاردا چالسا بولىۋېرىدىكەن ـ دە؟

— ئەلۋەتتە، ئالىيلىرى. مۇسىقا مېڭىنى سۈزۈلدۈرۈپ، ھېس ـ تۇيغۇنى قوزغايدۇ؛ پىكىرنى راۋانلاشتۇرۇپ، تەسەۋۋۇرنى گۈزەللەشتۈرىدۇ. مۇسىقا جىمجىتلىق ئالىمىنى جانلاندۇرىدىغان ئىلاھىي سادادۇر. ئاۋۋال راۋاب چېلىپ، ئاندىن شېئىر يېزىشىمنىڭ سەۋەبىمۇ ئەنە شۇ.

قەدىرخان سۆزىنى توختىتىپ، پىيالىدىكى چايدىن ئىككى يۇتۇم ئىچتى. ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى سايە چۈشۈرگەن كۆز چاناقلىرى نۇرلىنىپ، چىرايىغا قىزىللىق يۈگۈردى. جەندىنى سىيلىۋېتىپ، بېشىدىن كۈلاھنى ئېلىۋەتتى. ئاق دوپپا، ئاق ئۇزۇن كۆڭلەك بىلەنلا قالغان بۇ مۇسىقا ئۇستازىنىڭ كېلىشكەن قەددى ـ قامىتى كۆپچىلىككە ئايان بولدى. ئابدۇرەشىدخان كۆڭۈل خەزىنىسىدە ساقلىنىۋاتقان يەنە بىر سوئالنىمۇ ئايىپ قالالماي سورىۋەتتى:

— مۇسىقا دىلىنى يۇمشىتامدۇ؟ ئۇد ياكى ساتار چالسام، پۇتۇن ۋۇجۇدۇم ئېرىگەندەك بولۇپ قالىدۇ، ھەتتا غەزىپىمگە ئۇچرىغان گۇناھكارلارغىمۇ ئىچىم ئاغرىپ كېتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن بىرقانچە قېتىم زىندانغا تاشلانغان گۇناھكارلارنى قويدۇرۇۋەتتىم.

— مۇسىقا دىلىڭ مەنىۋى ئوزۇقى، ئالىيلىرى، ئۇ چالغۇچىنىڭمۇ، تىڭشىغۇچىنىڭمۇ دىلىنى يۇمشىتىدۇ. شۇنى قەيت قىلىشىمغا ئىجازەت بېرىشلىرىنى سورايمەنكى، باغرى تاش، ئالا كۆڭۈل، تەكەببۇر كىشىلەر مۇسىقا چېلىشنىمۇ،

ئاڭلاشنىمۇ ياقتۇرمايدۇ. زالىملار مۇسىقىنى كۆڭۈل خۇشى دەپلا چۈشىنىدۇ، كەمستىدۇ، چەكلەيدۇ. ئەكسىچە ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي كىشىلەر مۇسىقىغا خۇشتار كېلىدۇ، ئۇنىڭدىن تەسىرلىنىدۇ، بەھرە ئالىدۇ. سۇلتان مىرزا ئاتابەكنى بەتخۇي، تاش يۈرەك، زالىم بولغىنى ئۈچۈن بارلىق مۇسىقا ئۇستازلىرىنى سۈرگۈن قىپتىكەن، پېقىرمۇ ئاتام بىلەن بىللە ھەيدەلگەنىدىم. مەرھۇم سۇلتان سەئىدخان پېقىرنى ئوردىدا ئىشلەشكە تەكلىپ قىلغاندا، يەنە قوغلاندى بولماي خان ـ سۇلتانلاردىن يىراقراق تۇراي، دەپ ئۆزرە ئېيتىپ ئوردىغا بارمىغانىدىم. كېيىن ۋەزىر مىرزا مۇھەممەدھەيدەر كۆرەگان جانابلىرى: «ئوردىدا ئىشلىمىسىلە، مەدرىسەدە دەرس ئۆتسىلە» دەپ مۇشۇ مەدرىسەگە ئەكېلىپ قويغانىدى. بىرنەچچە يىلدىن بېرى مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ۋە باشقا ئەللەردىن كەلگەن تالىبۇل ئىلىملەرگە دەرس ئۆتۈپ كېلىۋاتىمەن. پېقىرغا باشتىن ـ ئاخىر مۇسىقا مەنىۋى ئوزۇق بولۇپ كەلدى، ئالىيلىرى.

ئابدۇرەشىدخان زۇۋان سۆرمەي جىممىدە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭغا قىدىرخاننىڭ سۆزلىرى قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. ئۇ بىردىنلا مۇسىقا خۇمار ئاتىسىنى ئەسلىدى. ئۇستازى، دوستى مىرزا مۇھەممەدھەيدەر كۆرەگان كۆز ئالدىغا كېلىپ، ئاچچىق پۇشايمان ئىلكىدە كۆزىگە ياش ئالدى. «خۇدايا، پېقىر قۇلۇڭ تاش يۈرەك زالىملاردىنمۇ؟ ئۇستاز قىدىرخان توغرا ئېيتتى، زالىملار مۇسىقىدىن تەسىرلەنمەيدۇ. بىراق، پېقىر مۇسىقا ئاڭلىسام ياكى چالسام ۋۇجۇدۇم لەرزىگە كېلىدۇ. مۇسىقىنى شۇنچە ياخشى كۆرىمەن، ئىلاھا، پېقىر قۇلۇڭنى زىنھار زالىملاردىن قىلمىغىن...»

ئاجايىپ زىل ئاۋاز، مەيىن تاڭ شامىلىنىڭ غۇر ـ غۇرىدەك سېھرىلىك ئۇن، كېچىدىكى دەريانىڭ شارقىرىشىدەك پىغانلىق سادا ئۇنى خىيال بىھوشلۇقىدىن ئۆزىگە كەلتۈردى.

ئادەمنىڭ ئىچىدىكىنى بىر قاراشتا بىلۈۋالىدىغان قىدىرخان

سۇلـتاننى ئـازابلىق ئـويدىن، هەسـرەتلىك پـۇشايمانـدىن خالـي قىلىش ئۈچۈن، دەردكە دەۋا زەخمەك بىـلەن دىلكـەش راۋابىنىـڭ نازۇك تارلىرىنى تىلغا كىرگۈزگەنىدى. شاگىرتلىرى ئۇد، ساتار، تەمبۇر، قالۇن، دۇتارنى قوللىرىغا ئېلىشىپ، ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلدى.

ئابدۇرەشىدخان بۇ چاغقىچە مۇنداق يېقىملىق مۇسىقىنى ئىشىتىپ باقمىغانىدى. ئۇ مۇسىقىغا ئەسىر بولغىنىدىن يېرىم سائەت ۋاقىتنىڭ قانداق تېز ئۆتۈپ كەتكىنىنى بىلمەيلا قالدى. قىدىرخان راۋابنى چېلىشتىن توختىدى. تاقىتى تاق بولغان ئابدۇرەشىدخان:

— ئۇستاز، بۇ يېقىملىق مۇسىقىنىڭ نامى نېمىكەن؟ — دەپ سورىدى.

— مۇقامى ۋسال، ئالىيلىرى.

— پېقىرنىڭ غەمناك بېشىدىن هەسرەت ـ نادامەت قۇشىنى ئۇچۇرۇۋەتكەن بۇ نادىر مۇسىقىنىڭ ئىجادچىسى فىساغۇرۇسمۇ، فارابىيمۇ؟ لۇتفىيمۇ، نەۋايىمۇ؟ ئۇنىڭدا كۆيلەنگەن ئاشىق ـ مەشۇقلار بۇ دۇنيادا بارمىكەن؟ ئېيتىپ بەرسىلە، ئۇستاز.

قىدىرخان راۋابنىڭ تارىنى سىلىغىنىچە زۇۋان سۈرمەي ئويلىنىپ قالدى.

— ئۇستاز، ئېيتقۇلىرى كەلمىسە، مالال قىلمايمەن.

— بۇ ۋاقتا قەدەر بۇ سىرنى هېچكىمگە تىنمىغانىدىم، خەيرىيەت، ئاڭلىغۇلىرى كەلگەن بولسا پېقىرنىڭ خانىسىغا مەرهەمەت قىلغايلا.

ئابدۇرەشىدخان باش لىڭشىتىپ، ئۇنىڭ هۇجرىسىغا چىقتى. قۇياش نۇرى كىتاب تىزىلغان ئويۇقا جۇلا تاشلىغانىدى. قىدىرخان ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئۇدۇلدا ئولتۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى.

توققۇزىنچى باب

ۋىسالغا يەتكەن ئاشىق ـ مەشۇق

1

مۇقامى ۋىسال ـــ قىدىرخان يارکەندىي ئىجاد قىلغان، ئىككى ياشىنىڭ مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرى كۈيلەنگەن سېھرلىك مۇسىقا ئىدى. بۇ ئىككى ياش باشقا كىشى بولماستىن، ناغرىچى كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق ناسىرخان داپچىنىڭ ئوغلى قىدىرخان بىلەن ۋەزىر نىزامىدىنبەگنىڭ قىزى ئايتىللا خېنىم ئىدى.

بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل مۇقەددەم ناسىرخان داپچى ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى قىدىرخاننى ئېلىپ ئوردا‌كۆل بويىدىكى چايخانىغا كەلگەنىدى. شۇنىڭدىن تارتىپ چايخانا غوجايىنى ئىسمائىل چوڭام ئۇلارنى گىلەم سېلىنغان سۇپىغا باشلاپ داستىخان سېلىپ كۈتۈۋالىدىغان بولدى. بۇگۈنمۇ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چاي بىلەن بىر تەخسە پەرمۇدە قويدى.

ـــ ناسىرخان ئۇستام، ئوغۇللىرى بىلەن چايخانىمىزغا كېلىپ تۇرغان بىر يىلدىن بۇيان، خېرىدارلىرىمىز كۆپىيىپ كەتتى. بۇنىڭدىن ناھايىتى مەمنۇنمەن. بۇ پەرمۇدىنى ئۆز قولۇم بىلەن پىشۇرغان، قېنى تارتىنماي ئېلىشىلا، ـــ ئىسمائىل چوڭام ئىككى پىيالىگە چاي قۇيۇپ، ئاتا ـ بالا ئىككىيلەنگە قوش قوللاپ سۇندى.

ـــ بولدى، جوڭىمىسلا، چوڭام. بىزمۇ چايخانىلىرىغا ئۆگىنىپ قالدۇق. خېرىدارلار كۆپەيگەن بىلەن خاپا بولىدىغانلارمۇ بار تېخى، ـــ دېدى ناسىرخان داپنى سۇپىنىڭ

ئاپتاپ چۈشىدىغان يېرىگە قويۇپ.

— «بىر ياخشىغا بىر يامان ھەر جايدا بار» دېگەن مۇشۇ، ئۇستام. چايخانىمىزنىڭ ئاۋات بولۇشىنى خالىمايدىغانلار سىلى بىلەن بىزدىن خاپا بولىدۇ.

— خۇدايىم خاپا بولمىسىلا بولدى، — دېدى قەدىرخان ئاتىسىغا كۆز قىسىپ قويۇپ.

— توغرا دېدىلە، يىگىت. مۇشۇ سۆزلىرى ئۈچۈن بىر ھېچىردىن شورپا كەلتۈرەي، — غوجايىن ئوچاق بېشىغا كەتتى.

ئاتا ـ بالا خۇشبۇي دەملەنگەن چاي بىلەن پەرمۇدىنى يەپ ئولتۇرۇشتى. بىر دەمنىڭ ئىچىدە كۆلگە كۆلەڭگىسى چۈشۈپ تۇرغان ئىككى چوڭ سۇپا خېرىدارلار بىلەن توشۇپ كەتتى. بىر توپ كىشىلەر ئۆرە تۇرۇپ قالدى.

غوجايىن ئىككى ھېچىردا شورپا بىلەن گۆش ئەكىلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى.

— قېنى ئۇستام، باقسىلا. يىگىت، سىلىمۇ تارتىنمىسىلا، تاكى خۇپتەندىن يانغۇچە بىرنەرسە بەرمەيمەن جۇمۇ، — گېپىنى چاقچاق بىلەن ئاخىرلاشتۇرغان غوجايىن خىزمەتكار ئەكەلگەن گۇللۈك كىگىزنى سۇپىغا يانداپ سېلىپ، ئۆرە تۇرغانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

ئىسمائىل چوڭام بىلەن ھەر ھەپتىنىڭ چارشەنبە، شەنبە كۈنلىرى كېلىپ داپ، تەمبۇر چېلىپ بېرىدىغان، بۇنىڭ بەدىلىگە ئون سەر كۈمۈش ئالىدىغان بولۇپ پۈتۈشكەندىن بېرى، بۇ سازەندە ئاتا ـ بالا ھەپتىدە ئىككى كۈننى مۇشۇ چايخانىدا ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتاتتى. قالغان كۈنلىرى شايى ـ ئەتلەس توقۇيتتى، توي ـ نەزىر، چاي ـ بەزمىلەرگىمۇ بېرىپ تۇراتتى.

ئۇلار شورپىنى ئىچىپ، گۆشنى يەپ بولۇشتى. ناسىرخان ئۇستام داپنى، قەدىرخان قولىغا تەمبۇرنى ئالدى. بۇ تەمبۇر ئادەتتىكى تەمبۇرغا زادىلا ئوخشىمايتتى، بېشى دۇگىلەك، كىچىك

بولۇپ، تارى سىم بولماستىن، ئاچچىق ئۇچەيدىن ئىشلەنگەن قىلتار ئىدى. قىدىرخان ئۆزى ئۆزگەرتىپ ياسىغان بۇ سازغا «راباپ»[1] دەپ نام بەرگەنىدى. ئاتىسى ئوغلىنىڭ بۇ ھۈنىرىدىن سۆيۈنۈپ: «سەن مۇسىقا ئۇستازى بولغۇدەكسەن، ئوغلۇم» دېگەنىدى.

ناسىرخان ئۇستام داپنى شالدىرلىتىپ، ناۋا مۇقامىنى باشلىدى، قىدىرخان جور بولدى.

— ياشاپ كەتسىلە، ئۇستام!

— ياشاپ كەت، يىگىت، ئاۋازىڭغا دەرد كەلمىسۇن!

چاي ئىچىۋاتقان، غىزا يەۋاتقانلار باركاللا ئىيتىپ، رەھمەت ئوقۇشتى. بەزىلەر ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۇچ مىسقال، بەش مىسقاللىق تەڭگىلەرنىمۇ تاشلاشتى. ئاسماندىن چۈشكەن بىر تىللا چېيى ئىچىلىپ بولغان پىيالىگە تېگىپ جىرىڭلاپ پىلدىرلىغىنىچە توختىدى، ئەما پىيالە چاك كەتتى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ قارا كۆزلىرى يولنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قورۇنىڭ مەنزىر ئۆيىگە تىكىلىپ قالغان قىدىرخاننىڭمۇ يۈرىكىگە دەز كەتتى.

بۇ تىللانى ئاشۇ مەنزىر ئۆينىڭ دېرىزىسىدە ئولتۇرۇپ قىدىرخاننىڭ راۋابنى تەڭشىغان ۋەزىرنىڭ قىزى ئايتىللا خېنىم تاشلىغانىدى.

قىدىرخاننىڭ كۆزلىرى ئۇ ساھىبجامالنىڭ گۈزەل ھۆسنىگە باغلىنىپ قالدى. ئايتىللا خېنىممۇ تاتلىق كۈلۈمسىرىگىنىچە ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇراتتى ...

ناسىرخان ئۇستام مۇقامنىڭ تەزىسىنى باشلىغان بولسىمۇ، قىدىرخاننىڭ كۆزى بىلەن كۆڭلى يەنىلا ئاشۇ مەنزىردە ئىدى. ئاتا بۇنى سەزدى.

ئۇ قىز خېلى كۈنلەردىن بېرى ئاشۇ مەنزىرنىڭ قىيا ئوچۇق

---

① راباپ — پارسچە سۆز بولۇپ، «يار» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

دېرىزسىدە يېنىچە ئولتۇرۇپ، گۈزەل نىگاھىنى قەدىرخاندىن ئۈزمەي، ئۇنىڭ سازىنى تىڭشاپ كېلەتتى. دەسلەپكى كۈنلەردە بەش - ئون مىنۇتتىن كېيىنلا دېرىزە يېپىلىپ قالاتتى. يېقىندىن بۇيان بىر ساھەتكىچە دېرىزە يېپىلمايدىغان بولۇپ قالدى. قەدىرخان بۇنى تاكى مۇشۇ چاغقىچە سەزمەي كەلگەنىدى. تاشلانغان بىر تىللا ئۇنىڭ كۆڭۈل ئىشىكىنى چېكىپ، نەزىرىنى ئىختىيارسىز تەلمۇرۇپ ئولتۇرغان قىزغا قاراتتى. ئۇ مەپتۇنە كۆزلىرىنى دىلرەبا قىزدىن زادىلا ئالالماي قالدى.

بۇڭاي ئاخىر ئوغلىنىڭ بىقىنىغا جەينىكى بىلەن قاتتىق نوقۇدى. چۆچۈپ ئاتىسىغا قارىغان يىگىت داپقا تەڭكەش قىلىپ راۋابنى شۇنداق چالدىكى، كۆڭۈل بويىدىكى سۆگەت شېخىغا ئېسىپ قويغان قەپەستىكى تورغايمۇ سايراشتىن توختاپ قالدى.

ناۋا مۇقامىنىڭ تەزىسىنى چېلىپ بولغان قەدىرخانىنىڭ كۆزى يەنە شۇ مەنزەرنىڭ دېرىزىسىگە تىكىلدى. ئەپسۇس، رامىدىن باشقا نەرسە كۆرۈنمىدى. ئۇ ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئوغلىنىڭ ۋۇجۇدىدا يۇز بېرىۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى بايقىغان ئاتا ئۇنى پىشىدىن تارتىپ ئولتۇرغۇزدى ۋە نۇسخەنى باشلىدى.

بۇ يېقىملىق ناخشا - كۈيلەرنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن ساماۋارخانىنىڭ بالىخانلىق ئۆيى، كۆڭۈل بويىدىكى كارىۋاتلار ئادەمگە تولۇپ كەتتى، بىرمۇنچە كىشىلەر ئۆرە تۇرۇپ تىڭشاشتى. سېلىنغان گىلەم، كىگىزلەر يەتمەي قالدى. كۆڭۈل ئەتراپىدا ئولتۇرۇشلۇق ئاھالىلەرمۇ ئىشىك ئالدىغا، ئۆگزىلەرگە چىقىپ ناخشا - كۈيگە قۇلاق سېلىشتى. باشقا چايخانا، ئاشخانىلار چۆلدەرەپ قېلىشتى.

ئۇلار ناماز ۋاقتىدىلا ساز چېلىشنى توختىتاتتى، مەسچىتكە بېرىپ كەلگەندىن كېيىن يەنە باشلىشاتتى. ناسىرخان ئۇستام پاتراق كەچ بولسا، ئۆيگە كېتىۋالساق، دەپ بىتاقەت بولغانسېرى كۈن ئورنىدىن مىدىرلىمىغاندەك بىلىنەتتى. قەدىرخانغا بولسا

بىردەمدە كەچ كىرىپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى. ئۇ قايتىدىغان چاغدا غوجايىن ئالاھىدە ئەكەلگەن قىيمىلىق ئۇگرىنىمۇ ئىچمىدى، زەپەر سېلىپ دەملىگەن چايدىنمۇ ئوتلىمىدى. ئەس - يادى شۇ قىزدا ئىدى، ئۇنى يەنە بىر كۆرۈڭلۈشنى ئىستەيتتى. بۇگۈن ئۆيىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى، ئۆمرىدە تەستە ئۆتكۈزگەن كېچە مۇشۇ بولدى. ئەتىسى چىرايى سارغىيىپ، ياداپلا قوپتى.

— جېنىم بالام، نېمە بولدۇڭ، بىر يېرىڭ ئاغرىۋاتامدۇ، نېمىشقا زۇۋان سۇرمەيسەن؟ — دەپ بېشىدا پەرۋانە بولغان ئانا ئوغلىدىن جاۋاب ئالالمىدى. ئەھۋالنى بىلگەن ئاتىسى خوتۇنىنى باشقا ئۆيگە باشلاپ چىقىپ، قۇلىقىغا كۇسۇرلىغاندىن كېيىنلا، ئۇ «ۋاي، خۇدايىمەي ! ...» دەپ كۆز يېشى قىلدى. «ئىلاھا، ھەممە دەردكە داۋا بار ئىكەن، نېمىشقا كۆيۈككە ۋىسالدىن باشقا داۋا يوق؟ ئەمدى قانداق قىلارمەن؟...» دەپ يىغلىغان بولسىمۇ، كۆڭۈل ئاغرىقىنى ئوغلىغا بىلدۈرمىدى. قۇرۇق ئارچا ياغچىغا قوي يېغى قوشۇپ ئىسرىق سېلىپ، قىدىرخاننىڭ بېشىدىن ئۈچ قېتىم ئۆرۈپ، ھويلىغا قويۇپ قويۇۋېدى، خۇشبۇي ئىس تارىدى.

— ماڭ، ئوغلۇم، بۇگۈنمۇ چايخانىغا بارايلى، قارىغاندا ئەتلەس توقۇشقا قولۇڭ بارمىغۇدەك، — دېدى ناسىرخان ئۇستام كۆپ ئويلىنىشتىن كېيىن.

قىدىرخان ئۇن - تىنسىز راۋابنى ئېلىپ دادىسىغا ئەگەشتى. بۇلارنىڭ كەلگىنىدىن خۇش بولۇپ كەتكەن ئىسمائىل چوڭام ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئون سەر كۇموش قويدى. ناسىرخان ئۇستام:

— چوڭام، مەن پۇلنى دەپ كەلمىدىم، بۇنى يانلىرىغا سېلىپ قويسىلا، — دەپ تەڭگىلەرنى بىر يانغا سۇرۇپ قويدى ۋە سۇپىدىن پۇتنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ ئىراق مۇقامىنى باشلىدى:

كىرمەگەيمەن جەننەتۇل ـ مەئۇاغا دىلبەر بولماسا،
شىشەپۇشى① تۇشمەگەي دەريا غا گەۋھەر بولماسا.

چايخانا ئادەملەر بىلەن توشۇپ كەتتى. قەدىرخانىڭ قولى راۋابتا، كۆزى ئاشۇ مەنزەرده ئىدى.

بۇ مەنزەر چايخانىنىڭ ئۈدۈلىدىكى چوڭ دەرۋازىلىق قورۇنىڭ ئايۋىنى ئۈستىده ئىدى. چايخانا بىلەن بۇ قورۇنى ئون بەش قەدەمچە كەڭلىكتىكى يول ئايرىپ تۇراتتى. كەچ كىرگۈچە مەنزەرنىڭ ھاۋا رەڭ دەرىزىسى ئېچىلمىدى. تاقىتى تاق بولغان قەدىرخان سالپىيىپ ئاتىسى بىلەن ئۆيگە يېنىپ كەلدى. ئەتىسى جۈمە بولغاچقا، چايخانىغا بەرىشمىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ھىلال ئايدەك ئەگىم قاشلىق، ئاھۇ كۆزلۈك، ئاق يۈزلۈك لەۋزەن قىز كەتمەيتتى. ئۇنىڭ قىزغۇچ ھىلھىلە رومىلىنى سەل قايرىپ تەلمۈرۈپ قارىغاندىكى تۇرقى بىردەم پەيدا بولۇپ، بىردەم يوقىلىپ كېتەتتى. قەدىرخان ئۇ دىلرەبانى ئويلىغانسېرى قەلبى ئۆرتىنىپ، راۋابنى بولۇشىغا چالاتتى.

ناسىرخان ئۇستام شەنبە كۈنى ئەتىگەنده ناشتا قىلىپلا، خامۇش ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ چايخانىغا كەلدى. قەدىرخان ھەم يېپىقلىق دەرىزىگە ئۈدۈل يەرده بېشىنى سېلىپ ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇراتتى. ئوغلىنىڭ بۇ ھالىغا قاراپ يۈرىكى ئېچىشقان ناسىرخان ئۇستام قولىغا داپنى ئېلىپ ناۋا مۇقامىنى باشلىدى. بۇ مۇقامنىڭ سەلكە، جۈلا، تاكىتلىرى تۇگەپ، داستان، مەشرەپلىرى ئاخىرلاشقۇچە قەدىرخان راۋابنى بېشىنى كۆتۈرمەستىن چالدى. ئۇ ئاشۇ لەۋزەن قىزنىڭ دەرىزە تۈۋىده يوق بولۇپ قېلىشىدىن قورقاتتى، شۇڭا قاراشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى. ھالبۇكى، ئاتىسى بىرقانچە قېتىم دەرىزىگە كۆز سالدى. پېشىن نامىزى ئوقۇلۇپ، نامازدىگەرگە ئاز قالغاندا دەرىزە قىيا ئېچىلدى. قىزنىڭ مۇڭلۇق چىرايى بۇلۇت يېرىپ

---

① شىشەپۇشى ـــ مەرۋايىت ئالغۇچى مارجانچى، مونچاقچى.

چىققان ئايدەك چاقناپ كۆرۈندى.
ناسىرخان ئۇستام ئوغلىنى تۇرتتى. ئەمما، قىدىرخان يەرگە بېقىپ ئولتۇرىۋەردى. قىزنىڭ غايىب بولۇشىدىن ئەنسىرىگەن ئاتا داپ چېلىپ تۇرۇپ ناۋا مۇقامىنىڭ بىرىنچى داستانىدىكى بۇ غەزەلنى ئوقۇدى:

جاھاننى سەير ئېتەرگە نەچچە كۈن باغۇچىمەن ياخشى،
دەمى ئۇلپەت ئالۇرگە دىلبىرى شېرىنسۇخەن ياخشى.

بۇ غەزەلدىن بىر بېشارەتنى سەزگەن قىدىرخان باش كۆتۈرۈپ مەنزەرگە بېقىۋىدى، چاچلىرى بوستان، لەۋلىرى يۇمران قىزنى كۆرۈپ، مەڭزىگە ۋىللىدە قىزىللىق يۈگۈردى، تىترىگەن قوللىرى زەخمەك ئۇرۇشتىن توختاپ، تەلمۈرگەن كۆزلىرى ئويناپ كەتتى. ئۇ قىزغا قاراپ كۈلگەنىدى، بىردىنلا قىزنىڭ بوستان چاچلىق بېشى ئارقىغا قايرىلىپ، دېرىزە جاققىدە يېپىلدى. بۇنىڭدىن قىدىرخاننىڭ يۈرىكى پارە - پارە بولۇپ، چىرايى زەپىرانەك سارغىيىپ كەتتى. ناسىرخان ئۇستام ئەنسىرەپ ئوغلىنى ئەكەتمەكچى بولۇپ تۇرۇۋىدى، سۇپىدا چاي ئىچىشىپ ئولتۇرغان كىشىلەر دۇررىدە قوپۇپ:

— كەلسىلە، ۋەزىر ئەزەم، كەلسىلە، — دېيىشىپ قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىشتى.

— ئولتۇرۇڭلار، ئولتۇرۇڭلار، سىلەرنى بىسەرەمجان قىلىۋەتتىم - ھە، ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ئۇزۇن قارا ساقاللىق، سەمەرقەنت بەقەسىمدىن يېلىڭ تون كىيگەن ئات يۈز ئادەم كۈلۈمسىرىگىنىچە كۆپچىلىككە كۆز يۈگۈرتۇپ، ئۇنىڭ كۆزى ناسىرخان ئۇستامغا چۈشكەندە چىرايى سۆرۈنلەشتى، — ئىشكىمنىڭ ئالدى نېمىشقا مۇنداق ئاۋات بولۇپ كېتىدىكىن دېسەم، ئەسلىدە ئوغۇللىرى بىلەن سىلى نەغمە - ناۋا قىلىۋېتىپتىكەنلا - دە، ئۇستام. خېلىدىن بېرى بۇ توغرۇلۇق

گەپ قىلاي دەپ، يەنىلا سىلىنى ئايىدىم. نەچچە كۈندىن بېرى ھەر كۈنى ئوردىدىن قايتىپ كەلسەم، كىشىلەرنىڭ ئىشىكىمنىڭ ئالدىغا يىغىلىپ، ئەلنەغمىلىرىنى ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرىمەن. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن يولدىنمۇ ئۆتكىلى بولمايدۇ. مۇنداق كېتىۋەرسە، قانداق بولىدۇ؟ نامەھرەملەر كۆپىيىپ، خوتۇن - قىزلار سۇ ئالغىلى كۆل بويىغىمۇ چىقالمايدىغان بولىدۇ. ناسىرخان، بۇنى ئويلاپ كۆرسىلە، ئەگەر پۇل لازىم بولسا، مانا مەن بېرەي. بۇ مەھەللىگە كەمرەك كەلسىلە. ئەگەر پېقىرنىڭ يۈزىنى قىلىمەن دېسىلە، كەلمىسىلە.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ قىدىرخاننىڭ چىرايىدىكى سېرىقلىقنى قىزىللىق ئىگىلىدى. ئاتىسىنىڭ چىرايى تاتىرىپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— بىز پۇلغا ئۇنچىۋالا موھتاج ئەمەس، ۋەزىر ئەزەم. ئەگەر ئۆزلىرىگە پۇل كېرەك بولسا، قانچىلىك دېسىلە، شۇنچىلىك بەرگۈچىلىكىمىز بار، — دېدى قىدىرخان. ئۇنىڭ ئەتىگەندىن بېرى زۇۋان سۈرۈپ ئېيتقان سۆزى مۇشۇ بولدى.

— بولدى، بالام، بىز كېتەيلى، — ناسىرخان ئۇستام ئوغلىنى يەنە بىرنەرسە دەپ سالمىسۇن، دەپ ئۇنى قولىدىن تارتتى.

— توختاپ تۇرسىلا، ئۇستام، تېخى گەپنىم تۈگىمىدى، — چىرايى قارا بۇلۇتتەك تۇتۇلغان ۋەزىر نەزىرىنى قىدىرخانغا ئاغدۇردى، — ئەستاغپۇرۇللا ! — ئۇ ئۇزۇن ساقىلىنى تۇتاملىدى، — مەن ئاتاڭ بىلەن سۆزلىشىۋاتىمەن، سەن تولا ئاتىكارچىلىق قىلما. ئاتاڭنىڭ ئوردىدىن قوغلانغىنىنى بىلمەيدىغان ئوخشايسەن. بۇ ساۋاقنى ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدۇ.

— ئۇنى بىلىمەن، ۋەزىر ئەزەم. ئۇ چاغدا كىچىك بولساممۇ، ئەقلىم جايىدا ئىدى، — دېدى قىدىرخان ئالدىغا بىر قەدەم چامداپ، — ئۇ زالىم سۇلتاننىڭ تەختى لىڭشىپ قالغاندا، ئاتام باشلىق مۇسىقا ئۇستازلىرىنى ماڭا بويۇنتاۋلىق قىلىپ،

شەرىئەتنى كۆزگە ئىلىشمىدىك دەپ ئەيىبلەپ، ئوردىدىن ھەيدىگىنى راست. ئۇ چاغدا جانابلىرى پاششاپبېگى ئىدىلە. ئاتامدا قىلچىلىك گۇناھ يوق ئىدى.

غەزەپتىن چىشلىرى كىرىشكەن ۋەزىر قىدىرخاننىك راۋابىغا قول ئۇزارتقانىدى، يىگىت ئارقىغا بىر قەدەم چېكىنىپ راۋابقا ئۇنىك قولىنى تەگكۈزمىدى. ۋەزىر ئېچىشىپ قېلىپ، كۇمۇش ئوتۇغاتلىق سەللىسى چۈشۈپ كەتكىلى تاس قالدى.

— يوقال كۆزۈمدىن ! ئىككىنچى بۇ يەردە قاراڭغۇ كۆرىدىغان بولسام، ئاياپ ئولتۇرمايمەن، — دېدى ئۇ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىپ.

— يۈر، بالام، بىزگە خۇدا بار، — ناسىرخان ئۇستام ئوغلىنى قولىدىن تارتقىنىچە ئەكەتتى. ئۇ قاتتىق خورلانغانىدى. ۋەزىر نىزامىدىنبەگنىك نېمە سەۋەبتىن زالىم مىرزا ئابابەكرىنىك ئۆزىنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقارغانلىقىنى ئەسكەرتكەنلىكى ئۇنىڭغا چۈشىنىشلىك ئىدى. چۈنكى، نىزامىدىنبەگنىك ھوقۇق - ئابرۇيى ۋە بايلىقى ئۇنى شۇنداق دېگۈزگەنىدى.

— ئاتا، مېنى كەچۈرسىلە، مېنى دەپ كۆڭۈللىرى ئازار يەپ قالدى. ئەمدى ئىككىنچى كۆڭۈلنىك ئارقىسىغا كىرمەيمەن، — دېدى قىدىرخان ئۆيگە كەلگەندە.

— ئۇنداق دېمە، ئوغلۇم، سەن كۆڭۈلنىك ئارقىسىغا كىرمىدىك، بەلكىم پاك مۇھەببەت ساڭا تەۋرەنمەس ئىرادە ئاتا قىلدى. مەن بۇنى چۈشىنىمەن. ئەمدى مۇسىقىدا كامالەتكە يېتىدىغان، شائىرلىق بابىدا نەۋايىغا تەڭلىشىدىغان بولدۇڭ. ئاللا ساڭا مەدەتكار بولسۇن، — ناسىرخان ئۇستام ئوغلىنى چىڭ قۇچاقلىدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ ئاتا - بالا ئوردىكۆل مەھەللىسىدىكى چايخانىغا بارمىدى. قىدىرخان ئۇ قىزنى ھەرقانچە كۆرگۈسى كەلسىمۇ، ئاھ - پەرياد چەكمىدى. ھەپتە ئەمەس، ئاي، يەسىلمۇ

ئۆتتى. لېكىن، قەدىرخان ئۇ كوچىدىن ئۆتمىدى. كېچىلىرى ئۇيقۇسى كەلمىسە، فارابىينىڭ «رىسالەئى مۇغەننىيۇن»[1] دېگەن كىتابىنى، نەۋائىينىڭ «خەمسە»سىنى ئوقۇدى. كۈندۈزلىرى كوچىغا چىقمىسا، ئانىسىغا ياردەملىشىپ شايى ـ ئەتلەس ياكى بەقەسەم توقۇدى. راۋاب، تەمبۇر ياسىدى. بىراق، زادى ئۇمىدسىزلەنمىدى. قەدىرخان سېغىنىش تۇيغۇسى كۈچەيسە، ھېسسىياتى ئۇرغۇغان دەملەردە بېيىت، غەزەل يازدى.

2

يىل ئۆرۈلۈپ يەنە كۆكلەم پەسلى يېتىپ كەلدى. قەدىرخان ئانىسى ئېتىپ بەرگەن كۆك چۆچۈرىسىنى يېدى. نورۇز كۈنى كۆڭلى تارتىپ كوچىغا چىقتى. بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ئورداكۆل مەھەللىسىگە باردى، لېكىن چايخانا بار ئاشۇ كوچىغا قەدەم باسمىدى. ئارقىسىغا يېنىپ ھەيدەرباغ مەھەللىسىگە كەلدى. كوچىسى دەل ـ دەرەخلىك بۇ مەھەللە ناھايىتى كۆجۈم ئىدى. بالىلار كېچىسى كۆيدۈرۈش ئۈچۈن ئۈزۈن ياغاچقا ياغلىق قاپاق باغلىۋالغانىدى. ئۇ بالىلىق دەۋرىنى ئەسلەپ مېڭىپ، جۈلدۈر كېپەن، چاچلىرى چۈۋۈق بىر ئايال بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئايالنىڭ كەينىدە بىر توپ بالىلار «سارالڭ ـ سارالڭ!» دەپ ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتاتتى. «ماۋۇ بەڭباشلىقنى» دېدى ئۇ ئىچىدە. ئايال ئۈنىڭغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ ئۆتۈپ كەتتى. قەدىرخان بالىلارنى توسۇۋالدى:

— ئىنىلىرىم، بۇ ئايالنى ھاقارەتلەپ نېمە پايدا تاپىسىلەر؟ توختاڭلار، ئارقاڭلارغا يېنىڭلار. سىلەرنىڭمۇ ئاشۇ ئايالدەك ئاچاڭلار يوقمۇ؟ قايتىپ كېتىڭلار.

— ئاۋۇ سارالڭ بىزگە قاراۋاتىدۇ، — دېدى بىر بالا قولىنى

---

① رىسالەئى مۇغەننىيۇن — سازەندىلەر رىسالىسى.

ئالدىغا ئۇزارتىپ.

— شۇنچە گەپ قىلسام، يەنە سارالڭ دەۋاتسەنغۇ، شۇمتەك؟

— قىدىرخان بارغىنىچە ئۇ بالىنى بىر تەستەك سالدى. بالا ۋارقىراپ يىغلىدى.

— ئەمدى كىم يەنە سارالڭ دەيدىكەن، ئېتىكىنى ئۇچۇرۇۋېتىمەن.

بالىلار قورققىنىدىن بەدەر تىكىۋېتىشتى. قىدىرخان ئارقىسىغا قارىدى، ئايال يىگىرمە قەدەم نېرىدا ئۆزىگە قاراپ تۇراتتى. «تونۇشتەكلا قىلىدۇغۇ؟ بۇ كىمدۇر ـ ھە؟ خۇدايا توۋا ...» دېدى ئۇ ئىچىدە. ئايالغا يېقىنلىغانسېرى ئۇنىڭ يۈرىكى دۇكۇلدەپ سوقۇپ كەتتى. قارا كۆز، قارا قاش، ئاق يۈز... ئۇ تونۇغاندەك قىلدى، ئېتىلىپ بېرىپ ئايالنىڭ ئالدىدا توختىدى. بۇ ئايال باشقا بىرسى ئەمەس، دەل ئاشۇ مەنزەرنىڭ ھاۋا رەڭ دېرىزىسىدىن قارىغان دىلرەبا قىز ئەمەسمۇ؟ قىدىرخاننىڭ يۈرىكى كۆكرەك قەپىسىنى يېرىپ چىقىپ كەتكۈدەك تېپچەكلەپ كەتتى.

— ئاھ، رەنا قىز، بۇ سىزمۇ؟

قىزنىڭ قىدىرخانغا تىكىلگەن قارا كۆزلىرىدىن يىپىي ئۆزۈلگەن مارجاندەك ياش تۆكۈلدى.

— ئاھ، راۋابچى يىگىت، راۋابىڭىز قېنى؟ — دېدى ئۇ يۈزلىرىنى توسۇۋالغان چاچلىرىنى كەينىگە تاشلاپ. ئۇ بايا قىدىرخاننى يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندىلا تونۇغانىدى.

— راۋابىم ئۆيدە قالدى. يۈرۈڭ، مەلىكەم، سىزنى غېرىب خانامغا ئەكېتەي. مەن سىزنى ئىزدەپ چىققانىدىم، خۇدايىم يولدا ئۇچراشتۇردى.

— مەنمۇ سىزنى بىر كۆرەي دەپ ئۆيدىن قېچىپ چىققانىدىم. بۇ ئۇچرىشىشنى خۇدايىم نېسىپ قىلمىغان بولسا، ئۆيگە قايتمىغان ۋە بېشىم قايغان تەرەپكە كەتكەن بولاتتىم. تېز بولۇڭ، كەينىمدىم ئاتام ئىزدەپ كېلىپ قېلىشى مۇمكىن، مېنى

ئۆيىگىزگە ئەكىتمىگ.
— يۇرۇگ...
قىدىرخان قىزنى ئەگەشتۇرۇپ ئۆيىگە ئەكەلدى.
ناسىرخان ئۇستام قىزنى تونۇدى. ئۇنىگ بېشىنى سىلاپ:
— ئوغلىمىز ئاشىق بولغان دىلرەبا قىز مۇشۇ، — دېدى خوتۇنىغا. ئانا بۇ كۇتمىگەن ئۇچرىشىشتىن هاياجانلاندى.
— قىزىم، قەدەملىرى قۇتلۇق بولغاي، — دەپ قىزنى قازناقىقا ئەكىرىپ يۇيۇندۇرۇپ، ئۇنىگىغا ئۆزىنىگ تويلۇق كۆڭلىكىنى كىيدۇردى، — بۇ كۆڭلەكنى ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كېلىۋاتقىنىمغا يىگىرمە يىلدىن ئاشتى، قىزىم. سىلىگە نېسىپ بوپتىكەن، — ئانا قۇلىقىدىكى زىرىنى ئېلىپ قىزنىگ قۇلىقىغا سالدى. قوللىرىدىكى ئۈزۈكلىرىنى ئېلىپ جانانىنىگ قوللىرىغا سالدى، — ئوغلۇمنىگ تويىنى كۆرۈشنى شۇنچە ئارزۇ قىلاتتىم، خۇدايىم تىلىكىمگە يەتكۈزىدىغان بولدى. بالام، ئەمدى ئاتلىرىنى دەپ بەرسىلە، كۆڭلۇم ئەمىن تاپسۇن. مېنىگ ئېتىم هاۋاخان.
— ئايتىللا خېنىم، — دېدى قىز ۋىللىدە قىزىرىپ.
— ئاتا ـ ئانىلىرى باردۇ؟
— بار، ئانا، دادامنىگ ئېتى نىزامىدىنبەگ، خانىنىگ ۋەزىرى. ئانامنىگ ئېتى نىسا خېنىم.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ هاۋاخان چۆچۈپ كەتتى.
— قانداق بولۇپ كوچىغا چىقىپ قالدىلا، قىزىم؟
— قېچىپ چىققانىدىم، — قىزنىگ قارا كۆزلىرىدە ياش تامچىلىرى سىمابتەك لىغىلدىدى.
— نېمىشقا، قىزىم؟
قىزنىگ ئاپپاق چىرايى چوغدەك قىزاردى.
— مەنزەرگە چىقىپ، ئوغۇللىرىنىگ ناخشا ـ كۈيلىرىنى تىڭشىغانىدىم. ئانام خاپا بولدى، دادام ئاچچىقلاندى. بىر كۈنى دادام: «سازەندىلەرنى بۇ مەھەللىگە يولىمايدىغان قىلىۋېتىمەن» دەپ ۋارقىراپ كوچىغا چىقىپ كەتتى. بىلمىدىم،

نېمە بولدىكەن، شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇللىرى چايخانىغا كەلمەيدىغان بولدى. بىر كۈنى ساز ئالغىلىغۇم كېلىپ مەنزىرگە چىقسام، دېرىزىنىڭ قاپقاقلىرىنى مىخلاتقۇزۇۋېتىپتۇ، ئاچالمىدىم. كېيىن سارالاپ بولۇپ قالدىم ...

قىز كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تۆككىنىچە بېشىنى ھاۋاخاننىڭ قۇچىقىغا قويدى. پېشايۋاندا ئۇلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان قىدىرخان قىزنىڭ نالىسىگە چىدىمىدى. يۈرىكى زىڭىلدىغاندەك بولۇپ، ئىككى قولى بىلەن چېكىسىنى تۇتۇپ، ئايۋاننىڭ يېپىقلىق ئىشىكىدىن كۆزىنى ئۇزمىدى.

ـــ سارالاپ بولۇپ قالدىم، بۇ نېمە دېگەنلىرى، خېنىم بالام؟

ـــ ئانا ! ... ـــ ئايتىللا خېنىم تېلىقىپ يىغلاپ كەتتى.

ھاۋاخان ئاچىمۇ ئۆزىنى تۇتالمىدى. نېمە ئۈچۈن بۇ قىزنىڭ جۇل ـ جۇل كىيىم كىيىۋالغىنىنىڭ، سۇمبۇل چاچلىرىنىڭ تارالماي چىگىچلىشىپ كەتكىنىنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولۇپ بۇقۇلداپ يىغلىدى.

ـــ بالام، جېنىم بالام، ئەمدى سىلىگە ھېچكىم ئازار بەرمەيدۇ. يىغلىمىسىلا، خېنىم بالام، يىغلىمىسىلا.

ئايتىللا خېنىمنىڭ كۆز ياشلىرى بىلەن تەڭ يۈرىكىدىكى دەردمۇ تۆكۈلمەكتە ئىدى. ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىغانسېرى چىرايى سۇزۇلۇپ كېتىۋاتاتتى.

ـــ ئانا، ـــ دېدى ئۇ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، ـــ بىر يىلدىن بېرى بېشىمغا كەلگەن دەرد ـ ئەلەم ھېچكىمنىڭ بېشىغا كەلمىسۇن. نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزۈمچە خۇدۇمنى يوقىتىپ، ئالدىمغا ئۇچرىغان نەرسىنى ئۇرۇپ ـ چاقىدىغان، كوچىلارغا چىقىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدىم. ئالدىمغا ئەكەلگەن تاماقنى يېمەي تۆكۈۋېتەتتىم. قورسىقىم ئېچىپ ھالىمدىن كەتكەن چاغلىرىمدا، ئاشخانىغا كىرىپ نېمە بولسا شۇنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن يەيتتىم. بەزى كۈنلىرى جۇدۇنۇم تۇتۇپ كىيىم ـ كېچەكلىرىمنى سېلىۋېتەتتىم، كىيدۇرۇپ قويسا يىرتىۋېتەتتىم،

ئانام: «هۇ بىنومۇس، ئاتاڭ كەلسە، پاقالچىقىڭنى چىقىۋېتىدۇ. سەن زادى نېمە بولدۇڭ؟» دەپ يىغلاپ كېتەتتى. بىر كۈنى سەپرايىم ئۆرلەپ، كىيىملىرىمنى يىرتىپ تاشلاپ كوچىغا چىقىپ كېتىپتىمەن. ئاتام ئوردىدىن كېلىۋېتىپتىكەن، ياساۋۇللىرىغا مېنى تۇتقۇزۇپ هويلىغا ئەكىردى. كىيىم كىيدۈرۈپ قازناققا سولاپ قويدى. ئاشۇ قاراڭغۇ قازناقتا قانچىلىك ياتتىمكىن، بىلمەيمەن. تاماق ئەكىرگەن ئانامنىلا كۆرەتتىم، ئۇنىڭدىن باشقا هېچكىم قېشىمغا كىرمەيتتى. بەزىدە «مەن نېمە بولدۇم؟» دەپ ئۆزۈمگە سوئال قوياتتىم، يىغلايتتىم. بۇگۈن ئەتىگەن يىغلاپ ئولتۇرسام، ئانام نان، چاي ئەكىردى. ماڭا قاراپ ئانامۇ ياش تۆكتى. «ئانا، مېنى هويلىغا ئاچىققىن» دېدىم. «خېلى ئوڭلىنىپ قالغاندەك قىلىسەن، قىزىم. ئاتاڭ كەلگەندە پېشىگە ئېسىلىپ توۋا قىل، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورا. رەھمى كەلسە ئەجەب ئەمەس. ئۇنداق قىلمىساڭ، ئۆمۈر بويى قازناقتىن چىقارمايدۇ» دېدى. مەن ماقۇل بولدۇم. ئانام مېنى قازناقتىن ئاچىقتى. پېشايۋاندا تۇرۇپ كۈننى كۆردۈم. كۆڭلۈم يەنە كوچىنى تارتىپ، ئۆزۈمنى باسالماي قالدىم. ئەمما، نېمە ئۈچۈندۇر ناھايىتى ياۋاشلاپ كەتكەنىدىم، بەلكىم بۇ سارايڭ ئەمەسلىكىمنى بىلدۈرسە كېرەك. ئانامنىڭ باش.ـ كۆزىنى سىلاپ، سۆيۈپ، قۇچاقلاپ، ئۇنىڭ مېھرىنى قوزغىدىم. «خېنىم قىزىم، مېنىڭ يالغۇز قوزام، سەن سارايڭ ئەمەس، پەقەت سەپرايىڭ ئۆرلەپ قالغان، خالاس. سەن ئوڭۇشلۇپ قالدىڭ...» دەپ سۆنايلىنىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى. ئاستا ئورنۇمدىن تۇرۇپ هويلىغا چىقتىم، يۈزۈمنى رومال بىلەن يېپىۋالدىم. دەرۋازا قىيا ئوچۇق ئىدى، غېپىدە چىقىۋالدىم. بىر دېدەك ئىشىك ئالدىنى سۈپۈرۈۋاتاتتى، ئۇ مېنى چاچ تارىغۇچى ئايال دەپ قالغان بولسا كېرەك، مۇنداقلا قاراپ قويۇپ ئۇن چىقارمىدى. ئىتتىك مېڭىپ ئورداكۆل مەھەللىسىدىن چىقىۋالدىم. كېتىۋېتىپ يەردىن بىر چاڭگال توپا ئالدىم ـ دە، ئۇستىبېشىمغا چاچتىم، يۈزلىرىمگە سۈرتتۈم،

چاچلىرىمنى چۈۋۈپ ساراڭنىڭ ئۆزى بولدۇم. نېمە ئۈچۈن مۇنداق قىلغىنىمنى ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن، بەلكىم راستلا ساراڭلىقىم تۇتقاندۇ. مەن پەقەت راۋابچى يىگىتنى ئويلايتتىم، ئۇنى ئىزدەپ كېتىۋاتاتتىم. بالىلار كەينىمگە كىرىۋېلىپ، تاش ـ چالما ئاتتى. شۇ چاغدا ئوغۇللىرى كېلىپ قالدى ...

— ۋاي جېنىم بالام، ۋاي جېنىم بالام، ھەممىنى بىلدىم. ئەجەب دەرد تارتىپتىلا، — دېدى ھاۋاخان، — ئاتىلىرى كاتتا كىشى ئىكەن. كەچتە ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ قويايلى. سىلىنىڭ نەگە كەتكەنلىرىنى بىلەلمەي، مۇشۇ دەم قان يىغلاۋاتقاندۇ بىچارە ئانىلىرى.

— ياق، ياق. ئۆيگە بارسام ئاتام مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. مېنىڭ ئۆيۈمگە ئاپىرىپ بەرمەي بالا قىلىۋېلىڭلار. مەن شۇنى ئارزۇ قىلىپ ئۆيدىن قېچىپ چىققان.

ناسىرخان ئۇستام ئىشىككە تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان ئوغلىنىڭ كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش تۆكۈلۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ: «بۇ كۆزلىرىدىن بىشىنى قوشۇپ قويۇپ، ئاندىن بېشىمغا كەلگەننى ئىككىسىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇپ ئىلغۇچتىكى تونىنى ئېلىپ كۆرەي» دەپ ئويلىدى ۋە دەس تۇرۇپ ئىلغۇچتىكى تونىنى ئېلىپ كىيدى.

— ئانىسى، ھاي، ئانىسى!

— مانا مەن، — ئايۋاندىن چىققان ھاۋاخان باشتا ئوغلىغا، ئاندىن ئېرىگە قاريدى، — نەگە باردىلا، ئاتىسى؟

— سىرتتا ئازراق ئىشىم بار، خوتۇن. بۇگۈن كەچ ئۆيگە مېھمان كېلىدۇ. قايتىپ كەلگەندە قوينى ئۆزۈم سويىمەن. باشقا كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئوغلىمىز بازاردىن ئەكېلىپ بېرسۇن. ئەمىسە مەن كەتتىم، — ئۇ شۇنداق دەپ ئېغىلدىن قارا قۇلاننى ئاچىقىپ مىندى.

— خۇدايىمغا ئامانەت، — دېدى ھاۋاخان ئىشىكنى يېپىپ. ئۇ ئالدىراپ قالدى. «قوي سويغۇدەك قايسى دوست ـ يارەنلىرىنى باشلاپ كېلىدىغاندۇ؟ ۋەزىر ئەزەم بولمىسۇن يەنە. ياق، ياق، ئۇنى

باشلاپ كەلمەس. بۇ ئادەم ئۆمرىدە كىشىگە ئۇۋال قىلىپ باقمىغان...» ھاۋاخان شۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، قىدىرخاننىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ئوغلۇم، ئاتاڭنىڭ گېپىنى ئاڭلىغانسەن؟ بازارغا بېرىپ كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئەكەلگىن. تاپالمىساڭ قوغۇن - تاۋۇز بىلەن ئۇزۇمۇ ئالغىن. ئۆيدىكىسى تۇگەپ قاپتۇ.

قىدىرخان باش لىڭشىتتى. ئوتۇنخانىدىن چوڭ سېۋەتنى ئېلىپ بازارغا ماڭدى. ھاۋاخان ھويلىغا سۇ سېپىپ، سۇپۇرگىنى قولىغا ئالدى.

— ئانا، مەن سۇپۇرۇۋېتەي، — دېدى ئايتىللا خېنىم سۇپىدىن قوزغىلىپ.

— يوقسۇ، قىزىم، زالىمۇ مېھمانىنى ئۆي سۇپۇرگۈزمەيدۇ. يەنە كېلىپ سىلى ئېسىلزادىلەردىن تۇرسىلا.

ھاۋاخاننىڭ گېپىدىن ئەپسۇسلانغان قىز سۇپىدىن چۈشتى.

— مەن مېھمان ئەمەس، ئۆز قىزلىرى، ئانا. ئەكەلسىلە سۇپۇرگىنى.

— راست دەيدىلا، قىزىم، سىلى ئۆز بالام، سىلىنى ماڭا ئاللا ئۆزى يەتكۈزدى، شۈكۈر ھازىر سىلىنى سۇپۇرگۈزمەيمەن. كېيىن تولا سۇپۇرۇپ، ھېرىپ كېتىدىلا تېخى. ئارام ئېلىۋالسىلا، — ھاۋاخان شۇنداق دەپ قىزنى قىدىرخاننىڭ ھۇجرىسىغا باشلاپ قويدى.

بۇ ھۇجرىنىڭ ناۋالىق ئەگمە چىقىرىپ ياسالغان چىرايلىق ئويۇقلىرى ھەر خىل كىتابلار بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى. ئايتىللا خېنىم «رىسالەئى مۇغەننىيۇن»، «خەمسە»، «شاھنامە» دېگەندەك كىتابلارنى بىر قۇر ۋاراقلاپ چىققاندىن كېيىن، يەنە بىر ئويۇقتا تۇرغان «دىۋانى قىدىرخان» ناملىق پاتلىق كەشمىر قەغىزىگە نەپىس يېزىلغان توپلامنى ئاچقتى. بىر - بىرىدىن تەسىرلىك، ھېسسىياتلىق يېزىلغان غەزەل، بېيىتلار ئۇنى ئۆزىگە شۇنچىلىك رام قىلىۋالدىكى، ھۇجرىغا ھاۋاخاننىڭ كىرىپ كەلگىنىنىمۇ

سەزمەندى.

— كىتاب ئوقۇۋېتىپلا - دە، قىزىم، چاقىرسام جاۋاب بەرمەپتىلە، ئۇخلاپ قالغان چېغى دەپتىمەن، — دېدى ھاۋاخان پەردىسى قايرىقلىق دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرغان قىزغا مەستلىكى پەردىسى كېلىپ، — كۆزلىرى قانداق كۆرگەندۇ؟ ياش دە، ياش. ياش ئادەمنىڭ كۆزى كېچىدىمۇ كۆرىدۇ، — ئۇ ئايتىللا خېنىمنىڭ يېنىدا ئولتۇردى، — مېھمانلار كەلگىلى نەۋاق، بالام، شورپا ئېچىۋاتىدۇ ... — ھاۋاخان ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن سۆزنى دېيەلمەي ئىچىگە يۇتۇۋەتتى.

ئايتىللا خېنىم دېرىزىدىن سىرتقا قاراپ گۇگۇم چۈشكەنلىكىنى بىلدى. ئەۋرەز تۈۋىدە قوچقارنىڭ كالىلا - پاقالچىقى، تېرىسى تۇراتتى.

— ئانا، نېمە مېھمان ئىكەن ئۇ؟ دادامنىڭ قايتىپ كەلگىنىمۇ، قوي سويغانلىقىنىمۇ تۇيماپتىمەن.

— نېمە مېھمان بولاتتى، قىدىرخان بالامنىڭ نىكاھ چېيىغا داخىل بولغىلى كەلگەنلەر ئىكەن، — دېدى ھاۋاخان. ئۇ بايا ئېيتالمىغان سۆزىنى دەۋەتكەنىدى.

— ئوغلۇم قىدىرخانىنىڭ نىكاھ چېيى؟ — قىزنىڭ قارا قاشلىرى سەل كۆتۈرۈلۈپ، چىرايى بۇلۇت توسقان ئايدەك تۇتۇلدى، — بۇگۈن ئۇنىڭ تويى ئىكەن - دە؟ مەن شور پېشانە نېمىدەپ بۇ ئۆيگە كەلگەندىمەن. خۇدايىم ئەجەب كۈنگە قېلىۋاتىمىنا؟ — ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تارىلاپ ياش قۇيۇلدى.

ھاۋاخان ئايتىللا خېنىمنى تارتىپ باغرىغا باستى.

— خېنىم بالام، مانا ھازىر سىلى بىلەن ئوغلۇمنىڭ ئۆمۈرلۈك نىكاھى بولىدۇ. مېھمانلار مۇشۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەن، قويمۇ شۇنىڭ ئۈچۈن سويۇلغان. ماڭىمۇ دادىلىرى بايا دېدى تېخى.

ئايتىللا خېنىمنىڭ ياش بىلەن يۇيۇلغان گۈزەل چىرايى سەل ئېچىلدى، ئەمما تارىلاپ ئېقىۋاتقان يېشى توختىمىدى. نىكاھ

ئوقۇلۇپ، مېهمانلار ئۈزاپ، قىدىرخان بىلەن بىر ياستۇققا باش قويغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ يىغىسى توختىمىدى...

ناسىرخان ئۇستام كېچىچە ئايتىللا خېنىم بىلەن ئوغلىنىڭ نىكاھىنىڭ خەيرلىك بولۇشىنى ئاللادىن تىلەپ تۈزۈك كىرپىك قاقمىدى. بەختكە يارىشا كېلىنى باھار گۈلدەك ئېچىلىپ قوپتى. يۈز بېرىش مۇمكىنچىلىكى بولغان ئىشلارنى مۆلچەرلەپ كۆرگەن ناسىرخان ئۇستام بۇ نىكاھنى مەلۇم ۋاقىت مەخپىي تۇتۇش قارارىغا كەلگەنىدى. ياز ئۆتۈپ، كۈز كەلگەندىلا مەھەللىدىكىلەرگە چاي بېرىپ، خوتەن شەھىرىدىكى بىر بۇرادىرىنىڭ قىزىنى ئوغلىغا ئېلىپ بەرگەنلىكىنى ئاشكارىلىدى، خالاس.

قىدىرخان بەختكە ئېرىشكەنىدى. ئۇ چايخانىنىڭ قارشىسىدىكى مەنزىرىنىڭ ھاۋا رەڭ دېرىزىسىدىن ئۆزىگە تىكىلگەن دىلرەبا قىزنىڭ گۈزەل نىگاھىنى باشلىنىش قىلىپ، «ۋىسال» نامىلىق سېھىرلىك مۇقامنى ئىجاد قىلىشقا كىرىشتى. راۋابنىڭ زىل تارلىرى تىلغا كىرىپ، شۇنداق مۇڭلۇق، شۇنداق لەرزان ياڭرىدىكى، قېيىنئانىسى بىلەن ئەتلەس توقۇۋاتقان ئايتىللانىڭ يۈرەكلىرى جىغىلداپ كەتتى. بەقەسەم توقۇۋاتقان ناسىرخان ئۇستامنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگمىدى. ئاقارتىلغان تامدىكى قوزۇقىغا ئېسىپ قويغان داپنى ئېلىپ، ئوغلىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ تەڭكەش قىلدى. تال باراڭلىق ھويلا ئاجايىپ يېقىملىق ساداغا تولدى.

شۇنداق قىلىپ، «ۋىسال» مۇقامىنىڭ تەزىسى قىزنىڭ ئاق يېغىندەك ئۇزاققا سوزۇلغان كۆز يېشىدىن، مەرغۇلى ھەسرەتلىك ئاھ ـ زارىدىن، نۇسخەسى زەپىران چىرايىدىن، سەلقىسى چۈۋۈلغان سۇمبۇل چاچلىرىدىن، جۇلاسى ئۈزۈلمىگەن ئۇمىدىدىن، تەكىتى پىغانلىق خىيالىدىن؛ بىرىنچى داستانى يولدىكى ئۇچرىشىشتىن؛ ئىككىنچى داستانى نىكاھ ۋاقتىدىكى ھاياجاندىن؛ مەشرەپى مەشۇقەنىڭ ئاشىق باغرىغا تاشلانغان

چاغدىكى تەبەسسۇمىدىن ئېلىنىپ، يەتتە كۈندە تاماملاندى...
قىدىرخان مۇھەببەت سەرگۈزەشتىنى سۆزلەپ بولۇپ دېدى:
ــ سۇلتان ئالىيلىرى، پېقىر سۆيگەن يارىمنىڭ ۋىسالىغا يەتتىم. «ۋىسال» مۇقامىنى ھەم قىيامىغا يەتكۈزدۇم. ئەمما، بىزنىڭ سەرگۈزەشتىمىز ئاخىرلاشقىنى يوق. ئاتا ـ ئانام ۋاپات بولۇپ، بىز ئاتا ـ ئانا بولۇپ قالدۇق. بەش پەرزەنتىمىز بار. چوڭى ئون توققۇز ياش، كىچىكى يەتتە ياش. بىرسى ئوغۇل، تۆتى قىز. بېشىمىزغا يەنە قانداق كۈنلەرنىڭ كېلىدىغانلىقى ئاللاغا مەلۇم. ئەمما، تەقدىرىمىزدە نېمە بولسا شۇنى كۆرۈشكە تەييارمەن.
بۇ مۇسىقا ئۇستازىنىڭ مۇھەببەت سەرگۈزەشتىدىن قەلبىي لەرزىگە كەلگەن ئابدۇرەشىدخان سورىدى:
ــ تەخسىر، قېيىنئاتىلىرى بىلەن كۆرۈشتىلىمۇ؟
ــ يوقسۇ، ئالىيلىرى. كۆرۈشۈپ خىزمىتىدە بولغۇم بار ئىدى، رەپىقەممۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ گېپىنى قىلىپ يىغلايدۇ. بىز ۋىسالغا يەتكەن بىلەن مۇرادىمىز تېخى ھاسىل بولمىدى.
ــ ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ، تېخى كۈچ ـ قۇۋۋىتىدىن قالغىنى يوق. غەيرەتلىك، دىيانەتلىك ئەرباب. نومۇسچان بولغاچقا قىزى توغرۇلۇق بىراۋغا ئېغىز ئاچمىغان گەپ. ئۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرىنى كۆرۈشتۇرۇپ قويساي. ئاداۋەت يۇيۇلۇپ، مۇرادىڭلار ھاسىل بولسا ئەجەب ئەمەس.
قىدىرخان مەمنۇن بولۇپ كۈلۈمسىرىدى:
ــ ئاللانىڭ قۇدرەت ـ كامالىدىن ئۈمىدۋارمەن، ئالىيلىرى. ئۇلار ھۇجرىدىن چىققاندا پېشىن نامىزىغا ئەزان چىقتى.

ئونىنچى باب

شاھزادىنىڭ ئۆلۈمى

1

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان جاھان مەدرىسەسىدىن گۇلئىزەم ئوردىسىغا قايتىپ كەلگەندە، ئاتا ۋەزىر نىزامىددىنبەگ تاشكەنت خانى نوروز ئەھمەدخانىنىڭ ئەلچىلىرى بىلەن تەكىمىخانىدا تاماق يەۋاتاتتى. ئۇ نىزامىددىنبەگ بىلەن قىدىرخانىنى ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇچراشتۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ سارايغا كىرىپ كەتتى.

ئابدۇرەشىدخان تەختتە ئولتۇرغان تۆت يىلدىن بۇيان، باشقا ئەللەردىن پايتەخت يارکەندکە كېلىپ ـ كېتىۋاتقان ئەلچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. دەسلەپتە ھىندىستان پادىشاھى ھۇمايۇننىڭ ئەلچىلىرى خەت ـ سوۋغا ئەكەلگەنىدى. پىل چىشىدىن نەپىس ياسالغان شاھمات، قەدەھ، ئىدىش ئابدۇرەشىدخاننىڭ زوقىنى كەلتۈرگەن بولسا، تاشكەنت خانى نوروز ئەھمەدخاننىڭ ئاق پاتلىق قەغەزگە ئۇنچە تىزغاندەك چىرايلىق يېزىلغان مەكتۇپى ئۇنىڭ يۈرەك تارىنى چەكتى.

ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم ۋە بەركاتەھۇ[1]

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سۇلتانى ئابدۇرەشىدخانغا، ۋەزىر ـ ۋۇزرا، ئەمىر ـ ئۆمىرالارغا كەمىنەدىن، ئوردا ئەربابلىرىدىن، تاشكەنت ئەھلىدىن سەممىي ئىھتىرام ۋە قېرىنداشلىق سالام!

---

① ئاللا سالامەتلىك ۋە بەرىكەت ئاتا قىلغۇچىدۇر.

سۇلتان ئالمىلىرى، يىراقتىن چۇقان سېلىپ دېگۈم كېلىدۇكى، قېرىنداشلىق مېھرى ئوتلۇقتۇر، قېرىنداشلىق رىشتىسى ئۈزۈلمەستۇر. شۇڭا شۇ تىلەك بۇيرىلىرى — مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ قەبرىسىنى تۇنۇگۈن زىيارەت قىلىپ كىرىپ، يۇرەك قېتىمدا ئالمىلىرىغا خەت يېزىش ئىشتىياقى تۇغۇلدى. مەملىكەتلىرىمىزنىڭ تاغ ـ دەريالىرىلا تۇتۇشىپ قالماستىن، بەلكى دىلىمىز ۋە تىلىمىزمۇ بىردۇر، مۇسقا ـ غەزەللىرىمىزمۇ ئاھاڭداشتۇر، مىجەز ـ خۇلقىمىز ھەم ئوخشاشتۇر. قىسقىسى، بىز جانجىگەر قېرىنداشلاردۇرمىز. ھالبۇكى، يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئالاقىمىز سۇسلىشىپ، كېلىپ ـ كېتىدىغان يوللىرىمىز تارىيىپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ بىز قېرىنداشلارغا قانداقمۇ مۇناسىپ كەلسۇن؟ بىز ھايات تۇرۇپ مۇناسىۋىتىمىز ئۈزۈلۈپ قالسا، ئەۋلادلارغا قانداق يۈز كېلەلەيمىز؟ سۇلتان ئالمىلىرى، شۇ سەۋەبكە كۆرە، ھۇزۇرلىرىغا ۋەزىرىم ۋەلىخان تۆرىنى سوۋغا ـ سالام بىلەن ئەۋەتتىم. بۇنىڭ بىلەن بېرىپ ـ كېلىش يوللىرى راۋانلىشىپ، قېرىنداشلار دىدار كۆرۈشۈپ مۇراد مەنزىللىرىگە بىللە يەتكەي.

ئاخىرىدا ئالىيلىرىنى تاشكەنت دىيارىغا تەكلىپ قىلىمەن.

ئالىي ئېھتىرام بىلەن تاشكەنت خانى نورۇز ئەھمەدخان.

ھىجرىيە 944 ـ يىلى[1] ماھى سەپەرنىڭ ئون بىرىنچى كۈنى، تاشكەنت.

— تاشكەنت خانى نورۇز ئەھمەدخاننىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئورنىدىن تۇرۇپ، — زېمىنلىرىمىز تۇتاش، دەريا ـ تاغلىرىمىز كىرىشىپ كەتكەن بىزدەك قېرىنداشلار ئۇچۇن ھەرقاچان يول راۋان بولۇشى

① ھىجرىيە 944 ـ يىلى — مىلادىيە 1538 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

كېرەك. ئىككى ئاردا پۇقرالارنىڭ يول خېتى ئېلىپ يۈرۈشى هاجەتسىزدۇر. دوست بىلەن دۇشمەن هەر ئىككى مەملىكەتكە ئورتاقتۇر. بۇنىڭدىن كېيىن ئىككى مەملىكەتنىڭ دوستلۇقىنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، دۇشمەنلىرىمىزگە بىللە تاقابىل تۇرۇشىمىز زۆرۈردۇر. پېقىر نوروز ئەھمەدخان ئالىيلىرىنىڭ ياخشى نىيىتىگە كۆپ تەشەككۈر ئېيتىمەن ۋە ئۇنىڭ پايتەختىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىشىنى سورايمەن.

— ئالىيلىرىغا كۆپ تەشەككۈر، — دېدى ۋەلىخان تۆرە ئورنىدىن تۇرۇپ، — مۇددىئايىمىز بىر يەردىن چىقتى. ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ جانابلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتىمىز ئۇنۇملۇك بولدى. بۇنىڭدىن باشپاناھىمىز نوروز ئەھمەدخان ئالىيلىرى كۆپ خۇرسەن بولغۇسى...

ئۇ گېپىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا نىزامىدىن ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ناھايىتى چىرايلىق مۇقاۋىلانغان «خەمسە»سى بىلەن «چاھار دىۋان»نى تاشكەنت خانى نامىدىن تەقدىم قىلدى.

ئابدۇرەشىدخان كىتابلارنى تىزىغا قويۇپ، ئەمر قىلدى:

— ۋەزىر ۋەلىخان تۆرە بىلەن ئۇنىڭ هەمراهلىرىغا تون كىيدۈرۈلسۇن.

ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ئوردا مۇلازىملىرى ئەكەلگەن تونلارنى ئەلچىلەرگە كىيدۈردى.

ئەلچىلەر ئۇزىغاندىن كېيىن ئابدۇرەشىدخان، نىزامىدىنبەگ ۋە شاهسەئىد ئالىم ئۇچەيلەن تەكىيىخانىدىن بىللە چىقىشتى.

— ۋەزىر جانابلىرى، تاشكەنت ئەلچىلىرىنى كاشغەر شەھىرىنى سەيلە قىلدۇرۇشقا ئادەم بەلگىلىسىلە. تاشكەنت خانىغا يوللىنىدىغان سۇۋغاتلارمۇ تەخلەنسۇن. نوروز ئەھمەدخانغا مېنىڭ نامىمدىن ئالتۇن ساپلىق خەنجەر، نەپىس ياسالغان تەمبۇر ۋە راۋاب سۇۋغا قىلىنغاي.

— باش ئۈستىگە، ئالىيلىرى.

— ئەتە پېشىن نامىزىدىن كېيىن سىلىگە ئېيتىدىغان بىر خۇش خەۋەر بار، ئاڭلاشنى خالامدىلا؟ — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئاخىرقى سۆزىنى ئۇنلۇكرەك ئېيتىپ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ نىزامىدىنبەگ ھەيران قالدى. ئۇ جاۋاب بەرگۈچە ئابدۇرەشىدخان شاھسەنەم ئالىمغا دېدى:

— ۋەلىخان تۆرە بىلەن بولغان سۆھبىتىمىز تولۇق خاتىرىلەنگەندۇ، سەرمۇنشى؟

— تولۇق خاتىرىلەندى، ئالىيلىرى.

— ۋەلىخان تۆرىگە ئېيتقانلىرىمنى ئاساسىي مەزمۇن قىلىپ، نوروز ئەھمەدخانغا مېنىڭ نامىمدىن بىر پارچە مەكتۇپ پۈتۈپ، ئەتە ماڭا تاپشۇرۇڭ.

— پەرمانبەردارمەن، ئالىيلىرى.

2

— تەقدىرگە تەن بېرىش قازاغا رىزا بولۇشلا ئەمەس، بەلكى ئۆتكەن ئىشتىن ساۋاق ئېلىپ، ئاللاغا شۈكۈر قىلىش دېمەكتۇر، ۋەزىر جانابلىرى. مەن ئېيتماقچى بولغان خۇش خەۋەر ئۆزلىرىنى جەزمەن مەمنۇن قىلغۇسى.

— ئىنشائاللا، — نىزامىدىنبەگنىڭ چىرايى ۋىللىدە قىزىرىپ، ئاقىرىشقا باشلىغان ساقىلى تىترەپ كەتتى، — ئالىيلىرى ئېيتماقچى بولغان خەۋەر ئەلۋەتتە غەمكىن بىشىمدىكى ھەسرەت ـ نادامەتنى كۆتۈرۈۋەتكۈسى. ئەگەر مۇشۇ تاپتا ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولسام، قايغۇم تېخىمۇ يېنىكلەپ، خۇشلۇقۇم يەنىمۇ ئاشقان بولاتتى:

— ئەلۋەتتە، — دېدى ئابدۇرەشىدخان كۈلۈمسىرەپ، — لېكىن بۇ خۇش خەۋەرنى ئېيتىشنىڭ پەيتى ئەمەس، ئورۇنمۇ ماس كەلمەيدۇ. خۇدا بۇيرۇسا، ئەتە پېشىن نامىزىدىن كېيىن ھەرەمدىكى ئارامگاھقا كەلگەيلا.

— خوپ، ئالىيلىرى، مەن ئۆزلىرى تاپشۇرغان ئىشلارنىڭ كويىدا بولاي. هه راست، ئەلچىلەرگە ئەمىر بەهرام هەمراه بولۇپ كاشغەرگە بارسا بولارمۇ، يا باشقا كىشى بارسۇنمۇ؟

— ئەمىر بەهرام بارسۇن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا، — هازىر بېرىپ ۋەلىخان تۆرىگە هەمراه بولسىلا.

— خوپ، ئالىيلىرى.

نىزامىدىنبەگ، باش پۇتۇكچى شاهسەئىد ئالىم ئابدۇرەشىدخان بىلەن خوشلىشىپ ماڭدى.

— ئەمىر ئەكرەم، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا ياندىشىپ، — سىز ئەتە جاهان مەدرىسەسىگە ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇستاز قىدىرخانغا بالىچاقىلىرى بىلەن چايغا تەكلىپ قىلغانلىقىمنى يەتكۇزۇپ قويۇڭ. پېشىن نامىزىنى ئوقۇپلا كەلسۇن، هەرەمدە ئۆزۈم كۇتۇۋالىمەن. ئوردا ئىشلىرىغا سىز رىياسەتچىلىك قىلىڭ.

— باش ئۇستىگە، ئالىيلىرى، — ئەمىر ئەكرەم دىۋانخانىغا كىرىپ كەتتى.

ئەتىسى ئابدۇرەشىدخان پېشىن نامىزىدىن بېنىپلا ئارامگاهقا كەلدى. بۇ سارايىنىڭ ئالدىدىكى كىچىك باغچىدا ئۆستۇرۇلگەن ئامۇت، ئالما، شاپتۇل دەرەخلىرى هۇپپىدە چېچەكلەپ كەتكەنىدى. ئاق، سېرىق قۇشقاچلار ۋىچىرلىشىپ شاختىن - شاخقا سەكرىگەنىدە، چېچەكلەر توزۇپ يەرگە چۈشەتتى. بۇ باغچىنى ئابدۇرەشىدخان تەختكە چىققاندىن كېيىن بەرپا قىلغانىدى. هەرقايسى ئەللەر سوۋغا قىلغان نەپىس بۇيۇملار مۇشۇ سارايغا قويۇلغانىدى.

سەئىدخانىڭ خاس مەهرىمى ئەبۇل ئەلاخان هېلىمۇ بۇ سارايغا قارايتتى. ئابدۇرەشىدخان كاشغەردىن ئەكەلگەن ساتىراش هاشىم ئاخۇن ئۇچ كۇندە بىر قېتىم ئۇنىڭ چاچ - ساقاللىرىنى ياساپ قويىاتتى، قالغان ۋاقىتلىرىدا باغ پەرۋىشى بىلەن مەشغۇل بولاتتى.

ئابدۇرەشىدخان بۇ ئىككى مەھرىمى بىلەن سۆزلىشىپ تۇرغاندا، نىزامىدىنبەگ كېلىپ سالام بەردى.

— كەلسىلە، ۋەزىر ئەزەم، ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇراتتىم، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنى سارايىنىڭ ئىستىراھەتخانىسىغا باشلاپ، — قېنى مەرھەمەت.

ۋەزىر قورۇنۇپقىنا يېكەندازدا يۈكۈندى.

ئۆينىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان ئابدۇرەشىدخان ۋەزىر بىلەن بىللە دۇئا قىلىپ، ئۇنىڭ تەن ساقلىقىنى سورىدى.

— ئەلھەمدۇلىللا، سۇلتان ئالىيلىرى. يېشىم يەتمىشتىن ھالقىغاندىمۇ مۇشۇنچىلىك تىمەن تۇرغىنىمغا مىڭ شۈكۈر.

— مۇشۇ كەمگىچە ئۆزلىرىنى ئاتامدەك كۆرۈپ كەلدىم، ۋەزىر، سىلىمۇ پېقىرنى ئوغۇللىرىدەك كۆرۈپ، مەن بىلەن سىردىشىنى خالامدىلا؟ — ئابدۇرەشىدخان نىزامىدىنبەگنىڭ قورۇق باسقان كەڭ پېشانىسىدا بىر تۇرۇك پەيدا بولغىنىغا دىققەت قىلدى.

— ئالىيلىرى بىلەن سىردىشىش مەن ئۈچۈن شەرەپتۇر، سۇلتانىم. ئاللا پېقىرغا ئوغۇل پەرزەنت نېسىپ قىلماپتىكەن، ئۆزلىرىنىڭ پېقىرنى ئاتا ئورنىدا كۆرگەنلىرىدىن بېشىم ئاسمانغا يەتتى.

ئابدۇرەشىدخان بىرپەس ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

— ئەمدى خۇش خەۋەرنى ئېيتاي، بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل ئىلگىرى تۇيۇقسىز يوقاپ كەتكەن ئارزۇلۇق قىزلىرى تېپىلدى.

— نېمە دېدىلە، ئالىيلىرى؟ — ۋەزىر ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. چىرايى غەلىتە تۇس ئېلىپ، ئاغزى سەل ئېچىلدى، بىردىنلا لاغىلداپ تىترەپ، تىلى كالۋالاشتى، — ئا — ئالىيلىرى. مى... مېنىڭ قىزىممۇ؟ بۇ... بۇ ...

— ۋەزىر ئەزەم، راستلا قىزلىرى تېپىلدى، بەش پەرزەنتلىك بوپتۇ، كۈيۈ ئوغۇللىرى مۇدەررىس ئىكەن.

— قۇلاقلىرىمغا ئىشەنمەيۋاتىمەن، — خۇددىنى يوقاتقان نىزامىددىنبەگ بېشىنى چايقىدى، — مۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئالىيلىرى، قىزىم ئۆلۈپ كەتكەن. ئۆلۈكنىڭ تىرىلىشى قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟

— ياق، ۋەزىر، قىزلىرى هايات، بەش بالىسى ۋە ئىرى بىلەن بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈۋېتىپتۇ. ئەگەر خالىسىلا، ئۇلار بىلەن دىدار كۆرۈشتۇرەي.

— دىدار كۆرۈشتۇرەي؟ بۇ قانداق مۇمكىن بولسۇن، ئالىيلىرى؟ قىزىمنىڭ يوقاپ كەتكىنىگە يىگىرمە يىل بولغان تۇرسا. ئۇنىڭ هايات بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

— زادى قىزلىرى بىلەن دىدار كۆرۈشۈشنى خالامدىلا، يوق؟ — كەسكىن سورىدى ئابدۇرەشىدخان.

نىزامىددىنبەگ زۇۋان سۈرمىدى. چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ، كۆزلىرى پىيالىدەك چوڭايدى، چىشلىرى كاسىلداپ، قوللىرىنى ئىختىيارسىز بىرقانچە قېتىم شىلتىدى.

— خالامدىلا، ۋەزىر؟

نىزامىددىنبەگ ساقىلىنى سىقمىلاپ تۇرۇپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئاچتى. ئالدىدا گەپ قىلىۋاتقان باشقا كىشى ئەمەس، مەملىكەتنىڭ سۇلتانى ئىدى. ئۇ چۈش كۆرۈۋاتمايدىغاندىمەن دېگەندەك قىلىپ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ئەتراپىغا سەپسېلىپ چىقتى. ئاخىر:

— خالايمەن، ئالىيلىرى، — دېدى پەس ئاۋازدا، ئۇنىڭ پۈت - قوللىرى بوشىشىپ كەتكەندى. ئۇنىڭ جاۋابى ئابدۇرەشىدخاننى مەمنۇن قىلدى.

— ئەبۇل ئەلاخان ! — چاقىردى ئابدۇرەشىدخان ئىشىك تۈۋىگە كېلىپ.

— لەببەي، ئالىيلىرى.

— مېهمانلار كەلدىمۇ؟

— كەلدى، ئالىيلىرى. ئۇلار مۇسىقا ئۆيىدە چالغۇلارنى

تاماشا قىلىۋاتىدۇ، ــ دېدى ئەبۇل ئەلاخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

نېمە ئۈچۈندۇر هاياجانلىنىپ قالغان ئابدۇرەشىدخان مۇسىقا ئۆيىگە كىرىپ قىدىرخان بىلەن سالاملاشتى.

ــ قېيىنئاتىلىرى ئاۋۇ ئۆيدە، ئۇستاز. سىلەرنى كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ، ــ دېدى ئۇ بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق نارەسىدە قىزلارغا ۋە بۇرۇتى ئەمدىلەتىن خەت تارتقان يىگىتكە كۆز سېلىپ.

قىدىرخان پەرەنجىلىك غۇنچە بوي ئايالغا كۆز ئىشارىسى بىلەن ئۆزىنىڭ كەينىدىن مېڭىشنى بىلدۈرۈپ، ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئىستىراھەتخانىغا چىقتى.

ــ دادا، جېنىم دادا ! ــ ئايتىللا خېنىم يۈگۈرگەن پېتى نىزامىدىنبەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ تىزلاندى ـ دە، ئۇنىڭ تونىنىڭ پەشلىرىنى كۆزىگە سۈرتتى. ئۇ ئىچ ـ ئىچىدىن بوغۇلۇپ يىغلاۋاتاتتى. هالبۇكى، ۋەزىرنىڭ كۆزلىرى قىدىرخانغا تىكىلگەنىدى. بىردىنلا ئۇنىڭ كۆزىگە شاپاق دوپپا كىيىپ راۋاب چېلىۋاتقان يىگىت كۆرۈنگەندەك بولدى ـ دە، كەينىگە بىر قەدەم داجىدى. تىترەك ئولاشقان ۋۇجۇددا جان قالماي ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ چۈشتى. ئۇ هوشىدىن كەتكەنىدى.

ــ دادا، جېنىم دادا، نېمە بولدىلا؟ ــ ئايتىللا خېنىم تىزلانغىنىچە بېرىپ نىزامىدىنبەگنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى. بىر ـ بىردىن ئىككى ياشلا پەرقلىنىدىغان تۆت قىزمۇ تىز چۆكۈپ، چۈرقىراپ يىغلاشقا باشلىدى. پەقەت ئوغۇللا زۇۋان سۈرمەستىن دەم ئاتىسىغا، دەم ئانىسىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

ئابدۇرەشىدخانىڭ ئەمرى بىلەن ئەبۇل ئەلاخان چاقماق تېزلىكىدە بېرىپ تېۋىپ ئابدۇلۋاهىد زوهۇرىنى چاقىرىپ كەلدى. ئۇ نىزامىدىنبەگنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، يېرىم يۇمۇق كۆزلىرىنى ئېچىپ تەكشۈرگەندىن كېيىن دىمىقىغا بىر دورىنى

پۇرىتىۋىدى، ئۇ قاتتىق چۇشكۈرۈپ كۆزىنى ئاچتى ـ ده، بېشىدا يىغلاپ ئولتۇرغان قىزىنى كۆردى.

ـــ بار ئىكەنلا، قىزىم. ئىز ـ دېرەكلىرىنى ئالالماي كۇنده مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلدىم. تولا يىغلاپ ئانىلىرى ئەما بولۇپ قالدى، ـــ دېدى ئۇ زەئىپ ئاۋازدا، ئەمما قىدىرخانغا قاراپمۇ قويمىدى.

ئايتىللا خېنىمنىڭ ئاغزىغا گەپ كەلمەيتتى، كۆزلىرىدىن تارىلاپ ياش تۆكۈلەتتى.

ـــ ئالىيلىرى، ئاللا سىلىگە رەھمەت قىلسۇن. ئەمدى بىزگە رۇخسەت قىلسىلا، باللىرىمنى ئانىسى بىلەن كۆرۈشتۇرەي، ـــ دېدى نىزامىدىنبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ۋە قول تەڭلەپ كەلگەن كۈيۈ ئوغلى بىلەن سوغۇقلا كۆرۈشۈپ قويدى.

ـــ سىلىگە ئىجازەت، ۋەزىر، سىلەرنى ئاللا ئامان قىلسۇن، ـــ ئابدۇرەشىدخان ئۇلارنى سارايىنىڭ ئىشىكىگىچە ئۇزىتىپ چىقتى ۋە نىزامىدىنبەگنىڭ قىدىرخانغا سوغۇق مۇئامىلە قىلغىنىدىن ئەپسۇسلىنىپ ئەسكەرتىپ دېدى، ـــ قىدىرخان ئالىم، مۇسىقا ئۇستازى، ئوردىمىزنىڭ دىۋانبېگى بولۇشقا مۇناسىپ زات، ۋەزىر. ئۇ سىلىنى رازى قىلالايدۇ.

ـــ چۈشەندىم، ئالىيلىرى. ئەھۋال ماڭا ئايدىڭ بولدى، ئەمما بۇگۈن ئۆيگە باشلاپ بارالمايمەن. قىزىم ئانىسى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئالاھىدە تەكلىپ قىلىمەن.

ۋەزىر ئابدۇرەشىدخان بىلەن خوشلىشىپ قىزى بىلەن نەۋرىلىرىنى ئەكەتتى. ئابدۇرەشىدخان ئۇلارنىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان قىدىرخاننى ئارامگاھقا باشلاپ كىردى.

3

يىللاردىن بېرى ئالدىراش ئۆتۈۋاتقان ئابدۇرەشىدخان قىدىرخان ئوردىغا كېلىپ دىۋانبېگىلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىن

خېلىلا ئارام تېپىپ قالدى. ئىلگىرى كىتاب ئوقۇشقىمۇ ۋاقىت چىقىرالمىغانىدى، مانا ئەمدى كىتاب ئوقۇشقىلا ئەمەس، شېئىر يېزىش ۋە مۇسىقا چېلىشقىمۇ يېتەرلىك پۇرسەت چىقىرالايدىغان بولدى. قىدىرخان بىلەن ئوقۇغانلىرىنى بىللە مۇلاھىزە قىلاتتى، يازغان غەزەل - بېيىتلىرىنى ئۇنىڭغا كۆرسىتەتتى، پىكرىنى ئالاتتى.

بۇ ۋاققا قەدەر ئوردا دىۋانبېگى بولۇپ كەلگەن ھاجى بۇرھان ھۇسەيىن ئاغزى يۇمشاق، پۇتى ئېغىر، بېلى بوش كىشى ئىدى. ياشىنىپ قالغاچقىمۇ ياكى ئىقتىدارى شۇنچىلىكمۇ، ئىشلارنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلماي، كەينىگە سۈرەتتى ۋە ياكى تولا يولىيورۇق سوراپ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ ۋاقتىنى ئالاتتى. كىچىككىنە مۇشكۇلاتقا دۇچ كەلسىلا، سۇلتان سارىيىغا يۈگۈرەيتتى. ھەرقايسى ۋىلايەت، بەگلىكلەردىن، پۇقرالاردىن كەلگەن مەلۇمات، خەت - چەكلەرنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن دۆۋىلىنىپ قالاتتى. بۇ ئادەمنىڭ لايغەزەللىكىدىن ھەممە ئاغرىناتتى، ئاغزىدىن چىقىرالمىغىنى بىلەن ۋەزىر، ئەمىرلەرمۇ نارازى ئىدى.

ئابدۇرەشىدخان ئاتىسى ھايات ۋاقتىدا دىۋانبېگى بولغان بۇ كىشىنىڭ بولۇمسىزلىقىغا تاقەت قىلالماي، ئورنىغا باشقا كىشىنى قويماقچى بولۇپ كېلىۋاتاتتى. ئەمما، مەملىكەت ئىشلىرىدىن زادىلا قولى بوشىماي، دىۋانبېگىنى يەڭگۈشلەش ئارقىغا سۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. جاھان مەدرىسەسىدە قىدىرخان بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن ئۇنى نامزاتلارنىڭ بىرسى قىلىپ كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇنى قېيىنئاتىسى بىلەن دىدار كۆرۈشتۈرۈش، ئايرىم سۆھبەتلىشىش جەريانىدا ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچى كۈچىيىپ، دىۋانبېگى قىلىپ تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈرگەنىدى.

قىدىرخاننىڭ ئەزەلدىن ئەمەلدار بولۇش خىيالى بولمىغاچقا، ئۇ يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغاندا تاسادىپىيلىق ھېس قىلدى. يارلىقنى

قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۇرۇش ئۈچۈن ئوردىغا كەلدى. ئۇنىڭ سۇلتان ساريېغا كىرىشى جەددىيلەشكەن ئەمەس ئەكرەمنىڭ چىقىشى بىلەن تەڭ كەلدى.

ئابدۇرەشىدخان تەختتە مەكتۇپ ئوقۇپ ئولتۇراتتى، كۆڭلىنىڭ ئارامسىدا ئەمەسلىكى خاپىغان چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

قىدىرخان سۇلتاندىن ئەيمىنىپ باشقا كۈنى كەلمەكچى بولۇپ ئارقىسىغا يېنىۋىدى، ئابدۇرەشىدخان ئۈنى توختىتىۋالدى:

— مەرھابا، ئۈستاز، تازا ۋاقتىدا كەلدىلە، قېنى بەھۇزۇر ئولتۇرسىلا.

— رەھمەت، ئالىيلىرى. قارىسام بىر ئىش يۈز بەرگەندەك قىلىدۇ. مەن ئەتە كېلەي، — دېدى قىدىرخان كەينىگە يېنىپ.

— توختىسىلا، ئۈستاز. ئالدىلىرىغا ئادەم ئەۋەتەي دەپ تۇراتتىم، ئۆز ئاياغلىرى بىلەن كەلگەنلىرى خويمۇ ئوبدان بولدى. يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغانلا؟

— شۇنداق، ئالىيلىرى، ئىلتىپاتلىرىغا كۆپ ھەشقالالا. لېكىن، پېقىر بۇ خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن، چۈنكى مەن بىر مۇغەننى ھەم ناتىۋان شائىر.

— شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ خىزمەت سىلىگە تازا مۇناسىپ كېلىدۇ. نەۋايىمۇ شائىر ھەم مۇغەننى بولغىنى ئۈچۈن باش ئەمىرلىكنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغان، ئۈستاز.

قىدىرخان ئۈيغا پاتقىنچە تۇرۇپ قالدى.

— جاھان مەدرىسەسىدىكى شاگىرتلىرىم ئۈستازسىز قالسا مەيلىمۇ، سۇلتان ئالىيلىرى، — دېدى ئۇ ئاخىر زۇۋان سۇرۇپ.

— ئۈستازسىز قالمايدۇ، دەرسنى ئۆتىۋېرىدىلا، مەن بۇنىڭغا كېپىل، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۈنى ماقۇلغا كەلتۇرۇشتىن ئۈمىدلىنىپ.

— بولىدۇ، ئالىيلىرى. بۇنىڭغا قېيىنئاتام قوشۇلارمۇ؟

— قوشۇلىدۇ، قوشۇلماي ئىلاجى يوق، — دېدى

ئابدۇرەشىدخان قىدىرخاننىڭ رازىلىق بەرگىنىدىن سۆيۈنۈپ، — ھە، قېيىنئاتىلىرىنىڭ ئۆيىگە باردىلىمۇ؟

— باردىم، ئالىيلىرى، — قىدىرخان لەۋزىنى بىر چىشلەپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — داستىخاننى ئوبدان سالدى ...

— مۇئامىلىسى قانداقراق بولدى؟ — سورىدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ.

— داستىخانغا ئۆزۈم يالغۇز داخىل بولدۇم. قېيىنئانا - قېيىنئاتامنىڭ پېقىرەك مۇغەننى كۆيۈ ئوغلى بىلەن بىللە ئولتۇرغۇسى كەلمىگەن بولسا كېرەك، ئۆيگە باشلاپ قويۇپلا قارىسىنى كۆرسەتمىدى، مەنمۇ داستىخانغا قول ئۇزارتمىدىم. كەچتە خوتۇن - بالىلىرىمنى ئۆيۈمگە ياندۇرۇپ كەلدىم.

— خەيرىيەت، كۆرۈشكەنلىرى ئوبدان بولدى، سىلىنى چۈشەنگەندىن كېيىن قەدىرلىرىگە يېتمدۇ، بۇ توغرۇلۇق غەم يېمەسلە. ئەمدى قارارىمغا قوشۇلغانلىقلىرىنى بىلدۇرۇپ، يارلىققا مۆھۈرلىرىنى بېسىپ، ماڭا قايتۇرۇپ بەرسىلە، ئۇستاز.

قىدىرخان قويۇن يانچۇقىدىن يارلىقنى ئېلىپ ئەك تۆۋەن تەرىپىگە مۆھرىنى باستى ۋە ئابدۇرەشىدخانغا سۇنۇپ بەردى.

— ئۇستاز، مۆھۈرلىرىنى ئەك تۆۋەنگە بېسىپتىلىغۇ. ۋەزىر، ئەمىرلەر كەمتەرلىكلىرىنى ئۆرنەك قىلىدىغان بولدى، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ۋە بىرپەس ئويلانغاندىن كېيىن سورىدى، — دۇنيادا پادىشاھ بولغان كىشىگە ئارامخۇدا ئەل سوراشنىڭ ئامالى بارمۇ؟

قىدىرخان بىرقانچە دەقىقە سۈكۈت قىلىپ، ئاندىن جاۋاب بەردى:

— بار ھەم يوق، ئالىيلىرى. بار دېيىشىمدىكى سەۋەب شۇكى، ئەلگە ئەمىنلىك، سائادەت بەخش ئېتىش ئۈچۈن، پادىشاھ بولغان كىشى قىلىچىنى غىلىپىغا سالماسلىقى، خەۋپ - خەتەرگە تەۋەككۈل قىلمىقى، جەڭ مەيدانىدىمۇ شېئىر يازالايدىغان، ئۆلۈم ئالدىدا مۇسىقىدىن ھۇزۇرلىنالايدىغان

بولمىقى لازىمدۇر. مۇنداق پادىشاھلارنىڭ ھاياتى گەرچە تىنچسىز ئۆتسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار ئۆز خەلقىنىڭ خاتىرجەم ھاياتىدىن سۆيۈنۈپ، ھاياتىنى ئارامخۇدا ئۆتكۈزەلەيدۇ.

يوق دېيىشمىدىكى سەۋەب شۇدۇركى، ئۆزىنىڭ نەپسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئالۋان ـ سېلىقنى كۆپەيتىپ، خەلقنە زۇلۇم قىلغۇچى شاھ ـ سۇلتانلارنىڭ ھاياتى راھەت ـ پاراغەتتە ئۆتكەندەك قىلغان بىلەن ئەمەلىيەتتە، ئۇلار كۆيۈۋاتقان ئوت ئۈستىدە ئولتۇرغۇچىلاردۇر. ئۇلارنىڭ كۈنى قورقۇنچ ـ ۋەھىمە ئىچىدە ئۆتىدۇ.

ـــ توغرا ئېيتتىلا، ئۇستاز. مەن ئەلگە ئەمىنلىك بەخش ئېتىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلانماقچى بولۇۋاتىمەن. دەشتى قىپچاق دىيارىنىڭ خانى ھەقنەزەرخان بىلەن تۇغۇمخانلار يەتتىسۇغا بېسىپ كىرىپتۇ. ئوغلۇم ئابدۇللەتىفخانىنىڭ ئۇ يەردىكى لەشكەرلىرى مەغلۇپ بوپتۇ. ئوغلۇم ئاقسۇدىن يارداەم تەلەپ قىلىپ ئەۋەتكەن بۇ مەكتۇپنى بايا ئەمىر ئەكرەم ئەكىرىپتۇ. مەن دەشتى قىپچاقنا يۇرۇش قىلىش قارارىغا كەلدىم. ئوردا ئىشلىرىنى سىلىگە تاپشۇرىمەن، قېيىنئاتىلىرى بىلەن بار مەسلىھەت ئىش قىلارلا، ئۇ دېگەن ئاتا ۋەزىر.

ـــ خوپ، ئالىيلىرى.

ئابدۇرەشىدخان خەزىنىچىبەگنى چاقىرىپ، مەخسۇس دىۋانبېگى ئۈچۈن تىكتۇرۇلگەن تون بىلەن كۈمۈش ئوتۇغاتنى ئەكېلىشكە بۇيرۇدى.

ئىشىكئاغىسى ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاسقا:

ـــ ۋەزىر ـ ئەمىر، مۇنشىلار دەرھال سۇلتان سارىيىغا ھازىرلانسۇن، ـــ دەپ ئەمىر قىلدى.

بەش مىنۇت ئۆتمەي دۆلەت ئەركانلىرى سارايغا يىغىلىپ بولدى. پەشلىرىگە زەر قىياق تۇتۇلغان مەخمەل تون، يېشىل ياقۇت ئورنىتىلغان كۈمۈش ئوتۇغاتمۇ ئەكېلىندى.

ـــ ئەمىر ـ ئەركانلار، خانلىقىمىزنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىنى

راۋانلاشتۇرۇش ئۇچۇن، پەشقەدەم دۇئاگۇيىمىز هاجى بۇرهان هۇسەيىننىڭ ئورنىغا ئالىم، مۇسىقا ئۇستازى قىدىرخان يارکەندىنى دىۋانبېگى قىلىپ تەيىنلىدىم. بۇ توغرۇلۇق تۇنۇگۇن يارلىق چۈشۈرۈلدى. قىدىرخان يارکەندي ئۆز رازىلىقىنى بىلدۇرۇپ مۆهرىنى باستى. سىلەرمۇ يارلىققا مۆهرۇڭلارنى بىلدۇرۇپ رازىلىق بىلدۇرۇڭلار. ۋەزىر نىزامىدىنبەگ، سىلى بېسىپ رازىلىق بىلدۇرۇڭلار. قىدىرخانغا تون كىيدۇرسىلە.

يارلىققا بىرىنچى بولۇپ نىزامىدىنبەگ مۆهرىنى باستى، چىرايى تۇتۇلغان هالدا قىدىرخانغا تون كىيدۇردى، ئۇنىڭ يېشىل سەللىسىگە كۈمۈش ئوتۇغاتنى قاداپ قويدى. دۆلەت ئەركانلىرىمۇ يارلىققا مۆهۇر بېسىشتى. ئەڭ تۆۋەنگە بېسىلغان مۆهۇر قىدىرخانىڭ ئىدى. بۇ هەممەيلەنگە سوئال بولۇپ قالدى.

4

ئابدۇرەشىدخان ئۇچ تۇمەن لەشكەر ئېلىپ يولغا چىقتى. ئالدىنقى كۈنى مىرزا ئوبۇلهادىبەگ بىلەن بىللە ئىككى تۇمەن لەشكەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا بېرىشنى ئەمىر بەهرامغا تاپشۇرۇپ، ئۇنى كاشغەرگە ماڭدۇرغانىدى.

ئابدۇرەشىدخان ئاقسۇغا يېتىپ بارغاندا، ئابدۇللەتىفخان بىلەن ئەمىر تۇرغۇنبەگ ئىككى تۇمەن لەشكەرنى سەپراس قىلىپ قويغانىدى. ئاتا ـ بالا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

تۆت كۈندىن كېيىن ئەمىر بەهرام بىلەن مىرزا ئوبۇلهادىبەگلەر يېتىپ كەلدى. ئابدۇرەشىدخان يەتمىش تۇغ ـ ئەلەم كۆتۈرگەن يەتمىش مىڭ لەشكەرنى باشلاپ، ئۇچ ئارقىلىق يەتتىسۇغا يۇرۇپ كەتتى.

ئابدۇرەشىدخانىڭ لەشكەرلىرى ئۇچ يولغا بۆلۈنۈپ، هەقنەزەرخان بىلەن تۇغۇمخانىڭ لەشكەرلىرىنى يەتتىسۇ بوستانلىقىدا قورشىۋالدى. جەڭ ناهايىتى كەسكىن بولدى.

تۇغۇمخان ئۆزىگە قانداش بولغان ئوتتۇز يەتتە سۇلتان بىلەن هالاك بولغۇچە قىلىچىنى تاشلىمىدى، ئاكىلىرى تاهىرخان بىلەن هەقنەزەرخان دەشتى قىپچاقنىڭ غەربىگە قېچىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئازغىنا لەشكىرى قالغانىدى.

غەلىبە قىلغان ئابدۇرەشىدخان ئوغلى ئابدۇللەتىفخانىنى يەتتىسۇ دىيارىغا سۇلتانلىققا تەيىنلەپ، بەھرامنى ئەمىرلەشكەرلىككە بەلگىلىدى. بىر ئاي ئىسسىقكۆل بويىدا دەم ئېلىپ، كۇزده ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇلكېرىمخاننى ئاقسۇغا هاكىمبەگ قىلىپ تاج كىيدۇرۇپ، تۇرغۇنبەگنى ئۇنىڭغا ئاتا ۋەزىر قىلىپ بەردى. قايتىشدا لەشكەرلەرنى مارالبېشى بىلەن ئۇدۇل يارکەندکە ماڭدۇرۇۋەتتى. ئۆزى شېكەركۆلنى بويلاپ ئاتۇشقا كەلدى، هەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازارىدا ئۇچ كۈن تۇردى، بۇزرۇكۋار خوجا مۇهەممەدیۇسۇپنىڭ هۇزۇرىدا ئىستىقامەت قىلدى. ئۇنى پايتەختتە تۇرۇشقا دەۋەت قىلمۇدى، بۇزرۇكۋار كېلەر يىلى بېرىشقا ۋەده قىلدى.

ئابدۇرەشىدخان كاشغەرگە كېلىپ، مىرزا ئوبۇلهادىبەگنىڭ هاكىمبەگ بولغاندىن بېرى قىلغان خىزمەتلىرىدىن ناهايىتى رازى بولدى. پاياپ كەنتىگە يۆتكەپ قايتا ياسالغان گۈمبەز، پەشتاقلىق يۇسۇپ خاس هاجىپ مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلدى. ئوپالغا بېرىپ مەهمۇد كاشغەرىي مازارىدا ئۇچ كۈن ئىستىقامەتتە بولدى. ئۇ يەردىن قايتىپ كېلىپ، ئىككى يىلدىن بۇيان كېپكەيتىپ ياسالغان ساچىيە، لايپەشتاق، ساقىيە، ئوردا ئالدى خانلىق مەدرىسەلىرىنى كۆزدىن كەچۇردى. كۆركەم ياسالغان چاسا ئازنا مەسچىتىدە جۇمە نامىزىنى ئوقۇدى. ئوقۇش پۈتكۈزگەن تالىپلاردىن ئەللىكنى تاللاپ، ئۆزى بىلەن يارکەندکە ئەكەلدى.

ئابدۇرەشىدخان گۈلئىبرەم ئوردىسىدىكى ئىشلارنىڭ تەرتىپلىك يۈرگۈزۈلۈۋاتقانلىقىدىن تولىمۇ مەمنۇن بولدى.

قىدىرخان گۈلئىھرەم ئوردىسىدا يېڭى مۇھىت بەرپا قىلغانىدى. ئىلگىرىكىدەك لاغايلاپ يۈرىدىغان نۆكەر، ياساۋۇللارنى ئۈچراتقىلى بولمايتتى. مەخسۇس تازىلىق ئۈچۈن ئاجرىتىلغان خادىملار سەينا، يول، باغ ئىچىنى تازىلاپ چىنىدەك پارقىرىتىۋەتكەن؛ سۇلتان ساريىي سۈتتەك ئاقارتىلىپ، ئىشىك ـ دېرىزە كېشەكلىرى باشقىدىن سىرلانغانىدى.

ئابدۇرەشىدخانغا ئوردا ئەھلىمۇ بۆلەكچە روھلۇق كۆرۈنىدى. پەقەت ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگلا خامۇش بولۇپ قالغانىدى. ئۆزى ئاددىي چاغلاپ كۆڭۈل بۆلمەي تاشلاپ قويغان ئىشلارنى كۈيۈ ئوغلى چىڭ تۇتۇپ، ئوردا ئەھلىنىڭ ئادىتىگە ئايلاندۇرغانىدى. نىزامىدىنبەگ كۈيۈ ئوغلىنى چوڭ ئىشلار قولىدىن كەلمەيدىغان، كىچىك ئىشلارغا ئېسىلىۋالدى، دەپ چۈشىنىپ يەنىلا كۆزگە ئىلىپ كەتمىدى. ئۆزىنى تەدبىرلىك، بىلىملىك چاغلايدىغان بۇ ئادەم كۆڭلىدە ئۇنى بىر سازەندە ھېسابلايتتى، خالاس.

ئابدۇرەشىدخان قىدىرخانغا قايىل بولدى. پەيشەنبە، شەنبە كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇسىقا كېچىلىكىگە ئۇنى رىياسەتچى قىلماقچى بولۇۋاتقىنىنى بىلدۈرگەنىدى، قىدىرخان خۇشاللىق بىلەن:

— باش ئۈستىگە، ئالىيلىرى. ئوردا خىزمىتىنى قىلىشتىنمۇ مۇسىقا چېلىشقا ماھىرمەن، — دېدى چاقچاق قىلىپ.

كۈزنىڭ شەنبە كېچىسى ئۆتكۈزۈلگەن مۇسىقا كېچىلىكى ناھايىتى قىزىپ كەتتى.

قىدىرخان بۇ مۇسىقا كېچىلىكىگە فۇئاد باشلىق چەت ئەللىك شاگىرتلىرى بىلەن پايتەختتىكى ماھىر سازەندە دوستلىرىنىمۇ تەكلىپ قىلغانىدى. ئابدۇرەشىدخان ۋىسال مۇقامىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولدى. ئۈنىڭدىمۇ بىر مۇقام ئىجاد قىلىش ئىستىكى تۇغۇلدى... ئۇ دۆلەت خىزمىتى بىلەن

چارچىغاندا، ئۇد، ساتار چېلىپ، قەدىرخاننىڭ غەزەل ـ مۇسىقىلىرىنى ئاڭلاپ ھاردۇقىنى چىقاردى، كۆڭلىنى ئېچىپ راھەتلەندى. بۇلاقتەك ئوقچۇغان تۇيغۇ ـ ھېسسىياتلىرىنى باسالمىغاندا، ئاق قەغەزگە ئۇنچىلەر تىزىپ، كۇنلەرنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىلەلمەي قالدى.

ئۇنىڭ پەرمانى بىلەن ياسىلىشقا باشلىغان رەشىدىيە مەدرىسەسى ھىجرىيە 947 ـ يىلى[1] پۈتتى. بۇ مەدرىسە ئىككى قەۋەتلىك بولۇپ، ئۈچ يۈز ئاتمىش ھۇجرىسى، كايۇانلىق يەتتە خانىقاسى، ئازادە، يوروق ئون ئىككى دەرسخانىسى بار ئىدى. تۆت يۈز كىشى بىرلا ۋاقىتتا ئايرىم ـ ئايرىم ئۆيدە يۇيۇنالايدىغان ھاممام بۇ مەدرىسەنىڭ شىمالى بۇرجىكىدە ئىدى. ئالدىغا چوڭ كۆل چېپىلىپ سۇ تولدۇرۇلغانىدى.

پەشتاق، گۈمبەزلىك چوڭ دەرۋازىنىڭ قۇلۇپىنى ئېچىپ كىرگەن ئابدۇرەشىدخان گۈلچىمەنلىك باغقا كىرىپ قالغانىدەك بولدى. ئۇ دەرسخانا، خانىقالارنىڭ ئىشىكلىرىنى ئېچىپ، ئاچقۇچلارنىڭ ھەممىسىنى باش مۇدەررىسلىككە تەيىنلەنگەن قەدىرخانغا تاپشۇردى. يۇزلىگەن ئالىم، ھۆكۈما، مۇنەججىم، ئەدىب، شائىر، سازەندە قەدىرخاننى مۇبارەكلەشتى.

شۇنىڭدىن ئۇزاق ئۆتمەي نۇرنىسا سۇلتان بېگىم ئابدۇرەشىدخانغا ماھىرە، نادىرە ئىسىملىك قوشكېزەك قىز تۇغۇپ بەردى. بۇ غۇنچىلار ۋىلىق ـ ۋىلىق كۈلۈپ، ئويماقتەك ئاغزىنى ئۆمەللەپ، بېلىقتەك پىلتىڭلىشىپ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى، كۆڭلىنى ئاچاتتى، ھېرىپ ـ ئېچىپ كىرگەندە ئەرمەك بولاتتى. بۇلار تۇغۇلغاندىن بۇيان ئابدۇرەشىدخان ھەر كۈنى دېگۈدەك بىر قېتىم كىرىپ، بۇ ئوماق قىزلىرىنى كۆرمىسە كۆڭلى ئارام تاپمايتتى.

چۈچۈك سۇلتان بېگىممۇ قوشكېزەك ئوغۇل تۇغدى. ئۇلارنىڭ

---

① ھىجرىيە 947 ـ يىلى ـــ مىلادىيە 1540 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

ئىسىملىرى ئەبۇسەئىد سۇلتان، ئىبراھىم سۇلتان بولۇپ، ساغلام چوڭ بولۇۋاتاتتى. بۇ قوشكېزەكلەرمۇ تەڭ يىغلاپ، تەڭ كۈلۈشەتتى، ھەتتا ئانىسىنىمۇ تەڭلا ئېمىشەتتى. ئابدۇرەشىدخان كېنىزەكلەر ئىچىدىن تۇغۇلغان بۇ قوشكېزەك قىز - ئوغۇللىرىنى ئارامگاھنىڭ ئىستىراھەتخانىسىغا ئەكەلدۇرۇپ ئويناتاتتى. ئۆمىلەشكە باشلىغاندا، بىر يەردە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ تاماشىسىنى كۆرەتتى: ئىككى ئوغۇل بوتا كۆز ئاچىلىرىنىڭ قوللىرىنى، قۇلاقلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ئېمىشەتتى. بىر - بىرى بىلەن پوممداقلىشىپ كېتەتتى... ئابدۇرەشىدخان بۇ ئوماق بالىلىرىغا ئۈد، ساتار چېلىپ بېرەتتى، سۆيۈپ ئەركىلىتەتتى. ئۇ ھەر ئىككى خانىشقا ئوخشاش كۆڭۈل بۆلىسىمۇ، چوڭچوك سۇلتان بېگىمگە ئالاھىدە ئېتىبار بېرەتتى. بۇنىڭغا نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ ئاچچىقى كەلمەيتتى. خان قىزى، چوڭ خانىش دەپ ھۆرمەت قىلاتتى.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئىككى چۆرىسىمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئۇنى ناز - كەرەشمىسى بىلەن خۇش قىلاتتى. ھەر ئىككىلىسى ساز چالاتتى، ناخشا ئېيتاتتى. بۇلارنى مۇسىقا خۇمار ئابدۇرەشىدخان كېنىزەكلەر ئىچىدىن تاللىۋالغانىدى. بىرسى كاشغەرلىك بەگنىڭ قىزى بولۇپ، داپ، دۇتار چېلىشقا ماھىر ئىدى. يەنە بىرسى ياركەندلىك سازەندىنىڭ قىزى بولۇپ، ئۈد، ساتارنى ياخشى چالاتتى. ئالدىنقىسىنىڭ ئېتى رەيھانە، كېيىنكىسىنىڭ ئېتى ھەبىبە ئىدى. ھەر ئىككىلىسى بىردىن ئوغۇل تۇغدى. ئابدۇرەشىدخان بۇ بالىلىرىغا مۇھەممەدشاھ سۇلتان، مۇھەممەدباقى سۇلتان دەپ ئات قويدى. ئەمما، كۆز تەگكەندەك بىر ئىش بولۇپ، بۇ ئوغۇللىرى قىزىل چىقىپ ساقىيالمىدى. شۇنىڭدىن كۆپ ئۆتمەي، يەنى ھىجرىيە 951 - يىلى ئابدۇرەشىدخاننىڭ قوشكېزەك قىزلىرى ماھىرە بىلەن نادىرە

---

① ھىجرىيە 951 - يىلى ــ مىلادىيە 1544 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

بەش ياشتىن ئەمدىلا ھالقىغان چېغىدا تۇيۇقسىز بويۇن قېتىشىش① كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ، تەڭلا كېتىپ قېلىشتى. قايغۇ ـ ھەسرەتكە چۆمگەن ئابدۇرەشىدخان ئۇچ كۈنگىچە ئۇلارنىڭ قەبرىسىدە تۇنىدى. تۆتىنچى كۈنى قىدىرخان ئۇنى ئارامگاھ سارايغا قايتۇرۇپ كەلدى. كۈتمىگەن بۇ ئېغىر مۇسىبەتتىن نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ قارا چاچلىرىغا ئاق كىردى.

مانا شۇنداق قايغۇلۇق كۈندە ئاقسۇدىن تۇيۇقسىز كەلگەن مەكتۇپ تېخى ھازىسى ئوشتۇلمىغان ئابدۇرەشىدخاننىڭ يۈرەك باغرىنى قان قىلىۋەتتى.

شاھزادە ئابدۇلكېرىمخان مۇنداق دەپ يازغانىدى:

خان ئاتا، يەتتىسۇ دىيارىغا باستۇرۇپ كەلگەن ھەقنەزەرخان بىلەن جەڭ قىلىپ ياردار بولغان ئاكام ئابدۇللەتىفخان ئەسىرگە چۈشكەندە ۋاپات بوپتۇ. يەتتىسۇدىن چاپارمەن ئەكەلگەن بۇ شۇم خەۋەرنى ئۆزلىرىگە قانداق يەتكۈزۈشنى بىلەلمەي بېشىم قاتتى. ئاخىر بولماي نائىلاج بۇ مەكتۇپنى ئەۋەتتىم. ئاللا سىلىگە سەۋر ـ چىدام ئاتا قىلغاي، دۇشمەنلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغۇدەك كۈچ ـ قۇۋۋەت بەرگەي.

ئالىي ئېھتىرام بىلەن:

پەرزەنتلىرى ئابدۇلكېرىمخان

ھىجرىيە 951 ـ يىلى رەبىئۇلئەۋۋەلنىڭ 13 ـ كۈنى، ئاقسۇ

ئابدۇرەشىدخانىنىڭ بېشىغا تاغ ئۆرۈلدى، كۆڭۈل قاچىسى چۈل ـ چۈل بولۇپ كەتتى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم نەچچە قېتىم ھوشىدىن كەتتى. ئابدۇرەشىدخان بەش تۇمەن لەشكەر بىلەن ئاتلانغان كۈنى چۈچۈك سۇلتان بېگىم ساۋۇت ـ دۇبۇلغىسىنى كىيىپ، ئوقيا، قىلىچلىرىنى ئالدى. ياش بىلەن يۇيۇلغان يۈزىگە

---

① بويۇن قېتىشىش ـــ ھېننىگىت كېسىلى.

نىقاب تارتىپ، ئەمىر ئەكرەم بىلەن لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ئېرىنىڭ ئالدىنى توستى:

— ئالىيلىرى، ئاجىزەلىرىنىڭ بېرىشىمغىمۇ رۇخسەت قىلسىلا. بۇ يەردە قالسام، يۈرىكىم يېرىلىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئۇ كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ.

ئابدۇرەشىدخان بىرپەس ئويلانغاندىن كېيىن ئۇندىمەستىن، قىرىق كىنىزىكى بىلەن ئاتلىنىپ چىقىقان خانىشقا قاراپ باشلىنىشتى.

ئەمىر ئەكرەم مىرزا ئوبۇلھادىبەگ بىلەن كاشغەردىن ئىككى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەمرى بىلەن ئون مىڭ مەرگەن ئۇلار ئۇستىگە مىلتىق، ساداقتىن يامغۇردەك ئوق ياغدۇردى. ئەمىر ئەكرەم باشچىلىقىدىكى توپچىلار يەتمىش توپتىن ئوت ئېچىپ، ھەقنەزەرخان چەۋەندازلىرىنىڭ سېپىنى بۇزۇۋەتتى. ئابدۇرەشىدخان ئىككى تۇمەن چەۋەندازنى باشلاپ قىلىچ ئوينىتىپ دۇشمەن ئۇستىگە باستۇرۇپ باردى. قان گويا دەريادەك ئاقتى، ياپيېشىل ئوت ـ گىياھلار قانغا چىلاشتى.

ئابدۇرەشىدخان ساداقتىن ئوق ئۇزۇپ، ھەقنەزەرخانىنىڭ تۇغ ـ ئەلەم كۆتۈرگەن نۆكەرلىرىنى يىقىتىپ، سىپاھلىرىنى پاتىپاراق قىلىۋەتتى. كېنىزەكلىرى بىلەن جەڭگە كىرگەن چۇچۇك سۇلتان بېگىم قېچىشقا باشلىغان دۇشمەنلەرگە قەھرى بىلەن ئوق ئۇزدى.

جەڭ يەتتە كۈن داۋاملاشتى. ئەمىر ئەكرەم يارلانغان

ئېتىنىڭ ئاستىدا قالغان ھەقنەزەرخاننى تۇتۇپ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. دەل شۇ چاغدا چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، قولىنى كۆكسىگە ئالدى، ــ ئاتا، قېنى ئەمر قىلسىلا، بۇ قانخورنىڭ ئەدىپىنى بېرەي.

ئابدۇرەشىدخان ئاسمانغا كۆز تىكىپ تۇرغان ھەقنەزەرخاندىن سورىدى:

ــ ئوغلۇمنى سەن ئۆلتۈردۈڭمۇ؟

ــ ياق، سۇلتان، مەن ئۇنداق نامەرد ئەمەس. جەڭدە ئوق تېگىپتىكەن، ئەسىرگە چۈشكەندە قازا قىلدى.

ــ مانا سەنمۇ ئەسىرگە چۈشتۇڭ، قىلمىشىڭغا پۇشايمان قىلغانسەن؟

ــ ئەزىمەت قىلغان ئىشىغا ھەرگىز پۇشايمان قىلمايدۇ.

ــ ئوغلۇم كۆز يۇمۇش ئالدىدا ساڭا سۆز قىلدىمۇ؟ ــ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ئابدۇرەشىدخان.

ــ سۆز قىلدى. «قىلمىشىڭغا توۋا قىلامسەن؟» دېسەم، «مەن سېنىڭ ئالدىڭدا توۋا قىلغۇدەك گۇناھ ئۆتكۈزمىدىم، ئەكسىچە ئۆز ئېلىمنى سەندەك بىر ياۋۇز دۇشمەننىڭ تاجاۋۇزىدىن ساقلاش ئۈچۈن جەڭ قىلدىم، ئۆز ئېلىنى قوغداش ھەرقانداق بىر ئەركەكنىڭ بۇرچى. بىلىپ قويكى، سەن ھامان بىر كۈنى ئۆز قىلمىشىڭ ئۈچۈن بەدەل تۆلەيسەن...» دېدى. ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزى شۇ بولدى.

ــ سەن قىلمىشىڭغا توۋا قىلمامسەن؟

ــ مەن ئۆز ئېلىم ئۈچۈن جەڭ قىلغان تۇرسام، نېمىدەپ

توۋا قىلغۇدەكمەن؟ — دېدى ھەقنەزەرخان قەددىنى تىك تۇتۇپ.
— بۇ سېنىڭ ئاخىرقى سۆزۈڭمۇ؟ — ئابدۇرەشىدخان بېلىگە ئېسىقلىق قىلىچنىڭ سېپىنى سىقىملىدى.
— سەن ھازىر بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىلساڭ، بۇ مېنىڭ ئاخىرقى سۆزۈم بولۇپ قالمدۇ.
ئابدۇرەشىدخان قولىنى قىلىچ سېپىدىن ئېلىپ، ئابدۇلكېرىمخانغا قارىدى:
— ئوغلۇم، جەڭدە ئۆلگەنلەرنىڭ قاتىلى بولمايدۇ. قىلىچىڭنى غىلىپىڭغا سال، — دېدى كەسكىن تەلەپپۇزدا ۋە چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە يۈزلىنىپ، «ئۆزىڭنىزنى تۇتۇۋېلىڭ» دېگەن مەنىده باش چايقىدى؛ ئاندىن ھەقنەزەرخانغا قارىدى، — سەن شۇنى ئېسىڭده تۇتقىنكى، بىز تاغۇدەريالىرىمىز تۇتىشىپ كەتكەن، قانداش ھەم دىنداش قېرىنداشلارمىز. ئېجىل ـ ئىناق ئۆتمەي، يەر ـ زېمىن تالىشىپ بىر ـ بىرىمىزگە تىغ كۆتۈرسەك، بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپلا قالماي، تاجۇ سەلتەنىتىمىزدىنمۇ مەھرۇم قالىمىز. سەن قىلمىشىڭغا توۋا قىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق ياۋۇز نىيەتتە بولما. مەن بىر قوشۇق قېنىڭدىن كېچىمەن ھەم ساڭا ئەركىنلىك بېرىمەن.
ھەقنەزەرخان داڭ قېتىپ قالدى. دۇشمەن قولىدا ھايات قېلىشتىن ئۈمىد ئۈزگەن ئادەم ئۆلۈمسە، يەنە كېلىپ ئەسىرلىكتىن ئازاد قىلىنسا قانداق ھېس ـ تۇيغۇدا بولار؟ ئۇنىڭ قاشلىرى كۆتۈرۈلۈپ، قۇلاقلىرى لىكىلداپ كەتتى. ئابدۇرەشىدخانغا خوش دېگەن مەنىده بېشىنى سەل ئەگدى ـ دە، ئارقىسىغا بۇرىلىپ گۇرس ـ گۇرس دەسسەپ، لەشكەرلەر ئىچىدىن چىقىپ كەتتى.
بۇ قانلىق جەڭده شاھزادىنىڭ ئۆلۈمى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئارامىنى بۇزۇۋېتىكەن بولسا، ھەقنەزەرخانىنىڭ قويۇپ بېرىلىشى ئەلگە ئەمىنلىك بەخش ئەتتى.

ئون بىرىنچى باب

نەغمە ـ ناۋا بىلەن ھازا ئوشتۇش

1

بۇ ھاياتلىق ئالىمىدە بىر ئىش تۇگىسە، يەنە بىر ئىش چىقىدۇ؛ بىر خىزمەت بېجىرىلسە، يەنە بىر خىزمەت ئادەمنى ئالدىرىتىپ قويىدۇ؛ بىر ئەلدە جەڭ ئاخىرلاشسا، يەنە بىر ئەلدە جەڭ باشلىنىدۇ؛ بىرسى ئۆلسە، بىرسى تۇغۇلىدۇ... سەئىدىيە خانلىقىدىمۇ ھايات مانا شۇنداق داۋاملىشۋاتاتتى.

ئابدۇرەشىدخان يەتتىسۇدا ھەقنەزەرخاننى مەغلۇپ قىلىپ، ئەلگە ئەمىنلىك بەخش ئەتكەن بولسىمۇ، يۇرتىنى پۈچىلاۋاتقان پىراق ئوتى تېخى ئۆچمىگەنىدى.

چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ ئاھ ـ زارى، ئابدۇللەتىفخانىنىڭ ياش قالغان مەھبۇبى نائىمە سۇلتان بېگىمنىڭ يىغىسى مەرھۇم چوڭ ئوغلىنىڭ قەددى ـ قامىتىنى سۇلتاننىڭ كۆز ئالدىدىن نېرى قىلمايتتى. ئابدۇللەتىفخان بىلەن بىللە ئالەمدىن ئۆتكەن ئەمىر بەھرامنىڭ خوتۇنى مەريەمنىسا بۇۋىنىڭ ناله ـ پەريادى بولسا سادىق نۆكىرى ـــ باھادىر ئەمىرلەشكىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۇرۇپ، دەرد ـ ھەسرىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇراتتى، شۇنداقتىمۇ ئابدۇرەشىدخان ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋالغانىدى. ئۇ سايلىققا كۆمۈۋېتىلگەن شاھزادە، سەركەردىلەرنىڭ جەستىنى ئېچىپ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىش ئۈچۈن يارکەندکە ماڭدۇردى. بىر مىڭ بىر قوي، بىر يۈز بىر قوتاز، قىرىق بىر تاي

سويدۇرۇپ قازاق، قىرغىز ئەھلىگە نەزىر بەردى، ئون مىڭ خىش چاي تارتۇق قىلدى. يەتتىسۇ دىياربەكرى خەلقتىن بىر يىل سېلىق ئالماسلىق توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى. مەرھۇم ئەمىر مۇھەممەدبېكنىڭ ئوغلى قەيسەربېكنى قىرغىز ئېلىگە ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەپ، ئەمرلىك ئۇنۋانى بەردى.

قازاق، قىرغىزلار جەڭنىڭ توختىغىنىدىن، ئەلگە ئەمىنلىك يۈزلەنگىنىدىن خۇرسەن بولۇشۇپ، ئۈچ كېچە دومبىرا، قوۋۇز چېلىپ خۇشاللىقىنى نامايان قىلىشتى. ئابدۇرەشىدخان ئاقئۆيدە قىرغىز ئاقسۆڭەكلىرىنى «ماناس» داستانىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلاپ، كېچىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى بىلەلمەي قالدى. ئەتىسى ئىسسىقكۆل بويىغا سەيلە ـ سایاھەت ۋە ئارام ئېلىشقا كەلگەن تاشكەنت خانى نورۇز ئەھمەدخانىڭ دىدار كۆرۈشۈشكە تەكلىپ قىلىپ ئەۋەتكەن ۋەزىرىنى قىزغىن كۈتۈۋالدى ۋە تەكلىپنى قوبۇل قىلدى. ئەمىر ئەكرەم لەشكەرلەرنى باشلاپ ياركەندكە قايتتى.

ئابدۇرەشىدخان قايغۇدىن باش كۆتۈرەلمەيۋاتقان رەپىقىسى، كېلىنى ۋە مەريەمنىسا بۇۋۇنى ئېلىپ، ئەمىر ـ ئۆمىرالار بىلەن ئىسسىقكۆل بويىغا كەلگەندە، نورۇز ئەھمەدخان ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى ۋە شاھانە چېدىرغا چۈشۈرۈپ ئۈچ كۈن زىياپەت بەردى. ئۇلار ئات مىنىشىپ دالا سەيلىسى قىلدى، قېيىققا چۈشۈپ بۇ گۈزەل كۆلنىڭ دولقۇن ـ ئۆركەشلىرىنى تاماشا قىلىشتى.

ئابدۇرەشىدخان نورۇز ئەھمەدخانغا دەشتى قىپچاقنى نازارەت قىلىپ تۇرۇشنى تەۋسىيە قىلدى. ئۇنىڭ بىلەن سودىنى راۋاجلاندۇرۇش، ئىككى ئەل پۇقرالىرىنىڭ بېرىپ ـ كېلىشىنى ئاسانلاشتۇرۇش ئۈچۈن يول خېتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، ئىككى مەملىكەتنىڭ ئالتۇن، مىس، قەغەز پۇللىرىنى ئۆز قىممىتى بويىچە ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىشكە كاپالەتلىك قىلىش، دۇشمەنگە بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇش توغرىسىدا بىر پىكىرگە كەلدى ۋە

كېلىشىم ھاسىل قىلدى.

نورۇز ئەھمەدخان ئابدۇرەشىدخاننى ئائىلە تاۋابىئاتى بىلەن تاشكەنتكە بېرىپ سەيلە ـ ساياھەت قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. ئابدۇرەشىدخان پاراكەندە كۆڭلىنى ئارامىغا چۈشۈرۈش، چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىلەن كېلىنىنىڭ قايغۇسىنى يېنىكلىتىش ئۈچۈن بۇ تەكلىپكە ماقۇل بولدى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ بۇ كاتتا شەھەرنى زىيارەت قىلغۇسى بار ئىدى.

ئۇلار تاشكەنتكە تازا پىژغىرىم تومۇزدا باردى. مېۋىلەرنىڭ ھەممە تۈرى پىشقانىدى. چاڭقىسا قوغۇن ـ تاۋۇز يەپ، خىيابان، بوستانلىقلاردا سايىداپ، باغ ـ دالالاردا سەيلە قىلىپ، كۈنلەرنى ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈشتى. مەشھۇر شەيخ خاۋەندە تۆرەم قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان يۇنۇسخاننىڭ مەقبەرىسىگە چىقىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىشتى. گەج سۇۋاقلىرى ئۇپراپ، كاھىشلىرى ئۆڭۈپ كەتكەن بۇ چوڭ مەقبەرىنى نورۇز ئەھمەدخانغا دەپ يېڭىلاپ ياسىتىپ قويدى. ئۇ تاشكەنت شەھىرىنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. باغۇبوستانلىق، ھاۋاسى ساپ، ئېتىكى كەڭرى، خەلقى ئەدەپ ـ قائىدىلىك، مېھماندوست ئىكەن، ئادەم ياتسىرىمايدىكەن دەپ سۆيۈنۈپ يەنە بىر ھەپتە ئارتۇق تۇردى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم كېلىنى ۋە مەريەمنىسا بۈۋى بىلەن بىللە نورۇز ئەھمەدخاننىڭ خانىش ـ كېنىزەكلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا شىكارغا چىقىپ كۆڭلى خېلى ئېچىلىپ قالدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىر كېيىك، ئىككى توشقان ئېتىۋالدى، ئۇ ياشلىق چاغلىرىدىكى قەيسەرلىكىدىن تېخى قالمىغانىدى. بۇرۇن ئوۋ قىلىپ باقمىغان نائىمە سۇلتان بېگىم بىلەن مەريەمنىسا بۈۋى تەبىئەتنىڭ سېخىي قۇچىقىدا ھۇزۇرلىنىپ يۈرۈپ ساداق ئېتىشنى ئۆگىنىۋېلىشتى.

ئابدۇرەشىدخان تومۇز چىققاندا تاشكەنتتىن ئۇزاپ يولغا چىقتى. ئاتا ـ بوۋىلىرى ئىز قالدۇرغان ئەندىجان، ئوش شەھەرلىرىدە توختاپ، ئۇلۇغچات ئارقىلىق ئاتۇشقا كەلدى. ئۇ

هەر قېتىملىق سەپىرىدە سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازارىنى تاۋاپ قىلماي ئۆتمەيتتى. بۇ قېتىممۇ كاشغەرگە ئۇدۇل كەلمەي، مەشھەدكە كېلىپ ئۇچ كۈن تۇردى. ھەزرىتى سۇلتانىم مەقبەرىسىدە قۇرئان تىلاۋەت قىلدى، نەزىر بەردى. بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەدیۇسۇپ ئۈنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالدى، ئەنجۇرلۈك باغقا ئۆزى باشلاپ كىردى. شاخلاردا ئالتۇن پىيالىدەك تاۋلىنىپ تۇرغان ئەنجۇرلەرنى كۆرگەن كىشىنىڭ ئاغزىغا ئىختىيارسىز سېرىق سۇ يىغىلاتتى. بۇ ئەنجۇرنىڭ ئىككىنچى پىششىقى بولۇپ، قىيامىغا كىرگەنىدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم، كېلىنى ۋە مەريەمنىسا بۇۋىلەرنىڭ ئەنجۇرلۈك باغدىن ئايرىلغۇسى كەلمىدى. ئەنجۇرنى يېگەنسېرى يېگۈسى كېلەتتى، ئۇلارنىڭ ئەنجۇرگە قورسىقى تويسىمۇ، كۆزى تويمىغانىدى.

ئۇلار باش كۈزدە پايتەختكە قايتىپ كېلىشتى. قىدىرخان، نىزامىدىنبەگ ۋە بىر ئاي ئىلگىرى يېتىپ كەلگەن ئەمىر ئەكرەم باشلىق دۆلەت ئەربابلىرى، خان جەمەتىدىكىلەر بىلەن بىللە قارشى ئېلىشقا چىققان دەۋرانبەگ ئابدۇرەشىدخاننىڭ نەزىرىنى ئۆزىگە تارتتى.

قوچقاربېشى قىشلىقىدىكى قارىيخانىدا ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقارغان بۇ سەبىي ئوغلىنى ئەمىر بەھرام جاھان مەدرىسەسىدە ئوقۇتۇش ئۈچۈن بۇلتۇر پايتەختكە ئەۋەتىپ، ئەمىر ئەكرەمدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشنى ئۆتۈنگەنىدى. بۇ يىل ئون بىر ياشقا كىرگەن بۇ بالا ئامراق دادىسىنىڭ ۋاپات بولغىنىنى تېخى بىلمەيتتى.

— دادام كەلمىدىمۇ، بەك سېغىنىپ كەتتىم، ئانا، — دېدى ئۇ مەريەمنىسا بۇۋىنگە ئېسىلغىنىچە قاپقارا كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ.

ئىختىيارسىز يىغلاپ تاشلىغان ئانا شۇ ھامان ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ئوغلىنى باغرىغا باستى ۋە كۈلۈمسىرەپ، دېدى:

— داداڭنىڭمۇ سېنى كۆرگۈسى كەپتۇ. كېلەر يىلى پايتەختكە بېرىپ ئوغلۇمغا قېنىپ كېلىمەن، دېدى، يەنە تىرىشىپ ئوقۇشۇڭنى ئۈمىد قىلدى.

— مەن سەرف[1]نى تۈگەتتىم. راۋاب چېلىشنى ئۆگىنىۋالدىم، دادام كەلگەندە چېلىپ بېرىمەن، — دېدى دەۋرانبەگ.

ئانا ـ بالىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپ تۇرغان ئابدۇرەشىدخاننىڭ كۆز ئالدىغا ۋاپات بولغان بالىلىرى كەلدى...

دەۋرانبەگ ئۆزىگە كۆز سېلىپ تۇرغان سۈلتاننى كۆرۈپ، ئېگىلىپ تەزىم قىلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، سۈلتان ئالىيلىرى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، ئوغلۇم، چوپچوك بولۇپ كېتىپسەن. ئاناڭنى خاپا قىلمىغىن، ياخشى ئوقۇ، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ قويدى.

دەۋرانبەگ قوللىرىنى كۆكسىدىن چۈشۈرمەي، دېدى:

— ئانامنى ھەرگىز خاپا قىلمايمەن، ئالىيلىرى. ياخشى ئوقۇپ بىلىم تەھسىل قىلسام، مېنى نۆكەرلىككە قوبۇل قىلامدىلا؟ مېنىڭ ئاتامدەك ئەمىر بولغۇم بار.

— جاسارىتىڭگە باركاللا، يىگىت! — ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ كىچىك قوللىرىنى قوش قوللاپ تۇتتى، — تىرىشساڭ جەزمەن مۇرادىڭغا يېتىسەن.

دەۋرانبەگ ئۇچۇن بۇ ئۇنتۇلماس بىر كۈن بولدى.

شاھزادە ئابدۇللەتىفخان، ئەمىر بەھرامىلارنىڭ ئالەمدىن ئۆتكىنى ئەلدىن پىنھان تۇتۇلدى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن مەرىيەمنىسا بۇۋۇى ياشىنىپ قالغان مەختۇمە سۈلتان بېگىمگە ھەمراھ بولۇپ ھەرەم قەسىرىدە قالدى.

سەئىدىيە خانلىقىدا تىنچ ـ ئاسايىشلىق كۈنلەر باشلاندى.

---

① سەرف — ئەرەبچە گىرامماتىكا.

ئابدۇرەشىدخان تەختتە ئولتۇرۇپ مەملىكەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى: ئۇ يۇرت - يۇرتلاردىن كەلگەن مەلۇماتنامىلەرنى كۆزدىن كەچۈرەتتى، يارلىق چۈشۈرەتتى، ھەرقايسى ئەللەردىن كەلگەن مېھمانلارنى، ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلاتتى، ئۇزىتاتتى، ھال ئېيتىپ كەلگەن پۇقرالار بىلەن كۆرۈشەتتى. بەزى كۈنلىرى مەدرىسەلەرگە بېرىپ مۇدەررىس - تالىپلار بىلەن ئۇچرىشاتتى. جاھانباغ، ھەيدەرباغدا زىياپەت، چاي ئۆتكۈزەتتى. قەيەردە بولسا قەدىرخاندىن ئايرىلمايتتى.

بۈگۈن ئۇلار ئېغىر بىتاپ بولۇپ قالغان شاھسەئىد ئالىمنى يوقلاش ئۈچۈن ئوردا شىپاخانىسىغا بېرىشتى. كەچ كۈزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى ياپراقلىرى سارغايغان دەل - دەرەخلەرنى ئىزغاڭشىتاتتى. قۇرۇپ ساپقىدىن ئايرىلغان ياپراقلار يەرگە پىلدىرلاپ چۈشەتتى. ھەر ئىككىيلەن ئۇن چىقارماي كېسەلخانىغا كىرىشتى.

شاھسەئىد ئالىم كۆزىنى ئېچىپ، سۇلتان بىلەن دىۋانبېگىنى كۆردى. ئىككى قولىغا تايىنىپ بېشىنى كۆتۈرمەكچى بولدى - يۇ، ھالسىزلىنىپ يېتىپ قالدى.

— مەدرىسەي يېتىۋەرسىلە، بۇزرۇكۋار، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئىتتىك كېلىپ ئېڭىشىپ، — ئەھۋاللىرى قانداقراق، ياخشىلىنىپ قالدىلىمۇ؟

خۇنى كەتكەن كۆزلىرى بىلەن مۆلدۇرلەپ قارىغان شاھسەئىد ئالىم كۈلۈمسىرەپ، دېدى:

— خۇداغا شۈكۈر، سۇلتان ئالىيلىرى. ئەمدى تېزرەك كېتىۋېلىشنى خالاپ قېلىۋاتىمەن. توقسان ئۈچ ياشقا كىرىپتىمەن، يەتتە پادىشاھنىڭ دەۋرىنى بېشىمدىن ئۆتكۈزدۈم، بۇ دۇنيادا ھەققىمۇ قالمىدى، دەرماندىنمۇ كەتتىم. يۈك بولۇپ ياشاشتىن گۆرگە كىرىۋالغان ياخشى. شۇنداق، ئالىيلىرى، گۆرگە كىرىۋالغان ياخشى. يەتتىسۇ دىيارىدىن تىنچ - ئامان

كېلىپتىلا. بالىلىرىم تەرىپلىرىنى قىلىپ بەردى. جەك ئاخىرلاشقاندۇ؟

ـــ ئاللانىڭ پاناھىدا تىنچ ـ ئامان كەلدۇق، ئاتا. جەڭمۇ ئاخىرلاشتى، ئەل ئەمىلىكىكە ئېرىشتى. كېلىپلا ئىش بىلەن بولۇپ كېتىپ، سىلىنى يوقلىيالماي قالدىم.

ـــ رەھمەت، سۇلتانىم. جەڭنىڭ ئاخىرلاشقىنى ئەلنىڭ ئارام تاپقىنى. جەڭگى ـ جېدەل بولسا ئاۋامنىڭ ھالى خاراب‌لىشىدۇ. «جەڭگە خۇشتار پادىشاھ قىلىچتا ئۆلىدۇ، ئەلگە خۇشتار پادىشاھ ئۆمۈر كۆرىدۇ» دېگەن ھېكمەت بار.

ـــ ئالتۇن تاختىغا ئويۇپ ساقلىغۇدەك بىباھا ھېكمەت ئىكەن، ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان چاچ ـ ساقاللىرى قاردەك ئاقارغان مويسىپىتىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ. بۇ چاغقىچە ئۇنى ئىش ئۈستىدىلا ئۇچرىتىپ، ئايرىم ئەسرالاشمىغىنىدىن ئەپسۇسلاندى. ئۇ شۇ تاپتا ئۆمۈر بويى ئۆز كەسپىنى سۆيۈپ، خىزمىتىگە سادىق بولۇپ ياشىغان بۇ خەتتاتنىڭ گېپىنى كۆپرەك ئاڭلىغۇسى كېلىپ قالدى.

سۇلتاننىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگەندەك، شاھسەئىد ئالىم ئولتۇرماقچى بولۇپ بېشىنى سەل كۆتۈردى، ئابدۇرەشىدخان ئاخىرىدا دەيدىغان سۆزۈم شۇكى: ئادەملەرنىڭ ياخشى ـ يامىنىنى پەرق ئەتمەك تەس. باشقىلارنىڭ سۆزىگە ئارتۇقچە قۇلاق سېلىپ كەتمەي، يۈرەكلىرىنىڭ دەۋىتىگە كۆپرەك قۇلاق سالسىلا، چۈنكى يۈرەك ئادەم تونۇيدۇ.

ـــ ماقۇل، ئاتا، بۇ ھەقتە ئالغان ساۋىقىم ناھايىتى

نادامەتلىك.

— ساۋاقتىن ئەقىل تاپماق ئۆزلىرىدەك دانا كىشىنىڭ پەزىلىتىدۇر، سۇلتانىم. ئالىيلىرىغا ئىتىتىدىغان يەنە بىر گېپىم شۇكى، جەڭگە ھېرىس بولماي، شىكارغا خۇشتار بولسىلا، شىكار ئۆزلىرىدەك مۇغەننى، شائىر سۇلتانغا زوق، ئىلھام بېغىشلايدۇ، كۇتمىگەن بەختكە ئېرىشتۇرىدۇ.

— ماقۇل، ئاتا. بۇ سۆزلىرىنىمۇ ئۇنتۇمايمەن. يەنە قانداق تەلەپ، تىلەكلىرى بولسا دېسىلە، خۇدا بۇيرۇسا بەجا كەلتۇرىمەن، — ئابدۇرەشىدخان ئىككىنچى قېتىم ئاتا دەپ ئاتاپ بوۋاينى خۇشال قىلىۋەتتى.

— سۇلتان بالام، — دېدى شاھسەئىد ئالىم، — جانابىي ئاللا پېقىرغا ئون ئۇچ خوتۇندىن ئوتتۇز يەتتە پەرزەنت بەردى. ئۇلارنىڭ يىگىرمە بىرى قىز، ئون ئالتىسى ئوغۇل. خوتۇنلىرىمنىڭ ھازىرمۇ ئۇچى ھايات. قىزلىرىم ياتلىق بولۇپ، ئەللىك ئىككى نەۋرە تۇغۇپ بەردى. ئوغۇللىرىم ئۆيلىنىپ قىرىق ئۇچ پەرزەنت يۈزى كۆردى. جەمئىي توقسان بەش نەۋرەم، يىگىرمە تۆت چەۋرەم بار. قىزلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئۆزۈم ساۋاتلىق قىلغان، ئۆي ئىشلىرىغا ماھىر. ئوغۇللىرىم، كۈيۇ ئوغۇللىرىمنىڭ ھەممىسى مەدرىسەدە ئوقۇغان. بەزىلىرى ھۈنەرۋەن، بەزىلىرى تىجارەت قىلىدۇ، تۇرمۇشى بایاشات. مەن ئالىيلىرىنى ئۇلارغا غەمخورلۇق قىلىشىمەن دېمەيمەن، پەقەت مەن كۆز يۇمغاندىن كېيىن مۇبادا ياۋ باستۇرۇپ كېلىپ، ئەلنىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، ئۇلار چەتتە قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ قالمىسا. چاقىرىپ جەڭگە سالسىلا ئىشەنچلىرىگە داغ چۈشۈرمەيدۇ. مەن ئۇلارنى كىچىكىدىن چەۋەندازلىق ماھارەتلىرى بىلەن تەربىيەلىگەن. مەن بالىلىرىمدىن شۇنىڭ ئۈچۈن رازىمەنكى، ئۇلار ئادالەتلىك ئۇرۇشقا — ئەلنى ئەمىلىككە ئېرىشتۇرىدىغان جەڭگە قاتنىشىپلا قالماي، جانلىرىنى پىدا قىلىدۇ. ۋەتەن، مىللەتكە جان پىدا قىلمىغان پەرزەنتنى قانداقمۇ

بالام دېگىلى بولسۇن. مەن ئاتىلىق بۇرچۇمنى تولۇق ئادا قىلدىم، ئەمدى ئۆلسەم ئارمىنىم يوق. مېنىڭ دەيدىغانلىرىم مۇشۇ، سۇلتان بالام.

ــ هەممەتلەرنگە رەھمەت، ئاتا، ــ ئابدۇرەشىدخان ئاپپاق ساقىلى مەيدىسىگە يېيىلىپ تۇرغان بوۋايغا مېھرى بىلەن تىكىلدى، ــ شۇنچە پەرزەنتلەرنى قاتارغا قوشۇپتىلا، ئىزلىرىنى باسقۇدەك بىرەرى چىقمىدىمۇ؟

شاھسەئىد ئالىم كىچىك بالىدەك پىخىلداپ كۇلدى:

ــ ئالىيلىرى، شۇنداق سوئال قويىدىغانلىرىنى بىلەتتىم. بالىلىرىمنىڭ يەتتىسى خەتتات ھەم نەققاش، جاھان مەدرىسەسىنىڭ تام ـ تورۇسلىرىدىكى نەقىشلەرنى شۇلار ئويغان. ئابدۇرەشىدخان سوئالنىڭ جايىدا قويۇلمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئوڭايسىزلاندى، زۇۋان سۇرمەي جىم بولدى.

شاھسەئىد ئالىم بۇنى ئاڭقىرىپ، دېدى:

ــ سوئاللىرى ئورۇنلۇق، ئالىيلىرى. پەرزەنتلىرىدىن ئۆزىگە ئىزباسار يېتىشتۇرمىگەن ئاتا ــ ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلالمىغان نامۇناسىپ ئاتىدۇر. بۇنى ماڭا مېنى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرگەن ئاتام بىلدۇرگەن. شۇڭا، ئۇچ ئوغلۇمنى ئىزباسارىم قىلىپ تەربىيەلىگەنىدىم، لېكىن بىرسىلا ھەقىقىي ئىزباسار بولۇپ يېتىشتى. ئۇ ئوردىدا مۇنشىلارنىڭ بىرسى بولۇپ ئىشلىمەكتە.

ــ ئىسمىشەرىپى نېمىكىن؟ ــ قىزىقىپ سورىدى ئابدۇرەشىدخان.

ــ شاھھەبىب يارکەندي.

ــ شاھھەبىب يارکەندي؟ قوي كۆز، ماڭلىيى كەڭ، ئوتتۇرا بويلۇق يىگىتمۇ؟ كۆز ئالدىمغا كەلدى. سۇلتانلىق تەختىگە يېڭى ئولتۇرغان چېغىمدا سىلى ئۇنىڭغا يارلىقىمنى يازدۇرغانىدىلە، يازغان خېتىنى كۆرۈپ بەكمۇ قايىل بولغانىدىم.

ــ شۇنداق، ئالىيلىرى. ئىككى يىلدىن بېرى بىرلىگەن

پەرمان، چۈشۈرۈلگەن يارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى شۇ ئوغلۇم پۈتۈپ كېلىۋاتىدۇ، — شاھسەئىد ئالىم ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى بىلەن تەبەسسۇم قىلدى، — ئەمدى شىپاخانىدىن چىقىپ، بالىلىرىمنىڭ كۆز ئالدىدا كۆز يۇماي دەيمەن.

— ئۆزلىرىدەك ئاتىدىن پەرزەنتىلەرلا ئەمەس، قوۋمى جامائەتمۇ ئىپتىخارلىنىدۇ، — دېدى قەدىرخان ئېھتىرام بىلەن، — جانابلىرى ھاياتنىڭ قەدرىگە يەتكەن زات، شۇڭا ۋاقتى ـ قارارىدا داۋالىنىپ تۇردىلا. پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامۇ: «تېۋىپ يوق شەھەردە تۇرما» دەپتىكەن. ئۆز قەرىلىدە داۋالىنىشمۇ ئاللا ئاتا قىلغان ئۆمۈرنى قەدىرلىگەنلىك، ئاتا. نادان، كاج، تەلۋىلەر ئۆزىنى ياخشى كۆتمەي، داۋالانماي ھاياتىنى نابۇت قىلىدۇ. ئۆزلىرى بۇ ھېكمەتنى ياخشى چۈشەنگەنلىكلىرى ئۈچۈن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆردىلە.

— رەھمەت، رەھمەت. ئاللا ھەربىرلىرىنىڭ ئۆمرىگە بەرىكەت ئاتا قىلسۇن. ھەربىرلىرىنىڭ دىدارى ماڭا شىپادۇر.

ئابدۇرەشىدخان بىلەن قەدىرخان شىپاخانىدىن چىققاندا ناماز دىگەرگە ئەزان چىقتى.

2

كۈل رەڭ ئاسماندىن لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان قار پايتەخت كوچىلىرىنى شېكەر تۆكۈۋەتكەندەك ئاقارتىۋەتكەن، يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى دەل ـ دەرەخلەر كۈمۈش جالا باغلاپ شىنىدەك قېتىپ قالغانىدى. شىكاردىن يانغان ئابدۇرەشىدخان ئەمىر ـ ئەركان، خاس ياساۋۇللىرى بىلەن گۈلئىبرەم ئوردىسىغا كىرىپ ئاتتىن چۈشتى. بۇ يەتتىسۇدىن قايتىپ كەلگەندىن بۇيان بىرىنچى قېتىم ئوۋغا چىقىپ كېيىكلەر باغۋەنگە تاپشۇرۇلدى. كەلگەن ئارقار، بۇغا ـ مارال، كېيىكلەر باغۋەنگە تاپشۇرۇلدى.

ئوۋلانغان چوڭ ـ كىچىك هايۋانلار ئاز ئەمەس ئىدى. كەيپى چاغ ئوۋچىلار ئۆزلىرىگە تېگىشلىك ئولجىلارنى ئېلىپ قايتىشتى.

ئابدۇرەشىدخان ئۆزى ئوۋلىغان كېيىك، توشقانلارنى، بۇلغۇن، تۈلكە تېرىلىرىنى مەھرەملەرگە كۆتۈرتكۈزۈپ مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ قەسرىگە كەلدى.

تاۋار ـ كىمخاب يوتقان يېپىلغان سەندەلگە پۇتنى تېقىپ ئولتۇرغان ئانا ئۆيگە كىرىپ كەلگەن ئابدۇرەشىدخاننى كۆرۈپ ھەر كۈندىكىدەك ئورنىدىن تۇردى.

ـــ يوللىرىغا بەك قارىدىم، ئەجەب كېچىكتىلە، بالام.

ـــ تىزناپتىن ئۆتۈپ مارالبېشىغىچە باردۇق، ئانا. بۈيۈرتلارنى ئۇزاقراق ئايلىنىپ قالدۇق، ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان. ئۇ ياشىنىپ قالغان ئانىسىنى يۆلەپ ئاپىرىپ، سەندەلدە ئولتۇرغۇزدى. ئۆزىمۇ توشەكلىغان پۇتلىرىنى سەندەلگە تىقتى، يېلىنجاپ تۇرغان چوغلار بىردەمدىلا ئۇنى ئىللىتتى.

ـــ شىكارغا چىقىش ياخشى ئىش، بالام. لېكىن، هاۋا سوغۇق تۇرسا، بەك يىراققا كېتىپ قاپتىلا، ئەنسىرىدىم.

ـــ شىكار گۈياكى بىر جەڭ، ئانا. رەھمەتلىك ئاتام: ئۇتۇقلۇق شىكار قىلالمىغان پادىشاھ غەلىبىلىك جەڭ قىلالمايدۇ، دەيتتى. ئېلىمىزنىڭ قۇچىقى كەڭ، جاڭگال ـ سەھرالىرى بىپايان. قانچە يىراققا بارساڭ، شۇنچە ئازادىلىك هېس قىلىمەن، شۇنچە كۆپ پۇقرالار بىلەن ئۇچرىشىمەن، ئۇلارنىڭ هال ـ ئەھۋالى بىلەن تونۇشىمەن، خانلىقىمىزغا بولغان تەسىراتلىرىنى ئاڭلايمەن ۋە ئۆزۈمنىڭ ئەلنى قانداق سوراۋاتقانلىقىمدىن ساۋاقتا ئىگە بولىمەن.

ـــ ئۇقتۇم، بالام. رەھمەتلىك ئاتىلىرىمۇ شۇنداق ئىدى، ـــ مەختۇمە سۇلتان بېگىم مەرھۇم ئېرىنى ئەسلەپ كۆز يېشى قىلدى.

ئابدۇرەشىدخان ئانىسىنىڭ كۆڭلۈل يارىسىنى تاتلىماسلىق ئۈچۈن دەرھال سۆزىنى بۇرىۋەتتى:

— سەندەلنىڭ تەپتى ماڭا بەك خۇشياقتى، ئانا.
— ياشانغان ئادەم ئۇچۇن سەندەل بەك ئوبدان، بالام. شۇڭا، بۇ ئۆيگە ھەم مەش قويدۇرۇۋالدىم، ھەم سەندەل ياسىتىۋالدىم. باشقا قەسىرلەردە مۇنداق سەندەل يوق. ھە راست، سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ ھۇجرىسىغمۇ بىر سەندەل ياسىتىپ بەرگەنىدىم، بەك خۇش بولۇپ كەتتى. سەندەل پۇت، بەل ئاغرىقلىرىغا داۋا بولىدۇ، ئوغلۇم.
— ئوبدان قىپتىلا، ئانا، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئورنىدىن تۇرۇپ ۋە سۆسەر جۇۋىسىنى سېلىپ، ئاسقۇغا ئىلىپ قويدى، — ئەمدى ئىسسىدىم. مەن كىرگەنلا دېھقانلارنىڭ ئۆيىدىمۇ سەندەل بار ئىكەن ...
— ئەسسالام، سۇلتان ئالىيلىرى، — ئىشىكتىن ئىتتىك كىرگەن مەريەمنىسا بۇۋى ئۇلارنىڭ سۆزىنى بۆلۇۋەتتى.
— قانداقراق تۇرۇۋاتىدىلا، بۇۋى؟ دەۋرانبەگنىڭ ئوقۇشى ئوبدانمۇ، سىلىنى خاپا قىلمىغاندۇ؟ — دەپ تىنچلىق سورىدى ئابدۇرەشىدخان باشتىن - ئاياغ قارا رەختتىن ھازا كىيىمى كىيىپ، قارا شال ئارتىۋالغان مەريەمنىساخاندىن. ھازىر ئوردىدىكى ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئۇنى بۇۋى دەپ ئاتىشاتتى.
— ئوبدان تۇرۇۋاتمەن، ئالىيلىرى. ئوغلۇممۇ تىرىشىپ ئوقۇۋاتىدۇ. مۇدەررىسلەرگە تاپلاپ قويغانلىرىغا رەھمەت. ئۇلار يېتىم بالامغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىۋاتىدۇ، — دېدى مەريەمنىسا بۇۋى يىغلاپ سېلىشتىن تېيىپ. ئۇنىڭ ياش تۆكۈپ سۇلتاننىڭ كۆڭلىنى غەش قىلغۇسى كەلمىگەنىدى.
— ھەرەم بىلەن يۇرت ئىچى ئىككى دۇنيا، بۇۋى. ئەگەر ھەرەمدە تۇرۇشنى خالىمىسىلا، ئوغۇللىرى بىلەن بۇرۇنقى ئۆيلىرىدە تۇرسىلىمۇ بولىدۇ. بۇ يەردە ياتسىراپ، قىسىلىپ قالسىلىرى بولمايدۇ. قەيەردە بولسىلا، خانلىقىمىز سىلىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ، ھاللىرىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىمىز.

ئابدۇرەشىدخانىڭ بۇ سۆزى مەريەمنىسا بۇۋىنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. ئۇ ياشىتىن نەملەشكەن كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، دېدى:

— يوقسۇ، سۇلتان ئالىيلىرى، ھەرەمگە ئۆگىنىپ قالدىم. خان ئانىمىزدىن ئايرىلغۇم يوق، تاكى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە ھەرەمدە تۇرماقچىمەن.

— مەريەمنىسا بۇۋى ماڭا ئۆز قىزىمدەك كۆيۈنۈۋاتىدۇ، نەۋرىلىرىمنىمۇ ئۆز بالىسىدەك كۆرۈپ پەرۋىش قىلىۋاتىدۇ. ھەرەمدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدىن رازى، — دېدى مەختۇمە سۇلتان بېگىم.

— ئۇنداق بولسا مەيلى، رەھمەتلىك ئەمىر بەھرامنىڭمۇ ئاخىرقى تىلىكى شۇ ئىدى، — ئابدۇرەشىدخان نەزىرىنى ئانىسىدىن مەريەمنىساغا يۆتكىدى، — تەلەپ ـ تىلەكلىرى بولسا ئانامغا ئېيتسىلا، ھەرگىز تارتىنمىسىلا، ئوغۇللىرى دەۋرانبەگنى ئوقۇش پۈتكۈزگەندە ئوردىغا ئەكېلىۋالىمەن. ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا.

— رەھمەت، سۇلتان ئالىيلىرى. ئاللا ئىگەم دۆلەتلىرىنى تېخىمۇ زىيادە قىلغاي، — مەريەمنىسا ئارقىسىچە مېڭىپ ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى.

— بالام، تاماقنى مۇشۇ يەردە يەمدىلا؟ — سورىدى ئانا.

— ياق، ئانا. قېيىنئانامنىڭ مىجەزى يوق ئوخشايدۇ، ئەھۋالىنى سورىغاچ تاماقنى شۇ يەردە يېسەم دەيمەن. خانىش، چۆرە، كېلىنلەرمۇ چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە كەلسە، شەنبە ئاخشامنى بىللە ئۆتكۈزسەك.

— ئۇنداق بولسا بىللە بارايلى، بالام. قۇدامنى يوقلاپ بارمىغىنىمغا بىرنەچچە كۈن بولۇپ قالدى، — مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئورنىدىن قوزغىلىۋىدى، ئابدۇرەشىدخان ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قەسىر ھويلىسىغا ئاچىقتى.

ئابدۇرەشىدخان مەريەمنىسا بۇۋىدىن باشقا چۆرە، كېنىزەك،

دېدەكلەرنى ئارام ئېلىشقا بۇيرۇپ، ئانىسى بىلەن مەجنۇنتاللار سايە تاشلاپ تۇرغان كۆل بويىغا كەلدى. ئۇلار بۇ يەردە بىردەم سەگىدىگەندىن كېيىن خىش بېسىلغان يول بىلەن مېڭىپ چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە كېلىشتى. قەسىر ھويلىسىدا ئابدۇرېھىم سۇلتان، ئىبراھىم سۇلتان، مۇھەممەدخان، ئەبۇسەئىد سۇلتان، ئابدۇللا سۇلتان، قۇرەيش سۇلتان، مۇھەممەدشاھ سۇلتان قاتارلىق شاھزادىلەر «كۆچ – كۆچ» ئويۇنى ئويناۋاتاتتى. ئۇلار مومىسى بىلەن ئاتىسىنى كۆرۈپ، قوللىرىدىكى ئۇزۇن تاياقنى تاشلاپ يۈگۈرۈپ كېلىشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بۇزرۇكۋار مومام، خان ئاتا! — سالام بېرىشتى گۆدەكلەر قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ. ئۇلارنىڭ جۇۋا، قۇلاقچىلىرى مەينەت بولۇپ كەتكەنىدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، بالىلىرىم، — ئابدۇرەشىدخان شاھزادىلەر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

مەختۇمە سۇلتان بېگىم بىر – بىرىدىن ئوماق نەۋرىلىرىنىڭ سوغۇقتىن ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە سۆيۈپ قويدى. ئۇلار بالىلارنى ئەگەشتۇرگىنىچە سارايغا قەدەم قويدى.

كۇيۇ ئوغلىغا كۆزى چۈشكەن سۇلتان نىگار خېنىم ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئېھتىرام بىلەن قىلغان سالىمىغا تەۋازۇ بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، تىنچ – ئامانلىق سورىدى.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم قېيىنئانىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەجا كەلتۇردى ۋە ئۇنىڭ بىلەن مەڭز يېقىشتى. مەختۇمە سۇلتان بېگىمۇ سۇلتان نىگار خېنىم بىلەن يۈز يېقىشتى. ئۇلار ئابدۇرەشىدخانىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ تۆردىن ئورۇن ئېلىشتى. شۇ چاغدا ئىشىكتىن كىرگەن پاتمە سۇلتان بېگىم بىلەن نائىمە سۇلتان بېگىم تەزىم بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن، سىپايە قەدەملەر بىلەن كېلىپ، مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ قېشىدا ئولتۇرۇشتى. بۇلارنىڭ كەينىدىن كىرگەن چۆرە خېنىملار — رەيھان خېنىم بىلەن ھەببە خېنىم سالام –

سەھەتنى بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ يېنىغا تىز چۆكۈشتى. بالىلارمۇ ئەدەپ بىلەن ئولتۇرۇشتى. مەريەمنىسا بۇۋى ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى.

ئۆي ئىچى تازا ئىسسىغان، ئوچاقتا ئۆرۈك ئوتۇنى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى، قىپقىزىل چوغلار كەھرىۋادەك پارىلدايتتى. مەشتىمۇ گۇرۇلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى. ئۇلار شورپىسىغا سېلىنغان ئۇگرە، كېيىك، بۇغا گۆشلىرى قورۇمىسى، قىرغاۋۇل گۆشىدىن قىلىنغان نېرىن چۆپ، دۇملەپ پىشۇرۇلغان توشقان گۆشى ... ئارقىدىن ئېلىپ كىرىلدى. مەريەمنىسا بۇۋى توقاچلارنى ئوشتۇپ قويدى، خۇشبۇي دەملەنگەن چايىنى پىيالىلەرگە قۇيۇپ، ئولتۇرغانلارغا سۇنۇپ بەردى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم: «ئېلىشسىلا، ئوۋ نېمەتلىرى ئىكەن» دەپ ئانىسى بىلەن قېيىنئانىسىغا تۇتتى:

— ئېلىشسىلا، ئوبدان پىشىپتۇ. مۇشۇ كۈنلەردە سىلەرنىڭ خىزمەتكىلاردا بولالمايۋاتىمەن. كۈندە مۇشۇنداق بىللە ئولتۇرۇپ شېرىنسۆخەن گەپ ـ سۆزلىرىڭلارنى ئاڭلىغۇم كېلىدۇ، قەدىردانلىرىم.

— سۇلتان بالام، ھېلىمۇ ھالىمىزدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىۋاتىدىلا. مەملىكەت ئىشىدىن بوشماق ئاسان ئەمەس. سىلىگە كۆپ دۇئا قىلىمەن، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم يىغلامسىراپ، — نەۋرەم ئابدۇللەتىفخانىنىڭ ئۆلۈمى يۈرەك ـ باغرىمنى ئېزىۋەتتى. ئوغلۇم تاھىرخاندىن تېخى ئەنسىرەيمەن، ئۇ دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن قازاق ئېلىنى تىنچىتالمىدى.

ئۆزىمۇ كىچىكىدىن بەختىياش، كۆرەڭ ئىدى. يا سەئىدىيە خانلىقىغا بويسۇنمىدى، يا ئەلنى ئوبدان باشقۇرالمىدى. ئانا باشقا ئىنىسى تۇغۇمخان ئۇنىڭدىن خانلىق تاجىنى تالىشىپ، مېنىڭمۇ ئارامىمنى قويمىغانىدى. بۇ يەرگە كەلگىنىمدىن كېيىن تۇغۇمخان ھەقنەزەرخان بىلەن بىرلەشكەن بولسىمۇ، جېنىمنى ساقلاپ قالالمىدى. بۇ دۇنيا مانا شۇنداق ۋاپاسىز. ئاتام يۇنۇسخانىدەك كاتتا شاھمۇ ئۆلۈپ كەتتى. بالام، سىلى زېرەك بولغاچقا، شۇنداق چوڭ خانلىققا ئەمىنلىك، ئاسايىشلىق بەخش ئېتىپ كېلىۋاتىدىلا. خۇدا ئۆمۈرلىرىگە بەرىكەت بېرىپ، كۆچ - قۇۋۋەتلىرىنى زىيادە قىلغاي.

سۇلتان نىگار خېنىم دادىسى يۇنۇسخان، ئېرى قاسىمخان، كىچىكىدىن باققان ئۆگەي ئوغلى تاھىرخانىنىڭ گەپلىرىنى قىلىپ كۆز يېشىنى توختىتالماي قالدى.

— يىغلىمىسىلا، مەلىكەم، قانداق قىلىمىز؟ تەقدىر - قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ. ئۆزلىرىنىڭ دۇئالىرىدىن خانلىقىمىز نۇسرەت تاپقۇسى، — دېدى مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئۇنىڭغا تەسەللى ئېيتىپ.

— خان ئانا، ئۆزلىرىدەك چىداملىق، غەيرەتلىك، پەزىلەتلىك ئانىلار ئاز. ھۆرمەتلىرىنى قانچە قىلساق ئەزرىيىتى، ئەمما قىلالمايۋاتىمىز. ئارزۇيۇم كۇتكەن ئۇمىدلىرىدىن چىقىپ دۇئالىرىنى ئېلىش. ھەرگىز كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا. ئانام بىلەن ئىككىمىز ئۆزلىرىدىن ھال سوراغاچ، شېرىن سۆزلىرىنى سۇنۇق دىلىمىزغا مەلھەم قىلىپ، غەمناك بېشىمىز ئۇستىدىكى قايغۇ بۇلۇتلىرىنى تارقىتىۋېتىش ئۈچۈن قانىلىرىغا كىردۇق. خۇشال ئولتۇرسىلا، ئانا، — دېدى ئابدۇرەشىدخان قېينىئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ.

سۇلتان نىگار خېنىم ياشلىرىنى سۈرتتى. چىرايىدا تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ ئاتمىشتىن ھالقىغان بولسىمۇ، ناھايىتى چىرايلىق تۇرغانىدى. چېكە چاچلىرىغا ئانچە - مۇنچە

ئاق كىرگەن، تۆۋەن قاپقىنىڭ ئاستىدىكى قورۇقلار كۆپىيىپ قالغان بولسىمۇ، سۆلىتىنى يوقاتمىغانىدى. بەشىدىكى ئۇكە قادالغان ئالتۇن تاج ئۇنىڭ يەنىلا نازاكەتلىك مەلىكە ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن تۇتۇشقا ھەقلىق، دەپ قارايتتى. كۈيۈ ئوغلىنىڭ ھامىيلىقىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئويلىسا كۆڭلى يېرىم بولاتتى. ئابدۇرەشىدخانىنىڭ سۆزى ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈردى.

— سۇلتان بالام، يېنىمدا سىلى ھەم قىزىم تۇرۇشسىلا نېمىشقا كۆڭلۈمنى يېرىم قىلاي؟ پەقەت ئوغلۇم تاھىرخانىنى ئويلىسام غەمگە چۆمۈپ قالىمەن، ئۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىمەن، بولمىسا بۇ يەردە دەشتى قىپچاقتا تۇرغىنىمدىنمۇ ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن، — دېدى ئۇ يەنە كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ.

— بولدى، مەلىكەم، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا. ئوغۇللىرى تاھىرخانىنى ئالالا ئىگەم ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ. بالام ئابدۇرەشىدخان ئۇ ئاغىسى بىلەن ئەپ ئۆتەلەيدۇ، — مەختۇمە سۇلتان بېگىم «توغرا دېدىمۇ» دېگەندەك قىلىپ، ئوغلىغا قاراپ قويدى.

— شۇنداق، خان ئانا، تاھىرخان قىلىچ يالىڭاچلاپ ئۇستىمىزگە باستۇرۇپ كەلمىسىلا، مەن قىلىچ كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ بارمايمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان قېيىنئانىسىغا ئۆز ئىرادىسىنى بىلدۈرۈپ.

— سىلى مەرد ـ مەردانە ھەم ئادىل سۇلتان، بالام. مۇبادا تاھىرخان ئەقىلسىزلىك قىلىپ قىلىچ شىلتىپ، ئەسىرگە چۈشۈپ قالسا، ئەپۇ قىلالامدىلا؟ — سۇلتان نىگار خېنىم ئابدۇرەشىدخاننى چېكىپ باقتى.

— ئەلۋەتتە، خان ئانا، — ئويلانمايلا جاۋاب بەردى ئابدۇرەشىدخان.

— بالام، بۇ سۆزلىرى مېنى بەكمۇ خۇرسەن قىلدى. قانداقلا بولسۇن، ئىككىڭلارنىڭ ئېجىل ـ ئىناق ئۆتۈشۈڭلارنى ئۈمىد

قىلىمەن، — سۇلتان نىگار خېنىم سۆزدىن توختاپ پىيالىدىكى چايدىن ئىككى ئوتلىدى، سەل ئويلىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەن بۇ ھاياتىمدا ئون تۆت پەرزەنتلىك بولغان. قازاق خانى جانىبېك سۇلتاننىڭ ئوغلى ئەدىك سۇلتاندىن بەش پەرزەنت يۈزى كۆرگەنىدىم، ئۇلاردىن ئىككىسى كېسەل بولۇپ چاچراپ كەتتى، بىرسى توپتىن ئايرىلىپ كېتىپ بۆرىگە يەم بولدى، ئىككىسى ئوقتا ئۇچتى. ئەدىك سۇلتان ۋاپاتىدىن كېيىن ئاكىسى قاسىمخاننىڭ ئەمرىگە ئۆتۈپ، توققۇز بالىلىق بولدۇم. ئۇلاردىن تۆتى كېسەل بولۇپ تۇغەپ كەتتى، ئىككىسى جەڭگاھتا ئۆلدى، ئىككىسى ئىز - دېرەكسىز غايىب بولدى. قالغىنى مۇشۇ قىزىم. تاھىرخان ماڭا ئۆگەي بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالسام ھەرگىز چىدىيالمايمەن. قىزىمدىن ئەنسىرىمەيمەن، ئەنسىرەيدىغىنىم تاھىرخان. بەك تەستە چوڭ قىلغانىدىم. خۇدا ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇشقا نېسىپ قىلمىغانىكەن، ئۇنى بەك سېغىنىدىم.

سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ كۇلۇپ تۇرغان كۆزلىرىدىن يەنە ياش قۇيۇلدى.

— خان ئانا، يىغلىمىسىلا. ئاغام تاھىرخانغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئۇنى ياخشى تىلەكلىرىدىن ۋاقىپلاندۇرىمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان.

— رەھمەت، رەھمەت، سۇلتان بالام، — كۇيۇ ئوغلىنىڭ لەۋزىدىن سۆيۈنگەن سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ كۆڭلى ئارام تاپتى.

3

بۇگۈن سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئۇستاز قەدىرخاننى ئائىلە تاۋابئاتى بىلەن جاھانباغقا خان جەمەتى ئولتۇرۇشىغا تەكلىپ قىلدى. ئەسلىدە خان جەمەتىنىڭ ئولتۇرۇشىغا بۇ ۋاقتا قەدەر

سىرتتىن ھەرقانداق كىشى تەكلىپ قىلمىنىپ باقمىغانىدى. سۇلتاننىڭ بارغانسېرى پىكىر - خىياللىرى بىر يەردىن چىقىۋاتقان قىدىرخاننى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىشتىكى مەقسىتى — مۇسىقىنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن قايغۇنى يېنىكلىتىپ، مۇسىبەتلىك مەلىكە - خېنىملارنىڭ ھازىسىنى ئوشتۇپ، ھەرەمدە جۇشقۇن كەيپىيات پەيدا قىلىش ئىدى.

قىدىرخان بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى.

ناماز پېشىندىن كېيىن ئۇلار ئاتلىق ۋە ھارۋىدا جاھانباغقا يول ئېلىشتى. قىدىرخاننىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئوردا سازەندىلىرى ۋە ئۇسسۇلچى كېنىزەكلەرمۇ ئاتلىنىشتى.

كۈل رەڭ ئاسماندىن لەپىلدەپ قار چۈشۈۋاتاتتى، سوغۇق جاندىن ئۆتەتتى. ئەمما، ھەممەيلەننىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. شاھزادىلەرمۇ ئاتقا مىنىشكەن، شاھانە مەپىدە سۇلتان نىگار خېنىم، مەختۇمە سۇلتان بېگىم ۋە نەۋرىلەر ئولتۇرغانىدى. ئۇلار جاھانباغقا يېتىپ كەلگەندە ئات، ھارۋىلاردىن چۈشۈشتى.

باغ يولىدىكى قار سۈپۈرۈلۈپ، ئىككى تەرەپتىكى ئېرىقلا تەكشى يېيىتىلغانىدى. مېۋىسىز دەل - دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدا توختاپ قالغان غۇنچىلەك - غۇنچىلەك قارلار كىشىگە گۈزەل چېچەك پەسلىنى ئەسلىتەتتى. ھەممە ياق ئاپپاقچىلىق، يانتۇ چۈشكەن قۇياش نۇرىدا قار جۇلالىنىپ كۆزنى چاقاتتى. ئابدۇرەشىدخان جاھانباغنىڭ ئىككى بۆلىكى بولغان باغى ئېرەم ۋە باغى ھۇزۇرنىڭ قىشلىق مەنزىرىسىنى ئانا، قېيىنئانا، خانىش، بالىلىرىغا تاماشا قىلدۇرۇپ، ھەۋزەئى سۇلتان بويىغا كەلدى. بۇ كۆلنىڭ تىنىق سۈيى مۇزلاپ كىرىستالدەك پارقىراپ كەتكەنىدى، شاھزادىلەر چۈرقىرىشىپ مۇز تېپىلىپ ئويناشتى.

تۇنۇگۈن چىققان ئاشپەز، مۇلازىملار قەسىرلەرنى تازىلاپ، يېمەك - ئىچمەكلەرنى تەييارلاپ قويغانىدى. مەرمەر تۇۋرۇكلۇك كاتتا قەسىرنىڭ ساراي، ئايۋان، ھۇجرىلىرىدىكى ئوچاق، مەشىلەردە گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى. ئۇلار كىرگەندە بۇ ئۆيلەر

ئوبدانلا ئىسسىپ قالغاندى. سۇلتان نىگار خېنىم، مەختۇمە سۇلتان بېگىم باشلىق مەلىكە ـ خانىشلار، چۆرە، كېنىزەكلەر ئايۋاندا ئولتۇرۇشتى. شاھزادە، بەگ، مۇغەنىلەر سارايدىن ئورۇن ئېلىشتى.

ئايالىلار ئولتۇرغان ئۆيگە داستىخانىنى مەريەمنىسا بۇۋى سالدى، ئەرلەر بار ئۆيگە ئوردا ساتىراشخانىسىنىڭ بېگى ھاشىم ئاخۇن ئۇستام سالدى. ئۇ يارکەندکە كېلىپ، گۇلئېرەم ئوردىسىغا ئورۇنلاشقاندىن بېرى ئولتۇرۇشلاردا داستىخان سېلىپ، داستىخانچى بولۇپ قالغانىدى. ئۇ كىشى خۇش چاقچاق بولۇپلا قالماي، داپ، دۇتارنى ياخشى چالاتتى. شۇ سەۋەبتىن قىدىرخان ئۇنىڭغا ئوردا سازەندىلىرى قاتارىدىن بىر كىشىلىك ئورۇن بەرگەنىدى.

قىدىرخان بىلەن بىللە قىيمىلىق شورپىدىن ئىچىپ، پۇتۇن پېتى كاۋاپ قىلىنغان بۆدۇنە، قىرغاۋۇل گۆشلىرىدىن يەپ ئىسسىغان ئابدۇرەشىدخان سۆسەر جۇۋىسىنى سېلىۋەتتى. بىر پىيالە ئانار شەربىتىنى قىدىرخانغا سۇنۇپ، قولىغا ساتارنى ئالدى، قۇلىقىنى بۇراپ تەڭشەپ، نەۋايىنىڭ بۇ غەزىلى بىلەن «ئوشاق» مۇقامىنى باشلىدى:

تۇپراقىمدىن ئەھلى ئىشق ئەتسە تونۇرى شادىمەن،
كىم ئىچىمدە ئىشق ئوتى يانماق بىلەن مۇئتادىمەن①.
.....

راۋابنى قولىغا ئالغان قىدىرخانىڭ ئىشارىتى بىلەن بارلىق مۇغەنىلەر ئۇد، دۇتار، تەمبۇر، غىجەك، قالۇن، چاك، ھەشتار، داپ، نەيلىرىنى تىلغا كىرگۈزۈپ ئابدۇرەشىدخانغا جور بولدى، بولۇپمۇ ھاشىم ئاخۇنىڭ قولىدىكى داپ ئۆزگىچە ياڭراشقا

---

① مەنىسى: ئاشىقلار تۇپرىقىمدىن تونۇر قىلىڭالسا خۇش بولىمەن، چۈنكى مەن ئىچىمدە ئىشق ئوتىنىڭ كۆيۈشىگە كۆنۈپ قالغان.

باشلىدى. ئۇ داپنى گاھ باش ئۇستىگە كۆتۈرسە، گاھ ئېگىلىپ يەر بېغىرلىتاتتى. گاھ تىزى ئۇستىگە قويسا، گاھ پېشانىسىغا تەككۈزەتتى. باشقا سازەندىلەرمۇ پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن ئۆز سازىنى ۋايىگە يەتكۈزۈپ چالماقتا ئىدى. قىدىرخان چېلىشۋاتقان راۋابنىڭ ئۈنى خۇددى گۈلزاردا سايراۋاتقان بۇلبۇلنىڭكىدەك يېقىملىق ئاڭلىناتتى.

ئابدۇرەشىدخان «ئوشاق» مۇقامىنىڭ داستانى باشلانغاندا ئورنىدىن تۇرۇپ ئايۇانغا چىقتى. خانىش، مەلىكە، چۆرە، كېنىزەكلەر پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن ناخشا ـ كۈي قوينىغا چۆكۈپ كەتكەنىدى. پەقەت چۇچۇك سۇلتان بېگىملا مىشىلداپ يىغلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئېرىنى كۆرۈپ:

ـــ ھازىنى مۇشۇنداق ئوشتۇساق خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟ شۇنداق جاسارەتلىك، غەيۇر ئوغلانىمىز ئون گۈلىنىڭ بىرى ئېچىلماي تۇرۇپ تۈگەپ كەتكەن تۇرسا، بىز ھازىر خۇددى توي بولغاندەك نەغمە ـ ناۋا قىلساق، ياخشى بولارمۇ، سۇلتانىم؟ ـــ دېدى ياشلىرىنى سۈدەك ئاقتۇرۇپ. ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى.

ـــ ئۆلۈم ھەممىزنىڭ بېشىدا بار، مەلىكەم، ئۆلۈمدىن ھېچبىر ئادەم قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ئوغلىمىزنىڭ قازا تېپىشى ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن بولغان. قازاغا رىزا بولماق، مۇسىبەتكە سەۋر قىلماق ئىمان جۈملىسىدىندۇر. پەيغەمبىرىمىز: «ئون ئۆلۈكتىن بىر شېھىت ئەلا، ئون شېھىتتىن بىر تىرىك ئەلا» دەپتىكەن. ئۆلگەنلەر ئۇچۇن زىيادە قايغۇرۇش، يىغلاش گۇناھتۇر. قايغۇرۇپ يۇرگەندىن كۆرە، كۈنلىرىمىزنى خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزسەك، قەبرىدە ياتقانلارنىڭ روھىمۇ خۇش بولىدۇ. مەن شۇڭا سىلەرنىڭ ھازاڭلارنى نەغمە ـ ناۋا بىلەن ئوشتۇپ، چەكلىك ھاياتىڭلارنى خۇشال داۋاملاشتۇرۇشۇڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. بۇنىڭغا بۇزرۇكۋار ئانىلىرىمىز نېمە دەيدىكىن؟ ـــ ئۇ ئاۋۋال سۇلتان نىگار خېنىمغا، ئاندىن مەختۇمە سۇلتان بېگىمگە

سوئال نەزىرى بىلەن باقتى.

— ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە ھازا كۈيۈم - كېچەك، ئەن رەخت، زىبۇ - زىننەت سوۋغا قىلىش بىلەن ئوشتۇلاتتى. ئەمدى مۇنداق ھازا ئوشتۇش ... ئالىيلىرى تەۋسىيە قىلغاچقا، مۇۋاپىق بولسا كېرەك، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم يېنىدا بۇقۇلداپ يىغلاپ ئولتۇرغان قىزىغا قاراپ.

— بالام، ئاتىلىرى دۇنيادىن ئۆتكەن بىرنەچچە يىل مابەينىدە ئارقا - ئارقىدىن مۇسىبەت بولۇپ، قايغۇدىن باش كۆتۈرەلمىگىنىمىز راست. مۇسىبەت بولغاندا قايغۇرۇپ ياش تۆكۈش بۇرۇندىن بار ئىش. «مېيىت ئىشىكتىن ئۇزىسا، سەۋرىسى تۆشۈكتىن كىرىدۇ» دېگەن گەپ بار. پەيغەمبىرىمىز ئۇممەتلىرىنى ئۆلۈمگە سەۋر قىلىپ، ئۆمۇرنى خۇشال ئۇممەتلىرىنى ئۆتكۈزۈشكە، ھازا ۋاقتىنى ئۇزاقتا سوزماسلىققا دەۋەت قىلغانىكەن. مېنىڭچە، ھازا ئوشتۇش دېگەنلىك — قايغۇنى ئۇنتۇپ، ھاياتنى خۇشال داۋاملاشتۇرۇش، دېگەن سۆز. سىلىنىڭ نەغمە - ناۋا بىلەن ھازىنى ئوشتۇيمەن دېگەنلىرى ئورۇنلۇق. بۇنىڭ نېمە يامىنى بولسۇن، بالام؟ — دېدى مەختۇمە سۇلتان بېگىم.

ئابدۇرەشىدخان باش لىڭشىتىپ، ئانىسىنىڭ ئېيتقانلىرىنى ماقۇللىدى، ئاندىن سۇلتان نىگار خېنىمغا قاراپ، دېدى:

— سىلەرنىڭ ھازاڭلارنى ئوشتۇش ئۈچۈن يەتتىسۈدىن قايتىپ كېلىپلا، ئوردا تىككۈچىخانىسىغا تاشكەنتتىن ئەكەلگەن رەڭگارەڭ يىپەك رەختلەردىن لىباس بۇيرۇتقانىدىم، شىكاردىن قايتىپ كەلگۈچە تەييار قىلىپ قويۇپتۇ، ئۇلارنى ئاچمقتۇق، — ئۇ گېپىنى توختىتىپ سارايغا كىردى.

«ئوشاق» مۇقامىنىڭ ئىككىنچى داستانىنى ئەمدىلا ئاخىرلاشتۇرغان قەدىرخان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇمنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى. ھەممەيلەن ساز چېلىشنى توختاتتى. ئىككىيلەن قەسىر ئالدىغا چىقىپ، مۇلازىملارغا

لىباسلارنى ئەكىلىشنى بۇيرۇدى.

ساندۇقلارغا رەتلىك سېلىنغان قىممەت باھالىق كىيىم - كېچەكلەر كەلتۈرۈلدى. ئۇلارنى كېنىزەكلەر ئايۇانغا ئەكىرىشتى. ئابدۇرەشىدخان ھال رەڭ گۆھەر قادالغان ئىككى ئالتۇن تاجنى ئانىسى بىلەن قېيىنئانىسىغا كىيدۈرۈپ قويدى. قىزىل گۆھەر قادالغان ئىككى ئالتۇن تاجنى چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىلەن نۇرنىسا سۇلتان بېگىمگە كىيدۈردى.

— قىزىم، — دېدى ئابدۇرەشىدخان نائىمە سۇلتان بېگىمنىڭ بېشىنى سىلاپ، — سىز مۇنداق قايغۇرۇپ يۈرسىڭىز، ئوغلۇم ئابدۇللەتىفخان گۆرىدە تىنچ ياتالمايدۇ. ئۇنىڭ روھىنى خۇش قىلىمەن دېسىڭىز، بۇگۈندىن باشلاپ شاد - خۇرام يۈرۈڭ، بولامدۇ؟ سىز مېنىڭ قىزىم، ھەرگىز كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ.

— ماقۇل، سۇلتان دادا، — نائىمە سۇلتان بېگىم كۈلگەندەك قىلىسمۇ، مۇڭلۇق كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى.

ئابدۇرەشىدخان قىزىل گۆھەر قادالغان ئالتۇن ئوتۇغاتنى ياشلا تۇل قالغان كېلىنىگە كىيدۈرۈپ قويدى، ئاندىن ئىككى چۆرىسىگە قىزىل ياقۇت قادالغان كۈمۈش ئوتۇغات ۋە كىيىم تەقدىم قىلدى. مەريەمنىسا بۇۋىگمۇ كۈمۈش ئوتۇغات، كىيىم تەقدىم قىلىپ، مەرھۇم ئەمىر بەھرامغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمىتىنى ئىپادىلىدى. بارلىق كېنىزەكلەرگە قىزىل جىيەكلىك ئوتۇغات، كىيىم تەقدىم قىلىپ:

— بۇگۈندىن باشلاپ يىغا - زارنى توختىتايلى. بۇ مېنىڭ پەرمانىم ئەمەس، تەلىپىم. ئانا، خان ئانا، سىلەرنىڭ يەنە قانداق پىكرىڭىلار بار؟ — دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرغان مەختۇمە سۇلتان بېگىم بىلەن قاپاقلىرىنى سۈزۈپ ئولتۇرغان سۇلتان نىگار خېنىمغا كۆز سېلىپ.

— قۇللۇق، بالام، ئېيتقانلىرى كەلسۇن، — ئورنىدىن تۇرغان قېيىنئانا كۈيۈ ئوغلىغا رازىلىق بىلدۈردى.

— رەھمەت، خان ئانا ! — دېدى قېيىنئانىسىنىڭ لەۋزىدىن مەنۇن بولغان ئابدۇرەشىدخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

— قۇللۇق ! — دېيىشتى خان جەمەتىنىڭ ئاغىچا - خېنىملىرى ۋە كېنىزەكلەر.

— پېقىر ئاتا - ئانىسى ۋە دىلكەش ئىرىدىن ئايرىلغان بىر يېتىمە، — سۆز باشلىدى قولىغا دۇتارنى ئالغان مەريەمنىسا بۇۋى تەزىم قىلىپ، — بۇ ۋاقتا قەدەر ھەسرەت - پىغانىمنى دۇتار چېلىش بىلەن بېسىپ، ياشلىرىمنى ناخشا ئېيتىش بىلەن توختىتىپ كەلدىم. سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ تەلىپى ھاياتىمىزغا خۇشاللىق ئەكەلگۈسى. ھۆرمەتلىك مەلىكە، ئاغىچا خېنىملار، ھاياتىمىزنىڭ بۇ سائادەتلىك پەيتلىرىنى قەدىرلەيلى، — ئۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. ئۇنىڭ چىرايى ئاپتاپتەك ئېچىلىپ كەتكەنىدى.

— بارىكاللا، بۇۋى. جاھانباغ كىشىگە خۇشاللىق بەخش ئەتكۈچى ئارامگاھ. بۇ يەردە يىغلاپ، قايغۇرۇپ ئولتۇرۇشىمىزنى ئاللا راۋا كۆرمەيدۇ. قېنى سىز تىترەتكەن ئەۋرىشىم تارلار كۆڭۈللەردىن ھەسرەت - نادامەتنى كۆتۈرۈۋەتسۇن !

ئابدۇرەشىدخانىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن تەڭ مەريەمنىسا بۇۋى دۇتارنى سازلاپ «ئوشاق» مۇقامىنىڭ مەشرەپىگە سۇلكەت - نازاكەت بىلەن شۇنداق لەرزان چالدىكى، باش كېنىزەك شەمشىبانۇ، گۈلئايىملار ئىختىيارسىز ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشتى.

ئون ئىككىنچى باب

جاڭگالدىكى ھۆر قىز

1

ئەتىياز قۇياشى زەرەپشان بويلىرىنى ئىللىتتى. توك ئېرىپ، يەر يۈمشاپ، ئۇۋۇسسىدىن چىققان چۈمۈلىلەر توغراق، تېرەكلەرنىڭ غوللىرىغا ياماشتى. كەينىدىن ئېقىپ كەلگەن مۇز پارچىلىرى دەريا سۈيىنى بىراقلا ئۇلغايتىۋەتتى. كۈمۈش دولقۇنلار قىرغاقنى سۆيۈپ، ئوت ـ چۆپلەرنى ياشنىتىپ گۈزەل تۈسكە كىرگۈزدى. دەريا بويىدىكى سۆگەت، جىگدە دەرەخلىرى بىخ سۈرۈپ كۆكىرىشكە باشلىدى. ئېتىزلاردىكى بېدە، بۇغداي مايسىلىرىمۇ يەردىن ئەمدىلا باش كۆتۈرۈپ، غۇر ـ غۇر شامالدا مەيىن يەلپۈندى.

دەريانا تۇمشۇقلىرىنى چۆكۈرۈپ سۇ ئىچىۋاتقان كېيىك ـ جەرەنلەر خۇددى بىرسى كامانىدا بەرگەندەك تەڭلا باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلغىنىچە ئۇياق ـ بۇياقنا قاراشتى ـ دە، بىرھازا پاتىپاراق بولۇپ توختاپ قېلىشتى.

چاتقاللىقتىن چىقىپلا ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتقان بىر توپ ئوۋچىلار تەييار ئولجىنى قاچۇرۇپ قويۇشقا قىيماي ھەربىرىكەتكە كېلىشتى. بەزىلىرى مىلتىقلىرىنى بېتىلەشتى، بەزىلىرى يانىڭ كىرىچىنى تارتىپ ئوق ئۇزۇشكە ھازىرلاندى، بەزىلىرى نەيزىلىرىنى كۆتۈرۈپ سانجىشقا تەييار تۇرۇشتى، يەنە بەزىلىرى قىلىچلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ چاپماقچى بولۇشتى. پەقەت ھەممىنىڭ ئالدىدا تىزگىن سىيرىپ تۇرغان قارا گىرنىڭ

چۈلۈۋرىنى تارتقان بىرلا ئوۋچى نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قېلىشقان جەرەن ـ كېيىكلەرگە كۆزلىرىنى تىكىپ جىم تۇراتتى.

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى، بۇ قېتىمقى شىكارىمىز غەلىبىلىك بولغۇدەك. قېنى سىلى باشتا ئوق ئۇزۇپ بەرسىلە، ـــ دېدى ساداقنىڭ كىرىچىنى تارتقىنىچە تۇرۇپ قالغان ئەكرەم.

ـــ ئەمىر، توختاڭ، بۇلار سۇ ئىچكىلى كەلگەن ئوخشايدۇ. ئۇلارنى بۇ ھالدا ئوۋلىساق، ئەسىرلەرنى قىرغىن قىلغان نامەرد سەركەردىگە ئوخشاپ قالمىمىز. ئۇلارغا ئاۋۇال يول بېرەيلى، كەتسۇن. شىكار دېگەننى ئولجىلار يۈگۈرۈپ قاچالايدىغان، پاناھلىنالايدىغان دالا، قىرلاردا، ئورمان، قىيالاردا قىلىساق، ئاندىن جەڭگە كىرگەندەك بولىمىز.

ئەكرەم ساداقتىن قولىنى يېغىپ قىدىرخانغا قارىدى. ئۇ ئابدۇرەشىدخانىڭ سۆزىنى ماقۇللىغان تەرزدە بېشىنى لىڭشىتىپ، دېدى:

ـــ سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ سۆزىدە چوڭقۇر ھېكمەت بار، ئەمىر. كەلسە ـ كەلمەس يەردە ئوۋ ئوۋلاش ياخشى ئەمەس. بىزمۇ ئاتلىرىمىزنى سۇغىرىپ، يولىمىزنى داۋاملاشتۇرايلى. ئېلىمىزنىڭ ھەممە يېرىدە قۇشلار، ھايۋانلار ياشايدۇ، قەيەرگە بارساق شۇ يەردە شىكار قىلالايمىز. مۇھىمى شىكار قىلىدىغان جاينى، ۋاقتىنى ئوبدان تاللاشتۇر.

ئابدۇرەشىدخان ئېتىنى ئاستا دېۋىتتى.

ياۋۇز ئەلپازدا قاپساپ ئەمەس، ئادىمىي سالاپەتتە يول بوشىتىپ كېلىۋاتقان ئوۋچىلارنى كۆرگەن كېيىك ـ جەرەنلەر دەسلەپ قورقۇنچ ئىلكىدە كەينىگە بىرنەچچە قەدەم داجىشتى، ئاندىن ئوڭ يانغا بۇرىلىپ، تاقلاپ ـ سەكرەپ يۈگۈرگىنىچە چاتقاللىق ئىچىگە كىرىپ كۆزدىن غايىب بولۇشتى. ئوۋچىلار ئاتتىن چۈشۈپ، كۇن قىيامدىن ئۆتكەنگە قەدەر ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريا بويىدا سەيلە قىلغاچ ئارام ئېلىشتى. پېشىن

ۋاقتىدا. ئابدۇرەشىدخان زەرەپشانىنىڭ مۇزدەك سۇيىدە تاھارەت ئالدى، دۇبۇلغىسىنى ئېگەر بېشىغا ئىلىپ قويۇپ، يېشىل دەستار يۆگەكلىك بۆكىنى كىيىپ، ھەمراھلىرى بىلەن بىللە نامازنى ئوقۇۋالدى.

بۇ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ جاھانباغدا خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ ھازىسىنى ئوشتۇپ، كۆڭۈل قاتلىرىدىكى ھەسرەت ـ نادامەت مۇزلىرىنى ناخشا ـ ئۇسسۇل، مۇزىكا بىلەن ئېرىتىپ، خۇشال ـ خۇرام كۆكلەمنى كۇتۇۋالغاندىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق شىكارى ئىدى. بۇ ئوۋچىلار ئىچىدە سازەندىلەرمۇ بار ئىدى.

ئابدۇرەشىدخان دەستار يۆگەكلىك بۆكىنى خاس مۇلازىمىغا بېرىپ، دۇبۇلغىسىنى كىيدى ـ دە، ئاتقا مىندى. ئۇنىڭ تەييار ئولجىلارنى قويۇۋەتكىنىدىن نارازى بولغان بەزى ۋەزىر، ئەمىرلەر غودۇكشىغىنىچە ئاتلىرىغا مىنىپ، كەينىدىن ئەگەشتى.

ئابدۇرەشىدخان ئولجىغا قۇش سېلىشقىمۇ، ئوق ئۇزۇشكىمۇ ماھىر ئىدى. ئۇنىڭ ئوك تەرىپىدىكى ياساۋۇل بۇركۇتنى، سول تەرىپىدىكى ياساۋۇل قارچىغىنى بىلەكلىرىگە قوندۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. چېقىر تىكەن، قامغاق، يۇلغۇن بېسىپ كەتكەن بىر تۆپىلىككە كەلگەندە، ئابدۇرەشىدخان ياساۋۇلدىن بۇركۇتنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ كۆزى يۇلغۇن تۇۋىدە تۇرغان چوك بىر توشقانغا چۈشكەنىدى. بۇركۇت چوغدەك يانغان كۆزلىرىنى بىرده تۇلكىمۇ چىقتى. بۇركۇت چوغدەك يانغان كۆزلىرىنى ئالدى ـ دە، قويۇۋەتتى. قۇش ھاۋاغا كۆتۇرۇلدى، قاناتلىرىنى كەرگەن پېتى پەسلەپ ئايلىنىپ، ئۆتكۇر كۆزلىرىنى يەر يۈزىگە تىكتى. كۆكلەم شامىلىدا ئىرغاڭشۇاتقان توغراقلارنى، تېخى كۆكەرمىگەن سېدىلەرنى، تىكەن، يانتاق باسقان تۆپىلىكلەرنى كۆردى. بىر توشقان يۇلغۇنلۇق ئىچىدە يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭدىن بىگىرمە غۇلاچ نېرىسىدىكى توغراق تۇۋىدىن بىر تۇلكىمۇ چىقتى. بۇركۇت چوغدەك يانغان كۆزلىرىنى بىردە تۇلكىگە، بىردە توشقانغا تىكىپ، قايسىسىغا چاڭگال سېلىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالدى. دەل شۇ چاغدا تۇلكە توشقانغا قاراپ

ئېتىلدى. بۇنى كۆرگەن بۇركۇت تۇلكىنى نىشانلاپ شىددەت بىلەن شۇڭغۇدى. ئابدۇرەشىدخان بۇركۇت شۇڭغۇغان تەرەپكە ئات چاپتۇردى. ئۇ يېتىپ بارغاندا، تۇلكىنىڭ دۇمبىسىگە قونۇپ، تۇمشۇقىغا چاڭگال سالغان بۇركۇت ئىگىسىنىڭ كېلىشىنى كۇتۇپ، ئولجىسىنى قىمىرلاشقىمۇ قويماي باسماقداپ تۇراتتى. «توشقان قېنى؟ ئەجەبا...» كۆڭلىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتكەن بۇ ئوي ئۇنى ئالدىرىتىپ قويدى. كەينىدىن تاپ باستۇرۇپ كەلگەن ياساۋۇلدىن قارچىغىنى ئالدى، ئاتنى چاپتۇرۇپ يۇلغۇنلۇقتىن چىقتى - دە، قارچىغىنى تۇماغىدىن خالاس قىلىپ قويۇۋەتتى. قارچىغا ئاسمانغا تىك ئۆرلەپ، ئولجىنىڭ نەدىلىكىنى بىلەلمەي، ئۇياق - بۇياققا بىرقانچە قېتىم ئەگىدى. بىر چاغدا ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلدى، ئۇ غازاڭ باسقان سۇسىز ئېرىقتىن سەكرەپ ئۆتكەن توشقاننى كۆرگەنىدى. قانىتىنى كەرگىنىچە شۇڭغۇپ توشقاننى باسماقدىۋالدى. ئابدۇرەشىدخان يېتىپ كەلگەندە، قورقۇپ تۇگۇلۇۋالغان بوز توشقان هوشىدىن كەتكەنىدى. ئۇ توشقاننى قارچىغىدىن ئاجرىتىپ، خەنجەر بىلەن بوغۇزلىدى. پاقالچىقىدىن بىر لوقما گۆشنى كېسىۋېلىپ، تەلمۇرۇپ تۇرغان قارچىغىغا بەردى. قۇش لوقمىنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن چوقۇلاپ - چوقۇلاپ ئاغزىغا ئالدى - دە، يۇتۇۋەتتى. يەنە بىر پارچە بېرەرمىكىن دەپ تەلمۇرۇۋىدى، تۇماغىنى كېيدۇرۇپ قويدى. ئابدۇرەشىدخان قارچىغىنى قولىغا قوندۇرۇپ، ئاتقا مىنەي دەپ تۇرۇۋىدى، بىر كېيىكنى ئېتىنىڭ كەينىگە توغرىسىغا ئارتقان ئەكرەم يېتىپ كەلدى. ئولجا كەينىدىن قوغلاپ، تەرەپ - تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن ئوۋچىلار ئۇزاق ئۆتمەي تۆپىلىككە يىغىلدى. ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم شىكارغا چىققان قىدىرخاندىن باشقا ھەممەيلەن بىر - ئىككىدىن قۇش ياكى ھايۋان ئوۋلىغان، قىدىرخانىڭ ئوغلى جالالىدىنخانمۇ بىر كەكلىك ئېتىۋالغانىدى.

ئابدۇرەشىدخانىڭ ئەمرى بىلەن ئوۋغا چىقىشقان

شاھزادىلەر ۋە ئۇلارنىڭ بەگئەتكەلىرى بولغان ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش، شاھھەبىب يارکەندىي، دەۋرانبەگ قاتارلىق يىگىتلەرمۇ قىرغاۋۇل، كەكلىك، ئۇلار، كېيىك دېگەندەك نەرسىلەرنى ئوۋلىغانىدى. شىكار تولىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى، شۇڭا ئوۋچىلارنىڭ كەيپى چاغ، غەيرىتى ئۇرغۇپ تۇراتتى. ئادەت بويىچە ئوۋلىغان قۇش - ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىنى كاۋاپ قىلىپ نان بىلەن يەپ، قورساقلىرىنى تويدۇرۇۋالغان ئوۋچىلار مۇشۇ تۆپىلىكتە بارگاھ، چېدىر قۇرۇپ، كېچىنى ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈشتى.

ئابدۇرەشىدخان باشچىلىقىدىكى بۇ ئوۋچىلار ئەتىسى يەنە ئاتلىنىپ، زەرەپشان دەرياسىنى ياقىلاپ يۈرۈپ ئۈچ كۈن شىكار قىلدى. ئوۋلىغان قۇش - ھايۋانلارنى ئۆزلىرى بېسىپ ئۆتكەن يېزا - قىشلاقلاردىكى يېتىم - مىسكىنلەرگە بېرىۋەتتى. تۆتىنچى كۈنى تىزناپ بويىغا كېلىشىپ چېدىر، بارگاھ تىكىشتى. بۇ يەردە دەريا بويىدىكى سۆگەتلەر يوپۇرماق چىقارغان، تېرەكلەر پوتلا تاشلىغانىدى. بىخ سۈرۈشكە باشلىغان قومۇشلار مەيىن شامالدا بوش يەلپۈنەتتى. ئېتىزلاردىكى بېدىلەر تەكشى كۆكىرىپ تەرگۈدەك بولۇپ قالغانىدى. كەچ كۈزدە ئىسسىق جايلارغا ئۇچۇپ كەتكەن پەسىل قۇشلىرى توپ - توپ بولۇپ قايتىپ كېلىشكە باشلىغانىدى. بىركەمدە يايسىمان ھالەتتە ئۇچۇپ كەلگەن بىر توپ تۇرنا، ياۋا ئۆردەكلەر پەسلەپ - پەسلەپ دەريا بويىغا قونۇشتى ۋە سۇغا شۇڭغۇشتى، ئاندىن سۇدىن باشلىرىنى چىقىرىپ، قانات قېقىشىپ، يەنە سۇغا شۇڭغۇپ ئوينىغىلى تۇردى. دەريادىن نەزىرىنى ئۈزمەي باش ئەتىيازنىڭ بۇ جىلۋىسىدىن زوقلانغان ئابدۇرەشىدخان:

— بۈگۈن شەنبە، شىكار قىلمايمىز، بۇ يەردىكى قېرىنداشلىرىمىز بىلەن مەشرەپ ئۆتكۈزىمىز، — دېدى قىدىرخان باشلىق ئەمىر، ئەركانلارغا.

— بۇ تولىمۇ ئاقىلانە گەپ بولدى، ئالىيلىرى. بۇ يەردىكى

دولانلار كۇندۇزنى ھۇنەر ـ ئەمگەك بىلەن، تۇنلىرىنى بەزمە ـ مەشرەپ بىلەن ئۆتكۇزىدىغان سەنئەتخۇمار خەلق.

ۋەزىر ـ ۋۇزرالار قىدىرخانىمائ سۆزىنى قۇۋۋەتلەشتى.

مەشرەپ سورۇنى ئابدۇرەشىدخانىمائ بارگاھى ئالدىدىكى قو- مۇشلۇقنىمائ يېنىغا راسلاندى. ئارغامچا بويى كۆتۇرۇلگەن كۇن نۇرىدا ئۇنمائ ئالتۇن تاجىغا قويۇلغان يېشىل گۆھەر كۆكۈچ ئۇچقۇن چىقىراتتى. دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريادىن ئۇرۇلغان سەلكىن جۇت بولغان كۇنلەردىكىدەك ئادەمنى شۇركەندۇرمەيتى، بەلكى ھۇزۇر بېغىشلايتتى.

ئابدۇرەشىدخان بارگاھقا كىرىپ كېيىم يەڭگۇشلەپ چىقتى. ئۇچىسىغا تۆمۇر رەڭ بەقەسەمدىن تىكىلگەن تون، بېشىغا بادام دوپپا كىيىپ، بېلىگە يېشىل شايى پوتا باغلىۋالغان، پۇتىدا ئۇزۇن قونچلۇق ئۆتۈك پارقىراپ تۇرغان، قولىدا ساتار. شۇ تۇرقىدا شاھقا ئەمەس، سازەندىگە ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ ئوردىدىكى كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكلىرىگىمۇ مانا شۇنداق كىيىنىپ چىقاتتى. بۇنمائ بىلەن سورۇن ئەھلىدىكى ئەيمىنىش، قورۇنۇش، ھودۇقۇش، قورقۇنچ كەبى روھىي ئىسكەنجىلەر ۋۇجۇدىدىن كۆتۈرۈلۈپ، ئورنىنى خۇشخۇيلۇق، سەمىمىيەت، جۇرئەت، كۆڭۈل ئازادىلىكى ئىگىلەپ، سورۇن كەيپىياتى يۇقىرى كۆتۈرۈلەتتى. بۇگۇنمۇ شۇنداق بولدى. ئەتراپتىكى كەنت ـ قىشلاقلاردىن كەلگەن سازەندە ـ مۇغەننىلەر، دېھقان ـ چارۋىچىلار سورۇن دائىرىسىنى كېڭەيتىۋەتتى، ھەتتا سۆگەت ـ تېرەكلەرنمائ ئۇستىگە چىقىۋالغان ئوغۇل ـ قىز بالىلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى.

قىدىرخان بارلىق سازەندىلەرنى رەتلىمائ ئولتۇرغۇزدى. ئابدۇرەشىدخان غەزەل ئوقۇپ مەشرەپنى باشلاپ بەردى. قىدىرخان بۇ غەزەلگە ئۇلاپلا «پەنجىگاھ»نمائ بىرىنچى مەشرىپىگە راۋابنى تەڭكەش قىلدى. تەمبۇر، ئۇد، دۇتار، داپ، نەي، قالۇن قاتارلىق سازلارنى جور قىلغان سازەندىلەرنمائ ئاۋازى تىزناپ شاۋقۇنىغا

قوشۇلۇپ كەتتى. ياشلار، بالىلار كۆتۈرگەن خادىنىڭ ئۇچىغا باغلاپ ئوت تۇتاشتۇرۇلغان ياغلىق قاپاقلار كېچە ئاسمىنىدا لاۋۇلداپ، سورۇننى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋەتتى.

مەشرەپ يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. ئابدۇرەشىدخان سورۇن ئەھلى تارقالغاندىن كېيىنمۇ تىزناپ بويىدا ئۇزاققىچە ئايلىنىپ يۈردى. مەشرەپ ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈرگەندى. مۇغەنىلەرنىڭ زوق - شوق بىلەن تارلارنى تىلغا كىرگۈزگەن چاغدىكى سۈلكىتى، بېيىت ئېيتىپ چاي سۇنغان لەۋەن قىز، چاچلىرى ئۇچتەك ئاقارغان بوۋاي - مومايلارنىڭ بىر - بىرىگە بېقىشىپ ئوينىغان ئۇسسۇلى، دادخالىق قىلىپ ئالدىغا كەلگەن جۇۋان كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. ھەر خىل ھەجۋي ئويۇنلار ھېلىمۇ ئۇنى كۈلدۈرمەكتە ئىدى. كېچە ئاسمىنىدىكى سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار ۋە ئون يەتتە - ئون سەككىز كۈنلۈك بولغان ئاي سۇ ئىچىدە چاقناپ تۇراتتى. تالا - تالا نۇر شولىلىرى دەريا قىنىغا سېرىق يوللۇق ئەتلەس يېپىپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى. توساتتىن دەريا يۈزىدىكى نۇر تالالىرى بۈزۈلدى، سۇ يۈزىدە نۇرغۇن بېلىقلار كۆرۈندى. ئابدۇرەشىدخان قىزىقسىنىپ قاراپ شۇنى بايقىدىكى، بېلىقلار قالايمىقان ھالدا ئەمەس، بەلكى سەپ - سەپ بولۇپ تەرتىپلىك ئۇزۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئالاھازەل ئون مىنۇتلاردىن كېيىن بېلىقلار ئۆتۈپ بولدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قىسقا - قىسقا سەپ تارتقان يەنە بىر تۈركۈم بېلىقلار ئۆتتى. بۇ بېلىقلارنىڭ قاسراقلىرى پارقىراق ئىدى، تۇرۇپ - تۇرۇپ بىرنەچچىسى سۇدىن ئۆرلەپ چىقىپ، تۆت - بەش مېتىر يىراقلىققا ئۇچۇپ بېرىپ، يەنە سۇغا شۇڭغۇيتتى. بۇنى ئۇچۇش دېگەندىن كۆرە، سەكرەش دېسە مۇۋاپىق بولاتتى. ئەگەر ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چاقمىغان بولسا، ئابدۇرەشىدخان تىزناپ بويىدا يەنە قانچە ۋاقىت تۇراتتىكىنىتاك، بۇنى خۇدا بىلەتتى. چاقماق دەل تىزناپ ئۇستىدە چېقىلىپ، ھاۋا قاتتىق گۈلدۈرلەپ كەتتى. ئاسمان يۈزىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، يۇلتۇزدىن ئەسەرمۇ

قالمىدى. ئابدۇرەشىدخانىنىڭ يۈزىگە سۆرۈن، نەمخۇش ھاۋا ئۇرۇلدى. شارىلداپ ياغقان يامغۇر بارگاھقا كىرىپ بولغۇچە ئۇنىڭ لىباسىنى يۇغانىدەك ھۆل قىلىۋەتتى. بىر ياندا قاراپ تۇرغان خاس ياساۋۇللار سەردارى ئابدۇللامۇ چېدىرغا كىرىپ كەتتى.

ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئۇيقۇسى قاچقانىدى. «قىدىرخان ھەقىقەتەن تالانتلىق مۇزىكا ئۇستازى ئىكەن. شۇنچە مۇغەننىي – سازەندىلەرگە رىياسەتچىلىك قىلىپ، ئۇيغۇر مەشرەپىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلدى. بۇ قېتىم شىكاردىن قايتىپ بارغاندا، ماھىر مۇغەننىي – سازەندىلەرنى رەشىدىيە مەدرىسەسىگە جەلىپ قىلىپ، ئاۋامنىڭ مۇزىكىغا بولغان تەشنالىقىنى قاندۇرۇشنى قىدىرخانغا ھاۋالە قىلىمەن...» ئۇ شۇ خىيالىلار بىلەن تىزناپ دەرياسىنىڭ شارقىرىشىغا قۇلاق سېلىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى. چولپان تۇغقان مەھەلدە چۈش كۆردى، باغ ئىچىدە سەيلە قىلىپ يۈرگۈدەك، گۈللۈكنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ ساتار چېلىپ ئولتۇرغان بىر رەناغا كۆزى چۈشتى. ئۇ رەنا: «ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق بولسىمۇ، گۈل يەنىلا ئۆسۈپ‌ھېرىدۇ، غۇنچىلاپ ئېچىلىۋېرىدۇ، خۇشبۇيى ئاي، كۈننى مەست قىلىدۇ» دەپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى. ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسىغا مەھلىيا بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ھەرقانچە گەپ قىلاي دېسىمۇ، زۇۋان سۇرەلمىدى. قىز ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي ساتارىنى چېلىپ، ناخشىسىنى ئېيتىۋەردى. ئابدۇرەشىدخان جۇرئەت تۇلپارىغا مىنىپ، قىزنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭغا «كەينىمدىن مېڭىڭ» دېگەن مەنىدە شەرەتلىدى. قىز پىسىڭكىدە كۈلۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئابدۇرەشىدخانغا ئەگىشىپ ماڭدى. ئابدۇرەشىدخان پات – پات كەينىگە قاراپ، قىزنىڭ ئىز بېسىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، خۇشلۇقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قالدى. ئۇلار بىر كەمدە ھەرەمگە كىرىپ كەلدى، قەسىرگە كىرىشىگە تەرەپ – تەرەپتىن يىلانلار ئېتىلىپ كەلدى.

ئابدۇرەشىدخان قىزنى يىلانلاردىن قوغداش ئۈچۈن چىقىپ قۇچاقلىدى ...

ئابدۇرەشىدخان چۆچۈپ ئويغاندى، قارا تەرگە چۆمۈلگەنىدى. «ئەجەب چۈش كۆرۈپتىمىنا. ئوردىدا بىرەر ئىش بولمىغاندۇ - ھە؟» دەپ ئويلاپ ئورنىدىن تۇردى. كىيىنىپ سىرتقا چىقتى، ئۇيۇق ئاقسىرىشقا باشلىغان، يامغۇر توختاپ، ھاۋا ئېچىلغانىدى. ئاي تېخىچە نۇر چېچىپ تۇراتتى. ئۇ دەريا بويىغا كېلىپ، تاھارەت ئېلىۋاتقان قىدىرخان بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى. شۇنچە كەچ يېتىپمۇ يەنە بالدۇر تۇرۇپ كېتىپتىلا. ياخشى قوپۇپلىمۇ؟ — دېدى قىدىرخان ئېگىلىپ سالام بېرىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، سەھەر تۇرۇشتا يەنىلا سىلىدىن كېيىن قاپتىمەن، ئۇستاز. ئاخشامقى مەشرەپ بەخش ئەتكەن ھۇزۇر ۋە ئىلھام غەيرىتىمنى تېخىمۇ ئاشۇردى. ھېچ نەرسە ئادەمگە مۇزىكىدەك جۇشقۇن روھ ۋە زوق بېغىشلىيالمىسا كېرەك، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا تىكىلىپ، — ئوردىغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن ناخشا - كۇيگە ماھىر كىشىلەردىن بىر سانايى نەپىسە تەشكىللىسىلە.

— باش ئۇستىگە، شاھىم، — دېدى قىدىرخان خۇرسەن بولۇپ، ئارقىدىن كۆڭلىدىكى تەشۋىشنى ئوچۇقلا ئېيتتى، — بۇنىڭغا بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ھەزرەتلىرى قانداق قارار؟

— بۇزرۇكۋارنىڭ پايتەختكە كەلگىنىگە ئۇچ يىل بولدى. خانلىقىمىز ئۇنىڭغا يۇز ھۇجرىلىق كاتتا خانىقا ياسىتىپ بەردى. ئۇستازنىڭ ھۆرمىتىنى جايىدا قىلىپ كېلىۋاتىمىز، ئۇ ھەرھالدا بىزدىن رازى. كۆڭۈل ئېچىش، كەيپ - ساپا ئىشلىرىنى قاتتىق توسقان بولسىمۇ، ناخشا - كۇيگە خۇشتار ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ماڭا يول قويۇپ كەلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن

ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولۇشىمىز كېرەك.

ئابدۇرەشىدخان سۆزىنى تۈگىتىپ، ئەمدى نېمە دەيدىكىن، دەپ قىدىرخانغا قارىدى.

— يول قويۇپ كەلدى دېسەك، ئۇ زاتىنىڭ شەنىگە مۇناسىپ كەلمەس. شۇڭا، يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى دېسەك توغرا بولارمىكىن، ئالىيلىرى؟ بۇ سۆزۈم ئۆچۈن ئۆزرىلىكمەن، — قىدىرخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئالدى.

— مەقسەتلىرىنى چۈشەندىم، ئۇستاز. بۇزرۇكۋارنىڭ ئويۇن ـ تاماشىغا، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىش گۇناھ دېيىشىمۇ بىر جەھەتتىن توغرا. بىزنىڭ ئەيش ـ ئىشرەت قوغلىشىپ ئەمەس، بەلكى كىشىلەرنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىش، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، ناخشا ـ كۈي ۋە ئۇسسۇلغا شارائىت يارىتىپ بېرىشىمىزمۇ خاتا ئەمەس. ئالدىنقىسى بىزنى ئەخلاقىي جەھەتتىن چەكلەپ، ئىمانىمىزنى ساپلاشتۇرسا، كېيىنكىسى روھىي ھارغىنلىقىمىزنى تۈگىتىپ، غەيرەت ـ شىجائىتىمىزنى ئاشۇرىدۇ. «گاھىدا خۇدا بىلەن روسۇل، گاھىدا دۇتار بىلەن ئۇسسۇل» دېگەن ھېكمەتنىڭ مەنىسى شۇ بولسا كېرەك، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئاقىرىشقا باشلىغان ئۇپۇققا نەزەر تاشلاپ، — مەن ناخشا ـ كۈيدىن ۋاز كەچمەيمەن، ئۇستاز. بۇنى بۇزرۇكۋار چۈشىنىدۇ.

— ئاری، شاھىم. ئەما، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ ھەزرەتلىرىنىڭ بۇنى چۈشەنمىكى مۇشكۈلدەك قىلىدۇ. مەن ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن ئۇ بىرقانچە قېتىم مەدرىسەمىزگە كېلىپ، ماڭا تەنبىھ بېرىپ كەتتى، — قىدىرخان دەريادا چاقناپ تۇرغان ئاي شولىسىغا نەزەر تاشلاپ سۆزىنى توختاتتى.

— بىز بۇزرۇكۋارنىڭ ئۇلۇغۋار ئىشلىرىغا يول قويغىنىمىزدەك، ئۇنىمۇ ناخشا ـ كۈي بىلەن كۆڭۈل ئېچىشىمىزغا يول قويدۇرمىز.

— ئېيتقانلىرى كەلسۇن، شاھىم. ئەگەر ئۇ يول قويمىسىچۇ؟
— ئۇ چاغدا يول قويمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ قويىمىز.
ئابدۇرەشىدخاننىڭ بۇ قەتئىي سۆزى قىدىرخاننى خۇشال قىلىۋەتتى.
— باركاللا. مەن ئەمدى خاتىرجەم بولدۇم.
ئۇلار تىزناپ دەرياسىنىڭ قۇملۇق قىرغىقىدا ياندىشىپ ماڭدى. قىشلاقتىن خورازنىڭ چىللىغىنى، قويلارنىڭ مەرەشكىنى ئاڭلاندى.
— ئۇستاز، مەن شىكار قىلغاچ يۇرت ئارىلاپ، دېھقان - چارۋىچى قېرىنداشلىرىمنىڭ دەرد - ھالىنى بىلىپ بېقىشنى ئويلىشىۋاتىمەن. سىلى ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالامدىلا؟ — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇزاق جىمجىتلىقتىن كېيىن.
— ياخشى ئويلاپتىلا، ئالىيلىرى. پادىشاھ بولغان كىشىنىڭ رەئىيەت ھالىنى بىلىپ تۇرمىقى زۆرۈردۇر. خەلقنىڭ ھالىغا يەتكەن پادىشاھنىڭ كۈچ - قۇدرىتى ئۇزۇكسىز ئاشقۇسىدۇر.
تىزناپ دەرياسى تاڭ قارائىغۇسىدا شارقىراپ، ئۆركەشلەپ ئاقماقتا ئىدى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ كۆڭلىدىكى ئارزۇ - ئارمانلىرىمۇ دولقۇنلاۋاتاتتى. قىدىرخاننىڭ سۆزى ئۇنى ھاياجانلاندۇرغانىدى.
— ئۇستاز، مەرھۇم ئاتام ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئاۋامنىڭ غېمىنى يەپ، خانلىقىمىزنى مۇستەھكەملىگەنىدى. مەن ئۇنىڭ ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتىمەن. قېنى ئېيتسىلا، مەن ئەل - ئاۋامغا يۇز كېلەلمىگۈدەك ئىش قىلدىممۇ؟
— ئۆزلىرى ئاۋامغا بەخت - سائادەت يارىتىش، مەملىكەتنى روناق تاپتۇرۇش ئۈچۈن رىيازەت چېكىۋاتىدىلا، ئالىيلىرى ... سوزۇپ ئېيتىلغان ئەزان ئاۋازى ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى ئۈزۈپ قويدى.

2

ئابدۇرەشىدخان باشچىلىقىدىكى ئوۋچىلار يەنە شىكارغا ئاتلاندى. بىرنەچچە كۈنگىچە چۆل ـ جەزىرە، بوستانلىقلارنى كېزىپ، ئوۋلىغان قۇش ـ ھايۋانلارنى ئاجىز، نامرات دېھقان ـ چارۋىچىلارغا تارقىتىپ بېرىپ، قازانكۆل جاڭگىلىغا يېتىپ كەلدى.

قاش قارايغان چاغ ئىدى. ئابدۇرەشىدخانىڭ ئەمرى بىلەن بۇ جاڭگالنىڭ شىمال تەرىپىدىكى كۆل بويىغا چېدىر، بارگاھلار تىكىلدى. بۇ كۆل دۇپدۇگلەك بولغىنى ئۈچۈن «قازانكۆل» دەپ ئاتالغاندى. كۆل چۆرىسىنى ياپيېشىل لەش باسقان، باراقسان ئۆسكەن سۆگەت، تېرەكلەر كۆلگە سايە تاشلاپ تۇراتتى. كۆلدە بىر جۇپ ئاق قۇ، بىرنەچچە جۇپ ئۆردەك ـ غازلار ئۈزۈپ يۈرەتتى. ئابدۇرەشىدخان ئەتىسى ئەتىگەندە قىدىرخان، ئەمىر ئەكرەملەر بىلەن بارگاھتا ناشتا قىلغاندىن كېيىن دېھقان سىياقىدا ياسىنىپ، دولىسىغا خۇرجۇن ئارتىپ سىرتقا چىقتى. بۇ چاغدا نەچچە ئون ئوۋچى كۆل ئەتراپىغا توپلىشىپ، نېمىگىدۇر ئەنسىز قارىشىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار سۇلتاننى كۆرۈپ، قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ يول بوشاتتى. ئالدىغا قارىغان ئابدۇرەشىدخاننى ۋەھىمە بېسىپ تۇرۇپ قالدى. كۆل بويىدا بىرمۇنچە يىلان ئاپتاپقا قاقلىنىپ تۇگۈلۈپ ياتاتتى. خۇددى ئارقاندەك ئۇزۇن بىر يىلان بېشىنى تىك كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭغا تىكىلگىنىچە تىلىنى چىقىرىپ كۈشۈلدىدى.

ـــ ئەمىرلەر، ھېچكىم بۇ يىلانلارغا چىقىلمىسۇن. بۇگۈن شىكارغا چىقمايمىز، چېدىرغا قايتىپ ئارام ئېلىڭلار، ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ئارقىسىغا بۇرىلىپ.

توپلىشىپ تۇرغانلار چېدىرلىرىغا كىرىپ كېتىشتى.

ئابدۇرەشىدخان، قىدىرخان، ئەمىر ئەكرەملەر ئاتقا

مىنىشتى ـ دە، غەربىي جەنۇبقا سوزۇلغان چىغىر يول بىلەن مېڭىپ كېتىشتى. ئات تۇياقلىرىدىن ئۆرلىگەن توپا ـ چاڭ ئەتراپنى بىر ئالدى.

قاياقتىندۇر سېغىزخانىنىڭ سايرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ سېغىزخان سايراۋاتىدۇ، ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئەمىر ئەكرەم يۇلقۇنۇپ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ.

ـــ بۇ ياخشىلىقتىن بېشارەت، ـــ دېدى قىدىرخان ئېتىنى مېڭىشىغا قويۇۋېتىپ، چۈشىدە كۆرگەن قىزنى خىيال قىلىپ كېتىۋاتقان ئابدۇرەشىدخانغا قاراپ. قىدىرخان بىلەن ئەكرەمنىڭ سۆزلىرى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى.

ـــ مۇشۇ كەمگىچە سېغىزخانىنىڭ سايرىغىنىنى ئاڭلىماپتىكەنمەن، ناھايىتى يېقىملىق سايرايدىكەن.

ـــ قاغىنىڭ سايرىشى شۇم خەۋەردىن، سېغىزخانىنىڭ سايرىشى خۇش خەۋەردىن بېشارەت، دېگەن گەپ بار، ئالىيلىرى. يولغا چىقىشىمىزغا سېغىزخان سايراپ قالدى، چوقۇم بىر ياخشىلىققا ئېرىشىمىز ياكى بىر خۇش خەۋەر ئاڭلايمىز.

قىدىرخاننىڭ بۇ گېپىي ئابدۇرەشىدخاننىڭ كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر ئۈمىد پەيدا قىلدى، لېكىن ئۇن چىقارماي تەبەسسۇم قىلدى، ئاتنى دېڭىتىپ مېڭىشنى تېزلەتتى. ئۇلار ئوڭغا بۇرىلىپ مەززىلىك پۇراققا تولغان جىگدىلىكنى بېسىپ ئۆتۈپ، تىكەن بىلەن جىغان قاپلىغان ئوچۇقچىلىققا چىقتى. ئاپتاپنىڭ خېلى تەپتى بار ئىدى. ئاتلار پۇشقۇرۇپ، كىشنەپ توختىۋالدى، قامچا ئۇرسىمۇ تىرەجەپ زادىلا ماڭمىدى. بۇنىڭدىن ئەجەبسىنگەن ئابدۇرەشىدخان ئىككى بۇرادىرىگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىشىغا، بۆرىنىڭ ھۇۋلىغان ئۈنى ئاڭلاندى. ئۇ ھەر يانغا قاراپ، سول تەرەپتىكى يۇلغۇنلۇقتا كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ تۇرغان بىر كۆك بۆرىنى كۆردى. ئۇچەيلەن تەڭلا يانى بەتلەپ ئوق ئۈزمەكچى بولۇۋىدى، بۆرە يۇلغۇنلۇقنىڭ كەينىگە ئۆتۈپلا يوقاپ

كەتتى.

— بۆرىنى قوغلايلى، — دېدى ئابدۇرەشىدخان يۇلغۇنلۇققا ئات سېلىپ. بۆرە كۆز يېتىم يەردە توختاپ، ئۇلار يېقىنلاپ كەلگەندە توغراقلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. بىر سائەت قوغلاپ تۇغراقلىقنىڭ چېتىگە چىققاندا بۆرە غايىب بولدى. ئۇلار ھەيرەت ئىلكىدە بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن قىرلىرىنى ئوت باسقان بىر ئېرىق بويىغا كېلىپ قېلىشتى. شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۇنى ياقىلاپ مېڭىپ، ئۇجمە دەرەخلىرى سايە سالغان ھارۋا يولىغا چىقىپ قالدى. شۇ چاغدا يەر ئاستىدىن تەمبۇر ئاۋازى ئىشتىلگەندەك بولدى، تىزگىننى تارتىپ ئېتىنى توختاتقان ئابدۇرەشىدخان ئەتراپقا سەپسېلىپ، چوڭ بىر تۇپ قاپاق تېرەكنىڭ دالدىسىدا موريسىدىن ئىس چىقىۋاتقان بىر ئۆينى كۆردى. تەمبۇر ساداسىمۇ شۇ تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى.

— قاراڭلار، ئاۋۇ يەردە ئادەم بار ئىكەن. كۆك بۆرىنىڭ بىزنى باشلاپ كېلىشى بىر خاسىيەتلىك ئىشتىن بېشارەت بولسا كېرەك، تەمبۇر ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىۋاتىدۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئاتتىن چۈشۈپ.

قىدىرخان بىلەن ئەكرەمۇ ئەجەبسىنگىنىچە ئاتتىن چۈشۈشتى.

— ئاۋۇ ئۆيگە كىرىپ، ئىگىسى بىلەن ئەھۋالىشىپ چىقايلى. بۇ جاڭگالدا ياشاۋاتقان ئۆي ئىگىسىدىن بەلكىم ياخشىلىق كۆرەرمىز ياكى خۇش خەۋەر ئاڭلارمىز، — ئابدۇرەشىدخان شۇنداق دېگىنىچە ئېتىنى يېتىلەپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

قوش قاناتلىق ياغاچ ئىشىكنىڭ تۈچ ھالقىسى يانتۇ چۈشكەن كۈن نۇرىدا جۇلالىنىپ، يەرده چىرايلىق كۆلەڭگە ھاسىل قىلغان، ئىشىك ئالدى سۇ سېپىلىپ پاكىز سۈپۈرۈلگەنىدى. بۇ ئۆيدىن ئون قەدەم نېرىدىكى ئېرىقتا ئىشىككە ئۇدۇللاپ ئىككى غۇلاچ چامىسىدا ساپال يانتۇزۇلۇپ، نېرىقى تەرىپىگە پەلتەك

قويۇلغاندى. ئابدۇرەشىدخان ئىشىك تۆۋىگە كېلىپ، تۇچ ھالقا بىلەن ئىشىكنى قاقتى. تەمبۇر ئاۋازى توختاپ قالدى.

— كىم؟ — ئىچكىرىدىن ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى.

— يولۇچى.

ئىشىكنىڭ بىر قانىتى ئېچىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاكا، ئارام‌لىرىنى بۇزۇپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن كەچۈرگەيلا، — دېدى ئابدۇرەشىدخان تەۋازۇ بىلەن ئىككى قولىنى ئۇزارتىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — ئوتتۇرا بوي، ئۇچىسىغا كونا چەكمەن تون كىيگەن، ياداڭغۇ ئادەم ئابدۇرەشىدخان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

قىدىرخان بىلەن ئەكرەمۇ ھودۇقۇپ قالغان ئۆي ئىگىسى بىلەن كۆرۈشۈپ، تەنچ ـ ئامانلىق سوراشتى.

— بىز چار بازارچى، يېزا ـ قىشلاقلارنى ئارىلاپ كېلىۋاتىپ جاڭگالغا كىرىپ قالدۇق. ئېزىپ قالغىنىمىزنى بىلىپ، چىغىر يولدىن چىقماي مېڭىۋەرگەنىدۇق، بۇ يەرگە كېلىپ قالدۇق. قارىساق ئۆي كۆرۈندى، شۇنىڭ بىلەن خۇدايىم قوناڭلىغۇغا ئۆزى يەتكۈزدى دەپ ئىشىكلىرىنى قېقىپ، ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلىپ قويدۇق، خاپا بولمىغايلا.

— يوقسۇ، يوقسۇ، خاپا بولامدىغان؟ ئۆيگە كەلگەن مېھماننى كۈتۈۋېلىش بىز مۇسۇلمان خەقنىڭ بۇرچى. قېنى ئىچكىرى كىرىڭلە.

ئۆي ئىگىسى ئىشىكنىڭ يەنە بىر قانىتىنىمۇ ئېچىپ، مېھمانلارنى ھويلىغا باشلىدى.

كەڭ ھويلىدا بىر تۇپ ئۈجمە دەرىخى مەيدان شامالدا شىلدىرلاپ تۇراتتى. ئۈجمە تۈۋىدە سالپاڭ قۇلاق، ئاق بويۇن چوڭ بىر ئىت خىرىلداپ ياتاتتى. ئىت يات كىشىلەرنى كۆرۈپ، ئىرغىپ تۇرۇپ قاۋاپ كەتتى.

— ھاي، قاپلان، جىم بول ! — دەپ قولىنى كۆتۈردى

ساھىبخانا. ئىت شۇ ھامان قۇيرۇقىنى شىپپاڭشىتىپ، خىرقىراپ قويۇپ ياتتى. شۇ ئارىدا چىپار ئاسلاننى كۆتۈرگىنىچە ئۆيگە كىرىپ كېتىۋاتقان قىزغا ئابدۇرەشىدخاننىڭ كۆزى چۈشتى. ئۇ قىزنىڭ ئۇچىسىغا يېيىلغان سۇمبۇل چاچلىرىنى كۆرۈپ قالدى، خالاس.

ساھىبخانا مېھمانلارنى تاللىرى يېڭىلا باراڭغا ئېلىنغان سۇپىغا باشلىدى. قىز مېھمان كەلگىنىنى بىلىپ، سۇپىغا كۆرپە سېلىپ قويغانىدى.

— قېنى ئازادە ئولتۇرۇشسىلا.

ئابدۇرەشىدخان قىدىرخانغا كۆزىنى قىسىپ قويۇپ، ئۇنى تۆردە ئولتۇرغۇزدى. ئۆزى ئەكرەم بىلەن يانمۇيان ئولتۇردى. ئۆي ئىگىسى ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى.

— بۇرادەر، كايىمىسىلا، بىزگە ئولتۇرۇپ ئارام ئالغۇدەكلا جاي بولسا بولدى، — دېدى قىدىرخان ئۆي ئىگىسىنى تونۇغاندەك قىلىپ، لېكىن ئېسىگە ئالالماي سورىدى، — ئاتلىرىمىز ئىشىك ئالدىدا باغلاقلىق پېتى تۇرىۋېرەمدۇ؟

ساھىبخانا ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قاراپ، جاۋاب بەردى:

— ئەنسىرىمىسىلە، بۇ جاڭگالدا ئوغرى يوق. يامبۇ، تىللانى يولغا تاشلاپ قويسىمۇ، سوغۇق قول تەگمەيدۇ. سۇلتانىمىز ئادىل، تەدبىرلىك بولغاچقا، غەم - ئەندىشىدىن خالىي ياشاۋاتىمىز. خاتىرجەم بولسىلا، ئاتلارنى شامدىن كېيىن ئېغىلغا ئەكىرىپ قويىمەن.

— بولدى، سىلى ئاۋارە بولمىسىلا، ئاتلارنى ئۆزىمىز ئەكىرىۋېتىمىز، — قىدىرخان ساھىبخانا سۇنغان چاينى ئېلىپ ئىككى يۇتۇم ئوتلىدى، — سىلى دېگەندەك ھازىر كىشىلەرنىڭ قورسىقى توق، خاتىرجەم ياشاۋاتىدۇ. لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن ئوغرى، قاراقچىنى يوق دېگىلى بولمايدۇ.

— بۇرادەر، بۇ جاڭگالدا كۈن كەچۈرۈۋاتقىنىمغا ئالتە يىل بولدى. قوي - ئېشەكلىرىمنى مۇشۇ ئەتراپتىكى ئوتلاققا

قويۇۋېتىمەن. بۆرە تەگمىسىلا، ئوغرى ـ قاراقچىدىن ئامان بولۇپ كەلدى. يۇقسۇزلۇق ئادەمنى ھەر كويغا سالىدۇ. مىرزا ئابابەكرى زامانىدا پۇقرالار نامراتلىشىپ، قاراقچى ـ ئوغرىلارنىڭ كۆپىيىپ كەتكىنى راست. ئۇ زامانلاردا كىشىلەر كېچىسى خاتىرجەم ئۇخلىيالمايتتى. سەئىدخان كېلىپ، ئۇ زالىمغا ئەجەل يەتكەندىن كېيىن ئەل تىنچىپ، سودا ـ سېتىق راۋاج تاپتى. ئالۋان ـ سېلىق ئازىيىپ، پۇقرالارغا ماغدۇر كىردى. جەدەل ـ ماجىرا، تەپرىقىچىلىك يىلسېرى ئازىيىۋاتىدۇ. بىراق، ئادەمنى ئوڭدا قويىدىغان ئالدامچىلار، مەككار ئەمەلدارلار تۈگىگىنى يوق. شەھەرگە چۈشكەن كۈن نۇرى كەنت ـ قىشلاقلارغا تېخى چۈشكىنى يوق.

ئابدۇرەشىدخان قىدىرخانغا قاراپ قويدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە سۆيۈنۈش، ئىپتىخارلىنىشتەك بىر تۇيغۇ گويا چاقماق چاققاندەك پاللىدە پەيدا بولۇپ، شۇ ھامان غايىب بولدى. «ياق، مەن تېخى ئادالەتنى ئاتامنىڭ روھى سۆيۈنگۈدەك، ئاۋام رازى بولغۇدەك تولۇق جارى قىلدۇرالمىدىم. مەدرىسە، مەسچىتلەرنى كۆپلەپ سالالمىدىم. تېخىچە نادانلىق دەشتىدە كۈلپەت چېكىۋاتقان قېرىنداشلىرىم نۇرغۇن. ئاۋامنىڭ تۇرمۇشى تېخى نامرات، كۆپىنچىسى جاپالىق ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، ئۇلارنى ئاسايىش تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن تېخىمۇ تىرىشىشىم كېرەك. ئۇنىڭ ئۈستىگە دىيارىمىزدا زالىم ئەمەلدارلار، قوي تېرىسىگە ئورىنىۋالغان بۆرىلەرمۇ يوق ئەمەس ...»

— بۇرادەر، سىلى مىرزا ئابابەكرى دەۋرىدىمۇ مۇشۇ جاڭگالدا تۇرامتىلە؟ — دەپ سورىدى قىدىرخان ساھىبخانىغا قاراپ. بۇ سوئال ئابدۇرەشىدخانىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ، ئۆي ئىگىسىنى سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى.

— ياق، ئۇ چاغدا مەن بۇ يەردە ئەمەس ئىدىم.

— ئەمىسە قەيەردە ئىدىلە؟ — سوئالىنى داۋاملاشتۇردى قىدىرخان نېمىنىدۇر بىلگۈسى كېلىپ.

— ئۇ چاغدا پايتەختتە ئىدىم، — ئۆي ئىگىسى جاۋاب بېرىپ

قەدىرخانغا تىكىلىپ قارىدى، — سىلىچۇ، بۇرادەر؟
— مەنمۇ پايتەختتە ئىدىم.
— پايتەختتە؟ نېمە ئىش قىلاتتىڭ؟
— ساز چالاتتىم.
— ساز چالاتتىم؟ قەيەردە، قانداق ساز چالاتتىلە؟ — ئۆي ئىگىسى چاي قۇيۇشنىمۇ ئۇنتۇپ، سوئال سوراش بىلەن بولۇپ كەتتى. ئابدۇرەشىدخان ئەكرەمگە قاراپ بويۇن قىسىپ قويدى.
— دادام بىلەن ئوردىدا ساز چالاتتىم، — قەدىرخان جاۋاب بېرىشتىن ئۆزىنى ئىگىسىنىڭ مۇرىسىنى تۇتتى، — قارىسىلا بۇرادەر، مەن سىلىنى ئوردىدا كۆرگەن، ئەمدى تونۇدۇم. ئاتىلىرى مەھمۇد ئاخۇنغۇ دەيمەن؟ ئۇ چاغدا سىلىنى مەھمۇد ئاكا دەيتتىم.
— سىلى... سىلى قەدىرخان ئىكەنلىغۇ، ناسىرخان داپچىنىڭ ئوغلى. بايىلا تونۇغاندەك قىلمۇدىم، لېكىن بۇ جاڭگالدا ... — ساھىبخانا هاياجانلانغىنىدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى، قەدىرخانمۇ قوپتى، ئۇلار بىرپەس بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرغاندىن كېيىن قۇچاقلاشتى.
ئابدۇرەشىدخان: «سېغىزخان بىكار سايرىماپتىكەن - دە ...» دېدى ئىچىدە. . .
ئەكرەم ئۆزى تۇغۇلمىغان چاغدا يېقىن ئۆتۈشكەن بۇ ئىككى مويسىپىتنىڭ شۇنچە ئۇزاق يىللار ئۆتكەندە، بۇ جاڭگالدا ئۇچرىشىپ قالغىنىدىن بەك خۇش بولدى.
— ئوتتۇز يىل بويتۇ كۆرۈشمىگىلى، — دېدى قەدىرخان ئويغا چۆكۈپ.
— هەئە، بىر قەرنە بولۇپ قاپتۇ، — مەھمۇد ئاخۇن كۆزىگە ياش ئالدى.
— بۇ جاڭگالغا قانداق بولۇپ كېلىپ قالدىلا؟
مەھمۇد ئاخۇن قەدىرخاننى مۇرىسىدىن بېسىپ ئولتۇرغۇزدى، ئۆزىمۇ يۈكۈندى. خىيال قۇشى پەرۋاز قىلىپ، ناھايىتى يىراقتا قالغان شۇ كۈلپەتلىك ئۆتمۈشكە راۋان بولدى...

3

— سۆزلەسەم گەپ تولا، ئۇكا، — دەپ بەشىنى كۆتۈردى مەھمۇد ئاخۇن كەچۈرمىشلىرىنى بىر باشتىن بايان قىلىپ، — ئۇ چاغلاردا ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتكۈدەك ئەمەس ئىدىم، لېكىن سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاتامنى زىندانغا تاشلاپ، ئانام، ئۇكىسىلى ئېغىرلىشىپ قازا قىلدى. ئىككى سىڭلىمنى ئۆي ـ ئۇچاقلىق قىلىش مېنىڭ زىممەمدە قالدى. شۇنىڭ بىلەن سازنى تاشلاپ، مەھەللىمىزدىكى باپكارغا شاگىرت بولدۇم. باپكارچىلىقنى كۆڭۈل قويۇپ تېزلا ئۆگىنىۋېلىپ، ماتا، چەكمەننى توقۇشقا كىرىشىپ كەتتىم، ئەما توي ـ تۆكۈن، مەشرەپلىرىنى مېنىڭسىز ئۆتكۈزمەيدىغان يۇرتداشلىرىم مەيلىمگە قويمىدى. مېنى بەزمە، مەشرەپلىرىگە يىگىتبېشى قىلىۋالدى. شەھەر، بازار، يېزا ـ قىشلاقلاردىن ساز چېلىشنى ئۆگەنگىلى كەلگەن شاگىرتلىرىم كۆپەيىپ، مەھەللىدە تۆتىنىڭ بىرسى بولۇپ قالدىم. سىڭىللىرىمنى ئارقا ـ ئارقىدىن ياتلىق قىلىپ، يۇكۇم يېنىكلىدى. لېكىن، مەن تېخىچە بويتاق ئىدىم. شۇ كۈنلەردە ئەلنىڭ غەمخار ئاتىسى بولغان سۇلتان سەئىدخان ژاپات بولۇپ، پۈتۈن ئەل ـ يۇرت قايغۇغا چۆمدى. مەنمۇ قىرىق بىر كۈن ساز دېگەننى قولۇمغا ئالمىدىم. خەلقىمىز يەنىلا ئامەتلىك ئىكەن، ئابدۇرەشىدخان ئېلىمىزگە سۇلتان بولۇپ،

تۇرمۇشىمىز يەنە بۇرۇنقى ئىزىغا چۈشتى. لېكىن، دۇنيادىن مۇشۇنداق تاق ئۆتۈپ كېتەرمەنمۇ، دەپ غەم قىلاتتىم. ئاخىر مەھەللىدىكىلەر بۇ غېمىمنى مەن بىلەن تەڭ يەپ، بىر ياغاچچىنىڭ قىزى بىلەن تويۇمنى قىلىپ قويدى. بېشىمغا باش، ئېشىمغا ئاش قوشۇلۇپ، كۈنلىرىم كۆڭۈللۈك ئۆتۈشكە باشلىدى. خوتۇنۇم ئېغىر ئاياغ بولۇپ بىر قىز تۇغدى. بۇ قىزىم ئالتە ياشقا كىرگەندە، تىزناپ بويىدا قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىپ ئۇدا ئىككى يىل قار، يامغۇر ياغمىدى. ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ سۈيى توختاپ، دەريا سۈيىمۇ ئازلاپ كەتتى. تېرىغان زىرائەتلەر بولماي، يۇرتىمىزنى ئاچارچىلىق قاپلىدى. تۇرلۇك كېسەللەر يامراپ، خوتۇنۇم قىزىپ يېتىپ قالدى. قارا كېزىك بوپتىكەن، تېۋىپ چاقىرىپ داۋالاتتىم، داخانغمۇ ئوقۇتتۇم، دەمىدىمۇ ئىچۈردۇم، قىلمىغىنىم قالمىدى. ئەجىلى توشۇپتىكەن، بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىشكىمۇ ئۇلگۈرمەي، بىزنى داغۇ ھەسرەتتە قويۇپ جان ئۈزدى. بۇ مۇسىبەت ماڭا ناھايىتى ئېغىر كەلدى. ھەسرەت ـ نادامەتتە خۇدۇمنى يوقىتىپ، بىر دۇتارنى ئۇرۇپ چېقىۋېتىپتىمەن. قىزىمنى دېمىسەم، ئېسىلىپ ئۆلۈۋالاتتىم. قىزىم ھاياتىمنى ساقلاپ قالدى. پۈتۈن زېھنىي كۈچۈمنى شاگىرت تەربىيەلەشكە سەرپ قىلدىم. قىزىمغمۇ مۇزىكا ئۆگەتتىم. ئۇ تەمبۇر، دۇتار، غىجەك، ئۇد، قالۇن چېلىشنى ئۆگىنىۋالدى. فارابىي، نەۋايى، سەككاكىي، لۇتفىي قاتارلىق شائىر، كۈي ئۇستازلىرىنىڭ ھاياتى، ئىلمىي پائالىيەتلىرىدىن خەۋەر تېپىپلا قالماي، شېئىر، غەزەللىرىنىمۇ يادلىدى، بولۇپمۇ مۇقامنى ئىخلاس ۋە ئىشتىياق بىلەن ئۆگەندى. ئۇ ناخشا ـ كۈيگە شۇنداق بېرىلىپ كەتكەنىدىكى، كۈندۈزلىرى ساتار، تەمبۇر قولىدىن چۈشمەيتتى. كېچىلىرى تۈيۇقسىز ئۆندەرەپ تۇرۇپ كېتىپ، قولىغا قايسى ساز چىقسا شۇنى چالاتتى. بىز شاگىرتلىرىم ئەكەلگەن يېمەكلىككە قاراشلىق ئىدۇق. كېيىن سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ پەرمانى بىلەن

قۇرغاقچىلىق، ئاچارچىلىق بولغان يۇرتلاردىن غەللە - پاراق ئېلىنمايلا قالماستىن، باشقا جايلاردىن گۈرۈچ - بۇغداي كەلتۈرۈلۈپ، قىينىچىلىقمىز ھەل قىلىنغاچقا، روھىمىز يەنىلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى. مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەھەللىمىزگە سوپى - سالىكلىرىنى باشلاپ خوجا ئەلائىددىن ئىشان كېلىپ قالدى. ئۇ: «ئاللانى ئۇنتۇپ، نەغمە - ناۋا بىلەن بولۇپ كەتكىنىڭلار ئۈچۈن، ئاچارچىلىق يۈز بەرگەنلىكىنى ئويلاپ كۆرمىدىڭلارمۇ؟ خالايىق، ئۈيقۇڭلارنى ئېچىڭلار. نامازنى ۋاقتىدا ئوقۇپ، ئاللاغا سىغىنىڭلار. كىمكى بۇنىڭدىن كېيىن يەنە شەيتانىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ ناخشا، ساز بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن، ئۆزى كۈپپار، خوتۇنى تالاقتۇر» دەپ ۋەز ئېيتىپ، كۈي - غەزەل خۇشتارلىرىنىلا ئەمەس، شاگىرتلىرىنىمۇ تەزدۇرۇۋەتتى. ئەلائىددىن ئىشانىڭ گېپىدىن قورقۇپ كەتكەن كىشىلەر توۋا - ئىستىغپار ئوقۇپ، ئۇنىڭغا مۇرىت بولۇشۇپ، نەغمە - نەۋادىن ئۆزىنى تارتىشتى. مەھەللە ئاقساقىلى ئۆزىنىڭ ئايۋان - سارىيىنى ئىشانغا خانىقا قىلىپ، دەرگاھى ھەققە يۈزلىنىشى ئۈچۈن ۋەخپە قىلىۋەتتى. ھەر كۈنى پېشىن نامىزىدىن كېيىن ھەلقە - ھەلقە بولۇپ ھۇ تارتىپ، جەرە سىلىپ دەرگاھىنى ھەققە يۈزلەنگەن مۇرىتلار خۇپتەندىن يانغاندىلا خانىقادىن تارايتتى. مەھەللىمىزنىڭ توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلىرىدا ئىشلىتىدىغان داش قازان، قاچا - قومۇچلىرىنى ئۇلار ئىگىلىۋالغان، مەندىن باشقا ھەممە كىشى دېگۈدەك خانىقاغا بېرىپ، دەرگاھى ھەققە ئۆزىنى تاپشۇرغانىدى. مەن قىزىم بىلەن بەش ۋاخ نامىزىمنى ۋاقتىدا ئادا قىلىپ، تەمبۇر، دۇتارىمنى چېلىپ ئۆيدە ئولتۇرىۋەردىم.

كۈزنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرى ئىدى. نامازىنى بامداتتىن كېيىن ناشتا قىلىپلا، قىزىمغا «راك» مۇقامىنىڭ داستانلىرىنى ئېيتقۇزۇۋاتسام، تۇيۇقسىز ئىشىك ئېچىلىپ، ئەلائىددىن ھەزرەتلىرى چار ساقاللىرىنى تىترەتكىنىچە كىرىپ كەلدى.

ئالدىغا بېرىپ سالام قىلدىم، سالامىمنى ئىلىكمۇ ئالماستىن، مۇڭگۈز ساپلىق ھاسىسىنى يەرگە توكۇلداتقىنىچە ھويلىنى بىر ئايلىنىپ چىقىپ، ئالدىمدا توختىدى ـ دە:

ـــ سەن مۇسۇلمانمۇ؟ ـــ دەپ سوردى بېشىنى گىلدىڭلىتىپ. ئۇ كۇلاھقا يۆگەلگەن يوغان سەللىسى، قىرىق يېرىگە ياماق سالغان كونا جەندىسى بىلەن ناھايىتى سۇرلۇك كۆرۈنۈپ كەتتى.

ـــ ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانمەن، ـــ دېدىم جاۋابەن.

ـــ ئۇنداق بولسا نېمىشقا خانىقاغا بارمايسەن؟ ـــ دەپ ھاسىسىنىڭ تۆمۈر بىلەن قاپلانغان ئۇچىنى كۆزۈمگە تەڭلىدى.

ـــ «قۇرئان كەرىم»دە ئاللاتائالا بەش ۋاخ نامازنى ئوقۇڭلار، مەسچىتكە بېرىڭلار دېگەن، خانىقاغا بېرىپ جەرە سېلىڭلار دېمىگەن. پەيغەمبىرىمىزمۇ خانىقاغا بېرىش تۇغرۇلۇق ھەدىس قالدۇرمىغان. شۇڭا، خانىقاغا بارماي مەسچىتكە بېرىۋاتىمەن، ـــ دېۋىدىم، ئىشانىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى. ياھۇ يائاللا، دەپ پىرقىراپ جەرە سېلىپ تۇرۇپ:

ـــ سەن پىر ـ ھەزرەتكە ھۆرمەتسىزلىك قىلدىڭ. ناخشا ـ كۇيگە بېرىلىش شەيتانىنىڭ ئىشى. سەن دەرھال ھوشۇڭنى يىغىپ، نەغمە ـ ناۋادىن مېھرىڭنى ئۈز. خانىقاغا بېرىپ دىلىڭنى ئاللاغا تاپشۇرۇپ، قولۇڭنى پىر ـ ھەزرەتكە ئۇزارت. توۋا قىل، ئىستىغپار ئېيت. ئەگەر مۇنداق قىلمىساڭ، بۇ مەھەللىدىن كۆچۈپ كەت، زادى بۇگۈندىن قالماي كەت. كەتمەيدىكەنسەن، چالما ـ كېسەك قىلدۇرۇۋېتىمەن ! ـــ دەپ تەھدىت سالدى.

شۇ ئارىدا ھويلىغا كىرىپ كەلگەن مەھەللە ئاقساقىلى، ئىمام، مەزىن ئاخۇنۇملار ناخشا ـ مۇزىكىدىن قول ئۈزۈپ، خانىقاغا بېرىپ ئىشان ھەزرىتىمگە مۇرىت بولۇشۇمنى تەۋسىيە قىلىشتى. جاۋاب قايتۇرمىدىم. چۈنكى، گەپ يېمەس نادان كىشىلەرگە سۆزلەش ئېشەككە تەمبۇر چېلىپ بەرگەنگە ئوخشاش ئىش ئىدى. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ـــ مەھمۇد ئاكا قىدىرخانغا سوئال

نەزىرى بىلەن قاراپ بىردەم سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ شۇنىڭ بىلەن ئەلائىددىن ھەزرەت پەش قېقىپ سوپا ـ سالىكلىرى بىلەن ئۆيىمىزدىن چىقىپ كەتتى. ئۇلار كېتىپ تۇرۇشىغا قىزىم قازناقتىن چىقىپ، باغرىمغا تاشلانغىنىچە قار ـ يامغۇردەك تۆكۈلۈپ:

ــ بۇ يەردىن كېتەيلى، دادا. نەۋايى ھەزرەتلىرىمۇ شەھەرمۇشەھەر كېزىپ يۇرۇپتىكەنغۇ. يىراقتا كېتەيلى، ــ دېدى.

ئاتا ـ بالا ئىككىمىز كېچىچە كىرپىك قاقمىدۇق. گاھ خۇداغا يىغلاپ، گاھ تەمبۇر، ساتار چېلىپ تۇنەپ چىقتۇق. نامازىامداتنى ئوقۇپ، ناشتا قىلىۋالدۇق. شاگىرتلىرىم ياساپ بەرگەن ھارۋىغا ئېشەكنى قېتىپ، قازان ـ چۆمۈچ، كۈدە ـ كۆرپىلىرىمىزنى بېسىپ يولغا چىقتىم. قومۇشئېرىق مەھەللىسىنىڭ چېتىدە ناھايىتى باراقسان بىر تۇپ ئۇجمە دەرىخى بار ئىدى. شۇ يەردە توختاپ كەينىمگە قارىسام، پۇتۇن مەھەللە ئادەملىرى دەۋرەپ كېلىۋېتىپتۇ. ۋۇجۇدۇم ئېرىگەندەك بولۇپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتىم. ئۇلار كېلىپ «كەتمەك» دەپ ئۆتۈنۈشتى.

ــ ئاللا مېھرىمنى ناخشا ـ مۇزىكىغا سالغانكەن، ئۇنىڭدىن ئايرىلالمىغۇدەكمەن. مېنى توسماڭلار، قېرىندىشلىرىم. پېقىرغىمۇ باش تىققۇدەك بىر ماكان تېپىلار، ــ دەپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتىم. ئۇلار قوي، ئات، كالىدىن تارتىپ، ئۆي بىساتلىرىغىچە يوللۇق تۈتۈشتى. رەھمەت ئېيتىپ، ئۇزاپ ماڭدىم. بىر چاغدا كەينىمگە قارىسام، شاگىرتلىرىم ھارۋا، ئېشەكلەردە يوللۇق تۈتقان نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىۋېتىپتۇ. ھەرقانچە گەپ قىلسامۇ، ئۇناشماي مەن بىلەن بىللە مېڭىشتى. كۈنپېتىشقا قاراپ چىغىر يول بىلەن كېتىۋەردۇق. «قىبلىگە قاراپ بىر كۈن توختىماي ماڭىمەن، قەيەردە قاش قارىيىپ، شام ۋاقتى بولسا شۇ يەردە توختايمەن» دېگەن قارارغا كەلگەنىدىم.

بىز قانچىلىغان يېزا ـ قىشلاقتا توختىماي ئۆتۈپ كېتىۋەردۇق. ئاخىر شام ۋاقتىدا قازانكۆل جاڭگىلىغا ـــ مانا مۇشۇ يەرگە يېتىپ كەلدۇق. بىر ساتما ياساپ كېچىنى ئۆتكۈزۈۋالدۇق. شاگىرتلىرىم ئىككى ھەپتە تۇرۇپ، ئۆي سېلىپ بېرىپ قايتىپ كېتىشتى. بۇ ئەتراپتا باشقا ئۆي يوقتەك قىلغان بىلەن بىر چاقىرىمغا يەتمىگەن ئارىلىقتا قىشلاق بار. جۇمە نامىزىغا شۇ قىشلاقتىكى جامەگە بارىمەن. بۇ يەردىمۇ ناخشا ـ كۈيگە بولغان مېھرىم مېنى جامائەتنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتۈردى. بۇ يەرگىمۇ جاي ـ جايلاردىن نۇرغۇن ئادەم ناخشا ـ مۇزىكا ئۆگەنگىلى كەلدى. پېقىر بۇ يەردە سازغىلا تاينىپ ئەمەس، يەنە ئوتۇنچىلىق قىلىپ جان بېقىپ كەلدىم. بۇ ئەتراپتىكى كىشىلەر مېنى مەھمۇد ئوتۇنچى، دەپ ئاتىشىدۇ. ھەممە ياق دەل ـ دەرەخلىك، ئوتۇن كانى. ھەر ھەپتىدە بازارغا بىر ھارۋا ئوتۇن ئاپىرىپ ساتىمەن. سىلىچۇ قىدىرخان، ئىنىم؟

ـــ ئاتام مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆزىگە سىغماي ئوردىدىن قوغلانغاندا كىچىك ئىدىم. كۈنۈم ناخشا ـ مۇزىكا بىلەن ئۆتەتتى. ئاتام ھايات ۋاقتىدا بالىچاقىلىق بولدۇم، كېيىن تىجارەت بىلەن شۇغۇللاندىم. گاھىدا پايدا ئېلىپ، گاھىدا زىيان تارتىپ دېگەندەك ھاياتىمنى داۋاملاشتۇرۇپ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلدىم. بۇلار مېنىڭ چاربازارچى ھەمراھلىرىم. ئەگەر بۇ جاڭگالغا كېلىپ ئېزىپ قالمىغان بولساق، سىلى بىلەن دىدار كۆرۈشەلمەيدىكەنمىز. شۇكۇر، بىزنى ئۇچراشتۇرغان ئاللاغا رەھمەت.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، مەھمۇد ئاخۇنۇمنىڭ قورۇق باسقان چېھرىدە يېقىملىق تەبەسسۇم ئەمەس، نەپرەتلىك مەسخىرە ئالامەتلىرى پەيدا بولدى.

ـــ سىلى سازنى تاشلاپ، لاتىپۇرۇش بولۇپ كەتتىلىمۇ؟

ـــ ئۇنداقمۇ ئەمەس، مەھمۇد ئاكا، ئۆيدە بولغان چاغلىرىمدا تەمبۇر، ساتارمۇ چالىمەن.

— بۇ گەپچە، ناخشا ـ مۇزىكىنى تاشلىيالماپلا ـ دە؟
— شۇنداق، ئۇنىڭدىن مېھرىمنى ئۈزەلمەي كېلىۋاتىمەن.
— قېنى مېھمانلار، مەزەگە بېقىشسىلا. گەمىدە ساقلاپ كېلىۋاتقان بىر قوغۇنۇم بار ئىدى، پىچىپ بېرەي، — دەپ ئورنىدىن تۇرغان مەھمۇد ئاخۇن ئۆي ئارقىسىغا ئۆتۈپ، كۆكۈچ سېرىق پوستى تورلاشقان قىشلىق كۆكچىدىن بىرنى ئەكېلىپ داستىخانغا قويدى ـ دە، بەلبېغىغا ئېسىقلىق غىلاپتىن پىچاقنى ئېلىپ پىچىپ، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويدى. تىلنى يارغۇدەك تاتلىق قوغۇن ئابدۇرەشىدخانىنىڭ يۇرىكىنى سەگىتتى. ئۇ تامغا ئېسىقلىق ساتار، تەمبۇردىن كۆزىنى ئېلىپ، بىر چەتكە قويۇلغان قالۇن، ئۇدقا تىكىلدى. «بۇ جاڭگالدا مۇنداق بىر مۇزىكا ئۇستازنىڭ ئوتۇنچىلىق قىلىشى يەنىلا تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى. بايا تەمبۇر چالغان كىشى مەھمۇد ئاكىمدۇ ياكى ئۇنىڭ قىزىمىدۇ؟ ...»
— مەھمۇد ئاكا، يەنە نەگە باردىلا؟
قەدىرخانىنىڭ بۇ سۆزىدىن خىيالى بۆلۈنگەن ئابدۇرەشىدخانىنىڭ نەزىرى ھويلىنىڭ نېرىقى تېمىغا يانداپ سېلىنغان قوتان تەرەپكە كېتىۋاتقان مەھمۇد ئاخۇنغا ئاغدى. مەھمۇد ئاخۇن قوتاندىن سېمىز بىر پاقلاننى يېتىلەپ چىقتى.
— قېنى مېھمانلار، دۇئا بېرىشسىلە.
— نېمە قىلاي دەڭاتىلا، ئاكا؟ بولدى، ئۇنداق جۇڭاپ كەتمىسىلە.
— جۇڭاپ كەتكۈدەك ئىش يوق، سىلەر ئۇچۇن تۆگە سويسامۇ ئەرزىيدۇ. مۇنداق ئۇچرىشىپ قېلىشنى كىم ئويلىغان؟
قەدىرخان مەھمۇد ئاخۇنىنىڭ ئۇنىمايدىغانلىقىنى تۇيۇپ، دۇئاغا قول كۆتۈردى:
— ئىلاھا، ئىسمائىل زەبىيۇللانىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۇن بىزگە ھالال رىزىق ئاتا قىلغايسەن. ئامىن، ئاللاھۇ ئەكبەر.

مەھمۇد ئاخۇن قارا باش قوچقارنى گۈللۈككە سۈ كىرىدىغان ئېرىقنىڭ قىرىدا ياتقۇزۇپ، پۈتلىرىنى چېتىپ باغلىدى ـ دە: «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ بوغۇزلىدى ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ توۋلىدى:

ـــ ھاي، ئامانىنساخان، تەڭنە ـ تەلەڭگىنى ئاچمقمن!

ئىشىك ئېچىلىپ، ئۆيدىن بېشىغا چۈچىلىق كاتەكچە رومال سالغان زىلۋاغىنا بىر قىز چىقتى. زىبا قامىتىگە ياراشقان گۈللۈك شاتاۋار كۆڭلەكنىڭ پەشلىرى سەندەل كەشىگە تېگىپ، قاپقارا سۈمبۈل چاچلىرى تېقىمىدا سويلاپ تۇراتتى. ئىنچىكە بېلىنى مەخمەل جىلىتكە قىسىپ، يۇمران كۆكسى سەلگىنە كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. ئۇ تەڭنە، تەلەڭگىنى يەرگە قويۇپ، قوينى سويۇۋاتقان دادىسىغا قاراپ تۇردى.

مەھمۇد ئاخۇن پاقلاننىڭ يېغىنى ياغ، گۆشىنى گۆش قىلىپ ئايرىدى.

ـــ ئامانىنساخان، جان دوست بۇرادىرىم كېلىپ قالدى. ماۋۇ تەلەڭگىدىكى گۆشتە شورپا سالغىن، ئۇگرىمۇ كېسىپ قويغىن، سەۋزە، چامغۇرى كۆپرەك بولسۇن.

ـــ ماقۇل، دادا، تۇگۇپ قويغان كۆك چۆچۈرىسى تۇرۇپ تۇرامدۇ؟

ـــ ياق، قىزىم، ئۇنى ھازىرلا پىشۇرغىن. كۆكلەم ئېشىغا مېھمانلار ئېغىز تەگسۇن، ـــ مەھمۇد ئاخۇن مېھمانلارنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

ئامانىنساخان چۆچۈرىنى پىشۇرۇپ، دادىسىنى چاقىردى. مەھمۇد ئاخۇن ئاشخانىغا كىرىپ، مىس تەلەڭگە ئۇسۇلغان چۆچۈرىنى ئاچقىپ، مېھمانلار ئالدىغا قويدى ـ دە، ئاشخانىغا ئەكىرىپ قويغان يارتا گۆشنى كۆكتات ئۇرۇسىدىكى ئاسقۇغا ئېسىپ قويۇش ئۈچۈن ماڭدى.

ـــ مەھمۇد ئاكا قوي سويمىسا بولاتتى، مۇشۇ چۆچۈرە كۈپايە قىلاتتى، كىملىكىمىزنى بىلىپ قالغاندىمۇ يا؟ ـــ دېدى

هويلىنىڭ شەرقىي بۇرجىكىدىكى ئاشخانىدىن كۆزىنى ئۇزمەي ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخان. ئۇنىڭغا چۆچۈرە بەك تېتىپ كەتكەنىدى. «نېمە دېگەن لەزىز. بۇ قىزنىڭ قولى ھەقىقەتەن تەملىك ئىكەن» دەپ تەلەتكىگە يەنە قوشۇق سالدى.

— كىملىكىمىزنى تېخى بىلگىنى يوق، ھۆرمىتىمىزنى قىلىۋاتىدۇ. بۇ بەك ياخشى ئادەم، مەيلىگە قويۇپ بېرەيلى، ئاغرىنىپ قالمىسۇن، — قەدىرخان مەھمۇد ئاخۇنۇمنىڭ ئاشخانىدىن بىر چۆگۈن چاي ئاچچىقىنىنى كۆرۈپ، دېدى، — ئاكا، بەك جوۋاپ كەتتىلىغۇ. ئولتۇرسىلا، شۇنچە ئۇزاق يىل تەقدىر بىر - بىرىمىزگە قارىمىزنى كۆرسەتمىدى. ئەمدى ئۇشتۇمتۇت دىدار كۆرۈشتۈرگەندە پۇخادىن چىققۇدەك مۇڭدىشىۋالايلى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ گېپىگە لوقما سالدى:

— قەدىرخان ئاكا، سۆزلىشىپ قېنىشقىلى بولمايدۇ. ساز دېگەن كۆڭۈلنىڭ تىلى. بىز بايا بۇ ئۆيگە كىرىشنىڭ ئالدىدا چالغان ئاھاڭغا مەھمۇد ئاكا يەنە بىر قېتىم چېلىپ، يۈرەك مۇڭلىرىنى تۆكسە، ئاندىن سىلىمۇ مۇقامنى باشلىسىلا، شۇ چاغدا پۇخادىن چىقمىساق، مۇنداق تاغدىن - باغدىن سۆزلەپ پۇخادىن چىقالمايمىز.

— ئىنىم، سىلەر ئۆيگە كىرىشنىڭ ئالدىدا تەمبۇر چالمىغانىدىمغۇ؟ — مەھمۇد ئاخۇن ئەجەبلىنىپ ئۇنىڭغا باقتى.

— بىزنى بۇ يەرگە تەمبۇر ساداسى باشلاپ كەلدى. بۇ راست، شۇنداق لەرزان، شۇنداق يېقىملىق چالدىلىكى، ماڭا ئۇچار قۇشلارمۇ سايراشتىن توختاپ تىڭشاۋاتقاندەك تۇيۇلدى.

مەھمۇد ئاخۇن بېشىنى چايقاپ كۈلۈمسىرىدى:

— دېگەنلىرى راست، ئۇكام، لېكىن تەمبۇرنى چالغان مەن ئەمەس.

— ئۇنداقتا كىم؟ — سورىدى ئابدۇرەشىدخان نېمىگىدۇر تەقەززا بولۇپ، كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر غەلىيان كۆتۈرۈلگەنىدى.

مەھمۇد ئاخۇن بىردىنلا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ جىمىپ قالدى.
قەدىرخان ئابدۇرەشىدخاننىڭ روھىي ھالىتىدىكى ئۆزگىرىشنى بايقاپ ئولتۇرغانىدى. «مۇنداق سوئالنى قويمىسا بولاتتى» دەپ سۆزنى شىكار توغرىسىدىكى پاراڭغا يۆتكىمەكچى بولۇۋىدى، مەھمۇد ئاخۇن ئېغىز ئېچىپ قالدى:
— ئۇ مېنىڭ قىزىم.
— قىزىم؟ — ئابدۇرەشىدخان ھاياجاندىن نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي سوئال نەزىرى بىلەن قارىغىنىچە قېتىپ قالدى.
— مېنىڭ ئوغلۇم يوق، شۇ بىرلا قىزىم بار، — دېدى مەھمۇد ئاخۇن مېھمانلارنىڭ مۇقام ئاڭلىغۇسى بارلىقىنى بىلىپ، — چېلىپ بەرسۇن. بايا دېگىنىمدەك قىزىم كىچىكىدىن مۇزىكىغا ھەۋەس قىلىپ، مەندىن مۇقامنىڭ كۈيي، غەزەللىرىنى ئۆگىنىۋالغان.
قەدىرخان ئۇنىڭ ماقۇللۇق بىلدۈرگىنىدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، «ھەرنېمە بولسا ئۇمىدىمىزنى يەردە قويمىدى، كۆڭلىمىزنى چۈشەندى» دېدى ئىچىدە.
مەھمۇد ئاخۇن ئايۋاننىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكىنى داغدام ئاچتى:
— مېھمانلار، قېنى ئۆيگە مەرھەمەت.
مېھمانلار ئايۋانغا كىرىپ كەلدى. بۇ سۇپىلىق ئۆينىڭ ئويۇق، تەكچىلىرى كىتاب بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئابدۇرەشىدخان قاراپ فارابىي، ئىبنى سىنانىڭ كىتابلىرىنى كۆردى. نىزامىي، ئابدۇرەھمان جامىي، نەۋايىلارنىڭ دىۋانلىرىمۇ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. «بىلىملىك كىشى ئىكەن، — دەپ ئويلىدى سۇلتان، — مەنسەپ، بايلىقنى كۆزلىمەي، كىتابنى دوست تۇتۇپ كەپتۇ، جاڭگالدىمۇ كىتابتىن ئايرىلماپتۇ. نېمىدېگەن ئالىيجاناب ئادەم ـ ھە ! بەزى باي، ئەمەلدارلارنىڭ ھەشەمەتلىك قەسىرلىرىدىن بىرمۇ كىتاب تاپقىلى بولمايدۇ.»

4

بۇ ئايۇاننىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى ئۆي بولۇپ، دېرىزىلىرى هويلىغا قارايتتى. بىرىدە مەهمۇد ئاخۇن، بىرىدە قىزى مەشغۇلات قىلاتتى. گەرچە جائىگالدىكى ئۆي بولسىمۇ، تورۇسلىرى ژاسا جۇپ، ناۋا، راملىرى نەقىشلىك، يورۇق ئىدى، پاكىزلىقىدىن سەرەمجانلىرى پارقىراپ تۇراتتى.

زاۋال ۋاقتى ئۆتۈپ، قاراڭغۇ چۈشتى. مەهمۇد ئاخۇن داستىخانغا بىر چىراغ، تەكچىگە بىر چىراغ يېقىپ قويدى. پاقىنىڭ كۇركىرىغىنى ئىشىتىلدى. بىر كۆك تاغىل مۇشۇك مىياڭلاپ كېلىپ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ تىزىغا سۇۋۇنۇپ كۆرپە ئۈستىدە سۇنايلىنىپ ياتتى.

ئۇلار شامنى ئوقۇۋېلىشتى.

مەهمۇد ئاخۇن داستىخان سېلىپ، شورپىغا سېلىنغان ئۇگرىنى ئەكىردى. ئاش شۇنداق مەززىلىك ئىدى، راھەتلىنىپ ئىچىۋېلىشتى. ئارقىدىن دۇمبىجىگەر تارتىپ، يەنە سەۋزە، چامغۇرلىرى بىلەن بىر تەلەڭگە گۆش ئەكىردى. يۇمشاق، تاتلىق پىشقان پاقلان گۆشىنى هۇزۇرلىنىپ يېيىشتى.

ئابدۇرەشىدخان بىر پارچە گۆشنى تىتىپ داستىخانغا قويۇپ بېرىۋىدى، مۇشۇك يەپ، خورۇلداپ، قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ بىردەم ئويناپ بەرگەندىن كېيىن يان ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— بۇلارنى بىزنىڭ قاپلانغا بېرەي، ئۇنىڭمۇ نەپسى تاقىلداپ كەتتى، — مەهمۇد ئاخۇن داستىخاندىكى سۆڭەكلەرنى تەلەڭگە سېلىپ چىقىپ، ئىتنىڭ يالىقىغا تۆكۈپ بېرىپ كىردى.

— ئەمدى مۇقام ئاڭلىساق، — ئابدۇرەشىدخان بىتاقەت بولۇپ، ئۆتۈنۈش نەزىرى بىلەن ئۇنىڭغا قارىدى.

— بولىدۇ، ئۇكام، ئەمدى كېچىچە ئۇخلىماي ناخشا ـ كۈي

ئاخلىساقمۇ بىزگە ھېچكىم دەخلى قىلمايدۇ، ــ دېدى مەھمۇد ئاخۇن. ئۇ سىرتقا چىقىپ كېتىپ، تېزلا يېنىپ كىردى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كىرگەن قىز ئايۋاننىڭ سول تەرىپىدىكى ئۆيگە قەدەم قويۇپ، ئىشكنى قىيا ئېچىپ قويدى. دادىسى ئېيتقان بولسا كېرەك، يۈزىگە يېپىقلىق رومىلىنى سەلگىنە قايرىپ قويۇپ، تەمبۇرنى قولىغا ئالدى. پەدىسىنى تەڭشەپ، «پەنجىگاھ» مۇقامىغا شۇنداق لەرزان چالدىكى، گويا قۇشلارنىڭ كەچكى سايراشلىرىمۇ، پاقىلارنىڭ كۆركىراشلىرىمۇ توختاپ قالغاندەك بولدى. تەمبۇرنىڭ تارلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان يېقىملىق كۈيلەردىن ئابدۇرەشىدخاننىڭ يۈرىكى شۇرىدە ئېرىدى. ئۇ ئىشىككە يېقىن ئولتۇرۇپ تەمبۇر چېلىۋاتقان قىزغا قارىشىغا:

ساڭا يۈز شۈكۈر، يا رەب، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ،
پېقىر ـ مىسكىنگە ئابدۇرەشىدخاننى پاناھ قىلدىڭ.

دەپ غەزەل باشلىدى:

بۇ دەۋراندا تۇغۇلغىنىم ئۈچۈن نېچۈك خۇش بولماي؟
مۇقام ـ كۈيلەر بىلەن دەشتۈچۆلنى چىمەنگاھ قىلدىڭ.
ئاتام ئەجرى بىلەن گۈلدەك ئۆسۈپ تاڭدا يەلپۈنسەم،
جاھالەت بالاسىدىن ھۇنۈز مېنى ئاگاھ قىلدىڭ.
نەفسىي كېچە ـ كۈندۈز قىل دۇئا تەڭرى تەقدىسىغە،
كى شاھنىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا قاتتىغ گۇناھ قىلدىڭ.

غەزەل تۈگىشىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن تەڭشاپ ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخان نەفسىي دېگەن ئىسىمغا قىزىقىپ سورىدى:
ــ نەفسىي دېگەن شائىرە كىم؟ سىز بۇ غەزەلنى كىمدىن ئۆگەنگەن؟
قىز تەمبۇرنى قويۇپ ئورنىدىن تۇردى، رومىلىنى زىبا

چېهرىگە دالدا قىلىپ، دېدى:

ــ كىشىنىڭ غەزىلىنى يادلىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ قىلىپ ئوقۇغان كىشى قانداقمۇ شائىر بولالمىسۇن؟ مەن نەۋايى، فۇزۇلي، زەلىلىينىڭ دىۋانلىرىنى ئوقۇغان، بۇ غەزەل ئۆزۈمنىڭ. نەفسىي مېنىڭ تەخەللۇسۇم.

ئۇنىڭ تاڭ شامىلدا يېپەك پەردىنىڭ لەپىلدىشىدەك چىققان يېقىملىق ئۇنى ئابدۇرەشىدخاننى ھەيران قالدۇردى.

ــ مەھمۇد ئاكا، بۇ دىلرەبا قىزلىرى نەچچە ياشقا كىردى؟

ــ ئون ئالتە ياشقا كىردى، ئۇكام.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ بۇ گەپكە ھېچ ئىشەنگۈسى كەلمىدى. «چۆلدە ئۆسكەن ئون ئالتە ياشلىق قىزدا قانداقمۇ ئۇنچىلىك پاساھەت بولسۇن؟» دەپ ئويلىدى.

زېرەك قىز ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى ئۇنىڭ سوئاللىق نىگاھىدىن بىلدى. دىۋان قىلىپ تۇرۇپ، ئويۇقىا ئېلىپ قويغان غەزەل ـ شېئىرلىرىنى ئېلىپ ئاتىسىغا بەردى.

ــ دادا، مېھمانلار كۆرۈپ باقسۇن.

مەھمۇد ئاخۇن قىدىرخانغا سۇندى. ئۇ قول ئۇزارتقان ئابدۇرەشىدخانغا تۇتقۇزۇپ قويدى.

يېپەك رەختكە كەشتە تىككەندەك ئاق قەغەزگە چىرايلىق، نەپىس، تەكشى يېزىلغان مىسرالارغا كۆز يۈگۈرتۈپ، بۇلارنى جاڭگالدا ئۆسكەن قىزنىڭ يازغانلىقىدىن تېخىمۇ گۇمانلاندى.

ــ ئامانىمساخان، مالال كۆرمىسىڭىز، ھازىرنىڭ ئۆزىدە بىر بېيىت شېئىر پۈتۈپ باقامسىز؟ ــ دېدى ئۇ سۇپىدىن چۈشۈپ.

قىز يېنىك دەسسەپ بېرىپ تەكچىدىكى دۇۋاتنى ـ قەلەمنى ئەكەلدى. يەردە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ بۇ بېيىتنى يازدى:

يا رەب، بۇ بەندە قىلدى ئەجەب سۇئى زەن ماڭا،
گويا بۇ ئۆيگە ئۇندى بۇ ئاخشام تىكەن ماڭا.

ئۇ قولىنى روملى بىلەن يۆگەپ، يازغىنىنى ئابدۇرەشىدخانغا ئۇزارتتى. ئابدۇرەشىدخان ئۇنى ئالغۇچە قوللىرى ئەمەس، يۈرىكىمۇ تىترەپ كەتتى. كۆزلىرىنى قەغەزگە تىكىپ، بېيىتتىنى پىچىرلاپ ئوقۇدى. ئۇنىڭ چىرايىنى سۆرۈنلەشتۈرۈپ قويغان گۇمان كۆلەڭگىسى غايىب بولدى، ئىشەنچ چىرىغى پاللىدە يورۇدى، سەدەپتەك ئاپپاق چىشلىرى كۆرۈندى.

— ئاللانىڭ ھېكمىتى ئۇلۇغدۇر. مېنى مازاق قىلماڭ، ھۆر قىز. سىزنىڭ ھەرقانچە ئۆتكۈر ئەقىلىنىمۇ لال قىلىۋېتەلەيدىغانلىقىڭىزغا ئىشەندىم. نۇرغۇن شەھەر، قىشلاقلارنى كېزىپمۇ، سىزدەك پاساھەت ئىگىسىنى ئۇچراتمىغانىدىم.

— تەرىپلىرىگە ھەشقاللا، مېھمان، — دېدى قىز تىترەڭگۈ ئاۋازدا.

— ئاللانىڭ سىزدەك ھەر جەھەتتىن كامال تاپقان بىر قىزغا ئۇچراشتۇرغىنىدىن كۆپ خۇرسەنمەن، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئىختىيارسىز قىزغا تىكىلىپ. ئۇنىڭ قەلب كۆكىدە سۆيگۈ چاقمىقى چېقىلىپ، كۆڭلى ئىرادىسىگە بويسۇنمايۋاتاتتى. ئامانىنساخان ئانارەك قىزىرىپ ياندىكى ئۆيگە كىرىپ ئىشىكنى يېپىۋالدى.

5

ئامانىنساخان يېپىق ئىشىككە قارىغىنىچە لەۋلىرىنى ئۇچلاپ ئۆزىچە كۇلۇمسىرىدى. قولىدىكى «دىۋانى نەفسىي»نى ئويۇقما قويدى، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان چىراغنى ئىشىك بېشىدىن تەكچىگە ئالدى. نازۇك، ئەۋرىشىم قوللىرى بىلەن ئېتىكىنى توز قانىتىدەك يېيىپ پىرقىراپ ئۆي ئىچىنى بىر ئايلاندى. خۇشلۇقىدىن شۇنداق قىلىۋاتامدۇ ياكى ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈنمۇ؟ بۇ ئۆزىگە ئايان ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇد دەرىخىنى ھاياجان

شاملى ئىرغاكشىتىۋاتاتتى. دېرىزىدىن قاراپ هويلىدىكى چىراغ يورۇقىدا مېهمانلارنىڭ تاشقىرىغا چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى. كۆڭلى بىرقىسما بولۇپ، كۆزىنى دېرىزىدىن ئالالماي قالدى. «بۇ كېچىده نەگه بارىدىغاندۇ؟ كەتمەكچىمۇ يا؟ ...» يۈرىكى تىكەن سانجىلغاندەك زىڭىلداپ ئولتۇرۇپ قالدى.

ئىشىكنى ئېچىپ كىرگەن مەھمۇد ئاخۇن ئېڭىكىنى ئىككى تىزىنىڭ ئارىسىغا قويۇپ غەمكىن ئولتۇرغان قىزىغا باقتى:

— قىزىم.

— دادا، — بېشىنى كۆتۈرگەن ئاماننىساخان ئاتىسىغا مۇڭلىنىپ قارىدى.

— نېمىگە مەيۈسلىنىپ قالدىڭ، قىزىم؟

— مەيۈسلەنگىنىم يوق، دادا. مېهمانلار كەتتىمۇ؟

— ياق، قىزىم. بۇ كېچىده كېتىپ نەگه بارىدۇ؟ ئىشىك ئالدىغا چىقىپ كېتىشتى.

ئاماننىساخانىڭ چىرايىدىكى بۇلۇت تارقاپ، تەبەسسۇم يامرىدى.

— ئۇلار كەتمەمدۇ، دادا؟

— بۇ كېچه قونۇپ قالمدۇ، قىزىم. ئەجەب سوراپ قالدىڭغۇ؟

— مېهمان كەلسه خۇش بولۇپ كېتىمەن، كەتسه مەيۈسلىنىمەن. بۇنىڭ نېمه ئۇچۇنلۇكىنى بىلمەيمەن. ئۆزۈمچه شۇنداق بولۇپ قالىمەن، دادا.

— جاڭگالدىن زېرىككەن ئوخشايسەن، قىزىم، — دېدى مەھمۇد ئاخۇن ئۇنىڭ روهىي هالىتىگه زەن قويۇپ، — هېلىمۇ چىدىدىڭ، قىزىم. ئاناڭ رەهمىتى بولغان بولسا، مۇنداق غېرىبسىنىپ قالمايتتىڭ. مەھەللىگه كۆچۈپ كېتەيلىمۇ يا؟

— ياق، دادا، بۇ جاڭگالغا كۆنۈپ قالدىم. بۇ يەر گۈزەل هەم خىلۋەت، مەن ياخشى كۆرىمەن. ناخشا ئېيتساق، ساز چالساق هېچكىم دەخلى قىلمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگه مەھەللىدىكى ئاداشلىرىم كېلىپ تۇرىدۇ. مەن بۇ يەردە قۇشتەك ئەركىن. بۇمۇ

سىلىدەك دادامنىڭ بولغانلىقىدىن، مېنى دەپ قىلمىغانلىرى قالمىدى، سىلىدەك ياخشى دادا دۇنيادا ئاز.

مەھمۇد ئاخۇننىڭ يۇمۇلغان كۆزلىرىدىن ياش تامدى، قولىنىڭ دۇمبىسى بىلەن كۆزىنى سۈرتۈۋېتىپ، دېدى:

— رەھمەت، قىزىم. خۇدا بەختىمگە دوستلىرىڭنى ئامان، يولۇڭنى راۋان قىلسۇن.

— ئاللا سىلىنىڭمۇ ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن قىلسۇن، دادا، — ئامانىساخان مەھمۇد ئاخۇننىڭ باغرىغا تاشلاندى.

— ئىلاھىم ئېيتقىنىڭ كەلسۇن، قىزىم، — ئۇ ئامانىساخاننىڭ بېشىنى سىلىدى، — ساڭا بىر گەپنى دېسەم، خاپا بولمايدىغانسەن؟

— خاپا بولمايمەن، دادا، — ئامانىساخان نېمە دەيدىكىن دەپ دادىسىنىڭ ئاغزىغا قارىدى، — تىللىسىلىمۇ، ئۇرسىلىمۇ خاپا بولمايمەن، جېنىم دادا.

— بايىقىدەك مېھماننىڭ يۈزىگە ئىشىك ياپمىغىن، قىزىم، كۆڭۈل ئاياشنى بىلمىگەن ئادەم ياخشى دوستقا ئېرىشەلمەيدۇ، يالغۇز قالىدۇ.

— ماقۇل، دادا، بىلمەي يېپىپ تاشلاپتىمەن، — دېدى ئامانىساخان خىجىل بولغىنىچە قاپقارا چاچلىرىنى چاڭگالاپ يەر بېقىپ.

— قىزىم، ئۇلار سېنىڭ مۇزىكا، غەزەل، بېيىتلىرىڭنى تىڭشاپ خۇشال بولۇشتى. هېلى كىرگەندە، سەن باشلاپ چېلىپ بەرگىن، مەنمۇ چالاي، قىدىرخان ئاكاڭمۇ چالىدۇ، ماقۇلمۇ، بالام؟ — مەھمۇد ئاخۇن قىزىنى ئۆزىگە قارىتىپ جاۋاب كۈتتى.

— ئەمدى چالمايمەن، دادا، — ئامانىساخان يەرگە قارىۋالدى.

— ئۇنداق دېمىگىن، ئوبدان قىزىم. قىدىرخان ئوبدان ئادەم، دادىسى دادام بىلەن دوست ئىدى، مەن ئۇنىڭ بىلەن دوست بولدۇم. ئەمما، بىزنى تەقدىر ئوتتۇز يىلغا يېقىن ئايرىۋەتتى.

بىر - بىرىمىزنىڭ بار - يوقلۇقىنى بىلەلمەي، ئۇنتۇلۇپ كېتىشكە باشلىغىنىمىزدا، سەن چالغان تەمبۇرنىڭ ئاۋازى ئۇنى ئۆيىمىزگە باشلاپ كەلدى. مەن ئۆمرۈمدە مۇنداق خۇش بولۇپ باقمىغان. ئۇ تىجارەت قىلىۋېتىپتۇ، كۈي - غەزەلنىمۇ تاشلىماپتۇ.

— ھە، — دېدى ئاماننىساخان دادىسىغا خىيالچان قاراپ، — بايا ئىزا تارتىپ كەتتىم.

— نېمىشقا ئىزا تارتىسەن، قىزىم؟ كۆڭلۈڭگە كەلگۈدەك بىر ئىش بولمىغاندۇ؟

— بولمىدى، دادا.

— ئۇنداق بولسا مېھمانلارغا ساز چېلىپ بەرگىن، قىزىم، مەن دۇئا قىلاي.

— ماقۇل، چېلىپ بېرەي، دادا. مېھمانلارغا يەنە تاماق ئېتەمدىم؟

— ئۇلار خۇپتەننى ئوقۇپ بولغۇچە سەۋزە، گۆش تەييارلاپ قويغىن. ئۇزاقراق ئولتۇرۇپ قالساق، پولۇ ئېتىپ بېرەرسەن.

— ماقۇل، دادا. ئۇلار كىرگۈچە تاھارەت ئېلىشقا سۇ تەييارلاپ قويىمەن.

خۇرسەن بولغان مەھمۇد ئاخۇن قىزىنىڭ ماڭلىيىغا سۆيۈپ، مېھمانلارنىڭ يېنىغا چىقىپ كەتتى.

خۇپتەننى ئوقۇپ بولغان مېھمانلار باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. ئايۋاننىڭ ئىشىكى قىيا ئېچىلغان، ئىشىكىنىڭ يوچۇقلىرىدىن كىرگەن شامالدا چىراغنىڭ پىلىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتى تىلىنى ھەر تەرەپكە سوزاتتى. مەھمۇد ئاخۇن ئاپتاپپەرەس يېغىدىن بىر پىيالە ئاچىقىپ، چىراغلارغا قۇيۇپ قويۇۋىدى، لاۋۇلداپ يېنىپ ئۆي ئىچى باشقىچىلا يورۇپ كەتتى.

ئابدۇرەشىدخان ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندەك قىلاتتى. ئالدىغا قاتار تىزىپ قويۇلغان تەمبۇر، ئۇد، دۇتارغا قاراپ ساز چېلىش ئىشتىياقى قوزغالغان بولسىمۇ، قول ئۇزارتمىدى. كۆزى

تەلمۇرگەن ئىشىك ئاخىر ئېچىلىپ، يۈرەكلىرى ئويناپ كەتتى. ئامانىنساخان بېشىغا ھاۋا رەڭگى يېپەك رومال سېلىپ، ئاق شايى كۆڭلەك ئۈستىدىن ئىزمىلىق تاۋار پىنجەك كىيىۋالغانىدى. قولىدا ساتار، بېشىنى ئېگىپ ئىشىككە يېقىن ئولتۇردى - دە، نەۋايىنىڭ بۇ غەزىلى بىلەن راك مۇقامىنى باشلىدى:

نې نەۋا ساز ئەيلەگەي بۇلبۇل گۈلىستاندىن جۇدا،
ئەيلەمەس تۈتى تەكەللۇم شەككەرىستاندىن جۇدا.

ئول قۇياش ھەجرىندە قورقارمەن فەلەكنى ئۆرتەگەي،
ھەر شەراريكىم بولۇر ئول ئوتلۇغ ئەفغاندىن جۇدا.

دېمە ھىجرانىمدا چەكمەيسەن فىغانۇ نالە كۆپ،
جىسىم ئەيلەرمۇ فىغان بولغان نەپەس، جاندىن جۇدا.

ئامانىنساخاننىڭ يازنىڭ ئايدىڭ كېچىسىدىكى مەيىن شامالدەك يېقىملىق ئاۋازى ئابدۇرەشىدخاننىڭ يۈرەك تارىغا زەخمەك ئۇردى. ئۇ بىر قولىدا ئېڭىكىنى تىرەپ، بىر قولىنى تىزىغا قويغىنىچە ئامانىنساخانغا تىكىلىپ قالدى.

قىز راك مۇقامىنىڭ تەزە، مەرغۇللىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن دادىسىغا مۇلايىم نەزەر تاشلىدى. مەھمۇد ئاخۇن چۈشىنىپ، راك مۇقامىنىڭ داستانىغا تەمبۇرنىڭ تارىنى شۇنداق چەكتىكى، قىدىرخان باش لىڭشىتىپ: «بۇ ئوتۇنچى ئاكا ئاغىنەم، يەنىلا ماڭا ئۇستاز بولالايدىكەن» دەپ قالدى.

داستان ئوقۇلۇپ تۈگىدى. مەھمۇد ئاخۇن «راك» مۇقامىنىڭ مەشرەپىنى باشلاش ئۈچۈن قىدىرخانغا كۆز ئىشارىسى قىلدى. ئابدۇرەشىدخان «ھە قېنى، بولۇڭ» دېگەن مەنىدە قىمىرلاپ قويدى. قىدىرخان ئۇدنى چېلىپ، لەرزان ئاۋازى بىلەن مەشرەپ ناخشىلىرىنى ئېيتىپ تۈگەتكەندە، «بۇ سودىگەر ئىنى ئاغىنەم

مەندىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ لاتىپۇرۇشلۇق قىلغىنى يالغانمۇ نېمە؟ ئۇد ساداسى بىلەن ئۇنىڭ ئاۋازى نېمىدېگەن ماسلاشقان. ئەڭ ماھىر مۇغەننىلا مۇقامنى مانا شۇنداق ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنلىيالايدۇ» دەپ ئويلىغان مەھمۇد ئاخۇن ئۇنىڭغا باركاللا ئېيتتى، ئېچ ـ ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى، قويۇق ساقال باسقان چىرايىنى كۈلكە قاپلىدى.

ئامانىنساخان ساتارنىڭ مۇڭلۇق ساداسىغا تەڭكەش قىلغان ياڭراق ناخشىسى بىلەن «راك» مۇقامىنىڭ چۈشۈرگىسىنى تاماملىدى.

— باركاللا، قىزىم! مەھمۇد ئاكا بۇ جاڭگالدا ئوتۇنچىلىق قىلىپلا قالماي، يەنە بىر كۈي ئۇستازى يېتىشتۇرۇپتۇ، بەكمۇ خۇشال بولدۇم. خۇدا مۇرادىڭىزغا يەتكۈزسۇن، — دېدى قىدىرخان چېھرىدىن تەبەسسۇم ياغدۇرۇپ.

— تىلەكلىرى ئىجابەت بولغاي، ئۇستاز، — ئامانىنساخان نازاكەت بىلەن ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ بېشىنى سەل ئەگدى، — مەن تېخى چاڭقىقى قانمىغان غۇنچە، مېھرىبان ئاتامنىڭ جان كۆيدۇرۇپ پەرۋىش قىلغىنىغا لايىق ئېچىلالماي كېلىۋاتىمەن. بۇ ئاخشام ھەربىرلىرىنى بىزار قىلىپ قويدۇممىكىن، دەپ ئەندىشە قىلىپ قالدىم، ئەپۇ قىلىشقايلا.

قىزنىڭ كەمتەرلىك بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى ئابدۇرەشىدخاننىڭ يۈرىكىگە تۇتاشقان ئوتنى ئۇلغايتىۋەتتى. «گۈزەللىك بابىدىلا ئەمەس، پاساھەت بابىدىمۇ تەڭداشسىز ئىكەن. نېمىدېگەن شېرىنسۇخەن، نېمىدېگەن ئەدەپلىك قىز بۇ. مېنى ئۆزىگە ئەجەب مەھلىيا قىلىۋالدىيا ...» ئۇ خىيال ئىلكىدە قىزغا تىكىلگەندە، كۆزلىرى رومالنىڭ دالدىسىدىن نەزەر تاشلىغان ئامانىنساخاننىڭ شەھلا كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. بىرنەچچە سېكۇنتلا داۋام قىلغان بۇ تەلمۈرۈشلەر ئابدۇرەشىدخاننى ئىشق سەۋداسىغا مۇپتىلا قىلدى.

ئامانىنساخانىڭمۇ ۋۇجۇدىغا شېرىن بىر سېزىم تاراپ،

يۈرىكى جىغىلدىدى.

قىدىرخان بۇ ئىككىيلەننىڭ روھىي ھالىتىدىكى ئۆزگىرىشنى بايقاپ، مەھمۇد ئاخۇننىڭ كۆڭلىگە كەلمىسۇن دەپ، ئۇنى سۆزگە تۇتتى:

— ئاكا، پۇخادىن چىقتۇق. ئەمدى بىر پىيالىدىن چاي بولسا، ئوسسۇزلۇقىمىزنى بېسىۋالساق.

— مانا ھازىر، بۇرادىرىم. ساقلاپ قويغان قوغۇنۇمدىن يەنە بىرى بار، پىچىپ بېرەي. بۇنىڭغىمۇ ئوسسۇزلۇقىمىز قانمىسا، قىزىم چاي دەملەپ بەرسۇن.

مەھمۇد ئاخۇن تەمبۇرنى قويۇپ، ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى گەمىدىن بىر قوغۇن ئەكىرىپ، لېگەنگە تىلىملاپ داستىخانغا قويدى. بۇ قوغۇن ئاۋۋالقىسىدىنمۇ شېرىن ئىدى.

— ئەجەب تاتلىقكەنە تىلىمىنى تىللا بېرىپ ئالغۇدەك، — دەدى ئەكرەم تامىقىنى چىكىپ.

— ھازىر تىللا بېرىپمۇ مۇنداق قوغۇننى تاپماق تەس، ئۇكام، — قىدىرخان قوغۇندىن يەنە بىر تىلىم ئالدى، — پەيزاۋاتنىڭ داڭلىق قوغۇنلىرىدىن بولسا كېرەك ـ ھە، مەھمۇد ئاكا؟

— بۇ ئۆزۇم تېرىغان قوغۇن. تۇۋۇقىگە يانتاق، بۇيا كۆمۈپ، زىغىر يېغى قۇيۇپ پەرۋىش قىلغانىدىم.

— ئەجرلىرى بىكار كەتمەپتۇ، ئاكا. مۇنداق تاتلىق قوغۇننى مەنمۇ يەپ باقمىغانىدىم، — دەدى ئابدۇرەشىدخان. گەمىدە مۇزدەك ساقلانغان قوغۇن ئۇنىڭ كۆيۈپ تۇرغان يۈرىكىنى سەگىتەلمىگەنىدى. ئۇ چەكسىز ئىنتىزارلىق ئىلكىدە بايا ئامانىنساخان ئولتۇرغان ياندىكى ئۆينىڭ ئىشىكىگە كۆز سېلىۋىدى، كېشەككە يۆلەپ قويغان ساتارنى كۆردى. «ئامانىنساخان نەگە كەتكەندۇ؟»

ئۇ شۇ ئۆيدە بار ئىدى، تام تۇۋۇقىگە بېرىۋېلىپ ئۇنسىز يىغلاۋاتاتتى. «مەن نېمە بولدۇم ـ ھە؟! ئۇ ئادەم سېھىرگەردەك

مەپتۇن قىلىۋالدىغۇ مېنى. ئۆيىمىزگە كەلمەسمۇ بوپتىكەن، كۆزىنى مەندىن ئۈزمىدى. ئاتام بىلەپ قالارمىكەن دەپ ئولتۇرالماي قالدىم...»

مېھمانلار قوغۇنىنلا يەپ چاي ئىچىشمىدى. ئابدۇرەشىدخانىمنىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن تەمبۇرنى قولىغا ئالغان قىدىرخان ئۆزى ئىجاد قىلغان «ۋىسال» مۇقامىغا چالدى. بۇرۇن ئاڭلاپ باقمىغان مۇزىكا ئامانىنساخاننى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، ئىشىك يېنىغا باشلاپ كەلدى. ئابدۇرەشىدخانىمنىڭ ئاشىقانە كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭ مەپتۇنكار نىگاهى يەنە ئۇچرىشىپ قالدى...

مەھمۇد ئاخۇن قىدىرخان چالغان «ۋىسال» مۇقامىغا مەھلىيا بولۇپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا باش سىلىپ ئولتۇرۇپ كەتتى، تاكى مۇزىكا ئاخىرلاشقۇچە بېشىنى كۆتۈرمىدى. ئۇ قىدىرخان تەمبۇرنى تامغا يۆلەپ قويغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، غۇلىچىنى يايغىنىچە ئۇنى قۇچاقلىدى. ئۇ هاياجىنىنى باسالماي قالغانىدى.

— بۇ بېكىڭ مۇقام ئىكەنغۇ، بۇرادىرىم، كامال تېپىپلا. ماهارەتلىرىگە قايىل بولدۇمكى، ئاجايىپ بىر مۇهەببەت قىسسىسىنى ئاڭلاپ، هاياجىنىمنى باسالماي قالدىم، — هېس - تۇيغۇلىرى دولقۇن ياسىغان مەھمۇد ئاخۇنىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— يەنىلا سىلى مەندىن ئارتۇق ئىكەنلا، دوستۇم. پېقىر ئامانىنساخاندەك تالانت ئىگىسىنى يېتىشتۇرۇپ چىقالىغىنىم يوق. ئۇنىڭ مۇزىكىسىنى يەنە بىر پەدە ئاڭلاپ ئاندىن ئۇخلىساق، — دېدى قىدىرخان ئابدۇرەشىدخانىمنىڭ كۆڭۈل سۆزىنى ئېيتىپ.

— قىزىم، ئۆزۈڭ ئىجاد قىلغان مۇزىكىدىن بىر پەدە چېلىپ بەرگىن، ئاكىلىرىڭنىڭ ئاڭلىغۇسى بار ئىكەن.

ئامانىنساخان ساتارنى قولىغا ئالدى، بىر كامانچىنى تارغا ئاستا سۈركەپ چېلىشقا باشلىدى. بۇ ئۆزى ئىجاد قىلغان

«چۇش» دېگەن مۇزىكا ئىدى.

ئاجايىپ سېھىرلىك بىر ئاۋاز يەر ئاستىدىن ئاڭلىنىۋاتقاندەك، ئابدۇرەشىدخاننى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالدى. ئالمىنىڭ بەرقۇت ياپراقلىرى شىلدىرلاۋاتقاندەك، ئېرىقتىكى بۇلاق سۇيى شىرىلداپ ئېقىۋاتقاندەك، دېرىزىگە تارتىلغان شايى پەردە لەپىلدەپ پىچىرلاۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، ئۇنى شېرىن ئۇيقۇ باستى. نېمىدېگەن يېقىملىق سادا بۇ ! ئابدۇرەشىدخان ئۇچار گىلەمدە پەرۋاز قىلىپ چۇش كۆردى.

ئاماننىساخان كۆز سېلىپ، ھەممەيلەننىڭ ئولتۇرغىنىچە مۇگدەپ قالغىنىنى كۆرۈپ پىسكىدە كۈلدى ـ دە، تۇرۇپ ئاتىسى مەشغۇلات قىلىدىغان ئۆيگە كىرىپ ئۇچ كىشىلىك ئورۇن سالدى. چىقىپ ئاتىسىنىڭ يۈزىنى سىلىۋىدى، چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى.

ـــ دادا، مېھمانلار ئۇخلاپ قالدى، پولۇنى ئەتىگەنلىك ناشتىغا تەييار قىلاي، ـــ دېدى پىچىرلاپ.

ـــ ھۇششەرە، قىزىم. سەن بۇ يېقىملىق مۇزىكاڭ بىلەن مېھمانلىرىمنى ئۇخلىتىپ قويۇپسەن ـ دە. سەنمۇ ھۇجرائاڭغا كىرىپ ئۇخلا، چارچاپ قالدىڭ.

ئاماننىساخان ھۇجرىسىغا كىرىپ يوتقانغا ئورنىپ ياتتى، كۆزى ئىلىنىسلا ئابدۇرەشىدخانىڭ سىيماسى پەيدا بولۇپ تۇزۇك ئۇخلىيالمىدى، ئاخىر تۇرۇپ ھويلىغا چىقتى. كۆكلەم كېچىسى نېمىدېگەن گۈزەل ـ ھە ! نەچچە كۈندىن بېرى قارا بۇلۇتلارغا ئەسىر بولۇپ كېلىۋاتقان ئاسماندا بۇ كېچە سانسىز يۇلتۇزلار چاقناپ تۇراتتى. چولپان يېڭى تۇغقاندى. كۇمۇش ئورغاقتەك كىچىكلەپ قالغان ئايمۇ پەلەك قەرىدە ئۇزمەكتە ئىدى. يېڭى ياپراق چىقارغان ئۇجمە دەرەخلىرى يېنىك ئىرغاڭشىپ شىلدىرلاۋاتاتتى. پېشايۋان بېشىغا ئۇۋا سالغان قارلىغاچلار ۋىچىرلىشىپ، بىر ـ بىرىگە مۇھەببەت ئىزھار قىلاتتى.

مېھمانلار تېخىچە شېرىن ئۇخلاۋاتاتتى. ئاماننىساخان تاھارەت

ئېلىپ، بامدات نامىزىغىچە سەۋزە، گۆشنى قورۇپ بولدى. بايا يۇغۇرۇپ قويغان خېمىرغا ياغ يېدۇرۇپ، قاتلىما يېقىشقا راسلاپ قويدى.

تاكى سۇزۇلەي دېگەندە مېھمانلار تۇرۇشۇپ تاھارەت ئېلىش ئۈچۈن هويلىغا چىقىشتى. يىراقتىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئامانىساخان ئىشىك يوچۇقىدىن قاراپ، ئاشخانىغا كۆز سېلىپ تۇرغان ئابدۇرەشىدخاننى كۆرۈپ، يۈرىكىنى تۇتقان هالدا ئارقىسىغا يېنىپ ئولتۇرۇۋالدى. «بۇ مېھمانلارمۇ كېتمىدۇ، مەن قالىمەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق، نېمىشقا مۇنچە پۇچىلىنىمەن؟» دەپ ئويلاپ، قوپۇپ ئىشىكنى هىم ياپتى. گۈرۈچنى يۇيۇپ قازانغا سالدى، ئوتنى پەسلىتىپ دۇملىدى، نامازنى ئاشخانىدىلا ئوقۇپ ئۇزاق دۇئا قىلدى. ئۇنىڭ نېمىلەرنى دەپ دۇئا قىلغانلىقى خۇداغا ئايان ئىدى.

— بالام، ئاش دەم يېدىمۇ؟ — دېدى ئاشخانىغا كىرگەن مەھمۇد ئاخۇن ئوتى تارتىلغان ئوچاققا قاراپ.

— ئاز قالدى، دادا. مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىپ، داستىخاننى سېلىۋەرسىلە، چاي ئىچكەچ تۇرسۇن.

مەھمۇد ئاخۇن ئاپتۇۋۇا بىلەن چىلاپچىنى ئاچىقىپ كەتتى.

ئامانىساخان چوڭ مىس لېگەنگە پولۇنى دۆۋىلەپ ئۈستى، ئۈستىگە گۆش، بېھى، چامغۇر باستى. كۆتۈرۈپ هويلىغا چىقىشىغا دادىسى كېلىپ ئالدى. ئەتراپقا پولۇنىڭ مەززىلىك پۇرىقى تارقىدى. ئىت ئويغىنىپ، پەس ئاۋازدا قاۋاپ تۇرۇپ كېرىلدى.

ئامانىساخان ئۆزىگە ئۇسقان هېجىردىكى پولۇغا قاراپ ئولتۇرۇپ كەتتى. نېمە ئۈچۈندۇر كۆڭلى يېرىم بولۇپ، يىغلىغۇسى كېلىۋاتاتتى. بىر پارچە چامغۇر، بىر پارچە بېھى يېدى. شۇنداق شېرىن پىشقانىدىكى، ئاغزىغا پولۇدىن بىر كاپام سېلىپ تەستە يۇتتى. غىققىدە بولۇپ، زادى يېگۈسى كەلمىدى. «نېمە بولغاندىمەن؟ هېچنېمىگە رايىم بارمايدۇغۇ، يۈرىكىم

ەنسىز، ئىچىم تىتىلداپ كېتىۋاتىدۇ. نېمە ئىشتۇ بۇ؟ ...»
ئۇنىڭغا ھېچنېمە بولمىغان، پەقەت ئابدۇرەشىدخانغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغان، خالاس. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكۈسى، مۇزلەشكۈسى كېلىپ بىئارام بولۇۋاتاتتى. ئەگەر ئۇ ئاتىسىنىڭ ەربىيەسىدە كىچىكىدىن ئېغىر - بېسىق، تەمكىن مىجەزنى ېتىلدۇرمىگەن بولسا، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىغان بولاتتى. شۇڭا، ېھمانلار ئۇزىغاندىمۇ ئاشخانىدىن چىقمىدى. ئابدۇرەشىدخانىڭ ەر تەرەپكە تىكىلىپ، ئۆزىنى ئىزدىگەنلىكىنىمۇ بىلمىدى.
مەھمۇد ئاخۇن مېھمانلارنى ئۇزىتىپ كىردى.
— ئاماننىساخان !
— خوش، دادا.
— بۇياققا چىققىن، قىزىم.
— مانا ھازىر.
كۆز يېشىنى سۈرتۈۋېتىپ ھويلىغا چىقىقان ئاماننىساخان اتىسىنىڭ كەينىدىن ئايۋانغا كىردى.
— مېھمانلار كەتتىمۇ، دادا؟ — ئاماننىساخانىڭ ئۇنى بوش، ەسرەتلىك ئىدى.
— كەتتى، قىزىم. ئۇلار يەنە كېلىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى ەھمۇد ئاخۇن خۇشال ھالدا.
— ھە، قاچان كەلگۈدەك؟
— پات ئارىدا كېلىمىز، دېدى، قىزىم. لېكىن، بىر ئايدا ېلەمدۇ، بىر يىلدا كېلەمدۇ، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. بۇ يەردە مرمۇنچە نەرسىلەرنى قويۇپ كەتتى، — دېدى مەھمۇد ئاخۇن ىر بوپىنى كۆرسىتىپ.
ئاماننىساخان بوپىنى ئاچتى. بىر توپ كىمخاب، بىر توپ مەمەرقەنت بەقەسمى، ئىككى توپ گۈللۈك يىپەك رەخت، ىككى توپ قارا يوللۇق ھاۋا رەڭ ئەتلەس ئۈست - ئۈستىگە ەستىلەنگەنىدى. بۇ ئادەتتىكى رەختلەر بولماستىن، سۈپىتى ۇقىرى، ئېسىل ماللاردىن ئىدى. قىز دادىسىغا سوئال نەزىرى

بىلەن باقتى.

— قىدىرخان تىجارەت قىلىپ ئوبدان بېيىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇ بۇ جائىگالدا مەندەك قەدىناس دوستىنى ئۇچرىتىپ قالغىنىدىن بەك خۇشال بولغان بولسا كېرەك، بۇ ماللارنى ماڭا ھەدىيە قىلىۋەتتى. ئالمايمەن دېسەم، زادىلا ئۇنىمىدى. «يەنە كېلىشىمنى خالىسىلا قوبۇل قىلغايلا، بۇلار مەن ئۈچۈن ھېچنېمە ئەمەس قوبۇل قىلسىلا، بۇرادىرىم» دەپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئېلىشقا مەجبۇر بولدۇم، قىزىم.

— بۇ قىممەت باھالىق رەختلەر ئىكەن، دادا. ئەجەب بىكارغىلا بېرىۋېتىپتۇ، سىلىمۇ ئويلىمايلا قوبۇل قىپتىلا، — دېدى ئامانىنساخان ئويچان ھالدا.

— ئۇ جاندىن ئەزىز بۇرادىرىم بولمىغان بولسا، ھەرگىز ئالمايتتىم، قىزىم. ئۇنىڭ باشقا نىيىتى يوق.

— ئىلاھىم شۇنداق بولسۇن، دادا.

ئامانىنساخان رەختلەرنى ساندۇققا سېلىپ قويدى مېھمانلارنىڭ يەنە كېلىشىدىن ئۇمىدلەنگەن بولسىمۇ، ئاتىسى دېگەندەك بىر ئايدا كېلەمدۇ، بىر يىلدا كېلەمدۇ، نامەلۇم بولغاچ، ئۇنىڭ كۆڭلى يېرىم بولدى. لېكىن، مېھمانلار بىر ئايدە ئەمەس، ئۇچ كۈن ئۆتۈپ، تۆتىنچى كۈنى چۈشكە يېقىن كەلدى. كەلگەنلەر ئادەتتىكى كىشىلەر بولماستىن، كۈمۈش ئوتۇغاتلىق سەللە ئورىغان، كىمخاب تون كىيگەن سالاپەتلىك ئورد ئەمەلدارلىرى ئىدى. مەھمۇد ئاخۇن ئىشىك ئالدىدا ئۇلارنى كۆرۈپ مەڭدەپ قالدى، قىدىرخان تونۇشلۇق بەرگەندىن كېيىن ھەيران بولغىنىدىن ئېسەنگىرىگەن ھالدا مېھمانلارنى ئۆيگە باشلاپ داستىخان سالدى، ئەندىشىلىك نەزىرى بىلەن باقتى، گەپ قىلالماي قالدى.

— بۇرادىرىم، مەن ئۆزۈمنى قايتىدىن تونۇشتۇراي، پېقىر قىدىرخان سەئىدىيە ئوردىسىنىڭ دىۋانبېگى بولىمەن. بەكشى، — قىدىرخان ئەمىر ئەكرەمنى كۆرسەتتى، — خانلىقنىڭ

ئەمرلەشكىرى ئەكرەم بولمدۇ. بۇ ئىككى يىگىت ياساۋۇل.
مەھمۇد ئاخۇن يەنىلا زۇۋان سۇرمەي ھاڭۋنقىپ تۇردى.
بۇنىڭدىن ئۇنىڭ ۋەھىمىدە قالغانلىقىنى بىلگەن قىدىرخان يەنە كۈلۈمسىرىگىنىچە ئېغىز ئاچتى:
— ئەي، قەدىردان بۇرادىرىم، مېنى ئۆتكەندە تىجارەتچىمەن دېگەنىدى، بۇ قېتىم كېلىپ دىۋانبېگىمەن، دەۋاتمدۇ، زادى بۇ قانداق ئادەم، مۇددىئاسى نېمىدۇ، دەپ ئەجەبلىنىپ قالدىلىغۇ دەيمەن؟ ئۆتكەندە سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، مەن ۋە ئەمىر ئەكرەم ئۇچىمىز تىجارەتچى سىياقىدا ياسىنىپ، خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىنى ئىگىلەش ئۈچۈن يۇرت ئارىلاپ ماڭغانىدۇق، كۆتمىگەندە سىلىنىڭ ئۆيلىرىگە كېلىپ قالدۇق.
— ئاشۇ چاغدا ئاراڭلاردا سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بارمىدى؟ — ئەجەبلەنگەن مەھمۇد ئاخۇن ھاياجانلىنىپ سورىدى.
— بار ئىدى، بۇرادىرىم. ھېلىقى بۇرۇتلۇق، سالاپەتلىك يىگىت ئابدۇرەشىدخان ئىدى. سىلىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىمدىن بېشىم ئاسمانغا يەتكەن بولسىمۇ، ھەمراھلىرىمنىڭ ئەسلىي زاتىنى ئاشكارىلىشىمغا بولمايتتى. ئاشۇ كېچىنى زوق - شوق بىلەن كۈي - غەزەل ياڭرىتىپ ئۆتكۈزدۇق. ئۇ گۈزەل كېچە ھەرگىز ئېسىمدىن چىقمايدۇ! — قىدىرخان سۆزدىن توختاپ، تېخىچە پەگاھتا قول باغلاپ تۇرغان مەھمۇد ئاخۇنىڭ پېشىدىن تارتىپ يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئاكا، سۇلتانىمىز ئابدۇرەشىدخان دىيانەتلىك، ئادىل پادىشاھ. جانابىي ئاللا ئۇنى ئاشۇ كېچە ساھىبجامال قىزلىرىغا شەيدا قىلىپ قويۇپتۇ. بىز بارگاھقا قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاھ چېكىپ ئۇد چالغىنىنى كۆرۈپ، سەۋەبىنى سورىسام، «ماڭا ئىشق بالاسى يېپىشتى» دەپ ئامانىسا خېنىمغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغىنىنى ئېيتتى ۋە مېنىڭ ئەلچى بولۇپ بېرىپ سىلىدىن رازىلىق ئېلىپ كېلىشىمنى ئۆتۈندى.
— قېنى ئېيتسىلا، بۇرادىرىم، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ساز

چېلىشنى بىلەمدۇ؟ ــ ھەيرەت ئىلكىدە سوربدى مەھمۇد ئاخۇن.
ــ سۇلتانمەز ناخشا ـ كۇيگە بەكمۇ ھېرىسمەن، ئۇد، ساتار، تەمبۇر، دۇتارلارنى ۋايىگە يەتكۇزۇپ چالالايدۇ، يەنە شېئىر ـ غەزەلنىمۇ يازبدۇ.
ــ مۇنداق دېسىلە، شۇڭا قىزىمدىن بۇ ھەقتە قىزىقىپ سوئال سوربغانمكەن ـ دە.
ــ توغرا. سۇلتان ئالىيلىرى قىزلىرىنىڭ گۇزەل جامالىغىلا ئەمەس، پاساھەتلىك گەپ ـ سۆزلىرىگە، مۇقامنى ئورۇنلاشتىكى يۇكسەك ماھارىتىگىمۇ مەپتۇن بولغان. مۇشۇ تۇپەيلى بۇ قېتىم ئەسلىي سالاھىيىتىم بىلەن ئەلچى بولۇپ كەلدىم.
مەھمۇد ئاخۇن كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، ئاڭلىغانلىرىم راستمۇ، يالغانمۇ، دېگەن مەنىدە مۆلدۇرلەپ قاربدى:
ــ پېقىرنى مازاق قىلىۋاتمايدىغانلا ـ ھە، دېۋانبېگى؟
ــ زىنھار ئۇنداق ئىش يوق.
ــ كېتىدىغان چېغىڭلاردا پېقىرغا ئېسىل رەختلەرنى ھەدىيە قىلىشىڭلارمۇ مۇددىئاسىز ئەمەس ئىكەن ـ دە؟
ــ ئۇ رەختلەرنى سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەمرى بىلەن سىلىگە قالدۇرغان، ئاكا ئۇنىڭدا غەيرىي مۇددىئا يوق. ئەمما، بۇ نۆۋەت ئەكەلگەن قوي ۋە نەرسە ـ كېرەكلەر مۇددىئاسىز ئەمەس، ئەلۋەتتە.
مەھمۇد ئاخۇن ساقلىنى سىيپاپ قويۇپ، جىمغىنا ئولتۇرۇپ كەتتى.
ــ سۇلتان ئالىيلىرى بىزنى يولغا سالىدىغان چاغدا: «ئاتا بىلەن قىز رازى بولمىسا، ھەرگىز زورلىماڭلار» دەپ تاپىلىغان، ئاكا. ئەگەر قىزلىرىنىڭ لايىقى بولسا ياكى ئۇنى سۇلتانغا ياتلىق قىلىشنى ماقۇل كۆرمىسىلە، خەۋپسىرىمەي گەپنى ئوچۇق ئېيتسىلا. سىلىگە ھەرگىز ئۇۋال قىلىنمايدۇ. پېقىر پەقەت سىلىنىڭ بۇ ھەقتىكى مۇددىئالىرىنى بىلىش ئۈچۈنلا كەلدىم، ــ دېدى قىدىرخان.

— ئاھ، خۇدا ! پادىشاھ، بەگ - غوجاملارنىڭ كۆزىدىن نېرى تۇراي، دەپ بۇ جاڭگالغا كېلىۋالغانىدىم. بۇ خىلۋەت ماكاندا تىنچ - ئامان ياشاش ئىستىكىدە بولۇۋاتقان چېغىمدا سۇلتاننىڭ قىزىمغا كۆزى چۈشۈپ قالغىنى رەھمىتىڭدىنمۇ ياكى قەھرىڭدىنمۇ؟ ھەر نە قىلساڭ، ئۆزۈڭ قىلىسەن. مەن ئالدىڭدا تولىمۇ ئاجىز، رەھىم قىلىشىڭنى تىلەيمەن. نارەسىدە قىزىمنى ئۆزۈڭگە تاپشۇردۇم. ئۇنى بۇ دۇنيادا خار - زەبۇنلۇقتا قويمىغايسەن، رەببىم ! — مەھمۇد ئاخۇننىڭ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈلدى.

— بولدى، سەۋر قىلسىلا، ئاكا. بۇ ئىشقا رازىلىق بەرگىلىرى بولمىسا، بىز كېتەيلى، — ئورنىدىن تۇردى قىدىرخان، — قىزلىرى بىلەن سۆزلىشىپ، جاۋاب بەرگەيلا، تەڭلىكتە قالمىسىلا. قارىغاندا زادى رازىلىق بەرگۈلىرى يوق ئوخشايدۇ. بىز قايتايلى، لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن دوستلۇقمىز ھەرگىز ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ. مەن يەنە كېلىپ تۇرىمەن.

مەھمۇد ئاخۇن قىدىرخاننىڭ ئالدىنى توستى:

— نىيەتلىرىنىڭ دۇرۇس، خالىسلىقى پېقىرغا بەش قولدەك ئايان بولدى. ئۆزلىرى بىلىدىلا، مەن بىر غېرىب ئوتۇنچى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، سۇلتانىنىڭ قىزىمنى سوراپ ئۆزلىرىنى ئەلچىلىككە ئەۋەتكەنلىكى مېنى ھەيرەتتە قالدۇردى. سىلى سەل تەخىر قىلسىلا. مەيلى قانداقلا بولمىسۇن، بۇ ئىشنى ئاۋۋال قىزىمنىڭ سەمىگە سېلىپ، ئاندىن جاۋابىنى بېرەي. مالال كۆرمەي بىردەم ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، بۇرادىرىم.

قىدىرخان ئىچىدە خۇرسەن بولۇپ ئولتۇردى.

مەھمۇد ئاخۇن ئىشكىنى ئېچىپ، ئايۋاندىن چىقىشىغا ئامانىساخان قۇم چۆگۈننى پېشايۋاندا قويۇپ قويۇپ، ئىتتىك ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى.

مەھمۇد ئاخۇن يېڭى دەملەنگەن چاينى مېھمانلارغا ئەكىرىپ بېرىپ، يەنە ھويلىغا چىقتى. كۇن تىكلەشكەنىدى. ئۇجمىگە

باغلاقلىق ئىت قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ غىڭشىدى. ئۇ ئىتقا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ ئاشخانىغا كىردى ۋە كۆك چۆچۈرىسى تۇگۈۋاتقان قىزىدىن سورىدى:

— قىزىم، بۇ مېھمانلارنىڭ كىملىكىنى بىلگەنسەن؟

ئامانىنساخان بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئاتىسىنىڭ غەمكىن چىرايىغا ئەندىشىلىك نەزىرىنى تىكتى.

— بىلمىدىم، دادا. سىلى چىقمىغاندىن كېيىن چاينى ئەكىرىپ بېرەي دەپ ئىشىك تۇۋۇگە كېلىشىمگە قىدىرخان ئاكامنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم.

— سەن بۇنىڭغا نېمە دەيسەن، قىزىم؟

ئامانىنساخان ھۇپپىدە قىزىرىپ، يەرگە قارىۋالدى.

— سەن ئەقىللىك، بىر ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلەيسەن. قىز بالا چوك بولسا، ياتلىق قىلىش ئاتا ـ ئانىنىڭ پەرزى. سەن چوك بولدۇڭ، ئەمدى پەرزنى ئادا قىلمىسام بولمايدۇ. ئابدۇرەشىدخانغا قانداقمۇ ياق دېيەلەيمەن؟ ئۇ ئادىل، دىيانەتلىك پادىشاھ. ئەمما، بىز غېرىب، سەرگەردان، بۇنى چۈشىنىسەن. سېنىڭ جاۋابىڭ — مېنىڭ قارارىم. ئوبدان ئويلىنىپ جاۋاب بەرگىن، قىزىم.

مەھمۇد ئاخۇن يەرگە قارىغىنىچە توغاچتەك قىزىرىپ تۇرغان قىزىدىن جاۋاب كۈتۈپ، ئاشخانىنىڭ گۈللۈك كىگىز سېلىنغان سۇپىسىدا ئولتۇردى.

ئامانىنسا ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن بېشىنى سەلگىنە كۆتۈرۈپ پىچىرلىدى:

— سىلى نېمە دېسىلە، مەن شۇنىڭغا رازى، دادا.

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى: «ياق، ياتلىق بولغۇم يوق، سىلىدىن ئايرىلىشنى خالىمايمەن، دادا» دەپ كەلگەن ئەلچىلەرنى ياندۇرۇۋەتكەن قىزنىڭ بۇ قېتىم: «سىلى نېمە دېسىلە، مەن شۇنىڭغا رازى» دەپ جاۋاب بېرىشى رازىلىق بەرگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى.

مەھمۇد ئاخۇن قىزنىڭ بېشىنى سىلىدى:

— قىزىم، ئەلچىلەر ئوندەك قوي، يەنە بىرمۇنچە نەرسىلەرنى ئەكەپتۇ، ئالمىسام رازىلىق بەرمىگەن بولىمەن، ئالسام كۆڭلۈم غەش بولۇپ قالىدۇ، تەڭقىسلىقتا قالدىم، مېنىڭمۇ سەندىن پەقەت ئايرىلغۇم يوق.

— جېنىم دادا ... — ئامانىنساخاننىڭ مەسۇم كۆزلىرىدە ياش لىغىلدىدى.

— مېھمانلارغا رازىلىق بېرەيمۇ، قىزىم؟ — يەنە بىر قېتىم سورىدى مەھمۇد ئاخۇن.

ئامانىنساخان تېخىمۇ قىزىرىپ، يەرگە قارىۋالدى.

مەھمۇد ئاخۇن بىر قارارغا كەلدى ـ دە، قىدىرخانىنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپتۇرۇش ئۈچۈن ئاشخانىدىن تېز چىقىپ كەتتى.

ئون ئۈچىنچى باب

بۇ ــ تەقدىر

1

شىكاردىن يانغان ئابدۇرەشىدخان ئۈچ كۈن يول يۈرۈپ، ناماز دىگەر ۋاقتىدا يارکەندکە يېتىپ كەلدى. گۈلئېرەم ئوردىسىنىڭ چاربېغىدا چېچەكلەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى. كۆكلەم قىزلىرى تەرەپ ـ تەرەپتە بوستان چاچلىرىنى يەلپۈتۈپ ئۇسسۇل ئوينىشىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كۆزىگە پايتەختلا ئەمەس، پۈتۈن جاھان گۈزەللىشىپ كەتكەندەك كۆرۈندى. ئۆزىمۇ ناھايىتى روھلۇق بولۇپ، كۈندەك ئېچىلغان چېھرىدە شەھەر ئالغان غالىب پادىشاھنىڭ تەبەسسۇمى بار ئىدى. ئۇ بۇ نۆۋەت جەڭ بىلەن شەھەر ئالمىغان بولسىمۇ، ئۆزىنى مەپتۇن ئەيلىگەن، ھۆسن ـ جامالدا، ئەقىل ـ پاراسەتتە تەڭدىشى يوق ساھىبجامالنىڭ قەلب شەھىرىنى پەتىھ قىلغانىدى. مەھمۇد ئاخۇننىڭ قىدىرخانغا: «سەھرادا ئۆسكەن بۇ ناتىۋان قىزىم ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن سۇلتان ئالىيلىرىغا يارىغان بولسا، بۇ قىزىم ۋە مەن ئۈچۈن چەكسىز بەختتۇر. پېقىر سۇلتان ئالىيلىرىغا قېيىنئاتا بولۇش شەرىپىگە ئېرىشكىنىم ئۈچۈن ئاللاغا چەكسىز ھەمدۇسانا ئېيتىمەن» دەپ بەرگەن جاۋابى ئۇنى ناھايىتى خۇشال قىلغانىدى. ئابدۇرەشىدخان ئانىسى، قېيىنئانىسى ۋە خانىشلىرىغا، ۋەزىر ـ ۋۇزرالارغا بۇ مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن تويغا تۇتۇش قىلىش قارارىغا كېلىپ، بۇ ھەقتە قىدىرخان بىلەن يولدا كېلىۋېتىپ

مەسلىھەتلىشۇالغانىدى.

ئابدۇرەشىدخان ئاتتىن چۈشۈپ چارباغقا قەدەم قويۇپ تۇرۇۋۇدى، كاككۇكنىڭ ئاۋازى كەلدى. كاككۇك باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان گۈمبەز، پەشتاقلىق مەقبەرىنىڭ كۈنگۈرىلىك مۇنارىغا قونۇپ سايراۋاتاتتى. ئۇ ئېتىكاپخانىنىڭ ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ سالام بەرگەن شەيخ ۋە مۇلازىملار بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن مۇستەھەپخانىغا كىرىپ ئىستىنجا قىلىپ چىقتى ۋە مەخسۇس ياسالغان سۇپىغا چىقىپ تاھارەت ئېلىپ، ئېتىكاپخانىدا نامازدىگەرنى ئوقۇۋالدى. ياغاچ ئويما پەنجىرىلىك ئىشىكتىن سۈرلۈك گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ، سەئىدخانىنىڭ كۆركەم ياسالغان، يېشىل كاھىشلىق قەبرىسى ئالدىدا تىز چۆكۈپ ئولتۇرۇپ، «سۈرە ياسىن»نى قىرائەت قىلدى.

ئابدۇرەشىدخان قەيەرگە بارسۇن ـ كەلسۇن، دادىسىنىڭ مەقبەرىسىنى يوقلىماي قويمايتتى، بۇ ئۇنىڭغا ئادەت بولۇپ كەتكەنىدى. مۇشۇ تاپتا دۇئا قىلىپ ئولتۇرسىمۇ ئامانىساخانىنىڭ گۈزەل سىيماسى كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيۋاتاتتى. ئابدۇرەشىدخان دۇئادىن پارىغ بولغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇردى، مەقبەرىدىن چىقىپ ساپ ھاۋالىق باغنى بىر ئايلاندى، ئاندىن مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە كەلدى. پەرزەنتلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ يەردە ئىكەن. ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ، ماڭلايلىرىغا سۆيۈپ قويۇپ، ئانىسىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىردى. ئوغلىنىڭ كۆرگەن مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ كۆزىگە ياش، غەمكىن چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى.

— سۇلتان بالام.

— ئانا، مېھرىبان ئانا!

ئابدۇرەشىدخان ئانىسىنى قۇچاقلىدى، ئانىسى دەمدە قىلىپ قويغان ئانار شەربىتىدىن بىر پىيالە ئىچتى، ھال ـ ئەھۋالىنى

سوراپ بىرپەس مۇڭدىشتى. شىكار يادنامىسى دەپ بىر قاما جۇۋنى ئالدىغا قويۇپ، خوشلىشىپ چىقتى. ئارقىدىن چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە باردى. ئېرىنىڭ كەلگىنىنى ئاللىبۇرۇن بىلگەن خانىش نازاكەت، سۇلكەت بىلەن ئالدىغا چىقىپ كۇتۇۋالدى ۋە ئانىسىنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى. چاچلىرى ئۇچتەك ئاقارغان سۇلتان نىگار خېنىم قويماقچى بولۇۋندى، ئاڭغىچە ئابدۇرەشىدخان كېلىپ قېشىدا يۇكۇندى.

— مىدىرلىمىسىلا، بۇزرۇكۋار ئانا. ئوبدان تۇرۇۋاتامدىلا؟

— خۇداغا شۇكۇر، بالام، — سۇلتان نىگار خېنىم يۆتىلىپ كەتتى.

چۇچۇك سۇلتان بېگىم ئون يىللىق كونا گۇلقەنتنى ئەكېلىپ چاي بىلەن بىر قوشۇق يېگۈزۇۋۈندى، ئانىسىنىڭ يۆتىلى توختىدى.

ئابدۇرەشىدخان قېينىئانىسىنىڭ ئالدىغا بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋنى قويدى. دۇئا قىلىپ قويۇشنى سوراپ، چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ خاس ھۇجرىسىغا چىقتى. ئىپارنىڭ خۇشبۇيى گۇپپىدە بۇرنىغا ئۇرۇلدى.

— ئوۋدىن كۆڭۈللىرى كۆتۇرۇلۇپ يانغاندەك تۇرىلىغۇ، شاھىم، بۇلبۇلگويا ئۇچراپ قالدىمۇ يا؟ — چاقچاق قىلدى چۇچۇك سۇلتان بېگىم قارا قاشلىرىنى ئويناتىپ. ئۇ كۆڭۈل قويۇپ ياسانغان، بوي ـ بەستىدىن گۈزەللىك تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئۇ بىر جامغا مەيزاپ قۇيۇپ ئېرىگە تۇتتى.

— شۇنداق، مەلىكەم. بۇ قېتىمقى شىكار ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. ماڭا ئۇچرىغىنى بۇلبۇلگويا ئەمەس، ئابىھايات، — دېدى جامنى قولىغا ئېلىپ. ئۇ شاراب ئىچمىگەن بىلەن، بەزىدە مەيزاپ ئىچىپ قويياتتى.

چۇچۇك سولتان بېگىم قاقاھلاپ كۈلدى.

— مۇبارەكلىگۈدەك ئىش بوپتۇ، سۇلتانىم. دىدارلىرىغا مۇشتاق مەھبۇبلىرىگە ئابىھاياتتىن بىر جام ئالغاچ

كەلگەنلا؟ — دېدى ئۇ بىنەپسە گۈللۈك يېشىل كۆڭلەكنىڭ ئېتەكلىرىنى تىزىغا باستۇرۇپ ئولتۇرۇپ.

— سالىمىنى ئەكەلدىم، مەلىكەم، — ئابدۇرەشىدخانمۇ تەبەسسۇم قىلدى.

— نېمە، سالىمىنى ئەكەلدىم؟ — قاشلىرىنى ئۇچۇرۇپ سوردى خانىش، — ئابىھاياتنى بۇلاق دەپ ئاڭلىۋىدىم. ئۇ بۇلاق گەپ قىلامدىكەن ياكى ئۇنىڭ بويىدا بىرەر پەرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىلىمۇ؟ — ئۇ مازاق قىلغان تەرزدە تەخىمۇ قاتتىق كۈلدى.

— شۇنداق بولدى، بۇ راست، خانىش، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئەستايىدىللىق بىلەن.

— نېمە دېدىلە، شاھىم، راست ئېيتىۋاتامدىلا يا؟ — چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ چىرايى ئۆڭدى.

— راست، مەلىكەم، بۇ شىكار ھەقىقىي جەڭدەك ئۆتتى. ئوۋلانغان ئۇچار قاناتلار، ھايۋانلار شۇنچە نۇرغۇن، بېسىپ ئۆتكەن يۇرتلارمۇ شۇنچە كۆپ بولدى. خۇدايىم بۇ شىكاردا ماڭا ئەقىل - پاراسەتلىك، ناخشا - كۈيگە ماھىر، شائىرە دىلىرەبانىمۇ ئۇچراشتۇردى.

— ماۋۇ ئىشنى ! ئۇ قايسى سۇلتانىنىڭ قىزى ئىكەن؟ — سورىدى چىرايى بۇلۇتتەك تۇتۇلغان چۈچۈك سۇلتان بېگىم.

— ئۇ بىر ئاددىي قىز. ئاتىسى سۇلتانمۇ، بەگمۇ ئەمەس، ئوتۇنچى. لېكىن، شاھ قىزلىرىدا يوق ئىستېدات ئۇنىڭدا بار ئىكەن. ئۇ قىزغا ئاشىق بولۇپ قالدىم، مەلىكەم.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئورنىدىن چاچراپ تۇردى.

— مېنى مۇنچە مازاق قىلمىسىلا، سۇلتان، باياتىن غۇرۇرۇمنى دەپسەندە قىلغانلىرىمۇ يېتەر، — ئۇ يىغلاپ چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، ئابدۇرەشىدخان:

— توختاڭ، مەلىكەم، تېخى گەپ تۈگىمىدى، — دەپ ئالدىنى توستى.

— سۇلتانىم، سىلى زادى نېمە دېمەكچى، گەپلىرىنى ئوچۇق ئېيتسىلا، — چۇچۇك سۇلتان بېگىم كەينىگە ياندى.

— ئولتۇرۇڭ.

ئۇ ئولتۇردى. ئابدۇرەشىدخان قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، دېدى:

— دېگەنلىرىم راست، مەلىكەم. مەن ئاشۇ شائىرە قىزغا ئۆيلىنىش قارارىغا كەلدىم، رازىلىق بېرىڭ.

— بەگ ياكى سۇلتاننىڭ قىزى بولسىغۇ مەيلى دەيتتىم. بىر لولىنىڭ قىزى ئىكەن، قانداقمۇ رازىلىق بېرەلەيمەن. ئىككى خانىش، بىرقانچە چۆرە ئالىيلىرىغا ئازلىق قىلىۋاتامدۇ؟

— مەن دېگەن پادىشاھ ! بىلىپ قويۇڭكى، پادىشاھ - سۇلتانلارغا خوتۇن - چۆرىلەر كۆپلۈك قىلمايدۇ. مېنىڭ خانىش - چۆرىلىرىم ناھايىتى ئاز. رازىلىق بەرسىڭىز، ئالدىمدىكى ئىناۋىتىڭىز، ھۆرمىتىڭىز تېخىمۇ ئاشىدۇ. ئەگەر رازىلىق بەرمىسىڭىز، مەن رەنجىپ قالمەن.

چۇچۇك سۇلتان بېگىم يەرگە قاراپ ئۇندىمەي ئولتۇرۇپ قالدى. بۇ كېچە ئۇنىڭ ھۇجرىسىدا قونماقچى بولغان ئابدۇرەشىدخان قارارىنى ئۆزگەرتىپ، ئەلتىبىرە جۇۋىنى ئېتىكىگە تاشلاپ قويۇپ، نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە چىقتى. كېنىزەكلەر خەۋەر قىلغان بولسا كېرەك، بۇ غۇنچە بوي خانىش گۇللۇك پەردە تارتىلغان ئىشىك ئالدىدا ئابدۇرەشىدخاننى خۇشال كۇتتۇۋالدى.

— مەرھابا، سولتانىم، مەرھابا، شىكاردىن غەلىبە بىلەن قايتقانلا. ئوۋلايدىغان ھايۋانلار كۆپمىكەن؟

— ئولجا كۆپ بولدى، ھايۋانلار ئوۋلاپ تۇگەتكۇسىز ئىكەن. ئۆزىڭىز ئوبدان تۇرغانسىز؟

— مانا مۇشۇنچىلىك تۇردۇم، — نۇرنىسا سۇلتان بېگىم پىرىدە ئايلىنىۋىدى، گۇللۇك يىپەك رەختتىن تىكىلگەن سۇت رەڭ كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرى توز قانىتىدەك يېيىلدى. ئالىيلىرىنى خۇيمۇ سېغىنىدىم. قۇرەيش سۇلتان: «دادام مېنى

شىكارغا ئاچقمىدى» دەپ خۇيلىنىپ، نەچچە كۈنگىچە ئۆيدىن چىقماي يېتىۋالدى.

— بەگنىتكەسى كەلمىدىمۇ؟

— كەلدى. تاشقىرىغا چىققىلى ئۇنىمىۋىدى، ئاخىر بولماي چۈنۇق بىلەن ئىككىنى ئۇرسام، ئاندىن چىقىپ كەتتى.

— ياخشى قىپسىز، ئەزىزىم. بۇ ئوغلۇم تەرسا، بىلەرمەن، ئەدەپلەپ قويغىنىڭىز ئوبدان بوپتۇ، تۈزىلىپ قالىدۇ.

— تولا ۋاقىتتا مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ قېشىدا تۇرىدۇ، كۆرگەنلا؟

— كۆردۇم. بۇ قېتىم شىكارغا ئاچقمىساڭ، قېچىپ كېتىمەن، دەپ تەھدىت سالدى ئۇ بەڭباش.

ئابدۇرەشىدخان قات ـ قات سېلىنغان مەخمەل كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.

— ئالىيلىرىنىڭ كېلىشىنى بىلگەندەك، ئامراق ئاشلىرى كۆك چۆچۈرىسى ئەتكۈزگەنىدىم، زوقلىرى بارمىكىن؟

— زوقۇم بولمامدىغان؟ نەچچە كۈندىن بېرى دالادا گۆشلا يەپ، ئۆي تامىقى سېغىنىپ قالدىم، خانىش. كۆك چۆچۈرىسى يىلدا بىرنەچچە قېتىم نېسىپ بولىدىغان شىپالىق تاماق. قېنى ئەكېلىڭ.

نۇرنىسا سۇلتان بېگىم تاشقىرىغا چىقىپ كېنىزەكلەرگە تاماقنى دەرھال ئەكېلىشنى بۇيرۇۋېتىپ كىرىپ، زەر چۇچىلىق داستىخاننى ئابدۇرەشىدخانىڭ ئالدىغا سالدى.

— شەربەت ئىچەملا، شاھىم؟

— ئانار شەربىتى ئىچكەنمىدىم.

— گىلاس شەربىتى بار، كاشغەردىن مىرزا ئۇبۇلھادىبەگ جانابلىرى ئەۋەتىپتىكەن.

— ئەمىسە بىر جاملا كەلتۇرۈڭ.

نۇرنىسا سۇلتان بېگىم ئويۇقتىكى گۇللۇك ھېجىردىن كۈمۈش جامغا شەربەت قۇيۇپ ئابدۇرەشىدخانغا تۇتتى.

ئاچچىق - چۈچۈك شەربەت ئىچىنى ئىسسىق قاپلاپ كەتكەن ئابدۇرەشىدخاننىڭ تېنىنى ھۇزۇرلاندۇردى.

كېنىزەكلەر ئالتۇن ھەل بېرىلگەن تەخسىگە ئېلىنغان چۆچۈرنى گۈللۈك پەتنۇسقا قويۇپ ئەكىردى. نۇرنىسا سۇلتان بېگىم ئېلىپ ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئالدىغا قويدى. يەنە بىر پەتنۇستىكى كۈمۈش ئىدىشقا ئېلىنغان شورپىنى داستىخانغا قويۇپ:

— مەرھەمەت قىلسىلا، ئالىيلىرى. چۆچۈرنىڭ خېمىرىنى ئۆزۈم يۇغۇرغان، — دېدى.

ئابدۇرەشىدخان كۆك چۆچۈرىسىنى ئىشتەي بىلەن يېدى.

— ئەمدى مىجەزىم تەڭشىلىدىغان بولدى، جانىش. ئەگەر باشقا تاماق ئەتكەن بولسىڭىز، مۇنداق ھۇزۇرلىنىپ يېمەيتتىم، بەك ئوخشاپتۇ، — ئۇ تەخسىدە قالغان بىرنەچچە تال سەۋزە بىلەن چامغۇرنىمۇ يەۋېتىپ، مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۆيىدە يېگەن چۆچۈرنىڭ كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ھەممىسى بىر خىل گۈل پورىكىدەك چىرايلىق تۇگۈلگەن، تەمىمۇ ئۆزگىچە. «ئۇنى شائىرە ئامانىساخان تۇككەن - دە ... بۇ چۆچۈرىمۇ ئاجايىپ مەززىلىك بوپتۇ.»

— ئالىيلىرى، نېمىنى ئويلاپ قالدىلا؟

— سىزگە ئوخشاش مەززىلىك تاماق ئەتكەن چۆلدىكى ھۆر قىزنى ئويلاپ قالدىم.

— چۆلدىكى ھۆر قىزنى؟ — ئەگىم قاشلىرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ئاھۇ كۆزلىرىنىڭ چاناقلىرى كېڭەيگەن نۇرنىسا سۇلتان بېگىم تەئەججۈپ ئىلكىدە سۇلتانغا باقتى.

— ھەئە، چۆلدىكى ھۆر قىزنى. ئۇ تائامنى ياخشى ئېتىپلا قالماي، ساتار، تەمبۇر چېلىپ، مۇقام ناخشىلىرىنىمۇ ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئېيتىدىكەن. يازغان بېيىت - غەزەللىرىمۇ كىشىنى تاڭ قالدۇرىدىكەن. ئۇ قىز مېنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالدى،

خانىش.

— ئالىيلىرى، ئۇ قايسى مەرتىۋىلىك ئائىلىنىڭ قىزى ئىكەن؟ — ھەيران قالغان نۇرنىسا سۇلتان بېگىم سوردى ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن.

— ئۇ بىر ئوتۇنچىنىڭ قىزى، ئانىسى سەككىز يېشىدا قازا قىپتىكەن.

— دادىسى بارمىكەن؟

— ھەئە، ئۇ كىشى مۇغەننى ـ سازەندە ئىكەن، ئەمما ھازىر ئوتۇنچىلىق قىلىۋېتىپتۇ.

— شۇنداق بىر ئائىلىدە ئاشۇنداق بىر قىزنىڭ يېتىشىپ چىقىشى مۇمكىنمۇ، ئالىيلىرى؟

— ئاللانىڭ ھېكمىتى چەكسىزدۇر، خانىش. مەن ئۇ قىزغا شەيدا بولۇپ قالدىم، ئەمرىمگە ئالايمىكىن دەيمەن.

— بۇ ئالىيلىرىنىڭ ئىختىيارىدىكى ئىش، — دېمى سىقىلغاندەك بولۇپ دېدى نۇرنىسا سۇلتان بېگىم.

— سىز بۇنىڭغا رازى بولامسىز؟ — ئاساقچىلاپ سورىدى ئابدۇرەشىدخان.

— نېمىشقا رازى بولماي. ھېلىمۇ سىلى ئىككىلا خانىش بىلەن قانائەت تېپىپ كەلدىلە. ئون خوتۇن ئالسىلىمۇ مەن نېمە دېيەلەيتتىم؟ — نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ قارا كۆزلىرىدىن مونچاق ـ مونچاق ياشلار تۆكۈلدى، — لېكىن، مەن رازى. بىز ئايالىلار ئەرلىرىمىزنىڭ رايىغا باقمىساق بەختلىك بولالمايمىز.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ تېگىدىكى مەنىنى چۈشەندى، قولىدىن تارتىپ يېنىدا ئولتۇرغۇزدى.

— خانىش، توغرا دېدىڭىز. سىزنىڭ بولغۇسى كۈندىشىڭىز بىلەن ئوبدان ئۆتۈشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن، — دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ، — بۇ كېچە يېنىڭىزدا يېتىپ قالىمەن.

2

ئابدۇرەشىدخان ئەتىسى گۈلئىھرەم ئوردىسىدىكى ۋەزىر، ئەمىر، بەگ، سىپاھلارغا شىكار زىياپىتى بەردى. زىياپەت داۋام قىلىۋاتقاندا قىدىرخان مەختۇمە سۇلتان بىگىمنىڭ قەسىرىگە بېرىپ، پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئۆيلىنىش ئارزۇسىنى يەتكۈزدى.

— ئوغلۇم ئاتىسىغا قارىغاندا قانائەتلىك چىقتى. ھازىرغىچە ئىككى خوتۇن بىلەن ئۆتۈپ كەلدى. ئۇنىڭ يەنە ئۆيلەنگۈسى بولسا، مەن قوللايمەن، دېۋانبېگى. ئۇ قايسى ئېسىلزادىنىڭ قىزى ئىكەن؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇ بىر ئوتۇنچىنىڭ قىزى، بۇزرۇكۋارىم. لېكىن، ئۇ شېرىن سۆزلۈك، پەم ـ پاراسەتلىك، ناخشا ـ كۈيگە ماھىر قىز ئىكەن، يەنە ئۇنىڭ شېئىرىيەتتىمۇ تالانتى بار ئىكەن، — دېدى قىدىرخان.

— ئۇ قىز ئوغلۇمغا يارىغانلا بولسا، بالا قىلىۋېلىشقا رازىمەن، — دېدى مەختۇمە سۇلتان بېگىم. ئۇ ئۆزىنىڭ بىر دېھقان قىزى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇمىغاندى.

قىدىرخان ئۇ يەردىن يېنىپ، سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭغا سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئارزۇسىنى يەتكۈزدى.

— شۇنچە كاتتا سۇلتان تۇرۇپ، ئوتۇنچىنىڭ قىزىنى ئەمرىگە ئالسا، ئەل ـ يۇرت نېمە دەر؟ يۈز ـ ئابرۇيى تۆكۈلمەسمۇ؟ باشقا ئەللەرنىڭ شاھ ـ سۇلتانلىرى ئۇنى كۆزگە ئىلارمۇ؟ ۋاي ئىسىت، قىزىم ئۇ لولىنىڭ قىزى بىلەن قانداقمۇ بىر داستىخاندا ئولتۇرار؟ ياق، مەن بۇ ئىشقا رازىلىق بەرمەيمەن. بۇ نېيىتىدىن يانسۇن ! — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم پەريات چېكىپ. ئورنىدىن تۇرۇۋالغان سۇلتان نىگار خېنىم قىزى

يۆلىۋالمىغان بولسا يىقىلىپ چۈشەتتى.
قەدىرخان ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي سۆزلەۋەردى:
— خان ئانا، ھەممە راۋا كۆرمىسىمۇ، ئاللا راۋا كۆرىدۇ. قارا جاڭگالدا ئابدۇرەشىدخانغا ئاشۇ دىلرەبانى ئاللا ئۇچراشتۇردى. بۇ تەقدىر، — پەردە ئارقىسىدا قول باغلاپ تۇرغان قەدىرخان سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ ئولتۇرۇشىنى كۈتۈپ، سۆزىنى توختاتتى. ئۇ ئولتۇرۇپ پەر ياستۇققا يۆلەنگەندىن كېيىن يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — بۇزرۇكۋارىم، بۇ ئىشقا جەزمەن رازىلىق بېرىشلىرى كېرەك. رازىلىق بەرمىسىلە، توي بولماي قالارمۇ؟ ئاللا خالىغان ئىش بارچە مەۋجۇدات قارشىلىق كۆرسەتسىمۇ ۋۇجۇدقا چىقىۋېرىدۇ؛ ئاللا خالىمىغان ئىش ھەممە قوللىسىمۇ ئەسلا ئەمەلگە ئاشمايدۇ. بۇزرۇكۋار ئانا، سىلى بۇرۇنراق رازىلىق بەرسىلە. خانىش ئالىيلىرىنىڭ ھۆرمىتى ئىززىتىنى دەپ بولسىمۇ رازىلىق بەرسىلە.
ياغاق قوللىرىنى ئالدىغا سوزۇپ، نېمىندۇر دېمەكچى بولغان سۇلتان نىگار خېنىم زورۇققىنىدىن تىنىقى ئىچىگە چۈشمەي كۆزلىرىنى ئالايتىپ يېتىپ قالدى.
— ۋاي ئانا، نېمە بولدىلا؟ — دېدى قورقۇپ كەتكەن چۈچۈك سۇلتان بېگىم، — تېۋىپ چاقىرىڭلار!
قەدىرخان ئىلدام بېرىپ ئوردا تېۋىپىنى چاقىرىپ كىردى. تېۋىپ سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، دورا ئىچۈرۈۋۈندى، ئاستا ـ ئاستا تىنىقى ئەسلىگە كەلدى.
چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى.
— بۇ ئىشقا رازىلىق بەرسىلە، ئانا. سۇلتان رەنجىپ قالمىسۇن. يەنىلا چوڭ خانىش بولۇش سۈپىتىم بىلەن ھەرقاچان ئۇ لولىنىڭ قىزىدىن ئۇستۇن تۇرىمەن. مېنى ئويلىسىلا، رازىلىق بەرسىلە، جېنىم ئانا، — دېدى ئۇ.
سۇلتان نىگار خېنىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كەسكىن، تەدبىرلىك ئىكەنلىكىنى ئويلاپ، ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا رازىلىق

بەردى:

— ماقۇل، سۇلتان ئۇ لولىنىڭ قىزىنى نىكاھىغا ئالسۇن. ئەمما، سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ نەۋرىسى بولمىش قىزىمنى رەنجىتىپ قويسا بولمايدۇ. بۇنى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ سەمىگە سېلىپ قويغايلا، دېۋانبېگى.

— ئەلۋەتتە، سەمىگە سېلىپ قويىمەن.

قىدىرخان ئىككى مۆھتەبەر ئاننىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن ۋەزىر، ئەمىرلەرگە ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئابدۇرەشىدخانىڭ ئۆيلەنمەكچى بولۇۋاتقىنىنى بىلدۇردى. دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى بۇ ئىشقا ماقۇللۇق بىلدۇرۇشتى. پەقەت نىزامىدىنبەگلا ئۆيگە ئالاھىدە كەلگەن كۇيۇ ئوغلىغا قارشى پىكىر دە ئىكەنلىكىنى بىلدۇردى:

— ئۆيلىنىش سۇلتاننىڭ ئۆز ئىشى بولسىمۇ، باشقا ئەل شاھلىرىنىڭ نەزىرىنى تارتىدىغان، مەملىكەت پۇقرالىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغايدىغان تەسىر دائىرىسى چوڭ ئىش. سۇلتان ئالىيلىرى ئۆز نەسەبىگە ماس كېلىدىغان شاھ بەگلەرنىڭ قىزىغا ئۆيلەنسە ياكى ئۆز جەمەتى ئىچىدىكى بىرەر قىزغا ئۆيلەنسە ھېچ ئىش بولمايتتى. ئەزەلدىن شاھ - سۇلتانلار شاھ - سۇلتانلار بىلەن قۇدىلىشىپ كەلگەندۇر. بۇ نىزامنى بۇزۇش ئۆز ھۆرمىتىنى يەرگە ئۇرغانلىق بولارمىكىن، ئەمىر دېۋان. سۇلتاننىڭ ئالماقچى بولغىنى تېخى بىر لولىنىڭ سازەندە قىزى ئىكەن. بۇنىڭغا سۇلتاننىڭ جەمەتى قوشۇلمايلا قالماستىن، ئەل - جامائەتمۇ قوشۇلمايدۇ.

قىدىرخان كېيىنكى كۇنلەردە ئۆزىنىڭ سەممىيلىكى، چارە - تەدبىرلىك ئىكەنلىكى، ئوچۇق - يورۇقلۇقى بىلەن بۇ تەكەببۇر قېيىنئاتىسىغا خېلى يېقىنلىشىپ قالغانىدى. كۇيۇ ئوغلىنىڭ ئوردا ئەمەلدارلىرى ئىچىدىكى ئابرۇيىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاپ، ئۇنىڭ ئاز ئۇچرايدىغان ئىقتىدار ئىگىسى ئىكەنلىكىنى تونۇغان نىزامىدىنبەگ بۇرۇنقىدەك ئۆزىنى

ئۇنىڭدىن قاچۇرمايدىغان، كۆپ ئىشلاردا مەسلىھەتلىشىدىغان، ئۆيىگە پات ـ پات قىچقىرىۋالىدىغان، قىزىنىمۇ ئەتىۋارلايدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئەمما، كۆڭلىدىكى غەم پۇتۇنلەي كۆتۈرۈلۈپ كەتمىگەنىدى، شۇڭا قىدىرخانغا نەشتىرىنى يەنە بىر قېتىم سانجىۋالدى. ئۇنىڭ سۆزى هار كەلگەن قىدىرخان تاتىرىپ كەتتى، لېكىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، دېدى:

ــ هۆرمەتلىك قېيىنئاتا، ئاللا هەممە ئادەمنى پادىشاه ياكى ۋەزىر قىلىپلا ياراتمىغان. بىرسىنى ئالىي تەبىقىگە مەنسۇپ قىلسا، بىرسىنى ئوتتۇرا ياكى تۆۋەن تەبىقىگە مەنسۇپ قىلغان. بىرسىنى ئالىم قىلسا، بىرسىنى زالىم قىلغان. بىرسىنى كاسىپ قىلسا، بىرسىنى سازەندە قىلغان. بۇ هەرگىزمۇ هېكمەتسىز ئەمەس. نىكاه غايىب، رىزىق غايىب، ئەجەل غايىب. بۇلارنى ئاللا تەقدىرى ئەزەلدە بېكىتىۋەتكەن، ئۇنى ئۆزگەرتىش هەرقانداق بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ، بۇ ئۆزلىرىگە ئايان. هالبۇكى، سىلى بۇ تويغا قارشىلىق قىلىۋاتىدىلا. قىزنى، قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى پەس كۆرۈۋاتىدىلا. ئاللانىڭ نەزىرىدە هەممە بەندە باراۋەر. «قۇرئان كەرىم»دە پادىشاه پادىشاهنىڭ قىزىغىلا ئۆيلەنسۇن، دېيىلگەن ئەمەس، بۇنى ئويلاپ كۆرسىلە. يەنە شۇنىمۇ ئەسلىرىدىن چىقارماسلىقلىرى كېرەككى، سۇلتان ئالىيلىرى ئۆزلىرىنى ئۆزىگە يېقىن كۆرىدۇ، چوڭ بىلىدۇ؛ دانىشمەن، ئىشلارغا خاتا هۆكۈم قىلمايدۇ، كۆكسى ـ قارنى كەڭ، بىلىملىك ئادەم، دەپ هۆرمەتلىرىنى قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئىشەنچىسى يەرده قويسىلا قانداق بولار؟ ئاللا بەندىلەرنىڭ كۆڭلىگە سالغان مۇهەببەت ئىرادىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ، ئەقىلگە بويسۇنمايدۇ. مۇهەببەت ئۇچۇن نۇرغۇن باشلارنىڭ كېسىلگەنلىكى، مەملىكەتنىڭ خاراب بولغانلىقى، شاهلارنىڭ تەختىدىن، ئاۋامنىڭ بەختىدىن ئايرىلغانلىقى قىسسىلەردىن ئايانغۇ. سۇلتانىمىزنىڭ بۇ توي ئىشىغا باش بولۇپ تۇرۇپ بېرىشلىرى ئەقىلگە ئەڭ مۇۋاپىقتۇر ۋە ئۆزلىرى ئېرىشكەن

مەرتىۋىگە ھەم مۇناسىپتۇر.

بۇ چاغقا قەدەر ھەممىگە مەسلىھەت بېرىپ، باشقىلاردىن مەسلىھەت ئالماي، ئۆزىنى ھەممىدىن دانىشمەن ساناپ كەلگەن ۋەزىر نىزامىددىنبەگ كۈيۈپ ئوغلىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن زۇۋان سۈرمەي ئولتۇرۇپ كەتتى. چىرايلىق ياسالغان چار ساقلىنى سىيپاپ ـ سىيپاپ، لېۋىنى بىرنەچچە قېتىم چىشلىدى، يۈزى قىزىرىپ پوكانىدەك ئىسسىلدى. قىدىرخاننىڭ سۆزلىرىنى تەپەككۇر تارازىسى بىلەن قايتا ـ قايتا ئۆلچەپ كۆرۈپ، ۋەزىرنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن، كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ:

ـــ ئەمىر دىۋان، بايا سىلىنى كۈيۈ ئوغلۇم دەپ قاراپ، ئاغزىمغا كەلگەننى دەپتىمەن، بۇ ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىلا قالسۇن، ـــ دېدى كۈلۈمسىرەپ، ـــ ئويلاپ كۆرسەم، دېگەنلىرى بەرھەق، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ بۇ نىكاھ ئىشىغا سەل قارىسام بولمىغۇدەك. مەن قوشۇلدۇم، پەرمانبەردار ئىكەنلىكىمنى يەتكۈزۈپ قويسىلا.

نىزامىددىنبەگ كۆزلىرىنى قىسىپ قاراپ: «ساڭا مۇشۇنداق جاۋاب كېرەك. قانائەتلەنگەنسەن؟ قالغىنىنى كېيىن كۆرەرمىز» دەپ ئويلاپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

قىدىرخان قېينىئاتىسىنىڭ پىكرىنى بىردىنلا ئۆزگەرتكەنلىكىگە قاراپ: «قاقباش قېرى» دەۋەتتى ئىچىدە.

ياشىنىپ قالغان نىزامىددىنبەگ مەنسەپىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى، سۇلتانىنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىشنى زىنھار خالىمايتتى. ئۇ رازىلىقىنى ئاغزىدىلا بېرىپ، نارازىلىقىنى كۆڭۈل قېتىغا يوشۇرغاندى. بۇنى سەزگەن قىدىرخان ئارتۇقچە گەپ قىلماي ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتى.

ـــ كېلىپ تۇرغايلا، ئەمىر دىۋان.

ـــ ئەلۋەتتە، ئاتا ۋەزىر جانابلىرى.

قىدىرخان كېتىۋېتىپ كۆل بويىغا قارىدى. كىچىكىدە كېلىپ

ساز چالغان ساماۋارخانا شۇ پېتىچە تۇراتتى، پەقەت سۇپىسىدىكى گىلەم يېڭىلانغان، خېرىدارلار ئىلگىرىكىدەك كۆپ ئەمەس ئىدى. كەچكى شەپەق جۇلا تاشلىغان كۆل سۇيى يېنىك چايقىلىپ تۇراتتى. ئۇ ئىختىيارسىز ھېلىقى مەنزەر ئۆيگە باقتى، دېرىزىسى ھەم ئېتىكلىك ئىدى. كۆڭلى گۈزەل ئەسلىمىلەر بىلەن تولغان قىدىرخان بۇ كېچىنى بەخت قۇچقىدا ئۆتكۈزدى. ئەتىگەندە ئابدۇرەشىدخان بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭغا ئىككى ئانىنىڭ، ۋەزىر - ئەمىرلەرنىڭ بۇ توي ئىشىغا قوشۇلغانلىقىنى يەتكۈزدى ۋە ئۇنىڭ ئەمرى بىلەن توي كۈنىنى بېكىتكىلى قازانكۆل جاڭگىلىغا يۈرۈپ كەتتى.

3

ھەممە دەم ئالىدىغان جۈمە كۈنى ئىدى. ئەمدىگىنە ئۇيۇقتىن باش كۆتۈرگەن كۈن نۇرى خانىقانىڭ ئېگىز تېمىدا ئالا - بۇلا سايە ھاسىل قىلغانىدى. تەرەپ - تەرەپتىن توپ - توپى بىلەن كېلىشىۋاتقان مۇرىتلار ئۆزلىرى ئەكەلگەن گۈرۈچ، بۇغداي، ئۇن، ياغ، قوناق، ئارپا قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن قوي، كالا، توخۇ، قىرغاۋۇل، بۆدۈنە، توشقانلارنى داش قازانغا مەسئۇل قۇربان سوپىغا تاپشۇرۇپ، خانىقاغا كىرىپ كېتىشىۋاتاتتى. قۇربان سوپى يەتتە سالىكى بىلەن كىشىلەر ئەكەلگەن نەرسىلەرنى ئۇدۇللۇق يۇيۇپ - تازىلاپ داشقازانغا تاشلايتتى، لېكىن ئۆيدەك يوغان داش قازان زادى تولمايتتى. ئوچاقتا ھارۋىلاپ ئوتۇن گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتاتتى. پاكار، دوغلاق كەلگەن قۇربان سوپى قول - قولىغا تەگمەي قارا تەرگە چۆمۈلگەنىدى، ئىچىدە ھېكمەت ئوقۇپ، ھەمدۇسانا ئېيتاتتى. داش قازان ئېسىلغان ئاشخانا بىلەن خانىقا ئارىسىدا چوڭ سەينا بار ئىدى. مۇشۇ تاپتا خانىقا ئىچى جىمجىت بولۇپ، ئادەم يوقتەكلا ئىدى. ئۆزىنى ئۇنتۇپ قەلبىنى ئاللاغا تاپشۇرغان خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ

بۇزرۇكۇار مۇرىتلىرى بىلەن جىممىدە ئولتۇرۇپ تەپەككۇر دەريياسىغا غەرق بولغانىدى. نامماز بامدادتىن كېيىن داۋام قىلمۇاتقان بۇ جىملىق ئاللانى نەچچە مىڭ قېتىم ياد ئېتىشتىن، ئاللاغا يۇزلىنىشتىن دېرەك بېرەتتى.

بىر چاغدا خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ بۇزرۇكۇار ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇردى. «لائىلاھە ئىللەللا ! لائىلاھە ئىللەللا !» دەپ ئۇنلۇك زىكرى قىلىپ، ھۇ تارتىپ، جەرە سالدى ۋە قوللىرىنى سۇنۇپ بۇ ھېكمەتنى ئوقۇدى:

بۇ ھۆكمىڭلە يارىلىپ پەيدا بولغان جاھاندۇر،
يا رەب، قۇدرەت كامالىڭ قايغا باقساق ئاياندۇر.
ياھۇ يا ئاللا، ساڭا ھەشقاللا،
بىزنى تۇپراقتىن قىلدىڭسەن پەيدا.
ھۇ ئاللا ھۇ، ھۇ ئاللا ھۇ.
.....

سەھەردىن بېرى تۇشمۇتۇشتىن كىرىپ ھەلقىغە قوشۇلغان مۇرىتلار بىلەن توشقان توقسان توققۇز تۇۋرۇكلۇك بۇ كاتتا خانىقا لەرزىگە كەلدى. جەرە سېلىپ تارتقان ھۇنىڭ ھەيۋەت ئاۋازى بىر چاقىرىم يەرگىچە ئاڭلىناتتى. يەتتە يەردىن تۇڭلۇك قويۇلۇپ، ۋاسا جۇپ قىلىپ يېپىلغان تورۇسقا يەردىن ئۆرلىگەن چاڭ ـ توزان قونااتتى. زىكىر ـ ساما ئەۋجىگە چىقىپ، پۇتۇن دۇنيانى ئۇنتۇپ ھوشىنى يوقاتقان بىرقانچە سوپى يىقىلىپ قالدى ۋە ئۇلار تام تۇۋىگە ياتقۇزۇپ قويۇلدى. ئۇلارنىڭ كۆز قاراقلىرى تارتىلىپ، ئاغزىدىن ماغزاپتەك كۆپۇك كەلگەنىدى.

بۇزرۇكۇار «ئاللا !» دەپ ھۇ سېلىپ ئايلانغاندا، مەيدىسىگە چۇشكەن ئۇزۇن ساقىلى ئات يالىدەك يەلپۇنەتتى. ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ھەققە قاراپ يول ئالغانىدى ... دەل شۇ چاغدا خانىقاغا كىرىپ كەلگەن قۇربان سوپى ئۇنىڭغا يانداشتى.

— بۇزرۇكۇارىم، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئانىسى كەپتۇ،

ھەزرەتلىرى بىلەن كۆرۈشمەن دەيدۇ، — دېدى ئۇ پىچىرلاپ. ھەقتىن باشقا ھەممىنى ئۇنتۇغان بۇزرۇكۇارنىڭ قۇلىقىغا مۇشۇ تۇرقىدا قانداقمۇ گەپ كىرسۇن؟ ئۇ ھۇ تارتىپ ئايلىنىۋەردى. قۇربان سوپى سۆزىنى ئۇنلۇك تەكرارلىدى. ئۇ يەنە ئاڭلىمىدى. قۇربان سوپى ئاخىر بۇزرۇكۇارنىڭ مۇرىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن دېدى. بۇزرۇكۇار ئۇنىڭغا ئالىيىپ قارىدى — دە، ئېڭىشىپ سورىدى:

— نېمە دەيسەن؟

— بۇزرۇكۇار ھەزرەتلىرى، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ۋالىدەسى دەرۋازا ئالدىدا ئۆزلىرىنى ساقلاپ قالدى.

خوجا مۇھەممەدىۇسۇپ ھەلقە ئىچىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى. جەندە — كۇلاھىنى تۇزەشتۇرۇپ، قۇربان سوپى بىلەن خانىقادىن سەيناغا قەدەم قويدى. سەينادا جەرە سېلىۋاتقانلارمۇ خېلى بار ئىدى. دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ، ئۇجمە دەرىخىنىڭ تۇۋىدە توختىغان، دەرپەردىسى چۇشۇرۇلگۇك مەپىنىڭ قېشىغا كەلدى.

بىر دېدەك ئايال پەردىنى قايرىدى، يەنە بىر دېدەك ئايال قارا پەرەنجىگە چۇمكىلىپ، پەرياستۇقلارغا يېنىچە يۆلەنگەن سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. ئۇ رۇسلىنىپ ئولتۇردى. مەپىگە يېقىن تۇرغان سۇرلۇك ئادەمگە كۆز سالدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكوم، ھەزرىتىم. مەن سۇلتانىنىڭ قېينىنئانىسى بولىمەن.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئاغىچا ئالىيلىرى. قېنى غېرىب خانىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغايلا.

— رەھمەت، بۇزرۇكۇارىم. مەن تېز قايتمىسام بولمايدۇ، ھەزرەتلىرىگە بىر مۇھىم گەپنى دەپ قويۇش ئۈچۈن كېلىۋىدىم.

— نېمە گەپ ئىدى؟ — بۇزرۇكۇار بېشىنى سەل ئېگىپ، قۇلىقىنى سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ ئاغزىغا يېقىن ئەكەلدى.

— كۇيۇ ئوغلۇم ئابدۇرەشىدخان بىر لولىنىڭ بىھايا سازەندە قىزىغا ئۆيلەنمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭغا ئۆيلەنسە، ئابرۇيى

تۆكۈلۈپلا قالماستىن، ئىمانىدىنمۇ ئاجراپ كېتىدۇ، پىر ـ ئۇستاز. ئۇنى بۇ نىيىتىدىن ئۆزلىرىلا ياندۇرۇپ، توغرا يولغا سالالايلا. شۇڭا، بىتاپلىقىمغا قارىماي ئالدىلىرىغا ئۆزۈم كەلدىم.

ـــ ئاللانىڭ مەدىتى بىلەن سۇلتان ئالىيلىرىنى بۇ نىيىتىدىن ياندۇرسام ئەجەب ئەمەس، ئاغىچا ئالىيلىرى. ھازىرلا ئۇنىڭ ئالدىغا باراي.

ـــ پىرىم، بۇ ئازغىنا كۆڭلۈمنى قوبۇل قىلغايلا، ـــ سۇلتان نىگار خېنىم تاۋار خالتىنى ئىككى قوللاپ ئۇزارتتى، ئىچىدە يىگىرمە تىللا بار ئىدى.

ـــ جوۋاپلا، ئاغىچا ئالىيلىرى، پېقىرنىڭ تىللاغا ھاجىتىم يوق. ئەگەر خەير ـ ساخاۋەت قىلماقچى بولسىلا، خانىقايىمىزغا ئاشلىق، ياغ، گۆش ئەۋەتىپ بەرگەيلا. ئۇلارغا سوپى، مۇرتلار ئېغىز تەگسە، تىلەكلىرى يەردە قالمىغاي، ـــ بۇزرۇكۋار كەينىگە بىر قەدەم يانىدى، ـــ بۇ ئۆتۈنۈشلىرىنى رەت قىلغىنىم ئەمەس، سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، نىيىتىدىن يانىدۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆرىمەن. خاتىرجەم بولسىلا، ئاغىچا ئالىيلىرى.

مەپىنىڭ دەرپەردىسى چۈشۈرۈلدى.

ـــ ئەلەمدانكۆل مەھەللىسىگە، ـــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم خالتىنى كىمخاب نىمچىسىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا سېلىپ.

سەئىدخان ۋاقتىدىن باشلاپ ھەرەم مەپىسىنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان ھەيدەر ئاخۇن سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ ئۆزىدىن سىرتقا چىققانلىقىنى ھېچكىمگە دېمەسلىك توغرۇلۇق ۋەدە ئالغانلىقىنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولۇپ، قولىدىن قاس چىقىرىپ قامچىنى شىلتىدى.

ئىككى ئات قوشۇلغان كۆركەم مەپە شامالدەك تېز يۈرۈپ كەتتى. پاكىز سۈپۈرۈلگەن بىرنەچچە چوڭ ـ كىچىك كوچىدىن ئۆتۈپ، كەڭرەك، ئىككى قاسنىقىدا دەل ـ دەرەخلەر ئىرغاڭشىپ

تۇرغان بىر يولغا كىردى.

ھەيدەر ئاخۇن مەپىنىڭ دەر پەردىسىنى بوشقىنا قايرىپ:

— ئەلەمدانكۆل مەھەللىسىگە كەلدۇق، — دېدى.

— شەيخۇلئىسلام ئابدۇللا دامۇللامنىڭ ئۆيىگە بارايلى، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم چۈمبىلىنى قايرىپ.

ھەيدەر ئاخۇن «بىلدىم» دېگەن مەنىدە بېشىنى ئېگىپ قويۇپ، ئاتلارنى ئاستا ماڭدۇردى. كوچىدا «ۋاللەي» ئويۇنى ئويناۋاتقان بالىلاردىن شەيخۇلئىسلامنىڭ ئۆيىنى سوراپ بىلىۋېلىپ، ئىككى قاناتلىق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

— ھەيدەر ئاخۇن، ئىشىكنى قاقسىلا.

— خوپ، بۇزرۇكۋارىم، — ھەيدەر ئاخۇن مىس ھالقىنى جاراڭشىتىپ قاقتى. بىر ئايال ئىشىكنى ئاچتى.

— شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى بارمىكىن؟ — سورىدى ھەيدەر ئاخۇن.

— بار. نېمە ئىشلىرى بار ئىدى؟ — سورىدى ئايال.

— ئوردىدىن ئادەم كەپتىكەن، دەپ چاقىرىپ قويسىلا.

— ماقۇل.

ئۇزاق ئۆتمەي پەشلىرى يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان مەللە تونىنى يېپىنچاقلىۋالغان ئابدۇللا دامۇللا چىقتى. ئوردا مەپىسىنى كۆرۈپ، كۆتمەك قارا قاشلىرى لىكىلداپ كەتتى. تونىنىڭ يەڭلىرىنى سېپىپ، سەرپۇش تۇمىقىنى باستۇرۇپ كىيىۋالدى.

مەپىنىڭ دەرپەردىسى قايرىلدى. دامۇللا قاپقارا پەرەنجىگە ئورىنىپ ئولتۇرغان سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ كىملىكىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

— ئەسسالام، شەيخۇلئىسلام. مەن سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ قېينىنئانىسى. ئۆزلىرىنى مالال قىلىدىغان بولدۇم. كەچۈرگەيلا، تەخسىر.

— ئۇنداق بولامىدىغان، ئاغىچا ئالىيلىرى. خىزمەتلىرىگە تەييارمەن، ئۆيگە مەرھەمەت قىلغايلا.

— رەھمەت، دەرھال قايتمىسام بولمايدۇ. ئۆزلىرىنى مۇھىم بىر ئىشتىن خەۋەردار قىلىپ قويغىلى كەلدىم.

— ئۆزلىرىنى شۇنچە جۇۋاتقۇدەك نېمە ئىش ئىكەن ئۇ؟

— كۆيۈ ئوغلۇمنىڭ توي ئىشى. ئابدۇرەشىدخان بىر لولىنىڭ سازەندە قىزىغا ئۆيلەنمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ سازەندە چۆرىنى ئەمرىگە ئالغىنىمۇ يېتەتتى. سۇلتاننىي بۇ ئىشتىن توسۇش كېرەك، ھەزرىتىم.

ئابدۇللا دامۇللا بوم ساقىلىنى سىيپىغىنىچە، دېدى:

— شەرئىەتتە ئەر كىشىگە تۆت خوتۇن جايىز بولىدۇغۇ.

— ئۇ قىزنىڭ نەسەبى سۇلتانىنىڭ نەسەبىگە توغرا كەلمەيدۇ، ئۇ بىر نامرات ئوتۇنچىنىڭ قىزى. ئەگەر ئابدۇرەشىدخان ئۇنى ئەمرىگە ئالسا، ھەرەم ئەيش ـ ئىشرەت ماكانىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇنىڭدىن پەرزەنت كۆرسە، نەسەبسىز بۇلغىنىپ كېتىدۇ. ئالىيلىرىنى بۇ تويدىن سىلى توسۇپ قالالايدىلا، تەخسىر. ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ قويسىلا.

— ئەلۋەتتە، ئاغىچا ئالىيلىرى، مەن سۇلتان ئالىيلىرىغا نەسىھەت قىلاي.

ئۇ ئەمىر دىۋان قىدىرخان بىلەن سۆزلىشىپ، بۇ تويغا رازىلىق بەرگەنلىكىنى ئېيتمىدى.

سۇلتان نىگار خېنىم ئۇنىڭغا ئىككى خالتىنى سۇندى، قوشقاندا قىرىق تىللا بار ئىدى.

— شەيخۇلئىسلام، بۇ ئازغىنا كۆڭلۈمنى قوبۇل قىلغايلا.

ئابدۇللا دامۇللام بۇ سوۋغاتنى ئالمىدى.

— خالىس خىزمەتنىڭ ئۆزى بايلىق، ئاغىچا ئالىيلىرى. پېقىر ھەدىيەگە موھتاج ئەمەس، يېتىم ـ يېسىرلارغا ئىنئام قىلغايلا.

سۇلتان نىگار خېنىم ئاچچىقلىنىپ، خالتىنى سىقىملاپ بېشىنى ياستۇقا قويدى.

— تەخسىر، مېنىڭ بۇ يەرگە كەلگىنىمنى ئوردىدىكىلەر ئەسلا بىلمىگەي.
— خۇدادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ، ئەلۋەتتە.
سۇلتان نىگار خانىم شەيخۇلئىسلامنى ئىشىكى ئالدىدا قالدۇرۇپ، يۇرۇپ كەتتى.
— ئوردىكۆلگە ھەيدەڭ.
ھەيدەر ئاخۇن چۇلۋۇرنى تارتىپ، ئاتلارنىڭ بېشىنى ئوڭ يانغا بۇرىدى.
— ئوردىكۆل مەھەللىسىگە كەلدۇق، — دېدى ئۇ سۇيىي جىمىرلاپ تۇرغان كۆلگە نەزەر سېلىپ.
— مەپىنى ۋەزىر نىزامىدىنبەگنىڭ ئۆيى ئالدىدا توختىتىڭ.
ھەيدەر ئاخۇن كۆلدىن ئەللىك قەدەم نېرىغا جايلاشقان چايخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، غوجايىندىن ۋەزىرنىڭ ئۆيىنى سورىدى.
— ئەنە ئاۋۇ ئۆي شۇ، — دېدى ياشىنىپ قالغان غوجايىن سىرلانغان تۇچ ھالقىلىق ئىشىكنى كۆرسىتىپ.
ھەيدەر ئاخۇن مەپىنى ۋەزىرنىڭ ئۆيىگە يېقىن ئاپىرىپ، ئىشىكنىڭ ھالقىسىنى ئۇردى.
ساقاللىرى ئاقارغان، ئاقساپ قالغان بىر ئادەم ئىشىكنى ئاچتى.
— ۋەزىر ئەزەم ئۆيدە بارمۇ؟
— بار.
— ئوردىدىن ئادەم كەپتىكەن، دەپ چاقىرىپ قويسىلا.
— ماقۇل، — بوۋاي كىرىپ كەتتى.
ۋەزىر چىقىشى بىلەن تەڭ مەپىنىڭ دەرپەردىسى قايرىلدى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋەزىر ئەزەم.
سۇلتان نىگار خانىمغا كۆزى چۈشكەن نىزامىدىنبەگ ھەيران بولغان ھالدا ئېگىلىپ سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئاغىچا ئالىيلىرى. ئۆيگە قەدەم تەشرىپ قىلغايلا.

— رەھمەت، بۇ يەردە ئۇزاق تۇرالمايمەن، سىلىنى بىر ئىشتىن ۋاقىپلاندۇرۇپ قويماي، دەپ كەلدىم.

بۇ گەپتىن ئالاقزەدە بولغان نىزامىدىنبەگ ئالدىراپ سورىدى:

— بۇزرۇكۇارنى شۇنچە قەدەم رەنجى قىلدۇرغان نەمە ئىش ئىكەن ئۇ؟

— كۈيۈ ئوغلۇم ئابدۇرەشىدخاننىڭ توي ئىشى.

— ھە، قازانكۆل جاڭگىلىدىكى ئوتۇنچىنىڭ قىزىغا ئۆيلەنمەكچى بولغىنى توغرۇلۇقمۇ؟ — دېدى يۇرىكى ئورنىغا چۈشكەن نىزامىدىنبەگ.

— شۇنداق، ئاتا ۋەزىر. بۇ ئىشتىن خەۋەرلىرى بار ئىكەن - ده. بۇ تويىنى قەتئىي قىلماسلىق توغرىسىدا ئابدۇرەشىدخانغا نەسىھەت قىلىشلىرىنى ئۆتۈنۈپ كەلدىم. ئۇنى بۇ نىيىتىدىن سىلىلا ياندۇرالايدىلا.

نىزامىدىنبەگنىڭ چىرايىدا چۈشىنىكسىز بىر تەبەسسۇم لاپپىدە پەيدا بولۇپ، يەنە ئۆچتى.

— ئاغىچا ئالىيلىرى، مەن بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەي. مەنمۇ سۇلتانىمنىڭ ئۆزىگە زادى مۇناسىپ كەلمەيدىغان بىر لولىنىڭ قىزى بىلەن توي قىلىشىغا قوشۇلمايمەن. ئالدىنقى كۈنى قەدىرخان مەن بىلەن سۆزلەشكەندە، ئۇنىڭغا سىرىمنى بەرمىدىم.

— كۈيۈ ئوغلۇم بىلەن ئۆزلىرى سۆزلىشىپ كۆردىلىمۇ؟

— ياق.

— بۇگۈنلا سۆزلىشىپ، سۇلتانىمنىڭ تومۇرىنى بىر تۇتۇپ باقسىلا، ئاتا ۋەزىر.

— ماقۇل، ئالىيلىرى. جۇمەدىن يېنىپلا كۆرۈشەي، — نىزامىدىنبەگ ئاق بۆك كىيىۋالغان بېشىنى ئەگدى.

— بۇ ھەدىيەمنى قوبۇل قىلغايلا، — سۇلتان نىگار خېنىم

ئاتا ۋەزىرگە ئۇچ تاۋار خالتىنى چاڭگاللاپ ئۇزارتتى، ھەربىر خالتىدا يىگىرمىدىن تىللا بار ئىدى.

ــ رەھمەت، ئاغىچا ئالىيىلىرى. بۇ سوۋغاتلىرىنى قوبۇل قىلالمايمەن، غېرىب ـ مىسكىنلەرگە سەدىقە قىلىۋەتسىلە. تاپشۇرۇقلىرىنى خالىسانە ئورۇنلاش ئۆز بۇرچۇمدۇر.

ــ خەيرىيەت، ياخشى كۆڭلۈمنى قوبۇل قىلمىغانلىرى بىلەن ئىلتىماسىمنى قوبۇل قىلدىلا. خىزمەتلىرىنى ئۇنتۇپ قالمايمەن، ئاتا ۋەزىر. خەير، ئامان بولغايلا، ــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم ئەپسۇسلانغان ھالدا.

ــ خەير، ئامان بولغايلا.

ھەيدەر ئاخۇن ئاتلارغا قامچا ئۇردى.

ــ دارىلقازا مەھەللىسىگە ھەيدەك.

ــ باش ئۇستىگە، ئاغىچا ئالىيىلىرى.

مەپە ئىتتىك ئۇزاپ كەتتى. رەستە ـ گۈزەرلەردىن ئۆتۈپ خېلى ئۇزاق ماڭغاندىن كېيىن سۇۋادان تېرەكلەر سايە سالغان كوچىغا كىردى.

ــ دارىلقازا مەھەللىسىگە كەلدۇق، ــ دېدى ھەيدەر ئاخۇن ئاتلارنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ.

ــ خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ خانىقاسى ئالدىدا توختىتىڭ.

ــ ماقۇل، ئاغىچا ئالىيىلىرى.

ھەيدەر ئاخۇن مەپىنى ئاستا ماڭدۇرۇپ بىر كىشىدىن خانىقانىڭ قەيەردە ئىكەنلىكىنى سورىماقچى بولۇۋىدى، قۇلىقىغا ھۇ تارتىپ ئوقۇغان ھېكمەت ئاڭلاندى. ئاۋاز سول يانداىن كېلىۋاتاتتى. ھەيدەر ئاخۇن مەپىنى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە ھەيدىدى، داغدام ئېچىۋېتىلگەن چوڭ دەرۋازا ئىچىدىن «لائىلاھە ئىللەللا ! لائىلاھە ئىللەللا ! ياھۇ يائاللا !» دېگەن ئاۋاز ئۇنلۇك ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مەپىنى تام تۇۋىدە توختاتقان ھەيدەر ئاخۇن خانىقا ئىچىگە كىرىپ، دۇمچەك، سېرىق ساقال بىر سوپىنى

باشلاپ چىقتى.

— بىز ئوردىدىن كەلدۇق، خوجا پەيزۇللا ئىشاننى چاقىرىپ قويسىلا، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم پەردىنى قايرىپ.

سوپى دوئۇغاقلاپ مېڭىپ خانىقاغا كىرىپ كەتتى. ئۇزاق ئۆتمەي خانىقادىن، قارا ساقاللىق، قارا جەندە ـ كۇلا كىيگەن، قامەتلىك بىر ئادەم چىقىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، پىر ـ ھەزرىتىم، — سالام بەردى سۇلتان نىگار خېنىم، — مەن سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ قېينىنئانىسى بولىمەن.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئاغىچا ئالىيلىرى، قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي. غېرىب كۆلبەمگە مەرھەمەت قىلغايلا.

— رەھمەت، پىر ـ ھەزرىتىم، ھازىر كەتمىسەم بولمايدۇ. ئۆزلىرىنى بىر بولمىغۇر ئىشتىن ۋاقىپلاندۇرۇپ قويياي، دەپ كېلىۋىدىم.

— ئۇ قانداق بولمىغۇر ئىش ئىكەن، ئاغىچا ئالىيلىرى؟

سۇلتان نىگار خېنىم يىغلامسىراپ دېدى:

— ھەزرىتىم، كۈيۈ ئوغلۇم ئابدۇرەشىدخان ھەرەمدىكى سازەندە چۆرىلەرنى ئاز دەپ، يەنە بىر سازەندە قىزغا ئۆيلەنمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئەگەر شۇنداق بولسا، خەلقىمىز ئالدىدا نومۇسقا قالىمىز. بۇنى توسۇپ قالغان بولسىلا.

— ئىنشائاللا، ئاغىچا ئالىيلىرى. مەن ئاللادىن ئىزنى ئېلىپ ئوردىغا بارىمەن. ئەگەر سۇلتان ئالىيلىرى گېپىمگە كىرمىسە، ئاۋۋال ئۇنىڭ قەلبىدىكى ناپاكلىقنى يۇيۇپ، ئاندىن ئوردىنى كۆيدۇرۇپ كۇل قىلىۋېتىمەن.

سۇلتان نىگار خېنىم نىجاتكارىنى تاپقاندەك بولۇپ، تەبەسسۇم قىلدى، ئۇزۇلگەن ئۇمىدى يەنە ئۇلانغاندەك بولدى.

— ھەزرىتىم، سۇلتاننى پەقەت ئۆزلىرى گەپكە

كىرگۈزەلەيدىلا، شۇڭا ئالدىلىرىغا ئۆزۈم كەلدىم. بۇ ھەدىيەمنى قوبۇل قىلغايلا، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم ئۇچ خالتىدىكى تىللانى كۆز مونچاق قويۇلغان بىر خالتىغا تۆكۈپ. تىللانى كۆرۈپ پەيزۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرى ئويناپ كەتتى ۋە قولىنى ئۇزارتىپ خالتىنى ئالدى.

— بۇگۈنلا بېرىپ، سۇلتاننى گەپكە كىرگۈزىمەن، — دېدى ئۇ ھېجىيىپ.

سۇلتان نىگار خېنىم ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتى.

ھەيدەر ئاخۇن مەپىنى ئايلاندۇرۇپ، قامچىدىن قاس چىقاردى.

4

سۇبھى دەم، ئۇپۇق قىزارغان، ئاسمان گەردىشىدە ھال رەڭ يېرىم چەمبەر ھاسىل بولۇپ، خانىقا ئالدىدىكى ئىرغاڭشىپ تۇرغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ زۇمرەت ياپراقلىرىغا جۇلا تاشلىغانىدى. خوجا پەيزۇللا ئىشان بامدات نامىزىدىن يېنىپ خانىقا ھاجەتخانىسىغا كىرىپ چىقتى. بالىچاقلىرى بىلەن تۇرۇۋاتقان ئېتىكاپخانىنىڭ تال باراڭلىق سۇپىسىغا كىچىك خوتۇنى قويۇپ قويغان ئاپتۇۋىدىكى سۇ بىلەن تاھارەت يەڭگۈشلىدى. جەندىنىڭ ئىچىدىن باغلۇالغان بەلبېغىغا ئېسىقلىق مىسۋاك بىلەن چىشلىرىنى يۇدى. ئارقىدىن قوللىرىنى يايغان ھالدا كېرىلدى.

خانىقا سەيناسىغا مۇرتلار ھەيدەپ ئەكىرگەن ئوتۇن ئارتىقلىق ئون بەشتەك ئېشەك بەس - بەس بىلەن ھاڭراپ، ئۇنىڭ كەيپىنى ئۇچۇردى.

— ھۇ، ھارام تاماقلار ! — دېدى ئۇ ئۆيگە قەدەم قويۇپ.

— ھەزرىتىم، ئەتىگەندە كىمنى تىللاۋاتىدىلا؟ — دەپ سورىدى سائادەتخان لۆڭگىنى سۇنۇپ.

— ھېچكىمنى.
— كېچىچە جەرە سېلىپ ئۇخلىمىدىلا، بىردەم يېتىۋالسىلا.
— ياق، ئاغىچا، سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئوردىسىغا بارىمەن. ياتسامۇ ئۇخلىيالمايمەن. پېقىرەك پىر ـ ھەزرەتنىڭ كۆزى يۇمۇلغان بىلەن دىلى دائىم ئويغاق تۇرىدۇ.
— شۇنداق، تەخسىرىم. گاھىدا ئۇخلاپ ياتقان چاغلىرىدا ئۇستىلىرىگە چىقىپ ئېغىنىسىمۇ تۇيمايدىلا، دىللىرى بەك ئويغاق سىلىنىڭ، — دېدى سائادەتخان مەسخىرىلىك ئاھاڭدا.
— بەس ! دەرھال ناشتىلىق ئەكەل، ئالدىراپ تۇرىمەن، — دېدى خوجا پەيزۇللا ئىشان سەللە، كۇلاھىنى ئېلىپ خوتۇنىغا بېرىپ، — يېڭى جەندە، كۇلاھىمنى ئاچىقىپ قويغىن.
— تۇنۇگۇن جۇمەدىن كېيىن ئوردىغا بارغان ئىدىلىغۇ، يەنە بارامدىلا؟ — سائادەتخان غەمزە قىلىپ، ئېرىنىڭ جەندىسىنى سالدۇردى.
— تۇنۇگۇن سۇلتان ئالىيلىرى ئوردىدا يوق ئىكەن، مەيدانى ئادالەتتە خەلقنىڭ دەرد ـ ھالىنى ئاڭلاۋېتىپتىكەن، بىردەم ساقلاپ تۇرۇپ، كۆرۈشەلمەي قايتىپ كەلگەنىدىم. بۇگۇن كۆرۈشمىسەم زادى بولمايدۇ.
— نېمىشقا، تەخسىرىم؟
— بۇنى سوراپ نېمە قىلىسەن، بەڭباش؟ دەرھال مەن دېگەن ئىشنى قىل.
سائادەتخان پىسىڭكىدە كۈلۈپ قويۇپ، ئاشخانىغا چىقىپ چاي، قاتلىما نان، قايماق ئەكىردى.
پەيزۇللا ئىشان قورسىقىنى ئوبدان توقلىۋالدى.
— ئەمدى ساقلىمىنى تاراپ قويغىن، ئاپپىقىم.
سائادەتخان تەشتەك ئەكىرىپ، ئىككى پۇتىنى كېرىپ ئولتۇرغان ئىشانىڭ ئالدىغا قويدى. ئاپتۇۋدىكى سۇنى قۇيۇپ چىگىشلىشىپ كەتكەن ساقلىنى ھۆللىدى.

— ئەجەب توپا - چاك بەسەپ كېتەپتۇغۇ. سەكرەۋېرەپ، ساقاللىرىنىڭ قىرقىمىغان قوينىڭ يۈڭىدەك بولۇپ كەتكىنىنى بىلمەي قاپلا - ھە، تەخسىرىم؟

— تولا بىمەنە گەپ قىلما، سەكرەش ئۆزلۈكۈمدىن بولغان ئىش ئەمەس.

سائادەتخان قوي كۆزلىرىنى ئوينىتىپ قويدى. ئۇ پەيزۇللا ئىشانىنىڭ تۆتىنچى خوتۇنى ئىدى. پەيزۇللا ئىشان ئازغانباغ كەنتىگە بارغاندا بىر دېھقان مۇرتى ئۆزىنىڭ چىرايلىق قىزى سائادەتخانىنى ئۇنىڭغا تۇتۇپ دۇئا ئالغانىدى. پەيزۇللا ئىشان ئۇنىڭغا نىكاھلانغاندىن بېرى كۈندىن - كۈنگە روھلىنىپ كېتىۋاتاتتى، ياش خوتۇننى سېغىنىپلا تۇراتتى، ئامال بار ئۇنى كۆز ئالدىدىن نېرى قىلمايتتى. قالغان ئۈچ خوتۇنى قۇشناچىم بولۇپ، دائىم ئايالار جامائىتى بىلەن زىكىر - سۆھبەت قىلاتتى. پەيزۇللا ئىشان ئۇلارنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك، خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمايتتى. سائادەتخان بىبىنى «ئاپىپىقىم، تومۇچۇقۇم» دەپ ئەركىلىتىپ كۆڭلىنى خۇش قىلاتتى. سائادەتخان كىچىك بولغىنى بىلەن ھەييار، شەرەنداز ئىدى. ئۇ ئىشانىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇپ، مەيلىنى ئۆزىگە قارىتىۋالغان، بۇنىڭ بىلەن قالغان خوتۇنلىرى پەيزۇللا ئىشانىنىڭ تاپا - تەنىلىرىدىنلا ئەمەس، دەررە، قامچىسىدىنمۇ قۇتۇلۇپ قالغانىدى.

شۇ تاپتا قارا يوللۇق ئەتلەستىن كۆڭلەك، كەڭ پۇچاقلىق شايى تامبال كىيگەن سائادەتخان ئىشانىنىڭ تىزىدا ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ساقىلىغا تارىغاق سالدى.

— ئاستىراق تارا، بەتبەخت، يۇلۇۋەتتىڭ، — ئىشان ئۇنىڭ يۇمران قوللىرىنى تۇتۇۋالدى، — ھەربىر تال ساقلىمدا بىردىن پەرىشتە بار، ئاۋايلاپ تارىغىن.

— چىگىشلىشىپ كېتىپتۇ، تەخسىرىم. چىداپ ئولتۇرسىلا، بىرەمدە تاراپ بولىمەن.

ـــ بولە، ئاپپىقسم.
سائادەتخان بىبى تاراپ بولدى. ئۇنىڭ قورسىقىغا چۈشكەن ساقىلى تال ـ تال بولۇپ يېيىلدى.
ئەمدى جەندىنى كىيدۈرۈپ قويغىن.
ـــ ماقۇل، تەخسىرىم.
سائادەتخان ئۇنىڭغا جەندىنى كىيدۈرۈپ، سەللە ئورالغان ئۇچلۇق كۆلاھىنى قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى.
ـــ خۇدايىمغا ئامانەت، تەخسىرىم، هايال قالمىغايلا.
ـــ سېنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، قوزام.
پەيزۇللا ئىشان كۆلاھىنى كىيىپ خانىقاغا چىقتى. تەسبىھ سىيرىپ ئولتۇرغان ئون ئىككى سوپىنى ئېلىپ، هۇ تارتىپ جەرە سالغىنچە يولغا چۈشتى.

هەقىقەت يوق ئالەمدە، لائىلاهە ئىللەللا،
مۇهەببەت يوق ئادەمدە، لائىلاهە ئىللەللا،
يوق گۈزەللىك نومۇس ـ ئار، لائىلاهە ئىللەللا،
هېچكىم ئەمەس بەختىيار، لائىلاهە ئىللەللا.

ئۇلار ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتا گۈلئىبرەم ئوردىسىغا يېتىپ كەلدى. كۈن چاشگاه بولغانىدى. هاۋا بۇلۇتلۇق بولغاچقا، ئاپتاپ يوق ئىدى. خوجا پەيزۇللا ئىشان هەلقە بولۇپ هېكمەت ئوقۇۋاتقان سوپىلىرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىرقىراپ جەرە سالدى. هەش ـ پەش دېگۈچە ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا بىرمۇنچە ئادەم ئولاشتى. بىركەمدە خوجا پەيزۇللا ئىشان غۇلىچىنى كەرگىنىچە پىرقىراپ توپنى يېرىپ چىقتى ۋە هۇ تارتىپ گۈلئىبرەم ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ كەتمەكچى بولدى. دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىدا تۇرغان قاراۋۇللار نەيزىلىرىنى گىرەلەشتۇرۇپ ئۇنى توسۇۋالدى.
ـــ سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمەن، مېنى

توسماڭلار، — دېدى پەيزۇللا ئىشان بوم ئاۋازدا. ئۇنىڭ ئاغزى كۆپۈكلىشىپ، كۆتمەك قاشلىرى تىكەنلىشىپ كەتكەنىدى.

— تۇرۇپ تۇرسىلا، تەخسىر، ئۆزلىرى كىم بولىدىلا؟ — دەپ سورىدى قاراۋۇللار ئەمىرى.

— پېقىر خوجا پەيزۇللا بۇزرۇكۋار بولىمەن. بۇ يەردە بىر دەقىقە تۇرۇپ قالسام، سىلەر ئۇ دۇنيادا پىلىسىرات كۆۋرۈكى ئالدىدا مىڭ يىل تۇرۇپ قالمىسىلەر. مېنى دەرھال كىرگۈزۈڭلار.

— سەۋر قىلسىلا، تەخسىر، سۇلتان ئالىيلىرىغا كەلگەنلىرىدىن خەۋەر بەرمىسەك بولمايدۇ.

— ماقۇل، خەۋەر بېرىڭلار، بۇ يەردە ئۇزاق ساقلاپ تۇرالمايمەن.

قاراۋۇللاردىن بىرەيلەن كىرىپ كەتتى. خوجا پەيزۇللا ئىشان يەنە جەرىگە چۈشۈپ، گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا چۆرگۈلەپ يەردىن چاڭ چىقىرىۋەتتى. شۇ ئاردا خەۋەرچى چىقىپ، دېدى:

— مەرھەمەت، ھەزرىتىم.

خوجا پەيزۇللا ئىشان ھۇ تارتىپ، جەرە سالغىنىچە سوپىلىرى بىلەن ئوردىغا قەدەم قويدى. خىشلىق يولىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ئارچا، چىنار دەرەخلىرىگە قونۇپ سايراۋاتقان تورغاي، تۇمۇچۇقلار ئۇركۈپ ئۇچۇپ كېتىشتى. سۇۋادان تېرەكنىڭ شېخىدا سۆيگۈ داستانىنى ئوقۇۋاتقان كاككۇكمۇ جىم بولۇپ، ئۇياق - بۇياقىا بويۇنداپ پەرۋاز قىلدى. ئوردا سەيناسىدىكى سىپاھ، بەگلەر ئۇلارغا ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشتى.

پەيزۇللا ئىشانىڭ كۆزلىرى بەقەمدەك قىزارغانىدى. ئۇ قوللىرىنى غاز قانىتىدەك كېرىپ ھۇ تارتىپ بۇ ھېكمەتنى ئوقۇدى:

بىر ئاللانى ئۇنتۇغان، لائىلاھە ئىللەللا،
دىللاردىن ئۆچەر ئىمان، لائىلاھە ئىللەللا.
.....

شۇ چاغدا دىۋانخانىدىن چىققان ئەمىر ئەكرەم قىلىچىنى قىنىدىن شارت قىلىپ سۇغۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— بۇ خانىقا ئەمەس، سەئىدىيە مەملىكىتى سۇلتانىنىڭ ئوردىسى. ئۆچۈر ئاۋازىڭنى !

پەيزۇللا ئىشان چىپچىدە توختاپ قالدى، قوللىرى يىغىلدى، چىشلىرى غۇچۇرلاپ، ساقال بېسىپ كەتكەن يۈزى قارىداپ كەتتى.

— سەن كىمسەنكى، تەرىقەت پېشۋاسىنىڭ ئالدىنى توسقۇدەك؟

— سەئىدىيە مەملىكىتىنىڭ ئەمرىلەشكىرى بولىمەن.

— پېقىر ئاللانىڭ ئىزنى بىلەن ئوردا ئەھلىنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتقىلى كەلدىم، ئەمىر.

— بەك كېچىكىپتىلا، تەخسىر. بىز غەپلەت ئويقۇسىدىن ئويغانغىلى ئۇزاق زامانلار بولدى. ۋۇجۇدىمىز پاك، دىلىمىز ئويغاقتۇر. ئۆزلىرى كىم بولىدىلا؟

پەيزۇللا ئىشان تۇروپ كېتىپ، دېدى:

— كېچىككىنىم يوق، ئەمىر، دەل ۋاقتىدا كەلدىم. پېقىر خوجا پەيزۇللا بۇزرۇكۋار بولىمەن.

— ياق، تەخسىر. كېچىكتىلا. ئېلىمىزدىكى خەلقنى بوۋىمىز سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان زامانىدىلا ئاللا كېرىم ئۆزى ئويغىتىپ ئىسلامغا مۇشەررەپ قىلغان.

— ھەق ! بۇ پېقىرغا ئايان. ئەمما، ئوردا ئىچىگە شەھۋانىيەت شەيتانلىرى يامراپ كەتكەن، ئەمىر ...

— ئۇنداق ئەمەس، تەخسىر. ئوردا ئىچىنى مەرىپەت نۇرلىرى قاپلىغان. جانابلىرى قايسى سۇلۇكتىن بولمدىكىن؟

— جەھرىيە سۇلۇكىدىن.

— بۇ يەرگە نېمە مەقسەت ـ مۇددىئا بىلەن قەدەم باستىلىكىن؟

— سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمەكچىدىم.

— قېنى مەرھەمەت، لېكىن سوپىلىرى مۇشۇ يەردە قالسۇن.

خوجا پەيزۇللا ئىشان سوپىلىرىغا كۇتۇپ تۇرۇشنى ئېيتىپ، ئەمىر ئەكرەمنىڭ كەينىدىن دىۋانخانىغا كىردى. ھېچكىم سالام بەرمىگەچكە، ئۆزى سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋەزىر ـ ۋۇزرا، ئەمىر ـ ئۆمىرالار.

ۋەزىر نىزامىدىنبەگ باش لىڭشىتىپ قويدى. ئاغزى ئېچىلغاندەك قىلدى ـ يۇ، نېمە دېگەنلىكىنى ھېچكىم ئاڭلىمىدى.

ئەمىر دىۋان قىدىرخان بېشىنى كۆتۇرۇپمۇ قويمىدى.

— بىرئاز تەخىر قىلسىلا، تەخسىر، — دېدى ئەمىر ئەكرەم بىلەن كۆز سوقۇشتۇرۇۋالغان ئىشىكئاغىسى ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس ۋە كەينىگە يېنىپ سۇلتان ساريىغا كىرىپ كەتتى.

ئىشان قوش راملىق دەرپەردىلىك دېرىزىلەر، مەرمەر تۇۋرۇكلەر، ئويما، قاپارتما نەقىش چۇشۇرۇلگەن تورۇس، گۇلدار ناۋالارغا قاراپ: «ھەي، ھەي، مۇنداق ھەشەم نەھاجەت. بۇ ئەيش – ئىشرەتكە بېرىلگەنلىكىڭ ئالامىتى ئەمەسمۇ؟ مۇنداق راھەتتە ئىنسان ئازماي قالارمۇ؟ ...» دەپ ئويلاپ تۇرۇۋىدى، خوجا مۇھەممەدیۇسۇپ بۇزرۇكۋار سۇلتان ساريىدىن چىقىپ، ھېچكىمگە نەزىرىنى سالماي يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. «ئۇمۇ كەلگەنىكەن ـ دە، سۇلتانغا گېپىنى ئۆتكۈزەلمىگەندەك قىلىدۇ ...»

— تەخسىر، يۇرسىلە، — دېدى ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس

ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ.

ــ ياھۇ يائاللا ! ــ دەپ سۇلتان سارىيىغا قەدەم قويغان خوجا پەيزۇللا ئىشان ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام بەجا كەلتۈردى:

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى.

ئۈچ پايىلىك ئالتۇن تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخان: «ئەمدى بۇ ئىشان نېمىدەپ كەلگەندۇ؟ خوجا مۇھەممەديۇسۇپ بۇزرۇكۋاردەك نەسىھەت قىلغىلى كەلگەنمىدۇ؟ ئاللا ئىرادە قىلغان ئىشنى بەندە توسۇپ قالالارمۇ؟» دەپ ئويلاپ، كەيپى ئۇچقان ھالدا دېدى:

ــ كېلىشلىرىدىكى مۇددىئانى ئولتۇرۇپ سۆزلىسىلە، تەخسىر.

ــ سۇلتان ئالىيلىرى، ئۆزلىرىنى ئاھانەتلىك بىر ئىشتىن توسقىلى كەلدىم.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ، چىرايى ئۆڭدى.

ــ قانداق ئاھانەتلىك ئىش ئىكەن، تەخسىر؟

ــ بىر غېرىب ئوتۇنچىنىڭ سازەندە قىزىغا ئۆيلەنمەكچى بولۇپتىلا. بۇ شەنىلىرىگە ئەسلا مۇناسىپ كەلمەيدۇ، ئالىيلىرى.

ــ بۇنى كىمدىن ئاڭلىدىلا؟

ــ ئاللا بىلدۇردى.

ــ تەخسىر، شۇنى سەمىلىرىگە سېلىپ قويايكى، شەرىئىتىمىزدە بۇ ئاھانەتلىك ئىش ئەمەس، سائادەتلىك ئىشتۇر، ــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ئاچچىق كۈلۈپ.

پەيزۇللا ئىشان گەپ قىلالماي قالدى.

ــ ئەگەر بۇ توينى قىلماسلىق توغرىسىدا ماڭا نەسىھەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن بولسىلا، بىكار ئاۋارە بوپتۇلا، تەخسىر. مەن بۇ توينى قىلغىنىم قىلغان.

ــ ئۇنداق دېمىسىلە، ئالىيلىرى. ساز چېلىش شەيتان ئىشىدۇر، سازەندە بولسا شەيتان مۇرىتىدۇر. شۇنداق تۇرۇقلۇق،

ئۇ سازەندە قىزغا ئۆيلەنسىلە، ئاللا راۋا كۆرمەيدۇ، — دېدى غالىبانە كۈلۈمسىرەپ خوجا پەيزۇللا ئىشان.

— ئۇنداق ئەمەس. ئاللانىڭ ئىشقىدا ساز چېلىش رەھمانىيدۇر، مۆمىن سازەندە ئاللانىڭ دوستىدۇر. مېنىڭ بۇ سازەندە قىزغا ئۆيلىنىشىم ئاللانىڭ ئەمرىدۇر. بۇ ھەقتە ئەمدى گەپ ئاچمىسىلا، ئىشان.

قىلچە يۇز ـ خاتىر قىلماي ئېيتىلغان بۇ سۆز خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويدى، تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشتى. ئۇ «خوش ـ خوش» دەپ ئارقىسىچە مېڭىپ، سۇلتان ساريېدىن، گۈلئىرەم ئوردىسىدىن سالىپىيىپ يېنىپ چىقتى، ھۇ تارتىپ جەرە سالغىنچە ئاستا ـ ئاستا يىراقلاپ كەتتى.

ئون تۆتىنچى باب

ئاي بېشىدا بولغان توي

1

قازانكۆل جاڭگىلىغا كەتكەن قىدىرخان توققۇز كۈن بولغاندا قايتىپ كەلدى. كەچ بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئوردىغا بارماي ئۈدۈل ئۆيگە كەلدى. خوتۇنى ئايتىللا خېنىم خۇپتەن نامىزى ئوقۇۋاتاتتى. ئىشىكنى ئالتە ياشقا كىرگەن كەنجى قىزى سەلىمە ئاچتى.

— قىزىم، قارىچۇقۇم! — قىدىرخان ئۇنى كۆتۈرۈۋالدى.

— دادا! — سەلىمە قىدىرخاننىڭ بوينىغا چىڭ ئېسىلدى.

تىزگىن قىدىرخاننىڭ قولىدا بولغاچ، ئات قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلىپ، تۇمشۇقىنى قىزغا سوزۇۋىدى، سەلىمە چىرقىراپ كەتتى.

— دادا، ئات چىشلەيمەن دەۋاتىدۇ.

— قورقما، قىزىم. قارا گىر سېنى چىشلىمەيدۇ، سۆيۈپ قويايى دېگەن ئوخشايدۇ.

قىدىرخان قىزىنى كۆتۈرگىنىچە ئاتنى يېتىلەپ هويلىغا كىردى. قارا گىر كىشنەپ، چاپچىپ قويدى.

— دادا، ئات نېمە دەۋاتىدۇ؟ — دەپ سورىدى سەلىمە.

— ئۆيگە كەلگىنىگە خۇشال بولۇپ، سالام بېرىۋاتىدۇ، قارا ئۇنىڭ يەرنى پۇراۋاتقىنىنى.

سەلىمە تىزگىن سىيرىپ تۇرغان ئاتقا كۆز سېلىپ:

— دادا، بۇ ئاتنى سەن سېتىۋالغانمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ياق، قىزىم، بۇ قارا گىرنى ماڭا سۈلتان ئابدۇرەشىدخان بەرگەن. ئۇ بەك ئادىل پادىشاھ.
— بىكارغا بېرىۋەتكەنمۇ؟ راست ئوبدان پادىشاھ ئىكەن، دادا.
مەنمۇ مىنىپ باقسام بولاتتى.
— چوڭ بولغىنىڭدا ساڭا ئات ئېلىپ بېرىمەن، قىزىم.
سەلىمە خۇشاللىقىدىن چاۋاك چېلىپ كەتتى.
— دادام ماڭا ئات ئېلىپ بېرىدۇ ! دادام ماڭا ئات ئېلىپ بېرىدۇ ! مەن ئاتقا مىنىپ ئويناىمەن.
— قىزىم، نېمە دەۋاتىسەن؟ ھېرىپ ـ ئېچىپ كەلگەن داداڭنىڭ قۇچقىغا چىقىۋاپسەنغۇ. چۈشە، تەنتەك قىز، — دېدى ئۆيدىن چىقىپ كەلگەن ئايتىللا خېنىم ۋە قىدىرخاندىن ھال سوراپ، قولىدىكى چىراغنى سۇپىدا قويۇپ، ئېرىنىڭ قولىدىن قىزىنى ئالدى.
— ھارغانلا، دادىسى، يولدا قىيىنچىلىق تارتىپ قالمىغانلا؟
— يوقسۇ، ئانىسى، ھارمىدىم، قىيىنچىلىقمۇ تارتمىدىم، سەھرانىڭ ھاۋاسى ماڭا ياقتى. سىلەرمۇ ئوبدان تۇرغانسىلەر؟
— ئوبدان تۇردۇق. ئىككى قىزىمىز بىر قېتىمدىن كېلىپ كەتتى. ئوغلىمىز ھەر كۈنى ئوردىدىن كېلىپلا بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەرنى، يېڭى خەۋەرلەرنى يەتكۈزىدۇ. تېخى تۇنۇگۈنلا: «دادام سۆزلەرنى، يېڭى خەۋەرلەرنى يەتكۈزىدۇ. تېخى تۇنۇگۈنلا: «دادام ئەجەب كېچىكتى، سۈلتان تولا يولىغا قاراپ بىئارام بولۇپ قالدى» دەپ سىلىنىڭ گەپلىرىنى قىلغانىدى.
دەل شۇ چاغدا ھويلىغا جالالىدىنخان كىرىپ كەلدى:
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، دادا !
— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، ئوغلۇم.
قىدىرخان ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى ئالغان ئوغلىنى قۇچاقلىدى.
— ئەمدى ئۆيگە كىرىپ كېتەيلى، دادىسى، — دېدى ئايتىللا خېنىم قىدىرخاننى دېرىزىسى بارائىلىق ھويلىغا قارايدىغان سارايغا باشلاپ.
قىدىرخان ئۆيگە كىرىپ يېكەندازدا ئولتۇردى. ئايتىللا

خېنىم ئۇنىڭ بىقىنىغا تەكىيە، ياستۇق قويۇپ بەردى.

— مۇرەببىم، ئۆز ئۆيلىرىنىڭ پەيزىنى سۈرۈپ ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، ھازىر كىرىمەن، — دېدى ئۇ ئىشىككە قاراپ مېڭىپ.

قىدىرخان چىرايلىق خوتۇنىنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى. ئەگەر جالالىدىنخان سىڭلىسى سەلىمەنى باشلاپ كىرمىگەن بولسا، ئۇ ئىشىكتىن كۆزىنى ئۈزمەي ئولتۇرىۋەرگەن بولاتتى.

— دادا، نېمىنى خىيال قىلىۋاتىسەن، ئەجەب جىم ئولتۇرۇپ كېتىپسەنغۇ؟ — دېدى ئوغلى يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، سەلىمە دادىسىنىڭ قۇچىقىغا چىقىۋالدى.

— يەنە بىر مۇزىكا ئىجاد قىلىۋاتامسەن يا؟ — سورىدى جالالىدىنخان.

— ياق، بالام، — قىدىرخان كۆڭلىدىكى ۋىسال لەززىتى ھەققىدە ئەمەس، قازانكۆل جاڭگىلىغا بېرىپ كەلگىنى توغرىسىدا گەپ ئاچتى، — ئاشۇ خىلۋەت جاڭگالدا بىر مۇزىكا ئۇستازى ۋە ئۇنىڭ پاساھەتتە كامال تاپقان قىزىنىڭ ياشاۋاتقانلىقىنى سۆلتان ئابدۇرەشىدخانغا ھەمراھ بولۇپ شىكارغا چىققىغان بولسام بىلمەي قالاتتىكەنمەن. يەنە كېلىپ ئۇ مۇزىكا ئۇستازىنىڭ مېنىڭ كۆرۈشمىگىلى ئۇزاق بولغان يېقىن بۇرادىرىم چىقىپ قالغىنىنى قارىمامسەن. بۇرۇن ئاڭلاپ باقمىغان كۈي - غەزەللەرنى ئۇنىڭ قىزىدىن ئاڭلىدۇق. تەقدىرنىڭ كارامىتى شۇ بولدىكى، ئۇ قىزغا سۇلتانىنىڭ كۆڭلى چۈشۈپ قالدى. بۇ نۆۋەت ئاشۇ جاڭگالغا توي ئىشى بىلەن بېرىپ، ئۇ بۇرادىرىمدىن يەنە بىر مۇقام ئۆگىنىپ كەلدىم.

— سەن بىلمەيدىغان مۇزىكا بارمۇ تېخى؟ — جالالىدىنخان قىزىقىپ سورىدى.

— بار، ئوغلۇم. مۇقام ئېرىقلىرى كۆپ بۇلاق. بىر مۇغەننىنىڭ ئۇنى تولۇق ئىگىلەپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس. مۇقامنىڭ كۈي - ناۋالىرىدىن بىلمەيدىغىنىم يوق دەپ يۈرەتتىم، قازانكۆل جاڭگىلىدا ئىلگىرى ئاڭلاپ باقمىغان بىر

مۇقامنى ئاڭلاپ قالدىم ھەم ئۇنى ئۆگىنىۋالدىم.
— قايسى مۇقامنى؟
— «ئۆزھال» مۇقامىنى.
— كىمدىن؟
— مۇزىكا ئۇستازى مەھمۇد ئاكا ۋە ئۇنىڭ قىزىدىن.
— ئۇ قىزمۇ ناخشا ئېيتالامدىكەن؟ — سورىدى سەلىمە.
— ھەئە، قىزىم. چوڭ بولغاندا سەنمۇ شۇنداق بولارسەن؟
— بولىمەن، دادا. ئانام ماڭا دۇتار چېلىشنى ئۆگىتىۋاتىدۇ، — دېدى سەلىمە ئاكىسىغا قاراپ قويۇپ.
خەيرۇلئەسما مەزە، گېزەك ئېلىپ كىرىپ داستىخانغا تىزدى. قېيىنئاتىسى بىلەن ئېرىگە چاي قۇيۇپ بەردى. نانىنى ئوشتۇپ قويۇپ، ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى. گەپنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلىغۇسى كەلگەن جالالىدىنخان ئېغىز ئاچتى:
— ئۇ قىز سەن دېگەندەك كۇي ـ غەزەلگە ئۇستا بولسا، ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن چوقۇم مەلىكە، خانىشلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرايدۇ.
— قابىلىيىتىگە قايىل بولمىغان بولسام، ئۇنى ماختىماس ئىدىم. ئۇ قىز بىز ئۆيىگە بارغان كېچىسى بىر مۇزىكا چېلىپ ھاردۇقمىزنى چىقىرىپ، ئۇيقۇمىزنى قاچۇرۇۋەتتى. يەنە بىر مۇزىكا چېلىپ، ئۇگە ـ ئۇگىلىرىمىزنى ئاجرىتىپ، شېرىن ئۇيقۇغا غەرق قىلىۋەتتى. كۆردۇڭمۇ ئۇنىڭ كۇيگە ماھىرلىقىنى! ئۇ ئۆزىگە قارشىلىق قىلغانلارغا تاقابىل تۇرالىغۇدەك ئىرادىگە، قەيسەر روھقا ئىگە.
— ئوردىدىمۇ شۇ قىز توغرۇلۇق گەپ كۆپىيىپ كەتتى. ئوردا دېگەن گەپ تۇغدىغان يەر ئىكەن، دادا.
— توغرا دەيسەن، ئوغلۇم. ئوردا دېگەن ئەتىگەندىن كەچكىچە گەپ كىرىپ، گەپ چىقىدىغان يەر. ھە راست، ئوردىدىكى خىزمەتكە كۆنۈپ قالدىڭمۇ؟ — قىدىرخان ئوغلىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى.

جاهان مەدرىسەسىدە ئون يىل ئىلىم تەھسىل قىلغان جالالىدىنخان يىل بېشىدا ساپارەتىبەگكە[1] يارەمچى بەگلىككە تەيىنلەنگەنبدى.

— ئۇ ئىنچىكە خىزمەتكىمۇ كۆنۈپ قالدىم، دادا. ئۇزاق ئۆتمەي ساپارەتىبەگكە ھەمراھ بولۇپ، پارس مەملىكىتىگە باريدىغان ئوخشايمەن، — دېدى جالالىدىنخان.

— بارغىن، ئوغلۇم، مەملىكەت ئىشى ئۇلۇغ ئىش. ئۆز مەملىكىتىڭ مەنپەئەتىنى كۆزلىمىگەن ئادەم بەجانىدىل خىزمەت قىلالمايدۇ؛ ئۆز مەنپەئەتىنى دەپ ئاسىي، خائىن بولۇپ كېتىدۇ. دۇنيادا ئۆز ئېلىنى ساتقان، ئۆز خەلقىگە تۇزكورلۇق قىلغاندىن ئېغىر جىنايەت بولمايدۇ. ئۆمرۇڭنىڭ ئاخىرىغىچە سۇلتانغا، مەملىكىتىڭگە يۇز كېلەلمەيدىغان ئىش قىلمىغىن. خەلقە پايدا يەتكۈزگىنكى، زىيان ئۇرما. مەن بۇ سەپىرىڭگە ئاقيول تىلەيمەن. جاھان كەزمىگەن ئادەمنىڭ نەزەر دائىرىسى تار بولىدۇ. سېنى مۇبارەكلەيمەن، ئوغلۇم.

جالالىدىنخان قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، دېدى:

— رەھمەت، دادا، سۆزلىرىنى ئېسىمدە تۇتىمەن. ھەرقانداق ۋاقىتتا، ھەرقانداق جايدا، ھەرقانداق شارائىتتا ئۆز سۇلتانىمغا، ئۆز ئېلىمگە ئۆمۈرۋايەت سادىق بولىمەن. ئىشەنچلىرىگە داغ چۈشۈرمەيمەن.

— يارايسەن، ئوغلۇم، ئاللا مۇرادىڭغا يەتكۈزسۇن.

— يارايسەن، ئاكا، ئاللا مۇرادىڭغا يەتكۈزسۇن، — دېدى سەلىمە دادىسىنى دوراپ.

— ھۇ شەيتان قىز، — ئاكىسى ئۇنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويدى.

— ئوردىدا توي تۇغرۇلۇق گەپ تولىمۇ، ئوغلۇم؟ — قىدىرخان بىرپەس ئويلانغاندىن كېيىن سورىدى.

---

① ساپارەتىبەگ — يات ئەل بىلەن بولىدىغان ئالاقە ئىشلىرىغا مەسئۇل بەگ.

ـــ ھەئە، دادا. «سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بىر كەمبەغەل ئوتۇنچىنىڭ سازەندە قىزىغا ئۆيلىنەرمىش، ئۇ قىزنىڭ ئاتىسى داخان، ئۆزى جىنكەش ئىكەن. پىرىخونلۇق قىلىپ، ئابدۇرەشىدخاننى قىزىغا مايىل قىلىۋاپتۇ» دېگەندەك ئەپقاچتى گەپلەر نەچچە كۈندىن بېرى ئوردا ئىچىدە قاينىاپ كەتتى.

ـــ سېنىڭچە، تويغا قوشۇلىدىغانلار كۆپتەك قىلامدۇ ياكى قارشىلىق قىلىدىغانلارمۇ؟

ـــ تويغا قارشىلار كۆپتەك قىلىدۇ. سۇلتان ئالىيلىرىغا ئۇ سازەندە زادى مۇناسىپ ئەمەس، دەپ قارايدىكەن. مەن ئابدۇرەھىم سۇلتان بىلەن ئىبراھىم سۇلتاننىڭ بەگئەتكەسى بولغىنىم ئۈچۈن ھەرەمگە كىرىپ تۇرىمەن ئەمەسمۇ. بۇ گەپلەرنى خانىش چۈچۈك سۇلتان بېگىم تارقىتىۋاتقاندەك قىلىدۇ. ئۇ ماڭا: «ئاتىڭىزغا دەپ قويۇڭ، تويىنى قىلماسلىق توغرۇلۇق سۇلتانغا نەسىھەت قىلسۇن» دەپ نەچچە قېتىم تاپىلىدى، دادا.

ـــ مۇنداق دېگىن، ئوغلۇم. خانىشنىڭ ئاغزى تېخىچە بېسىقماپتۇ ـ دە ! ئوردىدا پەزىلەت ۋە ئىستېداتتا ئۇ قىزغا يېتىدىغان ئايال زاتى يوق.

ـــ ئۇنداق بولسا بەزىلەر نېمىشقا بۇ تويغا قارشى چىقىدۇ؟

ـــ ئۇ قىز خانزادە ئەمەس، ئوغلۇم، شۇڭا قارشى چىقىدۇ. خانزادىلەر ئۆزلىرىدىن باشقا كىشىلەرنى پەس كۆرىدۇ.

ـــ سۇلتان ئابدۇرەشىدخانچۇ، ئۇ پەس كۆرمەمدۇ؟

ـــ ياق، ئۇ ھەممىگە ئوخشاش كۆزدە قارايدۇ. چۈنكى، ئۇ مەملىكەت ئاتىسى بولۇپلا قالماي، ۋەتەننى، ئىنسانىنى سۆيىدىغان شائىر، ھاياتقا مۇھەببەت باغلىغان مۇزىكا ئۇستازى.

ئايتىللا خېنىم كېلىنى بىلەن ھاردۇق ئېشى ئەكىردى. ئۆي ئىچىنى پىنىنىڭ مەززىلىك ھىدى قاپلىدى.

قىدىرخان خىيال بىلەن ئاشنى ئىچىپ بولدى. خەيرۇلئەسما داستىخاننى يىغىپ، جالالىدىنخان بىلەن مەنزەر ئۆيگە چىقىپ

كەتتى. ئايتىللا خېنىم جايىدىلا قىڭغىيىپ ئۇخلاپ قالغان سەلىمەنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، ياتقۇزۇپ قويدى. ئېرىگە خۇمارلاشقان كۆزلىرى بىلەن يان ئۆينى شەرەتلەپ قويۇپ، شۇ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. قەدىرخان هاجەتخانىغا چىقىپ كىرگەندە، خوتۇنى ئورۇن سېلىپ قويغانىدى.

— سىلىنى بەك سېغىنىدىم، دادىسى، — دېدى يېشىنىپ يوتقانغا كىرگەن ئايتىللا خېنىم قولىنى سۇنۇپ.

— مەنمۇ سىلىنى سېغىنىدىم، ئانىسى، بولۇپمۇ كېچىلىرى يادىمغا سىلى كىرىۋېلىپ ئۇخلىيالمىدىم، ئۇخلىغان چاغدا سىلىنى چۈشىدىم، — دېدى قەدىرخان ئايتىللا خېنىمنىڭ قولىنى تۇتۇپ.

ئايتىللا خېنىم پىخىلداپ كۈلدى:

— نەچچە كۈندىن ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ تازا هارغانلا، ئېرىم. ئۈستىخانلىرىنى سىلاپ قويايي، ئۈگە ـ ئۇگىلىرىگە يېپىشىۋالغان هاردۇق چىقىپ كەتسۇن.

ئايتىللا خېنىم قەدىرخاننىڭ تېنىنى سىلىۋىدى، دېگەندەك قەدىرخان راهەتلىنىپ يېنىكلەپ قالدى ۋە ئەسنەك تۇتۇپ ئۇيقۇغا كەتتى.

ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندا نامازىنى ئەزان چىقىۋاتاتتى. «بۇگۈن جۈمە، سۈلتان ئوردىغا چىقمايدۇ. ئۇنىڭ بىلەن هەرەمگە بېرىپ كۆرۈشۈپ كېلەي» دەپ ئويلاپ قازناقا كىردى. خوتۇنى تەڭشەپ قويغان ئىلىمان سۇ بىلەن يۇيۇنۇپ، كىيىم يەڭگۈشلەپ هۇجرىسىغا چىقتى. ئاق گۈللۈك، هاۋا رەڭ يېپەك رەختتىن تىكىلگەن كۆڭلەك ئۈستىدىن تاۋار پىنجەك كىيىپ، ئاق رومال سالغان ئايتىللا خېنىم ئۇنىڭغا پەرىزاتتەك كۆرۈنۈپ كەتتى.

قەدىرخان ناشتا قىلىپلا، يېشىل بەقەسەم تونىنى كىيىدى. يېشىل شايى سەللىسىنى بادام دوپپىسىغا ئوراپ، مەخمەل جىلدقا سالغان دىۋاننى ئېلىپ ئىشىكتىن چىقتى.

2

چاشگاه ۋاقتىنىڭ نۇرلۇق قۇياشى يارقىنىدا كوچىلىرىنى يورۇتقانىدى. ئابدۇرەشىدخان چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىدە ناشتا قىلىپ، ئارامگاھقا چىققاندا قىدىرخان كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئەمىر دىۋان. كۇزدە كېلەرمىكىن دېسەم، كۆكلەم ئۆتمەيلا كېلىۋاپتىلىغۇ؟

— ئاللا پېقىرغا قانات بەرمەپتىكەن. ئەگەر قانىتىم بولغان بولسا، بارغان كۇنۇملا قايتىپ كەلگەن ۋە ئالىيلىرىنى مۇنچە بىتاقەت قىلمىغان بولاتتىم، — ھەزىلگە ھەزىل بىلەن جاۋاب بەردى قىدىرخان.

ھەر ئىككىيلەن كۇلۇپ كېتىشتى.

— قېنى مەرھەمەت، ئەمىر دىۋان، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى يان تەرەپتىكى پادىشاھ ساتىراشخانىسىغا باشلاپ كىردى. ھاشىم ئاخۇن ئۇستام ئۇلارنى قىزىق - قىزىق گەپلىرى بىلەن كۇلدۇرۇپ، چاچلىرىنى ئېلىپ، ساقاللىرىنى چىرايلىق ياساپ قويدى. ئۇلار ساتىراشخانىدىن چىقىپ، دېرىزە تەكچىلىرىگە تەشتەكلىك رەڭگارەڭ گۇل - گىياھلار تىزىلغان ئارامگاھنىڭ مۇزىكا بۆلۇمىگە كىرىشتى. نەپىس زەر پەردىلىك دېرىزە بويلاپ سېلىنغان قوش قەۋەت تەتىللا يېكەندازدا ئولتۇرۇشتى. ئويۇق - تەكچىلەرگە تىزىلغان، گۇلدار تامغا ئېسىلغان ھەر خىل سازلار كۆركەملىكى، نەپىسلىكى بىلەن ئادەمنى مەھلىيا قىلاتتى. كېنىزەكلەر نان، يەل - يېمىش، گېزەك، شەربەتلەرنى ئەكىرىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى. ئابدۇرەشىدخان كۇموش جامغا ئانار شەربىتى قۇيۇپ، قىدىرخانغا تۇتتى.

— توي ۋاقتى بېكىتىلدىمۇ، قىدىرخان ئاكا؟ — دەپ سورىدى خۇش خەۋەرگە ئىنتىزار بولغان سۇلتان.

— بېكىتىلدى، ئالىيلىرى.
— قايسى ۋاقىتقا؟
— جۇمادىيەلئەۋۋەلنىڭ بىرىنچى كۈنىگە.
— ئاي بېشىغا يەنە ئون توققۇز كۈن بار ئىكەن، — ھېسابلاپ كۆرۈپ باش لىكۇشىتىپ قويدى ئابدۇرەشىدخان، — ئوبدان ۋاقىتقا بېكىتىلىپتۇ.
— شۇنداق، ئالىيلىرى. بۇ ئون توققۇز كۈن توي تەييارلىقى بىلەن تېز ئۆتۈپ كېتىدۇ، — دېدى قىدىرخان ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلۋالغاندەك.
ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئويچان چېھرىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ قىز تەرەپ يېنىۋالارمۇ دەپ ئەندىشە قىلغانىدى، كۈتكىنىگە يارىشا قىز تەرەپتىن توي ۋاقتى بېكىتىلگەچكە، كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى.
— تويلۇققا نېمىلەرنى سالدى؟ — سورىدى ئۇ ئامانىنىساخانىنىڭ ساتار چېلىۋاتقاندىكى تۇرقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ.
— تويلۇققا ھېچ نەرسە سالمىدى.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم ئۆچتى.
— توي كۈنىنى بېكىتىپتۇ - يۇ، تويلۇق سالماپتۇ. ئاكا، بۇ نېمە گەپ ئۆزى؟
— بۇنىڭدا باشقا ئىش يوق، ئالىيلىرى. مەھمۇد ئاكا بىز دەسلەپ بارغاندا، كېيىن ئۆزۈم بارغاندا ئېلىپ بارغان نەرسىلەرنى ۋە بۇ قېتىم مەن ئېلىپ بارغان ئالماس ئۈزۈك، توققۇز توپ تەتىللا، توققۇز توپ تاۋار، توققۇز توپ كىمخاب، ئون توققۇز سەر ئالتۇن، يۈز تىللا، يۈز تۈياق قوي، كالىنى تويلۇققا ھېسابلىغان بولسا كېرەك. «تويلۇق بۇنىڭدىن ئارتۇق بولمايدۇ، مۇشۇ يېتەرلىك» دەپ تويلۇق سالغىلى ئۇنىمىدى.
— بۇ ئادەتتىكى توي ئەمەس، كاتتا بىر مەملىكەتكە

سۇلتانلىق قىلىۋاتقان پادىشاھىنىڭ تويى. بۇ نەرسىلەر تويلۇق ئەمەس، توي تەييارلىقى ئۈچۈن سەرپ قىلىنمىدىغان نەرسىلەر دەپ چۈشەندۈرمىدىلىمۇ، ئاكا؟

— چۈشەندۈردۈم، ئالىيلىرى. لېكىن، مەھمۇد ئاكا زادى ئېغىز ئاچقىلى ئۇنىمىدى، — قىدىرخان مەيۈسلىنىپ قالغان ئابدۇرەشىدخانغا يەنە بىرنېمە دېمەكچى بولۇۋىدى، ئۇ:

— باشقا تەلىپى يوقمىكەن؟ — دېدى.

— گەپنىڭ قىزىقى مانا شۇ تەلەپتە. مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۇچ تەلىپى بار ئىكەن.

— قېنى ئېيتسىلا، ئەمىر دىۋان، قانداق تەلەپلەر ئىكەن ئۇ؟

قىدىرخان تەمكىن ھالدا دېدى:

— مەھمۇد ئاكىنىڭ بىرىنچى تەلىپى شۇكى: قازانكۆل مەھەللىسىدە بىر خۇسۇسىي قارىيخانىدىن باشقا مەكتەپ يوق، كىشىلەرنىڭ كۆپى ساۋاتسىز قالدى، شۇڭا بۇ يەرگە خانلىق باشقۇرىدىغان بىر مەكتەپ سالدۇرۇپ بەرسە، دېگەندىن ئىبارەت. ئىككىنچى تەلىپى: قازانكۆل مەھەللىسى دەريادىن يىراق، ئاندا ـ مۇندا سۇ كېلىدىغان بىرلا ئېرىق بار، مۇمكىن بولسا بىر ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ بەرسە، دېگەندىن ئىبارەت. ئۈچىنچى تەلىپى: قازانكۆل مەھەللىسىدىكى دېھقانلار نەچچە يىلدىن بېرى ئاشلىقتىن تۇزۇك ھوسۇل ئالالماي، سېرىقتال تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ، ئۇلار هاللىنىۋالغۇچە باج ـ سېلىقنى كەچۈرۈم قىلسا، دېگەندىن ئىبارەت. ئۇ: «بىزگە ئارتۇقچە تويلۇقنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. مۇشۇ ئۈچ شەرت ئادا قىلىنسا، تويلۇق ئالغانغا باراۋەر بولىدۇ» دېدى، سۇلتان ئالىيلىرى.

— قارىسىلا ماۋۇ قېيىنئاتامنى، دانا ئادەم ئىكەن. بۇ ئاۋامغا پايدىلىق تەلەپلەر ئىكەن، چوقۇم ئورۇنلايمەن. قىزنى يۆتكەپ كېلىشكە ئۆزۈم بارىمەن. بۇ تويغا جەمەتىمىز ئىچىدىكى خانىش ـ مەلىكىلەر، ئەمىر ـ بەگ، سەردارلار قارشى چىقىۋاتىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا بۇ تويىنى داغدۇغىلىق

ئۆتكۈزمەسەك بولمايدۇ، چۈنكى بولغۇسى خانىشىنىڭ ھۆرمىتى ـ ئىززىتى مانا شۇ تويىنىڭ قانداق ئۆتكۈزۈلۈشىگە باغلىق، ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان قىزىپ سۆزلەپ، ئۇ بىرپەس ئويلىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ قازانكۆل جائگىلىغا باردىغان ھارۋا يولى يوق ئىكەن. شۇڭا، ئون كۈن ئىچىدە مەكىت بازىرىدىن مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۆيىگىچە بىر ھارۋا يولى ياساش لازىم. مانا شۇ يول بىلەن بېرىپ، قىزنى يۆتكەپ كېلىمەن. يول ياساش ئۈچۈن بەش مىڭ سەر كۈمۈش بېرەي. يولغا ئىشلىگەنلەرگە رازى بولغۇدەك ھەق بېرىلسۇن. يول ياساشقا يارامليق بەگ، سەردارلار يېتەكچىلىك قىلىشى زۆرۈر. بۇنى ئۆزلىرى ئورۇنلاشتۇرسىلا، ئەمىر دېۋان.

قىدىرخان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ بۇ گەپلىرىدىن پۈتۈن ئەس ـ يادى توي ئىشىدا ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭغا باشقا گەپ ـ سۆز ياقمايدىغانلىقىنى بىلدى. ئۇمۇ مانا شۇنداق ھىجران ئازابىنى بېشىدىن كەچۈرگەچكە، ئابدۇرەشىدخانغا چىن قەلبىدىن ھېسداشلىق قىلىپ، دېدى:

ـــ ياخشى ئويلاپتىلا، ئالىيلىرى. بۇ توي ئۆزلىرىنى ھەممىدىن ئۈستۈن سانايدىغان تەكەببۇر كىشىلەرگە زەربە بېرىپلا قالماستىن، جانابىي ئاللا بىز بەندىلەرگە ئاتا قىلغان بۇ دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىدىن ھۇزۇرلىنىشقا قارشى تۇرىدىغان تەركىدۇنياچىلارنىڭمۇ ھەيۋىسىنى سۇندۇرىدۇ، يەنە خانلىقنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەملەيدۇ. پېقىر پۈتۈن كۈچۈم بىلەن خىزمەتلىرىدە بولىمەن.

ـــ رەھمەت، قىدىرخان ئاكا، سىلىدىن كۆپ مىننەتدارمەن، ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا يەنە بىز جام گىلاس شەربىتى سۇنۇپ، ـــ تاغام مەنسۇرخانىنى تويدا پېقىرغا ئاتا بولۇشقا تەكلىپ قىلماقچىدىم. ئەپسۇس، ئۇ ئورنىغا ئوغلىنى ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ئۆزى ھىندى ئېلىگە ـــ ھۇمايۇن مىرزىنىڭ قېشىغا كېتىپتۇ. بۇ توغرۇلۇق سىلى قازانكۆل جائگىلىغا ماڭغان كۈنىنىڭ ئەتىسى

مەكتۇپ كەلدى، شۇنىڭ بىلەن قارارىمنى ئۆزگەرتتىم. ئاتا ۋەزىر نىزامىددىنبەگ ماڭا ئاتا بولۇپ بەرسە ئوبدان بولاتتى، لېكىن ھازىر ئۇنىڭ دىلى بىلەن تىلى بىردەك ئەمەس. بۇنى سەزگەنلا؟ يەنىلا ماڭا سىلى ئاتا بولۇپ بەرسىلە. قولدىشىم ئەمىر ئەكرەم بولىدۇ. قانداق ئىش يۈز بېرىشىدىن قەتئىينەزەر بۇ تويىنى قىلغىنىم قىلغان!

ئابدۇرەشىدخان ئاخىرقى بىر جۇملە سۆزنى قىلغاندا قارا كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى.

قىدىرخان ئورنىدىن دەس تۇردى.

— ئىنشائاللا، سۇلتان ئالىيلىرى، تىلەكلىرى مۇراد تاپقاي. مەن ھازىردىن باشلاپ توي ئىشىغا كىرىشىپ كېتەي، رۇخسەت قىلغايلا.

— توختىسىلا، ئەمىر دىۋان، بۇگۈن جۇمە ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىغانلا؟ ھېلى ئەمىر ئەكرەم كېلىدۇ. جۇمە نامىزىدىن كېيىن مەيدانى ئادالەتتە ئاۋام بىلەن دىدارلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئەرز ـ ھالىنى ئاڭلايمەن، سىلى قېشىمدا بولمىسىلا بولمايدۇ.

— ئەلۋەتتە، ئالىيلىرى. ئاۋام ئۆز غەمخورىنى ئۇنتۇمايدۇ، — دېدى قىدىرخان جايىدا ئولتۇرۇپ، ئاندىن چارباغ تەرەپتىن كەلگەن كاككۇك ئاۋازىغا قۇلاق سالغىنىچە كۇمۇش جامغا قول ئۇزارتتى.

3

گۈلئىرەم ئوردىسىنىڭ چارېپغىدىكى شاپتۇل، ئۆرۈكلەرنىڭ چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ، غورا ئاشقا سالغۇدەك بولۇپ قالغانىدى. كاككۇك سايراپ، ئەنجۇر تۇغۇپ، ئانارگۈلى غۇنچە باغلىغانىدى. پورەكلەپ ئېچىلغان قىزىلگۈللەرنىڭ خۇش پۇرىقى دىماقنى يارىتتى. ئوردا ۋە ھەرەمدىكىلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىۋاتقان مېھمانلارنى كۈتۈش بىلەن بەند ئىدى.

تويغا تۇنجى بولۇپ قەشقەرنىڭ ھاكىمبېگى ئوبۇلھادىبەگ كەلدى. ئۇ ئالاھىدە تەربىيە كۆرگەن توققۇز جۈپ كېنىزەك، توققۇز جۈپ مەھرەم ئوغۇل، توققۇز تاي چاكىئەن تاۋرى، توققۇز تاي بەقەسەم چەكمەن، توققۇز مىڭ سەر كۈمۈش قاتارلىق نەرسىلەرنى توققۇز تارتۇق قىلىپ ئەكەلگەنىدى.

ئىككىنچى بولۇپ كەلگىنى ئاقسۇ ۋە يەتتەسۇ دىيارىنىڭ ھاكىمبېگى شاھزادە ئابدۇلكېرىمخان ئىدى. ئۇ توققۇز تارتۇقتىن باشقا ئوتتۇز ھارۋا گۈرۈچ ئەكەلگەنىدى. دادىسىغا ئوخشاش بوي - بەستىلىك بۇ شاھزادە ئاتا - ئانىسىنى بەكمۇ سېغىنغانىدى. ئوغلىنىڭ قەددى - قامىتىگە قاراپ ئابدۇرەشىدخاننىڭ مەستلىكى كەلدى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم دەرھال ئىسرىق سالدۇرۇپ، ئوغلى، كېلىنى ۋە ئىككى نەۋرىسىنىڭ بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ، قەسىر ھويلىسىغا قويۇپ قويدى. بۇ ئۇنىڭ كۆز تەگمىسۇن دەپ قىلغان ئىشى ئىدى.

بايدىن تارتىپ قومۇلنىڭ شەرقىگىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ كەلگەن مەنسۇرخانىنىڭ ئوغلى — تۇرپان سۇلتانى شاھخانمۇ نۇرغۇن سوۋغا - سالامنى توققۇز تارتۇق قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇ ئەكەلگەن قاراشەھەرنىڭ توققۇز جۈپ قارا ئارغىمىقى ئابدۇرەشىدخاننى ئالاھىدە خۇش قىلمۇەتتى. ئالمالىقتىن تارتىپ دەشتى قىپچاق، ئىسسىقكۆلگىچە، يەتتەسۇدىن تارتىپ خوتەن دىيارىغىچە بولغان جايلارنىڭ ھاكىمبەگ، سۇلتانلىرىمۇ توققۇز تارتۇق بىلەن خوتۇن - بالىلىرىنى ئەكېلىشكەنىدى. تاھىرخان بىلەن ھەقنەزەرخان ئۆزلىرى كەلمىگەن بولسىمۇ، توققۇز تارتۇق بىلەن سۇلتان نىگار خېنىمغا سوۋغا - سالام ئەۋەتكەنىدى. قازاق، قىرغىز ئېلىگە نازارەتچىلىك قىلىپ كېلىۋاتقان تاشكەنت خانى نوروز ئەھمەدخانمۇ توققۇز جۈپ ئىران گىلىمى، توقسان توققۇز تاي سەمەرقەنت بەقەسىمى، توقسان توققۇز تاي ئەندىجان ئەتلىسى قاتارلىق نەرسىلەرنى توققۇز تارتۇق قىلىپ ئەكەلگەنىدى.

شاهزاده ئىسكەندەر سۇلتان تىبەتتىن توققۇز تارتۇق ئەۋەتىپ، ئۆزى كەلمىگەنىدى. «بۇ غەيۇر ئىنىم كەلگەن بولسا ئوبدان بولاتتى، مەندىن خاپا بولۇپ قالغان چېغى» دەپ ئابدۇرەشىدخاننىڭ كۆڭلى يېرىم بولدى.

پايتەخت خەلقى ئۆز سۇلتانىنىڭ بۇ تويىغا ئەجەبلىنىش ئىلكىدە ھېسداشلىق قىلىپ، ئىشىك ئالدىلىرىنى گۈل - گىياھلار بىلەن بېزەپ، تاملارنى ئاقارتىپ، كوچا - كويلارنى سىيرىپ - سۈپۈرۈپ، يارکەندنى يېڭى قىياپەتكە كىرگۈزگەنىدى. يارکەند شەھىرىنىڭ ھاكىمى ئوسمانبەگ يۈز غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتا ئاق پايانداز تەييار قىلىپ قويغانىدى. كۈيۈ ئوغۇل بىلەن كېلىن مۇشۇ پايانداز ئۈستىدە مېڭىپ قەسىرگە كىرەتتى. ئوسمانبەگ يەنە ئابدۇرەشىدخان باشلىق خان جەمەتىنىڭ سۇلتان - شاھزادىلىرىگە توققۇز جۈپ زەر ياقىلىق تون تىكتۈرۈپ قويغانىدى.

رەببۈلئاخىرنىڭ ئاخىرقى كۈنى چاشگاھ ۋاقتىدا سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ۋەزىر - ۋۇزرالارنىڭ ھەمراھلىقىدا كېلىننى يۆتكەپ كېلىش ئۈچۈن پايتەختتىن قازانكۆل جاڭگىلىغا قاراپ يولغا چىقتى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم بىلەن نۇرنىسا سۇلتان بېگىم ھەرقايسى جايلاردىن كەلگەن سۇلتان، ھاكىمبەگلەرنىڭ خانىش، رەپىقىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا مەپىلەرگە چۈشۈپ ماڭدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم: «ئانامنىڭ كېسىلى ئېغىر، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرمىسام بولمايدۇ» دەپ كېلىن يۆتكەشكە بارغىلى ئۇنىمىدى. ئۇ سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئامانىساخانغا ئۆيلەنگىنىگە چىدىماي، رەشك ئوتىدا پۈچىلىناتتى. تويچىلار ئۆزاپ ماڭغاندىن كېيىن چۈچۈك سۇلتان بېگىم تولا يىغلاپ، سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ قېشىدا قىزىپ يېتىپ قالدى.

تويچىلار توپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ بايرىقىنى كۆتۈرگەن بوز ئاتلىق قىرىق بىر تۇغچى سەپ تۈزگەنىدى. ئارقىدىن قىزىل جەدىگە مىنگەن قىرىق بىر

شادىيانىچى ناغرا ـ سۇناي، بۇغرا ـ كاناي چېلىپ ماڭغانىدى. ئوتتۇرىدا ۋەزىر ـ ۋۇزرالار بىلەن ئاق ئاتلىق ئابدۇرەشىدخان سۇۋارى كۆك تورۇققا مىنىشكەن قىرىق بىر نەپەر خاس نۆكەرنىڭ مۇھاپىزىتىدە كېتىۋاتاتتى. ئابدۇرەشىدخان ئۇچىسىغا يېشىل تون كىيگەن، يېشىل سەللە ئورالغان تاجىغا ئاق گۆھەر قويۇلغانىدى. ئۇنىڭ روھى جۇشقۇن، كۆڭلى خۇشال ئىدى. شەيخۇلئىسلام باشچىلىقىدىكى پايتەخت مۆتىۋەرلىرى، تىجارەتچى، كاسىپلار ئۇلارنىڭ كەينىدە مەپە ـ ھارۋىلار بىلەن كېلىۋاتاتتى. ئەڭ ئاخىرىدا بەگ، ياساۋۇللار توپى ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ كەلمەكتە ئىدى.

ھەممە ياق باھار قۇياشىنىڭ نۇرىغا چۆمۈلگەنىدى. تۇي كۆچۇرگۈچىلەر قومۇشلار يەلپۇنۇپ تۇرغان تىزناپ بويىغا كېلىشىپ ناماز شامىنى ئوقۇۋېلىشتى. قومۇش مەھەللىسىدىكىلەر ئەكەلگەن يېمەكلىكلەرگە ئېغىز تېگىپ، بۇ يەردە قونۇپ قېلىشتى. ئەتىسى سەھەردە يولغا چىقىپ، كۈن پېشىندىن قايرىلغان مەھەلدە مەھمۇد ئاخۇنۇمنىڭ ئىشىكى ئالدىغا يېتىپ كېلىشتى. يول ياسالمىغان بولسا، ئۇلار بۇ يەرگە بۇگۈن يېتىپ كېلەلمىگەن بولاتتى. تەكشى ياسىلىپ، چىڭدالغان يولغا قاراپ خۇرسەن بولغان ئابدۇرەشىدخان يول ياسىغۇچىلارغا مىڭ سەر كۈمۈش ئىنئام قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ، ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىشكەن مەھمۇد ئاخۇن باشلىق مەھەللە مويسىپىتلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئوتتۇز غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتىكى ئاق كىگىز پاياندازغا قەدەم قويدى. ئىشىك ئالدىدىكى سەينا، ھويلا ۋە ئۆيلەر قىزنى كۆچۈرگىلى كەلگەن مېھمانلار بىلەن توشتى. مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىلگەندىن كېيىن داستىخان سېلىنىپ غىزا تارتىلدى. غىزادىن كېيىن بۇغرا ـ كاناي، ناغرا ـ سۇنايلار چېلىنىپ، توي باشلىنىپ كەتتى. سازەندىلەر ساز چېلىپ، يىگىتلەر ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى. ئابدۇرەشىدخان تۇنجى بولۇپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان شاھەبنىب

يارکەندي ۋە جالالىدىنخاننىڭ بېشىدىن تىللا ئۆرۈپ سازەندىلەرنىڭ ئالدىدىكى پەتنۇسقا تاشلىدى. بارا ـ بارا ناخشا ـ كۇي ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، مەھەللە ياشلىرىمۇ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشتى. ۋاقىت شۇنداق چاندۇرمايلا ئۆتتىكى، بىردەمدىلا كۆك ئاسمانىنىڭ بۇرجىكىدە قىزلارنىڭ ئەگىم قېشىدەك ھىلال ئاي كۆرۈندى.

قازانكۆل قىشلىقىنىڭ مەزىنى شامغا ئەزان ئېيتتى. سازمۇ، ناخشىمۇ، قىيقاس ـ سۇرەنمۇ، كۇلكە ـ چاقچاقمۇ بىردىنلا بېسىقتى. گويا ۋاراقلاپ قاينىۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك، ئەتراپ تىمتاسلىققا چۆمدى. شام ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن يەنە ناخشا ـ كۇي باشلىنىپ، ئۇسسۇل قىزىپ كەتتى. سازەندىلەرنىڭ ئالدىدىكى پەتنۇسلار تىللا، تەڭگە، يارماقلار بىلەن توشۇپ كەتتى. خۇپتەن نامىزدىن كېيىن يەنە داستىخان سېلىنىپ، غىزا تارتىلدى. لېگەنلەر يىغىلغاندىن كېيىنمۇ پولۇنىڭ مەززىلىك ھىدى دىماقلاردىن خېلىغىچە كەتمىدى. قىدىرخان قەدىناس بۇرادىرنىڭ شۇنچە كۆپ مېھمانىنى تەمتىرىمەي، قىسىلماي كۇتۇۋالغىنىدىن ناھايىتى خۇرسەن بولدى. ئابدۇرەشىدخان قېيىنئاتىسىنىڭ قابىل، قولى ئوچۇق، مېھماندوست ئادەم ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ بىلىپ يەتتى. «قېيىنئاتامنىمۇ قىزى بىلەن بىللە ئەكېتىمەن» دېدى ئۇ كۆڭلىدە.

ھىلال ئاي چاقلانغان ئورغاقتەك پارلىداپ يۇلتۇزلۇق ئاسمانىنىڭ قەرىگە كۆتۈرۈلگەندە، شەيخۇلئىسلام ئابدۇللا دامولا نىكاھنى باشلىدى. قىدىرخان ئابدۇرەشىدخانغا ئاتا بولدى. قازانكۆل قىشلىقىنىڭ ئاقساقىلى بىلەن ئىمامى قىزنىڭ گۇۋاھچىسى بولدى. قىزنىڭ مېھىر ھەققىنى يۈز سەر ئالتۇن قىلىپ بېكىتتى. ئابدۇلا دامولا: «مەھمۇد ئاخۇنۇمنىڭ قىزى ئامانىسا خېنىمنى ئەمرلىرىگە ئالدىلىمۇ؟» دەپ سورىغاندا، ئابدۇرەشىدخانىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى لەرزىگە كېلىپ، ئاقۇچ

چىرايى قىزىرىپ كەتتى. ئۇ شەيخۇلئىسلامغا قاراپ، دېدى:
— ئۇلۇغ ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەمكى، ئامانىنساخانىنى ئەمرىمگە ئالدىم.
— سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بىننى مەرھۇم سەئىدخانىنىڭ ئوغلىنى ئۆزلىرىگە قوبۇل قىلدىلىمۇ، قىزىم؟ — دەپ سورىدى شەيخۇلئىسلام ئۇنلۇك ئاۋازدا ياندىكى ئۆيگە بويۇن سوزۇپ.
ئۇچىسىغا ئەتلەس كۆڭلەك كىيىپ، بېشىغا يېشىل ھىلھىلە رومال ئۇستىدىن ئالتۇن ئوتۇغات قادىۋالغان ئامانىنساخانىڭ يۇرەك ـ باغرىغا ئوت كەتكەندەك بولدى، قارا كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى. «ئاتامنى تاشلاپ كېتەرمەنمۇ؟ ئاھ، خۇدا ...»
شەيخۇلئىسلام تېخىمۇ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزىنى تەكرارلىدى.
— ئەلھەمدۇلىللا، قوبۇل قىلدىم، — ئىنچىكە، زىل ئاۋازنى ئىشىتكەن ئابدۇللا دامۇللا ئاپپاق سەللە ئورالغان بېشىنى لىڭشىتىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:
— جامائەت، نىكاھ غايىب. كىم كىمگە تېگىدۇ، كىم كىمگە ئۆيلىنىدۇ، بۇنى بىر ئاللا بىلىدۇ. نىكاھى باغلانغان ئەر-ئايالنىڭ ئەر ـ خوتۇن بولۇشىنى ھېچكىم توسۇيالمايدۇ. سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئالىيلىرىنىڭ مەھمۇد ئاخۇنۇمنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىشىنى ئاللا ئىرادە قىلغان. بىز ھەممىمىز ئۇلارنىڭ بەختلىك ھايات كەچۈرۈشىنى، بالىلىق بولۇشىنى تىلەپ دۇئا قىلايلى، ئامىن!
— ئامىن! — كۆپچىلىك دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئامانىنساخانغا بەخت تىلەشتى.
قىدىرخان شەيخۇلئىسلامغا مىسرنىڭ ئاق يوللۇق شايىسىدا تىكىلگەن تون ياپتى. قازانكۆل قىشلىقىدىكى مويسىپىتلارنىڭ ھەممىسىگە بەقەسەم تون كىيدۈرۈلدى. ئوتتۇرا ياش، ياشلارغا ئون سەردىن كۈمۈش، بالىلارغا يېگىرمە يارماقتىن پۇل ئىنئام قىلىندى.

مەريەمنىسا بۇۋى مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ ھاۋالىسى بىلەن بۇ قىشلاقتىكى خوتۇن - قىزلارغا كۆڭلەكلىك يىپەك رەخت ۋە شايى رومال تارتۇق قىلدى.

ئارىلىق يىراق بولغىنى ئۈچۈن ئابدۇللا دامولللىنىڭ قوشۇلۇشى ۋە سۇلتان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ رازىلىقى بىلەن قىزنى ئەتە ئەتىگەندە يۆتكەپ كەتمەكچى بولدى ۋە ئۇنى مەختۇمە سۇلتان بېگىم بىلەن نۇرنىسا سۇلتان بېگىمگە تاپشۇردى.

تويىنىڭ ئاخىرى مەشرەپكە ئايلىنىپ كەتتى. زوق - شوق بىلەن چېلىنىۋاتقان سازلارنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن قېرى - ياش، ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسى ئۈسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشتى. مەشرەپ تاكى يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى، شۇندىلا قىشلاق ئەھلى ئۆيلىرىگە قايتىشتى. بەگ، سىپاھ، ياساۋۇللارمۇ مۇشۇ ئەتراپقا تىكىلگەن چېدىرلارغا كىرىپ كېتىشتى.

مۇشۇ تاپتا ئاسماندا چاقناپ تۇرغان ياقۇت يۇلتۇزلار ھىلال ئايىنى ئورىۋالغانىدەك، قىشلاق قىزلىرى بىلەن كېنىزەكلەر ئامانىنساخانىنى ئارىغا ئېلىۋالغانىدى. ئۇنىڭ يۈزى ئاق ھىلھىلە رومال بىلەن يېپىقلىق ئىدى.

— ئەمدى قىزىم ئارام ئالسۇن، — دېدى مەختۇمە سۇلتان بېگىم. قىزلار بىلەن كېنىزەكلەر يان ئۆيگە چىقىپ كېتىشتى. ئامانىنساخان قېينىئانىسى بىلەن نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ ئارىلىقىدا ياتتى. چۈشىدە مەرھۇم ئانىسىنى، قومۇش مەھەللىسىدە قالغان بالىلىق ۋاقتىدىكى دوستلىرىنى كۆردى. ئارىلىقتا نەچچە قېتىم ئويغاندى. تاڭغا يېقىن ئابدۇرەشىدخانىنى چۈشەپ قالدى. ئۇ ئۆزىنى ئاتىنىڭ ئالدىغا مىندۇرۇپ كېتىۋاتقۇدەك، دادىسى قوللىرىنى ئۇزارتىپ: «قىزىم، نەگە بارىسەن؟!» دەپ توۋلاۋاتقۇدەك. ئۇ چۆچۈپ ئويغانغاندا چولپان تۇغقانىدى.

قىدىرخان بىلەن پېشايۋاندا ياتقان ئابدۇرەشىدخانمۇ تولا چۈش كۆرۈپ، ئويقۇسى ئويقۇ بولمىدى. ئامانىنساخانىنى ئاتقا

مىنگەشتۇرۇپ ھەرەم قەسىرىگە ئەكەپتۇدەك، چۇچۇك سۇلتان بېگىم دەسلەپ دەشتى قىپچاق چۆلىدە ئۇچراتقىنىدەك ساۋۇت - دۇبۇلغا كىيىۋالغانىمىش، ئاماننىساخانىنى چاپماقچى بولۇپ قىلىچ شىلتىپ كەلگەندە، ئابدۇرەشىدخان ئويغىنىپ كەتتى. ئەككىنچى قېتىم ئۆگەي ئانىسى ئايىنىگار سۇلتان بېگىم چۇشىگە كىرىپ قالدى. ئۇ قولىدا خەنجەر كۆتۈرگىنىچە «ئوغلۇم ئىسكەندەر سۇلتانىنى ئەكىلىپ بەرمىسەڭ، ئۆلتۈرۇۋېتىمەن» دەۋاتقۇدەك. ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ قولىدىن خەنجەرنى ئېلىۋالىمەن دەپ، قولىنى ئۇزارتقىنىچە ئويغاندى. شۇنىڭدىن كېيىن تاڭ يورۇغۇچە ئۇخلىيالمىدى.

ئەتىگەنلىك ناشتىدا مېھمانلارغا شورپا، گۆش تارتىلدى. مېھمانلار ئاۋۋال شورپىغا سىڭشىپ پىشقان سەھرا نېنى چىلاپ يېيىشتى، ئارقىدىن دورا - دەرمەك بىلەن پىشۇرۇلغان گۆشلەرگە قول سوزۇشتى.

مېھمانلار داستىخانغا دۇئا قىلىپ تۇرۇشىغا قىشلاقتىكى چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن مېھمانلارنى ئۇزاتقىلى كېلىشتى.

ئابدۇرەشىدخان تۇنۇگۈن قانداق دەبدەبە بىلەن كەلگەن بولسا، شۇنداق دەبدەبە بىلەن ئۇزىدى.

تۆت يەڭگە، ئۇچ دوستى بىلەن ئۆيدىن چىققان ئاماننىساخان ئاتىسى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلىشىپ، كۆركەم بېزەلگەن مەپىگە چىقتى. مەھمۇد ئاخۇن:

— قىزىم، بۇ ساتارنى ئېلىۋالغىن، سائىا ھەمراھ بولىدۇ، — دېدى ساتارنى سۇنۇپ.

— يالغۇز قالمىغان بولدىلا، دادا، — دېدى ئاماننىساخان ساتارنى قولىغا ئېلىپ.

— ياق، قىزىم. قالۇن، تەمبۇر يېنىمدىلا بولىدىكەن، ھەرگىز يالغۇز قالمايمەن. ئاللا مېنى يالغۇز قويمايدۇ. خاتىرجەم كېتىۋەرگىن، قىزىم. خەير، خۇداغا ئامانەت.

— خوش، دادا، ئۆزلىرىنى ئاللاغا تاپشۇردۇم!

ئامانىنساخانىڭ كۆز ياشلىرى كۆكلەم يامغۇرىدەك ئېتىكىگە قۇيۇلدى. كۆز يېشى بۇلاقتەك ئوقچۇغان مەھمۇد ئاكا يانغا قارىۋالدى.

— يىغلىمىسىلا، خېنىم، — دەپ تەسەللى بېرىشتى يەڭگىلەر. دوستلىرى ئۇنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈشتى. قىرىق بىر ئاتلىق كېنىزەكنىڭ مۇھاپىزىتىدە مەپە يۇرۇپ كەتتى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم باشلىق مەلىكە، خانىش، ئاغىچا خېنىملار چۇشكەن مەپىلەرمۇ كەينى ـ كەينىدىن يولغا چىقتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئاتلانغان بەگ، سىپاھلار ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ ئاستا ـ ئاستا كۆزدىن غايىب بولۇشتى.

— خەير، مېھرىبان قىزىم، سېنى بىر ئاللاغا تاپشۇردۇم، — دەپ پىچىرلىدى مەھمۇد ئاخۇن. ئۇ ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان ئىچىدىن قىزنىڭ گۈزەل سىيماسىنى ئىزدىگىنىچە ئاستا مېڭىپ يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاۋاتقان ئۇجمە دەرىخىگە يۆلەندى.

ئون بەشىنچى باب

مۇقام مەلىكسى

1

خان جەمەتى تۇرۇۋاتقان ھەرەم قەسىرلىرى گۈلئىبرەم ئوردىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقانىدى. ئوردا بىلەن ھەرەمنى ئېگىز كۇنگۇرلۇك تام ئايرىپ تۇراتتى. بۇ تامنىڭ ئوتتۇرىسىغا چوڭ دەرۋازا، ئىككى تەرىپىگە ئارا ئىشىك ئورنىتىلغان؛ بۇ دەرۋازا ـ ئىشىكلەردە ساداقەتمەن مەھرەملەر قاراۋۇللۇق قىلاتتى. ھەرەمگە خان جەمەتىدىكىلەردىن باشقا ھېچكىمنى، ھەتتا ۋەزىر، ئەمىرلەرنىمۇ كىرگۈزمەيتتى. ھەرەم ئىشىكىدىن كىرىپلا ھەر تەرەپكە كەتكەن خىشلىق يول بىلەن مېڭىپ خالىغان قەسىرگە بارغىلى بولاتتى. ھەربىر قەسىرنىڭ ئۆز ئالدىغا گۈللۈك ھويلىسى، ئاشخانا، ھاممام، مېھمانخانا، ساراي، ئايۋان، ھۇجرىلىرى بار ئىدى. قەسىر ئۆيلىرى بىر قەۋەتلىك بولۇپ، تاملىرى ئېگىز، سالاسۇنلۇق پېشايۋانلىرى مەرمەر تۇۋرۇكلۇك، دېرىزىلىرى قاپقاقلىق ئىدى. قەسىر ئىشىكلىرىدىمۇ قاراۋۇل بار ئىدى.

سەئىدخاننىڭ ئىككىنچى خانىشى ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئىككىنچى قەسىردە تۇرۇۋاتاتتى. ئۇ يېشى ئاتمىشتىن ھالقىغان بولسىمۇ، تىمەن، سۆزمەن ئىدى. ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتانىنى ئابدۇرەشىدخان تىبەتكە ئەۋەتىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئاداۋەت ساقلاپ، ئوچۇق چىراي ئاچمايتتى. ھال سوراپ كەلسىمۇ، قاپىقىدىن قار ـ مۇز ياغدۇرۇپ زۇۋان سۇرمەيتتى. باشقا

قەسىردىكىلەر بىلەن كىرىپ ـ چىقىش قىلماي، ھەممەيلەنگە ماي تارتىپ ئاغرىنىپلا يۈرەتتى. ھەر نامىزىدا ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ قايتىپ كېلىپ، ئابدۇرەشىدخاندىن تەختنى تارتىۋېلىشىنى تىلەپ دۇئا قىلاتتى. بەزىدە ئوغلىنى تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغان ھالەتتە چۈشەپمۇ قالاتتى.

يىللار ئۆتۈۋەردى. لېكىن، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشمىدى. شۇ سەۋەبلىك ئۇ كوت ـ كوت، بەتخۇي بولۇپ قالغانىدى، تويغمۇ قاتناشمىدى. «جەمەتىمىزنىڭ ئابرۇيىنى تۆكتى. بىر لولىنىڭ سازەندە قىزىغا ئۆيلىنىپ، تەختتە ئولتۇرۇش سالاھىيىتىنىمۇ يوقاتتى. ئەمدى ئابدۇرەشىدخاننى نەس باسسۇن» دەپ قارغىدى.

يېقىندىن بېرى ئۇنىڭ ئىچىگە جىن كىرىپ ئۆيدە ئولتۇرالماس بولۇپ قالدى. ئۇ بۇگۈن ئىككى كېنىزىكى بىلەن ئالماس كۆز قويغان ئىلمەك ھاسسىنى توكۇلدىتىپ، چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە كەلدى.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم بۇ چاغقىچە چاقىرىپمۇ كەلتۈرەلمىگەن قېيىنئانىسىنى ئەجەبلەنگەن ھالدا كۈتۈۋالدى.

ــ قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن، خانىش ئانا. ئالدىن خەۋەر بەرگەن بولسىلا، يوللىرىغا پايانداز سېلىپ، ئالاھىدە كۈتۈۋالاتتىم ئەمەسمۇ، ــ دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى تاۋار يېكەنداز ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ.

ــ ۋاي قىزىم، شۇنداق چىرايلىق تۇرۇپتىلا. سىلىنى بەك كۆرگۈم كەلدى، ھامماما سۇلتان نىگار خېنىم بىلەنمۇ مۇڭداشقۇم كەلدى. نەچچە ۋاقىتتىن ساقسىز بولۇپ قالغانىدىم، يېقىندىن بېرى ئاللانىڭ رەھمىتى بىلەن خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم، شۇڭا ئۆزلىرىدىن ھال سوراپ كەلدىم. ئوبدان تۇردىلىمۇ؟ بالىلار ئامانمۇ؟ سۇلتان نىگار خېنىم بەلەنمۇ؟ ــ دېدى ئاينىگار سۇلتان بېگىم.

ــ نېمە دېسەم بولار؟ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ھەممىز ئوبدان

كېتىۋاتاتتۇق، سۇلتان بىر لولىنىڭ قىزىنى ھەرەمگە ئەكىرىپلا كۆڭۈل ئارامىمىزنى بۇزدى، يۇزىمىزنى تۆكتى، خانىش ئانا.

چۇچۇك سۇلتان بېگىم زەر چۇچىلىق ياغلىقىنى كۆزىگە باسقىنىچە كۆز يېشى قىلدى. شۇ ئاردىدا ئىككى كېنىزەك مەزە، گېزەك، چاي ئەكىرىپ داستىخانغا قويدى. چۇچۇك سۇلتان بېگىم كۇمۇش پىيالىگە چاي قۇيۇپ ئاينىگار سۇلتان بېگىمگە تۇتتى. ئۇ چايغا ھەسەل سېلىپ تۇرۇپ، دېدى:

— سۇلتانىنىڭ ئۆزلىرىدەك ئالىي نەسەبلىك خانىشى تۇرۇقلۇق، بىر لولىنىڭ قىزىنى ئەمرىگە ئالغىنى پەقەت ئەقىلگە سىغمايدۇ. سىلى ھېلىمۇ بۇ دەرد ـ ئەلەمگە بىر يىلدىن بېرى چىداپ كەپتىلا، قىزىم، مەن چېغىمدا چىدىمايلا قالدىم. ئامانىسا دېگەن زاتى پەسنى بوغۇپلا ئۆلتۈرۇۋەتسەم دەيمەن. سۇلتانىنىڭ ئەقلى دۇمبىسىگە چىقىپ قاپتۇ زادى.

ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ بۇ سۆزى چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ قەلبىدە چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان رەشك ئوتىغا ياغ بولۇپ چېچىلدى.

— مانا كۆرگەنلا، خانىش ئانا؟ ئۇ مەرەز خوتۇن ھەرەمگە ئاياغ باسقاندىن بېرى تولا يىغلاپ، تۇگىشىپلا كېتىۋاتىمەن. سۇلتانىنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى، نەغمە ـ ناۋا بىلەنلا بولۇپ كەتتى. ئوردىدىن كىرىپ ماڭا كۆرۈنۈپ قويۇپلا، ئۇ سازەندە كاساپەتنىڭ يېنىغا چىقىپ كېتىدۇ. كېنىزەكلەرنىڭ ساز بىلىدىغانلىرىنى قويماي تاللاپ، ئۇنىڭغا غالچا قىلىپ بەردى. پايتەختتە داڭ چىقارغان سازەندە خوتۇنلارنىمۇ ھەرەمگە ئەكىرىپ، ئۇ ناكەس بىلەن تونۇشتۇرۇپ، گۇلئىبرەم ئوردىسىنى بىر ئىشرەتگاھقا ئايلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ خوتۇن ئۆزىگە ئوخشاش بۇزۇقلار بىلەن «مۇقام» دەيدىغان بىرنېمىنى باشلىۋالسا، ۋاي خۇدايىمەي، كۈندۈزنى تۇنگە، تۇننى كۈندۈزگە ئۇلاپ ساتار، تەمبۇر چېلىپ، ئادەمنى بىزار قىلىۋېتىدۇ.

— مۇنداق دېسىلە، قىزىم. ئابدۇرەشىدخان راستلا ھەددىدىن

ئېشىپتۇ. سىلىگە بەك ئۇۋال بوپتۇ. بۇ ئىشنى بۇرۇنراق بىلگەن بولسام، ئۆممىلەپ بېرىپ بولسىمۇ سۇلتانغا تەنبىھ بەرگەن بولاتتىم، — دېدى ئاينىگار سۇلتان بېگىم خۇپسەنلىك بىلەن مىشىلداپ يىغلاپ. ئۇ ياش كەلمىگەن كۆزنگە ياغلىقىنى باستى.

شۇ ئاردا بىر كېنىزەك ئۇلار گۆشى بېسىلغان پولۇدىن بىر تەخسە ئەكىرىپ، ئەدەپ بىلەن ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ ئالدىغا قويدى.

— ئاشقا باقسىلا، ئانا، سىلىنى كۆرۈپ كۆڭلۈم ئېچىلىپ قالدى.

— ئانىلىرى سۇلتان نىگار خېنىم ئوبدان تۇرغاندۇ، خانىش قىزىم؟

— ئامانىسا دېگەن يېتىمەك ھەرەمگە كەلگەندىن كېيىن كۆڭلى نازۇك ئانام بۇ ئاھانەتنى كۆتۈرەلمەي، ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قالدى. بىچارە ئانامنى كۆرسەتمىگەن تېڭىپ قالمىدى، لېكىن ھېچ ساقىيالمايۋاتىدۇ. غىزادىن كېيىن سىلىنى ئانامنىڭ يېنىغا باشلاپ چىقاي، ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ قويسىلا، خانىش ئانا.

— ئەلۋەتتە، قىزىم.

ئاينىگار سۇلتان بېگىم گۆش بىلەن پولۇنىڭ يېرىمىنى يەۋەتكەندىن كېيىن دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— ئى ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى، بەرگەن رىزىق - نېسىۋىلىرىڭگە مىڭ قەتىرە شۈكۈر. ئەي، ھەممىگە قادىر خۇدا، مەنكى ئاجىز بەندەڭنىڭ تىلىكىنى ئىجابەت قىلىپ، ئوغلۇم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب - تەۋپىق ئاتا قىلغايسەن، ئامانىسا دېگەن زاتى شەيتانىنىڭ رىزقىنى پۈتكۈل جاھاندىن كۆتۈرۈۋەتكەيسەن، ئامىن!

— ئۆزلىرىنىڭ كېلىشىلىرىنى بىلگەن بولسام، قىرغاۋۇل گۆشىدە شورپا سالدۇرۇپ، نېرىن چۆپ ئەتكۈزۈپ قويارکەنمەن، — دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم خۇش تەبەسسۇم بىلەن.

— هېلىمۇ تائاملارنىڭ شاھىغا ئېغىز تەگدىم، رەھمەت، قىزىم، سىلىگە ئاللا رەھمەت قىلسۇن.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم كېنىزىكىگە داستىخانىنى يىغىشتۇرۇشنى بۇيرۇپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى سارايدا ياتقان سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ يېنىغا باشلاپ چىقتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — ئاينىگار سۇلتان بېگىم قوپۇشقا تەمشەلگەن سۇلتان نىگار خانىمنىڭ يېنىغا بېرىپ مەڭزىگە مەڭزىنى ياقتى، — ئوبدان تۇردىلىمۇ، هاممۇ؟ سىلىنى سېغىنىپ كەلدىم.

قاما يوتقانغا ئورنىپ ياتقان سۇلتان نىگار خېنىم ئېگىچىسىنىڭ بۇ قىزىنى ئانچە ياقتۇرمايتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇنىڭ مۇنداق ئۇشتۇمتۇت كېلىشىدە بىر گەپ بار دەپ ئويلاپ، كۈلۈمسىرەپ ئېغىز ئاچتى:

— ئاللانىڭ شەپقىتى بىلەن كۈنىنىڭ سېرىقىنى كۆرۈۋاتىمەن. ئۆزلىرىمۇ ئوبدان تۇردىلىمۇ؟

— دۇئالىرىنىڭ بەركىتىدىن مۇشۇنچىلىك تۇردۇم، هاممۇ. پېقىرەك تاشلىۋېتىلگەن تۇل خوتۇننىڭ هالى نېچۈك بولماقچىدى؟ — دېدى ئاينىگار سۇلتان بېگىم يىغلامسىراپ.

— يىغلىمسىلا، ئاينىگار خېنىم. ئاڭلىسام ئابدۇرەشىدخان سىلىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىۋېتىپتۇغۇ. كېنىزەك، خىزمەتچىلىرىمۇ سەئىدخان ۋاقتىدىكىدىن ئاز ئەمەس ئىكەن، — سۇلتان نىگار خېنىم ئۇنىڭ شېخىغا ئورۇۋەتتى.

— هاممۇ، ئابدۇرەشىدخان ماڭا غەمخورلۇق قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ئاستىرتىن زەربە بېرىپ كەلدى. ئۇنىڭ يالغۇز ئوغلۇمنى تىبەتتەك يىراق سەھرايىقىيامەتكە ئەۋەتىشىمۇ غەمخورلۇق بولامدۇ؟ مېنى تۇغقىشتۇرمەكچى، — ئۇن سېلىپ يىغلىدى ئاينىگار سۇلتان بېگىم، — مەنغۇ مەيلى، ئەمما ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئۆزلىرىدەك بۇزرۇكۋارنى كۆزگە ئىلماي تېگى پەس بىر سازەندىگە ئۆيلەنگىنى نېمىسى؟ ئۇنىڭ ئەمرىدە ئالىي

نەسەبلىك، ھۆسن ـ جامالدا تەڭداشسىز چۈچۈك سۇلتان بېگىم تۇرۇقلۇق، بىر لولىنىڭ قىزغا بېرىلىپ كەتكىنى ئادەمنىڭ ئوغسىنى قاينىتىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ سارغۇچ چىرايى ئۆڭدى، نۇرسىز كۆزلىرى چىمىلداپ، گەز باسقان لەۋلىرى تىترىدى. ئۇ جەينىكىگە تايىنىپ بېشىنى سەل كۆتۈردى:

ـــ شۇنى دېمەمدىلا، ئاينىگار خېنىم؟ ئابدۇرەشىدخانىنى مۇنداق قىلىدۇ دەپ كىم ئويلىغان؟ ئامانىسانىڭ زاتى ئۇستۇن بولسىغۇ مەيلى ئىدى. ئەپسۇس، ئۇ ئەمىر، بەگنىڭمۇ قىزى ئەمەس، بىر نامرات ئوتۇنچىنىڭ قىزى دېسىلە. ئابدۇرەشىدخانغا شۇنچە نەسىھەت قىلساممۇ، قېتىغا ئېلىپ قويمىدى، ـــ سۇلتان نىگار خېنىم رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن يېشىنى سۇرتتى، ـــ مانا بىر يىلدىن ئاشتى، سۇلتانىنىڭ ئۇ لولىنىڭ قىزىدىن رايى يانماي دېمىدى. دادىسى داخان، قىزى جىنكەش دېگەن گەپ راست ئوخشايدۇ. ئابدۇرەشىدخان بارغانسېرى ئامانىسا دېگەن قانجۇققا مەپتۇن بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. سۇلتان ھەر كۈنى ئۇنىڭ بىلەن بىللە. مۇبادا ئۇ زاتى شەيتانىنىڭ قورسىقىدا قېلىپ ئوغۇل تۇغۇپ قالسا، ئۇ شۇمنىڭ ۋەلىئەھد بولۇپ قېلىشى ئېنىق. ئۇ چاغدا يۇنۇسخانىنىڭ ئەۋلادى سورۇلۇپ تۇگمەمدۇ؟ ۋاي ئىسسىت، ۋاي ئىسسىت!

ـــ سۆزلىرى بەرھەق، ھامما. بۇنىڭغا سۈكۈت قىلىپ تۇرۋەرسەك، ئۇ لولىنىڭ قىزى ھەممىمىزنىڭ بېشىغا چىقىدۇ. بولۇپمۇ سىلى بۇزرۇكۋارىمىز بۇ ئىشقا قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرسىلا بولمايدۇ.

ـــ قاراپ تۇرماي نېمە ئىلاجىمىز، ئاينىگار خېنىم؟ مەن خان ـ سۇلتان بولمىسام، يا لەشكىرىم بولمىسا، ئابدۇرەشىدخاننى قانداق سۆزگە كىرگۈزەلەيمەن؟ ئوغۇللىرىم بولسا دەشتى قىپچاقتا بىر ـ بىرى بىلەن تەخت تالىشىپ، سەئىدىيە خانلىقىغا بېقىندى بولۇپ قالدى. قىزىمنى پاناھ تارتىپ كېلىپ

ئۇلارنىڭ يېنىغا كېتەلمەيۋاتىمەن.

كېنىزەكلەر ئارقا ـ ئارقىدىن ئەكىرگەن مەزە ـ گېزەكلەر بىلەن داستىخان توشۇپ كەتتى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئىككى كۈموش جامغا ئالما شەربىتى قۇيۇپ، ئانىسى بىلەن ئايىنىگار سۇلتان بېگىمگە سۇنۇپ، دېدى:

ـــ ئابدۇرەشىدخان ئەلھال كىچىك پادىشاھ ئەمەس، ئۆزۈمۇ ئۇنچىۋالا بىغەم، كەم ئەقىللەردىن ئەمەس، ئانىلىرىم. ئۇ ناھايىتى مەردانە، باھادىر سۇلتان.

ـــ قىزىم، سەندەك ساھىبجامال خوتۇنىنى بىر لولىنىڭ قىزىدىن تۆۋەن كۆرۈۋاتقان كۆڭلى قارا ئېرىنىڭنى ئەجەب ماختاپ كەتتىڭا؟ بىر يىلدىن بېرى خورلىغىنى يەتمەپتۇ ـ دە، ساڭا؟ سەنمۇزە ئەخمەق، قىزىم ...

ـــ بولدى، ئانا. ئىچىم دەردكە توشۇپ كەتتى. ئابدۇرەشىدخان بۇ قېتىم ئازدى، ياق، ياق، ئۇنى ئاشۇ جىنكەش خوتۇن ئازدۇردى. مەن ئۇنىڭ ئەدىپىنى بەرمەي قويمايمەن!

ـــ مانا ماۋۇ گېپىڭ جايىدا بولدى، قىزىم. قارغاش، تىللاش بىلەن مەسىلە ھەل بولمايدۇ. بىر يىلدىن بېرى قارغاپ كېلىۋاتىمەن. يا ئۇ ناكەس ئۆلمىدى، يا مەن تىلىكىمگە يەتمىدىم. ئۇنىڭ چارىسىنى قىلىش كېرەك، ـــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ.

ـــ ھاما، قېنى ئېيتسىلىچۇ، بۇنىڭغا قانداق چارە قىلساق بولار؟ ـــ بىردىن جانلىنىپ سورىدى ئايىنىگار سۇلتان بېگىم يادائىغۇ چېھرىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ـــ مەن بۇ بىر يىلدىن بېرى ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ، شەيخۇلئىسلام، خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ بۇزرۇكۋار ۋە خوجا پەيزۇللا ئىشانلار بىلەن خۇپىيانە كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭمۇ ئابدۇرەشىدخاننىڭ نەغمە ـ ناۋا بىلەن بولۇپ كەتكىنىگە نارازى ئىكەنلىكىنى، ئۇنى ھىدايەتكە باشلاش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشۇۋاتقانلىقىنى بىلدىم. بولۇپمۇ خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ

بۇزرۇكۇار بىلەن پەيزۇللا ئىشان قاتتىق غەزەپلەنگەندەك قىلىدۇ. لېكىن، ئۇلار گەپ - سۆز بىلەن ئابدۇرەشىدخانىنى ئۇ سازەندە بۇزۇقتىن مەيلىنى قايتۇرۇپ، ھىدايەتكە قاچان باشلايدۇ، بۇ نامەلۇم، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم مەيۇسلىنىپ. ئۇ ئالما شەربىتىدىن بىر يۇتۇم ئىچىپ، ئايىنىگار سۇلتان بېگىمگە قاريدى، — بايانتىن كۆڭلۈمگە بىر ئوي كەلدى، سىڭلىم، سىلى مەرھۇم سەئىدخانىنىڭ خانىشى، جامائەت ئارىسىدا ئابرۇيلىرى بار. شۇڭا، ئاتا ۋەزىر، بۇزرۇكۇار، ئىشانلارغا ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتكىنى توغرىسىدا شىكايەت قىلىپ باقسىلا، ئۇلارنىڭ بۇرۇنراق تەدبىر قوللىنىشىغا سەۋەب بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس. مەنمۇ ئۇلار بىلەن كۆرۈشمەن. ئۆزلىرىمۇ ئۇلار بىلەن كۆرۈشكىلى بارالامدىلا، سىڭلىم؟

— بارىمەن، ھامما، بارىمەن. بۇ ئوبدان مەسلىھەت بولدى، — دېدى ئايىنىگار سۇلتان بېگىم چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، — مەن ئاۋۋال ئابدۇرەشىدخانىنى مەھلىيا قىلىۋالغان ئۇ لولىنىڭ قىزىنى بىر كۆرەي. بۇ ۋاقىتچە ئۇ تېگى پەسىنىڭ تەلەتىنى كۆرگۈم كەلمىگەندى. ئۇ نېمە قىلىۋاتىدۇ، قانداق ئويى بار، بۇنى بىلىپ باقاي. ئابدۇرەشىدخان بىلەنمۇ سۆزلىشىپ، ئوي - خىيالىنى ئۇقۇپ باقاي. ئاندىن خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ بۇزرۇكۇار بىلەن خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ يېنىغا باراي. مۇشۇنداق قىلسام بولارمۇ، ھامما؟ — ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ئولتۇرغان چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە نەزىرىنى ئاغدۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئاڭلىسام ئابدۇرەشىدخان خانىش - تۇقاللىرىنىڭ كۆزىچە ئۇ لولىنىڭ قىزىنى «مەلىكەم» دەپ ئاتىغانمىش. يەنە مەلىكە - خانىشلارغا بېرىلگەن ھوقۇق - ئىمتىيازدىن ئۇ پەسەندىنمۇ تولۇق بەھرىمەن قىلىش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرگەنمىش. بۇنىڭ راست - يالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ئاندىن باردىغان يەرگە باراي دەيمىنا، قىزىم.

— خانىش ئانا، سۇلتان ئۇ بۇزۇقنى تېخى مەلىكە دەپ

جاكارلىمىدى، ئەمما مەلىكە ـ خانىشلارغا بېرىلگەن ھوقۇق ـ ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن بولىدۇ، دەپ ئەمر قىلغىنى راست. ماڭا سادىق بىر كېنىزىكىمنىڭ ئېيتىشىچە، ئابدۇرەشىدخان ئۇ تېگى پەسكە: «سىز ھەقمقىي مەلىكە. ئۆزلىرىنى پادىشاھ، سۇلتانلارنىڭ قىزى، دەپ كۆرەكتىلىگەن مەلىكىلەردىن ئارتۇق» دەپتۇ، قارىسىلا.

ــ ئابدۇرەشىدخان راست شۇنداق دەپتۇمۇ، بالام؟ ــ ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ كۆزلىرى چۆچەكتەك ئېچىلدى.

ــ راست، ئانا. پەقەت چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى، ــ چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ كۆزلىرىدىن يېپى ئۈزۈلگەن مارجانىدەك ياشلار تۆكۈلدى.

ــ مەن ھازىرلا ئۇ قانجۇقنىڭ قەسىرىگە باراي. ئابدۇرەشىدخان كاللامنى تېنىمدىن جۇدا قىلمۇەتسىمۇ، ئۇ شەرمەندىگە سىلىنى بىر تونۇتۇپ قويايي، مەلىكە قىزىم. ھەممىنى قىلغان شۇ جىنكەش. مەن ئەمدى ئۆيۈمدە ماي تارتىپ ئولتۇرىۋەرمەيمەن، تاكى ئۇ تېگى پەسنى ھەرەمدىن ھەيدەپ چىقارمىغۇچە توختىمايمەن.

ئاينىگار سۇلتان بېگىم دۇئا قىلىپ قوپتى. چۇچۇك سۇلتان بېگىم قەسىر ئالدىغىچە چىقىپ:

ــ خۇش خەۋەرلىرىنى كۈتىمەن، ئانا، ــ دەپ ئۇنى ئۇزىتىپ قويدى.

2

ياز پەسلى يېتىپ كەلگەن، ھاۋا بەك تىنچىق بولمىسىمۇ، ئىسسىق ئىدى. كۆكلەم پەسلى ياشنىتىپ كەتكەن گۈل ـ گىياھلار بىلەن ھەرەم ئىچى ناھايىتى گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. قەسىرلەر گويا كۆپكۆك دېڭىزدا توختاپ قالغان كېمىلەردەك ياپيېشىللىق ئىچىگە چۆكۈپ تۇراتتى. ئىككى قاسىنىقىدىكى

دەل ـ دەرەخلەر قويۇق سايە تاشلىغان خىشلىق يولدا ئىككى كېنىزەكنىڭ ھەمراھلىقىدا ھاسسىنى توكۇلدىتىپ كېتىۋاتقان ئاينىگار سۇلتان بېگىم ساپاق ـ ساپاق ئۇزۇملەر ساڭگىلاپ تۇرغان تال باراڭلىقتىن ئۆتۈپ، كۇموش ھالقىلىق، كۇنگۇرلۈك ئىشىكنىڭ ئالدىغا كېلىشىگە قۇلىقىغا خىلمۇخىل سازلارنىڭ لەرزان ساداسى ئىشتىلدى.

ـــ ئامانمىسا خېنىمنىڭ قەسىرى مۇشۇ، خانىش ئايىم، ـــ دېدى بويى ئۆسكىلەڭ، مەڭزى قىزىل كېنىزەك.

قاراۋۇلنىڭ سالىمىنىمۇ ئىلىك ئالماي قەسىر ھويلىسىغا قەدەم قويغان ئاينىگار سۇلتان بېگىم قايسى ئىشىكتىن كىرىشنى بىلەلمەي، يېشىل كاھىشلىق ئۆيلەرگە كۆز سېلىپ تۇرۇۋېدى، ئوڭ تەرەپتىكى ئىشىك ئېچىلىپ، بىر كېنىزەك چىقىپ كەلدى. ئۇچىسىغا ئالتۇن تۇگمىلىك كىمخاب نىمچە كىيگەن، بېشىغا ئاق ھىلھىلە رومال سېلىپ، ئۇستىدىن ئالتۇن ئوتۇغات تاقىغان، سالاپەتلىك خانىشنى كۆرۈپ، تەزىم قىلىپ، دېدى:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاغىچا خېنىم. قۇتلۇق قەدەملىرىگا مۇبارەك بولسۇن ! قېنى ئۆيگە مەرھەمەت قىلغايلا.

ـــ ئامانمىسا خېنىم ئۆيدىمۇ؟ ـــ دېدى ئاينىگار سۇلتان بېگىم تەرىنى تۇرۇپ.

ـــ مەلىكە ئۆيدە.

ـــ كىرىپ، ئۇنىڭغا مېنىڭ كەلگىنىمنى ئېيىت.

ـــ كىم كەلدى دەيمەن، خېنىم؟

ـــ خانىش ئاينىگار سۇلتان بېگىم كەپتۇ، دېگىن.

كېنىزەك ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

قاپاقلىرىدىن مۇز ياغدۇرۇپ تۇرغان ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئۆيدىن ئىلدام قەدەم تاشلاپ چىقىپ كەلگەن چوكانغا قاراپ ھەيران قالدى. ئۇ ھەقىقەتەن چۆچەكلەردىكى پەرىزاتقىلا ئوخشايتتى. ھاۋا رەڭ يىپەك كۆڭلەك بىلەن قىزىلگۈللۈك ئاق

ھەلھەلە رومال بوي - بەستىگە بەكمۇ ياراشقان، بېشىدىكى ئالتۇن تاجغا قويۇلغان يېشىل گۆھەر كۆز چاقاتتى. ئەگىم قاشلىرى ئاستىدىكى شەھلا كۆزلىرىدىن نۇر تۆكۈلۈپ تۇراتتى. چوكان ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئېگىلىپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خانىش ئانا. خۇش كېلىپتىلا، قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن ! ئالتۇن تەنلىرى ئامان بولغاي ! — ئۇنىڭ خۇش ئاۋازى شۇ قەدەر سۇزۇك، شۇ قەدەر مۇلايىم ئىدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ چىرايىدىكى سۆرۈنلۈك يوقاپ، ئۇنىڭ ئورنىدا سۇس كۈلكە پەيدا بولدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قىزىم. ئوبدان تۇرۇۋاتامدىلا؟ — دېدى ئۇ جايدىن قىمىرلىماي، — ئاماننىسا خېنىم، سىلى ھەقىقەتەن ئادەمنىڭ ئېچى كۆيگۈدەك چىرايلىق ئىكەنلا. بۇ چاغقىچە تەرىپلىرىنى تولا ئاڭلاپ، نەچچە قېتىم سىلىنى يوقلاپ كېلەي دېگەن بولساممۇ، سالامەتلىكىم يار بەرمىدى. مانا بۇگۈن سائىتى كېلىپ، گۈزەل رۇخسارلىرىنى كۆرۈش نېسىپ بولدى. تويلىرىغا قاتنىشالمىغىنىم ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىمەن، ئۇ چاغدا يېتىپ قېلىۋىدىم.

— ھېلىمۇ يوقلاپ كەلگەنلىرىگە كۆپ ھەشقاللا، خانىش ئانا. مەن سىلىنى ئىككى قېتىم يوقلاپ بارسام، كاشغەرگە كېتىپتىكەنلا. يەنە بارغۇچە ئۆزلىرى كېلىپ، مېنى بەك خۇش قىلىۋەتتىلە. قېنى ئۆيگە مەرھەمەت ! — دېدى ئامانىنساخان ۋە ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى قولتۇقىدىن يۆلىگىنىچە دەھلىزگە ئەكىرىپ، نىمچىسىنى سالدۇرۇپ كېنىزەكلەرگە بەردى، ئاندىن مېھمانخانىغا باشلاپ ئۇچ قات ماموق يېكەندازغا ئولتۇرغۇزدى.

— خېنىم بالام، ئۇ تەرەپتىكى ئۆيدىن چىقىۋاتقان نېمە شاۋقۇن ئۇ؟ — سوردى خانىش خۇپسەنلىك بىلەن.

— ئۇ شاۋقۇن ئەمەس، فارابىي ھەزرەتلىرى ئىجاد قىلغان

«راك» مۇقامى. قۇلاقلىرىغا ياقمىدى، خانىش ئانا؟ — دېدى ئاماننىساخان ئىللىق كۈلۈمسىرەپ.

— ياقتى، قىزىم، ياقتى. ئادەم قېرىغاندا چۆمۈچنىڭ ئاۋازىدىن باشقا سادالار قۇلاققا خۇشياقماس بولۇپ قالىدىكەن. قۇلىقىم ئېغىرلىشىپ قالدى، ئاۋازلارنى تازا پەرق ئېتەلمەيمەن.

ئاماننىساخان كۈلۈپ كېتىپ، چاقچاق قىلدى:

— ئۇنداق بولسا ئاشخانىغا باشلىسام بوپتىكەن.

كېنىزەكلەر يەل - يېمىش، گېزەك، چاي ئەكىرىپ داستىخانغا قويدى. ئاماننىساخان نەپىس ياسالغان كۈمۈش جامغا زەپەر سېلىپ دەملىگەن چايدىن قۇيۇپ بىر نۆكچە ناۋات سېلىپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمگە تۇتتى.

— بالام، سىلىمۇ ساز چالامدىلا؟

— چالىمەن، خانىش ئانا. سۇلتان ئالىيلىرى ساز خۇمار ئىكەن، تەلىپىمنى يەردە قويماي، داڭلىق سازەندە ئاياللار بىلەن تونۇشتۇرۇپ، ئۇلاردىن ماھارەت ئېگىلىشىمگە شارائىت يارىتىپ بەردى.

— مۇنداق دېسىلە، قىزىم، — ئاينىگار سۇلتان بېگىم چايدىن ئىككى يۇتۇم ئوتلاپ قويدى، — ئەتىگەندىن كەچكىچە ساتار، تەمبۇر چېلىۋەرسە، ئادەم زېرىكمەمدۇ؟

— زېرىكمەيدۇ، ئانا. مۇزىكا دېگەن ئىنسانىنىڭ ئىچكى ھېس - تۇيغۇلىرىنىڭ يېقىملىق ئاھاڭ بىلەن ئىپادىلىنىشى، چالغانسېرى چالغۇسى كېلىدۇ، — دېدى ئاماننىساخان كېنىزەك ئەكىرگەن قىرغاۋۇل گۆشىدىن قىلىنغان قىيمىلىق كاۋاپنى داستىخانغا قويۇپ، — مۇزىكا ئادەمنىڭ كۆڭلىنى، پىكرىنى ئاچىدۇ. ئەگەر قۇلاقلىرى ئېغىرلىشىپ قالمىغان بولسا، ھۇزۇرلىنىپ تىڭشىغان بولاتتىلە.

— شۇنداق، شۇنداق ! — دېدى لاپپىدە قىزارغان ئاينىگار سۇلتان بېگىم خۇپسەنلىك بىلەن، — سىلى قايسى سازلارنى چېلىشقا ئامراق، بالام؟

— ساتار، تەمبۇر، دۇتار، ئۇد، قالۇن قاتارلىقلارنى.
— مۇنچە كۆپ ساز چېلىشنى كىمدىن ئۆگەندىلە؟
— كىچىك چېغىمدا ئانامدىن، كېيىن ئاتامدىن ئۆگەنگەن. هازىر سۇلتان ئالىيلىرى، مۇزىكا ئۇستازى قەدىرخان ئاكا ۋە باشقا ماهىر سازەندىلەردىن ئۆگىنىۋاتىمەن.
— بۇ بىر كىتابىي ئىلىم بولمىسا، مۇنچە بېرىلىپ ئۆگىنىشلىرىدىكى مۇددىئالىرى كۆڭۈل ئېچىشمۇ؟
ئامانىنساخان يەنە يېقىملىق كۈلدى.
— مۇزىكىمۇ كىتابىي بىلىم ئاساسىدا راۋاجلانغان، خانىش ئانا. فارابىي، لۇتفىي، نەۋايى قاتارلىق نۇرغۇن ئالىم، ئەدىبلەر مۇزىكا توغرىسىدا كىتاب يازغان. مۇزىكا ئىلمىنى ئۆگىنىش كۆڭۈل ئېچىش ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى پىكىرنى ئېچىش، تەسەۋۋۇرنى قاناتلاندۇرۇش ئارقىلىق ئالىلا يارىتقان بۇ ئالەمنى تونۇپ يېتىشتۇر. گېپىمنى ئاڭلىدىلىمۇ؟ — دېدى ئامانىنساخان.
— ئاڭلاۋاتىمەن، خېنىم بالام. هېچ چۈشەنمىدىم، مۇزىكىدا غىك ـ غىك قىلغان ئاۋازدىن باشقا گەپ ـ سۆز بولمىسا، ئۇ قانداق قىلىپ ئادەمنىڭ پىكرىنى ئاچىدۇ؟ — ئايىنىگار سۇلتان بېگىم «ئەمدى بۇنىڭغا نېمىدەپ جاۋاب بېرەرسەنكىن» دېگەندەك مىيىقىدا هىجىيىپ قويدى.
— مۇزىكا ئىلمىنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرى بار. چۈشەنمەيدىغان ئادەمگە مىڭ يىل سۆزلەپ بەرسىمۇ، ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا غىجەك چالغاندەك هېچنېمىنى بىلەلمەيدۇ، خانىش ئانا. مۇزىكا ئادەمنىڭ چارچىغان نېرۋىلىرىغا هۇزۇر بېغىشلاپ، دۇغلاشقان مېڭىنى سۈزۈلدۈرىدۇ، دىلنى روشەنلەشتۈرىدۇ، بەدەننى يۇمشىتىدۇ. شۇڭا، مۇزىكىنى ياخشى كۆرگەن ئادەم ئەقىللىك، رەهىمدىل كېلىدۇ؛ مۇزىكىغا ئۆچ ئادەملەر تەكەببۇر، زالىم بولىدۇ. قىسقىسى، مۇزىكىنىڭ خاسىيىتى كۆپ، ئانا.
— مۇزىكىنىڭ خاسىيىتى ئەجەب كۆپ ئىكەن، قىزىم، —

دەپ بېشىنى لىكشىتتى ئاينىگار سۇلتان بېگىم. ئامانىنساخان ئۇنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويغاندى. ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئوڭايسىز ھالەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، چايدىن بىر يۇتۇم ئىچىۋىدى، ئۆپكىسىگە كېتىپ قېقىلىپ كەتتى.

— ۋاي، خانىش ئانا، نېمە بولدىلا؟ — دېدى ئامانىنساخان ئۇنىڭ دۇمبىسىنى سىلاپ.

— سۇلتان ئالىيلىرى كەلدى، مەلىكەم، — دېدى دەل شۇ چاغدا ئۆيگە كىرگەن كېنىزەك.

ئامانىنساخان ئىتتىك تۇرۇپ ئىشىك ئالدىغا بېرىشىغا ئابدۇرەشىدخان كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سۇلتان ئالىيلىرى، قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن، — ئامانىنساخان سالام بەجا كەلتۇردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مەلىكەم، — ئابدۇرەشىدخان توساتتىن ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى كۆرۈپ قالدى، — ھوي، ھۆرمەتلىك ۋالىدىمىز كېلىپ قاپتۇغۇ، مۇبارەك تەنلىرى ياخشىلىنىپ قالدىمۇ، ئانا؟

— ئەلھەمدۇلىللا شۈكۈر، سۇلتان بالام.

— كاشغەردىن قاچان كەلدىلە؟

— ئۆتكەن ھەپتە كەلدىم. كاشغەردە مىرزا ئوبۇلھادىبەگ ھۆرمىتىمنى ئوبدان قىلدى.

— بىز ئالدىلىرىغا بارغۇچە ئۆزلىرى كەپتىلا، بۇنىڭدىن خۇش بولدۇم، ئانا. بۇنىڭدىن كېيىن بۇ يەرگە پات - پات كېلىپ، كۈي - غەزەل ئاڭلاپ، كۆڭۈللىرىنى ئېچىپ كەتسىلە.

«ئۇياقتىن كىرىپ بۇ ياقتىن قىلغان گېپىنى. مۇزىكا ئاڭلىسام كۆڭلۈم ئېچىلىپ قالارمىش تېخى. بۇ قانجۇق ئابدۇرەشىدخاننى ئەقلىدىن ئاداشتۇرۇپ بوپتۇ. ئەي، خۇدا، ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب بەرگىن» دېدى ئىچىدە ئاينىگار سۇلتان بېگىم ۋە ئابدۇرەشىدخانغا قاراپ باش چايقىدى:

— قۇلىقىم ئېغىرلىشىپ قالدى، سۇلتان بالام.
— مۇزىكا ئاڭلاپ بەرسىلە ئېچىلىپ كېتىدۇ، ئانا، — دېدى ئابدۇرەشىدخان، ئاندىن دېرىزە يېنىدا تۇرغان ئامانىنىساخانغا قارىدى، — سازەندىلەر «راك» مۇقامىنى تولۇق ئۆگىنىپ بولدىمۇ؟
— ئۆگىنىۋاتىدۇ، سۇلتان ئالىيلىرى. تۇنۇگۈن ئۇستاز قىدىرخان ئاكا كېلىپ كەم يەرلىرىنى تولۇقلاپ، خاتاسىنى توغرىلاپ بەرگەندى، بۇگۈن ئەتىگەندىن بېرى ئىككى قېتىم ئورۇنلىدۇق. ئالىيلىرى ئاڭلاپ، بوپتۇ دېسىلە، شۇ بويىچە پۈتۈپ قويۇپ، «ئوشاق» مۇقامىنى باشلايمىز.
— چۈشتىن كېيىن ئوردىدىن بۇرۇنراق قايتىپ، قىدىرخان ئاكا بىلەن بىللە ئاڭلاي، مەلىكەم. سىز ئوردىغا كەلگەندىن بېرى مەنمۇ مۇقامغا مۇشتاق بولۇپ قالدىم.
— سۇلتانىم، ئاجىزەلىرىنىڭ بىردىنبىر ئارزۇسى مۇقاملارنى تولۇق ئۆگىنىپ، رەتلەپ چىقىشتۇر. ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئۆزلىرى مۇقامنى ئۆگىنىش، رەتلەش ئۈچۈن شارائىت هازىرلاپ بېرىۋاتىدىلا. بۇنىڭ ئۈچۈن جان - دىلىم بىلەن خىزمەتلىرىدە بولىمەن، ئالىيلىرى.
ئامانىنىساخانىڭ قارا كۆزلىرىدە تاڭ شەبنەمدەك ياش تامچىلىرى پەيدا بولدى. بۇ مىننەتدارلىق يېشى ئىدى.
— مۇقامنى ئۆگىنىش، رەتلەشكە هەرقاچان يار-دەمنى ئايىمايمەن، مۇقام مەلىكىسى ! بۇنىڭدىن مېنى هېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ.
— رەهمەت، ئالىيلىرى. مۇقام مەزمۇن ۋە شەكىل جەهەتتىن ئون خىلدىن ئاشىدىكەن. بۇنى رەتلەپ چىقالىسام، مۇرادىمغا يەتكەن بولاتتىم، ئالىيلىرى.
— ئاللا تىلىكىڭىزگە يەتكۈزسۇن، مۇقام مەلىكىسى ! — ئابدۇرەشىدخانىڭ ئاغزىدىن «مۇقام مەلىكىسى» دېگەن سۆزنى ئىككىنچى قېتىم ئاڭلىغان ئامانىنىساخانىڭ چىرايى ۋىللىدە

قىزىرىپ، زىننىخىدا تاتلىق تەبەسسۇم پەيدا بولدى. بۇنى كۆرۈپ، ئاينىگار سۇلتان خانىمنىڭ چىرايى بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تۇتۇلدى.

— ۋاي - ۋاي، قورسىقىم ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ ئورنىدىن ئىنجىقلاپ تۇرۇپ، — سۇلتان بالام، مەن دەرھال كېتىۋالاي، ئۆيگە بېرىپ دورا ئىچسەم ئوڭشىلىپ قالىمەن.

ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئامانىنساخان ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى ئىشىك ئالدىغىچە چىقىپ ئۇزىتىپ قويدى.

— قەدىرلىكىم، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن، — مەن سىزنىڭ مۇقاملارنى ئۆگىنىش ۋە رەتلىشىڭىز ئۈچۈن چوقۇم يارەم بېرىمەن. لېكىن، ئۇنىڭ شەرتى شۇكى، ماڭا بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىسىز.

— خۇدا بۇيرۇسا، — ئامانىنساخان ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتتى.

— خانىش ئانىمىز نېمىشقا كەپتۇ، مەلىكەم؟

— ھال سوراپ كەپتۇ. مېنى ئەمدى ئۇنداق «مەلىكەم» دەپ خىجىل قىلمىسىلا، شاھىم، — دېدى ئامانىنساخان ئوڭايسىزلانغىنىچە، — مەن شاھ قىزى بولمىغاندىكىن، ئېتىمنى ئاتاۋەرسىلە بولمامدۇ؟

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ چىگىلىپ قالغىنىنى بىلدى.

— خانىش ئانام سىزگە تەئەددى قىلغان ئوخشىمامدۇ؟

— ئۇنداق ئىش يوق، شاھىم، تويىمىزغا قاتنىشالمىغىنى ئۈچۈن ئۆزرە ئېيتتى شۇ.

— قەدىرلىكىم، سىزنىڭ پادىشاھ - سۇلتانىنىڭ قىزى ئەمەسلىكىڭىز راست. ئەمما، خانزادە قىزلاردىن ھەر بابتا ئۈستۈن تۇرىسىز. مەلىكە دەپ ئاتاشقا ئەڭ لايىقسىز. سىزنى كۆرەلمەي «جىنكەش، داخان، سازەندە، لولىنىڭ قىزى» دەپ كەمسىتىۋاتقانلارنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاش ئۈچۈن بولسىمۇ، سىزنى

مەلىكەم دەپ ئاتىشىم كېرەك.

— شاھىم، بۇ گەپنى مۇشۇنىڭ بىلەن خانىش، كېنىزەكلەرنىڭ ئالدىدىمۇ، ئۆزۈمگىمۇ نەچچە قېتىم ئېيتتىلا. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئاغزى تۇۋاقلانمايلا قالماي، بەلكى تېخىمۇ ئېچىلىپ كېتىۋاتىدۇ. سىلىدىن ئۆتۈنەي، شاھىم، مېنى مەلىكە دەپ ئاتىمىسىلا.

ئابدۇرەشىدخان ئامانىنىساخانىنى بېلىدىن قامالاپ قۇچاقلىدى.

— قەدىرلىكىم، سىز مەن ئۈچۈن مەڭگۈ مەلىكە. ئوردا بىلەن ھەرەمدە نېمە گەپلەرنىڭ بولۇۋاتقانلىقى ماڭا ئايان. ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي، ئۆز ئىشىڭىز بىلەن بولۇڭ. ئەگەر كىمكى پىتنە — پاسات تېرىپ هەددىدىن ئاشسىكەن، ئۇنى ئاياپ ئولتۇرمايمەن.

— ئۇنداق دېمەسلە، شاھىم، هەددىدىن ئاشقانلار ئاستا — ئاستا بېسىقىغا چۈشۈپ قالىدۇ.

— ياق، قەدىرلىكىم، هەتتا سىزنى مەلىكە دەپ ئاتىمىساممۇ ئۇلارنىڭ ئاغزى ئاسانلىقچە بېسىقمايدۇ. مەن قىلغان سۆزىدىن يېنىۋالىدىغان نامەرد ئەرلەردىن ئەمەسمەن!

ئامانىنىساخان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ گۈپۈلدەپ سوقۇپ تۇرغان كۆكرىكىگە بېشىنى قويدى. «راك» مۇقامىنىڭ لەرزان ساداسى ئۇلارنى خۇش ناۋاغا تولغان سارايغا باشلاپ چىقتى.

3

ئانىنىڭ ئەڭ چوڭ ئارزۇسى پەرزەنتلىك بولۇش. بۇ دۇنيادا پەرزەنتلىك بولۇشنى ئارزۇلىمايدىغان ئانا يوق. بار دېيىلگەندىمۇ، ئۇنداق ئانا ئانىلىق قەدىر — قىممىتىنى، پەزىلىتىنى يوقاتقان مېھرسىز، هېسسىياتسىز ئايالدۇر.

ئابدۇرەشىدخانغا ياتلىق بولغىنىغا ئۈچ يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، ئۇمىدىگە يارىشا ئامانىنىساخانىنىڭ بويىدا قالمايۋاتاتتى.

ئۇ تويى بولۇپلا بىر ئوغۇل تۇغۇشقا شۇنچە تەقەززا بولغاندى. ھەر نامىزىدا ئاللاغا چىن قەلبىدىن سىغىنىپ، ئۇنىڭدىن ئوغۇل پەرزەنت تىلەپ دۇئا قىلاتتى. «ئانا!» دەپ تىلى چىققان ئوغلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، غايىبانە ئەركىلىتىپ تاتلىق ھېس - تۇيغۇلارغا چۆمەتتى. يىللار ئۆتكەنسېرى «قىز بولسىمۇ تۇغسام بولاتتى» دەپ پەرزەنت ئىشتىياقىدا باغرى كاۋاپ بولدى.

ئابدۇرەشىدخانمۇ بۇ دىلرەبا رەپىقىسىدىن بىر ئوغۇل پەرزەنتلىك بولۇشقا ئىنتىزار ئىدى. «ئوردىدىن يانسام، يۈگۈرۈپ ئالدىمغا چىقسا، «دادا!» دەپ بوينۇمغا ياماشسا، ئۇنى سايرام بويىغا، دەشتى قىپچاق دىيارىغا ئېلىپ بارسام ...» دەپ ئارزۇ قىلاتتى. ئاللا بەرمىسە نېمە ئامال؟ ئۇ تېخىچە بۇ ئامراق جانانىدىن بالا يۈزى كۆرمىدى.

ئۇزاقى يىلى مەختۇمە سۇلتان بېگىم زىققە كېسىلى ئېغىرلىشىپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئۆتكەن يىلى سۇلتان نىگار خېنىم يۈرەك كېسىلى بىلەن ۋاپات بولدى. ئابدۇرەشىدخان دەشتى قىپچاقنىڭ خانلىرى ھەقنەزەرخان بىلەن تاھىرخانغا چاپارمەن ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار ئانىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ كېلىشمىدى. ئاكىلىرىنىڭ كەلمىگىنىدىن چۈچۈك سۇلتان بېگىم قاتتىق خاپا بولدى. ئۇ ھېچ كۈتمىگەندە بويىدا قېلىپ، بۇ يىل باش باھاردا ئوغۇل تۇغدى. ئابدۇرەشىدخان بۇ ئوغلىغا «ئەبۇسەئىد سۇلتان» دەپ ئات قويدى. ئۇ بۇ ئوماق ئوغلىنى گاھىدا ئاماننىساخاننىڭ يېنىغا ئاچىقاتتى، ئۇنىڭمۇ بۇ قارا كۆز بوۋاقنى مېھرى چۈشۈپ قالدى. كۆتۈرۈپ سازەندىلەرنىڭ يېنىغا ئاچىقسا بۇدرۇق قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، قارا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، بويۇنداپ ھەممەيلەننى كۈلدۈرۈۋېتەتتى. كىم قولىنى تەڭلىسە باراتتى، يېتىرقىمايتتى؛ بولۇپمۇ ئاماننىساخانغا بەك ئامراق ئىدى، قۇچىقىدىن چۈشكىلى ئۇنىمايتتى. ئابدۇرەشىدخان ئۇنى مەلىكەم، دەپ ئاتىغاندىن تارتىپ كېنىزەك، چۆرىلەر: «مەلىكە ئاماننىسا خېنىم» دەپ

ئاتاشقا باشلىغانىدى. سىلىق - سىپايىلىكى، خۇشخۇيلۇقى، ئاق كۆڭۈللۈكى، راستچىل - سەمىمىيلىكى بىلەنمۇ ئامانىنىساخاننىڭ ھەرەم ياكى ئوردىدا بولسۇن، ھۆرمەت - ئىززىتى يۇقىرىلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ پەزىلىتى توغرىسىدا تارقالغان ياخشى گەپلەر ئاينىگار سۇلتان بېگىم بىلەن چۈچۈك سۇلتان بېگىم تارقاتقان پىتنە - ئىغۋادىن كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ كۈنى مۇقاملارنى رەتلەش بىلەن ئۆتەتتى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ قوللاپ شارائىت يارىتىپ بېرىشى، قىدىرخاننىڭ ياردىمى بىلەن پايتەخت ۋە ئوردىدىن تاللانغان ماھىر مۇغەننى قىز - چوكانلار ئامانىنىساخانغا ياردەملىشەتتى. ئۇلار ئارىسىدا دۇتار چېلىشقا ماھىر مەريەمنىسا بۈۋى بىلەن چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ باش كېنىزىكى شەمشىبانۇمۇ بار ئىدى. شەمشىبانۇ قوۋۇز چېلىشقا ماھىر بولۇپ، ئامانىنىسا بېگىمنىڭ يېنىغا چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئالاھىدە تاپشۇرۇقى بىلەن كەلگەنىدى. ئۇ بۇ يەردە بولۇنغان گەپ - سۆزلەر، قىلىنغان ئىشلار، ئابدۇرەشىدخاننىڭ كېلىپ نېمە دېگىنىنى ... چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە ئېقىتماي يەتكۈزۈپ تۇراتتى. ئامانىنىسا بېگىمنىڭ ئەبۇسەئىد سۇلتانغا ئامراق بولۇپ قالغىنىنى شەمشىبانۇدىن ئۇقۇپ، چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ تەرى تۈرۈلدى. بالىسىنى باشقا قەسىرگە ئاچىقىشقا ئۇنىمايدىغان بولدى. «بالا شامالداپ قالىدۇ، كۆز تېگىدۇ، ئوت تۇتۇپ قالىدۇ...» دېگەندەك يوقىلاڭ باھانىلەرنى كۆرسىتىپ، بوۋاقنى كېنىزەكلەرنىڭ قولىدىن ئېلىۋالاتتى. بالىنى ئاچىقىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، ئارقىسىدىن ئىنىكئانىلارنى چىقىرىپ قايتۇرۇپ كىرەتتى. ئۇنىڭ ئامانىنىسا بېگىمگە بولغان ئۆچمەنلىكى بارغانسېرى كۈچەيدى، ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغان ئاينىگار سۇلتان بېگىم بىلەن بولسا مۇناسىۋىتى يېقىنلاشتى. پات - پات ئۇنىڭ قەسىرىگە بېرىپ مۇڭدىشاتتى ياكى قىچقارتىپ مېھمان قىلاتتى، كۈندىشىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىپ بېرەتتى. ئۇنىڭ بىلەن ئۈچ قېتىم خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ بۈزرۈكۋار ۋە

خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ يېنىغا بېرىپ دادخالىق قىلىپ كەلدى. ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگنى ئايىنىگار سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە چاقىرتىپ تىل بىرىكتۈردى. ئۇلار: «ئاللانىڭ ئارغامچىسى ئۇزۇن، ئالدىرىماي تۇرۇششىلا، بىزمۇ پەيت كۈتۈۋاتىمىز. ئۇ سازەندە بۇزۇقنىڭ جازاسىنى بەرمەي قويمايمىز» دېيىشىپ، ئىككى خانىشنىڭ كۆڭلىنى تەسكىن تاپتۇرغان بولدى، بىراق تاقىتى تاق بولغان چۈچۈك سۇلتان بېگىم پۇرسەتنىڭ بۇرۇنراق يېتىپ كېلىشىنى تۆت كۆز بولۇپ كۈتمەكتە ئىدى. ئۇ بۇگۈن يەنە ئايىنىگار سۇلتان بېگىمنى چاقىرتىپ كەلدى.

— خان ئاتا، ئاڭلىدىلىمۇ؟ سۇلتان ئۇ سازەندە مەرەزنىڭ دادىسىنى ئوردىغا چاقىرتىپتۇ، — دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىر تەخسە ئۆرۈكنى داستىخانغا قويۇپ، ئاۋازى ئاچچىقلانغىنىدىن بوغۇلۇپ چىقتى، قولىغا ئالغان ئۆرۈكنى مىجىقلاپ داستىخانغا تاشلىدى.

— توۋا، مەلىكە قىزىم، دادىسىنىمۇ ئوردىغا ئەكېلەمدىكەن؟ جىنكەش قىزى سېھىر ئىشلىتىپ چوڭ ـ كىچىك ھەممىنى ئۆزىگە رام قىلىۋالغاندا، داخان دادىسى كەلسە ئوردا ئىچى نېمە بولۇپ كېتەر؟ تەس كۈنگە قالىدىغان ئوخشايمىز ئەمدى، — ئايىنىگار سۇلتان بېگىم پۇشۇلداپ تىنغىنىچە قاپاقلىرىنى سۈزۈپ ئولتۇرغان خانىشقا قارىدى، — قىزىم، سىلى بۇ توغرۇلۇق سۇلتانغا گەپ قىلىپ باقمىدىلىمۇ؟

— ئۇ داخانىڭ كېلىدىغانلىقىنى سۇلتان ئۆزى دېدى.

— ئۆزى دېدى؟ ئەجەب ئىش ـ ھە ! بۇ سىلىنى كۆزگە ئىلمىغانلىق ئەمەسمۇ؟ توۋا، توۋا ! — ئايىنىگار سۇلتان بېگىم ئالتۇن زۇننار ئېسىقلىق بوينىغا يېپىشىپ تۇرغان ياقىسىنى تۈتتى.

— سۇلتان ئەمىر دىۋان قىدىرخانىنى ئەۋەتىپ، ئۇ داخان لولىنى ئوردىغا تەكلىپ قىپتۇ. ئۇ ئۆز ئاغزى بىلەن شۇنداق

دېۋىدى، يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدۇم. راستلا مېنى كۆزگە ئىلمىدى. بۇ ئاشۇ جىنكەش خوتۇننىڭ مەسلىھەتى بىلەن بولغان ئىش، ئانا.

— توغرا ئېيتتىلا، قىزىم. ئۇ جىنكەش سۇلتاننى ئالدىغا ئېلىۋاپتۇ. بەك ياماق خوتۇن ئىكەن ئۇ، — دېدى ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ سۇلتان بېگىم. دەل شۇ چاغدا چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ كىيىم ـ كېچەككە مەسئۇل كېنىزىكى گۈلئايىم كىرىپ تەزىم قىلدى:

— مەلىكە ئامانىسا خېنىم كەلدى، خانىش ئالىيلىرى.

— نېمە دېدىڭ، مەلىكە دېگۈدەك ئۇ قايسى خانىمىڭ پۇشتى ئىكەن؟ ! — دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئاچچىقلاپ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، گۈلئايىم ئوڭايسىزلانغىنىدىن كىرەرگە تۆشۈك تاپالماي قالدى. ئاينىگار سۇلتان بېگىمۇ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، چاچلىرى شالاڭلاپ قالغان بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى.

— بىردەمدىن كېيىن باشلاپ كىر، — دەپ ئورنىدىن تۇرغان چۈچۈك سۇلتان بېگىم كىيىم يۆتكەش ئۆيىگە كىرىپ، ئۇچىسىدىكى كىيىملىرىنى سېلىۋەتتى ۋە تولغان بەدىنگە قاراپ: «مۇشۇ گۈزەل بەدىنىم سۇلتانىنى نېمىشقا مەپتۇن قىلالمايدۇ؟ يېشىم قىرىقتىن ئاشقان بولسىمۇ، يىگىرمە بەش ياشلىق چوكانەك تۇردۇم. ئۇ جىنكەشنىڭ نەرى مەندىن ئارتۇقتۇ؟» دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى.

ئۇ مۇشۇ تۇرقىدا ناھايىتى چىرايلىق ئىدى. چوكانلىق دەۋرى ئاخىرلاشقان بولسىمۇ، زىبالىقىنى يوقاتمىغانىدى. ئۇ ئۇچىسىغا بىنەپشەرەڭ يىپەك رەختتىن تىكىلگەن كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلىكى بىلەن تەتىلا جىلىتكىسىنى، بېشىغا قىزىل گۆھەر قادالغان ئالتۇن تاجىنى كىيىدى. ئەينەككە قاراپ قوي كۆزلىرىگە سۈرمە تارتىپ، قوڭۇر چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى ـ دە، تاقىلداپ دەسسىگىنىچە مېھمانخانىغا چىقىپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ

يېنىدا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.
— گۈلئايىم.
— لەببەي، خانىش ئايىم، — ئېگىلىپ تەزىم قىلدى غۇنچە بوي، ئاق يۈز كېنىزەك.
— شەمشىبانۇنى چاقىر.
— خوپ، ئالىيلىرى.
بويى ئېگىز، بۇغداي ئۆڭ شەمشىبانۇ كىرىپ تەزىم قىلدى.
— شەمشىبانۇ، ئامانمىسا بۇۋى بارمۇ، كەتتىمۇ؟
— بار، ئالىيلىرى، سارايدا كۈتۈپ ئولتۇرىدۇ.
— سارايدا؟ ئۇنى كىم سارايغا باشلىدى؟! — دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئاچچىقلاپ.
— مەن، ئالىيلىرى، ھويلىدا تۇرۇپ تۇرسىلا، دېيەلمىدىم. ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتسام، قانداقمۇ ئۇنداق دېيەلەيمەن؟
— ئۇ مېنىڭ ئالدىمغا كىرىشى كېرەك ئىدى، ئەمدى ئۇنىڭ ئالدىغا كىرەمدىمەن، شەمشىبانۇ؟
— ئۇ دېگەن مېھمان، ئالىيلىرى. كۆرۈشسىلە ئالدىغا كىرگەن بولمايدىلا، چۈنكى ئۆزى ئالدىلىرىغا كەلگەن.
— بولدى، چىقىپ ئۇنىڭغا ھازىر كۆرۈشمىدىغىنىمنى ئېيىت.
— ماقۇل، خانىش ئالىيلىرى، — شەمشىبانۇ كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.
— خان ئاتا، ئۇ لولىنىڭ قىزى بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي، نېمىدەپ كەلدىكىن؟ ئۆزۈمنى قاچۇرغانسېرى، يېقىنلاشماقچى بولۇۋاتىدۇ. تېخى سىلىق ـ سىپايىلىكىنى دېمەمدىغان ئۇ سەھرالىقنىڭ. نەچچە قېتىم كېلىپ: «خانىش ئاچا، خىزمەتلىرىدە بولغىلى كەلدىم» دېگەندەك ياغلىما گەپلەرنى قىلىپ كەتتى. چىراي ئاچمىساممۇ، قاتتىق تەگسەممۇ، ئەپتىنى زادى بۇزمىدى. خاپا قىلغىلى، ئاچچىقىنى كەلتۈرگىلى بولمايدىغان غەلىتە خوتۇن ئىكەن ئۇ جىنكەش، — دېدى ئىشىك يېنىغا بارغان چۈچۈك سۇلتان بېگىم كەينىگە بۇرىلىپ.

ـــ ماقۇل، قىزىم. ئەمما، پەخەس بولسىلا، ئۇ جىنكەش سىلىنىڭمۇ باشلىرىنى ئايلاندۇرۇپ قويمىسۇن يەنە، «كەلىمە تەمجىد»نى ئوقۇپ چىقسىلا.

ـــ خۇدايىم ساقلا، خانىش ئانا.

يەرگە سۆرىلىپ تۇرىدىغان قىزىل هىلهىله رومىلىنى ئارتقان چۇچۇك سۇلتان بېگىم دەهلىزگە چىقتى. توققۇز كېنىزەكنى كەينىگە سېلىپ مېهمانخانىغا كىردى ـ دە، زۇۋان سۆرمەي تۇردى. بېشىغا يېشىل گۆھەر قادالغان ئالتۇن تاج تاقاپ، هاۋا رەڭ يېپەك كۆڭلەك، ئۇستىدىن يېشىل كىمخاب جىلىتكە كىيگەن ئاماننىسا بېگىم نازاكەت بىلەن ئېگىلىپ سالام بەردى:

ـــ تىنچ ـ ئامان تۇردىلىمۇ، مەلىكە ئاچا؟

ـــ ...

چۇچۇك سۇلتان بېگىم «ئۆزىنى كۆز ـ كۆز قىلغىلى كەپتۇ ـ دە، بۇ لوليىڭ قىزى. مەلىكە ئاچا، دەپ يېشىڭ كىچىكلىكىنى پەش قىلىشلىرىچۇ تېخى...» دېگەنلەرنى ئويلاپ تۇرۇۋېدى، ئاماننىسا خېنىم يەنە ئىللىق كۈلۈمسىرىگىنىچە ئېغىز ئاچتى:

ـــ مەلىكە ئاچا، سۇلتان سىلىنى ئارامگاهقا كېلىپ، بىردەم كۆڭۈل ئېچىپ كەتسۇن، دەپ مەرىيەمنىسا بۇۋىنى يانلىرىغا ئەۋەتمەكچى بولۇۋېدى، هال سورىغاچ خىزمەتلىرىدە بولاي دەپ ئۆزۈم كېلىشتىم. شۇ تاپتا سۇلتان ئالىيلىرى يوللىرىغا قاراپ قالدى.

«شۇنچە ساقلاتساممۇ، سالىمىنى ئىلىك ئالمىساممۇ، كۆڭلىگە كەلمەپتۇ بۇ سەھرالىقىنىڭ. خاپا بولۇشنى، ماي تارتىشنى بىلەتتىمۇ بۇ جىنكەش...» نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي خىيال سۈرۈپ قالغان چۇچۇك سۇلتان بېگىم بىردىنلا ئېسىگە كېلىپ، زورغا كۈلۈمسىرەپ سورىدى:

ـــ سۇلتان زىيادەت بېرەمدىكەن؟

ـــ سۇلتانىنىڭ ئەمرى بىلەن مۇقام ناۋاسى ئۆتكۈزۈلمەكچى.

زىياپەتمۇ بېرىلمىدىكەن، مەلىكە ئاچا.
— رەھمەتلىك ئانامنىڭ كۆز يۇمغىنىغا ئەمدىلەتىن بىر يىل بولغان تۇرسا، مۇنداق ئەيش - ئىشرەت يىغىلىشىغا قاتناشسام قانداق بولىدۇ؟ — دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئاچچىقتىن بوغۇلۇپ.
ئۇنىڭ تەلەتى ئادەم بىزار بولغۇدەك سۆرۈنلۈشۈپ كەتكەنىدى. ئابدۇرەشىدخانىڭ رايىنى قايتۇرغىنىمۇ ئۇنىڭ مانا شۇنداق بەتخۇيى ئىدى.
— مەلىكە ئاچا، — دېدى ئامانىسا خېنىم مۇلايىم ئاۋازدا، — هازىلىرى ئوشتۇلغانغىمۇ بىر يىل بولۇپ قالدى، يەنە قايغۇرۇپ هەسرەت چېكىۋەرسىلە، سالامەتلىكلىرىگە زىيان يېتىدۇ. سۇلتان ئالىيلىرى مۇشۇنى كۆزدە تۇتۇپ، بۇ ئەلنەغمە يىغىلىشىنى ئۆتكۈزۈشنى مۇۋاپىق كۆرگەن يەردە، ئۆزلىرى قاتناشمىسىلا بولارمۇ، ئويلىنىپ كۆرگەيلا.
مەلىكە ئامانىسا خېنىم قايتماقچى بولۇپ قەدەم يۆتكىۋىدى، چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئۆزىنى ئوڭشاپ، ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.
— ئولتۇرسىلا، كېنىزەكلەر چاي ئەكىرسۇن.
كۈندىشىنىڭ ئېتىنى چاقىرىشقىمۇ ئۇنىڭ رايى بارمايتتى.
— رەھمەت، مەلىكە ئاچا. باشقا بىر كۈنى كېلىپ ئولتۇرۇپ كېتىمەن، — ئامانىسا خېنىم بېشىنى ئېگىپ خوشلىشىپ، كېنىزەكلىرى بىلەن چىقىپ كەتتى.
چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ كەينىدىن بىرنى تۇكۇرۇۋېتىپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ قېشىغا كىردى. ئىشىككە قاراپ ئولتۇرغان ئاينىگار سۇلتان بېگىم چىرايىنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچكەن چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە سەپسېلىپ، دېدى:
— نېمىدەپ كەپتۇ ئۇ مەرەز؟ كۆڭۈللىرىنى چىگىپ قويغان ئوخشىمامدۇ، قىزىم؟
چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ قۇچىقىغا باش قويۇپ يىغلاپ

كەتتى.

— خان ئانا! — ئۇ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ گەپ قىلالماي قالدى.

— قىزىم، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا. قېنى ئېيتسىلا، ئۇ جۇۋاينىمەك دىللىرىغا ئازار بەردىمۇ؟ راستلا شۇنداق قىلغان بولسا، سۇلتاننىڭ ئالدىغا ئۆزۈم بېرىپ ئېيتاي، ھەرەمدە يا ئۇ تۇرسۇن، يا بىز تۇرايلى.

چۇچۇك سۇلتان بېگىم بېشىنى كۆتۈردى. كۆزلىرى قىزىرىپ، تاتارغان يۈزى خالتىلىشىپ قالغانىدى. ئۇ ياشلىرىنى سۈرتۈپ، ئاچچىق بىلەن دېدى:

— سۇلتان مېنى زېرىكىپ قالدى، كۆڭلىنى ئاچسۇن، دەپ ئەلنەغمە يىغىلىشىغا تەكلىپ قىلىپ، ئۇ جىنكەشنى ئەۋەتىپتۇ، ئانا.

— ماقۇل بولغانلا، بالام؟

— ياق، بارغۇم يوق.

— سۇلتاننىڭ تەكلىپىنى ئىلىك ئالمىسىلا، ئۇ خاپا بولۇپ قالارمىكىن، قىزىم؟ سىلى ئۇ يىغىلىشقا بارمىسىلا، ئۇ جومباق خۇش بولىدۇ، سۇلتانغا تېخىمۇ يېقىنلىشىۋالىدۇ. شۇنى ئەسلىرىدە چىڭ تۇتسىلا، كۆڭلىدىكى خالىمىسىمۇ ئامال بار سۇلتانغا ياخشىچاق بولسىلا، سۇلتاننىڭ رايىنى يانداۋۇرىدىغان ئىشلاردىن ساقلانسىلا. يىغىلىشقا ھازىرلا بېرىپ، كۆپچىلىككە ئۆزلىرىنىڭ چوڭ خانىش، ھەقىقىي مەلىكە ئىكەنلىكلىرىنى بىر كۆرسىتىپ قويسىلا. ئۇ جىنكەش ئۆزىنىڭ سىلىگە ھېچقاچان يېتەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ قالسۇن، — دېدى ئايىنىگار سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، — قوپسىلا، كىيىنىپ چىقسىلا، مەنمۇ بىللە باراي.

ئۇنىڭ سۆزلىرى چۇچۇك سۇلتان بېگىمگە تەسىر قىلدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، كىيىم ـ كېچەك، پەرداز بۇيۇملىرىغا مەسئۇل كېنىزەكى گۈلئايىم بىلەن يان ھۇجرىغا چىقىپ، ئۇزاققىچە قېتىرقىنىپ ياساندى. چاچلىرىنى باشقىدىن تاراتتى، يېڭى توپى

بولغاندا كىيگەن ئاق گۆھەر قادالغان ئالتۇن تاجنى كىيىپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ قېشىغا چىقتى. ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ ئۇستىبېشىغا سەپسېلىپ، دېدى:

— مانا، مانا، دېمىدىمۇ، مۇشۇ گۈزەل رۇخسارلىرى، سۇلكەت - نازاكەتلىرى بىلەن بارسىلا ھەم سۇلتاننى خۇش قىلىدىلا، ھەم ئۇ جىنكەشنى يەرگە قارىتىدىلا.

4

ئاينىگار سۇلتان بېگىم بىلەن چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئون نەچچە كېنىزەكنى ئەگەشتۈرۈپ سۇلتان سارىيىغا كىرگەندە تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخانىڭ چېھرىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ ئۆگەي بولسىمۇ، ھايات تۇرۇۋاتقان بۇ ئانىسىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ ئورنىدىن تۇردى، ئوڭ يېنىدىكى يۆلەنچۈكلۈك كۇرسىغا تەكلىپ قىلدى.

— ئولتۇرسىلا، خان ئانا. سىلىنى چاقىرغىلى ئادەم ئەۋەتمەكچىدىم، خانىش بىلەن بىللە كېلىپ، مېنى بەك خۇش قىلىۋەتتىلە، — دېدى ئۇ چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە ئىللىق نەزەر تاشلاپ.

بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىۋاتقاندەك لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان چىراغ - شامىلارنىڭ يورۇقىدا سۇلتان سارىيى كۈندۈزدەك يورۇپ كەتكەنىدى. سۇلتان تەختىنىڭ سول تەرىپىگە يىپەك پەردە تارتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ كەينىدە مەلىكە ئاماننىسا خېنىم باشچىلىقىدىكى مۇغەننى كېنىزەكلەر ئورۇن ئالغانىدى. تەختنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئون قەدەم نېرىغا قاتار تىزىلغان ئورۇندۇقلاردا قىدىرخان يېتەكچىلىكىدىكى ئەر مۇغەننىلىرى ئولتۇرۇشقانىدى.

ئىسلام ئەقىدىسىدە ئەر - خوتۇن، ئۇرۇق - تۇغقان بولمىغان ئەر - ئاياللارنىڭ بىر - بىرىگە كۆرۈنۈشى، بىر يەردە ئولتۇرۇشى نامەھرەم سانىلىپ، مەنئى قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، ئەر

مۇغەنىلەر بىلەن ئايال مۇغەنىلەر ئەنە شۇنداق ئايرىم ئولتۇرۇشقاندى. مەلىكە، سۇلتان بېگىملەر قارا پەرەنجىگە پۇركىنىپ كىرگەندە، ئەرلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئېھتىرام بىلدۇرۇشتى، ئارقىدىن قوللىرىدىكى سازلارنىڭ پەدىلىرىنى تۇزەپ چېلىشقا تەييارلاندى. قولىغا تەمبۇر ئالغان ئابدۇرەشىدخان بۇ غەزىلى بىلەن «چاھارگاھ» مۇقامىنى باشلىدى:

دۇنيا بىر ھۇسن ئەھلىدەك نا مېھرىبانى بىش ئەمەس،
كىمكى سۆيسە سۇددىن[1] كۆپرەك زىيانى بىش ئەمەس[2].

دۇنيانى باقىي تەسەررۇف[3] تۇتماغىل شەددادىدەك،
نېچە بىر ئىت كەمرىگەندەك ئۇستۇخانى بىش ئەمەس.

دۇنياغا پەرزەندى ئادەمنى ئېبەرمەكتىن غەرەز،
قۇللۇقۇم قىلغايمۇ، دەپ بىر ئىمتىھانى بىش ئەمەس.

سەلتەنەت تەختىدە مەندۇرمەن دېگەن ئول شاھلار،
جان بېرۇرده بىر گادايى ناتۇانىي بىش ئەمەس.

ئەي، رەشىدىي بولماغىل مەغرۇر جۇھان گۈلزارىغا،
قايسى گۈلشەننىڭ گۈلى ئاخىر خەزانى بىش ئەمەس.

ساتارنى تىلغا كىرگۈزگەن مەلىكە ئامانىسا خېنىم مۇغەننى كېنىزەك، سازەندە ئاياللار بىلەن، راۋابنى تاڭ بۇلبۇلدەك سايراتقان قىدىرخان ھەمراھلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلدى. داستان، مەشرەپلىرى تۇگەپ مۇقام ئاخىرلاشقاندا، تاڭ ئالدىدىكى دالادەك سېھىرلىك تۇسكە كىرگەن سارايغا دېرىزىدىن

---

① سۇد — پايدا ـ زىيان.
② بىش ئەمەس — ئاز ئەمەس.
③ باقىي تەسەررۇف — مەڭگۈ ئىگە بولۇش.

ئاي شولىسى چۈشتى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخاندىن كۆزىنى ئۇزمەي ئولتۇرغان چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىزار بولغاندەك ئەسەندى. ياشلىق چاغلىرىنى ئويلاپ، ھەسرەت چېكىپ ئولتۇرغان ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى مۇگدەك باستى. بۇلارنىڭ كەينىدە ئولتۇرۇشقان خان جەمەتىنىڭ ئاغىچا ـ خېنىملىرى مۇقامنى شۇنداق بېرىلىپ ئاڭلىدىكى، تىنىقىنىمۇ سىرتقا چىقارمىدى. زوق، ھۇزۇر ئىلكىدە دىللىرى يايراپ كەتتى.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ تەكلىپى بىلەن قىدىرخان تولۇقلاپ، قايتا ئىشلەپ چىققان «ۋىسال» مۇقامنى ئۆزىنىڭ بىر غەزىلى بىلەن باشلىدى. سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلدى. ئابدۇرەشىدخانمۇ جور بولۇپ تەمبۇرنىڭ تارىنى شۇنداق چەكتىكى، مەلىكە ئامانىسا خېنىم ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا تىكىلىپ قالدى. بۇ ۋاقتا قەدەر ئېرىنىڭ تەمبۇرنى مۇنداق زوق ـ شوق بىلەن بېرىلىپ چالغىنىنى كۆرمىگەنىدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭمۇ يۈرەكلىرى ئويناپ كەتتى. پەقەت ئاينىگار سۇلتان بېگىملا بېشىنى كۇرسىنىڭ ماۇق يۆلەنچۈكىگە قويۇپ ئۇخلاپ قالغانىدى.

قىدىرخان «ۋىسال» مۇقامىنى مۇقام كۈيلەنگەن مىسرالار بىلەن ئاخىرلاشتۇردى.

ھەممە ھاياجانغا چۆمۈلگەنىدى. ئابدۇرەشىدخان قىدىرخانغا باركاللا ئوقۇپ، ئەر ـ ئايال مۇغەنىلەرگە رەھمەت ئېيتتى ۋە ھەممەيلەننى ئارامگاھنىڭ زىياپەت زالىغا تەكلىپ قىلدى. ئارقىدىن شەمشىبانۇ كۆتۈرۈپ كەلگەن ئەبۇسەئىد سۇلتاننى قولىغا ئالدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم بۇ ئوغلىنى ئابدۇرەشىدخاننى ئۆزىگە تېخىمۇ تارتىش ئۈچۈن ئاچىققانىدى. ئەمما، ئابدۇرەشىدخان باشتا دىققىتىمنى بۆلمىسۇن دەپ ئوغلىنى كۆرمەسكە سالغانىدى. ئەمدى ئۇنى باغرىغا بېسىپ، مەڭزىگە سۆيىدى. ئەبۇسەئىد سۇلتان قوللىرىنى نەپىس ياسالغان

شامدانلارغا ئوزارتىپ، ۋىلىق ـ ۋىلىق كولدى. ئونى ئاماننىسا خېنىم قوچىقىغا ئېلىۋىدى، ئويماقتەك ئاغزىنى ئۆمەللەپ ئونائ ئاغزىغا سۆيۈپ قويدى. بۇنىڭدىن ئابدۇرەشىدخانغا ياندىشىپ كېتىۋاتقان چوچوك سۇلتان بېگىمنىڭ ئەرۋاھى ئوچتى. ئۇ بىر چامداپلا ئاماننىسا بېگىمنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ:

ـــ بالا ئانىسىنى سېغىنىپ قالدى، ماڭا بەرسىلە، ـــ دېدى تەرىنى تۇرۇپ.

ئاماننىسا بېگىم قىيمىغان هالدا بالىنى ئۇنىڭغا بەردى. «ئاھ، خۇدا، مەندەك بىر ئاجىز بەندەڭگە بىر ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلماي، ئەجەب ئارماندا قويدۇڭ...» دېدى كۆڭلىدە ئابدۇرەشىدخانغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ ۋە ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى قولتۇقىدىن يۆلەپ زىياپەت زالىغا ئاچىقتى...

زىياپەت يېرىم كېچىگە يېقىن ئاخىرلاشتى. مەلىكە ئاماننىسا خېنىم ئابدۇرەشىدخان، قىدىرخان ۋە ئۇنىڭ هەمراهلىرى بىلەن خوشلىشىپ قەسىرگە قايتتى. چوچوك سۇلتان بېگىم ئاينىگار سۇلتان بېگىم بىلەن مەپىگە ئولتۇرۇپ قەسىرگە كەلدى ـ دە، ئۆزىنى كىمخاب تۆشەك ئۇستىگە تاشلاپ يىغلاپ كەتتى ...

شۇ تاپتا ئاماننىسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانغا ئورۇن راسلاۋاتاتتى. ئوجمە ياغىچىدىن نەپىس ياسالغان كارىۋات ئۇستىدىكى ئىككى قەۋەت ماموق كۆرپىگە ئاپپاق كىرلىك سېلىپ، ئەتىر چاچتى. قوش پەر ياستۇقنى قويۇپ، كىيىملىرىنى سالدى. ئۇ يوتقاننى يېپىنىپ نەقىشلىك ئىشىككە قارىشىغا ئىشىك غىچىدە ئېچىلىپ ئابدۇرەشىدخان كىرىپ كەلدى ـ دە:

ـــ قەدىرلىكىم، ئۆي ئىچىنى ئەجەب خۇشبۇي قىلىۋېتىپسىزغۇ، ـــ دېدى تاجىنى تەكچىگە قويۇپ.

ـــ جەننەتمۇ خۇشبۇي ئىكەن، ئالىيلىرى. شۇنىڭغا ئوخشىتىپ ...

ئابدۇرەشىدخان كۈلۈۋەتتى.

— نېمىشقا كۈلىدىلا، ئالىيلىرى؟ ئوغۇل تۇغۇپ بېرىشىمنى خالىمامدىلا؟ — ئاماننىسا بېگىم يېنىچە بولۇۋىدى، قاپقارا چاچلىرى كۆكسىگە چۈشتى.

— چارچاپسىز - ھە، قەدىرلىكىم؟ — يېشىنىپ بولغان ئابدۇرەشىدخان سوئال نەزىرى بىلەن ئۇنىڭغا باقتى.

— چارچىشىم چارچىدىم، ئالىيلىرى، ئەمما «چاھارگاھ»، «ۋىسال» مۇقاملىرىنىڭ شۇنداق ياخشى ئورۇنلانغىنىدىن ناھايىتى خۇشالمەن. نېمىدېگەن گۈزەل كۈيلەر - ھە! سىلىمۇ مۇزىكىدا ھەقىقەتەن كامالەتكە يېتىپتىلا، بۇ ئاخشام ئۆزلىرىگە باشقىدىن قايىل بولدۇم.

— قىدىرخان ئاكا كىچىكىدىن باشلاپ ناخشا - سازغا چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان مۇغەننى بولغاچقا، مۇقاملارنىڭ كۈي - غەزەللىرىنى توپلاش، رەتلەش توغرىسىدىكى تەشەببۇسىڭىزنى قىزغىن قوللاپ، ئەتراپىغا ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ ماھىر سازەندە، مۇقام خۇشتارلىرىنى توپلىدى. قېشىڭىزدا مۇقام ئۆگىنىۋاتقان سازەندە قىز - ئاياللارنىمۇ ئۆزى ئۇقۇشۇپ يۈرۈپ ئوردىغا ئەكەلگەن. ئۇلارنىڭ «چاھارگاھ» مۇقامىنى شۇنداق پىششىق ئىگىلىشىگىمۇ ئۇ يېتەكچىلىك قىلغان. شۇڭا، بۇ ئاخشام ئەر - ئايال مۇغەننىلەر مۇقاملارنى قۇسۇرسىز ئورۇنلىدى. بۇنىڭدا يەنىلا سىزنىڭ سىڭدۈرگەن ئەجرىڭىز كۆپ، قەدىرلىكىم. بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇرسەنمەن.

ئابدۇرەشىدخان سۆزىنى توختىتىپلا كېلىپ يوتقانغا كىردى. ۋۇجۇدىغا ئاماننىسا بېگىمنىڭ تېنىدىن تارىغان كۈچلۈك بىر ھارارەت ئۇرۇلدى.

— سۇلتانىم، مەن مۇقامنى ئۆگىنىۋالغىنىمغا ۋە ئۇنى رەتلەپ پۈتۈپ قويغىنىمغا مىننەت قىلسام بولمايدۇ. سىلى شارائىت ھازىرلاپ بەرمىسىلە، قىدىرخان ئاكىدەك ئۇستاز

بولمىسا، نېمىنى ئۆگىنەتتىم، نېمىنى رەتلەيتتىم، بۇگۈنكىدەك كاتتا سورۇندا ساتارىمنى چالالامتىم؟ سىلىدىن بەكمۇ رازىمەن، ــ ئامانىنسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ بوينىغا گىرە سالدى، ــ شۇنىڭ ئۈچۈن بىر ئوغۇل تۇغۇپ بەرسەم، دەپ ئاللادىن تىلەپ كېلىۋاتىمەن.

ــ قەدىرلىك مەلىكەم، ــ ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ قىزىلگۈل ياپرىقىدەك تىترەڭگۈ لەۋلىرىگە تىكىلدى، ــ سىزگە قايىلمەن. شۇنچە پىتنە ـ پاسات، تاپا ـ تەنىلەرگە چىداپ ساتارىڭىزنى چېلىپ، ناخشىڭىزنى ئېيتىپ يۈرۈۋاتىسىز. ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئانىمىز نەمۇنە قاتراپ يۈرۈپ، پىتنە ـ پاسات تېرىپ، قىدىرخانىنى ئوردىدىن قوغلىۋەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، ــ ئۇ ئامانىنسا بېگىم توغرۇلۇق تارقالغان يالغان ـ ياۋداق گەپلەرنى تىلغا ئېلىشنى خالىماي، بىردەم تۇرۇۋېلىپ، ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ ئۇ ئانىمىز يەنە ئىسكەندەر سۇلتانىنىمۇ پايتەختكە ياندۇرۇپ كەلمەكچى بولۇۋاتىدۇ. لېكىن، مەن خۇدا خالىسا ئۇنى شۇم نىيىتىگە يەتكۈزمەيمەن. ئۇ تېخى خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ بۇزرۇكۋار بىلەن خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ يېنىغا بېرىپ: «سۇلتان ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ كېتىۋاتىدۇ، ئۇنى ھەربىرلىرى توسۇشمىسىلا، كىم توسۇيدۇ؟» دەپ قۇتراتقۇلۇق قىپتۇ. ئۇ چوڭ خانىش بىلەن گېپىنى بىر قىلىۋالغاندەك تۇرىدۇ. ئۇ ئىككىسىنى بىر سەگىتىپ قويايمىكىن دەيمەن.

ئابدۇرەشىدخان مەڭزىگە ئامانىنسا بېگىمنىڭ قوللىرىنى ياقتى.

ــ قانداق قىلىپ، شاھىم؟ ــ دېدى ئامانىنسا بېگىم پىچىرلاپ.

تەقىب ئاستىغا ئېلىپ، بىر يەرگە بارالماس قىلىپ قويىمەن.

ــ ياق، ئۇنداق قىلمىسىلا، شاھىم.

— نېمە ئۈچۈن؟

— بىرسى ئۆگەي بولسىمۇ ئانىلىرى، يەنە بىرسى شاھزادىلەرنىڭ ئانىسى ھەم قەدىناس خانىشلىرى. ئۇلارنى نەزەربەند قىلىپ قويسىلا، ۋەزىر - ۋۇزرالار نېمىدەپ قالار؟ مەن بۇنىڭغا قوشۇلمايمەن، شاھىم.

— بولدى، بۇ توغرۇلۇق پاراڭلىشىپ كۆڭلىمىزنى چىگمەيلى، قەدىرلىكىم، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا مېھرى بىلەن تىكىلدى، — ماڭا بىر ئوغۇل تۇغۇپ بەرسىڭىز بەك خۇش بولاتتىم.

— ئەگەر ئوغۇل تۇغۇپ بېرەلمىسەمچۇ، مېنى ياخشى كۆرمەي قالامدىلا؟ مەندىن رايىلىرى يېنىپ كېتەرمۇ؟ — نېمە ئۈچۈندۇر ئاماننىسا بېگىمنىڭ يۈرىكى ئەنسىز سوقۇپ كەتتى.

— قىز تۇغۇپ بەرسىڭىزمۇ ئوخشاشلا خۇشال بولىمەن.

— خۇدايىم بەرمىسىچۇ، شاھىم؟

— سىزلا يېنىمدا بولسىڭىز، مېنىڭ خۇشلۇقۇم تۇگىمەيدۇ.

— بالا مۇھەببەت مېۋىسى، ئەر - ئايالنىڭ رىشتىسى ئۇلايدىغان تەڭداشسىز كۈچ، شاھىم. ئۇ بولمىسا سۆيگۈ رىشتىمىز ئۇزۇلۇپ كېتەرمىكىن دەپ قورقمەن.

ئابدۇرەشىدخان چىراغنىڭ غۇۋا يورۇقىدا خوتۇنىنىڭ كۆزلىرىدە ياش لىغىرلاپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

— ئەنسىرىمەڭ، مەلىكەم. بىزنىڭ مۇھەببەت رىشتىمىز ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ئۇزۇلمەسكە باغلانغان، ئۇنى ئۆلۈمدىن باشقىسى ئۇزۇۋېتەلمەيدۇ، — ئابدۇرەشىدخان شۇنداق دەپ بۇ پارسچە غەزەلنى ئوقۇدى:

گەر قەدەترا سەرۋ گۇيەم، سەرۋرا رەفتار نىست،
گەر لەبەترا غۇنچە گۇيەم، غۇنچەرا گۇفتار نىست.
(گەر بويۇڭنى سەرۋە دېسەم، سەرۋنىڭ يوق يۈرىشى،
گەر لېۋىڭنى غۇنچە دېسەم، غۇنچىنىڭ يوق سۆزلىشى.)

قەسىر ھويلىسىدىكى ئارچا دەرەخلىرىنىڭ يوپۇرماقلىرى مەيىن شامالدا تىنىمسىز شىلدىرلاپ تۇراتتى. كۆكتىكى تولۇن ئاي لەرزان ئۇزۇپ كېلىپ دېرىزىگە كۆز سالدى ـ دە، نېمىدىندۇر خىجىل بولغاندەك بۇلۇتلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى. ھۇجرىدىكى چىراغ ئۆچتى، بىراق كۆچۈل چىرىغى لاۋۇلداپ يېنىپ تۇراتتى. دېرىزە كۆزنىكىدىن غۇرۇلداپ كىرگەن تۇن شامىلى مەلىكە ئامانىنسا خېنىمنىڭ قۇندۇزدەك چاچلىرىنى يەلپۈتۈپ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ لەۋلىرىگە تەگكۈزدى. ئۇنىڭ شەھلا كۆزلىرى خۇمارلىشىپ، چېھرىگە قىزىللىق يۈگۈردى.

— شاھىم، بۇ نېمىدېگەن گۈزەل كېچە ـ ھە ! — دېدى ئۇ يېقىملىق پىچىرلاپ.

ئاسماندا كۈز قۇياشى پارلاپ تۇراتتى. ئىستىراھەت سارىيىغا چىقىپ كېتىۋاتقان ئامانىنسا بېگىم تۇيۇقسىز بېشى قېيىپ، پېشايۋاننىڭ مەرمەر تۈۋرۈكىنى تۇتقىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى. قولىدىكى كىمخاب جىلتا بىلەن بېشىدىكى ھىلىھىله رومال ئوتۇغاتقا قوشۇلۇپ يەرگە چۈشۈپ كەتتى. چاچلىرى تىزلىرى ئۈستىگە يېيىلدى. غەلىتە ھال، بۇ ۋاقىتچە ئۇ مۇنداق بولۇپ باقمىغانىدى.

— مەلىكە ئالىيلىرى، نېمە بولدىلا؟ — دېدى بىلله ماڭغان باش كېنىزىكى گۈلسارە ئۇنى يۆلەپ سۈپىغا ئولتۇرغۇزۇپ. يەنە ئىككى كېنىزەك رومال، ئوتۇغات ۋە جىلىتىلارنى يەردىن ئالدى.

— بېشىم قېيىپ، كۆز ئالدىم قاراڭغۇلىشىپ كەتتى.

— نېمە بولغانلا، مەلىكەم؟ — گۈلسارە ئامانىنسا خېنىمنىڭ بېشىغا رومالنى سېلىپ، ئۈستىدىن تاجنى كىيدۈرۈپ قويدى.

— بىلمىدىم، ئەمدى ياخشى بولۇپ قالدىم.

— بهى شەربىتى ئىچەمدىلا، مەلىكە خېنىم؟
— گىلاس شەربىتى ئىچەي، كۆڭلۇم ئاچچىق - چۈچۈك نەرسىنى تارتىپ تۇرىدۇ.
گۈلسارە كۈمۈش جامغا گىلاس شەربىتى قۇيۇپ چىقتى. ئامانىسا بېگىم گىلاس شەربىتىنى ئىچىۋەتكەندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، بىرنەچچە قەدەم ماڭدى، ماڭدى - يۇ، بىردىنلا كۆڭلى ئاينىپ ھۆ تۇتتى. دەلدۇگۇنۇپ بېرىپ ئارچا دەرىخىنى تۇتۇپ ئېڭىشتى. گۈلسارا ئۇنى يۆلەۋالدى. كېنىزەكلەر ئەتراپىدا پەرۋانە بولۇپ كېتىشتى.
— تېۋىپ چاقىرايلىمۇ، مەلىكە خېنىم؟
— سۇلتان ئالىيلىرىغا خەۋەر قىلايلىمۇ يا؟
— ياق، مەريەمنىسا ئاچامنى چاقىرىپ قويۇڭلار.
بىرنەچچە كېنىزەك يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى. ئۇزاق ئۆتمەي كېنىزەكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ئەبۇسەئىد سۇلتاننى كۆتۈرگىنىچە مەريەمنىسا بۇۋى ھويلىغا كىرىپ كەلدى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، مەلىكە خېنىم.
— كەلسىلە، مەريەمنىسا ئاچا، ئوبدان تۇردىلىمۇ؟
ئۇلار يۈز يېقىشىپ كۈرۈشتى. مەريەمنىسا بۇۋىنىڭ قۇچىقىدىكى ئەبۇسەئىد سۇلتان قولىنى ئۇزارتىپ ئامانىسا بېگىمگە ئىنتىلدى. خانىش ئۇنى قۇچىقىغا ئېلىپ، مەڭزىگە يېنىشلاپ سۆيدى ۋە ئەجەبلىنىپ، دېدى:
— شاھزادە ئەجەب يادىپ قاپتۇغۇ؟ بىر ئايدىن بېرى ئەجەب سېغىنىدىم بۇنى.
— ۋاي مەلىكە خېنىم، شاھزادەمنىڭ مىجەزى يوق. چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئامراقلىق قىلىپ ئۆيدىن تالاغا چىقارماي كېسەل قىلىپ قويۇپتۇ، — مەريەمنىسا بۇۋى بالىنىڭ بېشىدىكى كىچىك ئالتۇن ئوتۇغاتنى ئېلىپ بېشىنى سىلىدى. ئەسلىدە ئۇ «سىلىدىن قىزغىنىپ» دېمەكچىدى، چېقىمچىلىق بولۇپ قالمىسۇن، دەپ ئۇنداق دېمەي بالىنىڭ ئەھۋالىنىلا ئېيتتى، —

تۇرۇپ - تۇرۇپ جۆيلۇيدىغان، چىرقىراپ يىغلاپ كېتىدىغان، ئالىغايدەك قارايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

— بەك ئوماق ئىدى ئەمەسمۇ بۇ شاھزادەم.

— شۇنداق، مەلىكە، بەك ئوماق ئىدى بۇ. ئەتىگەندە ئارامگاھىنى سۈپۈرۈۋاتسام، سۇلتان ئالىيلىرى كىرىپ: «بۇگۈندىن باشلاپ ئوغلۇمغا سىز قاراڭ، ھېچكىمگە بەرمەڭ، يېنىدىن ئايرىلغۇچى بولماڭ» دەپ چۆچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە باشلاپ كىرىپ، شاھزادىنى ماڭا كۆتۈرتۈپ قويدى. «ئوت تۇتۇپ قالغان بولسا كېرەك» دەپ ئۆزۈم ئوت كۆچۈردۈم، ئىسرىق سالدىم. ئاندىن سۇلتانىمنىڭ ساتىرىشى ھاشىم ئاخۇن ئۈستام قېشىغا بېرىپ كۆرسىتىۋىدىم، مانا مۇشۇنداق يانداۋرۇپ قويدى، — ئۇ شاھزادىنىڭ ئالىتاغىل چۈشۈرۈلگەن بېشىنى كۆرسىتىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئۇ بەك قىزىق ئادەم ئىكەن، «ئوچ قېتىم يانداۋرساق ئوخلىنىپ كېتىدۇ. بالىنى ئاپتاپقا سېلىپ بەرسىلە» دېدى. يەنە مۇشۇكتەك مىياڭلاپ، ئەبۇسەئىد سۇلتاننى كۇلداۋرۇپ كۆڭلىنى ئېچىپ قويدى. ئۇ يەردە ئىكەنلىكىمنى كېنىزەكلەر قانداق بىلدىكىن، ئىزدەپ بېرىپتىكەن، ساتىراشخاندىن ئۇدۇل كېلىشىم.

— ئوبدان قىلىپتىلا، مەريەمنىسا ئاچا. نېمە بولدۇمكىن، بايىاتىن بېرى بېشىم قېيىپ، كۆڭلۈم ئاينىپ نەچچە قېتىم ھۆ تۇتتى. كېنىزەكلىرىم تېڭىپ چاقىرماقچى بولۇۋىدى، سىلىنى كۆرۈپ باقسۇن، دېدىم.

مەريەمنىسا بۇۋى ئامانىنسا بېگىمگە سەپسالدى. چىرايى شۇنداق ئوبدان، ئەھۋالىدا ئۆزگىرىش يوق ئىدى. قارا كۆزلىرى يەنىلا كۈلۈپ تۇراتتى. مەريەمنىسا بۇۋى ئۇنىڭ ئالماس كۆز قويۇلغان ئالتۇن بىلەزۈكىنى قول بېغىشىدىن نېرى قىلىپ، تومۇرىنى تۇتتى. يۈرەك سېلىشى سەل ئىتتىكلەپ قالغانىدى. مەريەمنىسا بۇۋى كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ، سورىدى:

— مەلىكە خېنىم، ھەيزدار بولغىلى قانچىلىك ۋاقىت

بولدى؟
— قىرىق كۈندىن ئاشتىغۇ دەيمەن.
— نېمانچە ئۇزاققا سوزۇلغاندۇ؟ ئادەتتە ئوتتۇز كۈندىن ئۆتمەيتتى.
— بۇ قېتىم شۇنداق بولۇپ قالدىغۇتاك.
— بويلىرىدا قالدىمۇ نېمە؟ — مەريەمنىسا بۇۋىنىڭ ئويچان چېھرىگە كۈلكە يۈگۈردى.
— راست شۇنداق بولغانمىدۇ، مەريەمنىسا ئاچا؟ — ئالدىراپ سورىدى ئامانىنسا بېگىم.
— شۇنداقتەك قىلىدۇ، مەلىكە خېنىم. يېقىندىن بېرى كۆڭۈللىرىنى نېمىنى بەكرەك تارتىدىغان بولۇپ قالدى؟
— يەل ـ يېمىش يېگۈملا كېلىپ تۇرىدۇ.
— بۇرۇنچۇ؟
— كۆرسەم يەيتتىم، كۆرمىسەم خىيالىمغا كەلمەيتتى.
— ھە، — دېدى مەريەمنىسا بۇۋى ئەبۇسەئىد سۇلتاننىڭ قولىنى ئامانىنسا بېگىمنىڭ چېچىدىن ئاجرىتىپ، — بويلىرىدا بار ئىكەن، مەلىكە خېنىم، باشقا قورقۇدەك ئىش يوق، كۆڭۈللىرىنى توق تۇتسىلا. ئەكەلسىلە بالىنى، مەن ئالاي، چاچلىرىنى يۇلۇۋەتمىسۇن يەنە.
ئامانىنسا بېگىم شاھزادىنى مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپ مەريەمنىسا بۇۋىگە بەردى ـ دە، دېدى:
— مۇغەننى ئاچىلىرىم ساقلاپ قالمىسۇن. ئارامگاھقا بېرىپ شۇ يەردە مۇڭدىشايلى. قىزلار، يۈرۈڭلار.
كۆڭلى ئارامىغا چۈشكەن ئامانىنسا سۇلتان بېگىم سۇپىدىكى جىلىتىنى ئېلىپ ماڭدى. ئۇ ئەتلەس كۆڭلەك ئۈستىدىن گۈللۈك مەخمەل جىلىتكە كىيىۋالغانىدى. ئۇ مەلىكىلەردەك ياسىنىپ، باشقىلارنى ئەيمەندۈرۈشتىن خىجىل بولاتتى. چوڭ سورۇنلاردىلا تاج كىيەتتى، بولمىسا ئۈكە قادالغان ئالتۇن ئوتۇغات ياكى گۈللۈك دوپپا كىيىپ يۈرەتتى. ئۇ مانا شۇنداق ئاددىي ـ ساددا

تۇرقى بىلەن ھەممەيلەنگە ياقاتتى.

دېگەندەك، مۇغەننى قىز ـ ئايالالار ئارامگاھىنىڭ مۇزىكا زالىدا ئۇنى كۈتۈپ، سازلىرىنى تىرىكشىتىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار ئامانىسا بېگىمنى كۆرۈپلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ سالام بەجا كەلتۇرۇشتى.

ئامانىسا بېگىم ئېرىنمەي ھەممەيلەن بىلەن يۈز يېقىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن گۈللۈك گىلەم تارتىلغان تامغا يۆلەكلىك ساتارنى ئالدى.

ــ ئاچىلىرىم، «راك» مۇقامىنى ئۆگىنىشنى باشلايمىز، دىققىتىمىز بۆلۈنمىسۇن، ــ ئۇ جىلىتىدىن بىر خاتىرىنى ئېلىپ ئاچتى، ــ باشتا ئۆگەنگەن مۇقاملارغا ئوخشاش باشلىنىشتىن تارتىپ، تەزە ـ مەرغۇللىرىنى، داستان ـ مەشرەپلىرىنى، ئاھاڭ ئۆزگىرىشلىرىنى قانۇنىيىتى بويىچە پۇختا ئىگىلىسەك، غەزەللىرىنى پىششىق يادلىساق، ئاندىن مۇقامنىڭ سېھرىي كۈچىنى ھەقىقى نامايان قىلىپ، ئاڭلىغۇچىلارنى تەسىرلەندۈرەلەيمىز ھەم دىلىمىزدىكى تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز ھېس ـ تۇيغۇلىرىمىزنى ئاۋامغا يەتكۈزەلەيمىز. قېنى ھەممىلىرىم، باشلايلى.

دەسلەپ تاڭ قاراڭغۇسىدا يېشىل مايسىلار پىچىرلاۋاتقاندەك تۇيۇلىدىغان ئۇد، ساتارنىڭ يېقىملىق ئۇنى، ئاندىن قالۇن، تەمبۇرنىڭ كېچىدە ناھايىتى يىراقتىن ئاڭلانغان دەريانىڭ يېنىك شارقىرىشىدەك مەيىن ساداسى، ئۇنىڭغا ئۇلىنىپ چىلىنغان دۇتار، راۋابنىڭ گۈل ـ گىياھلارنىڭ شۇنىڭلىشىدەك ئىشىتىلگەن لەرزان ئاۋازى، «دۇم ـ دۇماق ـ دۇم» قىلىپ ياڭرىغان داپ ھالقىلىرىنىڭ مەجنۇنتاللاردىنمۇ يېقىملىق شىلدىرلىشى، پىراق چۆلىدە ھالسىرىغان ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ ئۇھ تارتىشىدەك مۇڭلۇق نەي ساداسى ياڭراپ، گويا تارامىلار قوشۇلۇپ دولقۇنلۇق ئېقىن ھاسىل قىلغاندەك ئاجايىپ سېھىرلىك بىر كۆينى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. بۇ مۇزىكىنىڭ

ئادەمنى مەستخۇش قىلىدىغان سېھىرلىك ساداسى گويا غۇر - غۇر شامالدەك ھەرەمنىڭ كۈنگۈرىلىك تاملىرىدىن ئۆتۈپ ئەتراپقا تارىدى.

ئابدۇرەشىدخان بىلەن قىدىرخان كىرگەندە «راك» مۇقامىنىڭ مەشرەپى باشلانغانىدى. مەلىكە ئامانىنسا خېنىم ئۇلارنى كۆرۈپ، قايرىپ قويغان چۈمبەلنى يۇزىگە ياپتى. باشقا قىز - جۇۋانلارمۇ يۇزلىرىگە چۈمبەللىرىنى ياپقىنىچە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ سالام بېرىشتى ۋە سۇلتانىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئولتۇرۇپ، مەشرەپنى ئەۋجىگە كۆتۈردى. دەل شۇ چاغدا سۇلكەت بابىدا تەنها بىر نازىنىن پىرقىرىغىنچە ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ مەجنۇنتالدەك ئېگىلدى - دە، ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇ بەجايىكى تىنىق كۆل يۈزىدە ئۈزۈپ ئويناۋاتقان ئاق قۇدەك گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا بۇرلىپ، دەم يۇقىرىغا، دەم تۆۋەنگە بېقىپ، قوللىرىنى گويا قۇش قانىتى كەبى پەرۋاز قىلدۇرۇپ، ئۇسسۇلنى شۇنداق نەپىس ئويناىدىكى، سىلىق قەدىمى، ئەۋرىشىم قامىتى، بوستان چاچلىرى بىلەن ھەممىنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلدى. ئۇ بىرگەمدە پۇتىنىڭ ئۇچىدا خۇددى ئۇچۇۋاتقاندەك يېنىچە مېڭىپ، قىيا ئوچۇق ئىشىككە يېقىنلىشىۋىدى، ھاۋا رەڭ كۆڭلەك، سىرىق مەخمەل جىلىتكە كىيىپ، چۈمپەردە تارتقان توققۇز رەنا كۆكتىن شۇڭغۇپ چۈشكەن تۇرنىلاردەك ئۇنىڭغا ئوڭ تەرەپتىن يانداشتى. توساتتىن بىر ئۇسسۇلچى كەينىگە يېنىپ، يەنە بىر تەرەپتىكى قىيا ئوچۇق ئىشىككە يېقىنلىشىۋىدى، خۇددى بايىقىدەك توققۇز دىلرەبا تىزىلىپ چىقىپ سول تەرەپتىن ئۇنىڭغا پەرۋانە بولدى. گويا قىزىلگۈلمۇ، نېلۇپەرمۇ تەك ئېچىلدى. مەلىكە ئامانىنسا خېنىم: «مەريەمنسا بۇۋى ئۇسسۇلنى ئەجەب پەيزى ئويناىدى» دېدى ئىچىدە ۋە مۇقامىنىڭ چۈشۈرگىسىنى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئورۇنلىدى، ئۇنىڭ ياڭراق ھەم يېقىملىق ساداسى زال ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى.

— باركالا ! — دېدى ئابدۇرەشىدخان قايىل بولغىنىنى

بىلدۇرۇپ، — «راك» مۇقامىنى قايتا ئورۇنلاشقا مۇغەننى قىز ـ ئاياللىرىمىزنىڭ رازىلىقى بارمىكىن؟ پېقىر بۇ مۇقامغا قانمىدىم. ئۇستاز قىدىرخان ئاكىمىزنىڭ مۇقامنىڭ ئورۇنلىنىشىغا قارىتا قانداق تەكلىپى باركىن؟ ئاڭلاپ، ئاندىن باشلىساق.

— پېقىر بۇرۇنراق كېلەلمىگىنىم ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىمەن، — دېدى قىدىرخان كۆچىلىككە قاراپ، — مۇقامنى ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئورۇنلاشتا غەزەل بىلەن مۇزىكىنىڭ ماسلىشىشى ناھايىتى زۆرۈر. بايا مەشرەپنى ئورۇنلىغاندا پېقىرغا غەزەللەر بوشراق، مۇزىكا چىڭراق ئاڭلاندى، ھەتتا مۇزىكا غەزەلنى بېسىپ كەتتى. مۇنداق بولغاندا، مۇقامنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. شۇڭا، مۇزىكا يالغۇز ئورۇنلانغاندا چىڭراق، غەزەل بىلەن ئورۇنلانغاندا بوشراق چېلىنىشى زۆرۈر.

قىدىرخان گەپنى ئوچۇق قىلىدىغان، تەلەپچان، سەمىمىي ئادەم بولغاچقا، مۇقامنى ئورۇنلاشتا كۆرۈلگەن نۇقسانلارنى ھەمىشە تولۇق كۆرسىتىپ بېرەتتى. مەلىكە ئاماننىسا خېنىم تەلەپچانلىق بىلەن يېتەرسىزلىكلەرنى تولۇقلاپ، مۇقامنىڭ ياخشى ئورۇنلىنىشى ئۈچۈن مۇغەننىلەرنى قايتا ـ قايتا مەشىق قىلدۇراتتى. شۇ تاپتىمۇ ئۇ سەل جىددىيلىشىپ، «راك» مۇقامنى بايقىدىنمۇ لەرزان ئاۋاز بىلەن ساتارنى تەڭكەش قىلىپ باشلاپ بەردى، تاكى مۇقام ئاخىرلاشقۇچە ھاياجىنىنى باسالمىدى.

— باركاللا، باركاللا ! — دېدى ئابدۇرەشىدخان مۇقامنىڭ ياخشى ئورۇنلانغىنىدىن خۇشال بولۇپ.

— باركاللا ! — دېدى قىدىرخانمۇ سالماق ئاۋاز بىلەن، — مۇقام مانا مۇشۇنداق ئەركىن ـ ئازادە ئورۇنلانسا، ئاندىن ئۇنىڭ قېتىغا يوشۇرۇنغان سېھىرلىك مەنىلەر ئۆز ئىپادىسىنى تاپىدۇ. مەيلى غەزەلخان ياكى سازەندە بولسۇن، مۇقام ئورۇنلىغاندا ئۆزىنى خۇددى كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان قۇشتەك ئەركىن

تۇتۇپ، ئۆز تالانتىنى ئەڭ يۇقىرى چەكتە جارى قىلدۇرمىقى زۆرۈردۇر. مۇشۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن سازلاردىن تۆكۈلگەن مۇزىكىلىق مەنە بىلەن ناخشا ـ غەزەللەرنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان چوڭقۇر ھېس ـ تۇيغۇنى بىرلەشتۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا تەسىر كۆرسەتكىلى بولىدۇ. ھەمىشىرىلىرىم، سىلەرنىڭ مەلىكە ئامانىنسا خېنىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە مۇقامنى قېتىرقىنىپ ئۆگەنگىنىڭلاردىن سۇلتان ئالىيلىرى ناھايىتى خۇشال، پېقىرمۇ شۇنچە مەمنۇن. ھالبۇكى، ئۆگەنگەنلىرىمىز بىزگە نامى مەلۇم ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئاز بىر قىسمى، خالاس، ــ ئۇ ساقلىنى سىيپىغىنىچە بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن كۆچىلىككە تەكشى نەزەر تاشلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ مۇقام خەلقىمىزنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولۇپ، ئۇلارغا خەلقىمىزنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى، قايغۇ ـ ھەسرىتى، مۇھەببەت ـ نەپرىتى، بەخت ـ خۇشاللىقلىرى مۇجەسسەملەنگەن. بۇ بىباھا سەنئىتىمىزنى ئۆگىنىپ ۋە رەتلەپ كېيىنكى ئەۋلادلارغا مىراس قالدۇرۇش بىزنىڭ بۇرچىمىز. مۇشۇ سەۋەبكە كۆرە، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن يۇرت ـ يۇرتلارغا كىشى ئەۋەتىپ، مۇقامغا ئىشتىياق باغلىغان ۋە ئۇنى ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئورۇنلىيالايدىغان مۇغەننىلەرنى پايتەختكە تەكلىپ قىلدىم. ئۇلار ئوردىغا قەدەم تەشرىپ قىلغاندا، مۇقام ئۆگىنىشىمىز تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ. ئاللا سىلەرگە رەھمەت ئىشىكىنى ئاچقاي.

نېمە ئۈچۈندۇر بۇگۈن ئابدۇرەشىدخانمۇ، قىدىرخانمۇ باشقا كۈندىكىدەك خۇشخۇي ئەمەس ئىدى. ئابدۇرەشىدخانىمنىڭ قاتتىق خاپا ئىكەنلىكى ئويچان چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ گەرچە كۈلۈمسىرىگەندەك قىلسىمۇ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ قالاتتى.

سۆزىنى تۈگىتىپلا جىم بولۇپ قالغان قىدىرخان ئويىغا نېمە كەلدىكىن، ئابدۇرەشىدخانغا بىرنېمە دەپ پىچىرلاپ ئورنىدىن

تۇردى ـ دە، ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.
ئاماننىسا خېنىم مۇغەننى قىز ـ ئاياللارنى تاماقخانىغا باشلاپ قويۇپ، ئابدۇرەشىدخان بىلەن قەسىرىگە چىقتى.
ـــ شاھىم، سىلىگە بىرەر ئىش بولدىمۇ، خاپىخان تۇرىدىلا؟
ـــ سورىدى ئاماننىسا خېنىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ تونىنى ئاسقۇغا ئىلىۋېتىپ.
ـــ بۇنى قانداق بىلدىڭىز، قەدىرلىكىم؟ ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ماۋۇق يېكەندىز ئۇستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، قاپىقى ھېلىمۇ تۇرۇك ئىدى.
ـــ چىرايلىرى بۆلەكچە، شاھىم. قىدىرخان ئاكىمۇ ناھايىتى خاپا كۆرۈنىدۇ. شۇڭا، بىرەر ئىش بولدىمىكىن، دەپ ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن.
ـــ بۇگۈن كۈتمىگەن بىر ئىش يۈز بەردى، مەلىكەم، ـــ ئابدۇرەشىدخان خانىش سۇنغان بىر جام شاتۇت شەربىتىنى ئىچىپ ئېغىر تىن ئالدى، ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان بىرەر يۈزدىن ئارتۇق سوپى ـ سالىكلىرىنى ئەۋەتىپتىكەن، ئۇلار: «ئەيش ـ ئىشرەت قىلىش ھارام، ساز چېلىپ كۆڭۈل ئېچىش ھارام، ئاللانى ئۇنتۇپ كەيپ ـ ساپا قىلىش ھارام» دەپ چۇقان سېلىپ، ئوردىغا بېسىپ كىرمەكچى بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەمىر دىۋان قىدىرخان چىقىپ: «بۇ ئوردا مۇسۇلمان سۇلتانىنىڭ ئوردىسى. ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپاغا بۇ يەردە ئورۇن يوق. سىلەر خاتا چۈشىنىپ قاپسىلەر، قايتىپ كېتىڭلار» دېسىمۇ، ئۇناشمايى دەرۋازىغا يېقىنلاپ كەپتۇ. قىدىرخان ياساۋۇللارغا ئۇلارنى ئوردىغا كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپ، يېنىمغا كىرىپتىكەن، ئۇ ناكەسلەرنى دەرھال قوغلىۋېتىش توغرىسىدا پەرمان بەردىم. باش ئەمىر ئەكرەم بىلەن قىدىرخان چىقىپ، ئۇلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىپتۇ. لېكىن، ئۇلار ھەددىدىن ئېشىپ، دەرۋازا ئالدىدا ئۆزلىرىنى توسقان پاششاپ ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشنى ئۇرۇپ يارىلاندۇرۇپ، ئوردىغا بېسىپ كىرىشكە

باشلاپتىكەن، نۆكەر، ياساۋۇللىرىمىز ئۇلارنى مانا ئەمىسە، دەپ سۈرۈپ ـ توقاي قىلىپ قوغلىۋېتىپتۇ. جاھىللىق قىلىپ كەتمەي تۇرۇۋالغانلارنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاپتۇ. مانا شۇ ئاۋارىچىلىكلەر تۈپەيلى كېچىكىپ قالدۇق، بولمىسا مۇزىكا باشلىنىشتىن بۇرۇن كېلىپ بولاتتۇق، مەلىكەم. ئاللا بەندىلىرى ئۈچۈن ياراتقان بۇ زېمىننى «ۋاپاسىزلىق، نومۇسسىزلىق جاھانى» دەۋالغان بۇ تەركىدۇنياچىلار ئۆزلىرىنىڭ نادان، جاھىل، قارامىلىقىنى ئاشكارىلاۋاتىدۇ.

ئابدۇرەشىدخان سۆزدىن توختاپ، خىيالغا پاتتى.

مەلىكە ئاماننىسا خېنىم بىئارامىلىق ئىچىدە داستىخان سالدى، كېنىزەكلەر تاماق كەلتۈردى. ئۇ ئابدۇرەشىدخانغا ياشقا تولغان مېھرىلىك كۆزلىرى بىلەن باقتى.

ــ شاھىم، بۇ ھەقىقەتەن باش قاتۇرىدىغان ۋەھىمىلىك ۋەقە ئىكەن، ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن.

ــ شۇنداق، مەلىكەم، بىراق ئەنسىرىمەك، مەن بار يەردە ھېچكىم سىزنىڭ بىر تال مويىڭىزغىمۇ تېگىلمەيدۇ، ــ دېدى ئابدۇرەشىدخان گۈللۈك تەخسىدىكى نېرىنىغا قوشۇق سېلىپ. ئۇ بۇ ئاشنى ياخشى كۆرەتتى، ئەمما بۇگۈن كۆپ يېمىدى، بىرنەچچە قوشۇق يەپلا، ئارقىدىن قېتىق ئىچىپ قولىنى سۈرتتى.

ــ ئىلاھىم ئېيتقانلىرىدەك بولغاي، شاھىم. ھە راست، ئۆزلىرى خوجا مۇھەممەدیۈسۈپ بۇزرۇكۇارغا قول بېرىپ مۇرىت بوپتىكەنلىغۇ. ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ باقمىدىلىمۇ؟ ئاڭلىسام ئىشانلارنىڭ ھەممىسى ئو بۇزرۇكۇاردىن تەپ تارتىدىكەن.

ئابدۇرەشىدخان ئۆزىنىڭ ياشلىقىغا قارىماي دۆلەت ۋە ئاۋامنىڭ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلىدىغان بۇ ئەقىللىك مەھبۇبىسىدىن سۆيۈنۈپ، دېدى:

ــ يېقىندا بۇزرۇكۇار ئوردىغا كېلىپ: «جامائەت ئىچىدە سۆلتان ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتتى، دېگەندەك گەپ ـ سۆزلەر ئاۋۇپ كەتتى، بۇ شەنلىرىگە ياخشى ئەمەس، ئالىيلىرى.

سازەندىلەر شەيتاننىڭ مۇخلىسلىرىدۇر، ئۇلارنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىش كېرەك» دەپ بېشىمنى ئاغرىتىۋىدى، مەن ئۇنىڭغا: «ياق، بۇزرۇكۋار، سازەندىلەرنى ئوردىدىن قوغلىۋېتەلمەيمەن. ئۇلار ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقىنى يوق، بەلكى خەلقىمىزنىڭ بىباھا مەدەنىيەت بايلىقى بولغان ‹ئۇن ئىككى مۇقام›نى ئۆگىنىپ رەتلەۋاتىدۇ. پېقىر مۇرتلىرىمۇ شۇلارنىڭ بىرسى» دەپ ئەھۋالنى چۈشەندۈردۈم، ئۇ يۇمشاپ قايتىپ كەتتى. بۇگۈن كەلگەن ئەسەبىي سوپىلار ئۇنىڭ مۇرتلىرى بولماستىن، خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرتلىرى ئىكەن. خوجا پەيزۇللا ئىشان ئالدىنقى كۈنى ئەتىگەن سۇلتان بىلەن كۆرۈشمەن، دەپ ئوردىغا كەلگەنىكەن، ئۇنىڭ گەپ يېمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، قوبۇل قىلمايلا قايتۇرۇۋەتكەنىدىم. ئەگەر ئۇنىڭ سوپىلىرى يەنە بىزنى پاراكەندە قىلماقچى بولىدىكەن، ئەدىپىنى بېرىپ، خانىقادىن چىقالماس قىلىۋېتىمەن.

مەلىكە ئامانىسا خېنىم ئابدۇرەشىدخانغا چاي سۇنۇپ، دېدى:

ــ شاھىم، ھەرھالدا ئېغىر ـ بېسىق بولغانلىرى تۈزۈك. ئۇلارغا ئالدىراپ زەربە بېرىپ قويسىلا، ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك بولۇپ قالمىسۇن يەنە. بايا قىدىرخان ئاكا ئالدىراپ چىقىپ كەتتى. بۇ ئۇستازنى بۇ ۋاقىتچە مۇنداق جىددىي ھالەتتە كۆرمىگۈدەك. ئۇنىڭغا بىر ئىش بولمىغاندۇ؟

ــ ئۇنىڭمۇ بېشى قېتىقلىق، مەلىكەم. چۈنكى، سازەندە ـ مۇغەننىلەرنى تەشكىللەپ، مۇقاملارنى رەتلەش ئىشىغا ئۆزى يېتەكچىلىك قىلىۋاتقاچقا، ئىشان، سوپىلارنىڭ قارشى تۇرۇۋاتقىنى ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. يېقىندا بىر تۈركۈم ئەسەبىي سوپا ـ ئىشانلار ئۇ باش مۇدەررىسلىك قىلىۋاتقان رەشىدىيە مەدرىسەسى بىلەن جاھان مەدرىسەسىگە باستۇرۇپ كىرىپ، چەت ئەلدىن كەلگەن تالىبۇل ئىلىملارنى ئۇرۇپ، سازلارنى چېقىپ، ئېغىر ۋەقە سادىر قىلغانىدى. شۇڭا، بايا

خاتىرجەم بولالماي مەدرىسەگە كەتتى.
ئامانىسا بېگىم داستىخانىنى يىغىشتۇرۇپ كېنىزەككە بەردى. ئابدۇرەشىدخان ئورنىدىن تۇردى.
— ئارام ئالماي، يەنە نەگە باردىلا، شاھىم؟ — سورىدى تەكىيە ـ ياستۇق قويۇپ بەرمەكچى بولۇۋاتقان ئامانىسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانغا يېلىنىش نەزىرى بىلەن تەلمۇرۇپ.
— ئوردىغا چىقاي، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ ئويچان چېھرىگە سەپسېلىپ، — ماڭا دەيدىغان بىرەر گېپىڭىز بارمۇ نېمە؟
— ياق، شاھىم. چىقىۋەرسىلە، كېيىن ئېيتارمەن.
— قەدىرلىكىم، نېمىشقا ھازىر ئېيتمايسىز؟
— ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلى بىئارام تۇرسا، — ئامانىسا بېگىم يەرگە باقتى.
— بەلكىم شۇ سۆزىڭىز كۆڭلۈمنى ئارامىغا چۈشۈرۈپ غەيرىتىمنى ئاشۇرار. مېنى بىتاقەت قىلماي، چاپسان ئېيتىڭ قەدىرلىكىم.
ئامانىسا بېگىم كۆزىنى يەردىن ئېلىپ، ئۇنىڭغا خجىللىق ئىلكىدە بېقىپ، دېدى:
— بويۇمدا قاپتۇ، شاھىم.
— بۇ كاتتا خۇش خەۋەر ئىكەن، مەلىكەم، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى يەردىن كۆتۈرۈۋېلىپ ئايلاندۇردى، — خۇدايىم ئوغۇل تۇغقىلى نېسىپ قىلسۇن. مېنى بەك خۇش قىلمۇەتتىڭىز، ئەمدى سىزگە بىر خەۋەر ئېيتاي.
— شاھىم، نېمە خەۋەر ئۇ؟ — سورىدى ئامانىسا بېگىم كىچىك بالىدەك تېپچەكلەپ.
ئابدۇرەشىدخان ئۇنى يەرگە دەسسەتتى.
— قازانكۆل جاڭگىلىغا بېرىپ ئاتىڭىزنى ئەكېلىسىز. ئۇنى تازا سېغىنغان بولغىيدىڭىز؟

— سېغىنمامدىغان، شاھىم. رەھمەت سىلىگە، — ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق يېشى تۆكۈلدى، — راستلا مەن بارامدىمەن؟

— ھەئە، مەلىكەم، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ رومىلى يەرگە چۈشۈپ ئېچىلىپ قالغان قاپقارا چاچلىرىنى سىلىدى، — ئادەم ئەۋەتسەم، ئوردىغا كەلگىلى ئۇنىماپتۇ. سىز بارمىسىڭىز كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ، قەدىرلىكىم.

— قاچان يولغا چىقمەن؟

— تەييارلىقىڭىز پۈتكەنده.

— مەن ھەرقاچان تەييار.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ رومىلىنى يەردىن ئېلىپ قولىغا بەردى — ده، ئوردىغا چىقىپ كەتتى.

كۆز قۇياشى تىكلەشكەنىدى. ئۇنىڭ ئىللىق نۇرى چەللە — پاراڭغا ياماشقان پېلەكلەرگە ئېسىلىپ تۇرغان قاپاق، كاۋىلاردا چاقناپ، گۈللۈك كىگىز، شىرداق سېلىنغان سۇپىغا يېيىلغانىدى. قوزۇقتا ئېسىقلىق تەمبۇر، دۇتارنىڭ تارلىرى پارقىراپ تۇراتتى. شاگىرتلىرىنى چۈشلۈك دەم ئېلىشقا قويۇۋەتكەن مەھمۇد ئاخۇن سۇپىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا پۈتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ئالىتاغمل مۇشۇك خورۇلداپ ياتاتتى، ئىككى ئاسلان بىر — بىرىنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلىشىپ ئوينىشىۋاتاتتى. ئاسلاننىڭ بىرسى سۇپىدىن يەرگە سەكرىۋىدى، ئىككىنچىسىمۇ سەكرەپ ئۇنى قوغلىدى. ئۇجمە تۇۋىده ياتقان باغلاقلىق ئىت بېشىنى كۆتۈرۈپ خىرىلداپ خىرس قىلدى. قورقۇپ كەتكەن ئاسلانلار سۇپىغا سەكرەپ چىقىپ، مەھمۇد ئاخۇنىڭ بىقىنىغا كىرىۋېلىشتى. ئانا مۇشۇك ئىتقا

چەكچىيىپ قاراپ: «قېنى كېلىپ باقە» دېگەندەك قۇيرۇقىنى شىپىڭشىتىپ قويۇپ، بالىلىرىنىڭ يېنىغا كېلىپ ياتتى. ئاسلانلىرىنى ئالدى پۇتى بىلەن نوقۇپ ئويىنغىلى تۇرۇۋۇدى، ھويلا ئىشكى خۇددى ناله قىلغاندەك غىچىرلاپ ئېچىلىپ، بېشىغا ئاق رومال سالغان بىر ئايال گۇللۈك ھەجىرنى كۆتۈرگىنىچە ھويلىغا كىرىپ كەلدى. مەھمۇد ئاكا ئورنىدىن تۇردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، تىنچ - ئامان تۇردىلىمۇ؟ — دېدى ئايال تارتىنغان ھالدا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھەجەرخان، كەلسىلە، — مەھمۇد ئاكا ئۇنى ئايۋانغا باشلاپ، ئاستىغا كۆرپە سالدى.

— چۆچۈرە ئېتىۋىدىم، ئۆزلىرىنىمۇ تېتىپ باقامدىكىن دەپ بىر قاچا ئەكىردىم. ئىسسىقىدا ئىچىۋالسىلا، ئۇستام، — دېدى ھەجەرخان قولىدىكى ھېجىرنى سۇپىغا قويۇپ.

— نېمىشقا مۇنداق قىلىدىلا، ھەجەرخان؟ ھەر كۈنى تاماق ئەكىرىپ، مېنى خىجىل قىلىپ قويدىلا.

— ئۇنداق دېمەسلە، ئۇستام. ئاماننىسا قىز بار ۋاقىتتا تاماققا ھاجەتلىرى چۈشمەيتتى. قوشنا تۇرۇپ ئەكىرمىسەم قانداق بولىدۇ؟ قېنى ئىسسىقىدا ئىچىۋالسىلا، مەن چىقاي، — ھەجەرخان ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشەلدى.

— توختىسىلا. ئۇياقتىن كىرىپ، بۇياقتىن چىقىپ كەتسىلە، قانداق بولىدۇ؟ ھېچ بولمىسا بىر پىيالە چايغا ئېغىز تېگىپ چىقسىلا.

— بولدى، ئۇستام، جوۋىمىسىلا.

— جىندەك توختىسىلا، ھەجەرخان، — مەھمۇد ئاخۇن يان ئۆيگە كىرىپ، بىر كۆتىلەكلىك ئەتلەس كۆتۈرۈپ چىقىپ ھەجەرخانغا ئۇزارتتى، — بۇنىڭدا كۆتىلەك تىكتۇرۇپ كىيىسىلە. سىلى بەك ئوبدان ئايال ئىكەنلا، نەچچە ۋاقتىن بېرى ھالىمدىن ئوبدان خەۋەر ئالدىلا. سىلىگە ئاللا رەھمەت قىلسۇن.

ـــ نېمانچه جوڭايدىغانلا، ئۇستام؟ مەن بۇ ئەتلەسنى ئالمايمەن، ـــ ھەجەرخان ئىشىككە قاراپ ماڭدى.

ـــ توختىسىلا. ئەگەر بۇ رەختنى ئالمىسىلا، مەنمۇ ئاشنى ئىچمەيمەن. بۇ دېگەن مېنىڭ كۆڭلۈم، ھەجەرخان.

ھەجەرخان چىپچىدە توختاپ، رومال ئىچىدىن مەھمۇد ئاخۇن باقتى ـ دە، كەينىگە تېزلا ياندى.

ـــ رەھمەت، ـــ ئۇ ئەتلەسنى ئېلىپ، ئۇچقانىدەك چىقىپ كەتتى.

«ئوبدان ئايال ـ دە، بۇ ھەجەرخان. بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەندىن بېرى مېنى تاماقسىز قويمىدى. ئوغلىنى مۇزىكا ئۆگىنىشكە شاگىرتلىققا بېرىپ، كۈندە دېگۈدەك يوقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ. قىزىم بار چاغدا ئۆيلىنىشكە رايىم بارمىغانىدى. ئۇ كېتىپ، يالغۇزلۇق تارتىپ قالدىم. ئايال زاتى يوق ئۆي زاراتگاھلىققا ئوخشاپ قالىدىكەن. خۇدايىم بۇ ئايالنى يېنىمغا ئەكېلىپ بەرگەندە، كۆزۈمنى يۇمۇۋېلىپ بويتاق ئۆتىۋەرسەم، ئۆزۈمگە ئۆزۈم زۇلۇم قىلىدىغان ئوخشايمەن ...» ئۇ خىيال سۈرگىنىچە لىقمۇلىق چۆچۈرە ئۇسۇلغان ھېجىرغا قوشۇق سالدى. «نېمىدېگەن مەززىلىك ـ ھە!...»

مەھمۇد ئاخۇن چۆچۈرىنى ئىچىۋېتىپ قىزىنى ئويلاپ قالدى: «ئامانىنسامۇ پات ـ پات چامغۇر، پىننە كۆكى سېلىپ ئۆگرە، چۆچۈرە ئېتىپ بېرەتتى. مۇشۇ تاپتا ئۇ نېمە قىلىۋاتىدىكىن؟ سۇلتانىنىڭ قېشىدا ساتار چېلىپ ئولتۇرغانمىدۇ ياكى يالغۇز پېتى ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانمىدۇ؟ ئىلاھا، ئۇ جىگەر پارەمنى قاناتلىققا قېقىتماي، تۇمشۇقلۇققا چوقۇتماي ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن.»

چۆچۈرە ھەقىقەتەنمۇ ئوخشىغانىدى، ھۇزۇرلىنىپ ئىچىۋالدى. كۆز ئالدىغا ھەجەرخان كەلدى: «ئەجەب چىقىپ كەتتىيا، بىردەم ئولتۇرسا يەۋېتەرمىدىم. ئەتىيازدا ئەكىرگەن كۆك چۆچۈرىسىمۇ شۇنداق مەززىلىك ئىدى. قولى تەملىك

ئىكەن بۇ جۇۋانىماك. خۇدايىم نېسىپ قىلسا، ئۇنىڭغا ئۆيلىنىۋالسام، قىزىم نېمە دەركىن؟»

ئۇ ئامانىنساخانىماك تويىنى خىيال قىلدى: «نىكاھ غايىب» دېگەن سۆز راست ئىكەن. ئويلىمىغان يەردىن سۇلتان غېرىب كۆلبىمىزگە كېلىپ، قىزىمنىڭ چالغان ساتارى، ئوقۇغان غەزىلىنى ياقتۇرۇپ قالدى. تەقدىرنىڭ كارامىتى ئاجايىپ بولىدىكەن، قىزىمنى سۇلتانغا ياتلىق بولىدۇ، دەپ كىممۇ ئويلىغان؟ مانا ياتلىق بولۇپ كەتكىنىگە ئۇچ يىلدىن ئاشتى. بىرقانچە قېتىم خەت ـ خالتا ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئۆزى يوقلاپ كەلمىدى. ئوردىنىڭ ھەشەمەتلىك تۇرمۇشى غېرىب ئاتىسىنى ئۇنتۇلدۇرۇۋەتتىمىكىن؟ بۇرادىرىم قىدىرخان ئۆزى ئەلچى بولۇپ كېلىپ: «ئابدۇرەشىدخان پادىشاھ بولسىمۇ، كەمتەر، كىچىك پېئىل، مېھرىبان، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىدىغان ئادەم. ئۇ سىلىنى بۇ جەزىرىگە ھەرگىز يالغۇز تاشلاپ قويمايدۇ، قىزلىرىغا ۋاپاسىزلىق قىلمايدۇ. ئامەتلىرى بار ئىكەن، قىزلىرىنى سۇلتانغا بېرىشكە رازى بولسىلا» دەپ ماقۇللۇقۇمنى ئالغانىدى. دېگەندەك ئابدۇرەشىدخان قويغان شەرتلىرىمنى ئادا قىلىپ، يول ياستىپ بەردى. مەدرىسەمۇ سالدۇرۇپ، قازانكۆل جاڭگىلىدىكى دېھقانلارنى نادانلىق كۇلپىتىدىن قۇتۇلدۇردى. باج ـ سېلىقنىمۇ ئەمەلدىن قالدۇردى. ئادەم ئەۋەتىپ پېقىردىن ھال سوراپ تۇردى. پايتەختكە تەكلىپ قىلىپ، بۇرادىرىم قىدىرخاننى ئىككى قېتىم ئەۋەتتى. لېكىن، قىزىم بىر قېتىممۇ كەلمىدى. سۇلتان رۇخسەت قىلمىدىمۇ يا؟ ...» ئۇ خىيالىنى بىر باشقا ئاچقالماي ئاستا ـ ئاستا قىڭغىيىپ، ياستۇققا باش قويۇپلا ئۇيقۇغا كەتتى ...

قۇياش سامان يولىدا شەرقتىن غەربكە ئاستا ـ ئاستا سىلجىماقتا ئىدى. ئاپتاپ سۇپىدىن تامغا ياماشتى. مەھمۇد ئاخۇن چۇش كۆردى. چۇشىدە ئۇستى تەرىپى ئاق، ئاستى قىزىل، ھاۋا رەڭ چۇچىلىق بىر لەگلەكنى ئۇچۇرۇپ يۇرەتتى. قولىدىكى بىر پوم كاناپ يىپ تۇگىپ، لەگلەك ئاسمان قەرىگە كۆتۈرۈلدى.

بەجايىكى بىر پەرىزات ئۇچۇپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ يىپنى ئىككى قوللاپ تارتىپ يىغىشقا باشلىدى. لەگلەك بارا - بارا پەسلەپ، دەل هويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە ئۇ ئويغىنىپ كەتتى ۋە چاچراپ تۇرۇپ كەشىنىمۇ كىيىمەستىن ئىشىككە قاراپ يۈگۈردى. چۈنكى، قىزى ئامانىنساخان ئالدىغا كېلىۋاتاتتى.

— دادا! ...

— قىزىم ...

ئىككىيلەن قۇچاقلاشتى.

— ساق تۇردىلىمۇ، دادا؟

— خۇداغا شۈكۈر، قىزىم ... سەنمۇ ئوبدان تۇرغانسەن؟

— ئوبدان تۇردۇم، دادا. لېكىن، سىلىنى بەك سېغىنىدىم.

— مەنمۇ يولۇڭغا كۆپ قارىدىم، قىزىم. سېنى بەكمۇ كۆرگۈم كەلدى.

ئارقا - ئارقىدىن سوۋغا - سالاملارنى كۆتۈرۈپ كىرىشكەن كېنىزەك، مەهرەملەر هويلىغا توشتى.

— دادا، بىز ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كېتەيلى، — دېدى ئامانىنسا بېگىم ۋە باش كېنىزىكى گۈلسارە بىلەن مەريەمنىسا بۇۋىنگە كېنىزەك، مەهرەم، ياساۋۇللارنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ، دادىسى بىلەن ئىلگىرىكى هۇجرىسىغا كىردى.

— ئەجەب بۇرۇنقىدەكلا تۇرۇپتۇغۇ بۇ ئۆيۈم. نەرسە - كېرەكلەرگە چاڭ - توزانمۇ قوندۇرماپتىلا، دادا، — دېدى ئامانىنساخان ۋە بالىلىق مېهرى بىلەن دادىسىنىڭ باش - كۆزلىرىنى سىلاپ، ساقلىنى قوللىرى بىلەن تاراپ قويدى.

— سېنىڭ ئۆيۈڭنى چاڭ - توزان بېسىپ كەتسە قانداق بولىدۇ، قىزىم؟ بۇ ئۆيگە هەر كۈنى نەچچە قېتىم كىرىپ، سېنىڭ بۇيۇملىرىڭنى هىدلايمەن، ئولتۇرغان كۆرپىچىدە ئولتۇرۇپ ئارام ئالىمەن، چالغان سازلىرىڭنى ئېلىپ پىغانىمنى تۆكىمەن. شۇڭا، مانا شۇنداق پاكىز تۇردى، بالام.

— مېنىڭ جان دادام! ... — ئامانىنسا بېگىم ئەركىلىگەندەك

كۆزلىرىنى ئويناتماپ ئاتىسىغا يۆلەندى.
— مېنىڭ يۈرەك پارەم. سەنمۇ مۇشۇ يەردىكى چاغلىرىڭدىكىدەك تۇرۇپسەن. سېنى كۆرۈپ بەك خۇش بولدۇم، — دېدى مەھمۇد ئاخۇن ئۇنىڭ باش - يۈزىنى، چاچلىرىنى سىلاپ.
ئامانىسا بېگىم بېشىغا تاج ياكى ئالتۇن ئوتۇغات تاقىماستىن، نەپىس تىكىلگەن چىمەن دوپپا كىيىپ كەلگەنىدى. ئۇچىسىدىمۇ مەلىكىگە خاس ھەشەمەتلىك كىيىم بولماستىن، خوتەن ئەتلىسىدىن تىكىلگەن كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك ۋە يېشىل تاۋار نىمچە بار ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خانىش ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، كىشىلەرنى، دوستلىرىنى ئەيمەنمەي قويۇشنى خالىمىغانلىقتىن، ئەنە شۇنداق ئادەتتىكىچە كىينىۋالغانىدى.
يىراق - يېقىندىكى كىشىلەر مەلىكە ئامانىسا خېنىمنىڭ كەلگىنىنى قانداق ئۇقتى، بىرەر سائەت ئۆتمەستىنلا پەتىگە كېلىشكە باشلىدى. خۇددى توي بولغاندەك، ئىشىك ئالدى ۋە ھويلىغا كىشىلەر يېغىپ كەتتى.
مەھمۇد ئاخۇن قىشلاقتىكى يىگىتلەرگە قاسساپ، ئاشپەز چاقىرتىپ، توققۇز قوي، توققۇز موزاي سويدۇردى. قازانلار ئېسىلىپ، ئوت يېقىلدى. غۇر - غۇر كۈز شامىلى پولۇ بىلەن قورۇمىنىڭ مەززىلىك ھىدىنى قازانكۆل جاڭگىلىغا تاراتتى. پەتىچىلەرنىڭ ئايىغى يېرىم كېچىگىچە ئۈزۈلمىدى. بىرەر كىشىمۇ قۇرۇق يانمىدى، ھەممەيلەنگە بىر كىيىملىكتىن رەخت ھەدىيە قىلىندى.
بىرىنچى بولۇپ پەتىگە كىرگەن ھەجەرخان داستىخان سېلىپ - يېغىپ، ئاش قويۇپ، قاچا - تەلەڭگىلەرنى يۇيۇپ، كېچىچە دېگۈدەك ئۇخلىمىدى. بۇغداي ئۆڭ، قامىتى كېلىشكەن، يۈرۈش - تۇرۇشى چاققان بۇ ئايالغا كۆزى چۈشكەن ئامانىسا بېگىم:
— دادا، ئاۋۇ ئاچام كىم بولىدۇ؟ كېچىچە كۆز يۇمماي خىزمەت قىلىپ، ئەجەب جاپا تارتتى، — دېۋىدى، مەھمۇد

ئاخۇن:
— قوشنام بولمدۇ، قىزىم، ئېتى ھەجەرخان، — دېدى ئايالغا بىر قارىۋېلىپ.
— قوشنام؟ — ئەجەبلەندى ئاماننىسا بېگىم.
— ھەئە، قوشنام، — قانداقتۇر سۆيۈنۈش ئىلكىدە سۆزلەپ كەتتى مەھمۇد ئاخۇن، — سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننىڭ پەرمانى بىلەن يول ياسلىپ، ئۆستەڭ چېپىلىپ، مەدرىسە سېلىنغاندىن كېيىن قازانكۆل جاڭگىلى ئاۋاتلىشىپ كەتتى، بالام. ھەر ياندىن كۆچۈپ كەلگەن كىشىلەر بىر - بىرىگە يارەملىشىپ ئۆي سېلىشىپ، كۆجۇم بىر مەھەللە بەرپا بولدى. ھەجەرخان كېلىپ بىزگە قوشنا بولغاندىن بۇيان ئاش - تاماقسىز قالمىدىم. بۇ ئىشچان، ئۇياتچان مەزلۇمە ھالىمدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىپ كەلدى.
ئاماننىسا بېگىم ئاتىسىنىڭ گېپىدىن قانداقتۇر بىر بېشارەتنى سەزگەندەك بولۇپ، سورىدى:
— دادا، ھەجەرخان ئاچامغا رەھمەت ئېيتىپ قويايمۇ؟
— ئەجەب ئوبدان دېدىڭ، بالام. بىچارە تازا ھاردى، ئۇنىڭغا كۆڭۈل ئېيتىپ قويغىن.
ئاماننىسا بېگىم ھويلىدىكى گۈللۈككە سۇ كىرىدىغان ئېرىق بويىدا قاچا يۇيۇۋاتقان ھەجەرخانىڭ يېنىغا باردى.
— تازا ھاردىلا، ھەجەرخان ئاچا، ئارام ئېلىۋالسىلا، قارىشىپ بەرمەي سىلىنى جاپادا قويدۇق. دادام سىلىدىن كۆپ مىننەتدار بولدى، رەھمەت، — دېدى ۋە ھەجەرخانىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ قاچىلارنى يۇيۇشقا تۇتۇندى.
— ۋاي ياق، ھارامدىغان، ئاماننىسا خېنىم؟ مۇنداق قۇتلۇق ئىش كۈندە بولمۇەرمەيدۇ. كېلىپ دادىلىرىنى ئېيتىپ تۇغقىتكۈسىز خۇش قىلمۇەتتىلە. ئەھلىمەھەللىمۇ ناھايىتى خۇرسەن بولدى. سىلى ئارام ئالسىلا، قاچىلارنى ئۆزۈم يۇيۇۋېتەي، — ھەجەرخان ئۇنىماي قاچىلارنى ئالدىغا تارتىپ

ئۆزى يۈغىلى تۇردى.
— تۇن بويى بىردەم ئارام ئالمىدىلا، ھەجەرخان ئاچا، ئارام ئالسىلا. شۇ تاپتا بالىلىرىنىڭ دادىسى سىلىنى ئۆيدە كۈتۈپ ئولتۇرىدىغاندۇ، ئەتىگەندە ئۆيدىكىلەرگە ناشتىلىق بېرەرلا، قاچىلارنى مەن يۇيۇۋېتەي، — ئاماننىسا بېگىمۇ ئۇنىمىدى. ئۇنىڭ ئۆتۈنۈشى ناھايىتى سىلىق ئىدى.
— بالامنىڭ دادىسى تۇغۇپ كەتكەن، — ھەجەرخاننىڭ چىرايى قايغۇلۇق تۇس ئالدى، — مېنى ئۆيدە كۈتۈپ تۇرىدىغان ئادىمىم يوق، خېنىم بالام، ئۆيگە چىقسامۇ زېرىكىپ قالىمەن. قاچىلارنى ئۆزۈم يۇيۇۋېتەي، ئەكەلسىلە، بىردەمدە يۇيۇپ بولىمەن.
— ئەمىسە بىللە يۇيايلى، — دېدى ئاماننىسا بېگىم سۈپىدا پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان ئوغۇل بالىغا كۆز سېلىپ.
ئۇلار قاچىنى يۇيۇپ بولۇپ، دەستىلەپ ئاشخانىغا ئەكىرىپ تەكچىگە قويۇشتى. ئويغىنىپ ئورنىدىن تۇرۇشقان كېنىزەكلەر ھويلا ـ ئارانلى سىيرىپ ـ سۈپۈرۈپ چىنىدەك قىلىۋېتىشتى ئاماننىسا بېگىم ھەجەرخانىنى ئۆز ھۇجرىسىغا باشلاپ كىرىپ ئالدىغا چاي، مەزە قويدى.
— بالىنىڭ ئاتىسى ئەجەب ياش كېتىپ قاپتۇ، نېمە كېسەل بولۇپ قالغاندى؟ — دەپ سورىدى ئۇ مۇڭدىشىۋسى كېلىپ.
— كېسەل بولۇپ قالمىغان، خېنىم، — ھەجەرخاننىڭ قوي كۆزلىرى ياشقا تولدى، — تىمەن ئادەم ئىدى، ئۇشتۇمتۇت يۈز بەرگەن ھادىسە جېنىنى ئېلىپ كەتتى...
— رەھمەتلىكنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولغاي. ئۇ قانداق كۈتۈلمىگەن ھادىسە ئىدى؟
ھەجەرخان پىيالىدىكى چايدىن بىر سۇمۇرۇۋېلىپ كۆز يېشىنى سۈرتتى. ئۇھ تارتىپ ئاستا سۆز ئالدى:
— بالامنىڭ دادىسى ئوۋچى ئىدى. قارچىغا بىلەن غاز، ئۆردەك، كەكلىك، توشقان دېگەندەك نەرسىلەرنى ئوۋلايتتى،

بىرقانچە قېتىم تۈلكىنىمۇ ئوۋلىغاندى. بىر كۈنى بازارغا كېتىپ، بېشىنىڭ تۈكلىرى چۈشۈپ كەتكەن بىر بۈركۈتنى كۆتۈرۈپ كەلدى. قارچىغىنى ئوۋچى قوشنىمىزغا بېرىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئېرىم بۈركۈت بىلەن ئىككى يىل ئوۋچىلىق قىلدى. ئەمما، قارچىغىنى ئېلىپ ئوۋغا چىققان چاغلاردىكىگە قارىغاندا، ئىشىنىڭ كۆڭۈللۈك بولمايۋاتقانلىقىنى مىجەزىنىڭ چۈس بولۇپ كېتىۋاتقىنىدىن، ئوۋلىغان قۇش، ھايۋانلارنىڭ ئازلاپ قالغىنىدىن بىلىپ يەتكەن ۋاقتىمدا كۈتۈلمىگەن بىر قورقۇنچلۇق ھادىسە يۈز بەردى: كۈز پەسلىنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرى، ئېرىم ئوۋغا چىقمىغانغا خېلى كۈنلەر بولغانىدى. ئۇ ئەتىگەنلىك چاينى ئىچىپ بولۇپ، ئۆيدە بېقىۋاتقان قويلاردىن بىرنى سويدى. ھويلىمىزدىكى ئۆرۈك دەرىخىنىڭ شېخىغا ئېسىپ ئىچ ـ قارنىنى ئالدى، ئاندىن بۈركۈتنى بېقىۋاتقان ئۆيدىن ئاچقتى. ئېچىرقاپ كەتكەن بۈركۈت ئېسىقلىق قوي گۆشىنى كۆرۈپ، قانات كېرىپ ئىنتىلىۋىدى، ئېرىم بېشىغا تۇماغنى كىيدۈرۈپ قويدى ۋە بېرىپ ئالمىقاندەك گۆشنى كېسىپ كەلدى. سۇپىغا قويۇپ قويغان بۈركۈتنى سول قولىغا قوندۇرۇپ، تۇماغنى ئالدى. قولىدىكى گۆشنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ پۈلاڭلاتتى. ئاچ بۈركۈت گۆشكە ئىنتىلىپ تۇمشۇقىنى سوزۇۋىدى، ئېرىم يەنە تۇماغنى بېشىغا كىيدۈرۈپ قويدى. مەن ئوغلۇمنى كۆتۈرگىنىمچە قىزىقىپ قاراپ تۇراتتىم. ئېرىم بۈركۈتنىڭ بېشىدىن تۇماغنى يەنە ئالدى. بۈركۈتنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىغاندەك بولدى. قاناتلىرىنى كېرىپ تۇمشۇقىنى گۆشكە سوزۇشىغا، يەنە تۇماغنى كىيدۈردى. ئېرىم بۇ ھەرىكەتنى كۆپ قېتىم تەكرارلىدى. مېنىڭمۇ ئىچىم پۇشۇپ ھويلىنى بىر ئايلىنىپ، يېنىغا كەلسەم، بۈركۈتنىڭ تۇماغنى ئېلىپ تۇرۇپتىكەن. بۈركۈت تۇمشۇقىنى سوزۇپ گۆشكە تەگكۈزەي دېگەندە، ئېرىم يەنە تۇماغنى كىيدۈرمەكچى بولدى. ئەمما، بۈركۈت بىردىنلا ئېرىمنىڭ بوغۇزىغا چاڭگال سېلىپ،

كۆزلىرىنى چوقۇلىماسمۇ، قاتتىق ۋارقىراپ تاشلىدىم. ئېرىم ۋاي ـ ۋايلىغىنىچە ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ چۈشتى. قورقۇپ كېتىپ ئولتۇرۇپ قالدىم. بالام قىرقىراپ يىغلاپ كەتتى. قارىسام ھوشسىز ياتقان ئېرىمنىڭ كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ قان چىقىۋېتىپتۇ، قارىچۇقلىرى يوق تۇرىدۇ. «ۋاي ئىسىت!» دەپ بالامنى كۆتۈرگەن پېتىم قوشنامنى توۋلاپ كىردىم. بۇ چاغدا بۇركۇت ئېرىمنىڭ مەيدىسىگە قونۇۋالغانىدى. قوشنام بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالنى كۆرۈپ، دەمالىقا نېمە قىلارىنى بىلەلمەي داڭقىتىپ قالدى. بۇركۇت ئېرىمنىڭ مەڭزىنى چوقۇلاپ قېيما ـ چېيما قىلىۋەتكەن، ھېلىقى بىر پارچە گۆشنىمۇ يەپ بولغانىدى. قوشنام ئۆرۈك شېخىغا ئېسىقلىق گۆشتىن يوغان بىر پارچە ئەكېلىپ، بۇركۇتكە تاشلاپ بەردى. ئۇ ئېرىمنىڭ مەيدىسىدىن يەرگە سەكرەپ چۈشۈپ گۆشنى قويماستىن يەۋەتتى. قوشنام ئىككىمىز ئېرىمنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىرىۋالدۇق. بالام دادىسىنىڭ قورقۇنچلۇق چىرايىغا قاراپ يەنە يىغلاپ كەتتى، مەنمۇ ئۆزۈمنى توختىتىۋالالمىدىم. ئېرىم ئاخىر زۇۋان سۈرۈپ: «بولدى يىغلىماڭلار، بۇركۇت مەن زالىمدىن ئۆچ ئالدى، ئۇنى قويۇۋېتىڭلار» دېدى، ئاۋازى ناھايىتى جانسىز ئىدى. قوشنام گۆشكە تويۇنۇپ، خۇددى گۆشنى سىڭدۈرمەكچى بولغاندەك سۈپىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن بۇركۇتكە تۇماغنى كىيدۈرۈپ، ئاچىقىپ كەتتى. ئېرىم شۇ ياتقانچە ئۇچ كۈنگىچە جان تالىشىپ، ئاقىۋەت قازا قىلدى. تۇل قالدىم. يىللار ئۆتتى. بالام يەتتە ياشىنىڭ قارىسىنى ئالغاندا، كىشىلەرنىڭ بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىۋاتقىنىنى ئاڭلىدىم. مەنمۇ پاجىئە يۈز بەرگەن ئۆيۈمدىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ماكانلىشىپ قالدىم. دادىلىرى تېپىلغۇسىز ئوبدان ئادەم ئىكەن، ئامانىسا خېنىم، ئۆيىنى سېلىشىپ بېرىپلا قالماي، يەنە ئۆيگە كېرەكلىك بىسات، لازىملىق نەرسىلەرنىمۇ بەردى. بالامنى ئوۋچى قىلماسلىققا قەسەم ئىچىپ، بىلىم ئۆگەنسۇن، مۇزىكا ئۆگەنسۇن دەپ، يېڭى

سېلىنغان مەدرىسەگە ئاپىرىپ، دادىلىرىغا شاگىرتلىققا بەردىم. ئۇنى ئۆز بالىسىدەك كۆرۈپ تەربىيەلەۋاتىدۇ. پېقىر دادىلىرىنىڭ خىزمىتىنى قانچە قىلسام ئەرزىيدۇ.

ھەجەرخانىنىڭ سەرگۈزەشتىسى ئامانىنسا بېگىمگە قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ ھەجەرخانغا ئىچ ئاغرىتىپلا قالماي، بەلكى ئۇنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. «دادامغا تازا لايىق كېلىدىكەن، مېھرىبان ئانا بولالايدىكەن» دەپ ئويلاپ، مۇڭاپىق پەيتتە دادىسى بىلەن بۇ توغرۇلۇق سۆزلىشىپ بېقىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

ئۇچ كۈنگىچە مەلىكە ئامانىنسا خېنىمدىن ھال سوراپ كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى. كۆپىنچە كىشىلەر ئۇ سۇلتانىنىڭ خانىشى بولغاندىن كېيىن قانداق تۇردىكىن، دەپ بىر كۆرۈشكە قىزىقىپ كېلىشكەنىدى. ئۇنىڭ قىز چېغىدىكىدەك خۇشخۇي، مۇلايىم تۇرغانلىقىدىن تەسىرلىنىپ، «ئەجەب ئۆزگەرمەپتۇ، شۇنداق كاتتا پادىشاھنىڭ خانىشى تۇرۇپمۇ چوڭچىلىق قىلمىشنى بىلمەيدىكەن. ھاكاۋۇر ئەمەس، كەمتەر، سەممىي ئىكەن ...» دېيىشىپ، ئاشقا داخىل بولۇپ، سوۋغا ئېلىپ خۇشال ئۇزاشتى.

ئامانىنسا بېگىمگە ئاتىسى بىلەن ئارامخۇدا سۆزلەشكىلى ۋاقىت چىقمايۋاتاتتى. ئۆيمۇئۆي چاقىرىش باشلانغانىدى. بىرسىنىڭكىگە بېرىپ، بىرسىنىڭكىگە بارمىسا بولمايتتى. مەلىكە ئامانىنسا خېنىم ئاتىسى ۋە كېنىزەكلىرى بىلەن ھەممە ئائىلىلەرگە كىرىپ ھال سوراپ، يۇرتداشلىرىنى شۇنداق مەمنۇن قىلىۋەتتىكى، ئۇنىڭ تەرىپى تىللاردا داستان بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى ھەپتىمۇ ھەش - پەش دېگۈچە ئۆتۈپ كەتتى.

بۈگۈن چاقىرغان يەردىن قايتىپ كېلىپ، ئاتىسى بىلەن ھۇجرا ئۆيىدە يالغۇز قالغان ئامانىنسا بېگىم پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، سۆز ئاچتى:

— دادا، مەن كېتىپ يالغۇز جاپادا قالدىلا، رەھمەتلىك ئانام

بولغان بولسا مۇنداق يالغۇزلۇق تارتمايتتىلە. مۇنداق ئۆتىۋەرسىلە بولماس. سىلىگە ھەمراھ بولمىدىغان، ئاش – تاماقلىرىنى ئېتىپ، مېھمانلىرىنى كۈتمىدىغان، كەلسەم ئالدىمغا چىقمىدىغان، كەتسەم ئۇزىتمىدىغان بىر ئانام بولسىكەن دەپ قېلىۋاتىمەن. ماڭا ھەجەرخان ئاچام شۇنداق ئانا بولالايدىغانىدەك كۆرۈنۈۋاتىدۇ. بۇنىڭغا نېمە دەيدىلىكىن؟

مەھمۇد ئاخۇن قىزغا سىنچىلاپ قارىدى. ئاق ئارىلىغان ساقلىنى سىيپىغىنىچە بېشىنى لىڭشىتىپ، دېدى:

— قىزىم، توغرا دېدىڭ، سەن كېتىپ يالغۇزلۇق تارتقىنىم راست. ئەمما، بۇ ۋاقتچە سېنى ئاياپ، ئۆيگە ئايال ئەكىرىشنى ئويلاشمىغانىدىم. مەزلۇم كىشى يوق ئۆيدە بەرىكەت بولمايدىكەن. ئايال كىشى ئۆينىڭ نۇرلۇق چىرىغى ئىكەن. بۇ چىراغ ئۆچسە، ئۆينى زۇلمەت باسىدىكەن. قىزىم، ئۆيىمىزدە بىر ئاننىڭ بولۇشىنى سەن خالىغان يەردە، مەن نېمىشقا ماقۇل دېمەي؟ ئەگەر مۇۋاپىق كۆرگەن بولساڭ، ھەجەرخانغا كىشى قويۇپ باقساق بولىدۇ.

— مېنىڭ جېنىم دادام، ئوبدان دادام، باشقا كىشىنى قويۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۆزۈم ئەلچى بولۇپ كىرىپ باقاي، — دېدى ئامانىسا بېگىم خۇشال بولۇپ.

— ماقۇل، جان كۆيەر قىزىم.

— يەنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار، دادا، — ئامانىسا بېگىمنىڭ قارا كۆزلىرى شادلىق يېشى بىلەن تولدى.

— نېمە گەپ بولسا، تارتىنماي دېگىن، مېھرىبان قىزىم.

— دادا، جېنىم دادا، سىلىنى بولغۇسى ئانام بىلەن پايتەختكە ئەكېتەي دەيمەن. سۇلتان سىلىنى ئەكېلىشىمنى تاپىلىغاندى.

مەھمۇد ئاخۇن بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ كەتتى، ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن، دېدى:

— ماقۇل، بالام. بۇرادىرىم قىدىرخان ئىككى قېتىم سۇلتان

نامىدىن تەكلىپ قىلىپ كېلىپ كەتتى، بارسام باراي. ئاۋۇال ئۆيگە ئانا بولغۇچى كىرسۇن، ئاندىن سېنى ئۇزىتايلى. ئارقاڭدىن بىز يولغا چىقايلى. مۇشۇنداق قىلساق، مۇۋاپىق بولارمىكىن دەيمەن.

— جېنىم دادا، تازا مۇۋاپىق بولىدۇ، دېگەنلىرىدەك بولسۇن.

ئامانىنسا بېگىمنىڭ شادلىق يېشى تەبەسسۇم جىلۋە قىلىپ تۇرغان مەڭزىگە سىرغىپ چۈشتى. ئۇ دادىسىنىڭ تەلىپىگە ماقۇل بولغىنىدىن ناھايىتى خۇرسەن بولغانىدى.

— قىزىم، مەنمۇ بىر ئىشنى سوراي، ئوردىغا بارغاندىن بۇيان كۆڭلۈڭ خاتىرجەم تۇردىمۇ؟ — دېدى مەھمۇد ئاخۇن قىزىغا زەن سېلىپ.

— ئاللانىڭ پاناھىدا، سۇلتاننىڭ غەمخورلۇقىدا تىنچ - ئامان تۇرۇۋاتىمەن، دادا. كەمىستىش، تەتۇر قاراش، پىتنە - پاساتلار خاتىرجەملىكىمنى بۇزالمىدى. پۈتۈن زېھنىم بىلەن مۇقام ئۆگىنىپ، مۇقامنى رەتلەپ چىقىۋاتىمەن. بارغاندا كۆرىدىلا، دادا.

— سېنى ئاللا ئامان قىلسۇن، قىزىم.

ئاتا بىلەن قىز تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ هويلىغا چىقتى، تولۇن ئاي هەممە ياقنى سۈتتەك يورۇتۇپ تۇراتتى.

ئون ئالتىنچى باب

قەست

1

.....
دۇنيا مېنىڭ دېگەنلەر، جاھان مېلىن ئالغانلار،
كەركەس قۇشتەك بولۇبان ئول ھارامغا پاتمىشلەر.
موللا ـ مۇپتى بولغانلار، يالغان دەۋا قىلغانلار،
ئاقنى قارا ئەتكەنلەر ئول تامۇغقا كىرمىشلەر.
قازى، ئىمام بولغانلار، ناھەق دەۋا سورىغانلار،
ھىمار يەڭلىغ بولۇبان يۈك ئاستىدا قالمىشلەر.
ھارام يېگەن ھاكىملار، رىشۋە ئېلىپ يېگەنلەر،
ئۆز بارمىغىن تىشلەبان قورقۇپ تۇرۇپ قالمىشلەر.[1]
ياھۇ ـ يائاللا، ھەق دوست ئىللەللا،
ھۇم ئاللا ھۇم ! ھۇم ئاللا ھۇم !

يۈزدىن ئارتۇق سوپى ـ سالىكنى كەينىگە سېلىپ، ھېكمەت ئوقۇپ، جەرە سېلىپ كېلىۋاتقان خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ بوم ئاۋازى كېتىۋاتقان يولۇچىلارنى توختاتتى، دۇكانلىردا ئولتۇرغان سودىگەر، كاسىپ ـ ھۈنەرۋەنلەرنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇلار: «ھەزرىتىم نەگە بارىدىغاندۇ؟» دەپ كۈسۈرلىشىپ قاراپ قېلىشتى. بەزىلەر ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى. بارا ـ بارا ئەگەشكۈچىلەر ئاۋۇپ، مەيدانى

---

① ئەھمەد يەسىۋىنىڭ شېئىرلىرىدىن.

ئادالەتكە كەلگەندە بىرنەچچە يۇزگە يەتتى.

ئەيش ـ ئىشرەت ھارامدۇر، ھۇنۇز كۈلمەك ھارامدۇر،
زىبۇ ـ زىننەت ھارامدۇر، راھەت كۆرمەك ھارامدۇر.
ياھۇ ـ يائاللا، ھەق دوست ئىللەللا
ھۇم ئاللا ھۇم ! ھۇم ئاللا ھۇم !
ھالاۋەتتىن كېچىكلار، پاراغەتتىن كېچىكلار،
پانىي دۇنيا پەيزىنى خۇشال سۈرمەك ھارامدۇر.
ياھۇ ـ يائاللا، ھەق دوست ئىللەللا،
ھۇم ئاللا ھۇم، ھۇم ئاللا ھۇم !

ئۇلار بۇ نەزمنى ئوقۇپ، جەرە سېلىپ مەيدانى ئادالەتنى بىر ئايلىنىپ، گۈلئىبرەم ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كەلدى. خوجا پەيزۇللا ئىشان ھۇ تارتىپ، جەرە سېلىپ ئايلانغاندا، جەندىسىنىڭ ئالا ـ بۇلماچ پەشلىرى يەر سۈپۈرۇپ، توپا سورۇپ ئەتراپنى چاڭ ـ توزانغا تولدۇرۇۋەتتى. دەرۋازىنىلەر سەرداری قۇددۇسبەگ دەرغەزەپكە كېلىپ قىلىچىنى سۇغۇردى ـ يۇ، يەنە غىلىپىغا سېلىپ، ياساۋۇللارغا:

ـــ بۇلارنى ئوردىغا ئاياغ باستۇرماڭلار، ـــ دەپ پاششاپپەگى بابا سالمىقا سوپىلارنىڭ مەيدانى ئادالەتنى مالمان قىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا خەۋەر يەتكۈزدى. ئۇ ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگنى، نىزامىدىنبەگ سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننى ۋاقىپلاندۇردى.

ـــ مەيدانى ئادالەت كەلسە ـ كەلمەس كىشىلەر مالمان قىلىدىغان جاي ئەمەس، بەلكى ئىسلام ئادالىتىنى جارى قىلدۇرىدىغان، ئاۋامنىڭ مەنپەئەتىنى قوغدايدىغان جەڭگاھ. سوپىلارنى دەرھال قايتۇرۇۋېتىڭلار ! ـــ دەپ ئەمر قىلدى سۇلتان ئابدۇرەشىدخان.

ـــ خوپ، ئالىيلىرى ! ـــ نىزامىدىنبەگ سۇلتان سارىيىدىن

چىقىپ پاششاپىبەگ بابا سالمىقا ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەمرىنى يەتكۈزدى. ئۇ ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش باشلىق پاششاپلار بىلەن ياساۋۇللارنى ئېلىپ گۈلئىبرەم ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىشىغا ھۇ تارتىپ، جەرە سېلىپ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان سوپىلارنى كۆردى.

— ئۇلارنى توسۇڭلار ! بىرسىمۇ ئوردىغا كىرگۈچى بولمىسۇن ! — دېدى ئۇ بۇيرۇق قىلىپ.

— بىزنى سۇلتان ئالدىغا كىرگۈزۈڭلار ! — دەپ چۇقان كۆتۈردى خوجا پەيزۇللا ئىشان، ئۇنىڭ كۆزلىرى بەقەمدەك قىزىرىپ، بويۇن، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقاندى، — مەن سۇلتان بىلەن سۆزلىشىمەن. بىزگە ئاللانىڭ ئەمرىنى ئورۇنلايدىغان ۋەزىر ـ ۋۇزرالار كېرەككى، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ، ئاللانى ئۇنتۇغان ئەمىر ـ ئۆمىرالار كېرەك ئەمەس ! يول بوشات، بولمىسا ئوت قويۇپ ئوردىنى كۈل قىلىۋېتىمەن !

قۇددۇسبەگ مەڭدەپ قالدى، غەزەپلەنگەن ئىشان ۋە سوپىلارنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ كەتكەندى.

— سەۋر قىلسىلا، بۇزرۇكۋار، مۇنچە كۆپ ئادەم بىلەن ئوردىغا كىرىشكە ئەسلا بولمايدۇ. سۇلتان ئىجازەت بەرسە، ئاندىن ئوردىغا كىرسىلە بولىدۇ، — دېدى ئۇنى توسۇپ.

دەل شۇ چاغدا ئەتىگەنلىك دەرسنى ئۆتۈپ، مەدرىسەدىن قايتىپ كەلگەن قىدىرخان ئىككى قولى بىلەن سوپىلار ئارىسىدىن يول ئېچىپ، پەيزۇللا ئىشانىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى.

— تەخسىر، بۇ نېمە ئىش؟

— بۇ ئاللانىڭ ئىزنى بىلەن بولۇۋاتقان خاسىيەتلىك ئىش.

— مەقسەت نېمىكەن؟

— پادىشاھنى ئەيش ـ ئىشرەتتىن توسۇپ، ئوردىنى ناپاكلاردىن تازىلاش، — دېدى خوجا پەيزۇللا ۋە ھۇ تارتىپ، جەرە سېلىپ دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى.

— توختاڭلار ! — قاتتىق ۋارقىرىدى قىدىرخان. ئۇنىڭ

ئاۋازى گۈلدۈرمامدەك ياڭراپ، ئىشاننى توختىتىپ قويدى.
— مەن سۈلتان بىلەن سۆزلەشكىلى كەلدىم، سىلى بىلەن ئىشىم يوق، — دېدى خوجا پەيزۇللا ھۈرپىيىپ.
— بۇنى بىلىمەن، لېكىن سەمىلىرىگە شۇنى سېلىپ قويايكى، سۈلتانىمىز ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شوغۇللانغىنى يوق، بەلكى ئاللاغا سىغىنىپ، ئىسلام شەرىئىتى بويىچە ئادالەت بىلەن ئەلنى سورىماقتا. ئوردىمىزدا ناپاكلار يوق، بولۇشىغا ھەم يول قويۇلمايدۇ، — قىدىرخان ساقىلىنى سىيپاپ قويۇپ، پەيزۇللا ئىشانغا ئۇدۇلمۇئۇدۇل تۇردى. ئۇنىڭ «بىلىمەن، ناپاك دېگىنىڭدە مېنى كۆزدە تۇتۇۋاتسەن. كىمنىڭ پاكلىقى ھەممىنى بىلىپ تۇرغۇچى ئاللاغا مەلۇم» دېگەن مەنە چىقىپ تۇرغان سوغۇق نەزىرى ئىشانىنى تەمتىرىتىپ قويدى. لېكىن، ئىشان جەندىسىنىڭ پېشىنى قېقىپ، ئالدىغا بىر قەدەم باستى.
— ئەگەر يەنە ماڭىدىكەنلا، تەخسىر، نۆكەر، ياساۋۇللارغا ساداق، مىلتىقتىن ئوق ئۇزۇشنى بۇيرۇيمەن، — كەسكىن ئېيتتى قىدىرخان دەرۋازىنىڭ ئۈستى ۋە ئەتراپىدا سەپراس بولۇپ تۇرغان نۆكەر، ياساۋۇللارنى كۆرسىتىپ، — ئوردىغا خان جەمەتى ۋە ئوردا خىزمەتچىلىرىدىن باشقىلارنىڭ كىرىشى مەنئى قىلىنغان. ھەرقانداق تەلەپلىرى بولسا ئېيتسىلا، سۈلتانغا يەتكۈزەي. ئەما، بۇ يەردە قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلساڭلار، سۈلتاننىڭ قەھرىگە ئۇچرايسىلەر.
— مەن پەقەت سۈلتاننىڭ ئالدىدىلا مۇددىئا ـ تەلەپلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويىمەن، — دېدى جاھىللىق بىلەن پەيزۇللا ئىشان. ئۇ نىيىتىدىن يانمىغاندەك ئەمەس ئىدى.
— شۇنداق بولسىمۇ مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسىلا. مەن سۈلتانغا خەۋەر قىلاي.
— ئەمىر دېۋان، يەنە بىر گەپ ...
قىدىرخان ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي ئوردىغا كىرىپ كەتتى. ئۇ دېۋانخانىدىكىلەر بىلەن سالامىشىپ، ئىشكئاغىسىغا

سۇلتان بىلەن دەرھال كۆرۈشىدىغانلىقىنى ئېيتتى.
ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاس سۇلتان ساريېغا كىرىپ كېتىپ، ھايال بولماي چىقتى.
ـــ ئەمىر دىۋان، سىلىنى سۇلتان ئالىيلىرى كۈتۈپ قالدى.
ئابدۇرەشىدخان سالام بېرىپ كىرگەن قىدىرخانغا ئويچان نەزىرىنى تىكتى.
ـــ كەلسىلە، قىدىرخان ئاكا، ئولتۇرسىلا. جاھان مەدرىسەسىدىن ھازىر كېلىشلىرىمۇ؟ سوپىلار ئوردا ئالدىدىن كېتىپتۇمۇ؟
قىدىرخان ئولتۇرۇپ، دېدى:
ـــ ھازىر كېلىشىم، ئالىيلىرى. سەل كېچىككەن بولسام، ئوردا ئالدىدىكى ماجىرا ئۇلغىيىپ كېتەرىكەن.
ـــ سوپىلارنىڭ غەلۋىسىمۇ؟ تېخىچە كەتمەپتۇمۇ ئۇلار؟ قايتۇرۇش توغرىسىدا ئەمر قىلغانىدىمغۇ؟ ـــ ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئاچچىقى كەلدى.
ـــ ئالىيلىرى، سوپىلار ئەمرلىرىگە پەرۋا قىلمايدىغانىدەك تۇرىدۇ. مەيدانى ئادالەتكە ئادەم يېغىپ كېتىپتۇ. سوپىلار ھۇ تارتىپ، جەرە سېلىپ ئوردىغا بېسىپ كىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ پىرى خوجا پەيزۇللا ئىشان بىلەن سۆزلىشىۋىدىم، ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمىگۈچە كەتمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى.
ـــ ئۇ جاھىل ئىشان بىلەن كۆرۈشكۈم يوق، ئەمىر. پاششاپېبىگگە ئېيتسىلا، ئۇلارنىڭ كەشىنى توغرىلاپ قويسۇن!
ـــ سوپىلارنى قوغلىۋەتمەكقۇ ئاسان، لېكىن بۇ توغرۇلۇق ئويلاپراق ئىش كۆرگىنىمىز تۈزۈك. خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرتلىرى كۆپ، «ئېشەككە كۈچۈك يەتمىسە، ئۇر توقۇمىنى» دېگەندەك قىلىپ، ئۆتكەندىكىگە ئوخشاش بىرەر مەدرىسەگە بېسىپ كىرسە، نۇرغۇن زىيان ئۇرىدۇ. ئالىيلىرى، ئۇنىڭ مۇددىئا ـ تەلەپلىرىنى ئاۋۋال بىلىپ باقسىلا، ئاندىن چارە قىلساق، پەيلى ناھايىتى يامان تۇرىدۇ.

قەدىرخاننىڭ گەپىنى مۇلاھىزە قىلىپ كۆرگەن ئابدۇرەشىدخان:
— ئۇنداق بولسا ئىشاننى باشلاپ كىرسىلە، — دېدى.
قەدىرخان خوجا پەيزۇللا ئىشاننى سۇلتان ساريېغا باشلاپ كىردى. ئۇ ھۇ تارتىپ، جەرە سېلىپ تەخت ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى:
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەي، جاھان سۇلتانلىرىنىڭ پاۋانى، ئەي، ئادالەت تەختىنىڭ رەھنەماسى، مەن ئاللانىڭ ئىزنى بىلەن داد ئېيتىپ كەلدىمكى، پېقىرنىڭ دېگىندەك قىلمىسىلا، ئوردىلىرى خاراب، باغرىلىرى كاۋاپ بولغاي.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! قېنى ئولتۇرسىلا، تەخسىر. دېگەنلىرىدەك قىلمىسام، ئوردا خاراب، باغرىم كاۋاپ بولىدىغان نېمە ئىش ئىكەن ئۇ؟ — دېدى ئابدۇرەشىدخان چىرايىغا غەزەپلىك تۈس ئېلىپ.
— بۇ ئۆزلىرىگە ئايان، ئالىيلىرى. بۇ سارايى ئالىيدا ئىككىمىزدىن باشقا ئادەم بولماسلىقى كېرەك ئىدى، — ئۇ قول باغلاپ تۇرغان قەدىرخانغا ئىما قىلدى.
— سۇلتان ئالىيلىرى، پېقىرغا رۇخسەت قىلغايلا، — قەدىرخان دەررۇ چىقىپ كەتمەكچى بولدى.
— ئەمىر دىۋان، سوپىلارنىڭ ھەربىكتى تەقىب قىلىنسۇن. خوجا پەيزۇللا ئىشان قايتار ۋاقتىدا تاكى ئۇ خانىقاسىغا بارغۇچە ئۆتىدىغان يوللارمۇ ياساۋۇللارنىڭ مۇھاپىزىتىدە بولسۇن.
— خوپ، ئالىيلىرى.
قەدىرخاننىڭ چىقىپ كېتىشىگە پەيزۇللا ئىشان ئېغىز ئاچتى:
— سۇلتان ئالىيلىرى، ئالدىلىرىغا بىرنەچچە تەلەپ بىلەن كەلدىم.
— قېنى تەلەپلىرىنى ئېيتسىلا.
— بىرىنچى تەلەپ: سازەندە قەدىرخان ئەمىر دىۋانلىقتىن ۋە

رەشىدىيە مەدرىسەسىنىڭ باش مۇدەررىسلىكىدىن ئېلىپ تاشلانسۇن.

— خوش، ئىككىنچى تەلەپچۇ، — قوشۇمىسى تۇرۇلگەن ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا سوغۇق نەزەر تاشلىدى.

— ئوردىدىكى شەيتانىنىڭ مۇرتى بولمىش سازەندە — غەزەلخانلار يىراق سەھرالارغا قوغلۇۋېتىلسۇن.

— ئۇچىنچى تەلەپچۇ، — ئابدۇرەشىدخاننىڭ غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ئىشانىنىڭ ساقال باسقان خۇنۇك چىرايىغا قادالدى، — ئەگەر بۇ تەلەپلەر رەت قىلىنسىچۇ؟

— تەلىپىم رەت قىلىنسا، قۇدرەتلىك ئاللاتائالا ئاتا قىلغان كارامىتىم بىلەن ئوردىنى كۆيدۇرۇپ تاشلايمەن، — دېدى خوجا پەيزۇللا ئىشان تەھدىت سېلىپ، ئۇنىڭ قىسىق كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچرىدى.

— مەن بەش مىنۇت ۋاقىت بېرىمەن، قېنى كارامەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئوردىنى كۆيدۇرۇپ تاشلىسىلا. ئەگەر كۆيدۇرەلمىسىلە، پېقىرمۇ ئاللا ئىگەمنىڭ مەدىتى بىلەن كاللىلىرىنى ئۇزۇپ تاشلايمەن. بۇنىڭغا قوشۇلمىدىغانلا، تەخسىر؟ مانا ھازىر سائەت ئوندىن ئوتتۇز توقۇز مىنۇت ئۆتۈپتۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان زەردە بىلەن شاھانە تونىنىڭ مەيدە يانچۇقىدىن ئالغان ئالتۇن سائەتكە كۆز سېلىپ. ئۇ ئالتۇن كەمىرىگە ئېسىقلىق زۇلپىقارنىڭ سېپىنى تۇتۇۋېدى، بويۇن — باشلىرىدىن پۇرقىراپ تەر قۇيۇلغان خوجا پەيزۇللا ئىشان ئالاقزەدە بولۇپ كەينىگە بىر قەدەم داجىدى، چىرايىدا خۇشامەت كۈلكىسى پەيدا بولدى.

— سەۋر... سەۋر قىلسىلا، سۇلتان ئالىيلىرى، پېقىر ئوردىنى كۆيدۇرۇش نىيىتىدە ئەمەسمەن، زىنھار، زىنھار ئۇنداق قىلمايمەن.

— ھېلى شۇنداق پو ئاتتىلىغۇ، تەخسىر؟

— پەقەت ئالىيلىرىنى بولغۇسى دىشۋارچىلىقتىن ئاگاھلاندۇردۇم، خالاس. بۇنىڭ ئۈچۈن پېقىرغا رەھمەت ئېيتىشلىرى كېرەك.

— قانداق دىشۋارچىلىق ئىكەن ئۇ؟

— سىلى قىدىرخان ۋە ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلگەن سازەندىلەرنىڭ كەينىگە كىرىپ، يەرۇئاسمانىنىڭ پەرۋەردىگارى بولغان ئاللادىن يىراقلىشىپ كەتتىلە. جەزمەنكى، بۇنىڭ بەدىلىگە ئاللانىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ، ئاۋامنىڭ ئىشەنچىدىن ئايرىلىپ قالىدىلا.

— ياق، تەخسىر، ئەمىر دىۋان قىدىرخان بىلەن مۇقامچىلار پېقىرنى ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ يارانقۇچىسى بولغان ئاللاغا تېخىمۇ يېقىنلاشتۇردى. ھەر قېتىم مۇقامنى ئاڭلىغىنىمدا، كېرەملىك ئاللاغا بولغان سىغىنىشىم ھەسسىلەپ ئاشىدۇ. بۇنىڭ نېمىسى يامان، تەخسىر؟! سىلىدىن سوراپ باقاي، كىشىلەر سىلىنى نەشە چېكىپ مەست بولۇپ ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈيدۇ، دەيدىكەن، بۇ راستمۇ؟

— راست، ئالىيلىرى. پېقىر نەشىنى ئاللانىڭ ئىشق - پىراقىدا ئۆرتىنىپ چېكىمەن. نەشە چېكىپ مەستۇمۇستەغرەق بولغىنىمدا، تىرىكلىك ئالىمىنىڭ غوۋغالىرىنى ئۇنتۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن ئاللاغا يېقىنلىشىپ، ئۇنىڭدىن ئىزنى ئالىمەن.

— بۇ سۆزلىرى يالغان، تەخسىر. پەرۋەردىگارىمىز ئۆزىنىڭ مۇقەددەس كالامى بولغان «قۇرئان كەرىم»دە ئادەمنى مەست قىلغۇچى ھەرقانداق نەرسىنى ھارام دەپ كۆرسەتكەن. سىلى ھارام نەرسىنى ئىستېمال قىلىپ، قانداقمۇ ئاللانىڭ ۋىسالىغا يېتەلەيدىلا؟ ھالبۇكى، ساز ئادەمنى مەست قىلمايدۇ، بەلكى ھاردۇقىنى چىقىرىپ سەگەكلەشتۇرىدۇ، ئاللاغا بولغان مېھرىنى كۈچەيتىدۇ. قېنى ئېيتسىلا، نەشە چېكىپ خۇدىنى يوقاتقانلار ناپاكمۇ ياكى مۇزىكا چېلىپ روھىنى ئۇرغۇتقانلار ناپاكمۇ؟ چاپسان جاۋاب بەرسىلە!

— ...
خوجا پەيزۇللا ئىشان زۇۋان سۈرەلمەي قالدى.
— تەخسىر، سىلى ئاللا ئالدىدا گۇناھكار، دوزاخقا مەھكۇم ئادەم.
— ياق، ياق، سۈلتان ئالىيلىرى. پېقىر ئاللانىڭ مۆمىن بەندىسى. مېنى كەچۈرسىلە، مەن ئېزىپتىمەن. خوجا مۇھەممەد بۇزرۇكۋارنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ كېتىپتىمەن.
— بولدى بەس ! كاززاپلىق قىلىپ مېنى ئالدايمەن دېمىسىلە ! — ئابدۇرەشىدخان غەزەپتىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — جانابىي بۇزرۇكۋار ھەرگىزمۇ سىلىدەك كاززاپنى دوست تۇتمايدۇ ھەم قوللىمايدۇ. پېقىر ئۇنىڭغا مۇرىت.
نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي ئېسەنگىرەپ قالغان خوجا پەيزۇللا ئىشان بېشىنى سىلىپ ھەجايدى:
— پېقىر بۇزرۇكۋاردىن تەلىم ئېلىپ تۇرىمەن. ئۇ ئۆتكەن پەيشەنبە كۈنى پېقىرغا ئوردىغا باستۇرۇپ كىرىش توغرىسىدا مەسلىھەت بەرگەنىدى، گۇناھ يالغۇز مەندىلا ئەمەس.
— بۇ گەپلىرى راستمۇ، تەخسىر؟
— راست، ئالىيلىرى.
— ئۇنداق بولسا ھازىر كىشى ئەۋەتىپ، بۇزرۇكۋار ھەزرەتلىرىنى چاقىرتىپ كېلەي، ئۇنىڭ ئالدىدا قىلغان گەپلىرىنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەرسىلە.
خوجا پەيزۇللا ئىشان ئەمدى تىزلاندى:
— سۈلتان ئالىيلىرى، پېقىرنى كەچۈرگەيلا. ئۇنى چاقىرىپ كەلگەن تەقدىردىمۇ، دېگەنلىرىدىن تېنىۋالمىدۇ. ھەممە گۇناھنى پېقىر بوينۇمغا ئالاي. كوچا ـ كويلاردىكى گەپلەرگە ئىشىنىپ، ئالىيلىرىغا نەسىھەت قىلىپ قويغاي دەپ كەلگىنىم راست.
— بولدى بەس، تەخسىر ! — ئابدۇرەشىدخان تەختتە ئولتۇرۇپ سورىدى، — ھازىر قانچىلىك مۇرىتلىرى بار؟
— بەش مىڭدىن ئارتۇق، ئالىيلىرى، — خوجا پەيزۇللا

ئىشاننىڭ غەم باسقان چېھرىدە بىردىنلا كۆرەڭلىك ئالامەتلىرى پەيدا بولدى.

— ھەي، ئىسسىت، — دېدى ئابدۇرەشىدخان لېۋىنى چىشلەپ، ئۇنىڭ چىرايىدا ھەسرەت ـ نادامەت ئالامەتلىرى پەيدا بولدى، — بىر قىسىم ئاۋامنىڭ نادانلىقى سىلىدەك كاززاپنىڭ ئەۋلىيا، ماشايىخ بولۇۋېلىپ، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇشىغا سەۋەبچى بولۇۋاتقىنىنى بۇگۈن تېخىمۇ چۈشەندىم. سىلى ھەممىگە ئىگە بولۇپ، بىز ھەممىدىن قۇرۇق قالغان تەقدىردىمۇ بالا نەپسىلىرى تويمايدۇ. خەيرىيەت، سىلىنى يەنىلا جازادىن خالاس قىلاي. گۇناھلىرىغا توۋا قىلىپ، مۇرىتلىرىنى توغرا يولغا باشلىسىلا. ئاللاغا پاك نىيەت بىلەن قۇللۇق قىلىپ، خوجا باھاۋىدىن نەقىشبەندى ھەزرەتلىرىنىڭ «دىلىڭنى ئاللاغا بېرىپ، قولۇڭنى ئىشقا ئۈزارت» دېگەن تەلىمى بويىچە ئىستىقامەت قىلسىلا. دىل پاك بولمىسا، بىر دەريا سۇ بىلەن يۇسىمۇ ۋۇجۇد پاكلانمايدۇ. ئەگەر يەنە كاززاپلىق قىلىپ، كىشىلەرنى پاراكەندىچىلىك سېلىشقا قۇتراتقىنىڭ بولسىلا، ئاللانىڭ بۇ ئەزىز دىيارىدا پۈت تىرەپ تۇرالمايدىلا. ئۇقتىلىمۇ؟

— ئۇقتۇم، ئالىيلىرى، ئۇقتۇم، — خوجا پەيزۇللا ئىشان كەينىگە بىرقانچە قەدەم چېكىندى، — ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، دىلىم يورۇپ قالدى. بۇنىڭدىن كېيىن ھۆزۈرلىرىغا پات ـ پات كېلىپ، ئۆزلىرىدىن مەسلىھەت ئېلىپ تۇرىمەن، — ئۇ خۇپسەنلىك بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى، — سۇلتان ئالىيلىرى، خەۋەرلىرى بارمىكىن، ئۆتكەندە سادىق مۇرىتلىرىمدىن ئون بىر كىشى زىندانغا تاشلانغانىدى، شۇلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ، قويۇپ بېرىشكە پەرمان چۈشۈرگەن بولسىلا، ئۆزلىرىدىن كۆپ خۇرسەن بولاتتىم.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ چىرايىدا مەسخىرىلىك كۈلكە پەيدا بولدى.

— ئۇنىڭدىن خەۋرىم بار، تەخسىر. لېكىن، ئۇلارنى جازا

مۇددىتى توشماي تۇرۇپ قويۇۋېتىشكە بولمايدۇ. ئەگەر سىلىمۇ قارا ئىغۇ زىندانغا تاشلانماي دېسىلە، بۇنىڭدىن كېيىن ھەددىلىرىدىن ئاشمىسىلا، — ئابدۇرەشىدخان «خوش - خوش» دەپ پۈكۈلۈپ تۇرغان ئىشانغا كۆز سېلىپ، ئالاھىدە ئەسكەرتىپ قويدى، — خۇدا بۇيرۇسا پات يېقىندا قىدىرخان يارکەندي ماڭا ئاتا ۋەزىر بولىدۇ.

تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشۈپ كەتكەن خوجا پەيزۇللا ئىشان «خوش - خوش» دېگىنىچە سۇلتان ساربىي ۋە دۇانخانىدىن چىقتى. ئۇ ئۆزىدەكلا ياۋاشلاپ، بويۇن قىسىپ تۇرغان سوپى - سالىكلىرى بىلەن ھۇمۇ تارتماي، جەرىمۇ سالماي، يولدا جىم مېڭىشتى. نۆكەر، ياساۋۇللار قىلىچ، نەيزىلىرىنى، ئوقيا، مىلتىقلىرىنى كۆتۈرگەن ھالدا ئوردا دەرۋازىسىدىن تاكى خانىقا ئالدىغىچە سەپراس بولۇپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار غوجا پەيزۇللا ئىشان خانىقاغا كىرىپ كەتكەندىن كېيىنلا ئوردىغا قايتىپ كېتىشتى.

2

مەھبۇب ئەگەر كۆڭۈل قەبۇلى بولسا،
شېرىن ھەرەكاتۇ خۇش ئۇسسۇلى بولسا،
جان ئوتراسىدا ئانىڭكى يولى بولسا،
نە ئەيب ئانىڭ ئەسلىسى لولى بولسا.

ئابدۇرەشىدخان بۇ مۇرەببەنى يېزىپ بولۇپ، پىچىرلاپ ئوقۇدى. ئويچان چېھرىگە كۈلكە يۈگۈرۈپ، ۋۇجۇدىدا ئاجايىپ بىر شىجائەت پەيدا بولدى. «بىزنى ئاللادىن بۆلەك ھېچكىم ئايرىۋېتەلمەيدۇ. خوجا پەيزۇللا ئىشانىڭ بۇگۈن ئەتىگەن ئوردىغا كېلىشتىكى مەقسىتى قىدىرخان بىلەن سازەندىلەرنىلا ئوردىدىن ھەيدىۋېتىش ئەمەس، بەلكى ئامانىسا بېگىمنىمۇ ئوردىدىن يوقىتىش. ئۇ كاززاپ ئالدىمغا شىرى غەررانەك كىرىپ،

ئەدىبنى يەپ، موللا مۇشۇك بولۇپ چىقىپ كەتتى. ئەگەر پەيلىنى بۇزۇپ ماڭا يانغان بولسا، زىنداڭغا تاشلايتتىم ئۇ دۆيۈزنى. قەدىرخان ئاكا بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇرسەن بولغاندەك تۇرىدۇ. خۇدا بۇيرۇسا ئەتە ئۇنى ئاتا ۋەزىرلىككە تەيىنلەپ، نىزامىدىنبەگنى ئارامغا چىقىرىمەن. يېقىندىن بېرى ئۇ ئادەم مىجەزىم يوق، دەپ ئوردىغا كەلمەي قويدى. ھەممە ئىشقا قەدىرخان ئاكا رىياسەتچىلىك قىلىۋاتىدۇ ...»

— شاھىم، تاماق يەۋالسىلا.

چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ بوش، تىترەڭگۇ ئاۋنى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

— ماقۇل، مەلىكەم. بۇ ئاخشام مېنى قانداق ئېسىل تائام بىلەن كۈتۈۋالماقچىسىز؟ — ئابدۇرەشىدخان يېزىق شىرەسى يېنىدىن تۇرۇپ، قات ـ قات سېلىنغان يېكەندازدا ئولتۇردى.

— ئۇلار گۆشى بېسىلغان پولۇ، قىرغاۋۇل شورپىسىدا پىشۇرۇلغان قىيمىلىق ئۈگرە بىلەن، شاھىم. ئۆزلىرىچۇ، ئامراق خانىشلىرىنى بۇ ئاخشام نېمە بىلەن خۇش قىلىدىلا؟ — چۇچۇك سۇلتان بېگىم ئاھۇ كۆزلىرىنى ئويناتتىپ، غەمزە بىلەن ئابدۇرەشىدخانغا كۈلۈمسىرەپ باقتى. ئۇ ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى، گۈزەل چېھرىمۇ سۈزۈك ئاسماندەك ئوچۇق ئىدى.

— بەللى، مەلىكەم. مېنى بۇ ئاخشام تازا خۇش قىلمۇېتىدىكەنسىز ـ دە. سىزنىمۇ سۆيۈندۈرىدىغان ياخشى گەپ، خۇش خەۋەرلەر بار.

— خۇدا بېشىمىزغا دەرد كەلتۈرمىسۇن، شاھىم، — چۇچۇك سۇلتان بېگىم شۇنداق دېدى ـ دە، خاس ھۇجرىنىڭ ئىشىكىگە كۆز سېلىپ، كېنىزەكنى چاقىرىپ ئىشارەت قىلدى. كېنىزەك يۈگۈرگەن پېتى چىقىپ ئوت ئەكىردى ـ دە، قەندەل، شامدانلاردىكى چىراغ، شاملارنى يورۇتۇپ، يەنە شۇنداق تېز چىقىپ كەتتى. ئۆي ئىچى پاللىدە يورۇدى. چۇچۇك سۇلتان بېگىم شىرە ئۈستىدىكى قەغەزگە قاراپ، سورىدى:

— يازغانلىرى بېيىتمۇ، غەزەلمۇ، شاھىم؟
— مۇرەببە، مەلىكەم.
— ئوقۇپ باقسام بولامدۇ؟
— شۇ سىزنى ئوقۇسۇن دەپ يازدىم.
چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئالدىغا چۈچىلىق يىپەك داستىخاننى سېلىپ قويۇپ، پاتلىق كەشمىر قەغىزىگە يېزىلغان مۇرەببەگە كۆز تىكتى. «نە ئەيىب ئۇنىڭ ئەسلىسى لولى بولسا» دېگەن مىسرانى پىچىرلاپ قايتا ـ قايتا ئوقۇدى. پېشانىسىدا تۇرۇك پەيدا بولدى، چېھرى ئۆڭۈپ، كۆكلەمنىڭ جۇت كۇنلىرىدەك تۇتۇلدى. قەغەز قولىدىن يەرگە چۈشتى، ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى.

— مەلىكەم، نېمە بولدىڭىز؟ بۇ شېئىر سىزگە ياقمىدىمۇ، نېمىشقا مۇنداق ھەسرەتلىنىسىز؟ — دېدى ئابدۇرەشىدخان يەردىن قەغەزنى ئېلىپ. ئۇ ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرغان خانىشىنىڭ بىردىنلا ئاچچىقلىنىپ، ھەسرەتكە چۆمۈپ كېتىشىدىن ئانچە ئەجەبلەنمىدى. چۈنكى، بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ مۇنداق ئەھۋال تولا يۈز بەرگەچكە، بۇنىڭغا پەرۋا قىلمايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— شاھىم، سىلى يەنە ئاشۇ ... — چۈچۈك سۇلتان بېگىم گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكتى.

— ئاشۇ سەھرالىق لولىنىڭ قىزىنىلا ئويلايدىكەنلا، دېمەكچىغۇسىز. يىغلىماڭ، بۇ توغرۇلۇق ئوبدان بىر سۆزلىشەيلى، بىكاردىن ـ بىكار يىغلاپ ئۆزىڭىزنى ئازابلىماڭ. كىشىنى ئۇنداق پەس كۆرمەڭ، ئۇ بىر ئاق كۆڭۈل، سەممىي ئايال.

— مەن ئاق كۆڭۈل، سەممىي ئەمەسمۇ؟

— بۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇرۇڭ، مەلىكەم، — ئابدۇرەشىدخان چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە يېنىدىن جاي كۆرسەتتى، — سىز

چىرايلىق بولۇپلا قالماي، ئاق كۆڭۈل، قەيسەر ئىدىنكىز، ئامانمىسا بېگىمنى ئەمرىمگە ئالغاندىن بۇيان چىرايىنكىزمۇ، مىجەزىنكىزمۇ ئۆزگىرىپ كەتتى. چىرايىنكىز بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تۇتۇلۇپ، پەقەت ئېچىلمايدىغان بولدى. خۇشخۇيلۇقىنكىز يوقلىپ، ھەمىشە ئاچچىقلىنىپ، خۇيلىنىپ يۈرىدىغان بولدىنكىز. قايناق ھەرەم ئىچى ئەتىيازنىڭ جۇت كۈنلىرىدەك سۆرۈنلىشىپ كەتتى. ئۇ گەرچە سەھرالىق بىر لولىنىڭ قىزى بولسىمۇ، گۈزەل جامالى، بىلىمى، مۇزىكىغا بولغان يالقۇنلۇق ئىشتىياقى، تەبىئىي تالانتى بىلەن مېنى مەھلىيا قىلغىنى راست. سىزنى قانداق ياخشى كۆرگەن بولسام، ئۇنىمۇ شۇنداق ياخشى كۆرۈپ قالدىم. ئۇمۇ مېنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن، ئۆز ئۈستىدە توقۇلغان پىتنە ـ ئىغۋا، تۆھمەتلەرنى ئاڭلىماسقا سالدى. تىل ـ ھاقارەت، كەمسىتىش، دوق قىلىشلارغا چىداپ، ھەممىگە ئوخشاش، سەممىي مۇئامىلە قىلدى. شۇڭا، ھەرەمدىلا ئەمەس، گۈلئىھرەم ئوردىسىدىمۇ، ھەتتا پايتەخت ئاھالىسى ئىچىدىمۇ ئامانمىسا بېگىم ھۆرمىتىنى گۈزەل، پەزىلەتلىك خانىش ئىكەن، دېگەن تەرىپ ـ تەۋسىپلەرگە سازاۋەر بولدى، مەلىكەم. ئۇنىڭ سىزگە قىلچە ئاداۋىتى يوق، سىزنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلىدۇ. ئەگەر سىزمۇ ئۇنى مېنىڭ بىر خانىشىم سۈپىتىدە كۆرسىڭىز، ئۇ ھازىرقىدىنمۇ بەكرەك ئېچىلغان، پاپىخىتەك بولۇپ خىزمىتىڭىزنى قىلغان، ئۆزىنىڭ يېقىملىق مۇزىكا، ناخشىلىرى بىلەن كۆڭۈلىڭىزنى كۆتۈرگەن بولاتتى. مەن ئۆتۈنەي، كۆكسى ـ قارىنىڭىزنى كەڭ تۇتۇپ، ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلە قىلىڭ، مەلىكەم. سىز شۇنداق قىلالارسىزمۇ؟ ـــ ئابدۇرەشىدخان جىممىدە ئولتۇرغان چۇچۇك سۇلتان بېگىمنى قولىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە تارتتى، ـــ قەدىرلىكىم، سىز ئۇنىڭدىن ئاغرىنماڭ. بۇرۇنقىدەك ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ يۈرۈڭ، ئامانمىسا بېگىم ئەتراپىڭىزدا پەرۋانە بولۇپ، بىر خۇشلۇقىڭىزنى ئون قىلىۋېتىدۇ. بالىلىرىمىزنىڭ ئىستېداتلىق ئادەم بولۇپ

يېتىلىشى ئۈچۈن ياخشى تەربىيەچى ئانا بولالايدۇ. ئۇ سەھرادىن قايتىپ كەلگەندە ئالدىغا چىقىپ قويۇك، شۇنىڭ بىلەن كۆڭۈل ئاغرىقى تۈگەپ كەتسۇن. ماقۇلمۇ، قەدىرلىكىم؟ — ئابدۇرەشىدخان گۈمان، تەگسىز ئويلار بىلەن گاڭگىراپ قالغان خانىشنىڭ بېشىنى كۆكسىگە تاڭدى.

— ماقۇل، — چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئۇنى بوش چىقتى. ئۇ قانداقمۇ ياق دېيەلمىسۇن؟ ئېتىراز بىلدۈرسە، سۇلتانىنىڭ كۆڭلىنى چىگىپ قويىدۇ، ئۆزىدىن تېخىمۇ يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى ئۇلار مۇنداق سىردىشىپ، يېقىنچىلىق قىلىشمىغانىدى. كېنىزەكلەر داستىخان سېلىپ، ئاۋۇال ئۈگرىنى، ئاندىن پولۇنى ئەكىردى. ئابدۇرەشىدخان مەززىلىك ئۈگرىنى ئىچتى. كۆك تۇرۇپ، سەۋزە، قىزىلمۇچ، شوخلا قاتارلىق كۆكتاتلاردىن تەييارلانغان سوغۇق سەيلەرنى قوشۇپ پولۇنى ھۇزۇرلىنىپ يېدى.

— پولۇ ئوخشاپتۇ، مەلىكەم، بەك ئوخشاپتۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان خۇشبۇي چايدىن ئوتلاپ.

شۇكلەپ قالغان چۈچۈك سۇلتان بېگىم زورغا كۈلۈمسىرىدى:

— ئالىيلىرىنى كۈتۈش ئۈچۈن جېنىم تەسەددۇق، شاھىم، — ئۇ كۈمۈش جامغا قۇيۇلغان گىلاس شەربىتىنى ئىبرىگە ئىككى قوللاپ سۇندى. ئابدۇرەشىدخان شەربەتنى قولىغا ئېلىپ ئىچىشكە تەمشىلىۋىدى، ئىشىك چېكىلدى.

— كىرىك، — دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم.

شەمشىبانۇ كىرىپ تەزىم قىلىپ، دېدى:

— سۇلتان ئالىيلىرى، خانىش ئايىم، مەلىكە ئامانمىسا سۇلتان خېنىم قايتىپ كەلدى.

چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ چىرايى غەلىتە تۇس ئالدى، ئابدۇرەشىدخان دۇئا قىلىپ ئورنىدىن تۇردى.

— نېمىشقا ئالدىن خەۋەر بەرمىدىڭلار؟

— ئامانىسا بېگىم سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئارامىنى بۇزمايلى، دەپ ئالدىنئالا خەۋەر قىلىشقا ئۇنىمىدى.
— ھازىر قەسىردە قالدىمۇ؟
— شۇنداق، ئالىيلىرى.
ئابدۇرەشىدخان بېشىنى چاڭگاللاپ ئولتۇرغان چۇچۇك سۇلتان بېگىمگە قارىدى:
— يۇرۇڭ، مەلىكەم، كۆرۈشۈپ چىقايلى.
— ئارقىلىرىدىن چىقاي، شاھىم، بېشىم ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى چۇچۇك سۇلتان بېگىم سوغۇقلا.
ئابدۇرەشىدخان شەمشىبانۇ بىلەن ئامانىسا بېگىمنىڭ قەسىرىگە كىرگەندە، ئۇ شام ـ چىراغلار يېنىپ تۇرغان سارايدا چۆرە ـ كېنىزەكلەر بىلەن ھال ـ ئەھۋاللىشىپ ئولتۇراتتى.
— سۇلتان ئالىيلىرى كەلدى، — دەپ خەۋەر بەردى شەمشىبانۇ ئىشىكتىن باش تىقىپ.
ھەممەيلەن دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئابدۇرەشىدخان ئۇلارغا مالالىق يەتكۈزمەي دەپ ئىتتىك خاس ھۇجرىغا كىرىپ كەتتى. بۇ ھۇجرىغا كىرمىگىنىگە يىگىرمە بىر كۈن بولغانىدى. ئامانىسا بېگىم قازانكۆل جاڭگىلىغا مېڭىشتىن ئىككى كۈن بۇرۇن مۇشۇ ھۇجرىدا بۇ توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشكەنىدى. ئۇنى ھاياجان چۇلغىۋالدى. باشقا خوتۇنلىرىنىڭ ھۇجرىسىدا بولغاندا بۇنچىۋالا ھاياجانلانمىپ كەتمەيتتى. ئەمما، ھەر قېتىم ئامانىسا بېگىمنىڭ يېنىغا كىرگەندە، بەجايىكى باشقا بىر گۈزەل دۇنياغا كېلىپ قالغاندەك شېرىن تۇيغۇلارغا چۆمۈلەتتى. بۇلۇڭغا قويۇلغان چوڭ تاش ئەينەكتە بىردىنلا ئامانىسا بېگىمنىڭ رۇخسارى نامايان بولدى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، شاھىم، — قىيا ئوچۇق ئىشىكتىن شەپە چىقارماي كىرگەن خانىش نازاكەت بىلەن سالام بەردى.
ئابدۇرەشىدخان كەينىگە شۇنداق ئۆرۈلۈپ، ئاپتاپتەك نۇرلىنىپ تۇرغان مېھرىبانىنى كۆردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مەلىكەم، — ئۇ ئالدىغا بىر قەدەم ماڭدى، — ئۇزاق تۇرۇپ قالدىڭىزغۇ، قەدىرلىكىم؟

ئامانىنسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يەنە بىر تەزىم قىلدى.

— كەچۈرسىلە، شاھىم، بىر قۇتلۇق ئىشنى ئادا قىلمەن دەپ كېچىكىپ قالدىم.

ئابدۇرەشىدخان خانىشىنىڭ قوللىرىنى تۇتتى.

— قانداق قۇتلۇق ئىش ئىكەن، مەلىكەم؟

— دادامنىڭ توي ئىشى، شاھىم. بىر كۆيۈمچان ئاننىنى ئۆيگە ئەكىردۇق.

— ھوي، مۇبارەك بولسۇن. مېنىڭمۇ بىر مېھرىبان قېيىنئانام بار بوپتۇ ـ دە!

— شۇنداق، شاھىم. بېشىدىن ئىش ئۆتكەن غەيرەتلىك جۈۋان ئىكەن، ئۇنىڭغا ئامراق بولۇپ قالدىم.

— خوش، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئامانىنسا بېگىمنى تەتىللا كۆرپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، — دادىڭىز پايتەختكە يەنە كەلمەپتۇغۇ؟

— ئەمدى كېلىدىغان بولدى، شاھىم. خۇدا بۇيرۇسا قىشنى ئۆتكۈزۈپ باش ئەتىيازدا يېتىپ بارىمەن، دېدى.

— ناھايىتى ياخشى بوپتۇ، مەلىكەم. قەدىرخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قويدۇق. قېيىنئاتام كەلسە، ئۇنى رەشىدىيە مەدرىسەسىگە ئورۇنلاشتۇرىمەن، مۇزىكىدىن دەرس ئۆتىدۇ. ئۇنىڭغا ئاتاپ سېلىنغان بىر يۇرۇش قورۇ ـ جايمۇ بار تېخى.

— مەن كېتىپ مۇقام ئۆگىنىش توختاپ قالمىغاندۇ، شاھىم؟

— ياق، قەدىرلىكىم، سىز كەتكەندىن كېيىن نۇرنىسا سۇلتان بېگىم بىلەن مەرىيەمنىسا بۇۋىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە مۇقام ئۆگىنىش قىزغىن داۋاملاشتى. مەنمۇ قەدىرخان ئاكا بىلەن ھەر كۈنى پېشىندىن كېيىن كېلىپ كۈي ـ غەزەل تىڭشاپ، مۇغەننى

قىز ـ ئاياللارغا ئىلھام بېرىپ تۇردۇق. ئۇلار ئون مۇقامنى مەشرەپ، داستانلىرى بىلەن تولۇق ئۆگىنىپ بوپتۇ. ھەرمەندىكى قىز ـ ئايال مۇغەننىلىرىمىزمۇ ئۆگىنىۋاتىدۇ، ھەرقايسى جايلاردىن تەكلىپ قىلىنغان مۇقامچى سازەندىلەرمۇ يېتىپ كەلدى.

ـــ ئەجەب ياخشى بوپتۇ، شاھىم. ئەمدى «ئون ئىككى مۇقام»نى رەتلەپ چىقىپ، ئەۋلادلارغا قالدۇرۇش ئارزۇيۇمغا يېتىدىغان بولدۇم. مەن سىلىدىن كۆپتىن ـ كۆپ مىننەتدارمەن. خۇدايىم مېنى سىلىگە نېسىپ قىلمىغان بولسا بۇ ئارزۇيۇمغا يېتەلمىگەن بولاتتىم، ـــ دېدى ئامانىنسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ مەيدىسىگە بېشىنى قويۇپ. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز خۇشال بولغانىدى.

ـــ يەنە بىر خەۋەر، ـــ دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنى باغرىغا تېڭىپ، ـــ قىدىرخانىنى ئاتا ۋەزىرلىككە تەيىنلىدىم. بۇ ئادەم بىر مۇزىكا ئۇستازى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى جامائەت ئىشلىرىغا كامىل، چارە ـ تەدبىرلىك دانا ئەرباب ئىكەن. ئۇنىڭدىن مەن ناھايىتى رازى.

ئابدۇرەشىدخان يەنە خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ ئوردىغا باستۇرۇپ كىرمەكچى بولغىنىنى، ئاخىرىدا ئۆزى مات بولۇپ قايتىپ كەتكەنلىكىنى، ھازىر تىنچ ـ ئاسايىش ھالەتنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ياخشى نىيىتى مەملىكىتىمىزنىڭ بەخت ـ سائادىتىدۇر، شاھىم... ـــ خانىش سۆزلەۋېتىپ قورسىقىنى تۇتقىنىچە جىم بولۇپ قالدى.

ـــ نېمە بولدىڭىز، قەدىرلىكىم، ئەجەب شۇك بولۇپ كەتتىڭىزغۇ، بىرەر يېرىڭىز ئاغرىۋاتامدۇ يا؟

ئامانىنسا بېگىم پىخىلداپ كۈلدى.

ـــ بالىمىز تېپىچەكلەۋاتىدۇ، شاھىم.

ـــ بەللى، بەللى ! ـــ بالىمىز تەۋرەشكە باشلاپتۇ ـ دە، ـــ

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ قورسىقىنى كۆڭلىكى ئۈستىدىن سىلىدى، — مۇشتىنى تۇگۈۋاپتۇ، ئاچچىقلانغاندەك تۇرىدۇ.

— ئاتايا قىلىشقان گەپلىرىمىزنى ئاڭلاپ قالغان چېغى. بۇنىڭدىن كېيىن پاراڭلاشقاندا، گەپ ـ سۆزىمىزنى ئويلاپ قىلساق بولغۇدەك، مۇرەببىم.

— ھە، ئەمدى بىلدىم. ئۇنلۇك گەپ قىلىپ ئويغىتىۋەتكىنىمىز ئۇچۇن ئاچچىقلانغان ئوخشايدۇ.

ھەر ئىككىيلەن كۈلۈپ كېتىشتى. ئامانىسا بېگىم رۇسلىنىپ ئولتۇرۇپ، دېدى:

— شاھىم، تويىمىز بولغاندىن كېيىن كۆڭلۈمدە بىر ئارزۇ پەيدا بولغانىدى. بىلىمىمنىڭ يېتەرسىزلىكى، مۇزىكىدا پىشىپ يېتىلمىگەنلىكىم ئۇچۇن ئاۋۋال «ئون ئىككى مۇقام»نى ئۆگىنىش، رەتلەش ئىشى بىلەن بولۇپ، بىلمىگەننى ئۆگىنىپ، بىلگەننى پىششىقلاپ، ئۆزلىرىدىن سوراپ، كىتاب ئوقۇپ خېلى ئىشلارغا ئەقلىم يېتىدىغان بولۇپ قالدى. ئارزۇيۇمۇ كۈنسېرى كۈچەيدى. ئەمدى مۇشۇ ئارزۇنى ئەملىگە ئاشۇرساقمىكىن دەيمەن.

— قەدىرلىكىم، ھازىرمۇ قىلىۋاتقان ئىشلىرىڭىز ئاز ئەمەس. بىر تەرەپتىن پارسچە، ئەرەبچە ئۆگىنىۋاتىسىز، يەنە بىر تەرەپتىن شۇنچە كۆپ قىز ـ ئايال مۇغەننىلەرنى ھەرەمگە يىغىپ مۇقام ئۆگىنىش، مۇقامنى رەتلەش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىسىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەندەك بىر سۇلتاننى ئوبدان كۈتۈپ كېلىۋاتىسىز. بۇلار يەتمەسمۇ؟ سىز پەقەت ھېرىپ ـ چارچاشنى بىلمەيدىكەنسىز. ئېيتىڭا، مەلىكەم، سىزنى ئارامىڭىزدا قويمايۋاتقان نېمە ئارزۇ ئۇ؟

ئامانىسا سۇلتان بېگىم قولىنى ئاستا ئۇزارتىپ، ئابدۇرەشىدخاننىڭ باش ـ يۇزىنى، ئىككى ئىلىڭ ئۆسكەن چىرايلىق ساقىلىنى سىلىدى.

— شاھىم، مەندىكى بۇ ئارزۇ ئېسىل رەختلەردىن لىباس

كىيىش، گۆھەر كۆزلۈك ئۇزۇك سىلىش ياكى ئالماس زۇننار ئېسىش ئارزۇسى ئەمەس، بەلكى ئىككىمىز بىللە يېڭى بىر مۇقام ئىجاد قىلىشتۇر.

— خۇدا ئارزۇيىڭىزغا يەتكۈزگەي، قەدىرلىكىم. ھازىردىن باشلاپ ھەر ئىككىمىز بۇ مۇقامنىڭ باشلىنىشى، تەزە - سەلىقەسى، داستان، مەشرەپلىرى، چۈشۈرگىسى توغرۇلۇق ئويلىنايلى. ئىنشائاللا، پاك مۇھەببىتىمىز، ئوتتەك ئىشتىياقىمىز بىلەن بۇ يېڭى مۇقامنى شەكسىز مەيدانغا چىقىرالايمىز، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى باغرىغا باستى.

— مەن بۇ مۇقامنىڭ نامىنى ئويلاپ قويدۇم، — پىچىرلىدى ئامانىسا بېگىم.

— بۇ مۇبارەك نامنى ھازىر ئاڭلاپ باقسام بولامدۇ؟

— بولىدۇ، شاھىم، مەن ئويلىغان نام «ئىشرەت ئەڭگىز».

3

چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ غۇر - غۇر شامال ئۇرۇپ تۇرغان بىر قانىتى ئوچۇق دېرىزىدىن قەسىر ئىشىكىگە قاراپ ئولتۇرغىنىغا ئىككى سائەت بولدى. ھويلا ئىچى تىمتاس، پەقەت ياپراقلارنىڭ شىلدىرلىغان ئاۋازىلا ئاڭلىناتتى. ئاسمان گۇمبىزى چوغ رەڭلىك يۇلتۇزلار بىلەن تولغانىدى. ئورغاقتەك ئەگىم ئاي ئۇنىڭغا قەسىرنىڭ ئېگىز تېمى ئۇستىدە تۇرغاندەكلا كۆرۈنەتتى. ئابدۇرەشىدخان تېخىچە ئامانىسا بېگىمنىڭ قەسىرىدىن چىقمايۋاتاتتى. «بىللە چىقىپ، بىللە قايتىپ كىرسەممۇ بوپتىكەن. مېنى چىقمىدى دەپ سۇلتان ئاچچىقلىنىپ قالغان ئوخشايدۇ. ۋاي قوۋۇرغام ! ئۇ لولىنىڭ قىزى بىلەن نېمە كارىم. نېمىشقا كۆرۈشكىلى چىققۇدەكمەن؟ مەيلى، سۇلتان ئاچچىقلانسا ئاچچىقلىنىۋەرسۇن. ئۇ جىنكەش بېشىنى ئايلاندۇرۇۋالغان ئوخشايدۇ...» دەپ ئويلىدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم. ئۇ ئالدىغا

چۈشۈۋالغان چاچلىرىنى زەردە بىلەن كەينىگە تاشلىدى.
ئابدۇرەشىدخان چۈچۈك سۈلتان بېگىم تالڭ ئاتقۇچە كىرپىك قاقماي تۆت كۆز بولۇپ كۈتۈپ ئولتۇرغان قەسىرگە قايتىپ چىقمىدى. بۇ چوڭ خانىشقا قاتتىق ئەلەم بولدى. ئۇچ كۈنگىچە قەسىر ئىشىكىنى تاقۇۋلىپ، ھېچكىمنى كىرگۈزمىدى. سوۋغا ئېلىپ، سالام بەرگىلى كەلگەن ئاماننىسا بېگىمنىمۇ كىرگۈزمەي قويدى. ئاماننىسا بېگىم ئىشىك ئالدىدا خېلى ئۇزاق تۇرۇپ قايتىپ كەتتى. ئۇچىنچى كۈنى كەچ ئابدۇرەشىدخان كەلدى. مەھرەملەرنىڭ سۈلتانىنى قەسىرگە كىرگۈزمەسلىككە نېمە ھەددى بولسۇن، زۇۋان سۈرمەي يەرگە قاراپ تەزىم قىلىشتى. چۈچۈك سۈلتان بېگىم بېشىنى يوتقانغا تىقۇۋلىپ، ئابدۇرەشىدخان بىلەن كۆرۈشكىلى ئۇنمىدى.
— مەلىكەم، مۇنچۇالا قىلغۇدەك نېمە ئىش بولدى؟ ئۇنداق قىلماڭ. ئاماننىسا بېگىم سىزگە قىممەتلىك سوۋغا ئەكەپتۇ. ئۇ ئالدىڭىزغا سالامغا بارىمەن دېۋىدى، كۆڭلى ئازار يېمىسۇن، دەپ توسۇپ قويدۇم. ئويلاپ كۆرۈڭ، مەلىكەم، سىز ئالتە ئوغلۇمنىڭ ئانىسى، بۇ چاغقىچە سىزنى قەدىرلەپ كەلدىم، بۇنىڭدىن كېيىن ھەم قەدىرلەيمەن. ئەمما، سەۋر ـ تاقەتنىڭمۇ چېكى بار، خەلىپە ھارۇن رەشىدمۇ بالىلىرىنىڭ ئانىسى بولغان ئامراق خانىشنى قەتل قىلىۋەتكەن. مۇنداق ناشۇكۇرلۇك قىلماڭ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ۋە كەينىگە قارىماي چىقىپ كەتتى.
ئەنە شۇ كەچتىن باشلاپ چۈچۈك سۈلتان بېگىمنىڭ ئاماننىسا بېگىمگە بولغان ئۆچمەنلىكى دۇشمەنلىككە ئايلاندى. ئۇچ كۈنگىچە قەسىرگە ھېچكىمنى كىرگۈزمەي، ھەتتا ئابدۇرەشىدخان بىلەنمۇ كۆرۈشكىلى ئۇنماي، كېنىزەكلەرنى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. شەمشىبانۇنى چاقىرىۋىلىپ، ئاماننىسا بېگىمنىڭ قەسىرىگە بارغۇزمىدى. مەرىيەمنىسا بۇۋىنىمۇ توسقاندى، ئەبۇسەئىد سۈلتاننى تاشلاپ بېرىپ چىقىپ كەتتى.

— بىر كۈنى جاجاڭنى بەرمىسەم، خەپ. ئاشۇ لولىنىڭ قىزى بىلەن بىللە قان يۇتۇپ ئۆلەرسەن، جومباق ! — دەپ قارغاپ قالدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم.

ئۇ تۆتىنچى كۈنى ئىككى كېنىزىكىنى ئەۋەتىپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى چاقىرتىپ كەلدى.

— خانىش ئانا، زادى چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى. ئۇ لولىنىڭ قىزىنى كۆزدىن يوقاتمىسام ماڭا ياخشى كۈن يوق ئوخشايدۇ. قېنى ئېيتسىلا، مەن قانداق قىلىمەن؟ — دېدى ئۇ ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى كۆرپىگە ئولتۇرغۇزۇپ ۋە قول باغلاپ تۇرغان كېنىزەكلىرىگە ۋارقىرىدى، — نېمىگە قاراپ تۇرۇشسەن؟ داستىخان سېلىش !

— قىزىم، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا. مۇنداق ئاچچىقلىنىش بىلەن ھېچ ئىشنى بىر باشقا ئېلىپ چىققىلى بولمايدۇ. خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ بۇزرۇكۋار بىلەن خوجا پەيزۇللا ئىشانمۇ سۇلتاننى رايىدىن ياندۇرالمىدى. بۇ جەنكەش خوتۇن سۇلتاننى راستلا ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋاپتۇ. ئەمدى بىزمۇ ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلىپ، ئۇستا رەمچى داخاندىن بىرنى تاپايلى. پايتەختتە بىر - بىرىگە ئاشىق ئەر - خوتۇنلارنمۇ بىرقانچە قېتىم سوۋۇتقۇ ئوقۇپ، بىر - بىرىگە قارىماس قىلىۋېتەلەيدىغان نىيازخان بۇۋى ئىسىملىك بىر داخان بار ئىمىش. ئۇ يەنە بىر - بىرىنى كۆرسە ئىت - مۇشۇكتەك ھۇرپىيىپ خىرىلدىشىدىغان ئەر - خوتۇنلارنمۇ لەيلى - مەجنۇندەك ئاشىق - مەشۇق قىلىۋېتەلەرمىش. مەلىكەم، ئالدىرىمىسىلا. ئۇ داخاننى مەن چاقىرتىپ ئەكېلەي، ئاندىن ئۇ بۇزۇقنىڭ ئەدىپىنى ئابدۇرەشىدخانغا بەرگۈزەيلى.

— خان ئانام، مەلىكە ئانام، سىلىدىن باشقا ماڭا كۆيۈنىدىغان تۇغقىنىم يوق. رەھمەتلىك ئانام بولغان بولسا، مېنى دەشتى قىپچاققا ئەكېتەتتى. بۇ ھەرەمنى ئۇ لولىنىڭ قىزىغا تاشلاپ بېرەتتىم، — چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئۇن سېلىپ يىغلاپ

كەتتى.
كېنىزەكلەر داستىخان سېلىپ، چاي، نان، گېزەك ئەكىرىشتى. ئاينىگار سۇلتان بېگىم:
— ئوبدان قىزىم، يىغلىمىسىلا. ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە نىيازخان بۇۋىنى تاپتۇرۇپ كېلەي. ئۇ سىلىنى ئارزۇلىرىغا يەتكۈزىدۇ. ھېلىمۇ ئۇ پەسنىك دەستىدىن جۇدەپ كېتىپتىلا. مۇنداق قايغۇرىۋەرسىلە، سالامەتلىكلىرىگە زىيان يېتىدۇ. بۇرۇنقىدەك ئويناپ - كۈلۈپ، پەرۋا قىلماي يۈرگەنلىرى تۈزۈك. يىغلىمىسىلا، مەلىكە بالام، يىغلىمىسىلا، دەردلىرىنىك داۋاسىنى مەن قىلىمەن، — دېدى.
چۈچۈك سۇلتان بېگىم يېشىنى ياغلىقىنىك ئۇچى بىلەن سۈرتۈپ، ئاينىگار سۇلتان بېگىمنى توشقان گۆشى قورۇمىسى يېيىشكە تەكلىپ قىلىپ، دېدى:
— ئۇ داخان خوتۇن راستلا لولىنىك قىزى بىلەن سۇلتاننى ئايرىۋېتەلەرمۇ، خانىش ئانا؟ ئەگەر شۇنداق قىلالىسا، ئۇنىڭغا يىگىرمە تىللا، يەنە كىيىم - كېچەك بېرىمەن.
— قىزىم، بۇرۇن مەنمۇ بۇ خوتۇننى بىلمەيتتىم. ئاڭلىسام تېخى يېقىندا كاشغەردىن كەپتۇ. كىشىلەر ئۇنى تالىشىپ مېھمان قىلىۋېتىپتىمىش. كەلگەندىن بېرى نەچچە ئۆينى بۇزۇپ، نەچچە ئۆينى سورۇپ بوپتۇ. ئۇنىڭ ئېرى جىن ئىمىش، نېمە دېسە شۇ بولارمىش.
— جېنىم ئانا، مەن سىلىگە ئىشىنىمەن. ئۇنى تېزرەك تاپتۇرۇپ كەلسىلە.
— ماقۇل، بالام، ماقۇل. ئۇ خوتۇننى مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە تاپتۇرۇپ ئەكېلىمەن.
يۇمشاق پىشقان توشقان قورۇمىسىنى ئىشتەي بىلەن يەپ ھۇزۇرلانغان ئاينىگار سۇلتان بېگىم چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىدە قونۇپ قالدى. ئۇنىڭ پۇتۇن ئەس - يادى تەبەتتە تۇرۇۋاتقان ئىسكەندەر سۇلتاندا ئىدى. ئوغلىنىڭ تېزرەك

كېلىپ، ئابدۇرەشىدخاندىن تەختنى تارتىۋېلىشنى تەلەپتتى. ئۇنىڭ چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە مۇنداق قانات يېيىشتىكى غەرىزى ئابدۇرەشىدخان بىلەن بۇ چوڭ خانىشنىڭ ئارىسىنى بۇزۇش ئىدى. ئەگەر ئۇلار بىر - بىرى بىلەن قاتتىق قارشىلاشسا، پەرزەنتلىرى بولغان ئالتە شاھزادە ئارىسىدىمۇ نىزا پەيدا بولاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كۈچى بۆلۈنۈپ ئاجىزلايتتى، ئابرۇيى چۈشەتتى. شۇڭا، بۇ موماي پۈتۈن ھىيلە - مىكىرىنى ئىشقا سېلىپ، چۈچۈك سۇلتان بېگىمنى ئابدۇرەشىدخانغا قارشى تۇرۇشقا كۈشكۈرتۈپ كېلىۋاتاتتى. ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئۆزى دېگەندەك، كېنىزەك - خىزمەتچىلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئۇچ كۈن ئىزدەپ سۈرۈشتۈرۈپ، ئاخىر نىيازخان بۇۋى دېگەن داخانىنى تېپىپ، ئوردىغا تەكلىپ بىلەن ئەكەلدى. پاكار، يۈزى چوقۇر، ئىلمەك بۇرۇن، چاچلىرى شالاڭ، سەت تەلەتىنى قارا پەرەنجىگە يوشۇرغان بۇ خوتۇن بەئەينى ئالۋاستىغا ئوخشايتتى. تۇرقىنى كۆرگەن ئادەمنىڭ قورققۇسى كېلەتتى. شۇڭا، ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئىككى سالمىكى بىلەن كەلگەن بۇ داخانىنى ئۆز قەسىرىدە يۇيۇندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ كونا لىباسلىرىنى كىيدۈردى، قارا پەرەنجىسىنى ھاۋا رەڭ پەرەنجىگە ئالماشتۇردى، ئاندىن ئۇلارنى چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە ئەكەلدى. ئوبدان مېھمان قىلدۇرۇپ، ئۆز قەسىرىگە قايتۇرۇپ كېلىپ، بىر ئۆيگە ئورۇنلاشتۇردى. نىيازخان بۇۋىنىڭ ئالدىغا ئون تىللا قويدى. بۇ ۋاقتا قەدەر تىللا ئەمەس، كۈمۈش تەڭگىمۇ ئايدا - يىلدا بىرەر قېتىم ئېرىشىدىغان بۇ داخانىنىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە ئۇلاپ ئۇچ كۈنگىچە بىر نۆكچە ناۋاتقا سوۋۇتقۇ ئوقۇدى. ئاندىن چوڭ - كىچىك ئىككى ئايال قورچاق ياساپ، ھەربىر قورچاقتا ئۇچ كۈندىن ئايەت ئوقۇدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ سېھىرلىك خىزمىتى ئادا بولغان بولدى. بۇۋىلەر قايتىدىغان چاغدا چۈچۈك سۇلتان بېگىم

ئۇزاتقىلى كەلدى. سوۋۇتقۇ ئوقۇلغان ناۋات بىلەن ئىككى قورچاقنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغان نىيازخان بۇۋى سۆز ئالدى:

— بۇ ناۋات بىلەن چاي دەملەپ سۇلتانغا ئىچۈرۈۋەتسىلە، ئۇ كۈندىشلىرىدىن شۇنداق سوۋۇپ كېتىدۇكى، كۆرەرگە كۆزى، سۆزلەشكە تىلى بارمايدىغان بولۇپ كېتىدۇ. ئۇ چاغدا كۈندىشلىرىنىڭ بۇ يەردىن كەتمەكتىن باشقا ئىلاجى قالمايدۇ. مۇبادا كەتمەي تۇرۇۋالسا، مانا بۇ قورچاقنى ئىشلەتكەيلا، — ئۇ چوڭ قورچاقنى كۆرسەتتى، — بۇنى كۈندىشلىرىنىڭ يولىغا قويۇپ قويسىلا، ئۇ قورچاقنى كۆرۈپلا هوشىنى يوقىتىپ، ئەقلىدىن ئادىشىدۇ؛ ئېغىرئاياغ بولسا، بالىسى چۈشۈپ كېتىدۇ.

نىيازخان بۇۋى سۆزىنى توختىتىپ، كىچىك قورچاقنىڭ مەيدىسىگە بىر پىچاقنى سىپىغچە تىقتى ۋە ئۇنى چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە ئۇزارتىپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۇنى مۇشۇ پېتى كۈندىشلىرى ياتىدىغان ئۆيىنىڭ بوسۇغىسى ئاستىغا كۆمدۈرۈپ قويسىلا، ئۇ ئۆيگە كىرگەندە چىققاندا يۇرىكى پىچاق سانجىلغاندەك زىڭىلداپ ئاغرىپ، ئاخىر ئۆلۈپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دەرد ـ ئەلەمدىن خالىي بولۇپ، مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يېتىدىلا.

داخانىڭ گەپلىرىگە ئىشىنىپ، گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەن چۈچۈك سۇلتان بېگىم نىيازخان بۇۋىگە ئون تىللا، ئىككى سالىكىگە ئۇچتىن ئالتە تىللا ۋە ئىككى قۇردىن كىيىم ـ كېچەك بېرىپ ئۇزىتىپ قويدى.

— خانىش ئانا، — دېدى ئۇ نۇرسىز كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغان ئاينىگار سۇلتان بېگىمگە سىپتا تىكىلگەن قاما تۇماقنى ئۇزارتىپ، — ئۆزلىرىدىن كۆپتىن ـ كۆپ مىننەتدارمەن، بۇ هەدىيەمنى قوبۇل قىلغايلا.

— رەھمەت، قىزىم، رەھمەت، مۇنچە قىلمىسىلىمۇ بولاتتى. ئانىلىرى تۇرۇپ غەملىرىنى يېمىسەم بولامدۇ؟ قانداق ۋاقىتتا هاجەتلىرى چۈشسە، تارتىنماي دەۋەرسىلە، قىزىم. مەندىن

مەسلىھەت ئالماي تۇرۇپ، بىرەر ئىشقا تۇتۇش قىلمىسلا. بار مەسلىھەت بىلەن قىلىنغان ئىش بۇزۇلمايدۇ.

— ماقۇل، ئانا، ماقۇل، گەپلىرىنى ئېسىمدە تۇتىمەن. سىلىمۇ دۇئالىردا ياد ئېتىپ تۇرسىلا. ئەمىسە مەن قايتاي، ئۆزلىرىنى كۆپ ئاسرىغايلا.

چۇچۇك سۇلتان بېگىم ناۋات، قورچاقلارنى شەمشىبانۇغا كۆتۈرتۈپ ئۆز قەسىرىگە غىپپىدە كېلىۋالدى. ئۇ ناھايىتى خۇش ئىدى. خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ، شەمشىبانۇنى چاقىردى. ئۇ كىرىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

— شەمشىبانۇ، — دېدى چۇچۇك سۇلتان بېگىم ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ئاۋازى شۇ قەدەر سىپايە ئىدى، — سىزنى ئاتام قاسىمخان كىچىك چېغىڭىزدا ئەندىجاندىن ئەكېلىپ، ماڭا كېنىزەك قىلىپ بەرگەنىدى، بىللە چوك بولدۇق. ئاردىن ئوتتۇز يىل ئۆتتى، مانا مەن تەقدىرنىڭ ھۆكمى بىلەن ئابدۇرەشىدخانغا ياتلىق بولۇپ، باللىق بولدۇم. ئەمما، سىز كېنىزەك بولۇپ ئۆتۈۋەردىڭىز. سىز مېنىڭ ئەك يېقىن، ئەك ساداقەتمەن ھەمراھىم. ئامانىسا دېگەن سەھرالىق ھەرەمگە كەلگەندىن كېيىنمۇ، قايغۇرسام قايغۇرۇپ، دەردىمنى بىللە تارتىشىپ، رەنجىمگە شېرىك بولدىڭىز. ئۇ جىنكەش بىلەن سۇلتان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپ - سۆزلەردىن مېنى خەۋەردار قىلىپ ھالىمغا يەتتىڭىز. بۇنى ھېچقاچان ئۇنتۇپ قالمايمەن، — ئۇ قولىدىكى قىزىل گۆھەر كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكنى ئۇنىڭ بارمىقىغا سېلىپ قويدى، — ماڭا ئاخىرىغىچە يارەم قىلىڭ، شەمشىبانۇ.

— باش ئۇستىگە، خانىش ئايىم، سىلىگە خىزمەت قىلىش مېنىڭ بۇرچۇم، ئىلتىپاتلىرىغا كۆپ ھەشقالىلا، — دېدى شەمشىبانۇ ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ.

— سىز يەنە ئۇ جىنكەش سازەندىنىڭ خىزمىتىنى قىلىشنى باھانە قىلىپ قەسىرىگە بېرىڭ، مېنىڭ سالىمىنىمۇ يەتكۈزۈڭ.

ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ، داخان بۇۋى دېگەندەك مانا بۇ ئىككى قورچاقنىڭ چوڭىنى ئۇنىڭ ئۆتەر يولىغا قويۇڭ، كىچىكىنى خاس ھۇجرىسىنىڭ بوسۇغىسى ئاستىغا كۆمۈڭ. لېكىن، سىزنىڭ قىلغانلىقىڭىزنى خۇدادىن باشقا ھېچكىم بىلمەسۇن. ئوردا، ھەرەم ئىچى ۋە سىرتتىن كېلىپ مۇقام ئۆگىنىۋاتقان قىز – جۇۋانلار ئاز ئەمەس. ئۇنىڭ كېنىزەك، مەھرەملىرىمۇ قىرىقتىن ئاشىدۇ. سىزلا ئاغزىڭىزنى چىڭ تۇتسىڭىز، باشقا ھېچكىم مەن قىلدىم، دەپ ئوتتۇرىغا چىقمايدۇ. بۇ ئىشنىڭ نەتىجىسى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، سىزنىڭمۇ تۇرمۇشلۇق بولۇشىڭىز ئۇچۇن باش قاتۇرمەن. بۇ خىزمەتنى ئادا قىلالامسىز، شەمشىبانۇ؟

يېشى ئوتتۇزدىن ئاشقان بۇ چىرايلىق كېنىزەكنىڭ بوتا كۆزلىرىدە گۈل بەرگىگە چۇشكەن شەبنەمدەك پارقىراق ياش تامچىلىرى پەيدا بولدى.

— جېنىم بىلەن ئادا قىلمەن.

— ئەمىسە بۇگۈن كەچ قوۋۇز، دۇتارىڭىزنى ئېلىپ، مۇقام ئۆگىنىش باشلىنىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ قەسىرىگە بېرىڭ. نەچچە كۇندىن مېنىڭ ھالىمدىن خەۋەر ئېلىپ بارالمىغانلىقىڭىزنى ئېيتىپ، ئۆزرە قويۇڭ. گەپ ـ سۆز، ھەرىكىتىڭىز بىلەن ئۇنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىڭ. ئاندىن بايا دېگەندەك قورچاقلارنى ئىشقا سالىمىز.

— ماقۇل، مەلىكە خېنىم. خاتىرجەم بولسىلا، بۇيرۇقلىرىنى بەجا كەلتۇرگەيمەن.

چۇچۇڭ سۇلتان بېگىم ئۇنىڭدىن رازى بولۇپ كۇلۇمسىرىدى.

4

كۇن پېتىشقا نەيزە بويى قالغاندى. كۇزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى قەسىر ھويلىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ ياپراقلىرىنى

شلدىرلىتىپ، گۈللەرنى يەلپۈندۈرەتتى. كېنىزەكلەر ئارامگاھنىڭ مۇزىكا زالىغا بېرىش ئۈچۈن جابدۇنۇپ ھۇجرىلىرىدىن چىقىشىغا، شەمشىبانۇ دۇتارنى كۆتۈرۈپ قەسىر ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى.

— خېنىم، ئەجەب يوقاپ كەتتىلىغۇ، نېمە ئىش بولدى؟

— بىر سەردار بىلەن تېپىشۋاللىمۇ يا؟

— قارىغاندا توي قىلىۋالغاندەك تۇرىدۇ.

— توي قىلسا، قانداق بولىدىكەن؟

— ئوتتۇز ياشتىن ئاشقاندا توي قىلسا، تازا تاتلىق بولىدىغاندۇ؟

كېنىزەكلەر ئۇنى چۆرىدەپ ھەزىل قىلغىلى تۇردى.

— نېمە دەيدىغانسىلەر، جومباقلار؟ توي قىلغىنىم يوق. چوڭ خانىش ئاغرىپ يېتىپ قاپتىكەن، شۇنىڭغا قارىدىم.

شەمشىبانۇ ئامانىسا بېگىم ئۆيىدىن چىقىشىغا يۈگۈرۈپ ئالدىغا باردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، مەلىكە ئامانىسا خېنىم، ئامان - ئېسەن تۇرىدىلىمۇ؟ ئۆزلىرىگە چوڭ خانىش چۈچۈك سولتان بېگىم سالام ئېيتتى. مەن يەنە يانلىرىدا قالىدىغان بولۇپ كەلدىم.

— ۋاھ، ئەجەب ئوبدان بوپتۇ. چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئەۋەتمەسمىكىن دەپ ئويلىغانىدىم. يوقىلاڭ ئويدا بولغىنىمدىن ئۆكۈنۈۋاتىمەن، شەمشىبانۇ. خانىش ئالىيلىرى ئوبدان تۇرغاندۇ؟ ھال سوراپ باراي دېسەم، ھېلىقى كۈندىكىدەك كۆرۈشەلمەي قالارمەنمىكىن دەپ ئەنسىرىدىم. مانا سىز كېلىپ، مېنى بۇ غەمدىن خالاس قىلدىڭىز، — دېدى ئامانىسا بېگىم چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇرغان شەمشىبانۇغا زەن سېلىپ.

— ئاشۇ كۈنكى سەتچىلىكىنى ئېغىزلىرىغا ئالمىسىلا، مەلىكە خېنىم. سىلى بارغاندا چۈچۈك سۇلتان بېگىم تەرلىپ

يېتىپتىكەن، دەرھال چىقاي دېسە، شامال تېگىپ قېلىشتىن قورقۇپ چىقالماپتۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزلىرىدىن ئەپۇ سوراپ قويۇشۇمنى ئۆتۈنۈپ، سىلىگە ئامانلىق تىلەپ قالدى.

— چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئىلتىپاتىغا كۆپ ھەشقالالا. بىر كۈنى بېرىپ ھال سوراپ كېلىمەن، — ئامانىسا بېگىم شەمشىبانۇغا تاماق يەپ، ئاندىن مۇزىكا زالىغا چىقىشنى ئېيتىپ، كېنىزەكلىرى بىلەن ئارامگاھقا قاراپ ماڭدى.

كۆڭلىگە شۇم نىيەتلەرنى پۈككەن شەمشىبانۇ ئاشخانىغا كىرمەستىن، ئامماننىسا سۇلتان بېگىمنىڭ خاس ھۈجرىسىغا قاراپ ئاستا قەدەم يۆتكىدى. قەسىر ھويلىسىدا غازاڭلارنىڭ شىلدىرلىشىدىن باشقا، ھېچقانداق سادا يوق ئىدى. ئۇ بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ، خىشتىن شەكىل چىقىرىپ ياسالغان ئۈچ پايپلىك پەلەمپەيدىن چىقىپ، كۈمۈش ھالقىلىق ئىشىكنى ئاچتى، چىنىدەك يالتىراپ تۇرغان دەھلىزگە ئاياغ باستى. يۇرىكى سەل پوكۇلداپ، ھاۋا رەڭ سىرلانغان قۇلۇپلاقلىق ئىشىكنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئېڭىشىپ بوسۇغىغا يېپىشتۇرۇپ سېلىنغان خوتەن گىلەمنى قايرىدى. ئاستىدا گۈللۈك كىگىز بار ئىدى. ئۇنى قايرىۋىدى، ھەم بېسىلغان خىشنى كۆردى. ھەرقانچە قىلىپمۇ قولى بىلەن خىشنى قومۇرالمىدى. «بۇگۈن تازا پەيتى ئىدى» دېدى ـ يۇ، شۇ ھامان بۇ پىكىرىدىن يانىدى. «ياق، بۇگۈن پەيتى ئەمەس. پۈرسەت يەنە بار. ھازىر قورچاقلارنى قەيەرگە كۆممەن، قەيەرگە قويىمەن، ئوبدان كۆرۈۋېلىشىم كېرەك.»

ئۇ گىلەم بىلەن كىگىزنى قايرىغىنىچە سىنچىلاپ قاراپ، ئىككى خىشنى قومۇرۇپ، قورچاقنى شۇ يەرگە كۆمسە بولىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈردى. ئاندىن دەھلىزنى بىر ئايلىنىپ، قەسىر سەيناسىغا چىقتى. خانىش كىيىم يۆتكەيدىغان، پەرداز قىلىدىغان يان تەرەپتىكى ئۆيلەرگە،

كېنىزەكلەر ياتىدىغان، دەم ئالىدىغان، تاماق يەيدىغان، كىيىم يەڭگۈشلەيدىغان ھۇجرىلارغا ۋە مېھمانخانىغا سەپسالدى. ئاخىرىدا چوڭ قورچاقنى ئامانىسا بېگىمدىن باشقا ھېچكىم كىرمەيدىغان ھاجەتخانىغا ئەكىرىپ تامغا يۆلەپ قويۇش قارارىغا كېلىپ، ئاشخانىغا كىردى. مەريەمنىسا بۇۋى ئەبۇسەئىد سۇلتانغا ئاش يېگۈزۈۋاتاتتى. ئىككى دېدەك بىلەن ئاشپەز ئايال كەچلىك تاماققا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. شەمشىبانۇ ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ، بىر پىيالە چاي ئىچتى. بىر تەخسە پېتىر مانتا ئەكېلىۋىدى، قورسىقىم توق، دەپ يېمىدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى بۇ بالىغا سىلىدىن باشقا ئادەمنىڭ ئوبدان قارىيالمايدىغانلىقىنى بىلىپ، يەنە سىلىگە تاپشۇرۇپتۇ - دە، — دېدى ئۇ مېڭىشقا تەمشىلىپ.

— بىلمىدىم، شەمشىبانۇ. ھېلىقى كۈنى بالىنى تاشلاپ بېرىپ چىقىپ كەتكەنچە ئۇ قەسىرگە يولىماي دېۋىدىم، ئىككى ھەپتە ئۆتۈپ، سۇلتان ئالىيلىرى بۇ بالىنى يەنە ماڭا كۆتۈرتۈپ قويدى. ئۆزۈمۇ ئامراق بۇنىڭغا. ھازىر بالا باققاچ مۇزىكا ئۆگىنىۋاتىمەن. مۇزىكا زالىغا چىقاي دەۋاتامدىلا؟ — مەريەمنىسا بۇۋىمۇ قويتى.

— ھەئە، يۈرسىلە، بىللە چىقىلى.

ئۇلار مۇزىكا زالىغا كىرگەندە، «ئەجەم» مۇقامى ئورۇنلىنىۋاتاتتى.

شەمشىبانۇ بىر ھەپتىگىچە چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرگە بارمىدى. ھەر كۈنى دېگۈدەك ئامانىسا بېگىمنىڭ چاچلىرىنى تاراپ، ئۆيلىرىنى سۈپۈرۈپ، پەيت كۈتتى. مۇزىكا ئۆگىنىشتىن يانغاندا، قەسىر پىشايۋىنىدا ئولتۇرۇپ قوۋۇز چېلىپ كېنىزەكلەرنى ئۇسسۇلغا سالدى. بۇنىڭدىن ئامانىسا بېگىم بەك خۇش بولدى. ئابدۇرەشىدخان ھەپتىدە بىر قېتىم بۇ قەسىردە قوناتتى، شەمشىبانۇ سۇلتان قەسىردە قونغان كۈنىڭ

ئەڭ مۇۋاپىق پەيت ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىپ، كۆڭلىدە بىر پىلان تۇزدى.

ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئامانىنسا بېگىم مۇزىكا زالىدىن شامغا يېقىن ياندى. تاھارەت ئېلىشىپ، خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىشتى. كېنىزەكلەرمۇ ئۆز ھۇجرىلىرىغا كىرىپ ئارام ئېلىشتى. قەسىر ھويلىسىدا ھېچكىم قالمىدى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن شەمشىبانۇ ئىشكتىن غىپپىدە چىقتى ـ دە، چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە بېرىپ، ئۇنىڭغا نەچچە كۈندىن بېرى ئىگىلىگەن ئەھۋاللارنى بىر قۇر سۆزلەپ بەردى ۋە قورچاقلارنى ئېلىش ئۈچۈن كەلگىنىنى ئېيتتى.

ـــ ئەنسىرەپ تۇراتتىم، شەمشىبانۇ، ھەرنېمە بولسا ئىشنى پۈختا قىلىۋېتىپسىز. بەك ئېھتىيات قىلىڭ، سۇلتان بىلەن ھېلىقى جىنكەش سىزدىن گۇمانلىنىپ قالمىسۇن، ـــ مەقسىتىنىڭ ئەملگە ئېشىۋاتقىنىدىن سۆيۈنگەن چۇچۇك سۇلتان بېگىم بۇ قەدىناس كېنىزىكىدىن يوشۇرمايدى، ـــ سۇلتان ئۆتكەن ھەپتە قەسىرىمدە قونغانىدى، ھېلىقى ناۋاتتا چاي دەملەپ بەردىم. ئەتىسى شۇنداق خۇشخۇي قوپتى. ئەمدى ئامانىنسا دېگەن لولىنىڭ قىزىدىن كۆڭلى سوۋۇپ كېتىدۇ.

ـــ ئېيتقانلىرى كەلسۇن، مەلىكە خېنىم، بەخت ـ تەلەيلىرى ئوڭدىن كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. مەن دەرھال قايتىپ كەتمەسەم بولمايدۇ. ئىشلارنى بۇگۈن كېچە بېجىرىپ بولىمەن. سۇلتانمۇ ئاشۇ قەسىردە.

چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ غۇۋزىدە ئاچچىقى كەلدى ـ يۇ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ھېلىقى ئىككى قورچاقنى رەختكە ئوراپ ئۇنىڭغا بەردى. شەمشىبانۇ يەنە كەكە بىلەن بەلچە ئېلىۋالدى.

ـــ خۇداغا ئامانەت، شەمشىبانۇ، پەخەس بولۇڭ.

ـــ خاترجەم بولسىلا، مەلىكە خېنىم. خوش، ئاللاغا ئامانەت. شەمشىبانۇ ئىشىكتىكى كۆزەتچىلەر خۇپتەن نامىزىغا

تۇرغاندا، يەنە غېپىدە ئامانىسا بېگىمنىڭ قەسىرىگە كىرىۋالدى. ئەتراپ جىمجىت ئىدى. شام ـ چىراغلارنىڭ نۇرى يەر، تاملاردا ئالا ـ بۇلا سايە ھاسىل قىلغانىدى.

شەمشىبانۇ ھۇجرىسىغا كىردى، بوپىنى يوتقان قېتىغا يوشۇرۇپ نامازغا تۇردى.

قەسىر ئىچى يەنىلا تىمتاس ئىدى. ئەگەر ئاخشام سۇلتان كەلمىگەن بولسا، نەغمە ـ ناۋا، ۋاراق ـ چۇرۇق تېخىچە داۋام قىلغان بولاتتى. نامازنى ئوقۇپ بولغان شەمشىبانۇ ھاجەتخانىغا چىقىپ كىرگەندىن كېيىن ياتتى، ئەمما ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇنىڭ خىيالىغا گۆدەك چېغىدىكى پاجىئە كىرىۋېلىپ ئارامىنى بۇزۇۋەتكەنىدى. ئۇ قانغا مىلىنىپ ياتقان جۇۋانغا قاراپ: «ئانا ! ئانا ! ...» دەپ يىغلاپ تۇرغاندا، قاياقتىندۇر بىر ئاتلىق كىشى كېلىپ، ئۇنى يەردىن يۇلۇۋالدى ـ دە، ئالدىغا مىندۇرۇپ، ئېتىغا قامچا سالدى. بۇ ئاتلىق كىشى دەل دەشتى قىپچاقنىڭ سۇلتانى قاسىمخان ئىدى. «بۇ قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى ئاخىرى دەرياسىنىڭ بويىدا قاراقچىلار ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. قىزىم، ئۇنى ساڭا ھەمراھ بولسۇن دەپ ئەكەلدىم، ئۆزۈڭگە كېنىزەك قىلىۋالغىن» دەپ شەمشىبانۇنى چۇچۇك سۇلتان بېگىمگە قوشۇپ قويغانىدى. ئۇ شۇنىڭدىن تارتىپ چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتاتتى. «خۇدا پېشانەمگە تاق ئۆتۈشنى پۈتۈۋەتكەن ئوخشايدۇ، تېخىچە تەنھا ياشاۋاتىمەن ...» ئۇنىڭ خىيالى چېچىلىپ كەتتى. نەچچە قېتىم قوپۇپ دېرىزىدىن قاراپ باقتى. قايسى ۋاقىت بولغىنىنى زادىلا بىلەلمىدى. ئاسماندا يۇلتۇزلار چاراقلاپ تۇرغان، ئون ئىككى كۇنلۇك بولغان ئاي تىكلەشكەنىدى. قەسىر ئۆيلىرىنىڭ شام ـ چىراغلىرى ئۆچۈرۈلگەن، پېشايۋان تۇۋرۇكلىرىگە ئورنىتىلغان قەندەللەردىكى چىراغلارلا يېنىپ تۇراتتى. ئۇ خىيال سۈرگىنىچە ئۇخلاپ قالدى. بىر چاغدا چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ چاقىرغان

ئاۋازى ئاڭلانغاندەك بولۇپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە، هويلىغا چىقتى. بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ پەلەمپەيدىن چىقىپ ئىشىكنى ئاچتى، دەھلىزگە كىردى. ئاماننىسا بېگىمنىڭ هۇجرىسى ئالدىغا كېلىپ زوڭ ئولتۇردى. چىراغدان ئىشىك بېشىغا ئورنىتىلغانلىقى ئۈچۈن، يورۇقى يەرگە ئوبدانلا چۈشۈپ تۇراتتى.

ئۇ گىلەم ۋە كىگىزنى قايرىپ خىشنىڭ ئاراچىلىرىغا سىنچىلاپ زەن قويۇۋالغاندىن كېيىن هاممامغا يانداپ سېلىنغان ئامانىسا بېگىمنىڭ خاس هاجەتخانىسىغا كىردى. ئىككى يان تامغا بىردىن چىراغدان ئورنىتىلغاچقا، هاجەتخانا يوپيورۇق ئىدى. هاجەتخانىنى ئوبدان كۆرۈۋالغان شەمشىبانۇ كەينىگە ياندى. ياتقىغا كىرىپ قورچاقلار بىلەن كەكە، بەلچىنى ئالدى. يۈرىكى پوكۇلدىغىنىچە ئاستا مېڭىپ خاس هۇجرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى. گىلەم، كىگىزنى قايرىپ قويۇپ كەكە بىلەن خىشلارنى بوشاتتى، بەلچە بىلەن قومۇردى. توپىنى كولىۋېلىپ قورچاقلارنى ئوراپ كەلگەن بوغچىغا سالدى. كىچىك قورچاقنى كولىغان يەرگە قويۇپ، ئۈستىدىن ئازراق توپا تاشلاپ، خىشلارنى جايىغا ياتقۇزدى. كەكە بىلەن چىڭداپ، قايرىقلىق كىگىز، گىلەمنى ياپتى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى. ئۇ قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەنىدى. ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ دەھلىزنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىكى هاجەتخانىغا كىردى. چوڭ قورچاقنى ئىشىككە ئۈدۈل تامغا يۆلەپ قويۇپ، ئاستا كەينىگە ياندى.

هۇجرىسىغا كىرگەندىن كېيىنمۇ، قاتتىق دۈكۈلدەپ سوقۇپ كەتكەن يۈرىكى خېلى ۋاقىتقىچە ئورنىغا چۈشمىدى. ئۇ سېلىمقلىق ئورۇنغا ئۆزىنى تاشلاپ هاسىراپ ياتتى. ئەمدى قىلغان ئىشنىڭ نەتىجىسىنى كۈتۈش كېرەك ئىدى. بولۇپمۇ چوڭ قورچاقنىڭ رولى بۇ كېچە جارى بولمىسا، كۈندۈزى تېخىمۇ جارى بولمايتتى ۋە باشقىلارنى ئۈنىڭدىن گۇمانلاندۇرۇپ قويياتتى.

شەمشىبانۇنىڭ نېرۋىلىرى تىنچلىنىپ، يۈرەك سېلىشى

تەڭپۇڭلاشقاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشكنى قىيا ئېچىپ قويدى، قۇلىقىنى دىكى قىلىپ ئولتۇردى.

شەمشىبانۇ بۇ قەسىرگە كەلگەندىن بېرى، كېنىزەكلەرنىڭ ھۇجرىسى تارچىلىق بولغىنى ئۈچۈن، ئاماننىسا بېگىمنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، كېنىزەكلەرنىڭ پەردازخانىسى بولغان ئۆيده يالغۇز تۇرۇۋاتاتتى.

ئۇ ئورنىدىن نەچچە قېتىم تۇرۇپ، شەپە تىڭشاپ، يەنە ئولتۇردى. ئىككى قېتىم قەسىر ھويلىسىغا چىقىپ كىردى. بىر چاغدا ئۇ كۈتكەن ئىش ئاخىر يۈز بەردى:

قاتتىق چىرقىرىغان ئاۋاز ئاڭلىنىش بىلەن تەڭ ھۇجرىدىن ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ چىققان شەمشىبانۇ ھاجەتخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ قالدى. ئاماننىسا بېگىم يەردە ئىچ كىيىم بىلەنلا سۈنايلىنىپ ياتاتتى، ھوشىدىن كەتكەندى.

شەمشىبانۇ ھاجەتخانىغا ئېتىلىپ كىرىپ، قورچاقنى ئالدى – دە، ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ ھۇجرىسىغا كىرىپ ئىشكنى يېپىۋالدى. ئۇ خۇددى يۇرىكى ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغاندەك ھاسىراپ قالغاندى. قورچاقنى يوتقان ئىچىگە يوشۇردى – دە، كۆڭلەك، كەمزۇلىنى سېلىۋېتىپ، ئىچ كىيىمى بىلەن يېتىپ كۆزىنى يۇمۇۋالدى. ئۆي، دەھلىز، ھويلىدىن دۈكۈر – دۈكۈر قىلغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. تىنىقى رېتىمىغا چۈشۈپ، يۈرەك سېلىشى ئاستىلىغان شەمشىبانۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، بېشىنى ئوراپ ياتقان رومىلى بىلەنلا سەندەل كەشىنى كىيىپ ھويلىغا چىقتى. ئۆي – ئۆيدىن ئويغىنىپ چىقىقان كېنىزەكلەر خاس ھۇجرىنىڭ ئىشكى ئالدىدا تۇرۇشاتتى.

— نېمە بولدى، قىزلار؟ تاڭ قاراڭغۇسىدا ھەممىڭلار ھويلىغا چىقىۋاپسىلەرغۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ.

— ۋاي ئاللا، تېخى سەن ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ — دېدى رەيھاننىسا ئىسىملىك كېنىزەك شەمشىبانۇنىڭ يېنىغا كېلىپ، — بايا بىر

ئايالنىڭ قاتتىق چىرقىرىغان ئاۋازىدىن ھەممىمىز ئويغىنىپ كەتتۇق. سەنلا ئويغانمىغان ئوخشايسەن. كىيىملىرىمنى كىيىپ چىقسام، سۈلتان ئالىيلىرى ئامانىنسا بېگىمنى كۆتۈرگىنىچە خاس ھۈجرىسىغا كىرىپ كېتىۋېتىپتۇ. شۇنىڭدىلا بايا چىرقىرىغان ئايالنىڭ مەلىكە خېنىم ئىكەنلىكىنى بىلدىم. قارىغاندا ھوشىدىن كەتكەن ئوخشايدۇ. ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ تۇرۇپ قالدۇق. تازا غەم يېمەس ئىكەنسەن.

— مۇنداق دېگىن. مەلىكە خېنىمغا نېمە بولغاندۇ؟ — سورىدى ئۇ يىغلامسىراپ بىلمەسلىككە سېلىپ.

— بۇنى كىم بىلىدۇ دەيسەن؟ — كېنىزەكلەر ئارىسىدا «تۇمۇچۇق» دەپ نام ئالغان سۈۋەيبە بوستان چاچلىق بېشىنى چايقىدى، — مەلىكە خېنىمنىڭ كۆزىگە جىن كۆرۈنگەن چېغى، شۇڭا قورقۇپ ھوشىدىن كەتكەن گەپ، — دېدى ئۇ يەنە گەپدانلىق قىلىپ.

— ياق، كۆرۈنگىنى جىن ئەمەس، ئالۋاستى ئوخشايدۇ بولمىسا ئۇنچىۋالا قورقۇپ كەتمىگەن بولاتتى، — دېدى رەيھاننىسا گەپ ئارىلاپ.

— مەلىكىمىزگە سەھرادىكى چاغدا جىن چاپلىشىۋالغان گەپ، قارىغاندا ئۇ جىن ئوردىغا بىللە كەلگەن ئوخشايدۇ، — سۆز قاتتى شەمشىبانۇ ئىچ كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ.

— مەن بۇنى سۈيىقەستمىكىن دەيمەن. مۇبادا بىرەرى ھاجەتخانىغا قورچاق ئەكىرىپ قويغان بولسىچۇ؟ چىراغ يورۇقىدا تۈيۈقسىز قورچاقنى كۆرگەن بولسام، مەنمۇ جىن دەپ قالاتتىم، — دېدى سۈۋەيبە شەمشىبانۇنىڭ سۆزلىرىنى ياقتۇرماي.

— راست، يوغان قورچاقمۇ ئادەمگە جىنىدەك كۆرۈنۈپ كېتىدۇ. كىچىك چېغىمدا يولدا بىر قورچاقنى كۆرۈپ قورقۇپ

كەتكىنىم ھېلىمۇ ئېسىمدە، — دېدى بىر كېنىزەك سۇۋەيبەنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ.

— قورچاقتىنمۇ قورقامدۇ كىشى؟ بۇ پۈتۈنلەي ئەپقاچتى گەپ. مەلىكىنىڭ كۆزىگە ئالۋاستى كۆرۈنگىنى راست، — شەمشىبانۇ ئۆز گېپىنى راست قىلماقچى بولۇپ جاۋابلاپ سۆزلىگىلى تۇرۇۋىدى، سۇۋەيبە:

— تولا كوتۇلدىماي كىيىمىڭنى كىيىپ چىق. قارا، مۇشۇ تۇرقۇڭنى جىن كۆرۈپ قالسا، سېنىمۇ ئەپقاچمىسۇن يەنە، — دېدى ئۇنىڭ نېپىز ئىچ كۆڭلىكىدىن كۆرۈنۈپلا تۇرغان چىلگىدەك كۆكسى، لىغىلداپ تۇرغان يوغان ساغرىسىغا كۆز سېلىپ، — سۇلتان چىقىپ قالسا، ھەيدىۋەتمەسۇن يەنە، بولە تېز!

كېنىزەكلەر تېشىغا چىقارماي ئىچىدە پىخىلداپ كۇلۇشتى.

تاڭ يورۇپ قالغاندى، ھەرياقتىن ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى.

شەمشىبانۇ ئىزغىرىن شامالدا كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئېتەكلىرىنى قوللىرى بىلەن بېسىپ غىتىلداپ ھۇجرىسىغا كىرىپ، شامنى يورۇتتى. «ئەجەب ياخشى، مېنى ھېچكىم كۆرمەپتۇ. قاراملىق قىلىپ قورچاقنى ئاچقىۋالغىنىم بەك ئوبدان بوپتۇ. ئەمدى مەندىن ھېچكىم گۇمانلانمايدۇ. كىچىكمىدىن بېشىمنى سىلاپ كەلگەن چۇچۇك سۇلتان بېگىم بۇنىڭدىن تازا خۇش بولىدۇ...» ئۇ خىيال ئىلكىده ئىچ كۆڭلىكى بىلەن تامبىلنى سېلىۋەتتى. ئۇستىبېشىغا قاراپ، كۆكسىنى سىلاپ قويدى. «ھېچ يېرىمده ئېۋەن يوق، بەدىنىم ئوتتەك قىزمەن، خۇدايىم قانداقراق كىشىگە نېسىپ قىلاركىن؟ مەلىكەم سۆزىده تۇرۇپ بىرەر جەۋانمەرد سەردار بىلەن بېشىمنى قوشۇپ قويالارمۇ؟» ئۇ شېرىن ئارزۇ ئىلكىده سېرىق يولۇق ئەتلەس كۆڭلەكى بىلەن شۇ رەڭدىكى تامبىلنى كىيدى. ئۇ خېلىلا سەمرىپ قالغاندى. ئۆزى تەككەن تاۋار كەمزۇل ئۇچىسىغا

چىپىيىدە كەلدى. ئۇزۇن چاچلىق بېشىغا رومال سېلىپ قەسىر هويلىسىغا چىققاندا، بايىقىدەك يۇرىكى پوكۇلدىمىدى. ھەرەم ئەمچىسى باش كېنىزەكنىڭ ھەمراھلىقىدا خانىشنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. كېنىزەكلەر تېخىچە پەلەمپەي تۇۋىدە تۇرۇشاتتى. ئەمچى قايتىپلا ئابدۇرەشىدخان خاس ھۇجرىدىن چىقتى، چېھرى قايغۇلۇق ئىدى. ئۇ كېنىزەكلەرنىڭ سالىمىغا باش لىڭشىتىپ:

— مەلىكە قورقۇپ كېتىپتۇ. ھازىر خېلى ئوبدان. ئىككى - ئۈچتىن كىرىپ، ھەمراھ بولساڭلار بولىدۇ، — دېدى - دە، تاھارەت ئالغىلى ھاممامغا كىرىپ كەتتى.

ئامانىسا بېگىمنىڭ باش كېنىزىكى گۈلسارە سۈۋەيبە بىلەن شەمشىبانۇنى شەرەتلەپ خاس ھۇجرىغا ئەكىردى.

— ۋاي مەلىكە خېنىم، نېمە بولغانلا، چىرايلىرى ئەجەب سارغىيىپ كېتىپتۇ؟ — دېدى شەمشىبانۇ تىترەڭگۈ ئاۋازدا پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىپ، ئارقىدىن ئامانىسا بېگىمنىڭ ئايىغىدا ئولتۇردى.

— تاڭغا يېقىن ھاجەتكە چىققانىدىم، ھاجەتخانا ئىشىكىنى ئېچىشىمغا، ئەتلەس كۆڭلەك، چىمەن دوپپا كىيگەن، چاچلىرى چۈۋۈق، دۇمباق يۈز، ئالغاي بىر قىز ماڭا قاراپ ھىجايماسۇ، قورقمىسىدىن قاتتىق ۋارقىراپ، پۈت - قولۇمدا جان قالماي يىقىلدىم. كۆزۈمنى ئاچسام ئۆيدە ياتىمەن، سۇلتان بېشىمدا ئولتۇرۇپتۇ. «بىر چىرقىرىغان ئاۋاز قۇلىقىمغا كىرىپ، چۆچۈپ ئويغىنىپ يېنىمغا قارىسام سىز يوق. ھاجەتكە چىقىپ كېتىپتۇ دەپ يېتىۋېرىپتىمەن، كىرمىدىڭىز. ھېلىقى ئاۋاز يادىمغا كېلىپ چىقسام، ھاجەتخانىدا ھوشسىز يېتىپسىز، كۆتۈرۈپ ئەكىردىم. نېمە بولدىڭىز؟» دەپ سورىدى. كۆرگىنىمنى دەپ بەردىم. سۇلتان ئويلىنىپ قېلىپ: «بۇ بىر قەست بولمىسۇن يەنە» دېدى. مەن «شاھىم، دەرگۇماندا بولمىسىلا، ھەرەمدە ماڭا قەست قىلىدىغان

ئادەم يوق. بۇ گەپلىرىنى باشقىلار ئاڭلىسا، ۋەھىمىدە قالمامدۇ؟ ھەرگىزمۇ مۇنداق ئويلىمىسىلا، ماڭا كۆرۈنگىنى جىن بولسا كېرەك» دېدىم. سۇلتان ئوردا تېۋىپىنى چاقىرتىپ كەلدى. ئۇ تومۇرۇمنى تۇتۇپ قورقۇپ كەتكىنىمنى، ياخشى ئارام ئېلىشىمنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. ئەمما، خۇن توختىماي كېلىۋاتىدۇ، ئىزا تارتىپ سۇلتانغا دېيەلمىدىم. مانا قاراپ بېقىڭلار، ـــ ئۇ يوتقاننى قايرىپ كۆرسەتتى. كۆرپە، يوتقان لەختە ـ لەختە خۇن بىلەن بۇلغىنىپ كەتكەنىدى. ئىچىدە خۇشال بولغان شەمشىبانۇ:

ـــ خۇن ئەجەب جىق كەپتۇ، مەلىكەم. ھېلىمۇ خۇدايىم ساقلاپتۇ سىلىنى، ـــ دېدى چىرايىغا قايغۇلۇق تۇس ئېلىپ.

شۇ ئاردا رەيھاننىسا ھۇجرىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئىككى قەۋەت كۆرپە، بىرقانچە قات كىرلىك سالدى. ئۇچەيلەن خانىشنى قول - قولچە كۆتۈرۈپ يېڭى ئورۇنغا يۆتكەپ، يېڭى يوتقان يېپىپ قويدى.

ـــ قورساقلىرى تەۋرەۋاتامدۇ، مەلىكەم؟ ـــ سورىدى شەمشىبانۇ كۆيۈنگەندەك قىلىپ.

ـــ ھاجەتخانىغا چىقىشتىن ئىلگىرى تەۋرىگەنىدى، ئۇنىڭدىن كېيىن تەۋرىمەيۋاتىدۇ، ـــ ئامانىسا بېگىم ئەنسىرەپ قورسىقىنى سىلاپ قويدى، ـــ بالام چۈشۈپ كەتمەس - ھە؟

ـــ چۈشۈپ كەتمەيدۇ، خۇدايىم ساقلا، ـــ دېدى سۇۋۈيبە چىن قەلبىدىن كۆيۈنۈپ.

ـــ خۇدايىم ساقلا، ـــ دەپ قويدى شەمشىبانۇمۇ.

ـــ مەريەمنىسا بۇۋىنى چاقىرىپ كەلسەڭلار، خۇننى كۆرۈپ باقسا بىلەتتى، ـــ ئامانىسا بېگىم ئەندىشىسى كۈچىيىپ رەيھاننىساغا قارىدى.

ـــ مەريەمنىسا بۇۋى ساتىراش ھاشىم ئاخۇنغا تەگكەندىن بېرى ئۆيىدىن چىقمىدى، مەلىكە خېنىم. بارساق قانداق بولار؟ ـــ

رەيھاننىسا ئىككىلىنىپ سورىۋىدى، ئامانىنسا سۇلتان بېگىم:
— تويى بولغىنىغا ئەمدى بىر ھەپتە بولدى. بۇ جۇۋان ئاق كۆڭۈل، تەجرىبىلىك، كۆيۈمچان ئايال. چاقىرساڭلار خۇشال بولۇپ كېلىدۇ، — دېدى مەريەمنىسا بۇۋىنىڭ سۆزلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ.
— ئەمرىڭ خوتۇنى ساتىراشقا تەگسە، ئاڭلىماققا غەلىتە تۇرىدىكەن، — رەيھاننىسا ئەجەبلەنگەن ھالدا ئۇنى چاقىرىپ كېلىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى.
— ئۇنىڭغا ساتىراش بولسىمۇ ئەر چىقىپتۇ. بىزگىچۇ، ئەپقېچىپ ئەمرىگە ئالغىلى ئوغرى بولسىمۇ مەيلى ئىدى.
شەمشىبانۇنىڭ بۇ سۆزى ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنىڭ يۈرىكىنى لەرزىگە سالدى.
— شەمشىبانۇ، ئۇنداق دېمەڭ. سىز خالىسىڭىزلا، سۇلتانغا دەپ، تۇرمۇشلۇق بولۇشىڭىزغا ھەر ۋاقىت ياردەم قىلىمەن.
— ياق، سۇلتانغا دېمىسىلە، مەلىكەم. ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بۇيان چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە كېنىزەك بولۇپ كەلدىم، ئەرسىز كۆنۈپ قاپتىمەن، — دېدى شەمشىبانۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ. ئۇنىڭ ئېيتقىنى كۆڭلىدىكى سۆز ئەمەس ئىدى.
رەيھاننىسا مەريەمنىسا بۇۋىنى چاقىرىپ كېلىش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى.
— كۆڭلىڭىزدىكىنى ئېيتىڭا، شەمشىبانۇ. ياتلىق بولغۇڭىز بارمۇ؟
ئامانىنسا بېگىمنىڭ بۇ سوئالى ئۇنى ئۇزاق ئويلاندۇردى، ياشلىرى تامچىلىدى.
— يېشىم ئوتتۇزدىن ئاشتى، ئايال زاتى بولغىنىم ئۈچۈن ئەرگە تېگىشنى خالمىشىم گۇناھ بولماس، مەلىكەم.
— ئەسلا گۇناھ بولمايدۇ... — قورسىقى قاتتىق ئاغرىغان خانىش گەپ قىلالماي قالدى. شەمشىبانۇ قانداق قىلىشنى بىلەلمەي تۇرغاندا، مەريەمنىسا بۇۋى بىلەن كېنىزەكلەر كىرىپ

كەلدى. ئۇ بولغان كېلىشمەسلىكتىن خەۋەر تاپقاندى. ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن خانىشنىڭ قورسىقىنى مۇجۇپ باقتى. يوتقاننى قايرىپ پېشانىسىغا بىرنى ئۇردى.

— ۋاي مەلىكە خېنىم، بالا چۈشۈپ كېتىپتۇ ئەمەسمۇ.

قان ئىچىدە ئادەم شەكلىگە كىرىشكە باشلىغان لەختە گۆش تۇراتتى.

— ئەمدى سۇلتانغا نېمە دەرمەن؟ — ئامانىسا بېگىم يىغلاپ يەنە هوشىدىن كەتتى.

ئون يەتتىنچى باب

ئەۋلادلار ئۈچۈن سوۋغا

1

— مەلىكەم، «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنىڭ باشلىنىشى گويا كۆكلەمنىڭ ئەگىز سۈيى ئېرىقتا تولۇپ، شارىلداپ ئاققاندەك مۇڭلۇق، لەرزان باشلىنىپ، چۈشۈرگۈسى ۋىسالغا يەتكەن ئاشىق ـ مەشۇقنىڭ شادلىق كۈلكىسىدەك جۈشقۇن، تەسىرلىك ئاخىرلاشتى. مەن بۇنىڭدىن چەكسىز مەمنۇنمەن. سىزگە رەھمەت، قەدىرلىكىم. بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرەلمىسىڭىزمۇ، بىر مۇقام ئىجاد قىلىپ بەردىڭىز.

— شاھىم، «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ئىجاد قىلىشتا سىلىمۇ كۆپ ئەجىر قىلدىلا. غەزەل ـ بېيىتلىرى بۇ مۇقامغا جان ئاتا قىلدى، ياخشى تىلەكلىرى سۇنماس قانات، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى سېھرلىك سادا بولدى. ئەمدى بۇ مۇقاممىز ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا مىراس قالغۇسى. رەھمەت، شاھىم، رەھمەت. سىلىدەك بىر جەۋانمەرد سۇلتاننىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا نېسىپ قىلغان ئاللاغا مىڭ مەرتە شۇكۇر، — ئامانىسا بېگىم ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخانغا مېھرلىك نەزىرى بىلەن باقتى. ئۇلارنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرى ئۇچرىشىپ، ئۇچقۇنلار چاقناپ، گويا جەننەت ئىشكى ئېچىلغاندەك بولدى.

«ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئورۇنلىغان مۇغەننى قىز ـ ئاياللار هاياجان ئىلكىده بىر ـ بىرىگە قارىشىپ، خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قالغاندى. ئۇلار

مۇشۇ دەم ھەۋزەئى سۇلتان① بويىدا سازلىرىنى ئالدىغا قويۇپ ئولتۇرۇشاتتى. بۇ كۆلنىڭ زەڭگەر ئاسماندەك تىنىق يۈزىگە چۈشكەن ئىككى پايىلىك تەختىتە ساتار بىلەن تەمبۇرنى تۇتۇپ ئولتۇرغان سۇلتان بىلەن خانىشىنىڭ شوللىرى گويا ئۇستا رەسسامنىڭ قولىدىن پۈتۈپ چىققان رەسىمدەك جەلپكار ئىدى.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ رۇخسىتى بىلەن مۇغەننىي قىز — ئايالارنى ئېلىپ جاھانباغقا چىقىپ تۇرۇۋاتقىنىغا بىر ھەپتىدىن ئاشقان ئامانىسا بېگىم ئەتىگەن — ئاخشامدا ئۇلارغا قايتا — قايتا مەشىق قىلدۇرۇپ، «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى پىششىق ئىگىلەتكەنىدى. بۇگۈن ئەتىگەن چىققان ئابدۇرەشىدخاننىڭ رىياسەتچىلىكىدە يەنە بىر قېتىم ئورۇنلاپ، بۇ مۇقامنىڭ باشقا مۇقاملاردىنمۇ جەلپكار، يېقىملىق ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ بەردى.

— ئەمدى بۇلار ئارام ئالسۇن، مەلىكەم. سىزمۇ چارچىدىڭىز، ماڭا ھەمراھ بولۇپ ئارام ئېلىۋېلىڭ، چۈشتىن كېيىن قىدىرخان ئاكام ئاتىڭىزنى ئېلىپ چىقىدۇ. ئۇلارمۇ «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ئاڭلاپ باقماقچى. ئىشىنىمەنكى، بۇ ئۇستازلارمۇ قايىل بولىدۇ، قەدىرلىكىم.

— دادامۇ چىقامدۇ؟ — ئاجايىپ بىر سۆيۈنۈش ئىلكىدە سورىدى ئامانىسا بېگىم، — دادام كەلگەندىن بېرى جاھانباغقا چىقمىغانىدى.

— قېينىئاتامىلا ئەمەس، قېينىئانامۇ چىقىدۇ تېخى. ئۇلار باغنى جىق كۆرگەن، بۇ باغنى كۆرۈش ئانچە مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ئاڭلاش، قەدىرلىكىم، — ئابدۇرەشىدخان كۈلۈمسىرەپ ئورنىدىن تۇردى، — قەسىرگە كىرىپ كېتەيلى.

ھەجەرخان ئاچىنىڭمۇ چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئامانىسا

---

① ھەۋزەئى سۇلتان — سۇلتان كۆلى، پادىشاھ كۆلى.

بېگىمنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ يايراپ كەتتى.

ئالدىنقى يىلى بالىسى چۈشۈپ كېتىپ ئىككى ئاي ئۆتكەندە، دادىسى يېڭى ئالغان خوتۇنى ھەجەرخان بىلەن پايتەختكە كېلىپ رەشىدىيە مەدرىسەسىگە ئورۇنلاشقاندى. شۇنىڭدىن تارتىپ كۈندە بولمىسىمۇ ھەپتىدە ئىككى - ئۈچ قېتىم قىزى بىلەن كۆرۈشۈپ تۇردى. مۇقام ئۆگىنىش، رەتلەش ئىشىغا قىزغىن قاتنىشىپ، ئۆزىمۇ ياشىرىپ، روھلىنىپ قالدى. شۇڭا، پايتەختكە يېنىپ كەلگىنىدىن زادىلا پۇشايمان قىلمىدى. نەۋرىسىنىڭ بۇ دۇنياغا كەلمەي تۇرۇپلا كېتىپ قالغىنىدىن قايغۇرغان بولسىمۇ، قىزىنىڭ يەنە تۇغۇشىدىن ئۈمىدۋار ئىدى.

— مەلىكە ئاچىلىرىم چىقمامدۇ؟ — سورىدى ئامانىسا بېگىم ئۆتۈنۈش تەلەپپۇزىدا.

— چىقمىدۇ، قەدىرلىكىم. ھەر ئىككىيلەن چىقماقچى، ھەتتا ئاينىگار سۇلتان بېگىم ئانىمىزمۇ چىقمىدۇ. ئۇلارنى يازنىڭ بۇ ئىسسىق كۈنلىرىدە قەسىرده ئولتۇرۇشۇەرمەي، جاھانباغدا سەيلە قىلىپ راھەتلىنىشكە تەكلىپ قىلدىم، — دېدى ئابدۇرەشىدخان.

— ئوبدان قىلىپتىلا، ئالىيلىرى. ئۇلارنى مۇقاممىزنى ئاڭلاشقا تەكلىپ قىلامدىلا؟

— سىز تەكلىپ قىلىڭ، قەدىرلىكىم.

— مەن تەكلىپ قىلسام قانداق تۇرار؟ — ئويلىنىپ قالغان ئامانىسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانغا ئۆتۈنۈش نەزىرى بىلەن قارىدى، — شاھىم، «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ئىككىمىز بىرلىكتە ئىجاد قىلدۇق. راستىنى دېسەم، ئۆزلىرى شارائىت يارىتىپ، مۇزىكا، غەزەللىرىنى ئىجاد قىلىشتا مېنى يېتەكلىمىگەن بولسىلا، بۇ مۇقامنىڭ يورۇقلۇققا چىقىشى زىنھار مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا، «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ئۆزلىرىنىڭ نامى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقسا، تېخىمۇ ئالقىشقا سازاۋەر بولىدۇ. مەلىكە ئاچىلىرىمغىمۇ بۇنى ئۆزلىرى بىلدۇرسىلە، — دېدى باغى ھۇزۇر قەسىرىنىڭ مەنزىرە ئۆيىگە

چىققان ئامانىسا بېگىم دېرىزىلەرنىڭ پەردىلىرىنى قايرىپ.
— مەلىكەم، سىز نېمانچە ئاق كۆڭۈل ـ ھە ! كۆڭلىڭىزنى چۈشەندىم. بولىدۇ، ئۇلارنى مۇزىكا ئاڭلاشقا مەن تەكلىپ قىلاي. «ئىشىرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ئۆز نامىمدا جامائەتچىلىككە سۇناي. ئەمدى كۆڭلىڭىز ئارامىغا چۈشتىمۇ؟ لېكىن، رەتلىگەندە ئۆزىڭىزنىڭلا نامى بىلەن پۈتۈشىڭىز كېرەك، — سۇلتان كەينىدىن كېلىپ ئىككى قولىنى خانىشىنىڭ يەلكىسىگە قويدى.
— ياق، شاھىم، ياق ! — ئامانىسا بېگىم كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئابدۇرەشىدخانغا يېقىملىق نەزەردە باقتى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن «كىشىلەر نەزىرىدە سىلى ھامان سۇلتان، نەسەبلىرى يۇقىرى، ناملىرى ئاۋامغا تونۇشلۇق. مەن ئاۋام ئىچىدىن چىققان ئادەتتىكى بىر خانىش. مۇقاممىزنىڭ ئەل ئارىسىغا تېز تارقىلىپ شۆھرەت قازىنىشى ئۈچۈن يەنىلا سىلىنىڭ نامىلىرى بىلەن پۈتۈلگىنى مۇۋاپىق» دېگەن مەنە چىقىپ تۇراتتى.
ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا ئۇزاق تىكىلىپ تۇردى.
— قەدىرلىكىم، ئۇنداقتا ئىككىلىمىزنىڭ نامى بىلەن پۈتۈلسۇن، بۇنىڭغا ئۇنىمىسىڭىز كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ قالىدۇ.
— ماقۇل، شاھىم، — ئامانىسا بېگىم ئۇنىڭ دولقۇنلاپ تۇرغان كۆكرىكىگە بېشىنى قويۇپ، پىچىرلاپ بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

مۇقام دېمەك — سۆيگۈ دېمەك، ھايات دېمەك،
مۇقام دېمەك — يۈرەك دېمەك، قانات دېمەك.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ بېيىتنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈردى:

بۇ مۇقامسىز سۆيگۈم خاراب، ئېلىم خاراب،
ئۇنىڭ بىلەن بۇ يۈرت ـ ماكان ئاۋات دېمەك.

— شاهىم، ئاللا پېقىرنى مۇرادىمغا يەتكۈزدى. ئالىيلىرىنىڭ شارائىت يارىتىپ بېرىشى ۋە مەدىتى بىلەن شۇنچە كۆپ مۇغەنىملەرگە «ئون ئىككى مۇقام» ئىگىلەتتىم. ئۇلارغا قىدىرخان ئاكىنىڭ «ۋىسال» مۇقامى بىلەن بىزنىڭ «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقاممىزنى قوشقاندا، جەمئىي ئون تۆت مۇقام بولدى. «ئون تۆت مۇقام» دېمەك — ئون تۆت بۈلاق دېمەكتۇر. ئۇلار مەڭگۈ بۇلدۇقلاپ، كىشىلەرنىڭ قەلب تەشنالىقىنى قاندۇرۇپ تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن ئاجىزەلىرى بەكمۇ خۇشالمەن. بىراق، سىلىگە پەرزەنت تۇغۇپ بېرەلمەي، كۆڭلۈم يەنىلا يېرىم.

— مەلىكەم، نېمىشقا مۇنداق دەيسىز؟ ئەل ئۇچۇن قۇرۇماس بۇلاقتىن ئون تۆتنى قېزىپ بەردىڭىز، شۇنىڭ ئۆزى مەن ئۇچۇن ئەڭ كاتتا تۆھپە، — دېدى ئابدۇرەشىدخان هاياجاندىن ئۇنىڭ پېشانىسىغا سۆيۈپ، — مەن خانىش، چۆرىلىرىمدىن كۆپ پەرزەنتلىك بولدۇم. بۇنىڭ ئۇچۇن ئاللاغا شۈكۈر قىلىمەن. هالبۇكى، سىزنى ئەمرىمگە ئالغاندىن كېيىن مۇهەببەت لەززىتىدىن هەقىقي بەهرىمەن بولۇپلا قالماي، بەلكى ئون ئىككى مۇقامدىن ئىبارەت بىباها خەزىنىگىمۇ ئېرىشتىم. مېنىڭ پادىشاهلىقىم، هەتتا ئۆمرۈمۇ تۈگەيدۇ. ئەمما، مۇقام ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا مىراس قالىدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن مەن ناهايىتى خۇشال. ئەمدى پەرزەنت تۇغۇپ بېرىشىڭىزنى تەلەپ قىلمايمەن. مېنى رازى قىلدىڭىز، ئاللانى رازى قىلدىڭىز. پەرزەنت ئارزۇسىنى كۆڭلىڭىزدىن چىقىرىۋېتىڭ.

— شاهىم، سىلى نېمىدېگەن مەردانە، كۆڭۈللىرى نېمىدېگەن ياخشى، — ئامانىسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئۇچىسىنى سىلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مېنىڭ بەكلا ئانا بولغۇم بار ئىدى، خەيرىيەت، سىلى رازى بولغان بولسىلا، ئۇ تىلەكنى كۆڭلۈمدىن چىقىرىۋېتەي. سىلىدىن يەنە بىر ئۆتۈنۈشۈم بار، شاهىم.

— ئېيتىڭ، قەدىرلىكىم، سىزنىڭ تەلىپىڭىز مېنىڭ

ئۇمىدىم.
ئامانىسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانىنى قولىدىن تۇتۇپ ئولتۇرغۇزدى.
— شاھىم، ئانا بولۇش ھەممىلا ئايالغا نېسىپ بولمايدىكەن، ئانا بولۇش ئاسان ئەمەس ئىكەن. دېمەكچىمەنكى، ئالتە پەرزەنتلىرىنىڭ ئانىسى بولغان چۈچۈك سۈلتان بېگىمنى ئالدىلىرىغا كەلتۈرۈپ، ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا، زىنھار دىلىنى ئاغرىتمىدىغان سۆز قىلمىسىلا. بىشەملىك قىلىش، كوتۇلداش بىز ئايالىلارنىڭ تەبىئىتىمىز. ئۇنىڭدىن رەنجىمىسىلە ھەم رەنجىتمىسىلە. مېنىڭ يېنىمغا ئازراق كەلسىلىمۇ، ئۇ مەلىكە ئاچامنىڭ ئانلىق ھۆرمىتى ئۈچۈن يېنىدا كۆپرەك بولسىلا. مېنى خۇش قىلىمەن دەپ، ئۇ ئاننى خاپا قىلىپ قويمىسىلا.
ئابدۇرەشىدخان خانىشىنىڭ ياش لىغىلداپ تۇرغان قارا كۆزلىرىگە سۆيۈپ، سورىدى:
— قەدىرلىكىم سىزگە ئازار بەرسىمۇ، ئۇنى قەدىرلەمدىمەن؟
— بۇ ۋاقتا قەدەر ئۇ ماڭا ئازار بەرمىدى، بەلكى ئايالىق تەبىئىتى، ئاجىزلىقى بىلەن ئۆزىنى ئۆزى قىينىاپ كەلدى. مەن ئۇنىڭغا بەجانىدىل خىزمەت قىلىپ، ھۆرمەتلەپ، كۆڭلىنى ئېلىشىمنىڭ زۆرۈرلۈكىنى بىلىپ يەتتىم، شاھىم.
— ئاپىرىن، مەلىكەم، سىزگە ئاپىرىن ! باغرىڭىز نېمىدېگەن يۇمشاق، كۆڭلىڭىز نېمىدېگەن ياخشى. سىزگە قايىل بولدۇم، دېگىنىڭىزدەك قىلىمەن، خاتىرجەم بولۇڭ. سىز ھەقىقەتەن

ئېسىل ئايال ئىكەنسىز، ــ ئابدۇرەشىدخان ئامانىنسا بېگىمنى باغرىغا باستى.

ــ شاھىم، چۇچۇك سۇلتان بېگىم «ئىشرەت ئەتىگىز» مۇقامىنى ئىشتىياق بىلەن ئاڭلىشى ناتايىن. بۇ مۇقام ئۇنى ھەيران قالدۇرۇشىمۇ، غەزەپلەندۇرۇشىمۇ مۇمكىن. بۇنىڭ بىلەن كارىلىرى بولمىسۇن.

ــ ماقۇل دېسەم، تەلەپلىرىڭىز كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇغۇ، قەدىرلىكىم؟ مەن قىلغان سۆزۈمدىن يانمايدىغان ئادەم. خاتىرجەم بولۇڭ، سىز مالال بولمىغان ئىش سادىر بولمايدۇ.

2

كەچ پېشىن ۋاقتىدا جاھانباغقا چىققان چۇچۇك سۇلتان بېگىم «ئىشرەت ئەتىگىز» مۇقامىغا ھەرھالدا خۇش كەيپ قۇلاق سالدى. بۇ مۇقامنى ئامانىنسا بېگىم مۇنۇ غەزىلى بىلەن باشلىدى:

ساڭا يۇز شۇكر، يا رەب، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ،
فەقىر ـ مىسكىنگە ئابدۇررەشىدخاننى پەناھ قىلدىڭ.

بۇنى ئاڭلىغان چۇچۇك سۇلتان بېگىم ئورنىدىن تۇرۇپ، يەنە ئولتۇردى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ خۇش نەزىرىدىن سۆيۈنۈپ ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتتى. جاھانباغقا چىققاندىن بېرى خۇددى كېنىزىكىدەك گاھ چاي سۇنۇپ، گاھ مېۋىگە تەكلىپ قىلىپ، ھۆرمىتىنى قىلغان ئامانىنسا بېگىمگە ئۆچلۈكى كېلىپ تۇرسىمۇ چاندۇرمىدى. تۆۋەندە ئولتۇرۇشقان قىدىرخان، مەھمۇد ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى ھەجەرخانلارغا ئالىيىپ قاراپ قويۇپ، يېنىدىكى ئايىنىگار سۇلتان بېگىم بىلەن كۈسۈرلىشىپ ئولتۇردى. مۇقام ئاخىرلاشقاندا، ئامانىنسا بېگىم بۇ مۇقامنى

ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئىجاد قىلغانلىقىنى جاكارلاپ، ئۇنىڭغا يېشىل شايى بەلباغ باغلاپ قويدى. بۇ چاغدا ئايىنىگار سۇلتان بېگىم چوڭ خانىشنىڭ قۇلىقىغا:

— ۋاي خۇدايىمەي ! سۇلتاننىي ئەمدى سازەندىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇپتۇغۇ بۇ جىنكەش، — دەپ پىچىرلىدى. ئەمما، چۇچۇك سۇلتان بېگىم:

— سۇلتانغا ئاپىرىن ! — دەپ ئۇنلۇك توۋلىدى. مازاق قىلىپ شۇنداق دېدىمۇ ياكى قايىل بولۇپمۇ؟ بۇنى ئۆزى بىلەتتى.

قىدىرخان يارکەندي، مەھمۇد ئاكىلار چىن دىلىدىن قايىل بولۇپ، ئابدۇرەشىدخانغا باريكاللا ئېيتتى. نۇرنىسا سۇلتان بېگىم شاھزادە قۇرەيش سۇلتان ئارقىلىق ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئامانىسا بېگىمگە بىر دەستىدىن گۈل ھەدىيە قىلدى. پۈزۈر كىيىنگەن چۆرە، كېنىزەكلەرمۇ بېشىغا ھاۋا رەڭ رومال سالغان ئەتلەس كۆڭلەكلىك مۇغەنىنى قىز ـ ئاياللارغا گۈل تاشلاشتى. سەھنە گۈلگە توشۇپ كەتتى. ئابدۇرەشىدخان ئايىنىگار سۇلتان بېگىمگە ھىلھىلە رومال ئارتىپ قويدى، چۇچۇك سۇلتان بېگىم، نۇرنىسا سۇلتان بېگىم ۋە ئامانىسا بېگىمگە گۆھەر كۆزلۈك ئالتۇن زۇننار تاقاپ قويدى.

مەھمۇد ئاكىمۇ خوتۇنى بىلەن قىزىغا بىر كۆڭلەكلىكتىن ئەتلەس تۇتتى. ئامانىسا بېگىم ئايىنىگار سۇلتان بېگىم بىلەن چوك خانىشقا ئالتۇن قاداقلىق مەرۋايىت دوپپا كىيدۇرۇپ قويدى.

مۇغەنىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا گۈلدەك ئېچىلىپ ئولتۇرۇشقان مەريەمنىسا بۇۋۇی بىلەن شەمشىبانۇ دۇتارلىرىنى يېنىدىكى ھەمراھلىرىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئامانىسا بېگىمنى مۇبارەكلەشتى. ئۇلارغا كۆزى چۈشكەن چۇچۇك سۇلتان بېگىم تەتۇر قارىۋالدى، چىرايىمۇ ئۆڭۈپ كەتتى. بۇنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىدى: شەمشىبانۇ ئامانىسا بېگىمنىڭ «ياتلىق بولۇشىڭىزغا يارەم قىلىمەن» دېگەن سۆزىگە ئىشەنمەي، بىرىپ چۇچۇك

سۇلتان بېگىمگە ئېيتىۋىدى، ئۇ:
— ئۇ مەككار سىزنى ئۆز يېنىغا تارتماقچى بولۇۋېتىپتۇ، ياردەم قىلىمەن دېگىنى يالغان. ئالدىرىماي تۇرۇڭ، سىزنى ئۆزۈم ياتلىق قىلىپ قويىمەن. ئاۋۋال ئۇنىڭدىن سۇلتاننى بەزدۇرەيلى، — دەپ شەمشىبانۇغا كۆيۈنگەن بولۇۋالدى.
ئامانىسا بېگىم بىر كۈنى شەمشىبانۇنى تۇيۇقسىز خاس ھۇجرىسىغا چاقىرتىپ سوربدى:
— شەمشىبانۇ ئاچا، كۆڭلىڭىزگە پۈككەن بىرەر كىشى بارمۇ؟
— يوق، مەلىكەم.
— لايىقىنى سىز تاپامسىز ياكى بىزمۇ؟
— سىرتقا چىقالمىسام، ئەرلەر بىلەن ئۇچرىشالمىسام، قانداقمۇ لايىق تاپالايمەن؟
— بۇگۈندىن باشلاپ سىزگە رۇخسەت، گۈلئېرەم ئوردىسىغا كۆز سېلىپ كۆرۈڭ. ئەگەر بىرەر سەردار ياكى ياساۋۇل كۆڭلىڭىزگە يېقىپ قالسا، ماڭا ئېيتىڭ. ياتلىق بولۇشىڭىزغا ياردەم قىلاي.
— راست دەۋاتامدىلا، مەلىكە خېنىم؟ — ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىدا ئۈمىد چىرىغى پاللىدە يورۇدى.
— بۇ گېپىم راست، شەمشىبانۇ، ماڭا ئىشىنىڭ.
شەمشىبانۇ شۇ كۈندىن باشلاپ چىرايلىق كىيىنىپ، گۈلئېرەم ئوردىسى بىلەن چارباغدا ئايلىنىپ يۈرىدىغان بولدى.
يۈزىگە چۈمبەل تارتقان، بېشىغا ھاۋا رەڭ ھىلىھىله رومال سالغان سۇمباتلىق بۇ قىزنى كۆرگەن سەردار، نۆكەرلەر ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشتى. «بىر كىشىنى ئىزدەيتتىم» دەپ ھېچكىمگە تۇتۇق بەرمەي بىر ھەپتىنى ئۆتكۈزدى. كېيىنكى ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى سەرۋازلار مەشىق قىلىۋاتقان بەيگە مەيدانىغا كېلىپ قالدى. بۇرۇتلۇق، بۇغداي ئۆڭ، بويى ئېگىز بىر سەرۋاز ئۇنىڭغا تونۇشتەكلا كۆرۈندى، ئەمما يېقىنلاپ

كەلگەندە ناتونۇش ئىكەنلىكىنى بىلىپ، كەينىگە يېنىشىغا:
ــ خېنىم، كىمنى ئىزدەيدىلا؟ ــ دېگەن گەپنى ئاڭلاپ توختىدى.
ــ مەن ئىزدىگەن كىشى بۇ يەردە يوق ئىكەن.
ــ ئوبدان قاراپ باقسىلا، بەلكىم بار بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، ــ ئوتتۇز ياشلارغا كىرگەن سەرۋاز بېلىگە ئېسىلىق قىلىچنىڭ سېپىنى تۇتقىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.
شەمشىبانۇ رومالنى سەل قايرىپ، سەرۋازغا كۆز سالدى:
«كېلىشكەن يىگىت ئىكەن. كاشكى خوتۇنى يوق بولسىدى...» دەپ ئويلاپ كۈلۈمسىرىدى:
ــ يىگىت، مېنى ئەمرىڭىزگە ئالامسىز؟
ــ نېمە دېدىلە، خېنىم؟ ــ سەرۋاز قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى.
ــ مېنى ئەمرىڭىزگە ئېلىشقا جۈرئىتىڭىز بارمۇ، دەۋاتىمەن.
ــ بار، سىلى ماڭا تېگىدىغانلا بولسىلا، مەن ئەمرىمگە ئالىمەن.
ــ ئەمىسە قەسەم ئىچىڭ، يىگىت.
ــ سىلىنى ئەمرىمگە ئالىمەن، بۇ سۆزۈمگە ئالىلا گۇۋاھ بولسۇن. بۇ سۆزۈمدىن يېنىۋالسام، ئۆمۈرۋايەت بويتاق ئۆتۈپ كېتەي.
ــ مۇبارەك ئىسمىڭىز نېمىكىن؟
ــ ئابدۇلباست، خېنىم. سىلىنىڭچۇ؟
ــ تۇيى كېچىسى دەپ بېرىمەن، ــ دېدى شەمشىبانۇ ۋە ئۇنىڭغا كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇلار ئۇزاق مۇڭداشتى.
سەرۋاز يىگىتنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرۇپ، كەينىگىمۇ قارىماي تاقىلداپ مېڭىپ ھەرەم ئىشىكىدىن كىرگەن شەمشىبانۇ ئامانىنسا بېگىم قەسىرىگە قەدەم قويغاندا، «ئۇششاق» مۇقامىنىڭ تەزىسىگە چېلىنىۋاتقان دۇتار ساداسىنى ئاڭلىدى. ئۇ

كېنىزەكلەرنىڭ چاقچاقلىرىغىمۇ پەرۋا قىلماي، خاس ھۇجرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئىشىكنى چەكتى.

— كىرىڭ.

شەمشىبانۇ ھۇجرىغا كىرىپ، مەريەمنىسا بۇۋڭى بىلەن دۇتار چېلىپ ئولتۇرغان ئاماننىسا بېگىمگە سالام بەردى ۋە سۆزلەشكە ئوڭايسىزلىنىپ، يېنىچە قاراپ جىم ئولتۇردى.

— گېپىڭىز بولسا تارتىنماي ئېيتىۋېرىڭ. مەريەمنىسا ئاچام بىلەن سىزنىڭ ئىشىڭىز توغرۇلۇق سۆزلىشىپ قويدۇم، — دېدى خانىش ئۇنىڭ بىر خەۋەر ئەكەلگىنىنى قىياس قىلىپ.

— مەن تاپتىم، — دېدى شەمشىبانۇ تارتىنغان ھالدا.

بۇ گەپنىڭ تېگىگە يەتكەن خانىش:

— ئۇ يىگىت كىم؟ — دەپ سورىدى.

— ئابدۇلباسىت سەرۋاز.

— بولدى، سىز چىقىپ تەييارلىق قىلىڭ. خۇدا بۇيرۇسا، سۇلتان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئالدىمىزدىكى ھەپتە ئىچىدە تويىڭىزنى قىلىپ قويىمىز.

ئاماننىسا بېگىم ئابدۇرەشىدخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، مىجەزى كېلىشمەي خوتۇنىنى قويۇۋەتكەن كاشغەرلىك سەرۋاز ئابدۇلباسىت بىلەن شەمشىبانۇنىڭ تويىنى قىلىپ قويدى. بۇ توي پۈتۈن ئوردىنى تەۋرىتىۋەتتى. «ئۆمرىمىز كېنىزەك بولۇپ ئۆتۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ ئۇمىدسىزلەنگەن يېشى چوڭراق كېنىزەكلەردە ئۇمىد پەيدا قىلدى. ئۆز كېنىزىكىنىڭ تويىنى ئاماننىسا بېگىمنىڭ قىلىپ قويغىنىغا چىدىمىغان چۇچۇك سۇلتان بېگىم تويغىمۇ قاتناشمىدى. تويدىن كېيىن سالامغا بارغان شەمشىبانۇنى قەسىرىگە كىرگۈزمەي ھەيدىۋەتتى. بۇ شەمشىبانۇغا شۇنداق ئەلەم بولدىكى، ئۇ ئىككىلەنمەستىن ئاماننىسا بېگىمنىڭ قېشىغا بېرىپ:

— مەلىكە خېنىم، سىلىگە كۆپ رەھمەت. تۇزكورلۇق قىلغان مەندەك بىر نالايىق دېدەكلىرىگە خەيرخاھلىق قىلىپ، تويۇمنى قىلىپ قويدىلا. ئەمدى ھەقىقىي ئەھۋالدىن ئۆزلىرىنى خەۋەردار

قىلمىسام بولمايدۇ، ــ دېدى.

ــ ماڭا ئېيتمىسىڭىز بولمايدىغان قانداق ئەھۋال ئۇ؟ ــ دەپ سوردى ئامانىسا بېگىم.

ــ سىلىگە ھاجەتخانىدا كۆرۈنگىنى جىن ئەمەس، مەن قويۇپ قويغان قورچاق ئىدى...

ــ بولدى، شەمشىبانۇ. ئەھۋال ماڭا ئېنىق بولدى. ھەرقانداق كىشىگە، ھەتتا سۇلتانغىمۇ، ئېرىڭىزگىمۇ بۇ توغرۇلۇق ئېغىز ئاچماڭ. بۇ گەپ تارىلىپ كەتسە، ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ. چۈشەندىڭىزمۇ؟

شەمشىبانۇ بىرپەس ئەجەبلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، دېدى:

ــ چۈشەندىم، مەلىكە خېنىم، ئىككىنچى بىر كىشىگە بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمايمەن.

ئۇ چىقىپ بوسۇغىنىڭ تۈۋىگە كۆمۈكلۈك، كۆكسىگە پىچاق قاداقلىق كىچىك قورچاقنى ئەكىردى.

ــ مانا بۇنىمۇ مەن كۆمگەن، مەلىكە خېنىم. ئەمدى مېنى قانداق جازالىسىلا ھەق بولىدۇ.

ــ ماڭا ئايانكى، بۇ قەستنى سىز ئۆز ئىختىيارىڭىز بىلەن قىلغان ئەمەس. بولدى، قىلدۇرغان كىشىنىڭمۇ ئىسمىنى ئاتىماڭ، شەمشىبانۇ. بۇ قورچاقنى ھېچكىمگە كۆرسەتمەي ئاچىقىپ كۆيدۈرۈۋېتىڭ. بۇنىڭ بىلەن ھەممە يامانلىق كۆتۈرۈلۈپ كەتسۇن. ئېرىڭىزگە سادىق بولۇڭ، بالا تۇغۇپ بېرىڭ. سىزگە ئامانلىق، بەخت تىلەيمەن.

مەلىكە ئامانىسا خېنىمنىڭ سۆزلىرىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن شەمشىبانۇ شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭغا ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىشقا كىرىشتى.

3

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئامانىسا بېگىمنىڭ بالىسى چۈشۈپ كەتكەندىن كېيىن ئابدۇرەشىدخانىمنىڭ ئۇنىڭغا تېخىمۇ قانات

يېپىپ، كۆرمىسە تۇرالمايدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىپ، قورچاقنىڭ «كارامىتى» يوققا چىققانلىقىنى هېس قىلدى. شۇڭا، ئۇ بۇ كۈندۈشنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ چارىسى ئۈستىدە كېچە ـ كۈندۈز باش قاتۇردى. ئاينىگار سۇلتان بېگىمنىڭ مەسلىھەتى بىلەن زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈش نىيىتىگە كېلىپ، ئۆزىگە ئەڭ يېقىن يەنە بىر كېنىزەكى ــ گۈلئايىمنى ئىشقا سالماقچى بولدى ۋە ئۆتكەن يىلى كۈزدە ئۇنى ئامانىسا بېگىمنىڭ قەسىرىگە «مۇزىكا ئۆگىنىش»كە ئەۋەتتى. ئۇ سىلىق ـ سىپايىلىكى، يۈمشاق سۆزلۈكى، قول ئىشلىرىغا ماهىرلىقى بىلەن مەلىكە ئامانىسا خېنىمغا يېقىپ قالغاندى. بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يېقىنلىشىپ، كېنىزەكلەر ئارىسىدا ئابرۇيىمۇ ئۆستى. دۇتار چېلىشنى، بىرنەچچە مۇقامنى ياخشى ئۆگەندى.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم سازەندىلەر ئارىسىدا دۇتارنى قۇچىقىغا قويۇپ ئولتۇرغان گۈلئايىمغا كۆز سېلىپ: «ئەگەر جىنكەش لولىنىڭ قىزىنى ئۇجۇقتۇرالمىسا، ئۇنى دەشتى قىپچاقلا كەتكۈزۈۋېتىمەن» دەپ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى. ئۇ چىرايىنى ئېگىز ـ پەس قىلىپ، دىمىقىنى قېقىپ ئولتۇرسىمۇ، ئامانىسا بېگىم كۆرمەسكە سالدى. ئوچۇق چىراي بىلەن تاماقنىڭ ئالدى، مېۋىنىڭ ئوبدىنىنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدۇرۇپ ئىززىتىنى قىلدى. جاهانباغدا ئۇچ كۈن تۇرغان چۈچۈك سۇلتان بېگىم دۇشەنبە كەچقۇرۇن ئاينىگار سۇلتان بېگىم ۋە كېنىزەكلىرى بىلەن گۈلئېرەم ئوردىسىغا كىرىپ كەتتى.

قىدىرخان، مەهمۇد ئاخۇنلارمۇ كىرىپ كېتىشتى.

ــ جاهانباغدىكى سەيلىمىز ناهايىتى كۆڭۈللۈك بولدى، شاهىم، ــ دېدى ئامانىسا بېگىم شام ـ چىراغلار يورۇقىدا نەقش ـ گۈللىرى چاقناپ كەتكەن خاس خانىغا كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ــ چوڭ خانىشمۇ، خانىش ئانىمىزمۇ خۇشال ئۇزىدى، بەك مەمنۇن بولدۇم.

— بۇنى كۆڭلىڭىزنىڭ ياخشىلىقىدىن، نىيىتىڭىزنىڭ دۇ-
رۇسلۇقىدىن كۆرۈش كېرەك، ئەزىزىم، — دېدى ئابدۇرەشىدخان
ئۇنىڭ ئېتىكىگە يېيىلىپ تۇرغان سۇمبۇل چاچلىرىغا كۆز سې-
لىپ، — ئالدىڭىزدا دۇشمەنلىرىڭىزمۇ ئىلاجسىز قالدى - ھە؟

— مېنىڭ دۇشمىنىم يوق، شاھىم، نېمىشقا مۇنداق دەيدىلا؟

— دۇنيادا دۇشمىنى يوق ئەرمۇ، ئايالمۇ بولغان ئەمەس، مەلىكەم. سىز دۇشمەنلىك قىلىۋاتقانلارنىمۇ دۇشمەن ھېسابلىماي كەلدىڭىز. بۇ پەزىلىتىڭىز ھەقىقەتەن كىشىنى سۆيۈندۈرىدۇ. ئەما، دۇشمەن تىنچ ياتمايدۇ، دۇشمەنلىكىنى قىلىدۇ، بۇنىڭدىن ئەنسىرەپلا كېلىۋاتىمەن.

— شاھىم، بۇ ۋاقىچە ماڭا دۇشمەنلىك قىلىدىغانلار بولسا، زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشكە ئۇرۇنغان بولاتتى. لېكىن، مەن ئۇنداق شەپىنى سەزمىدىم، شۇڭا دۇشمىنىم يوق دەپ كەلدىم، ئەنسىرىمىسىلە.

— ھەممىزنى ئاللا ئېگەم ئامان - ئېسەن قىلسۇن، مەلىكەم. بىراق، غەپلەتتە قالساق بولمايدۇ.

— شاھىم، بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئويغاق، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئاللا ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ.

— ئىنشائاللا، مەلىكەم.

— بىز ئەتە كىرىپ كېپتەمدۇق، شاھىم؟ — ئامانمىسا بېگىم دېرىزە تۇۋىدە شىلدىرلاپ تۇرغان ئالما دەرىخىگە سەپسېلىپ سورىدى. بۇ كۈزلۈك ئالمىنىڭ شاخلىرى مېۋىلىرىنى كۆتۈرەلمەي ئېگىلىپ قالغانىدى.

— ھەئە، مەلىكەم. نەچچە يىلدىن بېرى ھەرقايسى جايلاردىن كېلىپ مۇقام ئۆگەنگەن ئەر - ئايال مۇغەننىلەرنى ئۈزىتىمىز ئەمەسمۇ؟ ئۇلارمۇ بالىۋاقىلىرىنى سېغىنىدى، ئەمدى قايتىپ، يۇرتلىرىدىكى ئاۋامغا مۇقام بىلەن ھۇزۇر بەخش ئەتسۇن، ئىزباسار تەربىيەلىسۇن. بۇ ھەقتە مەسلىھەتلەشكەنىدۇققۇ؟

— نەچچە كۈندىن بېرى خۇشاللىقىمدا ھەممە نەرسىنى

ئۇنتۇغان ئوخشايمەن، شاھىم، — خانىش سۇلكەت بىلەن گۈل پورىكىدەك قاپىقىنى سۈزۈپ قويدى، — جاھانباغدا يەنە بىرنەچچە كۈن تۇرغۇم كېلىۋاتىدۇ، ھاۋاسى شۇنچە ساپ، بۇ يەردىكى مەيىن شامال ئوردىدا يوق. مۇزىكىدىنمۇ قىسىلماي، قورۇنماي ھۇزۇرلانغىلى بولىدۇ. «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ھەۋزەئى سۇلتان بويىدا ئولتۇرۇپ يەنە بىرنەچچە قېتىم چالغۇم كېلىۋاتىدۇ. شاھىم، سىلىدىن مىنۇتمۇ ئايرىلغۇم يوق، — ئامانىنسا بېگىم ئابدۇرەشىدخانغا ئاستا يۆلەندى.

— ئۇنداق بولسا سىز قېلىڭ، قەدىرلىكىم. قەدىرخان ئاكا بىلەن ئۇلارنى ئۇزىتىۋېتىپ، سىزنى ياندۇرۇپ كىرىمەن. مەجنۇنتال، ياپراقلار بىلەن ئوبدان سىردىشىۋېلىڭ.

— ياق، ياق، شاھىم، ئويناپ دېدىم. مەنمۇ سىلى بىلەن كىرىپ كېتىمەن. ئۇلارنى مەنمۇ ئۇزاتمىسام بولمايدۇ.

گۈلدار تامغا چۈشكەن بىر جۇپ سايە ئاستا ـ ئاستا قوشۇلۇپ كەتتى.

4

يەنە ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى.

ئامانىنسا بېگىم «ئون ئىككى مۇقام»نى پۈتۈپ بولدى. بۇلارغا «ۋىسال»، «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقاملىرى قوشۇلۇپ، جەمئىي ئون تۆت مۇقام رەتلەنگەنىدى. پاتلىق كەشمىر قەغىزىگە يېپقا مەرۋا-يىت تىزغاندەك تەكشى، چىرايلىق پۈتۈلگەن غەزەل ـ بەيىتلار ئادەمنىڭ زوقىنى قوزغايتتى. ئۇ بەت ـ ۋاراقلارنى تۇپلەپ كىتاب قىلدى. بىرنەچچە قېتىم باشتىن ـ ئاخىر كۆرۈپ چىقىپ، قانا-ئەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن ئۇنى ئۆزى گۈل چېكىپ تىككەن جىلتىغا سالدى. تېپچەكلەپ كەتكەن يۈرىكى ئارامىغا چۈشكەندىن كېيىن قويۇپ، ئەڭ ئۈستۈنكى كۆركەم ياسالغان ئويۇقتا قويۇپ قويدى ـ دە، «ئۇھ!» دەپ قوللىرىنى كەردى. گويا يەلكىسىدىن

بىر ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەك يېنىكلەپ قالدى. كىچىك ۋاقتىدا ئويۇنغان «ئاق تېرەك، كۆك تېرەك»، «قارا - قارا قۇشلارىم» ئويۇنلىرىنى ئويۇنغۇسى، ئىلھامگۈچتە ئۇچقۇسى كەل- دى. ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ تەتىللا جە- لىتكىسى بىلەن ئاق دۇردۇن كۆكلىكىنى سېلىۋەتتى، بېشىدىن ئالتۇن ئوتۇغاتنى ئالدى. چىمەن دوپپىسىنى، يېشىل كىمخاب جىلىتكىسىنى، كۆك ئەتلەس كۆكلىكىنى كىيدى. ئەينەككە قاراپ كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكسىگە كۆزى چۈشكەندە پىسكىكىدە كۈلۈ- ۋېتىپ، تامغا يۆلەكلىك تەمبۇرنىڭ تارىنى بىر چەكتى - دە، كۈ- لۈمسىرىگىنىچە هويلىغا چىقتى. ۋۇجۇدى تېخى تىكلەشمىگەن كۆكلەم قۇياشىنىڭ ئىللىق نۇرىغا چۆمۈلدى.

هويلىدا گۈلسارە قاتارلىق بىرقانچە كېنىزەك چاكۇم ئويناۋاتقان، بىرقانچىسى مەرىيەمنىسا بۇۋىدىن چۆچەك ئاڭلاۋاتقان، بىرنەچچەيلەن گۈللۈككە سۇ كىرىدىغان ئېرىق بويىدا ئولتۇرۇپ چاچ تارىشىۋاتقان، يەنە بەزىسى كىر يۇيۇۋاتقانىدى. ئۇلار مەلىكىنى كۆرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۇرۇشتى.

— يۇرۇڭلار، قىزلار، بېدە تېرىپ كېلەيلى، — دېدى ئامانىسا بېگىم ئىشىككە قاراپ مېڭىپ.

باش تاراۋاتقان، كىر يۇيۇۋاتقان كېنىزەكلەردىن باشقىلار ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ئۇلارنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن باغۋەن، قاراۋۇل، ياساۋۇللار هۆرمەت يۈزىسىدىن ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى. كۆكلەم شامىلى جانلاندۇرۇۋەتكەن چارباغ يېڭى تويى بولغان قىزدەك گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. هۇپپىدە چېچەك ئاچقان مېۋىلىك دەرەخلەر لەرزان ئىرغاڭشىپ تۇراتتى. يەردىن ئەمدىلا باش كۆتۈرگەن ئوت - چۆپلەر، قىشلىق ئويقۇسىدىن ئويغىنىپ يېشىل لىباس كىيگەن گۈل - گىياهلار يەلپۈنەتتى. سۆگەتلەرنىڭ مونچاق باغلىغان يېشىل شاخلىرى، مەجنۇنتاللار يەر ئانىسىنى سۆيمەكچى بولغاندەك ئېگىلىپ تۇراتتى.

ئاماننىسا بېگىم قىزىل مەڭزىگە يېنىك ئۇرۇلغان كۆك تالنى تۇتۇۋېلىپ، يەنە قويۇۋەتتى. ئۇ كىچىك بالىدەك سەكرەپ ئويناپ كېتىۋاتتى. كېنىزەكلەرمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن تاقلاپ يۈگۈرۈشۈپ، چۇۋۇلدىشىپ، شاخلاردا سايراۋاتقان تورغاي، تۇمۇچۇقلارنى ئۈركۈتۈپ ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇلار باغنىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى بېدىلىككە كەلگەندە، ئىككى بوز توشقان قۇلاقلىرىنى يوپۇرۇپ قېچىپ كېتىشتى.

كېنىزەكلەر ياغلىقلىرىغا بېدە تېرىشكە باشلىۋىدى، بىردەمدە ھەممەيلەننىڭ ياغلىقى توشتى.

— يۈرۈڭلار، قىزلار، — ئاماننىسا بېگىم كېنىزەكلىرىنى كەينىگە سېلىپ قەسىرگە قايتىپ كەلدى. بېدىنى ئىلغاپ، يۇيۇپ، چاناپ چۆچۈرە تۈگۈشكە ئولتۇرۇشتى. بەش، يەتتە، توققۇز قۇلاقلىق قىلىپ ئۈچ دانە تەلەي چۆچۈرىسى تۈگكەن ئاماننىسا بېگىم:

— گۈلئايىم، — دەپ چاقىردى.

— لەببەي، مەلىكەم.

— ئاشقا خېمىرنى يۇغۇرۇۋېتىپ، بۇزرۇكۋار ئانىمىزنى، خانىش ئاچامنى ۋە سۇلتان ئالىيلىرىنى مېنىڭ نامىمدىن كۆك چۆچۈرىسى يېيىشكە تەكلىپ قىلىپ كېلىڭ. مۇبادا كېلەلمىسە، ئەۋەتىپ بېرەرمىز.

— ماقۇل، مەلىكە خېنىم.

گۈلئايىم خېمىرنى يۇغۇرۇپ يۆگەپ قويدى.

ئاماننىسا بېگىم ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى.

— شەمشىبانۇ، ياتلىق بولغىنىڭغا ئىككى يىل بولدى، ھېچ قورساق كۆتۈرمىدىڭ، تۇغماس ئوخشىمامسەن؟ — گەپ باشلىدى گۈلسارە سۇۋەيبىگە كۆز قىسىپ قويۇپ.

— ۋاي نېمە دەيدىغانسەن؟ بالا دېگەننى ئالدىرىماي تۇغمامدۇ؟ ئۇنىڭ ئەرگە تەگكىنىگە ئىچىڭ تارلىق قىلىۋاتامدۇ نېمە؟ — سۇۋەيبە گەپ قىلغۇچە رەيھاننىسا جاۋاب بەردى.

— مەريەمنىسا ئاچىمىز تەلەيلىك ئىكەن، ساتىراش ئۇستامغا تېگىپلا قورسىقىنى پومپايتىۋالدى.

گۈلسارەنىڭ بۇ سۆزىگە كېنىزەكلەر قاقاهلاپ كۈلۈشتى.

— خۇدا بەرمىسە، تۇغمەن دەپلا تۇغقىلى بولمايدۇ، قىزلار. ئۇنداق بىمەنە گەپ قىلماڭلار، — دېدى مەريەمنىسا بۇۋۇى.

— سىلەر نېمىگە مۇنچە ئالدىراپ كېتىسىلەر؟ بالىنى چوقۇم تۇغمەن. خۇدا خالىسا، ئۇ سەرۋازغا تۇلكە ئەمەس، بۆرە تۇغۇپ بېرىمەن. سىلەر باش قاتۇرمىساڭلارمۇ بولىدۇ، — شەمشىبانۇ ئاچچىقلىنىپ غودۇرىدى.

— قانداق تۇغۇپ بېرىسەن؟ سېنىڭ ئېرىڭ هاشىم ئاكامچىلىكمۇ بولالمىغان تۇرسا.

— گۈلسارە، نېمە مېنىڭ ئېرىمنى چىشلەپ تارتىسەن؟ ئۇ ساتىراش بولسىمۇ، بىر قولى گۈل، مېهرىبان ئاتا.

— خاپا بولمىغىن، مەريەمنىسا ئاچا، ئويناپ دەۋاتىمەن.

— ئويناپ دېسەڭمۇ، ئويلاپ دېگەن. سەن ئەرگە تەگكەندە تۇغۇتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئاندىن بىلىسەن تېخى.

— بىزگە قېنى شۇ ئەر؟ — دەۋەتتى سۇۋۇەيبە كۆڭلىدىكى سۆزىنى قىلىپ. هەممەيلەن يەنە كۈلۈپ كېتىشتى.

— ئالدىرىماڭلار. شەمشىبانۇ ياتلىق بولغان ئىككى يىلدىن بېرى بىزنىڭ قەسىردىنلا تۆت كېنىزەك ياتلىق بولدىغۇ. خۇدا بۇيرۇسا، هەممىڭلار ياتلىق بولىسىلەر، بۇنىڭدىن غەم قىلماڭلار. سۇلتان بىلەن خانىش بۇ توغرۇلۇق باش قاتۇرۇۋاتىدۇ ...

ئامانىسا بېگىمنىڭ چىققىنىنى كۆرۈپ، مەريەمنىسا بۇۋۇى سۆزىنى توختىتىۋالدى.

— نېمە دېيىشىۋاتىسىلەر، قىزلار؟ — خانىش كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ سۇلتان ۋە مېهمانلار كېلىپ قالسا دەپ مېهمانخانىنى تۈزەشتۈرۈپ چىققانىدى.

— ئۆزىمىزنىڭ گېپى، مەلىكە خېنىم. ئاغزىمىزنى ئاچچىق، كۆڭلىمىزنى تاتلىق قىلىپ ئولتۇردۇق.

— بۇ تۇمۇچۇقنىزە، ۋىتۇالاقنىڭ ئۆزى، مەلىكە خېنىم ...
ئابدۇرەشىدخان كىرىپ، مەريەمنىسا بۇۋى سۆزىنى داۋاملاشتۇرالمىدى.
— بەللى ـ بەللى ! بۇگۈن ئىش باشقىچىغۇ، مەلىكەم. نورۇزنى كۆك چۆچۈرىسى بىلەن كۇتۇۋالمىكەنمىز ـ دە، — دېدى ئۇ تۇگۇپ تاۋاق ـ تاۋاقلا ئېلىپ قويۇلغان چۆچۈرىلەرگە كۆز سېلىپ. كېنىزەكلەر قول ـ قولچە چۆچۈرە تۇگۇشۇۋاتاتتى.
— شاھىم، بېدىنى بايا چارباغقا چىقىپ تېرىپ كىردۇق، كەچتە كۆجە ئېتىمىز. ئاخشامليقا شاھزادىلەر قاپاق كۆيدۇرۇپ ئوردىنى ئايلانماقچى. بىز يېڭى كەلگەن مۇغەننى قىز ـ ئاياللار بىلەن مۇزىكا زالىدا مۇقام كېچىلىكى ئۆتكۈزۈپ، نورۇزنى تەبرىكلىمەكچىمىز.
ئابدۇرەشىدخان خانىشنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالغاچ ئالاھىدە راسلانغان مېھمانخانىغا كىردى.
— ئەتىگەندىن بېرى نورۇزدۆڭدە ئاۋام بىلەن بىللە بولدۇم. ئوتتۇز قازان پولۇ ئېتىپ، كۆپچىلىككە ئاش تارتتۇق. مەرىكە ناھايىتى قىزىدى، چېلىشىش، ئوغلاق تارتىش، قوچقار سوقۇشتۇرۇش بولدى، — دېدى ئابدۇرەشىدخان پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ. ئۇنىڭ چىرايىدىن نورۇزدۆڭدىكى مەرىكىدىن ناھايىتى مەمنۇن بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ سۆزىنى داۋام قىلدى، — چېلىشىشتا مېنىڭ خاس نۆكىرىم نەۋقىرانلار پالۋانى، مەرھۇم ئەمىر بەھرامنىڭ ئوغلى دەۋرانبەگ ياشلار پالۋانى بولدى. چۈشتىن كېيىن ئات بەيگىسى، ناخشا ـ ئۇسسۇل كۆرىكى بولماقچى. قىدىرخان ئاكا بىلەن قېيىنئاتام شۇ يەردە قالدى، مەنمۇ چۈشتىن كېيىن بارىمەن، مەلىكەم.
— شاھىم، قىدىرخان ئاكىلار قايسى مۇقامنى ئورۇنلىماقچى؟ — ئامانىنسا بېگىم قىزىقىپ سورىدى.
ئابدۇرەشىدخان ئۇنى قولىدىن ئاستا تارتىپ يېنىدا

ئولتۇرغۇزدى.
— قەدىرخان ئاكا بىلەن قېيىنئاتاملار «ناۋا»، «چاھارگاھ»، «ئىشرەت ئەگىگىز» مۇقاملىرىنى ئورۇنلىماقچى. ئۇلار بۇنىڭغا ئۇچ ئاي تەييارلىق قىلدى، مەلىكەم. سىلەرچۇ؟
— بىز «ۋۇسال»، «ئىشرەت ئەگىگىز» مۇقاملىرىنى باھار ئەييامىغا سوۋغا قىلماقچى بولۇۋاتىمىز، شاھىم. تەييارلىقىمىز پۈختا، گۈلئىبرەم ئوردىسىدىكى پۈتۈن ئايالىلار جامائىتىنى بۇ سورۇنغا تەكلىپ قىلدۇق.
— مېنىچۇ؟
— ئەلۋەتتە، سىلىمۇ قەدەم تەشرىپ قىلىدىلا، شاھىم. بارلىق ئەرلەر جامائىتىگە ۋاكالىتەن قاتنىشىپ بەرگەيلا.
— قېيىنئاتام بىلەن قىدىرخان ئاكا تەكلىپ قىلىنمامدۇ؟
— ئۇلار نورۇزدۆڭدىكى مەرىكىدىن بوشىنالارمۇ؟
— نورۇزدۆڭدىكى مەرىكە قىدىرخان ئاكا بىلەن قېيىنئاتامغا تون كىيدۈرۈپ، ئات مىندۈرگەندىن كېيىن ئاخىرلىشىدۇ. نۇرغۇن بالىلار كېچىسى قاپاق كۆيدۈرۈپ «ۋەششەمسى» توۋلاپ تۇن بىلەن كۈننىڭ تەڭلەشكەنلىكىنى تەبرىكلىشىدۇ. بۇنىڭغا چوڭلار قاتناشمايدۇ، مەلىكەم.
— ئۇنداق بولسا، شاھىم، سىلى ئۇلارنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويسىلا. ھەجەرخان ئاچام بىلەن ئايتىللا ئاچامنىمۇ ئېلىپ كېلىشسۇن. ئۇلارنى كۆرگۈم كەلدى.
— ئۇلارمۇ كېلىدۇ، قەدىرلىكىم. خانىش ئانام، چوڭ خانىشلارنىمۇ خەۋەرلەندۈرۈپ قويغانسىز؟
— ئۇلارنى خەۋەرلەندۈرۈشكە گۈلئايىمنى ئەۋەتتىم. ئەمما، ئۇلارنى مۇقام ئاڭلاشقا ئۆزلىرى تەكلىپ قىلسىلا.
— بولىدۇ.
سۇلتان بىلەن خانىشنىڭ سۆزلىرى تۈگىمەستىنلا چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىلەن ئايىنىگار سۇلتان بېگىم كىرىپ كەلدى.

چوڭ خانىش ناھايىتى خۇشخۇي ئىدى، ئامانىسا سۇلتان بېگىم بىلەنمۇ يۇز يېقىشىپ كۆرۈشتى.

— سىز بۇ تۇرقۇڭىز بىلەن سەھرا قىزىنىڭ ئۆزىلا بوپسىز، ھېچ يېرىڭىز مەلىكە ياكى خانىشقا ئوخشىماي قاپتۇ. ھا ـ ھا ـ ھا ... — ئۇ قاقاھلاپ كۈلدى.

— مەلىكە ئاچا، مەن مانا شۇنداق يۈرۈشنى ياخشى كۆرىمەن، — ئامانىسا بېگىممۇ كۈلدى.

ئاينىگار سۇلتان بېگىم بۇ ئىككى كۈنداشنىڭ مۇنداق يېقىنچىلىق قىلغىنىدىن ھەيران بولدى ـ يۇ، تېشىغا چىقىرالماي ئىچىدە غودۇڭشىدى.

كۆك چۆچۈرىسىنى يەپ بولۇشقاندىن كېيىن، ئابدۇرەشىدخان ئاينىگار سۇلتان بېگىم بىلەن چوڭ خانىشنى نورۇز بەزمىسىگە تەكلىپ قىلىپ قويۇپ، نورۇزدۆڭدىكى چوڭ مەرىكىگە قاتنىشىش ئۈچۈن كەتتى.

چۆچۈرە پىشۇرۇش ناماز دىگەرگىچە داۋاملاشتى. كېنىزەكلەر، مۇغەننى قىز ـ ئاياللارنىڭ ھەممىسى بۇ كۆكلەم ئېشىغا ئېغىز تەگدى، كۆجە شامغا يېقىن پىشتى. بۇ نورۇز ئېشىغا ئۇلگۈرۈپ كەلگەن ئابدۇرەشىدخان قېيىنئاتىسى، قېيىنئانىسى، قىدىرخان ۋە ئۇنىڭ بالىچاقىلىرى بىلەن كىرگەندە، چۈچۈك سۇلتان بېگىم لاپپىدە ئۆڭۈپ يەرگە قارىۋالدى، ئىچى ئاداپ غەلىتە بولۇپ كەتتى. شۇنداق مەززىلىك كۆجىدىن ئازغىنا ئىچتى. «بېشىم ئاغرىۋاتىدۇ» دەپ زۇۋان سۈرمەي ئولتۇردى.

— باش ئاغرىقىنىڭ ئەڭ ياخشى داۋاسى نەغمە ـ ناۋا. يۈرۈڭ، مەلىكە، ئارامگاھقا چىقىپ مۇقامنىڭ خۇش ساداسىدىن ھۇزۇر ئالايلى، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ روھىي ھالىتىدىكى غەلىتىلىكىنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنىپ.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئابدۇرەشىدخانغا قاراپ كۈلۈمسىرىگىنىچە تۇرۇپ، ئارامگاھقا چىقتى.

5

دەسلەپ «ۋىسال» مۇقامى، ئاندىن «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ئورۇنلاندى. ھەممەيلەن گويا چارباغدا سەيلە قىلغاندەك ھۇزۇرلىنىپ، سۆيۈنۈپ كېتىشتى. ئابدۇرەشىدخان ئاماننىسا بېگىمگە بىر ئالماس ئۈزۈك، مۇغەننى قىز ـ ئايالارغا بىردىن ئالتۇن ئۈزۈك تارتۇق قىلدى. چۇچۇك سۇلتان بېگىم بىلەن ئانىسىغا كىمخاب نىمچە كىيدۇرۇپ، ئاق ھىلھىلە رومال ئارتىپ قويدى. مېھمانلارغا كىيىملىك رەخت سوۋۇغا قىلدى. ئاماننىسا بېگىم مىسرىنىڭ يوللۇق شايىسىدىن تىكىلگەن شاھانە تونىنى ئابدۇرەشىدخانغا كىيدۇرگەندە، چۇچۇك سۇلتان بېگىم ئۆڭۈپ - تاتىرىپ ئولتۇرالماي قالدى. ئاخىر باش ئاغرىقىنى باھانە قىلىپ ھەممەيلەندىن بۇرۇن ئۇزاپ ماڭدى.

يېرىم كېچە بولغان، ئاسماندا يۇلتۇزلار چاقناپ تۇراتتى. كۆك قەرىدە لەرزان ئۇزۇپ يۈرگەن ئاي زېمىنغا كۈلۈمسىرەپ باقاتتى.

مېھمانلارنى ئۇزىتىپ خاس ھۇجرىغا كىرگەن ئاماننىسا بېگىم ئويۇقتىن جىلتىنى ئېلىپ، ئابدۇرەشىدخانغا ئىككى قوللاپ سۇندى.

— شاھىم، بۇ ئۆزلىرىگە ئاتىغان سوۋۇغام.

ئابدۇرەشىدخان زەر چۇچىلىق كىمخاب جىلىتتىن كىتابنى ئالدى، شۇنداق ئېچىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— باركاللا، مەلىكەم، باركاللا ! مۇبارەك بولسۇن !

ئۇ مۇندەرىجىدىكى راك، چەبدىيات، سىگاھ، چاھارگاھ، پەنجىگاھ، ئۆزھال، ئەجەم، ئۇششاق، بايات، ناۋا، مۇشاۋەرەك ئىراق، ۋىسال، ئىشرەت ئەڭگىزدىن ئىبارەت ئون تۆت مۇقامنىڭ نامىنى ئوقۇپ چىقتى. ھەربىر مۇقام بىر باب قىلىنىپ، نەچچە بۆلەككە بۆلۈنگەنىدى. ئابدۇرەشىدخان ھاياجان ئىلكىدە كىتابنى

يۈرىكىگە باستى، ئولتۇرۇپ زوق ۋە ئىخلاس بىلەن كۆرۈشكە باشلىدى.

— شاھىم، تاكى يورۇشقا ئاز قالدى. چارچاپ كەتتىلە، ئەمدى ئۇخلاپ، قالغىنىنى ئەتە كۆرسىلە، — دېدى ئاماننىسا بېگىم كۆيۈنۈپ.

— كۆرۈپ بولمىغۇچە ئۇيقۇم كەلمەيدۇ، مەلىكەم. ئاز قالدى، كۆرۈۋېتەيلى.

ئاماننىسا بېگىم ئۇنىڭغا ئۇزۇم شەربىتى قۇيۇپ بەردى. دېرىزە كۆزنىكىنى يېپىپ، پەردىلەرنى چۈشۈرۈپ، يوتقانغا كىرىپ ياتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا تويى بولۇپ پايتەختكە يۆتكەپ كېلىنگەن چاغدىكى ئۇنتۇلماس مەنزىرە كەلدى: شەھەردىكى ھەممە قىز ـ ئاياللار ئۇنىڭ ئالدىغا چىققان، ئوردا قوۋۇقىدىن قەسىرگىچە پاياندىز سېلىنغانىدى. ئۇنى ئون ئىككى كېنىزەك يېپەك گىلەمگە ئولتۇرغۇزۇپ ھەرەمگە ئەكەلگەندە، غۇلا سېلىپ ئىشىكنى تاقىۋالغان كېنىزەكلەر بىر كىيىملىكتىن ئەتلەس ئېلىپ، ئاندىن ئىشىكنى ئېچىپ بەرگەنىدى. قەسىرگە كەلگەندىمۇ شۇنداق بولدى. يۈزلىگەن شام ـ چىراغ يېقىلغان قەسىر ئاماننىسا قىزنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمىگەنىدى. يەڭگىلەر ئۇنى ياسىداق ھۇجرىغا ئەكىرىپ، كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، ياتقۇزۇپ قويۇپ چىقىپ كەتكەن، ئابدۇرەشىدخان كىرىپ يېشىنىپ يوتقانغا كىرگەندە، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى تاكى شامىلىدا يەلپۈنگەن ياپراقتەك تىترەپ ئېرىگەنىدى... مانا بۇنىڭغا سەككىز يىل بولدى، ئاستىغا سېلىنغان قىزىل بەلگىسىنى ھازىرغىچە ساندۇقتا ساقلاپ كېلىۋاتاتتى.

— مەلىكەم، ئەۋلادلارغا بىباھا مىراس قالدۇرۇپسىز. بۇنىڭ ئۇچۇن داستان يېزىپ رەھمەت ـ تەشەككۇر ئېيتسامۇ ئازلىق قىلىدۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان خىيالدىن ئۆزىگە كېلىپ كۈلۈمسىرەپ قارىغان خانىشقا، — بۇ سوۋغات مېنى گويا شەھەر ئالغاندىنمۇ بەكرەك خۇش قىلىۋەتتى.

ئۇ كىتابنى جىلتىغا سېلىپ، ئويۇققا قويدى ـ ده، يېشىنىپ ياتتى.

ـــ بايانتىن نېمىنى ئويلىدىڭىز، قەدىرلىكىم؟

ـــ تويىمىز بولغان كۈننى.

ـــ ئۇنىڭغا سەككىز يىل بولدى، قەدىرلىكىم. ئۇنتۇپ قالماپسىز ـ ھە؟

ـــ ئۇ كۈننى قانداقمۇ ئۇنتۇغىلى بولسۇن، شاھىم؟ ۋاقىت ھەقىقەتەن تېز ئۆتىدىكەن.

ـــ شۇنداق، مەلىكەم. بىراق، بىز ۋاقىتنى بىكار ئۆتكۈزمىدۇق، ھەربىر يىلدا ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇردۇق.

ـــ شاھىم.

ـــ ھە، مەلىكەم.

ـــ مەن ئەمدى نېمە ئىش قىلسام بولار؟ ـــ ئامانىنسا بېگىم چولپاندەك چاقنىغان كۆزلىرى بىلەن ئابدۇرەشىدخانغا تەلمۈرۈپ باقتى.

ـــ ئوقيا ئېتىشنى، قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنەك، مەلىكەم.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ ئوقيا ئېتىشنى بىلمىگەن ئادەم شىكار قىلالمايدۇ، قىلىچۋازلىقنى بىلمىگەن ئادەم ئۆزىنى قوغدىيالمايدۇ.

ـــ بۇنى ئۆگىنىشىم شۇنچە زۆرۈرمۇ؟

ـــ ھەئە، مەلىكەم، ئوقيا ئېتىشنى ئۆگىنىۋالسىڭىز، شىكار قىلىپ ئاللا بەندىلىرىگە ئىنئام قىلغان سېخىي تەبىئەتنىڭ مەئىشەتلىرىدىن بەھرىمەن بولالايسىز. قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنىۋالسىڭىز، ئالىمادىس دۇشمەن باستۇرۇپ كەلسە، قورقماستىن تاقابىل تۇرالايسىز.

ـــ قۇللۇق، شاھىم. ئوقيا ئېتىشنى، قىلىچۋازلىقنى جەزمەن ئۆگىنىمەن. كىم ئۆگىتىدۇ؟

ـــ كېنىزەكلەردىن شەمشىبانۇ بىلەن گۈلئايىم مەرگەن ھەم ماھىر قىلىچۋاز. ئۇلار سىز بىلەن كېنىزەكلىرىڭىزگە

ئۆگەتسۇن، مەنمۇ ئۆگىتىمەن. چۇچۇك سۇلتان بېگىم بىلەن كۆپرەك شىكارغا چىقماقچى.

— ماقۇل، شاھىم، بۇ تەلەپلىرى مېنى سېھىرلىك تەبىئەت دۇنياسىغا باشلاپ بارىدىغان بولدى.

ئابدۇرەشىدخان ئەنبەر ھىدى كېلىپ تۇرغان خوتۇنىنىڭ قارا چاچلىرىنى سىلىدى.

— يەنە نېمە قىلاي دەيسىز، مەلىكەم؟

— بىرنەچچە كىتاب يازاي دەيمەن.

ئامانىسا بېگىم ئېڭىكىنى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كۆكرىكىگە تىرىدى.

— قانداق كىتاب يازماقچى؟

— غەزەل ـ بېيىتلىرىمنى رەتلەپ، «دىۋانى نەفىسي» نامى بىلەن بىر كىتاب قىلماقچىمەن. ئاندىن قىز ـ ئاياللار ئەخلاقى توغرىسىدا «ئەخلاقۇل جەمىلە» (گۈزەل ئەخلاق)ناملىق بىر كىتاب يازىمەن. سالامەتلىكىم يار بەرسە، يەنە «شۇرۇھۇل قۇلۇب» (قەلبلەر شەرھى) ناملىق ئىنسانلارنىڭ گۈزەللىككە ئىنتىلىشى توغرىسىدا بىر رىسالە يېزىش ئويۇم بار.

— قارىغاندا بۇ كىتابلار كۆڭلىڭىزگە پۇتۇلۇپ بولغان ئوخشايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۆمرىڭىزگە ئاللا بەرىكەت بەرسۇن، — ئابدۇرەشىدخان ئامانىسا خېنىمنى بېلىدىن قاماللاپ قۇچاقلىدى، — كىتاب ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا قالىدۇ. يېزىڭ، مەلىكەم، يېزىڭ.

— ئاللا ئىگەم كۆڭلۈمگە پۇتۇپ قويغان ئوخشايدۇ، ئولتۇرسام ـ قوپسام شۇ توغرۇلۇق پىكىر يۈرگۈزىمەن.

ئامانىسا بېگىم ئوتلۇق قوللىرى بىلەن ئېرىنىڭ يۈزىنى سىلىدى.

— كىتاب يازىمەن دەپ مېنى ۋە ئارام ئېلىشنى ئۇنتۇپ قالماڭ، قەدىرلىكىم.

— ئۇنتۇپ قالسام، سىلى بارغۇ، شاھىم.

ئابدۇرەشىدخان ئامانىسا بېگىمنىڭ پىچىرلىغان لەۋلىرىگە سۆيدى.

6

ئامانىسا بېگىم ئوقيا ئېتىشنى ئۆگىنىشكە شۇنچىلىك قىزىقىپ كەتتىكى، ئەتىگەن ۋە چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا مەشىق قىلىپ، بىر دەقىقىنىمۇ زايە قىلمايتتى. ئۇ قەسىر هويلىسىدا بىرقانچە يەرگە ئورنىتىلغان قارانچۇقنى چەنلەپ ئوق ئۇزەتتى. ئوقنى نىشانغا تەگكۈزسە خۇشال بولۇپ چاۋاك چېلىپ كېتەتتى. تەگكۈزەلمىسە ئوماق لەۋلىرىدە گۈل پورىكى پەيدا بولۇپ، قاش ـ قاپاقلىرى سۈزۈلۈپ، قولى بىلەن ماڭلاي چاچلىرى چۈشۈپ تۇرغان پېشانىسىغا ئۇرۇپ قويياتتى. بۇنىڭدىن شەمشىبانۇ كۈلۈپ كېتەتتى. گۈلئايىم بولسا يا كىرپىنى چىڭ تارتىش، قارىغا ئېلىپ بولغاندىن كېيىن قول ۋە يەلكىنى مىدىرلاتماي ئوق ئۇزۇش توغرىسىدا ئۇستاتلىق قىلاتتى.

ئابدۇرەشىدخان بۇ ئامراق خوتۇنىغا كۈمۈش ساپلىق كىچىك يەڭگىل قىلىچ، نەپىس ياسالغان يانى ئون توققۇز تال ئوقى بىلەن تەقدىم قىلغانىدى.

ئۇ هەر كۈنى مەشىقتىن كېيىن ئارامگاهنىڭ مۈزىكا زالىغا چىقاتتى. مۇغەنىنى قىز ـ ئاياللار بىلەن مۇقام ئوروۇنلاپ مېڭىسىگە ئارام، كۆڭلىگە هۇزۇر بەخش ئېتەتتى ـ ده، ئارقىدىن خاس هۇجرىسىغا قايتىپ كىرىپ قولىغا قەلەم ئالاتتى. ئۇ بۇگۈنمۇ ناۋا مۇقامىنىڭ سېهرىلىك ساداسى ئاچقان تەپەككۇر خەزىنىسىنىڭ ئىشىكىدىن ئۇنچىلەر چاچتى: «ئاللا ئىگەم ئادەمئاتىنى يارىتىپ، هاۋائانىنى ياراتمىغان بولسا، دۇنيا گۈللەنمىگەن، ئاۋاتلاشمىغان بولاتتى. هاۋائانىنى يارىتىپ ئۇنىڭ جامال دەرىخىگە گۈزەللىك، سۈلكەت ئاتا قىلمىغان، ئەقىل دېرىزىسى بولغان كۆزلىرىنى ئالەمنى كۆرۈش ئىقتىدارىغا ئىگە

قىلمىغان بولسا، قاراڭغۇ دىللىرىنى پاكلىماق، ژاپا بىلەن روشەنلەشتۈرۈپ، نازۇك قوللىرىنى چېۋەر، ئەۋرىشىم، ھارماس پۇتلىرىنى سالماق قەدەم ئەيلەپ، ۋىجدان ـ غۇرۇر قىلىچى بىلەن ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قوغداپ، ھايا بىلەن نومۇسىنى ساقلاپ تۇرمىغان بولسا، تۇرمۇشمۇ مۇنداق رەڭدار بولمىغان، ھاياتمۇ ئىنسانلار مېھرىنى ئۇزەلمەيدىغان دەرىجىدە يېقىملىق تۇيۇلمىغان بولاتتى.

قىز غۇنچە، چوكان ـ جۇۋانلار ئېچىلغان گۈلدۇر. گۈل ـ غۇنچىلارغا ھەممە ئەركەكنىڭ نەزىرى چۈشىدۇ. نومۇس قالقىنى بىلەن لەۋەن چېھرىنى مۇھاپىزەت قىلىپ، ۋىجدان خەنجىرى بىلەن ئۇزارتىلغان قارا قوللارنى كېسىپ تاشلىيالمىغان قىز ـ جۇۋانلار ھەمىشە ئەتىۋارلىنىدۇ، خار بولمايدۇ. ئەكسىچە ئېچىلماي تۇرۇپ غۇنچىسىنى نابۇت قىلغان، توي كېچىسى ئېچىلىدىغان گۈلنى ياۋا قولغا ئۇزدۇرۇپ قويغان قىز ـ چوكانلار كۈلپەت دەشتىدە خورلىنىدۇ...»

ئاماننىسا بېگىم ھەربىر بابنى يېزىپ بولغاندا، ئابدۇرەشىدخانغا ئوقۇپ بېرەتتى، پىكرىنى ئالاتتى. ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك جايلارنى كۆرسىتىپ بەرسە، قايتا ـ قايتا ئۆزگەرتىپ ئاققا كۆچۈرەتتى.

ئىككى قىش، ئىككى ياز شۇنداق تېز ئۆتۈپ كەتتى.

ئاماننىسا بېگىم ئوقيا ئېتىشنى، قىلىچ ۋازلىقنى ئۆگىنىۋالدى. «ئەخلاقۇل جەمىلە» دېگەن كىتابنىمۇ يېزىپ بولدى. ئۇ كاشغەرگە كەتكەن ئابدۇرەشىدخاننى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. ئۇ: «قايتىپ كېلىپلا شىكارغا ئاچقىمەن. ناخشا ـ مۇزىكىمىز بىلەن ئۇچار قۇشلارنى ھەيران قالدۇرۇپ، دەل ـ دەرەخلەرنى ئۇسسۇلغا سېلىپ كېلىمىز. ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ» دېگەنىدى. بىر ئايغا يېقىنلاشقان بولسىمۇ، تېخىچە كەلمەيۋاتاتتى. بۇ بىر ئاي خانىش ئۇچۇن بىر يىلدىنمۇ ئۇزاق تۇيۇلۇپ، كۆزى ئىشىكتە بولۇپ قالدى.

شۇ تاپتا ساتار چېلىپ دېرىزە ئالدىدا ئولتۇراتتى. شامالدا يەلپۈنگەن ھاۋا رەڭ يىپەك رومىلى قارا چاچلىرى ياپقان بوينىغا چۈشۈپ، تەتىللا جىلمىتكىسى كۆپىتۈرۈپ تۇرغان كۆكسىنى ياپتى. ئۇ «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنىڭ ناخشا ـ بېيىتلىرىنى ئاستا ئوقۇۋاتاتتى، گويا بۇ لەرزان غەزىلى بىلەن ئابدۇرەشىدخاننى چاقىرىۋاتاتتى.

كۈن نۇرى دېرىزە پەردىسىدىن غايىب بولغاندا، ئامانىسا بېگىمنىڭ ئاشپىزى ئايشەمخان ئاچا بىر كېنىزەك بىلەن تاماق ئەكىردى. پەتنۇستىكى بىر چىنە چۆچۈرە بىلەن بىر جام سىركە، بىر قۇتا زىرە، قوشۇق قاتارلىق نەرسىلەرنى داستىخانغا قويدى.

ـــ مەلىكە خېنىم، تاماق يەۋالسىلا.

ـــ ئايشەمخان ئاچا، مەريەمنىسا ئاچامنى چاقىرىپ قويغان بولسىڭىز، تاماقنى يېنىمدا يېسۇن.

ـــ مەلىكە خېنىم، مەريەمنىساخان بۇگۈن كەلمىدى. مىجەزى يوقمىكىن، بولمىسا ئەتىگەندىلا كېلەتتى.

«نېمىشقا كەلمىگەندۇ؟ ھېلى ئادەم ئەۋەتىپ باقاي» دەپ ئويلىغان ئامانىسا بېگىم چامغۇر، ئاشكۆكى سېلىپ ئەتكەن چۆچۈرىگە كۆز سالدى. ئۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى تاماق ئېتىشكە يارەملىشىپ كېلىۋاتقان مەريەمنىسا بۇۋۇى بىلەن پاراڭلىشىپ تاماق يېيىشنى، قىزنقچىلىق قىلىپ ئېيتقان تاڭسۇق سۆزلىرىنى، ھېكايە، چۆچەكلىرىنى ياقتۇراتتى.

ئاشپەز ئايال دەھلىزگە چىقىشىغا يۈگۈرۈپ كىرگەن شەمشىبانۇ ئۇنى بىر تەرەپكە ئېتىتىرىۋېتىپ، خاس ھۇجرىغا ئېتىلىپ كىردى. ئۇنىڭ چىرايى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. تېخى داستىخان يېيىغا كەلمىگەن ئامانىسا بېگىمگە قاراپ ئېغىر تىندى. شايى كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرىنى تىزىغا باستۇرۇپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

ـــ مەلىكە خېنىم، چۆچۈرىنى ئىچمەي ئوبدان قىلىپتىلا، ـــ

دېدى ئۇ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ. ئۇنىڭ بېشىدا رومالمۇ يوق ئىدى، يۈگۈرۈپ كىرگۈچە چۈشۈپ قالغان بولسا كېرەك.

— نېمە دېگىنىڭىز بۇ، شەمشىبانۇ ئاچا؟ مەن مەريەمنىسا ئاچامنى ساقلاۋاتىمەن، — ئامانىسا بېگىم ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭغا سوئال نەزىرى بىلەن باقتى.

كۆڭلى ئارامىغا چۈشكەن شەمشىبانۇ:

— مەن بۇ ئاشتىن گۇمانلىنىپ قالدىم، — دەپ قولى بىلەن چىنىنى كۆرسەتتى.

— نېمىشقا؟ — سوربدى خانىش تېخىمۇ ئەجەبلىنىپ.

— مەلىكە خېنىم، سىلى بىلمەيدىلا، — دەپ گەپ باشلىدى ئۇ، — گۈلئايىم قەسىرلىرىگە كەلگەندىن باشلاپ نېمە ئۈچۈندۇر مەن ئورۇنلىيالمىغان سۈيقەستنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى كەلگەندەك بىلىنىپ، تۈيدۇرماستىن ئۇنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشىغا كۆز سېلىپ يۈرگەنىدىم. ئۇ مەندىنمۇ ئۈستا كېلىپ، ئۆزلىرىگە يېقىنلىشىۋالدى، خىزمەتلىرىنى قىلىدىغان بولدى. ئۇنىڭ بىرقانچە قېتىم چۈچۈك سۈلتان بېگىمنىڭ قەسىرىگە خۇپىيانە بېرىپ كەلگىنىنى سېزىپ قالدىم. پېيىگە چۈشكىنىمنى زادى بىلدۈرمەي يېقىنلاشتىم، دوستلۇق ئىزھار قىلىپ، نەرسە ـ كېرەك تەقدىم قىلىپ، كۆڭلۈمنى شۇنچە يېقىن تۇتساممۇ، ئۇ ماڭا سىر بەرمىدى، مەندىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بولۇۋالدى. گۇمانىم كۈچىيىپ، ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىشنى داۋام قىلدىم. لېكىن، گەپ ـ سۆز، ھەرىكەتلىرىدىن بىرەر شۇملۇقنىڭ ئالامىتىنى سېزەلمىدىم. «بىكار گۇمان قىپتىمەن» دەپ ئويلىسامۇ، ئۇنىڭ ھەرقانداق ھەرىكىتىنى كۆزدىن ساقىت قىلمىدىم. يىللار ئۆتتى، — شەمشىبانۇ سۆزدىن توختاپ يەنە چىنىدىكى چۆچۈرىگە قادىلىپ قالدى، — مەلىكە خېنىم، يېقىندىن بۇيان گۈلئايىم ئاشخانىغا كۆپرەك كىرىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ پېيىگە يەنە چۈشتۇم. بۇگۈن چۈشتىن كېيىن سىلى ھۇجرىلىرىغا كىرىپ كەتتىلە. گۈلئايىم ئۇخلايمەن دەپ

هۇجرىسىغا ماڭدى. كېنىزەكلەرمۇ ئۆيلىرىگە كىرىپ كېتىشتى. نېمە ئۈچۈندۇر ياتقۇم كەلمەي پېشايۋاندا غېجەك چېلىپ ئولتۇردۇم. بىر چاغدا گۈلئايىم چىقىپ، مېنى كۆرۈپ ئىتتىكلا كەينىگە ياندى. غېجەكنى قويۇپ ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋالغانىدىم، بىر چاغدا ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى. بېشىمنى شىلدىرشاپ بىلەن ئورىۋالغانىدىم، قاتتىق ئۇخلاپ قالغان كىشىدەك پۇشۇلداپ تىنىپ ياتتىم. گۈلئايىم هۇجرىسىدىن چىقتى، ئاياغ تىۋىشى بارا ـ بارا ئاڭلانماي قالدى. بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىۋىدىم، ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى. كۆڭلۈمگە گۇمان چۈشتى، بىردەم يېتىپ بېقىپ تۇرۇپ كەتتىم، ئېسىمگە كەلمىگەن ئىشلار كەلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئاشخانىغا كىرىشنى يا سىلىنىڭ يانلىرىغا كىرىشنى بىلەلمەي ئىچىم تىتىلداپ كەتتى. ئاشخانىغا دەررۇ كىرسەم، پايلاپ يۈرگىنىمنى بىلىپ قالاتتى. يامان نىيەتلىك بولماي چىقسا، ئۇنىڭغا ئازار بەرگەن ۋە ئۆزۈمگە ئىش تاپقان بولۇپ قالاتتىم. شۇڭا، خېلى ۋاقىت ئۆتكۈچە ئاشخانىغا كىرىشكە پېتىنالمىدىم. ئەمما، نېمە ئۈچۈندۇر بىر ئىش يۈز بېرىدىغاندەكلا كۆڭلۈم ئۇيۇپ، ئاخىر بولالماي بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ئاشخانىغا كىردىم. ئايشەمخان ئاچام ئۈگرە كېسىۋاتقان، ياردەمچىسى قازانغا قاراۋاتقان، گۈلئايىم سۇپىدا ئولتۇرۇپ چۆچۈرە تۈگۈۋاتقانىدى. مېنى كۆرۈپ هۈپپىدە قىزاردى ـ يۇ، شۇ هامان كۈلۈپ:

ـــ ئەجەب ئاشخانىغا كىرىپ قالدىڭغۇ، ـــ دېدى.

ـــ ئايشەمخان ئاچامغا ياردەملىشەي دەپ كىرگەن، سەنمۇ بۇ يەردە ئىكەنسەنغۇ، ـــ دېدىم. ئۇ دۇدۇقلاپ قالدى ـ دە، ئۆزىچە كۈلۈۋەتتى. مەن گەپ قىلماي كەينىمگە ياندىم. قەسىر هويلىسىغا چىقىپ، پېشايۋاندا ئوينىشىۋاتقان ئەركەك ـ چىشى مۈشۈكلەرگە قاراپ بىردەم تۇردۇم. مۈشۈكلەر بىر ـ بىرىنىڭ قۇيرۇقلىرىنى چىشلىشەتتى، تاقلاپ سەكرىشەتتى، بىر ـ بىرىنى قوغلىشاتتى. چىشى مۈشۈك ئاستا سوزۇلۇپ ماڭدى، ئەركەك

مۇشۇك كەينىدىن كېلىپ بېسىۋالدى ...

شۇ چاغدا ئاشخانىدىن چىققان گۈلئايىم ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى. كۆرمىگەن بولۇپ تۇرىۋەردىم، قانداقتۇر ئەنسىز بىر تۇيغۇنىڭ دەۋىتى بىلەن ئاشخانىغا يەنە كىردىم. جانان چىنىگە لىقمۇلىق ئۇسۇلغان چۆچۈرىنى پەتنۇسقا قويۇپ كۆتۈرگەن ئايشەمخان ئاچام ماڭا قاراپ قويۇپ، يارەمچىسى بىلەن چىقىپ كەتتى. نېمىشقىدۇر زادى ئولتۇرالماي قالدىم. «ئاشۇ چۆچۈرىدە بىر گەپ بار» دېگەن ئوي ئاخىر مېنى يانلىرىغا كىرىشكە مەجبۇر قىلدى. مەلىكە خېنىم، چۆچۈرىگە ئېغىز تەگمەي تۇرسىلا.

شەمشىبانۇ سۆزىنى توختىتىپ، بىر پىيالىگە چىنىدىن ئىككى تال چۆچۈرە بىلەن ئىككى قوشۇق سۇيىنى ئېلىپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى.

— شەمشىبانۇ ئاچا، نەگە بارىسىز؟ گۇمان ئىمانىنى قاچۇرىدۇ، دېگەن گەپ بار، سىز ئويلىغاندەك ئەمەسمىكىن، — ئاماننىسا بېگىم ئۇنى توختاتتى.

— مەلىكە خېنىم، رۇخسەت قىلسىلا. بۇ چۆچۈرىنى مۇشۇككە يېگۈزۈپ باقاي. ئەگەر گۇمانىم يوققا چىقسا، مېنى جازالىسىلا، كېيىن لېۋىمىزنى چىشلەپ قالمايلى.

ئاماننىسا بېگىم خالىمايراق بېشىنى لىڭشىتتى، ئۇنىڭ كۆڭلىدىمۇ ئەندىشە پەيدا بولغانىدى.

شەمشىبانۇ ئۇزاق ئۆتمەي قايتىپ كىردى، چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى.

— مەلىكە خېنىم، ئاشقا زەھەر سېلىۋېتىپتىكەن، مۇشۇكلەر يەپ ھايال ئۆتمەي ئۆلدى.

— ۋاي ئىسىت، ئىككىلا مۇشۇك ئۆلدىمۇ؟ — ئاماننىسا بېگىمنىڭ چىرايىمۇ ئۆزگىرىپ كەتتى.

— ھويلىدا ئوينىۋېتىپتىكەن، قويۇپ بەرسەم تالىشىپ يەپ ... — بۇقۇلداپ يىغلىدى شەمشىبانۇ.

ئامانىسا بېگىم ئۇنىڭ بىلەن قەسىر ھويلىسىغا چىقتى. گۈگۈم چۈشكەن بولسىمۇ، ئەتراپ يەنىلا يورۇق ئىدى.

گۈللۈكنىڭ يېنىدىكى ئالما دەرىخى تۈۋىدە ئىككى مۈشۈك سۈنايلىنىپ ياتقان، ئاغزىدىن كۆپۈك كېلىپ، پۇتلىرى تارتىشىپ قالغانىدى.

ــ بىچارە مۈشۈكلىرىم ... ــ ئامانىسا بېگىم زوڭ ئولتۇرۇپ، مۈشۈكلەرنىڭ تىكەنلىشىپ قالغان ئۇچىسىنى سىلىدى، كۆزلىرىدە ياش لىغىلدىدى. ئۇ بىردىنلا ئىتتىك تۇرۇپ:

ــ شەمشىبانۇ ئاچا، بۇنى باشقىلار كۆرۈپ قالسا بولمايدۇ. دەرھال يۆگەپ ئاچىقىپ، خالىمىراق يەردىكى دەرەخ تۈۋىگە كۆمۈۋېتىپ كىرىڭ. سىزگە ئېيتىدىغان گېپىم بار، ــ دېدى.

كېنىزەكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاشخانىسىدا كەچلىك تاماق يەۋاتقاچقا، قەسىر ھويلىسى تىمتاس ئىدى. مەريەمنىسا بۇۋاي ئىككى ياشلىق قىزنىغا قىزىل چىقىپ قالغاچقا كېلەلمىگەنىدى.

ئامانىسا بېگىم تاماقخانىسىغا كىرىپ، چۆچۈرە ئۇسۇلغان چىنىگە تەخسە يېپىپ قويدى. «گۈلئايمنى بۇ سۈيىقەستنى قىلىشقا چوڭ خانىشنىڭ بۇيرۇغانلىقى ئېنىق. ئۇ نېمىشقا ماڭا مۇنچە دۈشمەنلىك قىلىدىغاندۇ؟ سۇلتان كاشغەردىن كەلسە، ئېيتىپ ئەدىپىنى بىر بەرمىسەم ...» ئۇ بىردەم ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ، بۇ قارارىدىن يېنىۋالدى. «ياق، سۇلتانغا ھەرگىز دېمەسلىكىم كېرەك. ئۇ نېمىلا دېگەنبىلەن ئالتە شاھزادىنىڭ ئانىسى ئەمەسمۇ. سۇلتاننىڭ غەزىپى تۇتۇپ قالسا، ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ. بۇ ئىش توغرىسىدا ھېچكىمگە ئېغىز ئاچماي. ھەممىگە قادىر ئاللا ئىگەم ئۆزى بىرنېمە دەر.»

شەمشىبانۇ كىرگەندە ئامانىسا بېگىم ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئۇد چېلىپ ئولتۇراتتى، پەقەت قارا كۆزلىرى مۇڭلىنىپ قالغانىدى. ئۇ شەمشىبانۇدىن:

ــ ھويلىدا ئادەم بارمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

— يوق، مەلىكە خېنىم.
— بۇ چۆچۈرنىمۇ دەرەخ تۈۋىگە كۆمۈۋېتىپ كىرىك.
— ماقۇل.
شەمشىبانۇ تەخسە يېپىقلىق چىنىنى ئېلىپ هويلىنىك بۇلۇڭىدىكى گىلاس دەرىخىنىك تۈۋىگە كۆمۈۋېتىپ كىردى.
— بۇ توغرۇلۇق هېچكىمگە تىنماڭ، ئاچا، — دېدى دېرىزىدىن قاراپ تۇرغان ئامانىنسا بېگىم جىددىي تۇستە.
— ماقۇل.
— هەتتا ئېرىڭىزگىمۇ ئېيتماڭ، ئىككىمىز ئوتتۇرىسىدا سىر بولۇپ قالسۇن.
— ئېيتمايمەن، مەلىكە خېنىم.
— بۇ ئىش سىرتقا يېيىلىپ كەتسە، ئاقىۋىتى ياخشى بولمايدۇ. ئەگەر بىرەرىگە دەپ سالسىڭىز، سىزنى هەرگىز كەچۈرمەيمەن. بۇنى ئېسىڭىزدە مەهكەم تۇتۇڭ.
— ماقۇل، مەلىكە خېنىم، هېچكىمگە تىنمايمەن، — شەمشىبانۇ ئويلۇۋېلىپ سورىدى، — سۇلتان ئالىيلىرىغىمۇ ئېيتمامدىلا؟
ئامانىنسا بېگىم دېرىزە ئالدىدىن ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى.
— هەئە، ئېيتمايمەن، ئاچا.
خانىشنىڭ بۇ گېپى ئۇنى تېخىمۇ هەيران قالدۇردى ۋە ئويلاندۇرۇپ قويدى: «شۇنچە دۇشمەنلىك قىلىۋاتسىمۇ، بۇنى هېچ ئىش بولمىغاندەك ئۆتكۈزۈۋېتىشىدە مەلىكە خېنىمنىڭ نېمە مۇددىئاسى باردۇ؟ دۇشمىنىنى قانات ئاستىغا ئېلىشتا قانداق مەقسەتكە يەتمەكچىدۇ؟ ...»
شەمشىبانۇ خانىشنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، دېدى:
— مەلىكە خېنىم، بۇ ئادەتتىكى ئىش ئەمەس. جانلىرىغا تىكىلگەن سۇيىقەست تۇرسا، شۇنداقلا باستۇرۇپ قويسىلا قانداق بولار؟

— ھېچقانداق بولمايدۇ، ئاچا. خانىمدانلىقىمىز ئۈچۈن، مەن ئۈچۈن، سىز ئۈچۈن قۇتلۇق ئىش بولىدۇ.
— مۇنداق دېسىلە، مەلىكە خېنىم، چۈشەندىم. كۆڭۈللىرى سۈتتىنمۇ ئاق ئىكەن.
— ئاچا، ئەمدى چىقىپ گۈلئايىمنى چاقىرىپ قويسىڭىز، مەن ئۇنىڭ پاراكەندە كۆڭلىنى ئارامغا چۈشۈرۈپ قوياي، — ئامانىسا بېگىم قولىغا ساتارىنى ئالدى.
— تاماق يەۋالسىلا بولاتتى، مەلىكە خېنىم، — دېدى شامدانلاردىكى شامنى يېقىپ قويغان شەمشىبانۇ كۆيۈنۈپ.
— بىرنەرسە يېگۈم يوق، سەل تۇرۇپ مېۋە - چېۋە يەرمىز، ئاچا.
شەمشىبانۇ چىقىپ كەتتى. ئامانىسا بېگىم ساتارنىڭ پەدىسىنى تۇزەپ «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى باشلىدى. ئۇ ئابدۇرەشىدخاننى سېغىنغان چېغىدا دائىم مۇشۇ مۇقامنى چالاتتى. ئۇنىڭ ئېرىنى كۆرگۈسى، تەسەللىسىنى ئاڭلىغۇسى كەلگەنىدى. مانا شۇنداق دىلى ئاغرىغان چاغلاردا سۇلتاننىڭ ئۆز يېنىدا بولۇشىنى خالايتتى.
ئىشىك بوش چېكىلدى.
— كىرىڭ.
گۈلئايىم پۇتلىرىنى بوسۇغىدىن ئېلىپ ئېگىلگىنىچە تۇردى. ئۇنىڭ چىرايى غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى.
— كېلىڭ، گۈلئايىم، بۇ يەردە ئولتۇرۇڭ، — ئامانىسا بېگىم يېنىدىن جاي كۆرسەتتى.
گۈلئايىم كۆزىنى يەردىن ئالماي، بىر قەدەم مېڭىپلا تۇرۇپ قالدى.
— نېمە بولدىڭىز، گۈلئايىم؟ كېلىپ ئولتۇرۇڭ.
گۈلئايىمنىڭ پۇتلىرى تاش ئېسىپ قويغاندەك ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتاتتى.
— مەلىكە خېنىم، مەن ... — ئۇ دۇدۇقلاپ كۆرپىدىن بىر

قەدەم نېرىدا يۈكۈندى.
— گۈلئايىم!
— خوش ... — ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنچە بوش چىقتىكى، لېۋىنىڭ مىدىرلىغىنى كۆرۈندى، ئاۋازى ئاڭلانمىدى.
— گۈلئايىم، نېمە بولدىڭىز، نېمىشقا گەپ قىلمايسىز؟ ئەمدى خاۋاتىرلەنمەك. ئاللاغا، سىزگە، ماڭا مەلۇم بولغان قورقۇنچلۇق ئىش ئۆتۈپ كەتتى. ئاللادىن باشقا ھېچ بەندە بىلمەي قالدى.
— نېمە، نېمە دېدىلە، مەلىكە خېنىم؟ مەن، مەن ... — گۈلئايىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي يىغلاپ كەتتى. ئۇ ئادەم ئۆلتۈرۈشنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ پۈشايمان قىلغان، نەچچە يىلدىن بېرى پەيتنى كەلتۈرەلمەي، مانا بۈگۈن پەيتى كەلدى دەپ قىلغان سۈيىقەستى نەتىجىسىز ئاخىرلىشىپ، ئۆزىمۇ ئاشكارىلىنىپ قالغان، «ھېچكىمگە تۈيدۈرمايمەن» دەپ چۈچۈك سۈلتان بېگىمگە بەرگەن ۋەدىسى ۋە ئۇنىڭدىن ئالماقچى بولغان ناھايىتى كۆپ ئىنئام كۆپۈككە ئايلانغانىدى.
— گۈلئايىم، بۇ قورقۇنچلۇق ئىشنى ئۆز ئىختىيارىڭىز بىلەن قىلمىدىڭىز، باشقا بىر كىشى قىلدۇردى. خۇدايىم ساقلاپ، ھېچ ئىش بولمىدى ھەم ھېچكىم بىلمىدى. ئەمدى قورقماڭ، بۇ ھەقتە بىر كىشىگىمۇ ئېيتقۇچى بولماڭ. سۈلتان بىلىپ قالمىسىلا، سىزگە پېشكەللىك كەلمەيدۇ، — دېدى ئامانىسا بېگىم ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن.
— مەلىكە خېنىم، سۈلتانغا بۇ ئىشنى ئېيتمامدىلا؟ — گۈلئايىم ئىككى قولىنى كۆرپىگە قويۇپ مۆلدۈرلەپ قارىدى.
— ئېيتمايمەن، گۈلئايىم. بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق سۈيىقەستتە بولمىسىڭىزلا، يەنىلا خىزمىتىمگە سالىمەن.
خىجىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولغان گۈلئايىم لاغىلداپ تىترەپ تۇرۇپ، دېدى:
— سىلى بىلمۇاپتىلا، مەلىكە خېنىم. ئەسلىدە مېنىڭ

مۇنداق قىلىش ئويۇم يوق ئىدى. مەلىكە چۈچۈك...
— بولدى، ئۇنىڭ ئېتىنى ئاغزىڭىزغا ئالماڭ. بۇ ئىشنى ئۇنتۇپ كېتىڭ.
— مەلىكە خېنىم، مېنى كەچۈردىلىمۇ؟ — گۈلئايىم مىڭىسىر پۇشايمان بىلەن يېلىنىپ سورىدى.
— كەچۈردۈم. ئاللا ئىگەممۇ كەچۈرسۇن.
— رەھمەت، مەلىكە خېنىم، مانا قايتىدىن ھاياتلىق بەردىلە. ئاللا سىلىنى مەڭگۈ ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن.
گۈلئايىم يامغۇردەك تۆكۈلۈپ، ئامانىسا بېگىمنىڭ ئايىغىغا باش قويدى.

7

پايتەختىنىڭ ئالتۇن دەۋازىسىدىن ئۆتكەندە چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئارزۇسىغا خىلاپ ھالدا مەيدە ئامانىسا بېگىم بىلەن يانمۇيان ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. ئالدى ـ كەينىدە شاھزادىلەر، كېنىزەكلەر، ياساۋۇللار، قىدىرخان باشلىق دۆلەت ئەربابلىرى مېڭىشقانىدى.
بۇگۈن ناماز پېشىن بىلەن نامازدىگەرنىڭ ئارىلىقىدا، كاشغەردىن كېلىۋاتقان سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئاتلانغان بۇ ئوردا ئەھلىگە پايتەختىنىڭ نۇرغۇن ئاھالىسىمۇ ئەگەشكەنىدى.
پايانسىز ئاسمانىنىڭ شەرقى تۈتۈق، غەربى ئوچۇق ئىدى. غەربكە سىلجىغان قۇياشنىڭ ئوتلۇق نۇرى يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى تېرەك، سۆگەت دەرەخلىرىنىڭ يېشىل ياپراقلىرىغا زەردەك چېچىلاتتى. شەرقتىن ئەسكەن شامالدىن يامغۇرنىڭ سالقىنى ئۇرۇلاتتى. مەپىنىڭ پەردىلىرى ھىلپىرلاپ كۆتۈرۈلەتتى.
ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئات تۇيىقىدىن ئۆرلىگەن چاڭ ـ

توزاننىڭ مەپە ئىچىگە كىرىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، پەردىنىڭ بىر ئۇچىنى ئالىقىنى بىلەن بېسىۋالدى.

— مەلىكە ئاچا، بىئارام كۆرۈنىدىلا، مىجەزلىرى يوق ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى ئۇ مەپىنىڭ ئەينەكلىك كۆزنەكىدىن چۈشۈپ تۇرغان يورۇقتا سارغىيىپ قالغاندەك كۆرۈنگەن چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ غەمكىن چىرايىغا سەپسېلىپ.

— ھەئە، سىكىلىم، بېشىم ئاغرىپ تۇرىدۇ.

چوڭ خانىشنىڭ سىكىلىم، دەپ ئاتىشىدىن سۆيۈنگەن ئامانىسا سۇلتان بېگىم:

— ئوردا تېۋىپىغا كۆرۈنۈپ باقسىلا، — دېدى كۆيۈنۈپ.

— نېمە ئۈچۈندۇر ئاغرىپ قالسام تېۋىپقا كۆرۈنگۈم كەلمەيدۇ. دورىغا ئۆچ مەن، سىكىلىم.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئوڭايسىزلانغان ھالدا: «راست دەۋاتامسەن، ھېلى سۇلتان كەلگەندە بىلىنىدۇ. گۈلئايىمغا بۇيرۇپ ئېشىمغا زەھەر سېلىپ بەردى، دەپ چاقمىغىنىڭنى كۆرەي. بۇ قېتىم سۇلتان ماڭا رەھىم قىلمايدۇ ...» دەپ ئويلاپ كۆزنىگە ياش ئالدى ۋە قايرىقلىق رومىلىنى يۇزنىگا چۈشۈرۈۋالدى.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى ھېس قىلىپ، قولى بىلەن بېسىپ ئولتۇرغان پەردىنى قويۇۋەتتى. «مەن سىلى ئويلىغاندەك ئۇنداق كۆڭلى قارا خوتۇن ئەمەس، مەلىكە. سىلى ئالتە شاھزادىنىڭ ئانىسى، سىلىگە ھەرگىز يامانلىق قىلمايمەن، كېيىن بىلىپ قالىدىلا ...»

غۇنچىرلاپ كېتىۋاتقان مەپە توختىدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى كەلدى، — خەۋەر بەردى مەپە يېنىدا ئاتتىن چۈشكەن گۈلسارە.

ئىككىلا خانىشنىڭ يۈرىكى بىر قوزغىلىپ، چىرايى تەڭلا ئۆزگەردى. ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئەڭ سۆيۈملۈك جورىسى بىلەن دىدار كۆرۈشىدىغانلىقى ئۈچۈن سۆيۈنۈپ ھاياجانلانغان

بولسا، چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئەكى قەدىرلىك ھەمراھىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراشتىن ئەنسىرەپ ۋەھىمىدە قالغانىدى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئاتتىن چۈشتى. ئۇ دەسلەپ بىرنەچچە يۈز مۇرتى بىلەن ئىستىقبالىغا چىققان خوجا مۇھەممەدىيۈسۈف بۇزرۇكۋار بىلەن كۆرۈشتى، ئاندىن قىدىرخان باشلىق دۆلەت ئەركانلىرى، ئوغۇللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، بىر چەتتە كېنىزەكلىرى بىلەن تۇرغان خانىش، چۆرىلەر بىلەن تەنچلىق - ئامانلىق سوراشتى. چۈچۈك سۇلتان بېگىمدىن ئالاھىدە ئەھۋال سوردى. ئامانمىسا سۇلتان بېگىم ئابدۇرەشىدخانىنىڭ مېھرىلىك نەزىرىدىن «سىزنى بەك سېغىندىم، دىدارىڭىزنى كۆرگىنىم ئۈچۈن شۈكۈر» دېگەن مەنىنى ئۇقۇپ، خۇددى شۇنداق مەنىدە تەلمۇرۈپ سۆيگۈ - مېھرىنى ئىزھار قىلدى.

ئوردىغا قەدەم باسقان ئابدۇرەشىدخان دۆلەت ئەركانلىرىغا رەھمەت ئېيتىپ، ھەرەم تامان ماڭغاندا، چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيىپ كەتتى: «سۇلتان بۇ قېتىم مېنىڭ قەسىرىمگە ئەمەس، ئۇنىڭكىگە چۈشىدۇ. مېنى قانداق جازالاش توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىدۇ. ئاھ، خۇدا! ئاجىزەڭنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن...»

ئابدۇرەشىدخان چوڭ خانىشنىڭ ئويلىغىنىدەك قىلمىدى، بەلكى ئۇدۇل ئۇنىڭ قەسىرىگە باردى. ئابدۇلكېرىمخاندىن باشقا تۆت ئوغلى بىلەن بىللە تاماق يېدى. خاس ھۈجرىغا كىرگەندىن كېيىن شاھانە تونىنى سېلىۋېتىپ، سورىدى:

— مەلىكەم، نېمە بولدىڭىز مەيۈس كۆرۈنىسىز؟

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئۇنىڭغا بىر جام شەربەت سۇنۇپ بېرىۋېتىپ كۈلمەكچى بولدى - يۇ، جاۋابىدا سوغۇق تەبەسسۇم قېتىپ قالدى.

— يېقىندىن بېرى بېشىم ئاغرىيدىغان، ئىچىم سىقىلىدىغان بولۇپ قالدى، شاھىم.

— نېمىشقا؟

— بالىلارنىڭ غېمىنى يەپ، ئارتۇقچە باش قاتۇرۇپ كەتكەنلىكىمدىن بولسا كېرەك، — دېدى ئۇ. كۈندىشلىقى كۈچىيىپ، قىلىپ قويغان ئىشىنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇپ، مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى قانداقمۇ دېيەلمىسۇن؟

— بالىلىرىمىز ياخشى تەربىيە تاپتى. ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن يۈرت سورىغۇدەك بولۇپ قالدى، مەلىكەم. ئۇلارغا مەملىكىتىمىزنىڭ بىرقانچە چوڭ ۋىلايەتلىرىنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرمەكچىمەن. سىز مۇنداق غەم قىلىپ ئۆزىڭىزنى يوقىتىپ قويسىڭىز بولمايدۇ. بالىلار ئۈچۈنمۇ، مەن ئۈچۈنمۇ سىز ناھايىتى ئوبدان تۇرۇشىڭىز كېرەك، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى تارتىپ ئۆزىگە يېقىن ئولتۇرغۇزدى.

— شاھىم، بالىلىرىمىزغا سۈيۈرغال قىلىپ بېرىدىغان ۋىلايەتلەر قايسىلار؟ — سوردى چۈچۈك سۇلتان بېگىم سۇلتانىنىڭ مۇنداق مۇلايىم، مېھىر - مۇھەببىتى تۆكۈلۈپ تۇرغان مۇئامىلىسىدىن كۆڭلى ئېچىلىپ. ئۇ ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئۇچىسىنى سىلاپ قوللىرىنى مەڭزىگە ياقتى.

— ئوغلۇم ئابدۇرېھىم سۇلتان يېقىندا تىبەتكە بارىدۇ، تاغىسى ئىسكەندەر سۇلتانغا يارەملىشىپ ئۇيراق دىيارىنى ئادالەت بىلەن گۈللەندۈرىدۇ. ئوغلۇم ئىبراھىم سۇلتان مەرھۇم مىرزا ئوبۇلھادىبەگ ئورنىغا ھاكىمبەگ بولۇپ كاشغەر دىيارىغا بارىدۇ. ئەبۇسەئىد سۇلتان يېڭىسارغا ھاكىمبەگ بولۇپ بارىدۇ. ئوغلىمىز مۇھەممەدخان خوتەنگە بارىدۇ. يەنە ئابدۇللا سۇلتان تۇرپان دىيارىغا بارىدۇ. پەرزەنتلىرىمىزگە ئاشۇ ۋىلايەتلەرنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرمەكچىمەن، قەدىرلىكىم. سىزنىڭ يەنە قانداق مەسلىھەتىڭىز بار؟ — دېدى ئابدۇرەشىدخان بالىلارنىڭ ئانىسى بولغان خانىشقا ياخشى تىلىكىنى بىلدۈرۈپ.

— سۇلتانىم، بالىلىرىمنىڭ ھەممىسى يېنىمىزدىن

كېتىدىكەنغۇ، سىلى چىدىغان بىلەن مەن چىدىيالمايمەن، — چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ياشلىرى ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئالىقىنىغا ئېقىپ چۈشتى، — ئۇ بالىلار مېنىڭ باغرىمنى يېرىپ چىققان.

— توغرا دېدىڭىز، مەلىكەم. سىز پەرزەنتلىرىمىزگە ئانا. بىزگە ۋەتىنىمىز ئانا. ۋەتىنىمىزنىڭ زېمىنى ناھايىتى چوڭ. بالىلىرىمىز مانا شۇ كاتتا خانلىقنىڭ ۋارىسلىرى. ئۇلار بۇ كاتتا خانلىقنىڭ ھەرقايسى يۇرتلىرىدا تۇرۇشى، ۋەتەن، خەلقنىڭ غېمىنى يېيىشى، ۋەتەن، يۇرتنىڭ گۈللەپ ياشنىتىشتىن ئىبارەت مۇقەددەس بۇرچىنى ئادا قىلىشى كېرەك.. مۇنداق بولمىغاندا، ۋەتىنىمىز رونىق تاپماي، مەملىكىتىمىز خارابلىشىپ، خانلىقىمىز پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئاللا ئالدىدا گۇناھكار، تارىخ ئالدىدا جاۋابكار بولۇپ قالىمىز. شۇڭا، بىز ئاتا ـ ئانىلىق مېھرىمىز بىلەن بالىلارغا دۇئا بېرىپ، رازىلىق بىلەن ئۇزىتىشىمىز زۆرۈر. خۇدا خالىسا بالىلىرىمىز بىزنى تاشلىۋەتمەيدۇ، پات ـ پات كېلىپ يوقلاپ تۇرىدۇ، قەدىرلىكىم.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى. رازى بولماقتىن باشقا چارە يوق، رازى بولمىسا سۇلتانىنى نارازى قىلىپ قويىاتتى. يىللاردىن بېرى ئۆچۈشكە يۈزلەنگەن مېھىر ـ مۇھەببەت ئوتى قايتا يېلىنجاشقا باشلىغاندا، ئۇنىڭغا سۇ سېپىپ ئۆچۈرۈپ قويسا بولمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزى قىل ئۈستىدە تۇراتتى. شۇڭا، ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئۇچىسىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— سۇلتانىم، مەن رازى، بالىلىرىمنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، — دېدى ـ يۇ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى.

— يىغلىماڭ، قەدىرلىكىم، يەنە نېمىشقا يىغلايسىز؟ — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ تەسەللى بەردى.

— سىلىنىڭ مەن بىلەن كارىلىرى بولمايۋاتىدۇ، قەدىرلىك شاھىم، — دېدى خانىش يېشىنى سۈرتۈپ.

— ئۇنداق ئەمەس، مەلىكەم، ھەممە ئىشتا سىزنى كۆزدە تۇتىمەن. خاتا ئويلاپ قاپسىز، مەن سىزنى قەدىرلەيمەن، مەلىكەم.

— بۇنى بىلىمەن، شاھىم. ئەمما كۆڭلۈمدىكى بىر گېپىمنى ئېيتسام خاپا بولمىسىلا، — دېدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم شۇرلاپ.

— ئېيتىڭ، مەلىكەم، خاپا بولمايمەن.

— مەن كىچىكىمدىن شىكار قىلىپ ئۆگەنگەن. يېقىنقى يىللارغىچە دائىم بىللە شىكارغا ئاچقاتتىلە. بىر يىلدىن بېرى ئامانىسا سۇلتان بېگىمنى بىرقانچە قېتىم شىكارغا ئاچقتىلا، مېنى ئۇنتۇپ قالدىلا.

ئابدۇرەشىدخان كۈلدى.

— شۇنىڭغىمۇ يىغلىغان بارمۇ، مەلىكەم. ئالدىمىزدىكى ھەپتىدە شىكارغا چىقمىمىز. بىللە ئاچقاي، بولامدۇ؟

— سىلى بىلەن بىللە شىكارغا چىقسام، شىكار قىلغانىدەك بولمەن، شاھىم.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئوتلۇق كۆكسى بىلەن ئۇنىڭغا يۆلەندى. ئۇ مۇشۇ دەم بارلىقىنى ئابدۇرەشىدخانغا يېقىشنى، ئۇنى ئۆزىگە مايىل قىلىشنى، مۇشۇ بىر كېچە بولسىمۇ ئۇنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشىشنى شۇنچە خالايتتى. ئەندىشىلىك پاراكەندە كۆڭلىدىن غەم ـ غۇسسىلەرنى نېرى قىلىدىغان شۇ ئوتلۇق مىنۇتنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. يۇرىكى بولسا ئەنسىز تېپىچەكلىمەكتە ئىدى.

— مەلىكەم، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى باغرىغا تاڭدى، — بۇندىن كېيىن سىزنى شىكارغا بىللە ئاچقىمەن.

— راستمۇ، شاھىم؟

— راست، مەلىكەم. مەن سىزگە قاچان يالغان سۆزلىگەن. شۇنى بىلىپ قېلىڭكى، بۇ چاغقىچە سىزنى ئالداپ باقمىدىم،

مېنىڭ يامان كۆرىدىغىنىم ئالدامچىلىق.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم چۆچۈپ، تاتارغان يۈزىنى ئابدۇرەشىدخاننىڭ مەيدىسىگە قويۇۋالدى.

— بىلىمەن، شاھىم. مېنى كەچۈرسىلە.

ئابدۇرەشىدخان مەمنۇنلۇق بىلەن ئۇنىڭ مەڭزىگە سۆيدى.

— ئامانىنسا سۇلتان بېگىم ئوقيا ئېتىشنى، قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنىۋالدى، ئەمما سىزگە يەتمەيدۇ. شىكارغا بىللە چىقسا كۆڭلىڭىزگە كەلمەيدىغاندۇ؟

— كۆڭلۈمگە كەلمەيدۇ، ئۇمۇ سىلىنىڭ خانىشلىرى تۇرسا.

— ئۇ ناھايىتى ئاق كۆڭۈل، بىلىمسىلىك، قەيسەر ئايال، مەلىكەم. سىزگە بولغان ھۆرمىتىمۇ سەممىي. سىز بىلەن بىللە شىكارغا چىقسا بېشى كۆككە يېتىمدۇ.

— شاھىم، بىللە ئاچىقايلى، ئۇنىڭغا مەن قايىل، بۇ يۈرەك سوروم.

«ئىلاھا شۇنداق بولۇشىغا نېسىپ قىلغىن» دەپ كۆڭلىدە ئىلتىجا قىلدى چۈچۈك سۇلتان بېگىم دەككە ـ دۈككىدە.

ئۇلار ئۇزاققىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ يېتىپ قېلىشتى.

ئەتىسى ئابدۇرەشىدخان نۇرنىسا سۇلتان بېگىم قەسىرىدە قونۇپ قالدى.

ئۆگۈنى ئامانىنسا سۇلتان بېگىم قەسىرىگە كەلدى. ئۇنىڭ ساغلام ۋۇجۇدىدىن غەيرەت ـ جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى. ئۇ كېنىزەكلەر، مۇغەننى قىز ـ ئاياللاردىن ھال ـ ئەھۋال سوراپ ھەمىيلەننى مىننەتدار قىلدى. تاماق يەپ، نامىزىنى ئوقۇۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ئالاھىدە تەييارلانغان مۇقامنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئارامگاھ سارايىنىڭ مۇسىقا زالىغا كىردى.

ئابدۇرەشىدخان بىر يەرگە بېرىپ كەلگەندە، خانىش ـ چۆرىلەر ئەڭ ياخشى تاماق، مېۋە ـ چېۋە، ناز ـ كەرەشمە بىلەن

كۈتۈۋالسا، ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئالاھىدە تەييارلىغان مۇقام بىلەن كۈتۈۋالاتتى. ئۇ بۇ ۋاقتا قەدەر «سۇلتان كېلىپلا مېنىڭ قەسىرىمگە چۈشمىدى» دەپ خاپا بولۇپ باقمىغانىدى. ئابدۇرەشىدخانمۇ سەپەردىن كەلگەندە، بىرىنچى كۈنى چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ، ئىككىنچى كۈنى نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ، ئۈچىنچى كۈنى ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ، ئاندىن چۆرىلەرنىڭ قەسىرىگە چۈشۈش ئادىتىنى ئۆزگەرتمەي كېلىۋاتاتتى. بۇ ئۇنىڭ ھەرەم شارائىتى پەيدا قىلغان ئائىلە نىزامى بولۇپ، خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ ئىناق ئۆتۈشى ئۈچۈن زۆرۈر ئىدى. بۇنى ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئوبدان بىلگەچكە، سېغىنىپ كەتسىمۇ، كۈندىشلىقى تۇتسىمۇ تاپا ـ تەنە قىلمايتتى. قەستەكە ئۇچرىغان چاغلىرىدىمۇ، ئۆز نۆۋىتى كەلگۈچە سەۋر قىلىپ چىداپ، ئابدۇرەشىدخاننى كۆڭلىدىكىنى تېپىشقا قىستىمايتتى. بەلكى باشقا خانىش، چۆرىلەرگە كۆپرەك كۆيۈنۈشنى، ئۇلارنىڭ دىلىنى ئاغرىتماسلىقنى تەۋسىيە قىلاتتى. ئۇنىڭ مۇنداق ئاق كۆڭۈللۈكى يىلسېرى ئابدۇرەشىدخاننى بەكرەك مەپتۇن قىلىپ، شەيدالىقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەنىدى.

«ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى ئورۇنلاشقا ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلدى. مۇقام ئاخىرلاشقۇچە ئۇنىڭدىن ئابدۇرەشىدخان كۆزىنى ئۈزمىدى. بۇ مۇقامغا ئۆزىمۇ ئەجىر سىڭدۈرگەچكە ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى. «ئۆزھال» مۇقامىغا سەما بولۇپ ئويلىدى: «ئەر بولۇپ ئايال بولمىسا، تائام بولۇپ مۇسىقا بولمىسا، بۇ دۇنيا مۇنداق ئاۋات، كۆڭۈللۈك بولمايتتى. مەنمۇ ئامانىسا قىزنى ئەمرىمگە ئالمىغان بولسام، ھاياتىم مۇنچە مەنىلىك ئۆتمەسمىدى، ئون ئىككى مۇقامدىن ئىبارەت سېھرىلىك بۇلاقنىڭ كۆزى ئېچىلمىغان، سۆيگۈ تەشنالىقىم قانمىغان بولاتتى. ئىلاھا شۈكۈر، قەستىمن، ئاغرىق ـ سىزلاقتىن

بىزنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن ...»

«ئۆزھال» مۇقامىنىڭ ۋۇجۇد ئالىمىگە شېرىن شەربەتتەك سىڭىشى بىلەن تۇغۇلغان ئوي تۈگىمەي تۇرۇپ مۇسىقا ئاخىرلاشتى. ئابدۇرەشىدخان ھەربىر قىز - ئايال مۇغەننىگە بىر كىيىملىكتىن تاۋار تارتۇق قىلىپ، ئاماننىسا سۇلتان بېگىم بىلەن قەسىرگە يېنىپ چىقتى.

«ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى مېنى سېھىرلەپ قويدى، مەلىكەم. ھەربىر قېتىم ئاڭلىسام، بۇرۇن زادىلا ئىشىتىپ باقمىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ، شۇنداق بېرىلىپ كېتىمەنكى، خۇدۇمنى بىلمەي قالىمەن. شۇنداق يېقىملىق، شۇنداق جەلپكار، — دېدى ئۇ خاس ھۇجرىغا كىرىپ.

— نېمە ئۈچۈن شۇنداق؟ بۇنى ئويلاپ كۆردىلىمۇ، شاھىم، — ئاماننىسا سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ شاھانە تونىنى سالدۇرۇپ، بىقىنىغا ياستۇق يۆلەپ قويدى.

— ئويلاپ كۆردۇم، مەلىكەم، ئىجادكارىمۇ، ئورۇنلىغۇچىمۇ سىز بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن.

— ياق، ياق. ئىجادكارى سىلىدەك شەۋكەتلىك پادىشاھ بولغانلىقى ئۈچۈن.

— ياق، بۇ گېپىڭىز ئارتۇقچە بولدى. ئادەمگە ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىسى ھەممىدىن شېرىن، ھەممىدىن ياخشى تۇيۇلىدۇ، مەلىكەم. كېلىڭ، سىزنى تازا بىر كۆرۈۋالاي، — دېدى ئۇ ئاماننىساخاننى قولىدىن ئاستا تارتىپ ئالدىدا ئولتۇرغۇزۇپ، — سىزنى بەك سېغىندىم. سىزچۇ، مېنى سېغىندىڭىزمۇ؟

— سېغىندىم، شاھىم، سېغىنمامدىغان، — پىچىرلىدى ئاماننىسا سۇلتان بېگىم، — ئون بەش كۈندە كېلىمەن دېگەن ئىدىلە، بىر ئايدىن كۆپرەك تۇرۇپ قالدىلا.

— مىرزا ئوبۇلھادىبەگ كاشغەر دىيارىنى روناق تاپتۇرۇپ،

ئاۋامنىڭ ھۆرمەت ـ ئىززىتىگە سازاۋەر بولغان ئىستېداتلىق دۆلەت ئەربابى، شۇنداقلا يېقىن دوستۇم ئىدى. ئۇنىڭ تۇيۇقسىز قازا تېپىشى مېنى بىر قانىتىمدىن ئايرىدى، مەلىكەم. ھەر يىلى پايتەختكە كېلىپ توققۇز تارتۇق قىلىپ كېتەتتى. ئۆتكەن يىلى كەلگەندە كاشغەرگە بېرىپ ئارام ئېلىپ كېتىشكە مېنى تەكلىپ قىلغانىدى. ۋاپات بولغاندىن كېيىن بېرىپ بالىچاقىلىرىنىڭ ھەسرەتلىك يىغىسىنى ئاڭلاپ، ئۇلاردىن ئايرىلىشقا كۆڭلۈم قېيماي قالدى. تۆت قىز، ئۇچ ئوغلى بار ئىكەن. چوڭ ئوغلى ئوبۇلھەيدەر باغدادتا ئوقۇپ كېلىپ كاشغەرگە ئەلەم بوپتىكەن، بۇ ياش ئالىم مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى.

— ئەمدى كاشغەرگە كىمنى ھاكىمبەگ قىلىپ ئەۋەتتىلە، شاھىم.

— ئوغلۇم ئىبراھىم سۇلتاننى.

ئابدۇرەشىدخان چوڭ بولۇپ قالغان ئوغۇللىرىغا قايسى يۇرت ـ ۋىلايەتلەرنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرمەكچى بولۇۋاتقىنىنى سۆزلەپ بەردى.

— يېقىن ئاردا سەپەر قىلمايدىغانلا، شاھىم؟

— ياق، مەلىكەم. ھازىر مەملىكىتىمىزنىڭ يۇرت ـ ۋىلايەتلىرى تىنچ، ئاسايىشلىق تۇرمۇش كەچۈرمەكتە. چۈچۈك سۇلتان مەلىكىنى دەشتى قىپچاققا ئېلىپ بارغۇم بار، ئەمما ھازىر ئەمەس.

— چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە ئانا يۇرتىنى بىر كۆرسىتىپ كېلىشلىرىنى مەنمۇ ئۆتۈنىمەن، شاھىم، — دېدى ئامانىسا سۇلتان بېگىم چىراغ، شاملارنى ياندۇرۇپ، — ماڭا دائىم چوڭ خانىش مەلىكە ئاچامنىڭ كۆڭلى يېرىمدەك بىلىنىدۇ، چىرايىمۇ سۇنۇق. سىلى ئۇنى بەك ئايىسىلا، شاھىم.

ئۇ داستىخان سېلىپ، كېنىزەكلەر ئەكىرگەن تىلىم ـ تىلىم قوغۇن ـ تاۋۇزنى قويدى.

— قەدىرلىكىم، سىزدىن ئايرىلغۇم يوق، — دېدى يېنىشلاپ ئابدۇرەشىدخان، سىزدىن ئايرىلىپ بىر يەرگە بېرىشنى خالىمايمەن.

ئۇ خانىشقا شېرىن قوغۇندىن بىر چىشلەم چىشلەتتى.

— مەنمۇ بىللە بارسامچۇ، بۇنىڭغا مەلىكە ئاچام ماقۇل بولارمۇ؟

— نېمىشقا ماقۇل بولمىسۇن، ئۇ سىز بىلەن بىللە شىكارغا چىقماقچى. سىزنىڭ راستچىل، كەمتەر، سەممىي، ئاق كۆڭۈل خانىش ئىكەنلىكىڭىزگە قايىل بوپتۇ، مەلىكەم.

— راستمۇ، شاھىم، مېنى بەك خۇش قىلىۋەتتىلىغۇ. مەلىكە ئاچامنى مەنمۇ ياخشى كۆرىمەن، — دېدى ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئېرىنىڭ سۆزىدىن چوڭ خانىشنىڭ ئەندىشىسىنى چۈشەنگەندەك بولۇپ.

— مەلىكە ئاچىڭىز سىزنى كېچىكىپ چۈشەنگەندەك قىلمدۇ، قەدىرلىكىم، ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى ئۇنتۇپ كېتىڭ، — ئابدۇرەشىدخان ئۆتۈنۈش نەزىرى بىلەن باقتى.

— شاھىم، مەلىكە ئاچام بۇگۈنگە قەدەر ماڭا ھېچقانداق ياماناتلىق قىلمىدى. ياش كۈندىشىدىن خاۋاتىرلەنگەن بولسىمۇ، چوڭ خانىشلىق ھۆرمىتى بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئۇ بىر ياخشى ئانا. ماڭا ئۆچلۈك قىلسىمۇ، ئالىيلىرىدىن ئالتە پەرزەنت كۆرگەنلىكى ئۈچۈن، ئەيىبلىسەم توغرا بولمايدۇ. مەن بىر بالىمۇ تۇغۇپ بېرەلمىدىم.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم پوسۇقىدە يىغلاپ تاشلىدى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ نازۇك بېلىدىن قامالاپ باغرىغا باستى.

— يەنە نېمىشقا بالىنىڭ گېپىنى قىلىپ يىغلايسىز، قەدىرلىكىم؟ ماڭا، ئەلگە بالىدىنمۇ ئارتۇق تۇرىدىغان تۆھپە تەقدىم قىلغىنىڭىز يەتمەمدۇ؟ سىز ماڭا بەخش ئەتكەن خۇشاللىق، لەززەتنى ھېچكىم بەخش ئېتەلمەيدۇ. سىز مېنىڭ

ياشناپ تۇرغان جەنىم. يىغلىماق، سىز ياش تۆكسىڭىز مېنىڭ يۈرىكىم ئېقىپ كېتىدۇ.

— ئوغۇل تۇغۇپ بەرگەن بولسام، ئۇنىڭغىمۇ يۈرتلارنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرگەن بولاتتىلە، شاھىم. شۇنىڭ ئۈچۈن يىغلايمەن، لېكىن سىلىنى مالال قىلىشنى خالىمايمەن.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم ياشلىرىنى ئېرتىپ، ئابدۇرەشىدخانىڭ قاپقارا يارىشىملىق ساقلىنى، بويۇن - بېشىنى سىلىدى.

— ئەگەر خۇدا نېسىپ قىلىپ ئوغۇل تۇغۇپ بەرسىڭىز، ۋەلىئەھدەم ئاشۇ ئوغلۇم بولىدۇ. ئەمما، بالا تۇغۇپ بېرەلمىدىم دەپ مۇنداق ھەسرەت چەكسىڭىز، مەن مالال بولمامدىمەن؟

— رەھمەت، شاھىم، ئەمدى كۆڭلۈم تىندى. ئۆزلىرىگە بىر سۆۋغات تەييارلاپ قويۇۋۇدىم.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ باغرىدىن ئاجراپ، ئويۇقتىن ئىككى مەخمەل جىلتىنى ئېلىپ ئىككى قوللاپ سۇندى.

ئابدۇرەشىدخان جىلتىلاردىن چىرايلىق شىرازىلانغان ئىككى كىتابنى ئالدى. بىرسىنىڭ مۇقاۋىسىغا «دىۋانى نەفىسىي» دېگەن خەت كەشتىلەنگەنىدى. بۇ ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ بالىلىق ۋاقتىدىن باشلاپ يازغان شېئىر، غەزەللىرىدىن تۇزۇلگەن دىۋان ئىدى. يەنە بىرسى «ئەخلاقۇل جەمىلە» دېگەن كىتاب ئىدى. ھەر ئىككىسىنىڭ بىرىنچى بېتىگە «سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا تەقدىم، ئۆمۇرلۈك مەھبۇبىلىرى ئامانىسادىن» دەپ يېزىلغانىدى.

— بەللى، مەلىكەم، مۇبارەك بولسۇن. دىۋانىمۇ تۇزۇپ بوپسىز، كىتابنىمۇ يېزىپ بوپسىز. ماڭا تەقدىم قىلىپ تۇگىمەس خۇشاللىق بېغىشلىدىڭىز، رەھمەت.

ئابدۇرەشىدخان دىۋانىنى ۋاراقلاپ، ئون يىل ئىلگىرى ئامانىسا قىز بىلەن ئۇشتۇمتۇت دىدار كۆرۈشكەن ئاشۇ كېچىنى ئەسلىدى. شۇ چاغدا ئون ئالتە ياشلىق ئۇ گۈزەل دىلرەبا ئۆزى

تۇزۇۋاتقان «دۇانى نەفسىي»نى كۆرسەتكەنىدى ...
— شاھىم، بۇ دۇاننى سىلىگە ئاتاپ تۇزۇۋاتقىنىمغا ئون يىلدىن ئاشتى.
— رەھمەت، قەدىرلىكىم. پۈتۈن سۆيگۈ - مېھرىڭىزنى بۇ دۇاندىن كۆرگەندەك بولدۇم. بۇ مەن ئۇچۇن بىباھا سوۋغات. بۇنىڭ ئۇچۇن سىزگە نېمە قىلىپ بېرەي؟
— شاھىم، بۇ كىتابلارنى ئۆزلىرىدىن ئىنئام ئېلىش ئۇچۇن تەسىپ قىلغىنىم يوق، بارلىقىم ئالىيلىرىغا مەنسۇپ.
— رەھمەت، مەلىكەم، رەھمەت. سىزدەك ۋاپادار مەھبۇبغا يەتكۈزگەن ئاللاغا شۇكۇر. مېنىڭ بارلىقىمۇ سىزگە مەنسۇپ، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنى قۇچاقلاپ پېشانىسىغا مېھرىنى تۆكتى.
— شاھىم!
— ھە، مەلىكەم.
— مېنىڭ بىر ئۆتۈنۈشۈم بار.
— ئېيتىڭ، مەلىكەم.
ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ يەلكىسىگە قولىنى قويۇپ دېدى:
— بىرقانچە كېنىزەكلەرنىڭ پېشى چوڭىيىپ قاپتۇ، ئۇلارنىڭ ياتلىق بولۇشىغا ياردەم قىلغۇم بار.
— قەدىرلىكىم، سىز كەلگەندىن بېرى كېنىزەكلەرنىڭ بەختى ئېچىلدى. ياتلىق قىلىنىدىغانلىرى قىلىنىۋاتىدۇ. سىز قانداق ئورۇنلاشتۇرسىڭىز، مەن قوشۇلىمەن. بۇ بىر ساۋابلىق ئىش.
— گۇلئايىمنىڭ يېشى قىرىققا بېرىپ قاپتۇ. مەلىكە ئاچامۇ ئۇنىڭ ئۆي - ئوچاقلىق بولۇشىغا رازىلىق بىلدۇرۇپتىكەن. دەسلەپ ئۇنىڭ تويىنى قىلىپ قويساق، ئاندىن يېگىرمە ياشتىن ھالقىغان كېنىزەكلەرنىڭ تويىنى ئۆتكۈزسەك. مەن شۇنداق تىلەكتىمەن، شاھىم.

— قوشۇلىمەن، مەلىكەم. سىزنىڭ تىلىكىڭىز مېنىڭ قارارىم.

— ئەمدى ئارام ئالسىلا، شاھىم. ئورۇن سېلىپ بېرەي، ئىككى كۈندىن بېرى چارچاپ قالدىلا.

— ياق، مەلىكەم. سىزنى كۆرسەملا ھاردۇقۇم چىقىدۇ.

ئابدۇرەشىدخان يېشىنىپ ئەنبەر بۇيى كېلىپ تۇرغان يوتقانغا كىردى.

ئون سەككىزىنچى باب

كەچ كۈزدىكى قارا قۇيۇن

1

چۈچۈك سۇلتان بېگىم ھەر ۋاقىت ئابدۇرەشىدخاننىڭ تۇيۇقسىز كىرىپ:

— سەن جادۇگەر ھېچ گۇناھى يوق ئاق كۆڭۈل خانىشىنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرمەكچى بولدۇڭمۇ تېخى؟ — دەپ غەزەپ قىلىپ زىندانغا تاشلايدىغانلىقىدىن قورقۇپ، ۋەھىمە ئىلكىدە ئورۇقلاپ كېتىۋاتاتتى.

سۇلتاننىڭ كاشغەردىن كەلگىنىگە بىر ھەپتە بولدى، لېكىن ئۇ ئەنسىرىگەندەك ئىش يوق. ئۇ ئەمدى گۈلئايىمنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىپ ـ ئىشەنمەي ئارىسالدى بولۇۋاتاتتى. «بۇ قېرى قىز يالغان سۆزلەپ مېنى ئالدىمىغاندۇ ـ ھە؟ ئامانىسا سۇلتان بېگىم نېمىشقا بۇ ئىشنى ھېچكىم ئۇقمىسۇن دېگەندۇ؟ سۇلتانغا ئېيتمايمەن دېگىنى راستمىدۇ زادى؟ يالغان بولسا سۇلتان كاشغەردىن كېلىپلا يۈزۈمگە سالاتتى، جازالايتتى. خۇدايا، بىلمەپتىمەن، توۋا قىلدىم، گۇناھىمنى ئۆزۈڭ كەچۈرگىن ...»

دەپ ئىلتىجا قىلىپ، كۈنلەرنى جاينامаз ئۈستىدە ئۆتكۈزەتتى. ئىشىك ئېچىلسا ياكى بىرەر ئاۋاز ئىشىتىلسە چۆچۈپ، تۇرۇپ كېتەتتى. ئارىلىقتا گۈلئايىم ئىككى قېتىم كېلىپ، ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ سۇلتانغا ئېيتمىغانلىقىنى، مۇنچە قورقۇپ كېتىشىنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى دەپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا غەم — ئەندىشىدىن خالىي بولالمايۋاتاتتى.

ئۇ ئويلىغاندەك، ئابدۇرەشىدخان غەزەپ ـ ئاچچىقى بىلەن ئەمەس، ناھايىتى خۇشال كىرىپ، شىكارغا ئاچقىدىغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىنلا يۈرىكى ئورنىغا چۈشۈپ، چىرايىغا قان يۈگۈردى.

ئامانىنسا سۇلتان بېگىم چوڭ خانىش بىلەن تۇنجى قېتىم شىكارغا چىقىپ، ئۇنىڭ ماھىر ئوق ئۇزەر مەرگەن ئىكەنلىكىنى زەرەپشان بويىدا كۆردى. ئۇ ئىككى قىرغاۋۇل، ئىككى كېيىك، بىر توشقان ئوۋلىدى. شىكار ناھايىتى كۆڭۈللۈك بولدى. مۇغەننى قىز ـ ئايالالار، «ئىراق»، «سىگاھ» مۇقاملىرىنى ئورۇنلاپ، ئۇچار قۇشلارنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇرۇپ، دەل ـ دەرەخلەرنى ئۇسسۇلغا سالدى. ئامانىنسا سۇلتان بېگىم چوڭ خانىشنىڭ كۆرسەتمىشى بىلەن بىر قىرغاۋۇلنى ئېتىۋالدى. ئابدۇرەشىدخان بۇ ئىككى خانىشنىڭ مۇنداق ئېچىلىپ ـ يايراپ يېقىنلىشىپ قالغىنىدىن خۇرسەن بولدى.

مانا شۇ كۈندىن باشلاپ چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشكەن بولسىمۇ، ھەر قېتىم شىكارغا چىقىقاندا ياكى مۇقام ئاڭلاش ئۈچۈن مۇسىقا زالىغا كىرگەندە، ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنى كۆرۈپ ۋىللىدە قىزارماي قالمايتتى. «ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن» دېگەندەك، قىلغانلىرىنى ئەسلىسىلا، ۋىجدانى ئازابلىناتتى.

گۈلئايىم ئوردا ياساۋۇللار بېگى قەيسەربەگكە ياتلىق بولۇپ، ئىككى بالىلىق بولدى. ئۇ يەنىلا تويىنى قىلىپ قويغان ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتاتتى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەن چاغلىرىدا ئۆزىنى گۇناھكاردەك سېزەتتى.

ھېچ كۈتمىگەندە بىر توپ نۆكەر، ياساۋۇللار تەبەتكە كەتكىلى ئۇچ يىل بولغان شاھزادە ئابدۇرېھىمخانىنىڭ جەسىتىنى پايتەختكە ئەكېلىشتى. بۇ چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ دەردىگە دەرد قوشۇپ، ئۇنى قايغۇ دەرياسىغا ئىتتىرىۋەتتى. تەبەتكە

هۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئىسكەندەر سۇلتان يازغان مەكتۇپىدا، شاھزادىنىڭ توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى خەۋەر قىلغانىدى. ئابدۇرەشىدخانمۇ بۇ غەيۇر ئوغلى ئۈچۈن قاتتىق ھەسرەت چەكتى. ئاكىسى ئابدۇللەتىپخان يېنىغا دەپنە قىلىپ، ئۈچ كۈنگىچە بېشىدا تۇنىدى. ھەرەمگە قايتىپ چوڭ خانىشقا تەسەللى بەردى ۋە «سالاتىننامە» ماۋزۇلۇق نامازنىڭ خاسىيىتى، ھاياتنىڭ قەدىر ـ قىممىتى بايان قىلىنغان كىتابىنى چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە تەقدىم قىلىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى، روھىنى كۆتۈردى.

ئەڭ ياخشى شېئىر ـ غەزەللىرىدىن تۇزگەن «دىۋانى رەشىدي»نى شىرازلاپ، ئامانىسا سۇلتان بېگىمگە تەقدىم ئېتىپ ئۇنى غايەت سۆيۈندۈرۈۋەتتى.

يىللار مانا شۇنداق قايغۇ ۋە ئاسايىشلىق ئىچىدە ئۆتۈۋاتاتتى. سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىلى، تۇرپاندىن قومۇلنىڭ شەرقىگىچە، كاشغەر، ياركەندتىن دەشتى قىپچاققىچە، خوتەندىن بەداخشان، تىبەتكىچە بولغان كەڭ، ئەلۋەك زېمىنىدا تىنچلىق، خاتىرجەملىك ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئوردا، ھەرەم ئىچىدىن شەھەر ـ يېزىلارغىچە پاراغەتلىك تۇرمۇش قانات يايغانىدى. دوغلات، بارلاس قەبىلىلىرى بولسۇن، قازاق، قىرغىز خەلقى بولسۇن، مۇشۇ ئون نەچچە يىل مابەينىدە غوۋغا قىلماي، توپىلاڭ كۆتۈرمەي، ئىناق ـ ئېجىل ياشاپ كېلىۋاتاتتى. سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بۇنىڭدىن خۇرسەن ھەم رازى ئىدى ۋە مەڭگۈ شۇنداق بولۇشىنى چىن قەلبىدىن ئۈمىد قىلاتتى.

«كوزا كۈندە سۇنمايدۇ، كۈنىدە سۇنمىدۇ» دېگەندەك، كۈتۈلمىگەن توپىلاڭ دەشتى قىپچاقتا ئاخىر يۈز بېرىپ، گۈلئېھرەم ئوردىسىنىڭ ئارامى بۇزۇلدى.

ئابدۇرەشىدخان ئەمرلەر سارىيىدا مەجالىسۇن ئۆمەرا[1]

---

① مەجالىسۇن ئۆمەرا ــ ئالىي دۆلەت كېڭىشى.

چاقىردى. ئاتا ۋەزىر قەدىرخان، ئەمىر ئەكرەم باشلىق بارلىق ۋەزىر، ئەمىرلەر قاتناشتى.

— جانابلار، خانلىقمىز خانىشۋەيران، نامرات بىر ئەلدىن قۇدرەت تاپقان، باي، ئەلۋەك مەملىكەتكە ئايلانغان چاغدا دەشتى قىپچاق خانى ھەقنەزەرخان بىزدىن يەنە يۈز ئۆرۈپتۇ. تاشكەنت خانى نوروز ئەھمەدخان ۋە ئوغلۇم ئابدۇلكېرىمخانىنىڭ ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرىدا ھەقنەزەرخانىنىڭ نەچچە تۈمەن لەشكەر تارتىپ، خانلىقىمىزنىڭ ئۆرەتۆپە، ئىسسىقكۆل دىيارىغا يەنە باستۇرۇپ كىرگەنلىكى خەۋەر قىلىنىپ، دەرھال لەشكەر ئەۋەتىشىم تەلەپ قىلىنغان. ئەسلىدە مەن بۇ يىل كۈزدە باللىرىم بىلەن دەشتى قىپچاققا بېرىپ قىشلاپ كەلمەكچىدىم، ئەمدى بۇ ئارزۇيۇمغا خىلاپ ھالدا لەشكەر تارتىپ باردىغان بولدۇم. ھەربىر ئىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى بېرىشىلارنى، ئۇنۇملۇك چارە ـ تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇ مۇشكۈللۈكنى ئاسان قىلىشلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئابدۇرەشىدخانىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان دۆلەت ئەركانلىرى كۆڭۈللىرىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ، مۇلاھىزە قىلىپ، مۇۋاپىق مەسلىھەتلەرنى بېرىش ئۈچۈن تەييارلىنىشتى.

— سۇلتان، مەملىكىتىمىزنىڭ پۈتۈنلۈكىنى، خاتىرجەملىكىنى ساقلاش ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مۇقەددەس بۇرچىمىز، — بىرىنچى بولۇپ ئېغىز ئاچتى قەدىرخان، — ھەقنەزەرخان قىلىچ كۆتۈرگەنىكەن، بىزمۇ قىلىچ كۆتۈرۈپ، ئەل ـ يۇرتىمىزنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىغا كاپالەتلىك قىلىشىمىز لازىم، ئەلۋەتتە. سۇلتان، بۇ توپىلاڭنى دەپئى قىلىش زۆرۈر. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچى، توپىلاڭنىڭ دائىرىسى كېڭىيىپ كەتكۈچە تېز ئاتلىنىپ يولغا چىقىشىمىز لازىم.

ئىككىنچى، بىزنىڭ ئاتلىنىشىمىز ئەلنى بىئارام، دۈشمەنلەرنى شادىمان قىلىپ قويمىسۇن. بۇ قانچە مەخپىي تۇتۇلسا شۇنچە خەيرلىك بولىدۇ.

ئۇچىنچى، مەيلى قازاق، مەيلى قىرغىز ئەھلى بولسۇن، ھەممىسى بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز. سىپاھلىرىمىز قەيەرگە بارسۇن خەلقە زۇلۇم بولىدىغان ئىشنى قىلمىسۇن.

تۆتىنچى، قورالنى تاشلىغان دۇشمەنگە ئامانلىق بېرىش لازىم. بىھۇدە قان تۆكۈش ئاۋامنىڭ غەزىپىنى قوزغايدۇ، ئۆچمەنلىك پەيدا قىلىدۇ. زۇلۇم نارازلىق، قارشىلىق پەيدا قىلىدىغان جىنايەت. سەردار، سىپاھلىرىمىز بۇ قىلمىشنى سادىر قىلمىشتىن ساقلىنىشى لازىم. خەلقە زۇلۇم سالغانلار جازالىنىشى كېرەك.

بەشىنچى، جەڭگاھتا قاچقانلارنى ئىبرەت، ئالغا باسقانلارنى ئۆرنەك قىلىش بۇ قېتىمقى يۈرۈشنىڭ نىزامى بولسۇن.

ئۇمۇمەن، بىزنىڭ سەردار، بەگ، سىپاھلىرىمىز قەيەرگە بارسۇن، ئاۋامنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزغۇچى، ئاۋامنىڭ مۇشكۈلىنى يەڭگىللەتكۈچى نىجاتكار بولالىسا، غەلىبە بىزگە مەنسۇپ بولىدۇ، خانلىقىمىز قۇدرەت تاپىدۇ. سۇلتان ئالىيلىرى، ئالا كېرىم زەپەر قازىنىشىمىزغا مەدەتكار بولسۇن، — ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ قول باغلاپ تۇردى.

— سۇلتان، مەن ئاتا ۋەزىرنىڭ بەرگەن مەسلىھەتلىرىنى قوللايمەن ۋە ئورۇنلاشقا تېگىشلىك دانا تەدبىر دەپ قارايمەن. بىز بۇ يۈرۈشكە تەۋەككۈل قىلىشىمىز لازىم، — دېدى ئەمىر ئەكرەم.

ۋەزىر، ئەمىرلەر ئارقا ـ ئارقىدىن سۆزلەپ قىدىرخانىنىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلۇشتى ۋە ئۆز ئىرادىلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

— جانابلار ! — ئابدۇرەشىدخان تەختتىن تۇرۇپ پەرمان چۈشۈردى، — باش ئەمىر، ھەرقايسى تۇمەنبەگلىرى مىڭبېشىلارغا بۇيرۇق قىلىپ، مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئاخىرىدا يولغا چىقىدىغان بەش تۇمەن سىپاھنى سەپراس قىلسۇن !

ئەمىر، ۋەزىرلەردىن كىملەرنىڭ سەپەر قىلىشى، كىملەرنىڭ پايتەختتە قېلىشىنى ئۆزۈم بەلگىلەيمەن. ھەممەيلەننىڭ تەخ

بولۇپ تۇرۇشى زۆرۈر.
— پەرمانبەردارمىز، — ۋەزىر، ئەمىرلەرمۇ دۇررىدە قوپۇشتى.
ئابدۇرەشىدخان قىدىرخان بىلەن ئەمىر ئەكرەمنى ئېلىپ قېلىپ، باشقىلارغا رۇخسەت بەردى.
— بۇگۈنگە قەدەر مەن ئاتالانسام، پايتەختتىكى پۇتۇن ئاھالىسى ئۇزىتاتتى. بۇ نۆۋەت شۇنداق داغدۇغا بىلەن ئۇزاتسا بولماسمۇ؟ — ئابدۇرەشىدخان تەختتىن چۈشۈپ قىدىرخان ئالدىغا كەلدى، — ئابايا بەرگەن مەسلىھەتىڭىزدىن ئەنە شۇنداق مەنە سەزدىم. بۇ نېمە ئۈچۈن؟
— بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، سۇلتان ئالىيلىرى، — قول قوۋۇشتۇرغىنىچە جاۋاب بەردى قىدىرخان، — خانلىقىمىزنىڭ قۇدرەت تېپىۋاتقىنى راست. ھالبۇكى، يىراق - يېقىندا پىچىقنى بىلەپ، پەيت كۈتۈۋاتقان سۇيىقەستچىلەر، قارا نىيەتلەرگە سەل قارىغىلى بولمايدۇ. ئۆتمۈشكە نەزەر سالساق، ئاچچىق ساۋاقلار يۈرىكىمىزنى ئېچىشتۇرىدۇ. ئابايا بەرگەن مەسلىھەتنىمىدە ئاشۇ ئاچچىق ساۋاقلارنىلا كۆزدە تۇتقىنىم يوق.
— خوش، سىز كۆزدە تۇتقان بىز بىلەلمىگەن يەنە قانداق ئىشلار يۈز بەرمەكتە، ئاتا ۋەزىر؟
— بۇ ئالىيلىرىغا ئايان، خان ھەزرەتلىرى، — دېدى قىدىرخان تەمكىن ھالدا، — ئون نەچچە يىلدىن بۇيان خارەزىم، ماۋەرائۇننەھردىن كەلگەن بۇزرۇكۋارلار مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى يۇرت - ۋىلايەتلىرىگە ئورۇنلاشتى. خانلىقىمىز ئۇلارنىڭ خانىقا سېلىپ مۇرىت توپلىشىغا ياردەم بېرىپ كەلدىكى، ھەرگىز توسقۇنلۇق قىلمىدى. بۇزرۇكۋار پىرلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزى ئىشانلار ئۆزلىرىنى «ئەۋلىيا، قۇتبۇل ئەقتاب» دەپ ئاتاپ، ھەدەپ مۇرىت كۆپەيتمەكتە، بايلىق توپلىماقتا. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن ئۇزەكتىگە سوقۇشتۇرۇپلا قالماي، بەلكى خانلىقىمىزغا تىل تەگكۈزۈپ، كىشىلەرنى باج - سېلىقنى

تاپشۇرماسلىقتا ئۇندىمەكتە. بىرنەچچە يىل بۇرۇن خوجا پەيزۇللا ئىشان مەدرىسەلىرىمىزگە باستۇرۇپ كىرىپ، تالىپلارنى ئۇرۇپ، دەرسلىك كىتابلارنى بۇلاپلا قالماي، ئوردىغىمۇ بېسىپ كىرمەكچى بولغاندا، ئالىيلىرىنىڭ كەسكىن تەدبىر قوللىنىشلىرى نەتىجىسىدە بۇ ئىشانىنىڭ غوۋغاسى جىمىققانىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۇ ئىشان نەچچە تۈمەنگە يەتكەن مۇرىتلىرىنى باج ـ سېلىقنى تاپشۇرماسلىققا دەۋەت قىلىۋېتىپتۇ. بۇ توغرۇلۇق ھەرقايسى بازار، يۇرتلارنىڭ باجگىر بەگلىرى ئالىيلىرىغا يوللىغان مەلۇماتلارمۇ خېلى بار. ئىشانلارنىڭ مۇنداق يولسىزلىقلىرى باشقا يېرىدا ـ شەھەردە يۈز بېرىپلا قالماي، پايتەختىمىزدىمۇ ئەۋج ئالغانلىقى مەلۇم. نۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئاتلانغان چاغلىرىدا داغدۇغا قىلىنسا، بۇ پەيت كۈتۈۋاتقانلارنى ھەربكەتلەندۈرمەي قويارمۇ؟

ئابدۇرەشىدخان كەينىگە يېنىپ تەختتە ئولتۇردى.

— ئاتا ۋەزىر، بۇ توغرۇلۇق نېمىشقا مېنى بۇرۇنراق خەۋەرلەندۈرمىدىڭىز؟

— كەچۈرسىلە، ئالىيلىرى. بۇ ھەقتە مەلۇماتقا ئېرىشكەندىن كېيىن تەكشۈرۈپ دەلىل ـ ئىسپاتلارغا ئىگە بولغۇچە كاشغەرگە كېتىپ قالدىلا. كەلگەنلىرىدىن كېيىن ئېيتىشقا مانا بۇگۈن نەسىپ بولدى.

— چۈشەندىم، ئاتا ۋەزىر، خوجا پەيزۇللا ئىشان مۇرىتلىرىنىڭ باج ـ سېلىق تاپشۇرمايۋاتقانلىرى بارمىكەن تېخى؟

— بار ئىكەن، ئالىيلىرى. پايتەختىمىزدىكى تىجارەتچى، كاسىپ مۇرتلار باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلىپ باجگىر بەگلەرنى ئۇرۇپتۇ. يېزا ـ قىشلاقلاردا ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر ئىكەن. تۇنۇگۈن كەلگەن مەلۇماتقا قارىغاندا، پايتەخت ئەتراپىدىكى ئازغانباغ، بېھىشباغ قاتارلىق بىرقانچە كەنتلەردىكى دېھقان مۇرتلار سېلىق دەپ كەلگەنلارنى كەتمەن بىلەن

چاپماقچی بولۇشۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ يىلقى يازغى تېرىلغۇدىن سېلىق يىغالماپتۇ. خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ سوپى – سالىكلىرىنى باشلاپ ئوردىغا باستۇرۇپ كەلگەن ئاشۇ كۇندىكى ئەلپازى ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ. يەنە شۇنداق قىلمايدۇ دېگىلى بولامدۇ؟ بۇ ئاللاغا مەلۇم، ئالىيلىرى.

— بولدى، ۋەزىر، مەنمۇ خوجا پەيزۇللا ئىشاندىن گۇمانلىنىمەن، ئەمما خوجا مۇھەممەدىيۇسۇف بۇزرۇكۋاردىن گۇمانلىنىشقا بولمايدۇ. ماقۇل، داۋراڭ سالماي يولغا چىقايلى، — ئابدۇرەشىدخان ئەكرەمگە قاريدى، — ئەمىر، تۇمەنبەگلىرى مىڭبېشىلارغا بۇ ئەمرىمنى يەتكۈزۈپ قويسۇن. يۇرۇش قىلىدىغانلىقىمىز توغرىسىدا سىپاھلار ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىسۇن.

— خوپ، ئالىيلىرى، — ئەمىر ئەكرەم بىردەم تۇرۇۋېلىپ سورىدى، — سۇلتان، دەشتى قىپچاقنى كىم لەشكەر باشلاپ بارىدۇ؟

— مەن، ئەمىر، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئويغا چۆمگىنىچە، — قىدىرخان ئاكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئەنسىرەپ قالدىم، ئەمما دەشتى قىپچاقنى ئۆزۈم بارمىسام بولمايدۇ. پايتەختتە ئوغلۇم ئەبۇسەئىد نائىب سۇلتان بولۇپ قالىدۇ. سىز ۋە قىدىرخان ئاكام ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ قالمىلەر. دۆلەت ئىشلىرىنى بېجىرىش، خەلقنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن سىلەردەك قابىل ئەربابلارنىڭ پايتەختتىن ئايرىلمىغىنى ياخشى. ئاللا ئۆز پاناھىدا ساقلاپ، سالامەت دىدار كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلسۇن.

— ئىنشائاللا، ئىشەنچلىرىنى يەردە قويمايمىز، — دېيىشتى ئاتا ۋەزىر بىلەن باش ئەمىر.

ئابدۇرەشىدخان ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ، چۈچۈك سۇلتان بېگىم قەسىرىگە كىرگەندە چۈش بولغانىدى. خانىش چاچلىرى ئاقىرىپ كەتكەن قېينىئانىسى ئاينىگار سۇلتان بېگىم بىلەن ساراي ئۆيىدە مۇڭدىشىپ ئولتۇراتتى.

تەستە قوپۇۋاتقان خان ئانىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ھال سورىدى:
— سالامەت تۇرۇۋاتامدىلا، خان ئانا؟ ئەھۋاللىرى قانداقراق؟
— ئەلھەمدۇلىللا شۈكۈر، سۇلتان بالام. ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا ئۆزلىرىنىڭ غەمخورلۇقىدا ئوبدان تۇردۇم، ھەمىشە سىلىنى دۇئايىمدا ياد ئېتىمەن.
— دۆلەت ئىشىدىن بوشىنالمىغاچقا، يانلىرىغا پات ـ پات كىرىپ ھال سورىيالمىدىم. خاپا بولمىسۇنلار، خان ئانا، — دېدى ئابدۇرەشىدخان يېنىدا ئولتۇرۇپ.
— ئوبدان تۇرغانلا، سۇلتان بالام؟ — ئاينىگار سۇلتان بېگىم چىرايىدىن جىددىيلىك چىقىپ تۇرغان ئابدۇرەشىدخانغا سەپسېلىپ سورىدى:
— ئەلھەمدۇلىللا، خان ئانا. مەن سەپەرگە چىقىدىغان بولدۇم.
— خوتەنگە بارامدىلا، كاشغەرگىمۇ؟
— يىراقتا، خان ئانا، دەشتى قىپچاق دىيارىغا.
خۇشاللىقتىن يۇرىكى تېپىچەكلەپ كەتكەن چۇچۇك سۇلتان بېگىم سۆيۈنۈش نەزىرى بىلەن ئابدۇرەشىدخانغا قارىدى:
— ئاخىر بارىدىغان بوپتۇق ـ دە، شاھىنىم. قىشلاپ كېلەمدۇق؟ رەھمەتلىك ئانام بولسا قانچە خۇشال بولار ئىدى ـ ھە!
— مەلىكەم، مەن سەيىر ـ سایاھەتكە ئەمەس، جەڭ قىلغىلى لەشكەر تارتىپ بارىمەن.
ئابدۇرەشىدخاننىڭ بۇ سۆزى چۇچۇك سۇلتان بېگىمنى نائۇمىد قىلغان بولسا، ئاينىگار سۇلتان بېگىمدە ئۈمىد پەيدا قىلدى. «قارىغاندا دەشتى قىپچاقتا توپىلاڭ بولغان ئوخشايدۇ. بىرەر يىلغىچە كېلەلەمدۇ، كېلەلمەمدۇ، بېشىنى يەمدۇ، خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. خوجا پەيزۇللا بۇزرۇكۋار بۇ خەۋەرنى ئاڭلىسا ناھايىتى خۇش بولىدۇ. ئۇ: ‹ناۋادا سۇلتان لەشكەر تارتىپ يىراقتا سەپەر قىلسا، مەن ئىسكەندەر سۇلتانغا چاپارمەن

ئەۋەتىپ، پايتەختكە ياندۇرۇپ كېلىمەن. ئۇنى تەختكە چىقىرىپ ئۆزۈم ئاتا ۋەزىر بولىمەن، دېگەنىدى. مانا، خۇدا تىلىگىنىمگە يەتكۈزۈپ، ئابدۇرەشىدخاننى تازا يىراقتا كەتكۈزۈۋېتىدىغان بوپتۇ. بۇگۈنلا ئىشانەمنى خەۋەرلەندۇرەي» دەپ ئويلىغان ئاينىگار سۇلتان بېگىم قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

— خۇدايا، ئوغلۇم ئابدۇرەشىدخاننى ئۆز پاناھىڭغا تاپشۇردۇم. سەپىرىنى بىخەتەر، دۇشمىنىنى يەكسان، دوستلىرىنى شادىمان قىلغىن، ئامىن.»

— رەھمەت، خان ئانا، ئۆزلىرىنىڭ دۇئالىرى ئىجابەت بولغاي. دۇئا قىلىپ تۇرسىلا، خۇدا بۇيرۇسا بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن ماموق جۇۋا ئەكېلىپ ئۆزلىرىگە تارتۇق قىلىمەن.

ئابدۇرەشىدخان ئۆگەي ئانىسىدىن كۆزىنى چوچۇك سۇلتان بېگىمگە يۆتكەپ:

— جەڭ قورقۇنچلۇق، سەيلىگە ئوخشىمايدۇ. جەڭگاھ سەيلىگاھ ئەمەس، مەلىكەم، بۇ قېتىم بىللە بېرىشقا ئاللا ئىگەم نېسىپ قىلماپتۇ، — دېدى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇن چىقارماي ئولتۇرۇپ كەتكەن چوچۇك سۇلتان بېگىمدىن جاۋاب كۈتۈپ ئېغىر تىندى.

— سۇلتان بالام، ئۆز قولۇم بىلەن سەپەر توقمچى يېقىپ دەمىدە قىلىپ بېرەي، — دەپ قوپقان ئاينىگار سۇلتان بېگىم خوشلىشىپ ئۆز قەسىرىگە چىقىپ كەتتى. سۇلتان قېشىدا ئۆزىلا قېلىشنى كۈتۈپ تۇرغان خانىش ئۇنىڭ باغرىغا تاشلاندى.

— مەن يەنە يالغۇز قالامدىمەن؟ ئاھ، خۇدا ! — دەپ نالە قىلغان بولسىمۇ يەنىلا رازىلىق بەردى، — ماقۇل، بېرىپ كەلسىلە، شاھىم.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ قەسىرىدە يېتىپ قالدى.

ئەتىسى ئاماننىسا سۇلتان بېگىم قەسىرىگە كېلىپ يېرىم كېچىگىچە ئۇنىڭ ساتار بىلەن ئورۇنلىغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى، «ھىجران» نامىلىق مۇسىقىسىنى ئاڭلىدى. بۇ خانىش

مۇھەببىتى، تىلىكى، ئۇمىدى، دۇئاسىنى ساتارنىڭ زىل تارلىرى بىلەن ئىزھار قىلدى. كۆزىدىن ياش ئاقمىغان بىلەن يۈرىكى يىغلىدى. ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ بىلەن ۋە باشقا خانىش، چۆرىلەر بىلەنمۇ كۆزى قىيماي خوشلاشتى. بۇرغا ـ كانايمۇ چېلىنمىدى. تاڭ قاراڭغۇسىدا ئاتلىنىپ چىققان سىپاھلار ئۆز سۇلتانىنىڭ كەينىدىن ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ يۈرۈپ كېتىشتى. باش كۈزنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلىدا يەلپۇنگەن دەل ـ دەرەخلەر ئېگىلىپ ئۇزاتتى.

2

كەچ كۈز. يارىكەند شەھەر كوچىلىرىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنىڭ سارغايغان ياپراقلىرى پىلدىرلاپ يەرگە چۈشمەكتە. ھاۋا تۇتۇق، سوغۇق شامال چىقىپ تۇراتتى. بەزىدە پۈرۈلداپ كۆتۈرۈلگەن قۇيۇن پىرقىرىغىنىچە توپا توزۇتۇپ، ئۇدۇل كەلگەن يەرگە سوقۇلاتتى. كېتىۋاتقان كىشىلەرنىڭ باش ـ كۆزلىرىگە ئۇرۇلۇپ، ئۇستىبېشىنى قارىغۇسىز قىلىۋېتەتتى، كۆزلىرىنى ئېچىشتۇرۇپ ياش چىقىرىۋېتەتتى.

شەھىدانكۆل مەھەللىسىدىن ئاشۇ قۇيۇندەك پىرقىراپ چىقىپ كەلگەن سوپى ـ سالىكلار خىيىردار كۈتۈپ دۇكانلىرىدا ئولتۇرۇشقان تىجارەتچى، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلارنى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. ئۇلارنىڭ قولىدا تاش ـ توقماق، پالتا، نەيزە، پىچاق بار ئىدى. ئەڭ ئالدىدا جەنده ـ كۇلاھ كىيگەن خوجا پەيزۇللا ئىشان ھۇ تارتىپ، جەرە سېلىپ كەلمەكتە ئىدى.

كېتىۋاتقانلار «بۇ نېمە ئىشتۇ؟» دەپ خاۋاتىرلىنىپ يول بوشىتىپ چەتكە چىقىشتى. ئايىغى ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان سوپى ـ سالىكلارنىڭ ئەلپازى بۇزۇق ئىدى. گۇپ ـ گۇپ دەسسەپ، پىرقىراپ ئايلىنىپ ماڭسا، يەردىن ئۆرلىگەن توپا ـ چاڭ ئىس ـ تۇتۇندەك ھاۋانى قاپلايتتى. ئۇلارنىڭ ئاۋازى گۇلدۇرماممەك

ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈرەتتى. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ئۇلار خانىقادا ئاللانى ياد ئېتىپ زىكرى - سۆھبەتتە بولماي، ئادەم ئۆلتۈرىدىغان قوراللارنى كۆتۈرۈپ نەگە بارماقچى، قانداق مەقسەتكە يەتمەكچى؟

سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننىڭ دەشتى قىپچاققا لەشكەر تارتىپ بارىدىغانلىقىنى ئاينىگار سۇلتان بېگىمدىن ئاڭلىغان خوجا پەيزۇللا ئىشان: «ئەمدى ئىسكەندەر سۇلتانىنى پايتەختكە قايتۇرۇپ كېلىپ، بارلىق مۇرتلىرىم بىلەن گۈلئىرەم ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنى تەختكە چىقىرىمەن. خاتىرجەم بولسىلا، مەلىكە ئاغىچا خېنىم» دەپ ۋەدە بەرگەنىدى. لېكىن، ئۇ ئىسكەندەر سۇلتانغا چاپارمەن ئەۋەتمىدى، ئۇنى خان قىلىش نىيىتى يوق، بەلكى ئۆزى خان بولماقچىدى. شۇڭا، ئىككى ئايدىن بېرى يېزا - قىشلاق، بازارلاردا قاتراپ يۈرۈپ مۇرتلىرىنى يەنە بىر ھەسسە كۆپەيتكەنىدى.

— مۇرتلىرىمدىن ئېلىنغان باج - سېلىق ھارام. ماڭا مۇرىت بولغانلار باج - سېلىق تاپشۇرماڭلار. سىلەردىن مەجبۇرىي ئېلىنغان باج - سېلىقنى سۇلتان، ۋەزىر، ئەمىرلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەيش - ئىشرىتى، خان جەمەتىنىڭ راھەت - پاراغىتى ئۈچۈن سەرپ قىلىدۇ. گۈلئىرەم ئوردىسى ئىشرەتخانىغا ئايلىنىپ قالدى. ھەر تەرەپتىن يىغىپ كېلىنگەن ھاياسىز ئەرلەر، بۇزۇق ئايالار سۇلتانىنىڭ كۆڭۈل ئېچىشى ئۈچۈن پەرۋانە بولماقتا. ئىسلام ئېلىنىڭ ئادىل پادىشاھىدا بولۇشقا تېگىشلىك پەزىلەت سۇلتاندا قالمىدى، — دەپ ۋەز ئېيتىپ، دېھقانلارنىڭ سەئىدىيە خانلىقىغا بولغان ئىشەنچىنى تەۋرىتىپ قويغانىدى. شەھەر، بازاردىكىلەر بۇ ئىشانىنىڭ سۆزىگە ئانچە ئىشەنمىسىمۇ، ئويلىنىپ قېلىشقانىدى. ناتىق زاباندارازخوجا پەيزۇللا ئىشان:

— ئاللانىڭ رەھمىتىگە ئىگە بولمەن دېسەڭلار، ماڭا ئەگىشىڭلار، شەھۋانىي نەپسى خاھىشىغا بېرىلگەن زالىم، كاززاپ

سۇلتاننىڭ ئورنىغا، بۇ دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىگە بەرىلمىگەن، ئۇ دۇنيانىڭ غېمىنى يەيدىغان زاھىت غازىنى تەختكە چىقىرايلى، — دەپ ئاۋامنى بىراقلا قوزغىماقچى بولۇپ، يىراق - يېقىندىن توپلانغان مۇرىت، سوپى - سالمىكلىرىنى باشلاپ ئوردىغا ماڭغانىدى.

ئوردا دەرۋازىسى پەشتىقىدا تۇرغان سىپاھىلار توپا توزۇتۇپ كېلىۋاتقان مالمانىنى كۆرۈپ ئوردا قاراۋۇللار سەردارى قەيسەر بەگكە مەلۇم قىلدى. ئۇ دەرۋازىنى تاقاشنى بۇيرۇپ، ئوردا ياساۋۇللار بېگى ئابدۇلباست سەردارنى خەۋەرلەندۇردى، ئەمىر ئەكرەمنى ۋاقىپلاندۇردى. ئەمىر ئەكرەم ئاتا ۋەزىر قىدىرخانغا، ئاندىن ئەبۇسەئىد سۇلتانغا مەلۇم قىلدى.

شاھزادە ئويلىنىپ قالدى. ئۇ بالا ۋاقتىدا سوپىلارنىڭ ئوردىغا بېسىپ كىرمەكچى بولغىنىنى ۋە ئاتىسىنىڭ ئەمرى بىلەن ئوردىغا قەدەم باستۇرماي قايتۇرۇۋەتكەنلىكىنى ئەسلەپ:

— سوپىلار ئوردىغا كىرگۈزۈلمەي قايتۇرۇۋېتىلسۇن، — دەپ ئەمىر قىلدى.

— خوپ، ئالىيلىرى.

ئەمىر ئەكرەم ئابدۇلباست سەردارغا ئوردىدىكى بارلىق قاراۋۇل، سىپاھلارنى سەپراس قىلىشنى بۇيرۇپ، قىدىرخان بىلەن ئۇلارنى كۆزدىن كەچۈردى.

گۈلئېرەم ئوردىسىدىكى ئۇچ مىڭ سىپاھىتىن ئىككى مىڭ يەتتە يۈزى ئابدۇرەشىدخان بىلەن كېتىپ، ئۇچ يۈز قاراۋۇل، ياساۋۇل قالغانىدى.

قىدىرخان ساداق، مىلتىق، قىلىچ، نەيزە، ئاي پالتا بىلەن قوراللانغان سىپاھلارغا نەزەر سېلىپ، دېدى:

— گۈلئېرەم ئوردىسى خانلىقىمىزنىڭ يۈرىكى. بۇ يۇرەك توختاپ قالسا مەملىكىتىمىز خاراب بولىدۇ. بۇنى كۆزلىگەن ئىشان، سوپى بولۇۋالغانلار، ئاللانىڭ ئىرادىسىگە قارشى غوۋغا كۆتۈرۈپ قوۋۇقى مەشرىقتىن بېسىپ كىرىشنى قەستلەۋاتىدۇ. ئۇلار نائىب سۇلتاننىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇپ قايتىپ كەتكۈچە

دەرۋازىلارنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىڭلار. قايتىپ كەتمەي زورلۇق بىلەن بېسىپ كىرمەكچى بولسا، قەتئىي تاقابىل تۇرۇڭلار. سوپىلاردىن بىرسىنىمۇ دەرۋازىدىن كىرگۈزمەڭلار، سېپىلغا چىقىشىغا يول قويماڭلار. ئىلاج بار قان تۆكۈلمىسۇن، ئەگەر ئۇلار قان تۆكسە، توسۇپ زەربە بېرىڭلار. ئىشانىڭ سۆزلىرىگە ئالدانماڭلار. ئۇنىڭ دىلى باشقا، تىلى باشقا، غەرىزى سۇلتاننى غۇلىتىپ تەختنى ئىگىلەش. شۇنىڭ ئۈچۈن، گۈلئىھرەم ئوردىسىنى جان تىكىپ قوغدىشىڭلار زۆرۈر. ئاللا سىلەرگە غەلىبىنى يار قىلسۇن.

— ئاتا ۋەزىرنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرىمىز !

— سەئىدىيە خانلىقىغا جېنىمىز پىدا !

— گۈلئىھرەم ئوردىسىنى جان تىكىپ قوغدايمىز !

قوراللىرىنى ئېگىز كۆتۈرگەن سىپاھلارنىڭ ئاۋازى دەل – دەرەخلەردىكى قۇشلارنى ئۇچۇرۇۋەتتى.

— پەرمان ! — ئەمىر ئەكرەم قولىنى كۆتۈرۈپ سىپاھلارغا كۆز سالدى، — دەل مۇشۇ سائەتتىن باشلاپ قوۋۇقى مەغرىب ۋە قوۋۇقى مەشرىقتىن ئوردىغا ھېچقانداق يات كىشى كىرگۈزۈلمىسۇن !

ئىككىنچى، يۈزبېشى، سەردار، بەگلەر ئوردىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن نۆكەرلىرىنى سېپىل ئۈستىگە چىقىرىپ، ھەرقانداق ئامال بىلەن ئوردىغا كىرىشكە ئۇرۇنغانلارغا زەربە بېرىشكە ھەرقاچان تەييار تۇرسۇن !

ئۈچىنچى، خان جەمەتى تۇرۇشلۇق ھەرەمگە مەيلى ئايال، مەيلى ئەر بولسۇن، ھەرقانداق كىشى كىرگۈزۈلمىسۇن، كىرىدىغانلار ئاتا ۋەزىرنىڭ رۇخسىتى بىلەن كىرىشى، چىقىدىغانلار چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئىجازىتى بىلەن چىقىشى شەرت. ھەرەمنىڭ چوڭ ـ كىچىك دەرۋازىلىرىدا ياساۋۇللار مەھرەملەر بىلەن بىللە قاراۋۇللۇق قىلسۇن.

— خوپ، ئەمىرلەشكەر !

بەگ، سەردارلار ئەمىر ئەكرەمنىڭ پەرمانى بويىچە قاراۋۇل،

سىپاھلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، گۈلئىرەم ئوردىسىنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىشقا تۇتۇندى.
مانا شۇ چاغدا ئامانىسا سۇلتان بېگىم خاس ھۇجرىسىدا ئابدۇرەشىدخان ئەۋەتكەن مەكتۇپنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى.

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.

ئەي، پەيكى سەبا، مېنىڭ پەيامىم يەتكۈز،
يارىمغا نىياز ئىلە سەلامىم يەتكۈز.
گەر سۇبھى ۋە گەر شام قاشىغا يەتسەڭ،
ئەلۋەتتە دۇئايى سۇبھۇ شامىم يەتكۈز.

مەلىكەم قەدىرلىكىم، دەشتى قىپچاق دىيارىغا يېتىپ بېرىپلا جەڭگە كىرىپ كەتتۇق. ھەقنەزەرخان لەشكەرلىرىنى ئىسسىقكۆل دىياربدىن چېكىندۈردى، ئەما جەڭ كەسكىن داۋاملىشىۋاتىدۇ. ئاللا پاناھىدا سالامەت تۇردۇم. سىزنى چۈشۈمدە كۆرۈپ، ئوڭۇمدا سېغىنىپ، كۈنلەرنى جەڭگاھتا ئۆتكۈزمەكتىمەن. مۇقاملارنىڭ داستان ـ مەشرەپلىرىگە ساتار چېلىپ ئولتۇرغان گۈزەل قىياپىتىڭىز ماڭا كۈچ ـ جاسارەت بېغىشلىماقتا.
قەدىرلىكىم، ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ. مەلىكە ئاچىڭىزدىن ھال سوراپ تۇرۇڭ. نۇسرەت قازىنىشىمىز ئۈچۈن ئەتىگەن ـ ئاخشامدا دۇئا قىلىڭ. ئۇزاققا قالماي دىدار كۆرۈشكەيمىز، ئىنشائاللا.
خەير قەدىرلىكىم، ئامان بولۇڭ.
ئابدۇرەشىدخان
دەشتى قىپچاق، ھىجرىيە 954 ـ يىلى①.

① ھىجرىيە 954 ـ يىلى ـــ مىلادىيە 1548 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

چاپارمەن بۇ مەكتۇپ بىلەن بىللە چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە، قىدىرخان، ئەمىر ئەكرەملەرگىمۇ بىردىن مەكتۇپ ئەكەلگەنىدى.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم مەكتۇپنى باغرىغا باستى. مونچاق – مونچاق ياشلار مەڭزىدىن دومىلاپ ئېتىكىگە چۈشتى. ئۇ مۇشۇ ئىككى ئايدىن بېرى خوپلا تارتىلىپ قالغانىدى. «ئاھ، خۇدا! سۇلتاننى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن» دەپ ئىلتىجا قىلدى. ياشلىرىنى سۈرتۈپ، قولىغا ساتارنى ئالدى. «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنى چېلىشقا باشلىدى. كۆز ئالدىغا ئابدۇرەشىدخان كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا قىلىچ پارىلداپ تۇراتتى. گويا تەمبۇر چېكىپ تەڭكەش قىلىۋاتقاندەك بىر سېزىم پەيدا بولۇپ، ساتارنى شۇنداق بېرىلىپ چالدىكى، مەريەمنىسا بۇۋىنىڭ كىرگىنىنى تۇيماي قالدى.

— مەلىكە خېنىم، چۈچۈك سۇلتان بېگىم كەلدى.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم ساتارنى قويۇپ، يېشىل كىمخابتىن تىكىلگەن نىمچىسىنى، مەنپۇ دوپپىسىنى كىيدى. مەريەمنىسە بۇۋى بىلەن مېھمانخانىغا كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مەلىكە خېنىم ئاچا، تىنچ – ئامان تۇردىلىمىكىن؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — چۈچۈك سۇلتان بېگىم بېكەندازدىن تۇرۇپ يۇز يېقىپ كۆرۈشتى، — ئۆزلىرىمۇ ئوبدان تۇرغانلا، سىڭلىم؟

— ئەلھەمدۇلىللا، مەلىكە ئاچا، خان ئانام ۋە ئۆزلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن سالامەت، ياخشى تۇرۇپتىمىز.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم كېنىزەكلەر گۈلسارە ئەكىرگەن ئاپتۇۋۇنى قولىغا ئالدى.

— قوللىرىنى چايقىۋالسىلا، مەلىكە ئاچا.

— سۇنى كېنىزەكلەر بەرسۇن، سىڭلىم.

— ياق، مەلىكە ئاچا، سىلىنىڭ خىزمەتلىرىدە بولۇش

سائادىتىم، ــ ئۇ سۇ قۇيۇپ بەردى. داستىخاننى ئۆزى سېلىپ، گېزەك، يەل ـ يېمىش قويدى. زەپەر سېلىپ دەملەنگەن چايدىن كۇموش جامغا قۇيۇپ سۇندى.

ــ سىكىلىم، سۇلتان سەپەرگە چىقىپ كەتكەن ئىككى ئايدىن بۇيان نەچچە قېتىم مېنى يوقلاپ باردىلا، لېكىن ئۆزۈم كېلەلمىدىم، كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا.

ــ كۆڭلۇمگە نېمىشقا ئالاي، مەلىكە ئاچا. سىلىنى يوقلاپ تۇرۇش، خىزمەتلىرىدە بولۇش مېنىڭ بۇرچۇم.

ــ رەھمەت، سىكىلىم، رەھمەت. سىلىدىن ناھايىتى مىننەتدارمەن، ــ دېدى چۇچۇك سۇلتان بېگىم چايدىن ئوتلاپ.

ئۇ شەمشىبانۇ، گۇلئايىملارنى ئىشقا سېلىپ، قىلغان قەستى يوقىقا چىقاندىن كېيىن بۇنىڭ ئاشكارىلىنىپ، سۇلتاننىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ قېلىشتىن قورقۇپ يۇرگەن ئاشۇ كۇنلەردە، ئامانىسا سۇلتان بېگىم ھېچنېمە بولمىغاندەك ئوچۇق چىراي ئېچىپ، شەپقەت قولىنى سۇنغان ۋە ئۇنىڭغا خاتىرجەملىك بېغىشلىغاندى. چۇچۇك سۇلتان بېگىم بۇنى ئۇنتۇيالمايتتى. ئۇ بىرنەچچە يىلنى غەم ـ ئەندىشە بىلەن ئۆتكۇزدى. ھالبۇكى، ئامانىسا سۇلتان بېگىمدىن قىلچە دۇشمەنلىك سەزمىدى. ھەمىشە ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن قىلىنغان ھۆرمەتتىن بەھرىمەن بولۇپ كەلدى. ئاخىر ئۇنىڭ ئاق كۆڭۈل شەپقەت پەرىشتىسىدەك سەمىمىي ئىكەنلىكىگە قايىل بولۇپ، ئۆز سىكىلىسىدەك كۆرىدىغان بولدى. ئاينىگار سۇلتان بېگىمدىن ئۆزىنى تارتتى، ئۇنىڭ ئالا نىيەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ يەتكەنىدى. يېقىندىن بېرى ئاغرىپ ياتقان بولسىمۇ، يوقلاپ بارمىغانىدى.

چۇچۇك سۇلتان بېگىم چاي ئىچىۋېتىپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ بىرقىسما بولدى، يۈزى چىمىلداپ كەتتى.

ــ سۇلتان ئالىيلىرىدىن خەت كەپتىكەن، سىلىنى يوقلاپ تۇرۇشۇمنى تاپىلاپتۇ. سىكىلىم، سىلىگە مەن يۈز كېلەلمەيمەن.

ــ نېمىشقا ئۇنداق دەيدىلا، مەلىكە ئاچا، ھەرقانداق ئانىنىڭ

ئۆز كۈندىشىغا نىسبەتەن دوستانە مۇناسىۋەتتە بولالمايدىغانلىقى ئەھمىيەت. بۇنى چۈشىنىمەن ۋە ئازابلىنىمەن. تەقدىرنى ئۆزگەرتىش بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىكەن. تىلىكىمگە يارىشا، ئاللا ئىگەم ئىككىمىزنى ئاخىر يېقىن قىلدى، ئاچا ـ سىڭىل بولۇپ قالدۇق، بۇنىڭدىن مەن بەك خۇش.

ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنىڭ كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي ئېيتىشى چۈچۈك سۇلتان بېگىمنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى. «نېمىدېگەن سەممىي ئايال ـ ھە ! سۇلتان شۇنىڭ ئۈچۈن ياخشى كۆرۈپ قاپتىكەن ـ دە، مەنمۇ ياخشى كۆرۈپ قېلىۋاتىمەن ...»

ـــ مەلىكە خېنىم، ئاتا ۋەزىر كەلدى. ئىككىلىرىگە مۇھىم گېپى بار ئوخشايدۇ، قەسىر ھويلىسىدا قالدى، ـــ دېدى كىرىپ تەزىم قىلغان شەمشىبانۇ.

ئىككى خانىش ئەجەبلەنگىنىچە بىر ـ بىرىگە قاراپ ئورنىدىن تۇرۇشتى. مېھمانخانىغا چىقىپ دەرپەردە ئارقىسىدا ئولتۇرۇشتى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! ـــ سالام بېرىپ كىرگەن قىدىرخان دەرپەردە ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇردى. دۇبۇلغا ـ ساۋۇت كىيىپ قىلىچ ئېسىۋالغانىدى. ھەمىشە كۈلۈمسىرەپ يۈرىدىغان بۇ ئاتا ۋەزىرنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ، قوشۇمىسى تۇرۇلگەنىدى.

ـــ مەلىكە خېنىملار، ـــ دېدى ئۇ سالماقلىق بىلەن گەپ ئېچىپ، ـــ بىر تۈركۈم تەلۋىلەر سۇلتاننىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ ئوردىمىزغا بېسىپ كىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇلار ئەتىگەندىن بېرى قوۋۇقى مەشرىق ئالدىدا غوۋغا قىلىپ بىرنەچچە ياساۋۇلىمىزنى ئۈرۈپ ئۆلتۈردى. ئۇلارغا ئەمىر ئەكرەم بىلەن كۆپ نەسىھەت قىلدۇق. خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ بۇزرۇكۋارمۇ كېلىپ: «ئاللادىن قورقۇڭلار. سۇلتان يوق چاغدا نېمىشقا ئوردىغا باستۇرۇپ كىرمەكچى بولىسىلەر؟ قايتىپ ئالاغا قوللۇق قىلىڭلار» دەپ نەسىھەت قىلسىمۇ كەتكىلى

ئۇناشمىدى. ئۇلارنىڭ مەقسىتى ياماندەك قىلمىدۇ. بۇ تەلۇبلەرنىڭ پىرى بولغان خوجا پەيزۇللا ئىشان «ئەيش - ئىشرەت ماكانى بولغان ئوردىنى گۈمران قىلمىز!» دەپ ۋالاقلاپ، مۇرىتلىرىنى كۈشكۈرتۈپ ئوردا دەرۋازىسىنى تاش - بوران قىلدى. بارغانسېرى ھەددىدىن ئېشىپ، ئوردا سېپىلىغا چىقىشقا ئۇرۇندى. بىز ئۇ تەلۇبلەرنى قويغان شوتىسى بىلەن ئۇلاقتۇرۇپ تاشلىدۇق. ئەھۋال خەتەرلىك. ئەسلىدە ئۇلارنى گەپ - سۆز بىلەن قايتۇرۇۋېتىپ، ئاندىن ھەربىرلىرىنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويماقچى بولۇۋىدۇق. ئەمما، ئۇلار قايتىش ئۇياقتا تۇرسۇن، بارغانسېرى غالجىرلىشىپ «شەھۋانىيەتچى مۇغەننىلەردىن ئوردىنى تازىلىمىغۇچە قايتمايمىز!» دەپ جار سېلىپ، قوۋۇقى مەغرىبىنىمۇ تاش - بوران قىلدى. ئۇلار ھەدەپ ئوردىغا بېسىپ كىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ، شۇڭا ھەربىرلىرىنى بۇ پاراكەندىچىلىكتىن خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇشنى زۆرۈر تاپتىم. خاتىرجەم بولۇشسىلا، سۇلتاننىڭ ئەمرىنى ئادا قىلىپ، ئۇ تەلۇبلەرنىڭ ئوردىغا بېسىپ كىرىشىگە ھەرگىز يول قويمايمىز.

قىدىرخانىڭ سۆزى تۈگىشىگە، چۈچۈك سۇلتان بېگىم سورىدى:

— ئۇلارنىڭ تەلىپىنى ئورۇنلىساڭلارمۇ قايتىپ كەتمەمدىكەن؟

— مەلىكە ئالىيلىرى، ئۇلارنىڭ تەلىپىنى ئورۇنلاشقا بولمايدۇ.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم بۇ سوئالغا جاۋاب بەردى:

— مەلىكە ئاچا، ئاتا ۋەزىر دېدىغۇ، ئۇ تەلۇبلەر «گۈلئېرەم ئوردىسىنى شەھۋانىيەتچى مۇغەننىلەردىن تازىلىمىغۇچە قايتمايمىز» دېگەن تۇرسا، بۇ تەلەپنى قانداقمۇ ئورۇنلىغىلى بولسۇن؟ ئوردىمىزدا شەھۋانىيەتچىلەر نېمە ئىش قىلسۇن؟ ئۇلارنى قوغلۇۋېتىش كېرەك.

— سىكىلىم، مەن ئاتا ۋەزىرنىڭ سۆزىنى تازا ئاڭقىرالماي

قاپتىمەن. ئەگەر ئۇلارنىڭ تەلىپى شۇنداق بولسا، قانداقمۇ ئورۇنلىغىلى بولسۇن. ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، ئىككىنچى قېتىم مۇنداق پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرمايدىغان هالغا كەلتۈرۈپ، قوغلىۋېتىش لازىم، ئاتا ۋەزىر. بىخۇدلۇق قىلمىسۇن، — دېدى چۇچۇك سۇلتان بېگىم ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ.

— ئەلۋەتتە، دېگەنلىرىدەك قىلىمىز، مەلىكە ئالىيلىرى. بۇگۈن چۈشتىن ئېتىبارەن ئوردا مۇهاپىزىتىنى كۈچەيتتۇق. هەرەمدىن چىقىدىغانلار هەربىرلىرىنىڭ ئىجازەتنامىسىنى ئېلىپ چىقىدىغان، كىرىدىغانلار باش ئەمىر بىلەن مېنىڭ رۇخسىتىمنى ئېلىپ كىرىدىغان بولدى. قىسقىسى، غەپلەتتە قېلىپ، بارماق چىشلەيدىغان ئەهۋال سادىر بولمىسۇن، هەرهالدا سەگەك تۇرۇش كېرەك. مەن ئەمدى قايتاي، — قىدىرخان ئورنىدىن تۇردى.

— ئاتا ۋەزىر، ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىدىن بىزنى خەۋەرلەندۇرۇپ تۇرغايلا، خۇداغا تاپشۇردۇق، — دېدى چۇچۇك سۇلتان بېگىم.

— خەۋەرلەندۇرۇپ تۇرىمىز، مەلىكە ئالىيلىرى. خەير، ئاما بولۇشسىلا.

قىدىرخان هەرەمدىن چىققاندا ناماز دىگەر بولغانىدى.

خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرىتلىرى كەچ كىرگەندىمۇ ئوردا دەرۋازىلىرى ئالدىدىن كەتمىدى. ئەتىسى، ئۆگۈنىمۇ كەتمىدى. يېزا ـ قىشلاردىن ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان مۇرىتلار بىلەن مەيدانى ئادالەت تولدى. ئۇلار ئوردا سېپىلى ئۈستىدىكى سېپاهلارغا تاش، چالما ئېتىپ، ئوت تاشلاپ، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ ئاسمانىنى بېشىغا كىيىشتى.

3

قانداق قىزارغان ئۇپۇقتىن يېڭىلا كۈتۈرۈلگەن قۇياشنى قارا بۇلۇت توسۇۋالدى، قوۋۇقى مەشرىق ئۈستىگە چۈشكەن نۇر شۇ

ئان يوقىلىپ كەتتى. كۈندۈز دېسە كۈندۈز ئەمەس، كېچە دېسە كېچە ئەمەس، زاۋال ۋاقتىدەك بىر ھالەت پايتەختنى ئاسمىنىدا ھۆكۈم سۈرمەكتە.

قىدىرخان ئەمىر، بەگلەر بىلەن سېپىل ئۈستىدە كېڭەش ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

— خوجا پەيزۇللا ئىشان بىلەن يۈزمۈيۈز سۆزلىشىپ باققۇم كېلىۋاتىدۇ. ئەگەر ئۇ ياخشىلىقچە مۇرىتلىرىنى قايتۇرۇپ كېتىشكە ئۇنىسا، بىزمۇ ئۆزىمىزنى تۇتۇۋېلىپ، زىيان - زەخمەتنى سۈرۈشتۈرمەي تۇرايلى. ئەگەر قايتىپ كېتىشكە ئۇنىمىسا، دەرھال چاپارمەن ئەۋەتىپ سۇلتاننى بۇ توپىلاڭدىن خەۋەرلەندۈرەيلى ۋە ئوردىنى پىداكارلىق بىلەن قوغدايلى. ھەربىر نۆكەرنىڭ يەنە قانداق مەسلىھەتى بار؟ — قىدىرخان ئۆزىنى چۆرىدەپ تۇرغان ئەمىر، سەردارلاردىن جاۋاب كۈتۈپ تۇردى.

— قارىغاندا بۇ تەلۈلەر ئاسانلىقچە كەتمەيدىغاندەك قىلىدۇ، كۈندىن - كۈنگە ئاۋۇپ كېتىۋاتىدۇ. ئاتا ۋەزىر، سېپاھىلار سېپىلدىن چۈشۈپ يەكمۇيەك ئېلىشىشقا ئازلىق قىلىدۇ. سۇلتانغا دەرھال چاپارمەن ماڭدۇرايلى، لېكىن جانابلىرى ئۇ ئىشان بىلەن يۈزمۈيۈز سۆزلەشمىلىرى نەتىجە چىقماسمىكىن، — دېدى ئەمىر ئەكرەم ياساۋۇل، نۆكەرلەردىن كۆپرەك ئېلىپ قالمىغىنىغا پۇشايمان قىلىپ.

— بىرسىمىز ئون سوپىغا تېتىيمىز. دەرۋازىدىن ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ ئېلىشايلى، ئېلىشمىساق قوغلىۋېتەلمەيمىز، — سەردار ئابدۇلباستېبەگ قىلىچىنىڭ سېپىنى مەھكەم تۇتۇپ ئاتا ۋەزىرگە تىكىلدى.

— سېپىل ئۈستىدىكى بارلىق سىپاھىلار مىلتىق، ساداقتىن ئوققا تۇتايلى.

— مۇنداق بېكىنىپ تۇرىۋەرسەك، ئۇ تەلۈلەر بىزنى بوزەك قىلىدۇ.

ـــ ئاشۇ ئالدامچىلارغا تەڭ كېلەلمەسەك، سۇلتان ئالىيلىرىغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىمىز؟

ـــ ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بېرەيلى، رەھىم قىلمايلى!

سەردار، بەگلەرنىڭ غەزەپلىك چۇقانى كۆككە كۆتۈرۈلدى.

پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرىت، سوپى ـ سالمكىلىرى بىلەن كېلىپ، ئوردىنى قامال قىلىۋالغىنىغا بۇگۈن توققۇز كۈن بولغانىدى. يېزا ـ قىشلاقلاردىن كېلىۋاتقان مۇرىتلار كۈنسېرى ئاۋۇپ، ئوردىنىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالغانىدى. ھەپتىدىن بېرى يۇرت، ۋىلايەتلەردىن باج ـ سېلىق، توققۇز تارتۇق ئەكەلگەن ئەمەلدارلار پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرىتلىرى تەرىپىدىن تۇتۇپ قېلىنىپ، خالتا ـ خالتا تىللا ـ تەڭگە، تاي ـ تاي كىمخاب، تاۋار، توققۇز جۇپتىن كېيىنزەك قىزلار، تۇلپار ئاتلار ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى. يامان بولغىنى پەيزۇللا ئىشان نۇرغۇن مۇرىتلىرىنى باشلاپ بېرىپ، يارىكەند ھاكىمبەگ مەھكىمىسىنى ئىگىلىۋالدى، جاھان مەدرىسەسىدىن تالىپلارنى قوغلاپ چىقاردى. يىللاردىن بېرى ھاكىمبەگ بولۇپ كېلىۋاتقان ئەمىر ئوسمانبەگنى بالىچاقلىرى بىلەن تۇتقۇن قىلىۋالدى. قىدىرخان يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى بايان قىلىپ، دېدى:

ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان نادان ئاممىنى ئالداپ، قۇتراتىپ توپىلاڭ كۆتۈرگەنىكەن، ئۇنى بېسىقتۇرماي بولمايدۇ. ئەمما، نەچچە مىڭ قارام، تەلۈە توپىلاڭچىلارغا بىرنەچچە يۈز سىپاھ بىلەن داۋاملىق تاقابىل تۇرماق تەس. قاراملىق قىلىپ ئۇلار بىلەن تۇتۇشساق زىيان تارتىمىز، ھەتتا ئوردىدىن ئايرىلىپ قېلىشىمىز مۇمكىن. ئۇ چاغدا سۇلتانغا، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سادىق پۇقرالىرىغا يۈز كېلەلمەيمىز، ئاللامۇ بىزنى كەچۈرمەيدۇ. بىز ئوبدان ئويلىنىپ كۆرۈشىمىز كېرەك.

ئەمىر ئەكرەم باشلىق سەردار، بەگلەر، ئاتا ۋەزىرنىڭ دېگەنلىرىنى ئويلاپ كۆرۈپ مۇنداق قارار قىلىشتى:

بىرىنچى، ئاتا ۋەزىر پەيزۇللا ئىشان بىلەن سۆزلىشىپ، قايتىپ كېتىشكە دالالەت قىلىش.

ئىككىنچى، ئەگەر ئۇلار قايتىپ كەتمەي، ئوردىغا ھۇجۇم قىلىشنى داۋاملاشتۇرسا، بارلىق چارە ـ ئامالالار بىلەن قايتۇرما زەربە بېرىپ ئوردىنى قوغداش.

قىدىرخان پىشىن نامىزىنى ئۆتەپ بولۇپلا قوۋۇقى مەشرىقىنىڭ پەشتىقىغا چىقىپ، مەيدانى ئادالەتكە كۆز سالدى:

پالتا، توقماق، نەيزە ـ قىلىچ كۆتۈرگەن تەلۈلەر ۋارقىرىشىپ ـ جارقىرىشىپ، دەرۋازىغا، سېپىل ئۈستىگە تاش، چالما ئېتىشىۋاتاتتى. بەزىلىرى كۆيۈۋاتقان ئوتۇننى، بەزىلىرى ئوت تۇتاشتۇرۇلغان ياغلىق قاپاقنى تاشلاۋاتاتتى. پەيزۇللا ئىشان جەرە بېرىپ تارتىپ، جەرە جەندىسىنى تەتۇر كىيىپ، پىرقىراپ ئايلىنىپ ھۇ تارتىپ، جەرە سالماقتا، ئۇنىڭ باش ـ كۆزىدىن سۇدەك قۇيۇلغان تەر ئۇزۇن تونچە كۆڭلىكىنى ھۆل قىلىۋەتكەنىدى.

زالالەتتۇر بۇ دۇنيا، ياھۇ ـ يائاللا ھۇم!
قاباھەتتۇر بۇ دۇنيا، ياھۇ ـ يائاللا ھۇم!

ئۇنىڭ بوغۇق ئاۋازى يۇزلىگەن مۇرتىنى ھۇ تارتتۇرۇپ، جەرە سالدۇرۇۋاتاتتى.

قىدىرخان قاتتىق ۋارقىراپ ئۇنى چاقىردى:

— ئى، بۇزرۇكۋار!

خوجا پەيزۇللا ئىشان ئاڭلىسىمۇ جاۋاب بەرمىدى.

قىدىرخان ئۈچ مەرتەم بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— ئى بۇزرۇكۋار!

پەيزۇللا ئىشان جەرە سېلىشتىن توختاپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ پەشتاققا كۆز سالدى.

— ھە، ئاتا ۋەزىر، ئەجەب بۇگۈن زۇۋانىڭىز ئېچىلىپ قالدىغۇ؟ دەرۋازىنىمۇ ئېچىۋەتمەمسىز؟ — دېدى ئوك قولىنى

ئېگىز كۆتۈرۈپ.

— ئالدىرىماڭ، بۈزرۈكۈار، ئاۋۋال سۆزلىشۈالايلى.

— سىز ئېگىزدە، مەن پەستە تۇرسام، قانداقمۇ سۆزلىشىپ بىر قارارغا كېلەلەيمىز. سۆزلەشمەكچى بولسىڭىز دەرۋازىنى ئېچىپ چىقىڭ.

قىدىرخان يېنىدىكى ئەمىر ئەكرەمگە قارىدى.

— ئەمىر، دەرۋازىنى ئېچىشقا بولمايدۇ. سىپىلدىن شوتا بىلەن چۈششەم قانداق؟

— ياق، ئاتا ۋەزىر. چۈششىڭىز بولمايدۇ. ئۇ دېگىنىنى قىلمايدىغان، قىلغىنىنى دېمەيدىغان كاززاپ. سىزنى ئالداپ ئېلىپ چۈشۈپ زىيانكەشلىك قىلماقچى، — دېدى ئەكرەم ئۇنىڭ سىپىلدىن چۈشۈشىگە قوشۇلماي.

— ئەمىر، ئۇ ئىشان بىلەن سۆزلەشمىسەم زادى بولمايدۇ. بۈيرۇڭ، شوتا پەشتاقتا قويۇلسۇن.

ئەمىر ئەكرەم بىردەم ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇپ، ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەرداری ئابدۇلباستىبەگكە جەڭ شوتىسى ئەكېلىشنى بۈيرۇدى.

قىدىرخان دۇبۇلغىسىنى، سەللە ئوراقلىق دوپپىسىنى ئېلىۋېتىپ، ساۋۇتنى سېلىۋېتىپ، بەقەسەم تونىنى كىيدى. پەشتاقتىن چۈشۈرۈلگەن شوتىغا پۇت قويدى.

پەيزۇللا ئىشان ئۇنىڭ شوتا بىلەن چۈشۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ ھەجايدى. سېپىلغا چالما ـ كېسەك، ئوت ئېتىۋاتقانلارمۇ، جەرە سېلىۋاتقانلارمۇ توختاپ، شوتىدىن ئاستا چۈشۈۋاتقان قىدىرخانغا تىكىلىشتى. ئۇ يەرگە دەسسەپ، سالماق قەدەم بىلەن پەيزۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا باردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بۈزرۈكۈار.

پەيزۇللا ئىشان زۇۋان سۇرمىدى. قىدىرخان ئۆزىگە ئۆزى جاۋاب سالام قايتۇردى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

پەيزۇللا ئىشان قاقاھلاپ كۈلدى.
ـــ ئەي، سازەندە، ئابدۇرەشىدخان سائىغا ئالدانغان بىلەن مەن ئالدانمايمەن، قېنى تىزلىنىپ توۋا قىل، ئاياغلىرىمغا باش قوي.
قەدىرخاننىڭ قېنى يۈزىگە تەپتى. ئالدىغا بىر قەدەم باستى:
ـــ مۇسۇلمانىنىڭ بەلگىسى سۆزىگە ئەمەل قىلىش، ئىشان. سۆزلىشىشكە ماقۇل بولغانىدىڭىز، ئەمدى يېنىۋالامسىز؟ مۇرتەتنىڭ بەلگىسى سۆزىدە تۇرماسلىق. ئېيتىڭا، مۇشۇ دەم مۇسۇلمانلىقىڭىزنى ئىسپاتلامسىز ياكى مۇرتەتلىكىڭىزنى ئاشكارا قىلامسىز؟
پەيزۇللا ئىشانىنىڭ چېقىر كۆزلىرى قىسىلدى. ياڭاق گۆشلىرى لىپىلداپ، چىشلىرى كاسىلداپ كەتتى. ئۇزۇن ساقىلىنى تۇتاملاپ كەينىگە بىر قەدەم داجىدى.
ـــ بەس ! سەن مېنىڭ مۇسۇلمانى كامىل ئىكەنلىكىمدىن، ئەۋلىيالىقىمدىن گۇمانلىنامسەن تېخى، كارامىتىم بىلەن سېنى ئالدىمغا كەلتۈرگىنىمنى مۇرتىلىرىم كۆردى. بۇنى ئىنكار قىلالامسەن، سازەندە؟
ـــ سەن كارامەت ئىگىسى ئەۋلىيا ئەمەس، ئالدامچى. قېنى ئېيت ! ـــ قەدىرخان ئەمدى سەنلەپ سۆزلىدى، ـــ ئى ئالدامچى، نېمىشقا ئوردىنى قامال قىلىۋالسەن؟ كارامەتلىك ئەۋلىيا بولساڭ، كارامەت كۆرسىتىپ دەرۋازىنى ئۆرۈۋېتەلمىدىڭىغۇ. نېمىشقا ئۇچۇپ سېپىل ئۈستىگە چىقالمايسەن، نېمىشقا مەن بىلەن سۆزلىشىشتىن قورقىسەن؟ ـــ قەدىرخان بىگىز بارمىقىنى ئۇنىڭغا تەڭلىدى، ـــ ئاللا ، ئاللا دەيسەن، ئاللادىن قورقماي، ئۆزۈڭنى ئۇلۇغلايسەن. بەندىلەر ئالدىدا ئۆزۈڭنى ئۈستۈن تۇتۇپ پېشىڭگە، پۇتۇڭغا باش قويدۇرىسەن. مۇرتىلىرىڭ ئالدىڭغا ئۆمىلەپ كېلىپ، ئارقىسىچە ئۆمىلەپ چىقىپ كېتىدۇ. بۇ سېنىڭ ئۆزۈڭنى چوڭ تۇتقىنىڭ، مەنمەنلىك قىلغىنىڭ ئەمەسمۇ؟ بىلىپ قوي، ئىشان، ئۇلۇغلۇق، چوڭلۇق بىر ئاللاغا خاستۇر. ئەۋلىيا، ۋەلىيلەر ئەڭ كەمتەر، ئاللانىڭ ئەڭ سەۋرلىك

بەندىلىرىدۇر. ئۇلار ئۆزلىرىنى سەندەك داۋراڭ قىلىپ ئاشكارىلىمايدۇ.

قەدىرخان ساقلىنى سىقىملاپ خەپلەۋاتقان ئىشاندىن كۆزىنى ئېلىپ، ھاڭۋىقىپ قالغان مۇرىت، سوپى ـ سالىكلىرىغا قارىدى. ئۇ ئىشاننى كۆرسىتىپ، دېدى:

ـــ پەيزۇللا ئىشان ئەۋلىيا، ۋەلىي ئەمەس، بۇزرۇكۋار ئىشان ئەمەس، ئالدامچى كاززاپتۇر. تىلى باشقا، دىلى باشقا ئىككى يۈزلىمە مۇناپىقتۇر. خۇنخور، قاتىلدۇر. خالايىق، ئۇنىڭغا ئالدانماڭلار، سۆزىگە ئىشەنمەڭلار، قايتىپ كېتىڭلار!

ـــ قايتىپ كەتمەڭلار! ـــ خوجا پەيزۇللا ئىككى قولىنى ھەر تەرەپكە ئۇزارتىپ جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى، ـــ بۇ سازەندىنىڭ سۆزىگە كىرمەڭلار! جايىڭلاردىن قىمىرلىماڭلار! ـــ ئۇ قەدىرخانغا بىگىز قولىنى تەڭلىدى، ـــ سەن مېنىڭ مەقسىتىمنى بىلمەكچىمۇ؟ ئاڭلا! مەقسىتىم شۇكى: سەندەك شەھۋانىيەتچى بۇزۇق سازەندىلەرنى، داخانلىق قىلىپ سۇلتاننى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالغان لولىنىڭ سېھىرگەر قىزىنى ۋە ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ، ئالالانى ئۇنتۇغان گۇمراھلارنى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، تەقۋا، دۇنيانى دوست تۇتمايدىغان سۇلتاننى تەختكە چىقىرىش. ئۇقتۇڭمۇ؟

ـــ سەنمۇ بىلىپ قوي، ئىشان! قارا نىيىتىڭدىن، شۇم پەيلىڭدىن يانمىساڭ ئاللانىڭ جازاسىغا ئۇچرايسەن. بۇ ئەلۋەك زېمىندىن ھەيدەپ چىقىرىلسەن، بارار جايىڭ تاغۇدەشت بولىدۇ، ـــ دېدى قەدىرخان قەھرى بىلەن، ئاندىن ئۆزىگە كۆز سېلىپ تۇرغان مۇرىت، سوپى ـ سالىكلارغا خىتاب قىلىپ دېدى، ـــ خالايىق، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئادىل پادىشاھ، ئۇ شەھۋانىيەتچى ئەمەس. ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ ئاۋامنى، مەملىكەتنى ئۇنتۇپ قالغىنى يوق. كېچە ـ كۈندۈز ئەل غېمىنى يەپ، ئادالەت بىلەن سۇلتانلىق قىلىپ كەلدى. قېنى ئېيتىڭلار، سۇلتانىمىز كىمگە زۇلۇم قىلدى؟ كىمگە ناھەق

ئۇۋال قىلدى؟ — قىدىرخان غەزەپ - نەپرىتى بىلەن پەيزۇللا خوجىغا، مۇرىتلارغا سەپسېلىپ، ئۇلاردىن ئىنجا چىقمىغاندىن كېيىن يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — سۇلتانىمىز ئاۋامنىڭ ھالىغا يېتىپ ئەل - يۇرتىمىزنى پاراۋان، كۈنلىرىمىزنى شادىمان قىلدى. مەملىكىتىمىزگە تىنچلىق، ئاسايىشلىق بەخش ئەتتى. خانىش لولىنىڭ قىزى بولسىمۇ، كامىل ئىمان، پاك ۋىجدان، پاساھەتلىك مەلىكىدۇر. ئۇنىڭ ياخشى نىيىتى ئوردىمىزغا ۋە خانلىقىمىزغا ئەمىنلىك ۋە شەرەپ بەخش ئەتتى. ئۇ پاكلىقنىڭ ئۇلگىسى. ئۇنىڭ كۈلكىسى سائادەتمەن ئاۋامنىڭ كۈلكىسى. ئۇنىڭ چالغان مۇسىقىسى ئاۋامنىڭ ئاھۇ - زارى، مىسكىنلەرنىڭ ئارزۇ - ئارمىنىدۇر. ئۇ يورۇقلۇققا چىقارغان مۇقاملار مىللىتىمىزنىڭ مەنىۋى خەزىنىسى، ئەۋلادلار ئۈچۈن بىباھا تۆھپە، تەشنالار ئۈچۈن بۇلاقتۇر.

گۈلئېرەم ئوردىسى ئەنە شۇ سۇلتانىمىز ئابدۇرەشىدخان، مەلىكىمىز ئاماننىسا سۇلتان بېگىمنىڭ، پەزىلەتلىك، ياخشى نىيەتلىك ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر - ئۆمىرالارنىڭ خالىس ئىش بېجىرىدىغان، ئادالەت بىلەن ھۆكۈم چىقىرىدىغان قارارگاھىدۇر. پاسىقلار، مۇرتەتلەر، سۆزىدە تۇرماس كاززاپلار بۇ ئوردىغا پۇت قويالمايدۇ. پەيزۇللا ئىشان يامان نىيىتىگە يېتەلمەيدۇ. خالايىق، قايتىپ كېتىشلار.

— ئاغزىڭنى يۇم، بەتبەخت ! — پەيزۇللا ئىشان تال - تال بولۇپ سالپىيىپ تۇرۇپ قالغان، كەتمەكچى بولۇپ ماڭغان مۇرىتلارغا كۆزى چۈشۈپ، قىدىرخاننىڭ ياقىسىغا ئېسىلدى، — قاراپ تۇرسام تەپ تارتماي ئاغزىڭغا كەلگەننى دەپ، ئاۋامنى كەتكۈزۈۋەتمەكچى بولۇۋاتسەن ! — مېنى بوش چاغلاۋاتامسەن؟ ئەمدى كارامىتىمنى كۆر ! ئۇ ئەتراپىدا قول باغلاپ تۇرغان سوپى - سالىكلىرىغا بۇيرۇدى، — بۇ مۇرتەتنى تۇتۇپ باغلاڭلار!

يەتتە - سەككىز سوپى كېلىپ قىدىرخاننى باغلىدى.

— ئېلىپ بېرىپ چاھقا تاشلاڭلار.
— خوپ، پىر ـ ھەزرىتىم.
سوپىلار دۆشكەلەپ، تۈرتۈپ، ئۇنى ئېلىپ ماڭدى. قىدىرخان يۇلقۇنۇپ توختاپ، مىلتىق، ساداقتىن ئوق ئۇزمەكچى بولۇپ سېپىل ئۈستىدىن ئىنتىلىپ تۈرغان بەگ، سىپاھلارغا كۆز تىكىپ، دېدى:
— ئەمىر ئەكرەم، سەردار، سىپاھلار، ئېغىر ـ بېسىق، تەمكىن بولۇڭلار. ئالدانغان ئاۋامنىڭ جېنىغا زامىن بولماڭلار. ئوردىنى ياخشى مۇھاپىزەت قىلىڭلار ...
— نېمىگە قاراپ تۇرۇشسەن؟ ئېلىپ مېڭىش، بۇ ئىبلىسنى ! — دەپ ۋارقىرىدى پەيزۇللا ئىشان.
سوپىلار قىدىرخاننى ئىتتىرىپ توختاتماي خانىقاغا ئېلىپ باردى. ئىشانغا بويسۇنمىغان مۇرتلارنى ئازابلايدىغان چاھقا سېلىپ، ئۈستىنى تاش ياپقۇ بىلەن ياپتى.
قىدىرخانىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان ئەمىر ئەكرەم لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى: «ئاتا ۋەزىرنى ئۇ خۇنپەرنىڭ ئالدىغا بېرىشقا قويمىسام بوپتىكەن. ئاق كۆڭۈل ئادەم ـ دە، ئاچ يولۋاسقا ئۆزىنى تۇتۇپ بەردى. مۇنداق بولۇشىنى بىلگەن بولسام، ھەي ئىسىت...»
— ئەمىر جانابلىرى، پەرمان بەرسىلە، ئۇ ئىشانىنى، ئۇنىڭ مۇرىت، سوپى ـ سالىكلىرىنى ئوققا تۇتۇپ ئاتا ۋەزىرنىڭ ئىنتىقامىنى ئالايلى، — دېدى ئابدۇلباستبەگ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ.
خىيالدىن ئۆزىگە كەلگەن ئەمىر ئېغىر تىنىپ بېشىنى چايقىدى:
— ئاتا ۋەزىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدىڭىزمۇ، سەردار؟ ئۇ شۇ ھالدا تۇرۇپ ئالدانغان خالايىقنىڭ جېنىغا زامىن بولماسلىقىمىزنى تاپىلىدى. ئۇ نېمىدېگەن ئالىيجاناب ـ ھە ! سەۋر قىلىپ تۇرايلى...
ئۇنىڭ گېپىنى تۇگىمەي، سوزماقتىن ئېتىلغان بىر تاش

ئەمىر ئەكرەمنىڭ دۇبۇلغىسىغا تېگىپ چېكىسىنى قاتتىق ئاغرىتىۋەتتى.

پەيزۇللا ئىشان پەشتاق ۋە سېپىل ئۈستىدىكى سىپاھلارنى كۆرسىتىپ:

— تاش ـ بوران قىلىڭلار، — دەپ مۇرىتلىرىغا بۇيرۇدى.

نەچچە مىڭ قولدىن ئېتىلغان تاش، كېسەك، تاشلانغان ئوت پەشتاق ۋە سېپىل ئۈستىدىكى سىپاھلارنى باش كۆتۈرگۈزمىدى.

غەزەپلەنگەن ئەمىر ئەكرەم:

— مىلتىق، ساداقتىن ئوق ئۇزۇپ، ئۇ تەلۋىلەرنىڭ پۇتلىرىنى چېقىپ تاشلاڭلار، — دەپ پەرمان قىلدى.

مىلتىق، يانىڭ ئوقلىرى پەيزۇللا ئىشان مۇرىتلىرىنىڭ ئۈستىگە مۆلدۈرەك ياغدى. يىقىلغانلارنىڭ داد ـ پەريادلىرى جەرە سېلىۋاتقان پەيزۇللا ئىشانىنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى. ئارقىغا يېنىپ قاچقانلار بىر ـ بىرىنى سوقۇپ، يىقىتىپ دەسسەپ، دەرۋازىدىن خېلى يىراقلاشتى.

شۇ كۈنى كەچ ئەمىر ئەكرەم بارلىق بەگ، سەردارلارنى دەرۋازا ئۈستىدىكى پەشتاققا يىغدى. ئاي قاراڭغۇسى بولۇپ، ئاسماندا يۇلتۇزدىن ئەسەر يوق ئىدى.

— بەگ، سەردارلار كۆردۈڭلار، پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرىتلىرى ھەددىدىن ئاشماقتا، خېلى كۆپ قېرىنداشلىرىمىزنى ھاياتىدىن ئايرىدى. مۇنداق كېتىۋەرسە بەرداشلىق بېرەلمەي قالمىز، شۇڭا سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا چاپارمەن ئەۋەتىشىمىز زۆرۈر. قېنى كىم بارىدۇ؟ — دېدى ئەمىر ئەكرەم سىپاھلار كۆتۈرگەن ئوتقاش يۇرۇقىدا كۆپچىلىككە سەپسېلىپ.

— مەن باراي، ئەمىر جانابلىرى، — قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئالدىغا چىقتى دەۋرانبەگ.

بۇ يىگىت جاھان مەدرىسەسىدە سەككىز يىل ئىلىم تەھسىل قىلغاندىن كېيىن خاس نۆكەرلىككە تاللىنىپ ئوردىغا كەلگەنىدى. ئابدۇرەشىدخان بۇ نۆۋەت سەپەرگە ئاتلانغاندا،

مەريەمنىسا بۇۋنى يەنە داغۇھەسرەتتە قويماسلىق ئۈچۈن ئۇنىڭ بۇ ئوغلىنى ئوردىدا قالدۇرۇپ قويغانىدى.

ئەمىر ئەكرەم كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇرغان بەستلىك يىگىتكە سەپسېلىپ، باش لىڭشىتتى. ئىككىنچى بولۇپ ئەلائىددىن مەھمۇد بارلاسنىڭ ئوغلى غىياسىدىن سابىت بارلاس ئوتتۇرىغا چىقتى ... شۇنداق قىلىپ، چوڭ ـ كىچىك ئوتتۇز نەپەر ياساۋۇل، نۆكەر بېرىش ئىرادىسىنى بىلدۇردى.

ئەمىر ئەكرەم ۋەزىر، بەگ، سەردارلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇلار ئىچىدىن ئون نەپەر ئەزىمەتنى تاللىدى. بۇلارغا ئوردىنىڭ پەۋقۇلئاددە يۈگۈرۈك چاپارمىنى ئابدۇرەھمان ئىزچى ئەھيارنى باش قىلدى. ھەممىسگە جەندە ـ كۇلاھ كىيدۇرۇپ، يېرىم كېچىدىن ئۆتكەن مەھەلدە دەرۋازىنى سەل ئېچىپ يولغا سالدى. ئۇلار ئاتلىرىنى يېتىلەپ، خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ بەخرامان ئۇخلاۋاتقان مۇرتىلىرى ئارىسىدىن ئون چىقارماي ئۆتۈپ، شامالدەك ئىتتىك يۇرۇپ كېتىشتى.

4

ئاردىن بىر ئاي ئۆتتى. ئابدۇرەشىدخاندىن تېخىچە دېرەك يوق ئىدى. پەيزۇللا ئىشان سوپى ـ سالىك، مۇرتىلىرى بىلەن قۇدۇقئۈستىدىكى ئوردىسىنى قامال قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى. كۈندە نەچچە قېتىم بېسىپ كىرمەكچى بولاتتى ـ يۇ، قاتتىق زەردە بىگە ئۇچراپ يەنە ئارقىغا چېكىنەتتى. مۇستەھكەم ياسالغان دەرۋازا ۋە پۇختا قوپۇرۇلغان سېپىلنى تەربىيە كۆرمىگەن تەلۇدلەرنىڭ ئۆرۈۋېتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەمما، نۆكەر ـ سەپاھلار، ھەرەمدىكى خان جەمەتى ئېغىر كۈنگە قالغانىدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم، ئامانىسا سۇلتان بېگىملەرمۇ بارلىق كېنىزەك، دېدەكلىرى بىلەن ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ، مۇھاپىزەت قىلىشقا ئاتلانغانىدى. ئۇلار سېپىل راۋاقلىرىغا چىقىپ ياساۋۇل، نۆ-

كەرلەر بىلەن بىللە ئوردىنى تاش - بوران قىلىۋاتقان تەلۈلەرگە يادىن ئوق ئۇزەتتى. چالما، تاش تېگىپ، ئوتتا كۆيۈپ يارىلاڭ-غانلارنى خانلىق شىپاخانىسىغا ئاپىرىپ ياتقۇزاتتى، ھالىدىن خەۋەر ئالاتتى. چاي قاينىتىپ، تاماق ئېتىپ، نۆكەر - سىپاھلار-غا توشۇيتتى. پەقەت تۇن كېچىدىلا نۆۋەت بىلەن بىرئاز ئۇخ-لىۋالاتتى.

ئاينىگار سۇلتان بېگىملا ئۆز قەسىرىدە — خاس ھۇجرىسىدا ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ تېزرەك كېلىشىنى تىلەپ ياتاتتى. ئۇ ئاغرىپ يېتىپ قالغاندىن بېرى قوپالمىغانىدى. خانىشلار بىردىنبىر ھايات بۇ قېيىنئانىسىنى پات - پات يوقلاپ تۇراتتى.

سوغۇق چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى. ئوردا ئىچىنى ئارىلاپ ئاقىدىغان ئۆستەڭ - ئېرىقلارنىڭ سۇيى تارتىلىپ، مۇزلاشقا باشلىغانىدى.

خوجا پەيزۇللا ئىشان، سۇيى چىقىرىۋېتىلگەن ئوردا ئەتراپىدىكى خەندەككە ئوتۇن - ياغاچ تاشلاپ ئوت يېقىشقا، دەرۋازىغا ئوت قويۇشقا، سېپىل ئۈستىگە چىقىپ ئوردىغا بېسىپ كىرىشكە بۇيرۇق قىلدى.

يۇزلىگەن شوتا سېپىلغا قويۇلدى، مىڭلىغان سوزمىقتىن تاش - چالما، ساداقتىن ئوق سېپىل ئۈستىگە يامغۇردەك ياغدى.

ئۆلۈپ، يارىلىنىپ كۈنسېرى ئازلاپ كېتىۋاتقان سىپاھلار بىر قولىنى ئون، ئىككى كۆزىنى تۆت قىلىپ تاقابىل تۇردى. سېپىلغا قويۇلغان شوتىلارنى ئارقا - ئارقىدىن كەلگەن سىپاھلار ئۇلاقتۇرۇپ تاشلىدى. بەشى يېرىلسىمۇ، كۆزى قۇيۇلسىمۇ ئارقىغا چېكىنمىدى.

چۈچۈك سۇلتان بېگىم، ئامانىسا سۇلتان بېگىملەرمۇ كېنىزەكلىرى بىلەن يادىن ئوق ئۇزۇپ، قويۇلغان شوتىلارنى ئۇلاقتۇرۇپ، بىرمۇ سوپىنى سېپىل ئۈستىگە يولاتمىدى. ئوق ئۇزمەكچى بولۇۋاتقان نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭ يەلكىسىگە تاش تېگىپ يىقىلىۋىدى، ئامانىسا سۇلتان بېگىم يۆلىۋالدى ۋە ئۇنى

شىپاخانىغا ئېلىپ بېرىشنى كېنىزەكلەرگە تاپشۇرۇپ، مەريەمنىسا بۇۋى قاتارلىق كېنىزەك ـ مۇلازىملىرى بىلەن سېپىلغا چىقىشقا ئورۇنغان تەلۈلەرگە داۋاملىق يادىن ئوق ئۇزدى.

پەستىن ئېتىلغان بىر پارچە ئوت لوقمراپ يانغىنىچە ئۆرلەپ، يانى بەتلەۋاتقان چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ بېشىغا سۇۋۇشىپ ئۆتۈپ گۈلئايىمنىڭ كۆكسىگە تەگدى. ئەگەر تۆمۈر ساۋۇت كىيىۋالمىغان بولسا، كىيىم ـ كېچىكىگە ئوت تۇتىشىپ ئېغىر يارىلانغان بولاتتى. پەقەت جامالىنى توسۇپ تۇرغان تۇر نىقابلا كۆيۈۋاتاتتى. چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇرغان تور نىقابىغمۇ ئوت تۇتاشقانىدى. ئامانىسا سۇلتان بېگىم كۆرۈپ قېلىپ: «ۋاي، خۇدايىمەي ! ...» دەپ توۋلاپ يۇگۈرۈپ كەلدى ـ دە، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالغان چوڭ خانىشىنىڭ بېشىدىن دۇبۇلغا بىلەن تور نىقابىنى ئېلىپ يەرگە تاشلىدى. مەريەمنىسا بۇۋى گۈلئايىمنىڭ كۆيۈۋاتقان رومىلىنى تارتقۇچلاپ ئېلىپ، پەسكە قارىتىپ ئاتتى.

خەندەكتە پاراسلاپ كۆيۈۋاتقان هۆل ئوتۇندىن چىققان ئىس ـ تۈتۈن ئاسمانىنى قاپلىغان بۇلۇتتەك هاۋانى بىر ئالدى. توساتتىن قار ئۇچقۇنلاشقا باشلىدى.

مانا شۇ چاغدا لەشكەرلىرى بىلەن ئالتۇن دەرۋازىدىن ئۇچقاندەك كىرگەن ئابدۇرەشىدخان كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. ئەخلەت، توپا ـ چاك بىلەن توشۇپ كەتكەن كوچا ـ رەستىلەردە بىرمۇ دۇكان ئوچۇق ئەمەس، بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى. گۈلئېھرەم ئوردىسىغا يېقىنلاشقانسېرى، ناھايىتى نۇرغۇن ئادەمنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. غاراس ـ غۇرۇس، گۈلدۇر ـ غالاپ قىلغان ئاۋازدىن چۆچۈگەن ئابدۇرەشىدخان قىلىچىنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ، ئاتنى تېزلەتتى. ئارقىسىدىكى نۆكەر، سىپاهلارمۇ قىلىچىنى قوللىرىغا ئالدى. مەيدانى ئادالەتكە يېتىپ كەلگەندە كۆردىكى،

هەممە ئۆرىتۆپە بولۇپ كەتكەنىدى. «يا خۇدا ! بۇ نېمە ئالامەت؟ كۆرۈۋاتقىنىم چۈشۈممۇ، ئوڭۇممۇ؟ ...» ئۇ ئويلاپ قالغاندا، سېپىل ئۈستىگە تاش، كېسەك، ئوت ئېتىۋاتقان، شوتا بىلەن چىقىۋاتقانلارغا كۆزى چۈشتى. ئۇ نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى چۈشىنىپ قاتتىق غەزەپلەندى. تىزگىن سىيرىپ كېتىۋاتقان ئات بىردىن ئۈركۈپ ئۇنى تاشلىۋەتكىلى قىل قالدى، تىزگىننى قاتتىق تارتىۋىدى، قارا گىر ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كىشنىۋەتتى. بىر توپ مۇرىتلار بىر ساقاللىق سوپىنى ھالقىغا ئېلىپ جەرە سېلىۋاتاتتى. ئابدۇرەشىدخان كەينىدە پەرمان كۈتۈپ تۇرۇشقان ۋەزىر، ئەمىر، سەركەردىلەرگە:

— توپىلاڭ كۆتۈرگەن بارلىق كىشىلەر قورالسىزلاندۇرۇلسۇن. قارشىلىق قىلغانلار ئۆلتۈرۈلمەي باغلىۋېتىلسۇن ۋە سول تەرەپكە سەپراس قىلىنسۇن ! قارشىلىق قىلماي ئەل بولغانلار ئوڭ تەرەپكە سەپراس قىلىنسۇن ! — دەپ ئەمىر قىلدى.

— باش ئۈستىگە، سۇلتان ئالىيلىرى، — دېيىشتى ئەمىر، سەركەردىلەر.

مەيدانى ئادالەتتىكى مۇرىت، سوپى - سالىكلار نەچچە تۈمەن نۆكەر - سىپاھلار تەرىپىدىن قورشىۋېلىندى. ھەرياندىن قىلىچ ئوينىتىپ باستۇرۇپ كەلگەن نۆكەرلەر قارشىلىق قىلغانلارنى قىلىچنىڭ كەينى بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىپ يول ئېچىپ ئىلگىرىلىدى. ئۇلارنى ھېچكىم توسۇپ قالالمىدى. ئابدۇرەشىدخانمۇ ئېتىنى دېۋىتىپ، مالىمان ئىچىگە بۆسۈپ كىردى. ئۇنىڭغا قارشىلىق قىلىشقا ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى. ئۇ نېمە ئىش بولغىنىنى ئاڭقىرالماي جەرە سېلىشتىن توختاپ قالغان پەيزۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، قىلىچنى بىر شىلتىپ ئۇنىڭ ئۇزۇن ساقىلىنى شارتتىدە كېسىپ تاشلىدى.

ئۆزى ئۆلدىگە چىقىرىۋەتكەن ئابدۇرەشىدخاننىڭ پەيدا بولۇپ قالغىنىدىن دەككە - دۈككىگە چۈشكەن پەيزۇللا ئىشان زۇۋان

سۈرمەي ئولتۇرۇۋالدى، رەڭگى قاريداپ كەتكەنىدى.
— ئاللا قارا نىيەتلەرنى ئارزۇسىغا يەتكۈزمەيدۇ، ئىشان، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنى قىلىچ بىلەن تۇرتۈپ، چېچىپ تاشلاشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋالدى.
— بۇ هارامزاده كاززاپنى زىندانغا تاشلاڭلار، — دەپ ئەمىر قىلدى جالالىدىن خان بىلەن ئابدۇلئەزىز كوكۈلداشقا.
— باش ئۇستىگە، سۈلتان ئالىيلىرى.
ئۇلار پەيزۇللا ئىشاننى ئالدىغا سېلىپ كەتتى.
— ئاتا ۋەزىر قېنى؟ — ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتكەن ئابدۇرەشىدخان ئەمىر ئەكرەمدىن سورىدى.
— سۆزلىشىمەن دەپ سېپىلدىن چۈشكەنده، ئىشاننىڭ مۈرىتلىرى تۇتۇپ كەتكەنىدى.
— توختا ! — يالاپ ئېلىپ ماڭغان پەيزۇللا ئىشاننى توختىتىپ سورىدى، — ئاتا ۋەزىر قەيەردە؟
— ئۇ خانىقادا، — خىرىلداپ جاۋاب بەردى ئىشان.
— ئۇنى قۇتقۇزايلى، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ۋە قارا گىرنى بۇراپ چاپتۇرغىنىچە كەتتى. ئەمىر ئەكرەم باشلىق ۋەزىر، ئەمىرلەرمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلىرىنى يۈگۈرتتى.
خانىقاغا بېرىپ قىدىرخان بىلەن ئەمىر ئوسمانبەگنى چاھىتىن چىقاردى. ئۇلار جۇدەپ، سارغىيىپ، هالسىزلىنىپ كەتكەنىدى.
قىدىرخان ئاتتىن چۈشكەن ئابدۇرەشىدخانغا قاراپ كەلدى.
سۈلتان بىلەن ئاتا ۋەزىر قۇچاقلاشتى.

ئون توققۇزىنچى باب

جۇدالىق ئاقارتقان چاچ

1

تۇنجى قار ياغدى. قىش بوۋاي ياركەندە كوچىلىرىغا ئاق پاياندىز سالدى، يالىڭاچلىنىپ قالغان دەل ـ دەرەخلەرگە ئاق مونچاق تاقىدى. ئاشۇ مالىماندىن كېيىن پايتەخت ئاھالىسى پاكىز تازىلاپ ئەسلىگە كەلتۈرگەن مەيدانى ئادالەتنى لەپىلدەپ يېغىۋاتقان قار ئاقارتىپ، بەجايىكى ئاق مەشۇت يېيىپ قويغاندەك سېھرىلىك تۈسكە كىرگۈزدى. بىر توپ بالىلار قار ئېتىشىۋاتقان، بىر توپ بالىلار «قارا ـ قارا قۇشلارىم»، يەنە بىر توپ بالىلار «ئاق تېرەك، كۆك تېرەك» ئويۇنلىرىنى ئويناۋاتاتتى.

قوۋۇقى مەشرىقنىڭ پەشتىقىدا بۇغرا ـ كاناي، ناغرا ـ سۇناي ياڭراشقا باشلىدى.

جۇمە نامىزىدىن يانغان كىشىلەر مەيدانى ئادالەتكە يىغىلدى. بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەد يۈسۈپ ھەزرىتىمۇ نەچچە يۈز مۇرتى بىلەن شاپائەت سۇپىسىنىڭ يېنىدا ھەلقە[1] بولۇپ سۆكۈتتە تۇردى.

قەدىرخان، ئەمىر ئەكرەم باشلىق دۆلەت ئەركانلىرى بىلەن مەسچىتتىن چىققان ئابدۇرەشىدخاننى كۆرگەن خالايىق ھۆرمەت بىلدۇرۇپ چۇقان سېلىشتى.

— سۇلتانىمىز ئامان بولسۇنلار!

— ئالىيلىرىغا كۆز ئالايتقانىنىڭ كۆزى قۇيۇلغاي!

---

① ھەلقە — چۆرگۈلەپ، ئايلىنىپ دېگەن مەنىدە.

ـــ ئالىيلىرى ياققان ئادالەت چىرىغى ئۆچ
ئاۋامنىڭ يۈرەك ساداسى مەيدانى ئادال
كەلتۈرۈپلا قالماي، ئابدۇرەشىدخاننىڭ ۋۇجۇ
كەلتۈردى. ئۇ خوجا مۇھەممەدىۋسۇپ ب
كۆرۈشۈپ، هاياجان ئىلكىده جامائەتكه سالام به
ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئاتىلار، ئانىلار، ئا
ئاكىلار، ئىنىلەر ! ئاللا سىلەرگه ئامانلىق، خ
قىلغاي !
ئۇ مەيدانى ئادالەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ش
ئورنىتىلغان سائادەت تەختىنىڭ كۈمۈش پايە
ئاۋامغا قاراپ، دېدى:
ـــ ئاللا شەپقەتلىكتۇر، هېچبىر بەندىسىگ
بەندە ئىنسابتىن چىقىپ، ئۆزىگه ئۆزى زۇلۇم
ئۇشان ئەنە شۇنداق ئاسىي بەندىدۇر. ق
بەشىرىسىگه.
ئابدۇرەشىدخان زىنداندىن يالاپ ئەكىلىنگ
قولى بىلەن كۆرسىتىپ، ئارقىدىن تەختته ئ
كۈلاهنى چۆكتۈرۈپ كىيىۋالغانلىقى
يۈزىنى ئېنىق كۆرگىلى بولمايتتى، پەقەت
ئېڭىكىلا كاسىلداپ تۇراتتى. غادايغان
چۆكتۈرۈلگەن تۆگىدەك مۈكچىيىپ قالغانە
چاپلىشىپ، چاك - توزان قونغان چاچلىرى
تۇراتتى. «ئاللانىڭ ئاشىقى، پىر - ئەۋلىيا»
نام قويۇۋالغان بۇ ئادەم مۇشۇ تاپتا كارامەت
تۇرسۇن، بېشىنىمۇ كۆتۈرەلمەي قالغانە
ئوندەك سوپى - سالىكلىرى ئاچ قالغان ئې
تۇرۇشاتتى. مەرهۇم بابا سالىهنىڭ ئورنىغ
تەينىلەنگەن ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش ياساۋۇ
نازارەت ئاستىغا ئالغاندى.

— بۇ دىن ئاسىيلىرىنىڭ جىنايەتلىرىنى خاتىرلەشمىزنىڭ ئاتا ۋەزىرى سۆزلەپ بېرىدۇ، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئوكۇن تەرىپىدىن ئورۇن ئالغان قىدىرخاننى سۆزگە تەكلىپ قىلىپ.

ئۆتكەن ھەپتە چاھتىن قۇتقۇزۇپ چىقىلغان ئاتا ۋەزىر ئالدىغا بىر چامداپ سالام بېرىپ، دېدى:

— جامائەت، بۆرە قوي تېرىسىنى يېپىنىۋالسىمۇ، ئۆزىنىڭ بۆرىلىك تەبىئىتىنى يوشۇرالمايدۇ. ئۇنىڭ چىشلىگۈسى، كېيىك — توشقانلارنىڭ باغرىنى يارغۇسى، گۆش يېگۈسى كېلىپلا تۇرىدۇ. «ئەۋلىيا، ئاللانىڭ ئاشىقى» دېگەن مۇبارەك نامىلارنى ئۆزىگە قويۇۋالغان پەيزۇللا ئىشاننىڭ نەپسى تاقىلداپلا تۇرىدىغان، ئاچ كۆز، تەمەخور، نەپسانىيەتچى زالىم ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى. ئېلىمىزگە قەدەم باسقان بىرنەچچە يىلدىن بۇيان، بارغانلا يېرىدە ئۆزىنى تەقۋا، پىر — ئىشان كۆرسىتىپ، نۇرغۇن يەر — مۇلۈك، ئالتۇن — كۈمۈش توپلىغانلىقى بۇ قېتىمقى مالىماندىن كېيىن ئاشكارىلاندى. ئۇ دۇئا قىلىپ، سوۋغا قوبۇل قىلىپ يىغقان ئالتۇن مىڭ سەردىن، كۈمۈش ئەللىك مىڭ سەردىن ئاشىدۇ. ئېنىقلىشىمىزغا قارىغاندا، ئىككى يىلدىن بېرى ئەمرىگە ئالغان قىز — جۇۋانلار ئوتتۇز ئىككى بولۇپ، بەزىلىرى بىلەن بىرنەچچە كۈن، بەزىلىرى بىلەن بىرنەچچە ئاي ئۆي تۇتۇپ قويۇۋەتكەن، ھەپتىدە بىر خوتۇن يەكشەنبىگە. بۇ ھاياسىز شەھۋانىيەتچى ئۆزىنى «پىر» ساناپ توپلىغان مۇرتى بىرنەچچە تۈمەنگە يېتىدۇ. قىزلىرىنى بېرىپ دۇئا ئالمىغان، ئېسىل نەرسىلەرنى سوۋغا قىلمىغان، ئۇنىڭ ئالدامچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىپ يۈز ئۆرۈگەن مۇرتلارنى قىيناش ئۈچۈن خانىقاھاجەتخانىسىنىڭ كەينىگە يەتتە چاھ قازدۇرغان. پېقىرمۇ ئاشۇ چاھقا تاشلىنىپ بىر ئاي قىينالدىم.

جامائەت، پەيزۇللا ئىشان پايتەختكە كەلگەندىن تارتىپ خانلىقىمىز ئۇنى ھۆرمەتلەپ ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلىپ، يەر — زېمىن بېرىپلا قالماي، نۇرغۇن ئاشلىق، خىراجەت ئۈچۈن پۇل

بهرىپ كەلگەنىدى. ئۇ بۇنىڭغا قانائەت قىلماي، دېھقان، كاسىپ، سودىگەر مۇرىتلىرىغا باج ـ سېلىق تاپشۇرتماي دۆلەتكە ئېغىر زىيان يەتكۈزدى. باج ـ سېلىق تاپشۇرۇشنى ۋىجدانىي بۇرچى بىلىپ ئىختىيارىي ئادىتىگە ئايلاندۇرغان ئاۋامغا يامان تەسىر بەردى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ئۆزىگە ئېتىبار بېرىپ ياردەمنى ئايىمىغان، خانىقا سېلىپ بەرگەن، غەمخورلۇق قىلغان سۇلتانمىرزا بوھتان چاپلاپ ھاقارەتلىدى، قارغىدى. مەدرىسە رەشىدىيە، جاھان مەدرىسە، يېشىل مەدرىسە قاتارلىق ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا مۇرىتلىرى بىلەن بېسىپ كىرىپ، ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان چەت ئەللىك تالىبۇل ـ ئىلمىلەرنى ئۇردى، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى، كىتابلىرىنى تارتىۋالدى، يىرتىپ تاشلىدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي تېخىمۇ ئەدەپ، سۇلتانمىرزنىڭ دەشتى قىپچاققا كەتكىندىن پايدىلىنىپ مۇرىتلىرىنى قۇتۇرتىپ، گۇلئېرەم ئوردىسىنى بىر ئايدىن ئارتۇق قامال قىلىۋالدى، ئوتتۇزدىن ئارتۇق سىپاھلىرىمىزنى ئۆلتۈردى، ئەللىكتەك ياساۋۇللىرىمىزنى ياردار قىلدى، مەيدانى ئادالەتنى ۋەيران قىلدى. لېكىن، ئۇلۇغ ئاللا ئىگەم ئۇ كاززاپنى قارا نىيىتىگە يەتكۈزمىدى. سۇلتان ئالىيلىرى ۋاقتىدا كېلىپ توپلاڭنى بېسىقتۇردى. جامائەتكە پەيزۇللا ئىشانىڭ ئەپەت ـ بەشىرىسى ئاشكارا بولدى، ـــ قىدىرخان سەل تۇرۇۋېلىپ، دېمى ئورنىغا چۈشكەندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ جامائەت، مۇنداق تۇزكور، ئاسىيلارنى يەنە چىقمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ، ئارىمىزدىن چىقىشى، باشقا يەردىن كېلىشى مۇمكىن. شۇڭا، سەگەك، ھوشيار تۇرۇشىمىز، بىخۇدلۇق قىلماسلىقىمىز زۆرۈر. سەگەك، ھوشيار بولۇش ئۈچۈن ئاللانىڭ بىر پەرزى بولغان بىلىم ئۆگىنىشكە بەجانىدىل بېرىلىشىمىز، ئەقىل ـ پاراسىتىمىزنى بىلىم بىلەن تاكامۇللاشتۇرۇشىمىز لازىم. بىلىملىك بولساق، مەككار ـ ئالدامچىلارنىڭ قاپقىنىغا چۈشۈپ كەتمەيمىز، ھىيلە ـ مىكرىنى سېزىۋېلىپ، تاقابىل تۇرالايمىز.

بىلىم ئۆگەنمىسەك، جاھالەت پاتقىقىغا پېتىپ، زالىملارنىڭ، قارا نىيەت كاززاپلارنىڭ زۇلمىغا، خورلىشىغا ئۇچراشتىن ساقلىنالمايمىز. ئېلىمىزنى، خانلىقىمىزنى قوغدىيالمايمىز.

قەدىرخانىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن تەڭ، ئاۋامنىڭ يۇرەك سادالىرى كۆككە كۆتۈرۈلدى.

— بىز ئاللاغا ئىشىنىمىز، پەيزۇللا ئىشانغا ئىشەنمەيمىز. پەيزۇللا ئىشان پىر ئەمەس، ئاپەت!

— بىز سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا سادىق. ئاسىي، مەككار پەيزۇللا ئىشان جازاغا لايىق. ئۇ جازالانسۇن!

— بىز بىلىم تەلەپ قىلىمىز، نادانلىقتا قېلىشنى خالىمايمىز، سۇلتانغا جېنىمىز پىدا!

ئابدۇرەشىدخان تەختتىن قوپۇپ قولىنى كۆتۈرۈۋىدى، گۈلدۇرماما گۈلدۇرلەپ توختاپ قالغاندەك ئاۋامنىڭ چۇقانى بېسىلدى.

— جامائەت، پەيزۇللا ئىشان مۇرىت قىلىۋېلىپ خانلىقىمىزنى ئاغدۇرۇشقا قۇتراتقان ئاۋام گۇناھسىز! ئۇلار ئۆيلىرىگە، يۇرتلىرىغا قايتۇرۇلدى. پەيزۇللا ئىشان بۇ يەرلىك ئەمەس، ياقا يۇرتتىن كەلگەن. بىزنىڭ ئەزىز تۇپرىقىمىز مۇنداق قارا نىيەت تۇزكورغا ئورۇن بەرمەيدۇ. ئاللا كاززاپ، تەكەببۇر ئىبلىسنى شەيتانغا ئايلاندۇرۇپ جەننەتتىن قوغلاپ چىقارغان. بۇ بىز بەندىلەر ئۈچۈن ئىبرەت ۋە ئۆرنەك.

يارلىق: خەلقنىڭ ئارامىنى بۇزغان، سەئىدىيە خانلىقىنى بەربات قىلماقچى بولغان ئالدامچى، كاززاپ پەيزۇللا ئىشانىنىڭ يىغقان مال ـ مۈلكى ئاۋامغا تەقسىم قىلىنىپ بېرىلسۇن، قەيەردىن كەلگەن بولسا، شۇ يەرگە قوغلانسۇن!

ئابدۇرەشىدخان ئاممىغا نەزەر سېلىپ تەختتە ئولتۇردى.

— سۇلتانىنىڭ ئادالىتى بىزنىڭ سائادىتىمىز.

— پەيزۇللا ئىشان شەيتاندەك قوغلاندى بولۇپ ئۆلگەي!

— ئالدامچى، كاززاپلارغا لەنەت!

— سۇلتان ئابدۇرەشىدخاننى ئاللا ئامان قىلسۇن!
ئاۋامنىڭ قۇدرەتلىك ساداسى ئاستىدا بېشىنى كۆتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان پەيزۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ ئوندەك سوپى — سالمكلىرىنى نۆكەر، ياساۋۇللار يالاپ ئەكېتىشتى.
قار توختاپ ھاۋا ئېچىلدى. بۇلۇت يېرىپ چىققان قۇياشنىڭ نۇرى يەرگە تەكشى يېيىلغان ئاق قارغا جۇلا تاشلىدى. مەيدانى ئادالەتتە مىڭلىغان ئادەمنىڭ ئاياغ ئىزى قالدى.

2

ۋەزىر — ۋۇزرالىرى بىلەن مەيدانى ئادالەتتىن يانغان ئابدۇرەشىدخان مەرھۇم ئاتا — ئانىسىنىڭ مەقبەرىسىگە كېلىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلدى. تۇنجى ياغقان قاردىن ئاقىرىپ كەتكەن ئەتراپ ئۇنىڭغا ئۆزگىچە گۈزەل كۆرۈندى. دۇئادىن كېيىن قايتىپ ماڭغاندا، ئىككى يېنىغا سەپسېلىپ، دېدى:
— ئاتا ۋەزىر، ئەمىر، ئەتە جاھانباغقا چىقىپ مۇقام ئاڭلاپ ئىككى كۈن تۇرۇپ كىرسەك دەيمەن. ئىككى ئايدىن بېرى كۆپ جاپا چەكتىڭلار، مۇقام ھەممىمىزگە ئارام، غەيرەت بېغىشلايدۇ.
قىدىرخان ئۇن چىقارمىدى. ئۇنىڭ ساقاللىرى ئۆسۈپ، ياداپ قالغانىدى.
— ياخشى ئويلاپتىلا، سۇلتان ئالىيلىرى. مۇقام ئاڭلىمىغىلى ئۇچ ئاي بولۇپ قالدى. «ئىشرەت ئەڭگىز»، «ۋىسال» مۇقاملىرىنى ئاڭلاشقا تاقىتىم تاق بولغانىدى، — دېدى ئەمىر ئەكرەم.
ئابدۇرەشىدخان قىدىرخاننىڭ زۇۋان سۇرمىگەنلىكىدىن ئەجەبلىنىپ ئۇنىڭغا زەن قويۇپ، دېدى:
— نېمە بولدىڭىز، ئاكا، مىجەزىڭىز يوقمۇ ياكى مۇقامدىن رايىڭىز يېنىپ قالدىمۇ؟
قىدىرخان غەمكىن نەزىرىنى ئۇنىڭغا تىكتى:
— سۇلتان ئالىيلىرى، بىلمىدىم، چاھتىن چىققاندىن بېرى

مەيدەم ئاغرىيدىغان، بېشىم قايىدىغان، ھېچ نەرسە تېتىمايدىغان بولۇپ قالدى. لېكىن، بايلىقتىن، ئەمەلدىن رايىم يېنىشى مۇمكىنكى، مۇقامدىن رايىم يانمايدۇ. جاھانباغقا بېشىم بىلەن مېڭىپ چىقاتتىم، ئەمما بالىلىرىمنىڭ ئانىسى كېسەل بولۇپ ئېغىرلىشىپ قالغاچقا، ئېسىم تازا جايىدا ئەمەس. شۇڭا، تەكلىپلىرىگە جاۋاب بەرمىگەنىدىم، ئەپۇ قىلسۇنلار.

ئابدۇرەشىدخان ئەينەكتەك مۇزلاپ كەتكەن كۆل بويىدا توختاپ، سورىدى:

— ئاكا، نېمىشقا بالىدۇر ئېيتمىدىڭىز، ھەمشىرىمىز قاچاندىن بېرى كېسەل ئىدى؟

— پەيزۇللا ئىشان گۈلئېرەم ئوردىسىنى قورشىۋالغاندا قورقۇپ كەتكەنمۇ، بىلمىدىم. مەندىن ئەنسىرەپ كېچىلىرى ئۇخلىماپتۇ. چاھىتىن چىقىپ ئۆيگە بارسام يېتىپ قاپتىكەن، تېۋىپقا كۆرسەتسەم، يۈرىكى ئاجىزلاپ كېتىپتۇ، دەپ دورا بەردى. ئوبدان كۈتتۈق، لېكىن كۈندىن ـ كۈنگە تامىقى ئازىيىپ ئورنىدىن قوپالمايدىغان بولۇپ قالدى، ئالىيلىرى.

— بالىلىرىڭىزنىڭ ئانىسى شۇ ھالدا ياتسا، يەنە ئوردىغا كەلدىڭىزمۇ؟ — ئابدۇرەشىدخان بۇ دانا ۋەزىرنىڭ ساداقىتىدىن تەسىرلىنىپ كۆزىگە ياش ئالدى، — ئاكا، ئوردا تېۋىپلىرىنى ئېلىپ ھازىرلا ئۆيگە قايتىڭ. ئەگەر يارىدىمىم كېرەك بولسا، ئوغلىڭىز مېنى خەۋەرلەندۇرسۇن.

— رەھمەت، ئالىيلىرى. ئەمىسە ئۆيگە باراي.

قىدىرخان كەتتى.

ئابدۇرەشىدخان ئەمىر ئەكرەم باشلىق دۆلەت ئەركانلىرىدىن ئايرىلىپ، ئامانىسا سۇلتان بېگىم قەسىرىگە قاراپ ماڭدى. يارکەندکە كەلگەن كۈنى ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ، قىلىچ، ساداق بىلەن قوراللانغان سۆيۈملۈك رەپىقىسىنى كۆرگەندە، مەستلىكى كېلىپ قۇچاقلىۋالغىلى تاس قالغانىدى. ئۇ ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇپ، ئاۋۋال چۇچۇك سۇلتان بېگىم بىلەن، ئاندىن نۇرنىسا

سۇلتان بېگىم بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭغا ئاشىقانە نەزىرى بىلەن تىكىلگەنىدى. بىر ھەپتىدىن بېرى ئاشۇ ئىككى خانىش يېنىدا بولۇپ، بۇگۈن ئۇنىڭ قەسىرىگە كەلدى. ھويلىدىكى قار سۈپۈرۈلۈپ، گۈللۈكە، دەرەخلەرنىڭ تۈۋىگە دۆۋىلەپ قويۇلغانىدى. «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىغا چېلىنىۋاتقان ساتارنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ئىزغىرىن شامالغا قوشۇلۇپ يىراقلارغا كەتكەنىدى. ئابدۇرەشىدخان بىردەم قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ، ئۆيدىن چىقىپ تەزىم قىلىپ تۇرۇشقان كېنىزەكلەر بىلەن ئامانلىشىپ، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا خاس ھۇجرىغا كىردى. ئامانىسا سۇلتان بېگىم ساتارنى «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامىنىڭ مەشرەپىگە چېلىۋاتاتتى، خىيالچان نىگاھى ئوچاقتىكى يېلىنجاپ تۇرغان چوغقا چۈشكەنىدى. گۈللۈك مەخمەل كۆڭلەك ئۈستىدىن نوقۇت رەڭ يۇك پوپايكا كىيىۋالغان، بېشىدا كەمچەت تۇماق بار ئىدى. ئۇ ئابدۇرەشىدخانغا يېداپ قالغانىدەك كۆرۈندى. شۇنداق بېرىلىپ چېلىۋاتاتقىكى، سۇلتانىنىڭ كىرگىنىنىمۇ تۇيمىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۈم، مۇقام مەلىكىسى!

بۇ تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ پۈتۈن ۋۇجۇدى ۋىللىدە قىزىغان خانىش ساتارنى كۆتۈرگىنىچە تۇرۇپ تەزىم قىلدى.

— مەرھابا، شاھىم، ئالدىلىرىغا چىقالمىغانلىقىم ئۈچۈن ئەپۇ قىلغايلا.

— چېلىۋېرىڭ، قەدىرلىكىم، مۇقام ئاڭلاشقا شۇنداق خۇمار بولدۇمكى، قانىتىم بولسا بۇ ۋاقىچە نەچچە قېتىم يېنىگىزغا كېلىپ كەتكەن بولاتتىم، كاشكى، كاشكى ...

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ بېلىدىن تۇتۇپ ئولتۇرغۇزدى. خانىش ئىككىنچى مەشرەپنىڭ غەزەللىرىنى تۇگىتىپ، ئىران گىلىمى تارتىقلىق قىبلە تامغا ساتارنى يۆلەپ قويۇپ، ئېرىنىڭ قولىغا سۇ بەردى.

— مەن سىلىگە خۇمار بولدۇم، شاھىم، — دېدى ئۇ مىس چۆگۈننى ئوچاقتىكى چوغقا قويۇپ، ئاندىن داستىخان سېلىپ

گېزەك، مەزە قويدى، — قېنى ئالسىلا، نېمە يېگۈلىرى بولسا ئېتىپ بېرىمەن.

— مۇقامغا خۇمار بولغىنىم سىزگە خۇمار بولغىنىم، مەلىكە. مۇقامسىز ۋەسلىگىزنى، ۋەسلىگىزسىز مۇقامنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرەلمەيمەن، قەدىرلىكىم.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم خۇمار كۆزلىرىنى تىكىپ، دېدى:

— ئاھ، شاھىم، سىلىنى شۇنداق سېغىندىم. كېلىشىلىرىنى بىلىپ ئابايا چۆچۈرە تۈگۈپ قويغانىدىم، پولۇدىن كېيىن پىشۇرۇپ بېرەي، بولامدۇ؟

— بولمامدىغان، مەلىكەم. مۇنۇ ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرى كۈنۈم ئات ئۈستىدە ئۆتتى. ئۆي تامىقىنى، بولۇپمۇ ئۆز قولىڭىز بىلەن ئەتكەن مەززىلىك تاماقنى شۇنچە سېغىندىم.

— ئەمدى قاچان يېگۈلىرى كەلسە، شۇ ۋاقىتتا دېگەن تاماقلىرى داستىخانغا تەييار بولىدۇ، شاھىم.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم تۈرۈپ، ئاشخانىدىن بىر تەخسە پولۇ ئەكىردى. ئاشقا قىرغاۋۇل گۆشى، بېھى، چامغۇر بېسىلغانىدى. ئابدۇرەشىدخان ئىشتىها بىلەن يېيىشكە كىرىشتى.

— ئوخشاپتۇ، مەلىكەم، بۇ ئاشنىمۇ ئۆزىڭىز ئەتتىڭىزمۇ؟

— شاھىم، بۇ ۋاقتا قەدەر سىلىنى كېنىزەكلەر ئەتكەن تاماق بىلەن كۈتۈپ باقمىدىم، — دېدى خانىش.

ئۇ سۇلتان كىرگەندە باشقا خانىشلاردەك كېنىزەكلەرنى بۇيرۇمايتتى، ئاش - تاماقنى ئۆزى تەييارلايتتى.

— شۇنىڭ ئۈچۈن، ئالدىمغا قويۇلغان تاماقلار ئۆزگىچە لەزىز، شېرىن، بۇ ئۆيدە تاماق يېيىشكە خۇمار بولۇپ تۇرىمەن.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئالتۇن سۇيىدە ھەل بەرگەن پىيالىگە چاي قۇيۇپ سۇندى.

— شاھىم، ئاللاغا مىڭ شۈكۈر، سىلى كېلىپ غەمدىن خالاس بولدۇق. مۇنداق بىر يەردە ئولتۇرۇپ تاماق يېيىشىمىزگە تېخى بىر ئاي بۇرۇن ئىشەنچ قىلالمايمىز ھەسرەت - ئەلەمدە

پۇچىلانغانىدىم. ئۆزلىرى ئاتلىنىپ بىر ھەپتە ئۆتمەي، ئوردىنى قامال قىلىۋالغان پەيزۇللا ئىشان «ئابدۇرەشىدخان ئوق تېگىپ قازا قىپتۇ» دېگەن ئىغۋانى تارقىتىپ، ئىرادىمىزنى سۇندۇرماقچى بولغانىدى. ئەمما، بىز سىلىدىن ئۇمىد ئۈزمەي، ئۇ مەلئۇنغا تاقابىل تۇردۇق. ئاللا ئىگەم تىلىكىمىزگە يارىشا سىلىنى ئۆزى كەلتۈرۈپ بەردى.

— چۇچۇك سۇلتان بېگىمۇ شۇنداق دېدى، مەلىكەم. ئۇ كاززاپ سىلەرنى داغۇھەسرەتتە قويۇپ ئوردىنى تارتىۋېلىش قەستىدە يالغاننى توقۇغان. ئەسلىدە مەن مۇنداق بالدۇر يېنىپ كەلمەيتتىم.

— يەنە قاچانغىچە تۇراتتىلە، شاھىم؟ — يۈرىكى جايىدىن بىر قوزغىلىپ سوربدى خانىش.

— مەملىكىتىمىزنىڭ پۈتۈنلۈكى خانلىقىمىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ سائادىتى، مەلىكەم. مەملىكەت دېگەن بىر تاۋاقتا ئوخشايدۇ، بۇ تاۋاق پۈچۈق بولۇپ قالسا ئاش، سۇ تۇرمايدۇ. ۋەتىنىمىزدىن بىر يوچۇق ئېچىلىپ قالسا، ئامانلىق خاتىرجەملىك بولمايدۇ، خانمۇ پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ. شۇڭا مەملىكىتىمىزنىڭ پۈتۈنلۈكىنى جان تىكىپ قوغدىشىمىز، ئاش يەيدىغان تاۋقىمىزنى زىنھار پۈچۈق قىلىپ قويماسلىقىمىز لازىم، — ئابدۇرەشىدخان چاينى سۇمۇرۇپ ئىچتى، — ئابايا دېگىنىمدەك، ھەقنەزەرخان دەشتى قىپچاقنى چاڭگىلىغا ئېلىپلا قالماستىن، ئىسسىقكۆل، يەتتىسۇ دىيارلىرىغىمۇ بېسىپ كىرىپتىكەن. مەن كاشغەر، ئاقسۇدىن قوشۇلغانلار بىلەن جەمئىي ئالتە تۇمەن سىپاھنى باشلاپ ئۇچۇرما داۋاندىن ئۆتۈپ، يەتتىسۇ، ئىسسىقكۆل دىيارلىرىنى قايتۇرۇۋالدىم. توختىماي يۈرۈش قىلىپ ھەقنەزەرخانىنى دەشتى قىپچاقنىڭ شىمالىغا سۈرۈپ باردىم. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا دەۋرانبەگ قاتارلىق چاپارمەنلەر بېرىپ، پەيزۇللا ئىشانىنىڭ ئوردىنى قورشىۋالغىنىنى، ئەھۋالنىڭ ناھايىتى خەتەرلىك ئىكەنلىكى

هەققىدىكى مەكتۇپىنى يەتكۈزدى. كۈندۈزنى كۈندۈز، كېچىنى كېچە دېمەي ئاتمىش تۆغلۇق لەشكىرىم بىلەن قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدۇم، مەلىكەم.

— ئۇنداق بولسا، شاھىم، دەشتى قىپچاققا يەنە لەشكەر تارتىپ باردىكەنلا ـ دە؟

— مۇبادا ھەقنەزەرخان ئۇرۇش قوزغىماي ئۆز دىيارىدا تىنچ تۇرسىلا، لەشكەر تارتىپ بارمايمەن. ئەمما، چۈچۈك سۇلتان بېگىمگە تۆغۇلغان يۇرتىنى بىر كۆرسىتىپ كېلىش ئويۇم بار.

— ھە، ئوبدان ئويلاپتىلا، شاھىم. قاچانراق يولغا چىقاي دەيدىلا، — يۈرىكى جىغىلداپ سورىدى خانىش.

— خۇدا نېسىپ قىلىپ بېرىپ قالسام، سىزنى تاشلاپ كەتمەيمەن، قەدىرلىكىم، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا چىن مېھرى بىلەن تىكىلىپ. ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنىڭ غەمكىن چېھرىدە كۈلكە پەيدا بولدى.

— راستمۇ، شاھىم؟ مەلىكە ئاچام مېنىڭمۇ بىللە بېرىشىمغا ماقۇل بولارمۇ؟

— راست، قەدىرلىكىم. مەلىكە ئاچىڭىزمۇ ماقۇل بولىدۇ. ئۇ ئۆزى «خانىش سىڭلىمنى بىللە ئېلىپ بارىمەن» دېدى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ كۈلكە ئوينىغان بوتا كۆزلىرىدە ئۆزىنىڭ بەختىيار سىياسىنى كۆردى.

— ھەقنەزەرخانىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلەمسىز، مەلىكەم.

— ياق، شاھىم، بۇ توغرۇلۇق تېخى سۆزلەپ بەرمىدىلە.

— ھەقنەزەرخان چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭ ئاتىسىمۇ، ئانىسىمۇ باشقا ئىنىسى.

— قىزىقلا گەپ قىلدىلىغۇ، شاھىم، چۈشىنەلمىدىم.

ئابدۇرەشىدخان كۈلدى.

— چۈچۈك سۇلتان بېگىم ئەندىجان دىيارىغا خان بولغان جانىبەگ سۇلتاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئەدىك سۇلتاننىڭ سۇلتان نىگار خېنىمدىن بولغان قىزى. ئەدىك سۇلتان جەڭدە قازا

تاپقاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاكىسى دەشتى قىپچاقنىڭ خانى قاسىمخان سۇلتان نىگار خېنىمنى ئەمرىگە ئېلىپ، چۇچۇك سۇلتان بېگىمنى ئۆز قىزىدەك كۆرۈپ ئارزۇلىغان. سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ قاسىمخانىنىڭ مەرھۇمە خانىشىدىن بولغان ئوغلى تاھىرخاننى ئۆزى بېقىپ چوڭ قىلغان. قاسىمخان ھاشقا خانىش – توقاللىرىدىن ھەقنەزەرخان، تۇغۇمخان قاتارلىق قىرىقتىن ئارتۇق ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن، ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئورنىغا تاھىرخان تەختكە چىققان. لېكىن، ئۇ كەيپ ـ ساپاغا بېرىلىپ، ئەلنى ياخشى باشقۇرماي، ئۆز بېشىمچىلىق قىلغاچقا، ئاۋامنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالغان. بۇنىڭدىن پايدىلانغان ھەقنەزەرخان ئۇنىڭدىن تەختنى تارتىۋالدى. سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ بۇنىڭغا نارازى بولۇپ يارکەندکە كېلىۋالغانىدى. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە دەشتى قىپچاقنى قايتىپ كېتىش ئارزۇسىدىن ۋاز كەچمەي ۋاپات بولدى. ئەمدى چۈشەنگەنسىز، قەدىرلىكىم؟

— چۈشەندىم، شاھىم. خۇددى «مىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىدەك ئاجايىپ ئىكەن. دەشتى قىپچاقتا بارغۇچە بىر ئوغۇل تۇغۇپ بەرسەم بولاتتى.

ئامانمىسا سۇلتان بېگىم كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قېتىدىكى ئارزۇسىنى يەنە بىر قېتىم بىلدۈردى.

— ھازىر ئون ئوغلۇم بار، مەلىكەم. سىز سالامەت بولسىڭىز ماڭا شۇ كۇپايە. پەرزەنتلىك بولالمىدىم دەپ كۆڭلىڭىزنى ھەرگىز يېرىم قىلماڭ، قەدىرلىكىم، — ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ ئۇچىسىغا يېيىلغان ئۇزۇن قارا چاچلىرىنى سىلىدى.

— ئون ئوغۇلنىڭ ئانىلىرى باشقا، شاھىم. مېنىڭمۇ سىلىدىن بىر ئوغلۇم بولغان بولسا، كۆڭلۈم توق تۇراتتى. باشقا خانىشلاردەك بېشىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يۈرەتتىم. ئاھ، خۇدا، ماڭىمۇ بىر ئوغۇل ئاتا قىلغان بولساڭ كاشكى ...

ئابدۇرەشىدخان ئۇنى تۇغمايدۇ دەپ قارىغاچ، ياخشى تىلىكىنى

بىلدۇروۋپ، پەرزەنتلىك بولغان خانىشلاردىن مىلگ ھەسسە ئارتۇق سۆيىدىغانلىقىنى ئېيتىپ تەسەللى بەردى.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم چۆچۈرىنى پىشۇروۋپ ئەكىردى. زىرە، ئاشكۆكىنىلگ پۇرىقى ئۆيىنى بىر ئالدى. چىراغ، شامدانلارنى يوروتۇپ ئولتۇرغان خانىش ساتارنى قولىغا ئېلىپ، ئۆزى ئىجاد قىلغان «گۈزەل كېچە» ناملىق مۇسىقىسىنى چالدى. ئابدۇرەشىدخان ئاشنى ئىچىپ بولۇپ، بۇ مۇڭلۇق مۇسىقىنىلگ ئۆركەشلىرىگە غەرق بولدى.

ئۇلار مۇز تۇتقان دېرىزىگە ئاي نۇرى چۈشكەندە چىراغنى ئۆچۈرۈپ يېتىپ قېلىشتى. ھەر ئىككىيلەن ئۇچۇن بۇ كېچە ناھايىتى شېرىن كېچە بولدى. ئامانىسا سۇلتان بېگىم تىلىكىگە يارىشا ئېغىر ئاياغ بولۇپ قالدى.

3

پەيزۇللا ئىشان ۋە ئۇنىلگ ئونچە سوپى - سالىكلىرىنى سەئىدىيە خانلىقىنىلگ غەربىي جەنۇبى چېگراسىدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىپ قايتىپ كەلگەن ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش دۇانخانىغا كىرىپ، ھەممەيلەننىلگ قايغۇلۇق ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئەجەبسىنگەن، ئەنسىرىگەن پېتى ئىشىلگ تۇۋىدە تۇرۇپ قالدى. دۇان ئەمىر كۇرسىدا ئولتۇرغان قارا تونلۇق كىشىگە كۆزى چۈشكەندە، تاقىتى تاق بولۇپ ئۇدۇل ئۇنىلگ ئالدىغا كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، جالالىددىنخان، — سالام بېرىپ كۆرۈشتى ھەم ھەممە يېرىدىن ھەسرەت - نادامەت تۆكۈلۈپ تۇرغان دوستىغا سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلدى.

— رەھمەتلىك ئانامنىلگ كەينىدىن ئاتاممۇ كېتىپ قالدى، — دېدى جالالىددىنخان كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ.

— نېمە دېدىڭىز، دوستۇم، قىدىرخان ئاكام تۇغۇپ كەتتىمۇ،

هه؟
— ئۆتكەن هەپتە ئالەمدىن ئۆتتى. بۇ بىۋاپا دۇنيادا بىر قالدۇق، — ئۇ بۇقۇلداپ يىغلىدى.
ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش بېرىپ ـ كەلگۈچە قىرىق ئۈچ كۈن ئۆتكەندى. مۇشۇنچىلىك قىسقا ۋاقىت ئىچىدە خانلىقنىڭ تۇۋرۇكى بولغان شۇنداق كاتتا زاتنىڭ تۇگەپ كەتكىنىگە ئۇ زادىلا ئىشىنەلمەيۋاتاتتى.
— بۇ راستمۇ، هە ؟ قانداق بولۇپ؟
— راست، — ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سۆزلىدى جالالىدىنخان، — رەھمەتلىك ئاتام چاھقا تاشلانغاندا، تاماق بەرمەي بىر هەپتىگىچە ئاچ قويۇپتىكەن. ئاجىزلاپ چىققان چېغىدا تۇزۇك دەم ئالماي ئوردا خىزمىتى بىلەن بولۇپ كەتتى. ئاغرىپ يېتىپ قالغان ئانامنىڭ كېسىلى ئېغىرلاشتى. ئۇنى داۋالىتىمەن، باقىمەن دەپ كېچەيۇكۇندۇز پايپېتەك بولۇپ ئارام ئالالمىغان دادامۇ يىقىلدى. قازا يەتكەنىكەن ئانام ۋاپات بولدى. «مېنى تاشلاپ كەتتىلىمۇ هەمراهىم، بىللە كەتسەك بولمامتى هەمراهىم ...» دەپ زار ـ زار يىغلىغان دادام بىر هەپتىمۇ ئۆتمەي بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى. پايتەخت دەۋرەپ كەتتى، دوستۇم. جىنازا ئالدىدا سۇلتان ئالىيلىرى ئۆزى ماڭدى، مېيىت نامىزى ناھايىتى هەيۋەتلىك بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئاتامنىڭ قاراڭغۇ يەر ئاستىغا كىرىپ كەتكىنىگە بىر هەپتە بولدى. سۇلتان ئالىيلىرى ئۆيىمىزگە كېلىپ: «قازاغا رىزا بولۇش مۇسۇلمانى كامىلنىڭ خىسلىتى. سىز يالغۇز ئوغۇل، جاسارەتلىك بولۇڭ. ئاتىڭىز بۇ ۋاقىتا قەدەر ئاتا ۋەزىر هەم ئەمىر دىۋان بولۇپ، دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ كەلگەنىدى. سىز بۇگۈندىن باشلاپ ئەمىر دىۋان بولۇپ، ئوردىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىڭ» دەپ مېنى بۇ كۈرسىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. مەنمۇ غەيرەت كەمىرىنى چىڭ باغلاپ، خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتىم، سىز ئۇ مەلئۇنلارنى چېگرادىن قوغلىۋېتىپ كەلگۈچە مانا

شۇنداق چوڭ مۇسىبەت بولۇپ ئۆتتى.

ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش جالالىددىنخاننى ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ كۆپ تەسەللى ئېيتقاندىن كېيىن سۇلتان ساريىغا كىردى.

ئابدۇرەشىدخان تەخت ئۇستىدە، مەرھۇم قىدىرخان ئورنىغا ئاتا ۋەزىر بولغان مىرزا ئەنۋەر، باش ئەمىر ئەكرەم، ۋەزىر مولا مەھمۇد، مۇھەممەد ئابدۇلا داموللا قاتارلىق دۆلەت ئەربابلىرى بىلەن كېڭىشۋاتاتتى.

ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ بىر چەتتە كۇتۇپ تۇردى. ھەرقاچان بىرىنچى بولۇپ پىكىر بايان قىلىدىغان قىدىرخان يارکەندىنىڭ خۇش پىچىم قامىتى تەختنىڭ ئوڭ يېنىدا كۆرۈنمەيتتى. يېقىملىق، سالماق ئۈنمۇ ئىشىتىلمەيتتى.

كېڭەش تۈگىدى. ئابدۇرەشىدخان سالام بەرگەن ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشقا جاۋاب بېرىپ، دېدى:

— بۇگۈن كەلدىڭىزمۇ؟

— شۇنداق، ئالىيلىرى.

— قىدىرخان ئاكىدىن ئايرىلىپ قالدۇق، ئىنىم.

ئابدۇرەشىدخاننىڭ بۇ سۆزىدىن تۈگىمەس قايغۇ ـ ھەسرەت، جۇدالىق نادامىتى تۆكۈلۈپ تۇراتتى.

ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش نېمىدەپ تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي تارتىنىپ تۇرۇپ قېلىپ، دېدى:

— سۇلتان ئالىيلىرى، ئاللا ياخشى نىيەتلىرىگە يارىشا قىدىرخان ئاكىدەك دانالارنى ئۆزلىرىگە يەنە يەتكۈزۈپ بېرىدۇ، مالال بولمىغايلا.

يىللاردىن بېرى ئەڭ يېقىن سىرداش، دوست، مەسلىھەتچى بولۇپ كېلىۋاتقان ۋەزىردىن تۇيۇقسىز ئايرىلىپ قالغاچقا، سۇلتاننىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم، مۇسىبەت يېشىغا غەرق بولۇپ كەتكەنىدى. ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشنىڭ سۆزى ئۇنىڭغا ئۇمىد بېغىشلىدى، ئالدى پاللىدە يورۇغاندەك بولۇپ تەختكە چىقتى.

— ئىنسىم، ماڭا ئىلگىرى مەكتۇپ ئەۋەتىپ، ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلدۇرۇپ، كەچۈرگۈسىز خاتالىقىمنى تونۇتقانىدىڭىز. ئوردىغا كەلگەندىن بۇيان بەجانىدىل خىزمەت قىلىپ كەلدىڭىز. ھەق ـ ناھەقنى توغرا ئايرىپ، بىرمۇ ئادەمگە ئۇۋال قىلماي «ئادىل پاششاپ» دەپ نام قازاندىڭىز. بۇگۈن جۇدالىق شامىلى ئۆچۈرگەن كۆڭلۈمدىكى ئۇمىد چىرىغىنى بىر جۇملە سۆزىڭىز بىلەن ياندۇردىڭىز، سىزگە رەھمەت، ئىنسىم. ئىشكىئاغىسى بولۇشقا، تەختىمگە يېقىن تۇرۇشقا لايىق ئىكەنسىز. دۆلەت ئەركانلىرىمۇ بۇ خىزمەتكە سىزنى لايىق كۆردى، قوبۇل قىلغايسىز.

ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش قوللىرىنى كۆكسىدىن چۈشۈرمەي، دېدى:

— سۇلتان ئالىيلىرى، مۇناسىپ كۆرگەن بولسىلا، بۇ خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چوقۇم چىقىمەن.

ئابدۇرەشىدخان خەزىنە ۋەزىرىنى چاقىرىپ، ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشقا ئىشكئاغىلىق تونىنى كىيدۇرۇشنى، سەللىسىگ كۇموش ئوتۇغات قاداشنى ئەمىر قىلدى.

ۋەزىر، ئەمىرلەر ئۇنى مۇبارەكلىدى.

4

قىدىرخان يارکەندي ۋاپات بولۇشتىن ئىلگىرىلا، ئۇزاق مۇددەت ئوردىدا خىزمەت قىلغان، سىناقتىن ئۆتكەن بىر قىسىم نەۋقىران ئەزىمەتلەرنى دۇنيادىن ئۆتكەن، خىزمەت ئىقتىدارى تۆۋەنلەپ كەتكەن، ياشانغان ئەربابلارنىڭ ئورنىغا قويۇش توغرۇلۇق سۇلتان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىۋالغاندى. ئۇ ھايات ۋاقتىدا مىرزا ئەنۋەر، موللا مەھمۇد قاتارلىق ساداقەتمەن ئابرۇيلۇق بەگلەرنى ۋەزىرلىككە، سەرۋاز ئابدۇلباسىتبەگنى ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارلىقىغا، مەرھۇم ئەمىر بەھرامنىڭ

ئوغلى دەۋرانبەگنى ئوردا سىياھلىرىنىڭ ئەمرلىكىگە تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈردى.

ئۇ قىدىرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئالتىم، تەدبىرلىك مىرزا ئەنۋەرنى ئاتا ۋەزىر، ناتىق، خەتتات شاھھەبىب يارکەندىينى سەرمۇنشى، خۇشخۇي، شىجائەتلىك جالالىدىنخاننى ئەمىر دىۋان، قەيسەر، جۈرئەتلىك ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشنى ئىشىكئاغىسى قىلىپ بەلگىلەپ يارلىق چۈشۈرۈپ مۇقىملاشتۇرغان بولدى.

سۇلتان ئون ئوغلىنىڭ يەتتىسىگە ھەرقايسى يۇرت - ۋىلايەتلەرنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرگەندى. ئۇچى مەدرىسەدە بىلىم تەھسىل قىلىۋاتاتتى. ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولسىمۇ، ئۇنىڭغا بىرنەرسە يېتىشمەيۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. بۇ باشقا نەرسە ئەمەس، قىدىرخاننىڭ يوقلۇقى، بۇ يېتىشمەسلىكنى ھېچكىم تولدۇرالمايتتى.

ھازىرقى ئاتا ۋەزىر بىلىملىك، تەدبىرلىك بولسىمۇ، شائىر، مۇغەننى ئەمەس ئىدى. قىدىرخان بىلەن سۆزلەشكەندەك ئوچۇق - يورۇق سىردىشالمايتتى.

ئابدۇرەشىدخانىنىڭ كۆڭلى سۇ ئىچىپ ياشنايدىغان بىرلا ئادىمى ئامانىسا سۇلتان بېگىم بولۇپ قالدى. ئۇ دۆلەت ئىشلىرى بىلەن قاتتىق چارچاپ، چۈچۈك سۇلتان بېگىم يېنىغا كىرگەندىمۇ ياكى نۇرنىسا سۇلتان بېگىم قېشىدا بولغاندىمۇ ھاردۇقى چىقمايتتى. تاماق ئۈستىگە تاماق، بالىلار توغرۇلۇق ئايىغى چىقمايدىغان گەپ - سۆز، ئاخشامدا باشلىنىپ كېچىچە تۈگىمەيدىغان ناز - كەرەشمىلەر ئۇنىڭ دەرمانىنى قۇرۇتۇۋېتەتتى. پەقەت ئامانىسا سۇلتان بېگىملا ئۇنىڭ ھالىغا يېتەتتى. مۇڭلۇق مۇسىقىسى، لەرزان ئاۋازى بىلەن مېڭىسىنى سۇزۇلدۇرەتتى، پىكرىنى ئاچاتتى، نازاكەت - سۇلكىتى بىلەن مەھلىيا قىلاتتى. غەمزىسى، قىيا بېقىشلىرى بىلەن بېشىدىكى غەم بۇلۇتىنى تارقىتىپ، شادلىق بېغىشلايتتى، تاڭسۇق سۆزلىرى بىلەن كۆلدۇرەتتى. يۇمران، ئەۋرىشىم قوللىرى بىلەن باش -

كۆزىنى سىلاپ، ۋۇجۇد دەرىخىنى يەلپۇندۇرەتتى. مامۇق تەكىيىگە باش قويغاندا مۇھەببىتى، ئوتلۇق باغرى بىلەن ھۇزۇرلاندۇراتتى. مۇشۇ تۇپەيلىدىن سۇلتاننىڭ دائىم ئۇنىڭ يېنىدا بولغۇسى كېلەتتى. ئەمما، چىداپ خان جەمەتى نىزامىنى بۇزماي كېلىۋاتاتتى.

يەنە كۆكلەم كەلدى. گۈلئىرەم ئوردىسىنىڭ چاربېغىدا، ھەرەم قەسىرلىرىنىڭ گۈلزارلىق ھويلىلىرىدا گۈل - چېچەكلەر ئېچىلىپ ئەتراپ خۇش پۇراققا تولدى. ئەمما، ئابدۇرەشىدخاننىڭ كۆڭلى يەنىلا يېرىم ئىدى. قەدىرخاننى سېغىناتتى، ئەسلەيتتى، سېھىرلىك مۇسىقىسىنى ئاڭلىغۇسى، شېرىنسۇخەن سۆھبىتىنى تىڭشىغۇسى كېلەتتى... لېكىن ئۇ يوق ئىدى. مەھمۇد ئاخۇن ۋاپات بولغاندا، ئۇنىڭ يوقلۇقىنى قەدىرخان بىلدۈرمىگەنىدى. قەدىرخاننىڭ يوقلۇقىنى بىلدۈرمەيدىغان كىشى چىقارمۇ؟

ياق، تېخى چىقمىغانىدى. ئەنە شۇنداق بىر قەدىردان ئۇستازنىڭ، دوستنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلغان ئابدۇرەشىدخان ئۇنى ئىزدەيتتى.

«مىرزا مۇھەممەدھەيدەر كۆرەگان بولسا كاشكى ...» ئۇنىمۇ تولا ئويلاپ سېغىنىدىغان بولدى.

ئابدۇرەشىدخان بۇگۈن جاھانباغدا مەجالسىۋۇن ئۆمەرا ئۆتكۈزدى. دۆلەتنىڭ ئەربابلىرى تەكلىپ قىلىنغان بۇ كاتتا يىغىنغا ھەرقايسى ۋىلايەت - يۇرتلارنىڭ ھاكىمبەگلىرى، ئابدۇلكېرىمخان باشلىق شاھزادىلەرمۇ قاتناشقانىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى توققۇز تارتۇق قىلىپ كەلگەنىدى. دەشتى قىپچاقتىن ھەقنەزەرخان كەلمىگەن بولسىمۇ، ۋەزىرلىرىدىن توققۇز تارتۇق ئەۋەتكەنىدى. بۇنىڭدىن ئابدۇرەشىدخان خۇرسەن بولدى. بۇ مەملىكىتىنىڭ يەنە تىنچلىق، ئاسايىشلىق دەۋرىگە قەدەم قويغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

ئابدۇرەشىدخان ئۇلارنىڭ مەلۇماتلىرىدىن بىلدىكى: ھەر ئۆي

ئىشكى ئالدىدا بىر تۈپتىن بەش تۈپكىچە ئۇجمە دەرىخى، ھەر ئائىلىدە ئىككىدىن بەشكىچە قوي ـ كالا، ئات، بىردىن ھۇنەرۋەن ـ كاسىپ، بىر بىلىملىك ئاقىل بولۇش ـــ كاشىغەر، ياركەند، خوتەن، تۇرپان، بەدەخشان ۋىلايەتلىرىدە ئەمەلگە ئاشقانىدى. باشقا ۋىلايەت ـ يۇرتلاردىمۇ، تىجارەت، ھۇنەر بىلەن شۇغۇللانمايدىغان ساۋاتسىزلار قالمىغانىدى.

شەھەر، يېزا ـ قىشلاقلاردا بەرپا قىلىنغان مەدرىسە، مەكتەپ، قارىيخانىلار بەش مىڭدىن، يېڭىدىن سېلىنغان مەسچىت، جامەلەر مىڭدىن، قۇرۇلغان خانىقالار تۆت يۈزدىن ئاشقانىدى. شەھەر ـ يېزىلاردا يۈزدىن ئارتۇق بازار، رەستە ئەھيا قىلىنىپ، خەلقنىڭ ھۇنەر ـ سەنئىتى راۋاجلاندۇرۇلغانىدى. ئون ئۇچ ئۆستەڭ، ئۇچ يۈز كۆل، ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئېرىق چېپىلىپ، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتى ياخشىلانغانىدى.

يول توسىدىغان قاراقچىلار، تام تېشىدىغان ئوغرىلار، ھەمياننى قۇرۇقدايدىغان يانچۇقچىلار، تۇگىتىلگەنىدى. گۆھەر، ئالتۇن چۇشۇپ قالسىمۇ ھېچكىم كۆز قىرىنى سالمايدىغان، بىر كىشى قېيىنچىلىققا ئۇچرىسا، ھەممە كۆڭۈل بۆلىدىغان قېرىنداشلىق مېھىر ـ مۇھەببەت ھەممە ئائىلىلەرگىچە قانات يايغانىدى. چېكىدىغان، ئىچىدىغان نائەھلىلەرگە ئورۇن قالمىغانىدى ...

بۇ مەلۇماتلارنى سەرمۇنشى شاھھەبب يارکەندي پاتلىق كەشمىر قەغىزىگە باش كۆتۈرمەي پۈتتى.

ئالتۇن تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخانىڭ خىيالچان چېھرىدە ئىللىق تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ دۆلەت ئەركانلىرى، ھاكىمبەگلەرنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن ئورنىدىن تۇردى.

ـــ يۇرت ئاتىلىرى مەملىكىتىمىزنىڭ مۇستەھكەم تۈۋرۈكلىرى، ھەربىرىڭلارغا رەھمەت، ئاللا سىلەرگە رەھمەت ئاتا قىلسۇن.

ـــ ئاللا ئۇلۇغدۇر.

— ئاللانىڭ خالىغىنى بولىدۇ.
— ئاللا سۈلتانىمىزغا مەدەتكار بولغاي، — دېيىشتى دۆلەت ئەركانلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ.
— جانابلار، ئولتۇرۇڭلار، — ئابدۇرەشىدخان كۆپچىلىك ئولتۇرغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — مەرھۇم ئاتام سەئىدخاننىڭ ئارزۇلىرى ھەربىرىڭلارنىڭ تىرىشچانلىقى، غەيرەت ـ جاسارىتى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى. خانلىقىمىز گۈللەپ ـ ياشنىدى، قۇدرەت تاپتى. ھالبۇكى، ھاۋا ئوچ يۈز ئاتمىش بەش كۈننىڭ ھەممىسىدە ئوچۇق بولمايدۇ. بەزى كۈنلىرى تۇتۇلىدۇ، ئىسسىق چاغلاردا شامال چىقىپ ھۇزۇر بېغىشلىسا، تىنچ ـ ئاسايىشلىق كۈنلەردە بوران چىقىپ گۈزەل باغلارنى توپا ـ چاڭغا غەرق قىلىۋېتىدۇ. بەزى چاغلاردا يامغۇر، قار يېغىپ زېمىننى كۆكەرتسە، بەزى چاغلاردا مۆلدۈر يېغىپ زىرائەتلەرنى ۋەيران قىلىدۇ. بۇنىڭدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. سىلەرنى پاراغەتلىك كۈنلەردە غەپلەت باسسا، ئەل ـ يۇرت ئورنىنى تولدۇرۇپ بولمايدىغان زىيانغا ئۇچرايدۇ. شۇڭا، ھەممە ۋاقىت ۋەتەننىڭ، خەلقنىڭ غېمىنى يېيىشىمىز، راستچىل، سەمىمىي، خالىس بولۇشىمىز، نىيىتىمىزنى بۇزماسلىقىمىز لازىم. بىر ئەمەلدارنىڭ نىيىتى بۇزۇلسا، مىڭ پۇقرانىڭ ئارامى بۇزۇلىدۇ. بىر ھاكىمبەگ خىيانەتچى بولسا، بىر يۇرت نامراتلىشىدۇ. بىر سۈلتان زالىم بولسا، بىر مەملىكەت خەلقى كۈلپەت چېكىدۇ. لېكىن، ئاقىۋەت ھەرگىزمۇ نىيىتى بۇزۇقنىڭ، خىيانەتچىنىڭ، زالىمنىڭ دېگىنىدەك بولمايدۇ. ئۇنداقلار ئاخىر بىر كۈن ئاللانىڭ جازاسىغا، خەلقنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتىگە ئۇچرايدۇ. مەن سىلەرنىڭ، ئاللانىڭ سەمىمىي، ساپ دىل بەندىسى بولۇشۇڭلارنى، ئۆزۈڭلارنى ئاۋامنىڭ خوجىسى ئەمەس، قۇلى دەپ بىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. جانابلار، ئاۋامغا ئۆچ بولماڭلار، مېھرىبان بولۇڭلار، زالىم بولماڭلار، ئادىل بولۇڭلار، زالىملارنىڭ ئۆمرى كوتا بولىدۇ. ئاۋامغىمۇ، ماڭىمۇ راست گەپ

قىلىڭلار. بىر ھاكىمبەگ يالغانچى بولسا، بىر يۇرت ئەھلى يالغانچى بولۇپ كېتىدۇ. بىر پادىشاھ يالغانچى بولسا، مەملىكەت خەلقى كاززاپ بولۇپ كېتىدۇ. مۇنداق ئەلدە نە بەرىكەت، نە راھەت بولسۇن؟ پادىشاھنى ئەمەلدار ئالداپ، ئەمەلدارنى قول ئاستىدىكى خىزمەتكارلار ئالداپ، خىزمەتكارلار ئاۋامنى ئالداپ، ئاۋام بىر - بىرىنى ئالداپ، ئاردىدىن ۋاپا - ساداقەت، مېھىر - شەپقەت كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. راھەت كۈلپەتكە، ئامەت ئاپەتكە ئايلىنىدۇ. يالغانچى - كاززاپلار شەك - شۈبھىسىز مۇناپىقلاردۇر. ھەربىر ئىڭلارنىڭ ئىچىدە ھېچكىمنىڭ مۇناپىق بولۇپ قېلىشىنى خالىمايمەن، مۇناپىقلارنى ئاللا كەچۈرمەيدۇ:

ئابدۇرەشىدخان سۆزدىن توختاپ، دۆلەت ئەربابلىرىغا سەپسېلىپ قاردى. نەزىرى شاھزادە ئابدۇلكېرىمخان باشلىق سەككىز ئوغلىغا چۈشكەندە خىتاب قىلىپ دېدى:

— ئوغۇللىرىم، بوۋاڭلارمۇ، بوۋاڭلارنىڭ بوۋىسىمۇ ئەلگە يۈز كېلەلمەيدىغان يامان ئىش قىلمىغان، دۈشمەنگە تىز پۈكمىگەن، ۋەتىنگە ئاسىيلىق قىلمىغان، ئاۋامغا ئازار بەرمىگەن، تاجۇتەختىنى تارتقۇزۇپ قويمىغان. جاھان ئەللىرى ئارىسىدا مەرد - مەردانە بولۇپ ئۆتكەن. سىلەر ئەنە شۇنداق شانۇشەۋكەتلىك پادىشاھ، خانلارنىڭ ئەۋلادى، سەئىدخان ئاتامنىڭ نەۋرىلىرى. چوڭۇڭلار يۇرت سورىغۇدەك، كىچىكىڭلار ئات مىنگۈدەك بولۇپ قالدىڭلار، كۈنۈڭلارنى ئۆزۈڭلار ئالالايسىلەر. سىلەرگە شۇنى تەۋسىيە قىلىمەنكى: مانا بۇ دۆلەت ئەركانلىرىنى ھۆرمەت قىلىڭلار، دوست تۇتۇڭلار. ئۇلارغا يۆلىنىڭلار، كۆيۈنۈڭلار. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتسىز ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئىش قىلماڭلار. كېچىكشىلىك ئىش بۇزۇلمايدۇ.

بىر - بىرىڭلارنى قەدىرلەڭلار. ئالدىراقسانلىق، قىزىققانلىق قىلىپ، نام - ئابرۇي، يەر - ماكان تالىشىپ قېرىنداشلىق رىشتىڭلارنى ئۈزۈپ قويماڭلار، ئىتتىپاق بولۇڭلار. ئىتتىپاقسىزلىق قىلىپ نەپسى خاھىشىڭلارغا بېرىلگەن

كۇنۇڭلار — زاۋاللىقا يۈز تۇتقان كۇنۇڭلاردۇر، — ئابدۇرەشىدخان نەزىرىنى شاھزادىلەردىن دۆلەت ئەربابلىرىغا يۆتكىدى، — جانابلار، مەن ئوغۇللىرىمدىن ئابدۇلكېرىمخانىنى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ۋەلىئەھد قىلىشنى قارار قىلدىم. سىلەر توغرا تاپسائىلار، يارلىق چۈشۈرىمەن.

— شاھزادە ئابدۇلكېرىمخان پاساھەتلىك ۋە جاسارەتلىكتۇر. ۋەلىئەھد بولۇشقا مۇناسىپ پەزىلەتكە ئىگە. سۇلتانىمىزنىڭ بۇ قارارى خانلىقىمىزنىڭ تېخىمۇ قۇدرەت تېپىشى، بىرلىكى، ئەمىنلىكى ئۈچۈن قوللىنىلغان دانا تەدبىردۇر، — دېدى ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەنۋەر قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرۇپ.

ھەممە ۋەزىر، ئەمىرلەر، ھاكىمبەگ، سەركەردىلەر ئاتا ۋەزىرنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەشتى ۋە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ۋەلىئەھدىگە بەيئەت قىلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

— ئوغۇللىرىم، سىلەرمۇ ئاكاڭلارغا بەيئەت قىلىڭلار. ئۇنىڭ ئەمر - پەرمانىنى ئورۇنلاشقا، چۈشۈرگەن يارلىقىنى ئىجرا قىلىشقا قەسەم بېرىڭلار، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ۋە ئابدۇلكېرىمخانىنى شەرەتلەپ تەختكە چىقىرىپ، يېنىدا ئولتۇرغۇزدى.

ئىبراھىم سۇلتان، مۇھەممەدخان، ئەبۇسەئىد سۇلتان، قۇرەيش سۇلتان، مۇھەممەدباقى سۇلتان، مۇھەممەدشاھ سۇلتان، يۇنۇس سۇلتان، ئابدۇللا سۇلتانلار سەپراس بولۇپ تەخت ئالدىدا قەسەم بەردى:

— ئاللا گۇۋاھ بولسۇنكى، ۋەلىئەھد ئاكىمىز ئابدۇلكېرىمخانغا ئۆمۇر بويى بەيئەت قىلىمىز. ناۋادا قايسىمىز بۇ ئەھدىمىزگە مۇخالىپ ئىش قىلساق، ئاللا ئۆمرىمىزنى كوتا قىلسۇن.

ئابدۇرەشىدخان ئابدۇلكېرىمخانغا تاج ۋە تون كىيدۈردى. باشقا شاھزادىلەرگە كۈمۈش ساپلىق خەنجەر تەقدىم قىلدى. دۆلەت ئەركانلىرىغا تون ياپتى.

گۈل ـ چېچەككە پۈركەنگەن ھەۋزەئى سۇلتان بويىدىكى شاھ سۇپىسىدا دۆلەت زىياپىتى ئۆتكۈزۈپ، مەجالىسۇن ئۆمەرانىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئېلان قىلدى. داستىخان يىغىلدى. بۇ چاغدا ئولتۇرۇشقا نەيزە بويى قالغان قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرى كۈمۈش ياپراقلار ئارىسىدىن كۆلگە تۆكۈلۈپ تۇراتتى.

5

نەقىشلىك پېشايۋان تۇۋرۇكىنىڭ ھەسەن ـ ھۈسەندەك رەڭدار ئەگمىسى ئۈستىگە ئېسىقلىق، ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن چوڭ سىم قەپەستىكى يېشىل تونلۇق شاتۇتى قىزىل ئىلمەك تۇمشۇقى بىلەن بويۇن ـ بىقىنلىرىنى قاشلاپ قوندىقتا ئولتۇراتتى. ئەركىلىگەندەك قىلىپ يېشىل قانىتىنى كېرىۋىدى، ئاپپاق يۇمران پەي بىلەن قاپلانغان باغرى كۆرۈندى. ئۇ بويۇنداپ پەستىكى قوندىقىغا چۈشتى. خۇددى ئۇنىڭ گۈزەل قانىتىرىنىڭ رەڭگىدەك يېشىل كۆڭلەك كىيىپ، ئاق گۈللۈك ھاۋا رەڭ يىپەك رومال سالغان ئاماننىسا سۇلتان بېگىم چىرايلىق ياسالغان ئىدىش يەمدانغا دان سېلىپ بەردى. شاتۇتى «رەھمەت، رەھمەت» دەپ قوندىقتا سەكرەپ ـ سەكرەپ قويدى.

بۇ شاتۇتىنى ئۆتكەن ئايدا كەشمىر پادىشاھى مىرزا مۇھەممەدھەيدەر كۆرەگان توققۇز تاي كەشمىر قەغەزى بىلەن توققۇز تارتۇق قىلىپ ئەۋەتكەنىدى. سۇلتان ئۇنى ئاماننىسا سۇلتان بېگىمگە سوۋغا قىلىپ مۇشۇ يەرگە ئۆزى ئېسىپ بەرگەنىدى. شۇنىڭدىن بۇيان بۇ شاتۇتى خانىشىنىڭ سىرداش دوستى بولۇپ قالدى. ئۇ مۇشۇ تاپتا بۇ ئەقىللىق قۇش بىلەن مۇڭدىشىۋاتاتتى.

شاتۇتى غەمخورىغا تىكىلىپ قاراپ دىك ـ دىك سەكرەپ، قەپەسنىڭ بىر تۆشۈكچىسىدىن تۇمشۇقىنى چىقاردى. ئاماننىسا سۇلتان بېگىم پېشايۋاندا ئولتۇرۇپ چۆچۈرە تۇگۈۋاتقان

كېنىزەكلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ تەخسىدىكى كۆك قىيمىسىدىن بىر ئوچۇم ئالدى، ئالىقىنىنى قەپەسكە يېقىن قىلىپ تۇتۇپ بەردى. شاتۇتى كۆك قىيمىسىنى چوقۇلاپ يېيىشكە كىرىشتى. شۇ چاغدا قەسىر ئىشىكىدىن بىر دەستە گۈل كۆتۈرۈپ ئابدۇرەشىدخان كىردى.

— سۇلتان كەلدى، سۇلتان كەلدى ! — دەپ قانات‌لىرىنى ئېچىپ ـ ياپتى شاتۇتى.

ئاماننىسا سۇلتان بېگىم پېشايۋاندىن چۈشۈپ تەزىم قىلدى:

— ئەسسالام، شاھىم، مەرھابا !

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مەلىكە. شاتۇتى بىلەن چىقىشىپ قالدىڭىزمۇ؟ — ئۇ گۈلدەستىنى بەردى.

— ئىككىمىز سىرداش بولۇپ قالدۇق، شاھىم. نېمىدېگەن ئوبدان قۇش بۇ، ئادەمگە قاراپلا كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالىدىكەن، — خانىش گۈلدەستىنى پۇراپ رەھمەت ئېيتتى.

— شاتۇتنىڭ سىز گەپ ئۆگەتتىڭىزمۇ؟ — سورىدى ئابدۇرەشىدخان قەپەستە بويۇنداپ تۇرغان قۇشقا بىر قاراپ.

— بۇ يەردە بىر تۇمۇچۇق بار، شۇ ئۆگەتتى، — دېدى چۆچۈرە تۇگۇۋاتقان سۇۋۈيبەگە كۆز قىسىپ قويۇپ، ئاندىن سۇلتانغا قاراپ كۈلدى، — مەنمۇ ...

ئۇ تاۋار جىلمىتكە سىقىپ تۇرغان قورسىقىنى تۇتۇپ سۆزدىن توختاپ قالدى.

— نېمە بولدىڭىز، قەدىرلىكىم؟ — ئابدۇرەشىدخان ئەنسىرەپ خانىشنىڭ چىرايىغا باقتى.

— ھۇجرىغا كىرىپ ئېيتىپ بېرەي، شاھىم.

ئاماننىسا سۇلتان بېگىم ئالدىدا مېڭىپ ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، پەردىنى قايرىپ تۇردى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئارقىسىدىن ئۆزى كىردى، گۈلنى گۈلدانغا چىلاپ قويدى، ئېرىنىڭ تونىنى سالدۇرۇپ ئاسقۇغا ئاستى.

— شاھىم، ئولتۇرسىلا، مۇنداق قاراپ تۇرۇۋالسىلا

هۇشۇمدىن كېتتىڭ قالمەن.
— ئەمىسە قارىماي.
— قارىمىسىلا بىئارام بولمەن.
— قارىسام خۇدىگۈزنى يوقتىپ قويسىگۈز، قارىمىسام بىئارام بولسىگۈز، قانداق قىلسام بولىدۇ، قەدىرلىكىم؟
— بىلدۇرمەي قارىسىلا، شاھىم، ماڭا ئوخشاش، — دېدى قىيا باققان خانىش.
— بىلدۇرمەي قارىيالمايدىكەنمەن، قەدىرلىكىم. بىلدۇرمەي قاراش قىز - چوكانلارغا خاس بولسا كېرەك.
— كېلىشلىرى مانا شۇنداق زاۋال ۋاقتى بولسا، قانداق چولام تېگىدۇ، — ھەزىل قىلدى خانىش.
— كېچىدىغۇ چولىگۈز تېگەر، مەلىكەم؟
— كېچىدىمۇ؟ تېخىمۇ تەگمەيدۇ، — جىلمىيىپ يەرگە قارىدى خانىش.
— ئۇنداق بولسا بۇ گەپ مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسۇن. ئېيتىگا، ئابايا نېمىشقا سۆزىگۈزنى توختىتىۋالدىگۈز؟ بۇنىغۇ دەپ بېرەرسىز، قەدىرلىكىم.
— ئامانىسا سۇلتان بېگىم پىخىلداپ كۈلدى ۋە يېنىدا ئولتۇرۇپ جىلىتكىسىنىك تۇگمىسىنى يەشتى.
— شاھىم، قوللىرىنى بۇ يەرگە قويسىلا.
ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ قورسىقىنى سىلاپ:
— ھېچنېمىنى بىلەلمىدىمغۇ، — دېدى.
— ۋاي، ئىسىت، توختىۋالدى، قوللىرىنى تارتىۋالماي تۇرسىلا، شاھىم.
— نېمە توختىۋالدى؟ ھەيران بولغان ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ ئوتلۇق كۆكسىنى تۇتتى.
— شاھىم، قوللىرى باشقا يەرگە كېتىپ قالدىغۇ.
— ھازىر جايىغا كېلىدۇ، مەلىكەم، — ئۇ قولىنى تۆۋەن چۈشۈرۈپ شارتتىدە تارتىۋالدى.

— بىرنېمە قىمىرلاۋاتىدۇغۇ، مەلىكەم. بۇ ... بۇ ...
ئۇ ئالىقىنىنى خانىشنىڭ قورسىقىغا بېسىپ تۇردى.
— بايىمۇ شۇنداق تەۋرىگەنىدى. بۇ ئاللا بىزگە ئاتا قىلغان يېڭى جان. ئۇ ئۆزىنىڭ تۆرەلگىنىنى بىلدۈرۈۋاتىدۇ، شاھىم.
— ئاھ، مەلىكەم، ئېغىر ئاياغ بوپسىزغۇ.
— ھەئە، شاھىم، ئاللا تىلىكىمگە يەتكۈزدى.
ئامانىسا سۇلتان بېگىم بېشىنى ئابدۇرەشىدخانىڭ كۆكرىكىگە قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بالا تەۋرىگىنىگە خېلى كۈنلەر بولدى. ئۆتكەندىكىدەك ئارماندا قالماي، دەپ ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىدىم، سېزىكلىكىمنىمۇ مەلۇم قىلمىدىم. تازا ئېنىق بولغاندىن كېيىن ئېيتاي دەپ مۇشۇ كۈنگىچە سەۋر قىلىپ كەلدىم، ئەمدى ئېنىق بولدى، — خانىش تۇرۇپ داستىخان سالدى، — گەپ بىلەن بولۇپ سىلىگە ئۇسسۇلۇقمۇ قۇيۇپ بەرمەپتىمەن.
— قولۇمغا سۇمۇ بەرمىدىڭىز، قەدىرلىكىم.
— ۋاي ئۆلەي، — دېدى ئامانىسا سۇلتان بېگىم. ئاپتۇۋا - چىلاپچىنى قولىغا ئېلىپ، — سىلىنى كۆرسەم ئېسىمنى يوقتىپ قويىمەن.
— سىزدىن بالام بولىدىغان بولدى، ئەمدى ھەر كۈنى يوقلاپ تۇرىمەن، — ئابدۇرەشىدخان خانىش قۇيۇپ بەرگەن سۇ بىلەن قولىنى يۇدى.
— ئىشلىرى شۇنداق ئالدىراش تۇرسا، كىرەلمەسلىكىن، شاھىم.
— ھەرقانچە ئالدىراش بولساممۇ، ئەمدى يېنىڭىزغا پات - پات كىرىپ بالامنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرىمەن.
— رەھمەت، شاھىم، سىلى كىرسىلە بالام بەك خۇش بولىدۇ، — ئامانىسا سۇلتان بېگىم تۇرۇپ چۆچۈرىنى پىشۇرۇپ ئەكىردى، — تولا گەپ قىلىپ قورساقلىرىنى ئاچۇرۇپ قويدۇم، شاھىم، باقسىلا.

ئابدۇرەشىدخان ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ ئېغىر ئايال بولغىنىدىن ناھايىتى خۇشال بولغانىدى. ئۇ چۆچۈرىنى يەۋاتقاندىمۇ، مۇقام پەدىلىرىگە تەمبۇر چەككەندىمۇ، سۆيۈملۈك نىگارى قوينىغا كىرگەندىمۇ، كۆز ئالدىغا بوۋاق ئوغلىنى كەلتۈرۈپ سۆيۈندى.

دېگىنىدەك ھەر كۈنى ئەتىگەن ياكى كەچتە كىرىپ ئەھۋال سوراپ تۇردى.

ھىندىستان پادىشاھى ھۇمايۇن ئەۋەتكەن شاتۇتىنى چۈچۈك سۇلتان بېگىم قەسىرىنىڭ پېشايۋىنىغا ئېسىپ بېرىپ، بۇ چوڭ خانىشىنىمۇ خۇش قىلمۇەتتى. ئۇنىڭغا، ئامانىسا سۇلتان بېگىم يەڭگىگەندىن كېيىن دەشتى قىپچاقتا ئېلىپ بېرىپ سەير - ساياھەت قىلىپ كېلىمىز، دەپ ۋەدە بەردى.

پىژغىرىم ياز ئۆتۈپ، سالقىن شامىلى بىلەن كۈز كىردى. ئەنجۇر، ئانار پىشتى. ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىمۇ تولغاق تۇتتى، تۇتقاندىمۇ ناھايىتى قاتتىق تۇتتى.

ئاتىسى ۋاپات بولغاندىن بېرى يېنىدا تۇرۇپ كېلىۋاتقان ئۆگەي ئانىسى ھەجەرخان باش - ئايىغىدا پايپېتەك بولۇپ:

— مەلىكە قىزىم، چىدىسىلا، تۇغۇت دېگەن مانا شۇنداق بولىدۇ، قورقمىسىلا، ئۆزلىرىنى بوش قويۇۋېتىپ ياتسىلا، — دەيتتى.

— ئانا، مەريەمنىسا ئاچامنى چاقىرسىلا، چىدالمايۋاتىمەن.

تەرگە چۆمۈلگەن ئامانىسا سۇلتان بېگىم قاتتىق ئىنجىقلاپ، پۇتلىرىنى ئۇزارتىپ - يېغىپ، گاھ دۇم بولسا، گاھ ئوڭدا بولاتتى. ئۇنىڭ نالە - پەريادىنى ئاڭلىغان كېنىزەكلەر كىرىشكە جۇرئەت قىلالماي، ئىشىك ئالدىغا توپلىنىشتى. بۇلار تۇرمۇشلۇق بولۇپ ھەرەمدىن چىقىپ كەتكەن كېنىزەكلەر ئورنىغا كەلگەن قىزلار ئىدى.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم قىشلاقتىن كەلگەن ئون نەچچە يىلدىن بېرى كېنىزەكلەر ئىككى قېتىم ئالماشقانىدى. پەقەت

ئوردا ياساۋۇل، سىپاهلىرىغا تۇرمۇشقا چىققان شەمشىبانۇ، گۈلئايىم، شۇنىڭدەك مەريەمنىسا بۇۋۇى هازىرغىچە خانىشىنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ كېلىۋاتاتتى.

هەجەرخان ئاشخانىغا چىقىپ مەريەمنىسا بۇۋۇنى چاقىرىپ كىردى. بىرىنچى تولغاق ئۆتۈپ كەتكەنىدى. خېلى ئوخشىلىپ قالغان خانىش چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈۋاتاتتى. يېرىم سائەت ئۆتمەي يەنە تولغاق تۇتتى. ئامانىنسا سۇلتان بېگىم ئۆزىنى تاشلاپ ئىكرىدى، ئىنجىقلاپ ئۇياقتىن - بۇياققا دومىلاپ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىماي دادلىدى. بۇ قېتىمقى تولغاق ئۇزاقراق داۋام قىلدى. قاتتىق چىرقىراپ هوشىدىن كەتكەندە تولغاق پەسلەپ قالدى. چىرايى سامانداەك سارغىيىپ كەتكەنىدى.

مەريەمنىسا بۇۋۇى يۇگۈرۈپ چىقىپ، ئارامگاھ سارايغا قاراۋاتقان ئېرى هاشىم ئاخۇنۇنى سۇلتانغا خەۋەر بېرىشكە ماڭدۇردى. ئۇزاق ئۆتمەي ئابدۇرەشىدخان ئامانىنسا سۇلتار بېگىم قەسىرىگە كەلدى. هوشىغا كەلگەن خانىش سۇلتاننى كۆرۈپ قوپماقچى بولدى - يۇ، تۇرالماي يىقىلدى. يەنە تولغاق تۇتتى.

— ئالىيلىرى چىقىپ تۇرغان بولسىلا، مەلىكەم قورۇنۇپ تولغاق ئۇزاقىقا سوزۇلۇپ كەتمىسۇن، — دېدى هەجەرخان ئۆتۈنۈپ.

ئابدۇرەشىدخان چىقىپ تاهارەت ئالدى. مېهمانخانىدا ئىككى رەكەت نەپلى ناماز ئوقۇپ خانىشنىڭ تۇغۇتىغا ئاسانلىق تىلەپ دۇئا قىلدى، «سۇرە يۇسۇپ»نى يەتتە قېتىم ئوقۇپ دۇئا قىلدى. هەر قېتىم تولغاق تۇتقاندا ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنىڭ ئېچىنىشلىق ناله - پەريادىنى ئاڭلاپ، ئولتۇرالماي قوپۇپ كېتەتتى.

كەچ كىردى. ئاي بېشى بولغاچقا، ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. كۈزنىڭ غۇر - غۇر شامىلى قەسىر هويلىسىدىكى دەل - دەرەخلەرنى ئىرغاڭشىتىپ، يېپىق دېرىزىلەرگە ئۇرۇلاتتى.

كەينى ـ كەينىدىن تۇتقان چوڭ، ئۇششاق تولغاق خانىشنى هالىدىن كەتكۇزۇۋەتتى، ئاۋازىمۇ ئاران چىقاتتى.

تاڭ سۈزۈلدى. شامال كۈچەيىپ كەتتى. مېۋىسىنىڭ كۆپلۈكىدىن شاخلىرى ئېگىلگەن ئالما دەرىخى تىنماي ئىرغاڭشىپ شىلدىرلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئوتتۇرا شېخىدىن بىر يۇزى قىزارغان بىر ئالما سارغايغان بىر تال ياپراق بىلەن ئۇزۇلۈپ يەرگە چۈشتى.

بۇ كېچە هېچكىم ئۇخلىمىدى، پېشايۋان تورۇسىغا ئۇۋۇا سالغان قارلىغاچمۇ كېچىچە ۋىچىرلاپ چىقتى.

مەريەمنىسا بۇۋاي تاھارەت يەڭگۈشلەپ جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرغان ئابدۇرەشىدخاننى چاقىردى:

ـــ سۈلتان ئالىيلىرى، مەلىكىنىڭ ئۆزلىرىگە گېپى بار ئىكەن.

ـــ بالا تۇغۇلدىمۇ؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى ئۇ.

ـــ تۇغۇلۇش ئالدىدا، شاهىم.

ئابدۇرەشىدخان خانىش يېنىغا كىردى.

هەجەرخان، مەريەمنىسا بۇۋىلەر چىقىپ كەتتى.

ـــ قەدىرلىكىم، قانداقراق تۇرۇۋاتىسىز؟ ـــ سورىدى سۈلتان ئۇنىڭ ماڭلىيىدىكى تەپچىرەپ تۇرغان تەرلەرنى ئېرتىپ.

ـــ خۇداغا شۈكۈر، شاهىم، بالا تۇغۇلماي جېنىم قىينىلىپ كېتىۋاتىدۇ، ـــ ئاستا جاۋاب بەردى ئاماننىسا سۈلتان بېگىم.

ـــ خۇدا بۇيرۇسا بالا تۇغۇلىدۇ، مەلىكەم.

خانىش قوللىرىنى يوتقانغا تىرەپ ئولتۇرماقچى بولۇپ ئولتۇرالمىدى، ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ بېشىنى قۇچاقلا ئالدى.

ـــ شاهىم، مەن ئاللا دەرگاهىغا كېتىدىغان ئوخشايمەن. بالا تۇغۇلۇپ قالسا، ئوبدان قارىسىلا.

ـــ خاۋاتىرلانماڭ، قەدىرلىكىم. ئىنشائاللا، بالىنى بىللە چوڭ قىلىمىز.

ئاماننىسا سۈلتان بېگىم ئۇنىڭغا مۆلدۈرلەپ قاراپ، قولىغا

چىك ئېسىلىۋالدى.

— شاھىم، تولغاق تۇتقۇچە گېپىمنى دەۋالاي. تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ، كېتىپ قالسام كۆپ قايغۇرمىسىلا، بالا سىلىگە ھەمراھ بولىدۇ. چۇچۇك سۇلتان بېگىم، نۇرنىسا سۇلتان بېگىملەر خىزمەتلىرىنى قىلىدۇ.

ئابدۇرەشىدخان بوقۇرۇپ يىغلاپ تاشلىدى.

— قەدىرلىكىم، ئۇنداق دېمەك. يۈرىكىم پارە - پارە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ.

ئاماننىسا سۇلتان بېگىمنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئېتىلىپ چىقتى.

— شاھىم، مەندىن رازى بولسىلا. مەن رەتلىگەن ئون تۆت مۇقامنى خەزىنىدە گۆھەر ساقلىغاندەك ساقلاپ ئەلگە تەقدىم ئەتسىلە. كىتابلىرىم، ساتارىم سىلىگە قالدى. ئۇلار مېنىڭ ...

ئاماننىسا سۇلتان بېگىمنى تولغاق تۇتتى، قاتتىق ئاغرىقتىن چىرايى پۇرۇشۇپ چىرقىراپ كەتتى.

ھەجەرخان، مەريەمنىسا بۇۋىلەر كىرىشتى. ئابدۇرەشىدخان ئىستىقامەت ئۆيىگە چىقىپ نامازىنى ئۆتەپ، «سۇرە ياسىن» نى ئوقۇپ، مەھبۇبىنىڭ تۇغۇتىنى ئاللانىڭ ئاسان قىلىشىنى تىلەپ يىغلاپ دۇئا قىلدى. ئۇ تېخى دۇئادىن قوللىرىنى چۈشۈرمىگەندى، مەريەمنىسا بۇۋى كىرىپ:

— شاھىم، بالا تۇغۇلدى، — دەپ خەۋەر قىلدى.

— بالا تۇغۇلدى؟ ! مېنىڭ مەرتىۋە شۇكۇر.

ئابدۇرەشىدخان دەس تۇرۇپ خانىشىنىڭ يېنىغا چىقتى. ئاپپاق زاكىغا يۆگەلگەن بوۋاق كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ئانىسى يېنىدا ياتاتتى. بالىغا قاراپ ياتقان ئاماننىسا سۇلتان بېگىمنىڭ چىرايى ئاجايىپ ئاقىرىپ كەتكەن، كۆزلىرى يېرىم يۇمۇق بولۇپ، تىنىقى ئىتتىكلەپ قالغانىدى.

ئابدۇرەشىدخان يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ بوۋاقنى قولىغا ئالدى.

— خۇداغا شۇكۇر، مەلىكەم، مۇبارەك بولسۇن.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم كۆزلىرىنى تەستە ئاچتى، ئىنتىلىپ قارىدى، ياش تامچىلىرى مەڭىزىدىن سىرغىدى. ئۇ ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ دېدى:

ـــ شاھىم، شاھىم، خۇدا ... نېسىپ ... قىلىپ ... ئاخىر ... سىلىگە ... بالا ... تۇغۇپ ... بەردىم ...

ئۇنى ناھايىتى بوش چىقتى. ئابدۇرەشىدخان قۇلىقىنى خانىشنىڭ مەڭزىگە يېقىپ تۇرۇپ ئاڭلىدى.

ـــ رەھمەت، قەدىرلىكىم، مىڭ رەھمەت. مەن ناھايىتى خۇشال.

ـــ شا... ھىم ... مېنىڭ شا ... ھىم ...

ئامانىسا سۇلتان بېگىم ئابدۇرەشىدخانغا تەلمۇردى.

ـــ ھە، قەدىرلىكىم.

ـــ مەن ... كېپتى ... دى ... غان ... بول ... دۇم. ئا ... نام، دا ... دام كەلدى ...

ئۇنىڭ ئۇنى پەسلەپ، تۆۋەنكى قاپىقى، لەۋلىرى كۆكىرىپ كەتتى.

ـــ مەلىكەم، مەلىكەم ! ـــ توۋلىدى ئابدۇرەشىدخان بالىنى ياتقۇزۇپ قويۇپ.

ـــ شا ... ھىم ...

بۇ ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ ئابدۇرەشىدخانىنى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم قىچقىرىشى ئىدى. خانىشنىڭ ئۇمىد ـ ئارزۇسى، تىلىكىنى يەتكۈزگەن بۇ نازۇك ئاجىز تاۋۇش سۇلتانىنىڭ يۇرىكىنى تىتىرەتتى.

ـــ مەلىكەم، قەدىرلىكىم، ـــ دېدى ئۇ يېشىنى توختىتالماي.

ـــ با ... لام ...

ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ تىنىقى ئۇزۇلدى. ئىككى تامچە ياش ئاق قاشتاشتەك سۇزۇلگەن مەڭزىدە توختاپ قالدى.

ـــ مەلىكەم ، قەدىرلىكىم ! ـــ ئابدۇرەشىدخان ئىككى قولى بىلەن سۆيۈملۈك دىلبىرىنىڭ بېشىنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ

توۋلىدى. جاۋاب بەرمىدى. ئۇ سۆزدىن ئەبەدىي توختىغانىدى. قارا كۆزلىرى يەنىلا يېرىم يۇمۇق، گويا ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ ياتاتتى.

ــ مەلىكەم، جېنىم! ــ ئابدۇرەشىدخاننىڭ يۈرىكى ئاغزىغا قاپلاشتى، ئاۋازى بوغۇلۇپ چىقتى. ياشلىرى بۇلاقتەك ئۇرغۇپ، پۈت ـ قولىدا جان قالماي هوشىدىن كەتتى ...

ــ ئىڭە ـ ئىڭە ... ــ دۇنياغا يېڭى تۆرەلگەن بۇ جان ئانا كۆكسىنى ئىزدەپ يىغلاشقا باشلىدى.

شەمشىبانۇ، مەريەمنىسا بۇۋىلەر يۈگۈرۈپ كىرىپ، ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى بىلدۈشتى.

ــ ئاھ، مەلىكەم، ــ دەپ پەريات چېكىپ يىغلاشتى.

بۇ ئۆلۈم ئابدۇرەشىدخانغا ناهايىتى تاسادىپىي تۇيۇلدى. ئۇ ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنى ئۆلۈپ كېتەر دەپ ئويلىمىغانىدى. بۇ مۇسىبەت ئۇنى دۇنيادىن كەچتۇرۇۋەتتى.

6

ئابدۇرەشىدخان هوشىغا كەلگەندە، ساقلاپ تۇرغان شەمشىبانۇ دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ پەتىگە كەلگىنىنى خەۋەر قىلدى. ئۇ ئاق سەللە ئوراپ، قارا مەخمەل تونىنى كىيدى. مېهمانخانىغا چىقىپ سۆكۈتتە ئولتۇرغان ۋەزىر، ئەمىرلەر بىلەن كۆرۈشتى.

گۈلئىرەم ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىغان چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلار ئارقا ـ ئارقىدىن پەتىگە كىرىشتى. ئاتا ۋەزىر، ئەمىر ئەكرەملەرنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئارامگاھ ساراي پەتىچىلەرنى كۆتىدىغان جاي قىلىندى. مېيىتنىنى پىشىن نامىزىغا ئاچقىدىغان بولدى.

قارا نىمچە كىيىپ، قارا پەرەنجە ئارتقان چۈچۈك سۇلتان بېگىم قىرىق كېنىزىكى بىلەن يىغلاپ كىرگەندە، ئەر كىشىلەرنىڭ هەممىسى ئارامگاھ سارايغا چىقىپ كېتىشتى. ئۇ:

ـــ ئاي ئىدىلە، سىڭلىم، كۈن ئىدىلە، سىڭلىم، بىزنى تاشلاپ قايغا كەتتىلە، سىڭلىم، ـــ دەپ يىغلاپ ھازا ئاچتى.

باشتىن ـ ئاياغ قارا كىيىم كىيىپ قارا پەرىجە ئارتقان نۈرنىسا سۇلتان بېگىم چۆرە، كېنىزەكلەر بىلەن:

ـــ ئاھ! پەزىلەتلىك مەلىكە خېنىم، باغرى يۇمشاق مەلىكە خېنىم، سىلى كەبى ئاق كۆڭۈلنى ئەمدى قايدىن تاپىمىز، سىلى بولمىسىلا مۇقامنى قانداق چالىمىز؟ ـــ دەپ توختىماي يىغلاشتى.

ئارامگاھ سارايدىن قايتىپ كەلگەن ئابدۇرەشىدخان ئامانىنسا سۇلتان بېگىمنىڭ جەستى قويۇلغان ئىستىقامەت ئۆيگە كىرىپ:

ـــ ئاھ، ھەمراھىم، نېمىشقا گەپ قىلمايسىز، ھەمراھىم، نېمىشقا ئالدىمغا چىقمايسىز، ھەمراھىم! ـــ دەپ چۇقان سېلىپ يىغلاپ يەنە ھوشىدىن كەتتى.

ئامانىنسا سۇلتان بېگىم ئاق يوپۇق ئىچىدە تىرىكتەكلا ياتاتتى، قاش ـ كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى، چىرايى ئەينەكتەك سۈزۈك ئىدى. قارىغان كىشىگە بەجايىكى ئۇخلاۋاتقاندەك بىلىنەتتى، ئەمما ئاق مەشۇت بىلەن ئېچىكى چېتىپ قويۇلغاچقا بىرئاز سۈرلۈك كۆرۈنەتتى.

ئابدۇرەشىدخان ھوشىغا كېلىپ، ئۆزىنى تۇتالماي بېشىنى جەسەت ئۈستىگە قويۇۋالدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم كىرىپمۇ ئۇنى مېيىت يېنىدىن ئاچقالمىدى.

ـــ خانىش يېنىدا بىردەم يالغۇز قويۇڭلار، ـــ دەپ زادىلا ئۇنمىدى.

چاشگاھ ۋاقتىدا كەلگەن خوجا مۇھەممەدىيۈسۈپ بۈزرۈكۋار كىرگەندىلا بېشىنى كۆتۈردى.

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى، خوتۇن كىشى جان ئۈزگەن ۋاقتىدىن باشلاپلا ئەرنىڭ نىكاھىدىن چىقىدۇ. ۋاپات بولغان بۇ مەلىكە ھازىر ئۆزلىرىنىڭ ئەمرىدە ئەمەس. مۇشۇ ئان سىلى ئۈنىڭغا، ئۇ

سىلىگە نامەھرەم. ئۇنىڭغا قاراش، ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇش گۇناھ. قازاغا رىزا بولسىلا، ئالىيلىرى. مەرھۇمە قېشىدا قانچە ئۇزاق ئولتۇرسىلىرى شۇنچە گۇناھقا پاتىدىلا. تۇرسىلا، چىقىپ كېتىلى، — دېدى بۇزرۇكۇار ئۇنى قولىدىن تارتىپ.

— ئەلۋىدا، قەدىرلىكىم! قىيامەت كۇنى ئاللا ئىگەمدىن سىز بىلەن دىدار كۆرۇشتۇرۇشنى ئىلتىجا قىلىمەن. مەندىن رازى بولۇڭ، سىزدىن ئىككىلا دۇنيا رازىمەن.

يىغلاپ تۇرغان ئابدۇرەشىدخاننىڭ ئاۋازى ساتارنىڭ تارىدەك تىترەپ چىقتى. ئۇ بۇزرۇكۇارنىڭ كەينىدىن ئاستا قەدەم تاشلىدى.

جەسەتنى بۇزرۇكۇارنىڭ چوڭ خوتۇنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن بۇۋى يۇيۇپ كېپەنگە ئالدى. سۇنى شەمشىبانۇ بىلەن گۇلئايىم تەييارلاپ بەردى. مەريەمنىسا بۇۋى سۇلتاننىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن ئايرىم ئۆيدە بوۋاققا قاراۋاتاتتى.

كۇن قىيام بولغاندا مېيىت ئاق بوز بىلەن ئورىلىپ، كەلىمە شاھادەت كەشتىلەنگەن يوپۇق يېپىلغان جىنازىغا سېلىندى. دەۋرانبەگ، شاھھەبىب ياركەندىي، ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش، ئابدۇلباست سەردار كۆتۇرمەكچى بولۇۋىدى، ئابدۇرەشىدخان ئۇچ شاھزادە بىلەن كۆتۇرۇپ، ئوردا سىرتىغا چىققاندىن كېيىن ئۇلارغا بېرىپ، جىنازا ئالدىغا ئۆتتى. ئەمىر ـ ئەركانلار بىلەن تەكبىر ئېيتىپ ماڭدى. جىنازىنىڭ ئىككى يېنىدا ئون توققۇزدىن قارىي «سۇرە ياسىن»نى تىلاۋەت قىلىپ ئاستا قەدەم تاشلىدى. جىنازىنىڭ كەينىدە ئوردا خىزمەتكارلىرى، ياساۋۇل، سىپاھلار ھەم پايتەخت ئاھالىسى سەپ تارتىپ مېڭىشتى. مەيدانى ئادالەت ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى. ئابدۇرەشىدخان يۇرىكىدە يىغلاپ جامەگە قەدەم قويدى. مەرھۇمە مەلىكە ئامانىسا سۇلتان بېگىمنىڭ نامىزىنى شەيخۇلئىسلام مۇھەممەد ئابدۇللا دامولا چۇشۇردى.

قۇياش بۇلۇت كەينىگە يوشۇرۇندى، ھاۋا تۇتۇلۇپ ئاسمان

يۇزىنى كۆكۈچ قارا بۇلۇتلار قاپلىدى، سىم - سىم يامغۇر يېغىشقا باشلىدى.

ئامانىسا سۇلتان بېگىم ۋاپاتىغا يەرۇئاسمان يىغلاۋاتاتتى.

جىنازا قولدىن - قولغا سۇنۇلۇپ، گۇلئىبرەم ئوردىسىنىڭ دىۋان ھۇجرىسى ئورنىغا ياسالغان خان جەمەتى قەبرىستانلىقىغا ئېلىپ بېرىلدى. ئابدۇرەشىدخان مېيىتنى ئاتىسىنىڭ ئايىغى ئاستىغا كولانغان گۆرگە ئۆز قولى بىلەن قويدى. نەچچە مىڭ ئادەم «سۇرە ئىخلاس»نى ئوقۇپ سۇپىلىگەن ئىخلاس توپىسىنى مېيىت ئۇستىگە چاچتى. ئابدۇرەشىدخان ئايرىلغۇسى كەلمىگەن ھالدا لەھەتتىن يېنىپ چىقتى. ئۇنىڭ يۇرىكى ھېلىمۇ يىغلاۋاتاتتى ...

جامائەت مەقبەرە بېشىدىن ئۆزىدى. ئابدۇرەشىدخان ئون توققۇز قاري بىلەن قالدى، سۇلتان ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ ئۆچ كۈنگىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ دۇئا قىلدى. قارىيلارنى قايتۇرۇۋېتىپ قەبرە بېشىدا ئۆزى يالغۇز قالدى. ئۇنىڭ قارا بولۇق چاچلىرى قاردەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى.

ئۇ يېڭى قاتۇرۇلغان قەبرىگە قاراپ خىيالغا غەرق بولدى. ئامانىسا قىز بىلەن قازانكۆل جاڭگىلىدا ئۇچراشقاندىن باشلاپ، تاكى ئۇ ۋاپات بولغۇچە يۈز بەرگەن ئەھۋاللارنى بىرمۇبىر ئەسلەپ چىقتى...

«مەيلى پادىشاھ، مەيلى پۇقرا بولسۇن، بۇ دۇنيادا ئەجەل شەربىتىنى ئىچمەي قالمايدىكەن. دوستلارمۇ ئايرىلىدىكەن، ئاشىق - مەشۇقلارمۇ بىر - بىرىدىن جۇدا بولىدىكەن. تەقدىر نېمىدېگەن ئىبرەتلىك، ھېكمەتلىك - ھە ! ...

ئاھ، خۇدا، پېقىر قۇلۇڭنىمۇ دەرگاھىڭغا ئېلىپ كەت. ئەمدى بۇ ۋاپاسىز دۇنيادا ياشاشنى خالىمايمەن. كاتتا مەملىكەتكە سۇلتان قىلدىڭ، ئون پەرزەنت بەردىڭ، بەختكە ئېرىشتۇرۇپ، يەنە شۇ بەختىمنى ئېلىپ كەتتىڭ. بۇ نېمە ئۇچۇن؟ سۇلتان بولۇپ قان تۆككەنلىكىم ئۇچۇنمۇ ياكى شاھلىق سەلتەنەتىمگە

مەغرۇرلىنىپ، ئۆزۈمنى ئۇستۈن تۇتقانلىقىم ئۈچۈنمۇ؟ بىلمەپ – بىلمەي كىشىلەرگە ئازار بەرگىنىم، مەن پادىشاھ – سۇلتان دەپ راھەت – پاراغەتكە بېرىلگىنىم، دۆلىتىم، كۈچ – قۇدرىتىم ئالدىدا ھەممە جەھەتتىن گۇناھكار. ئىنسان بولغىنىم ئۈچۈن گۇناھلىرىمنى بىلەلمەي، تونۇيالماي كەلدىم. بەلكىم گۇناھ ئۈستىگە گۇناھ ئۆتكۈزگەندىمەن.

راست، پېقىر قۇلۇڭنى باشقا بەندىلىرىڭدىن ئۈستۈن قىلىپ تەختكە ئولتۇرغۇزغىنىڭدا، خام سۈت ئەمگەن بەندە بولغانلىقىم ئۈچۈن، سەن بۈيرۇمىغان ئىشنى قىلىپ قويغاندىمەن. ئاشقلارنى مەشۇقىدىن ئايرىۋەتكەندىمەن. ئەگەر شۇنداق زۇلۇم قىلغان بولسام، مېنى مۇنداق جازالىشىڭ نېمىشقا ھەق بولمىسۇن؟ بۇ ۋاقىتقا قەدەر ئۆزۈم سەزگەن گۇناھلىرىم ئۈچۈن توۋا قىلىپ كەلدىم ۋە ئىككىنچى ئۇنداق گۇناھ بولىدىغان زالىملىق، قانخورلۇقنى قىلمىدىم. غېرىب – مىسكىنلەرگە يار – يۆلەك بولۇپ كەلدىم. ئاتا – ئانامنىڭ خىزمىتىنى خالىس بەجانىدىل قىلدىم. دوستلىرىمغا سادىق بولدۇم. دۈشمەنلىرىمگە، دۈشمەنلىك قىلغانلارغا كەڭ قورساقلىق قىلدىم. پەرزەنتلىرىمنى ئېتىقادلىق، ئىرادىلىك قىلىپ تەربىيەلىدىم.

خۇدايا، ساۋابلىق ئىشلىرىمنى رىيا[1] قىلىپ يۈيۇۋەتتىممۇ ياۋ؟ ساۋابلىق ئىشلىرىم قىلغان گۇناھلىرىمغا يەتمەمدۇ؟ بۇ ئۆزۈڭگە مەلۇم. مەن چىدىيالماي قالدىم. يا رەببىم، ئەمدى ياشىغۇم يوق. ئەجەل شارابىنى ماڭمۇ ئىچۈرۈپ، ئاشۇ يار مېھرىبانىمغا يەتكۈزگىن. مەملىكىتىمنى، تاجۇتەختىمنى، بالىلىرىمنى ئۆزۈڭگە تاپشۇردۇم ... يا رەببىم ! ...»

ــ سۇلتان ئالىيلىرى !

ئابدۇرەشىدخان «كىمدۇر؟» دەپ كەينىگە بۇرىلىپ قارىۋىدى،

---

① رىيا ــ مىننەت قىلىش، خوجا كۆرسەم قىلىش.

باش سېلىپ تۇرغان ئەمىر ئەكىرەمنى كۆردى ۋە ئۇن چىقارماي سوئال نەزىرى بىلەن باقتى.

— ئالىيلىرى، پەرزەنتلىرىنىڭ تۇغۇلغىنىغا تۆت كۈن بولدى. ئاتا ۋەزىر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ سەمىلىرىگە سېلىپ قويماي دەپ كېلىۋىدىم، — دېدى ئەمىر ئەكرەم.

ئابدۇرەشىدخان بىرھازا جىممىدە تۇرۇپ كەتتى، چېكىسىنى سىلاپ ئويلاندى. قايغۇلۇق نەزىرىنى قەبرىدىن ئالماي پىچىرلاپ دېدى:

— ئوغلۇمنى مۇشۇ يەرگە ئەكېلىكىلار، شەيخۇلئىسلام ئات قويۇپ بەرسۇن، ئانىسىمۇ ئاڭلىسۇن.

ئەمىر ئەكرەم كېتىپ، شەيخۇلئىسلام ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەنۋەر، جالالىددىنخان، ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش ۋە دەۋرانبەگ بىلەن بالىنى كۆتۈرۈپ كېلىشتى.

نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەن كۈز قۇياشىنىڭ ئالتۇن نۇرى قەبرە ئۈستىگە چۈشكەنىدى. ئابدۇرەشىدخان قول ئۇزارتىپ بالىنى ئالدى. بوۋاق كۆز ئېچىپ ئاتىسىغا تەلپۈنۈپ قارىدى.

— دۇنياغا كۆز ئېچىپلا يېتىم بولۇپ قالدىڭ، ئوغلۇم. خۇدا ھاياتىڭنى خەيرلىك قىلسۇن، — دەپ ئابدۇللا دامۇللىغا بەردى.

— ئىسمىشەرىپىنى نېمە قويىمىز، ئالىيلىرى، — تەلپۈنگەن بالىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ سورىدى شەيخۇلئىسلام.

— تىبەت دىيارىدا شۆھرەت بولغان ئوغلۇم ئابدۇلرەھىمخانىڭ ئېتىنى قويۇپ بېرىڭ، تەخسىر.

ئابدۇللا دامۇللا بوۋاقنىڭ ئوڭ قۇلىقىغا ئەزان، سول قۇلىقىغا تەكبىر ئېيتىپ:

— ئاللانىڭ خالىشى بىلەن بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقان ئەي، ئوغۇل، ئىسمىشەرىپىلىرى ئابدۇلرەھىمخان بولسۇن، ئاتىلىرىدەك شاھ ـ سۇلتان، كامىل ئىمان بولۇپ ئۆتكەيلا، — دەپ ئات قويۇپ بەردى.

ئابدۇرەشىدخان ئابدۇلرەھىمخانىنى قولىغا ئېلىپ يېڭى

قاتۇرۇلغان قەبرىنىڭ سۇپىسىغا ياتقۇزدى. كۈن نۇرى بوۋاقنىڭ كۆزىنى چاقنىتىۋەتتى، ئېچىپ - يۇمۇپ چىمچىقلىتىپ ئەتراپقا ئۆمەللەپ قاردى. ئابدۇرەشىدخان ئېڭىشىپ:

— ئابدۇلرەھىمخان! — دەپ ئۇچ قېتىم چاقىردى. ئۇ خىيالىدا ئانىسىنىڭ روھى ئاڭلىسۇن دەپ ئويلىغانىدى.

بوۋاق ئاتىسىنىڭ مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ئاقىرىپ كەتكەن چاچلىرىغا قارىغىنىچە تېپىچەكلەپ يىغلاپ كەتتى...

خاتىمە

زەرەپشان كۆۋەجەپ، دولقۇنلىنىپ ئاقماقتا. ئىزغىرىن شامال ئۆركەشلىگەن سۇ يۈزىدىكى ماغزاپتەك ئاق كۆپۈكچىلەرنى سۆيۈپ ئۆتمەكتە. قۇمساتىغۇ توپىلىق قىرغاقتىكى سۆگەت، ئەرمۇدۇن، رېدە دەرەخلىرى ئىرغاتىشىپ شىلدىرلاپ ياپراق تاشلىماقتا.

ئابدۇرەشىدخان لەك ئۇروپ ئېقىۋاتقان دەريا‌غا كۆز تىكىپ ئولتۇراتتى، ئاقارغان چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەنىدى. ئۇ «مەلىكەم ... ئامانىسا ... ئاھ، قەدىرلىكىم ...» دەپ پىچىرلايتتى. ئاق سەللە ئورالغان دوپپا، قارا چەكمەن تون كىيىۋالغانىدى...

ئۇ ئامانىسا سۇلتان بېگىم ۋاپات بولۇپ بىر ئايغىچە خۇددىنى بىلمەي يۈردى. پىراق ئوتىدا پۈچىلىنىپ بىر يەرده ئولتۇرالمايتتى، ئوردىدا ئايلىناتتى، ئايلىنىپ ـ ئايلىنىپ يەنە قەبرە بېشىغا كېلەتتى.

بۇگۈن ئوڭلىنىپ قالار، ئەتە ئوڭلىنىپ قالار، دەپ ئۆز هالىغا قويۇۋەتكەنسېرى، خۇددىنى يوقىتىپ قويۇۋاتاتتى. چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ مەجنۇندەك بولۇپ قالغانىدى.

بالىلىق ۋاقتىدىن باشلاپ جەڭگاھتىمۇ، چارباغدىمۇ بىللە بولغان دوستى، سەپدىشى ئەمىر ئەكرەم سەۋر قىلىش، قازاغا رىزا بولۇش توغرۇلۇق كۆپ گەپ قىلىپ تەسەللى بەرسىمۇ ئابدۇرەشىدخان زۇۋان سۇرمىدى. ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەنۋەرمۇ سۆزىنى ئاڭلىتالمىغاندىن كېيىن خوجا مۇھەممەدىيۇسۇپ بۇزرۇكۋارنى ئابدۇرەشىدخانغا نەسىھەت قىلىش ئۈچۈن ئوردىغا تەكلىپ قىلدى. بۇزرۇكۋار كېلىپ، مەرھۇمە ئامانىسا سۇلتان

بېگىم مەقبەرىسى يېنىدىن ئۇنى تاپتى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، — دېدى ئۇ سۆز باشلاپ، — خوتۇن ئۆلۈپ ئەر قالماق، ئەر ئۆلۈپ خوتۇن قالماق، ئەلمىساقتىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تەقدىر قىسمەتتۇر. قازاغا رىزا بولۇش مۆمىن بەندىنىڭ خىسلىتىدۇر. ئالىيلىرى، سىلى غەيرەتلىك ۋە دانا. سەۋر قىلسىلا. مەملىكەت ئەھلىنىڭ نەزىرى ئۆزلىرىدە، تەختتە ئولتۇرۇشلىرىنى ئارزۇ قىلماقتا. ئادالەتتىن ئەلگە ئەمىنلىك، راھەتبەخش ئېتىشلىرىگە ئىنتىزار بولماقتا. قايغۇنى كۆچكە، نالە - پەريادنى خۇشاللىق - كۈلكىگە ئايلاندۇرۇپ، ئىلگىرىكىدەك مەردانە، شاد - خۇرام يۈرۈشلىرىنى ئۈمىد قىلماقتا. قازاغا رىزا بولمىغان، مۇسىبەتكە سەۋر - تاقەت قىلالمىغان بەندىسىگە ئاللا شەپقەت قىلمايدۇ ... سەۋر قىلسىلا، شاھىم. قەيسەر بولسىلا...

بۇ سۆزلەرمۇ ئابدۇرەشىدخانغا كار قىلمىدى. يا ماقۇل، ياكى ياق دېمەي ئاستا قوپۇپ نېرى كەتتى. بۇزرۇكۋار ۋەزىر ۋە ئەمىرلەرگە:

— ئاللانىڭ ئىزنىسىز قىلمۇ تەۋرىمەيدۇ. ئاللا ھىدايەت تاپتۇرغان بەندىسىنى ھېچكىم گۇمراھ قىلالمايدۇ. ئاللا گۇمراھ قىلغان بەندىسىنى ھېچكىم ھىدايەت تاپتۇرالمايدۇ. سۇلتانىنىڭ بىر مۇسىبەت بىلەن بۇ ھالغا چۈشۈپ قېلىشى ھېكمەتسىز ئەمەس، — دەپ كېتىپ قالدى.

ئابدۇرەشىدخان قىشنى ئاشۇنداق خامۇشلۇقى بىلەن ئامان - ئېسەن ئۆتكۈزدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىمنىڭمۇ، نۇرنىسا سۇلتان بېگىمنىڭمۇ قەسىرىدە قونمىدى. بۇ ئىككى خانىش ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالالمىدى، ئۆزلىرىمۇ غەم - قايغۇغا غەرق بولۇشتى.

ئابدۇرەشىدخان تاماقنى ئاز يەيدىغان، ئۇسسۇلۇقنى كۆپ ئىچىدىغان بولۇۋالدى. يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرىنى چارباغدا ئۆتكۈزمەي، ئامانىسا سۇلتان بېگىم مەقبەرىسىدە ئۆتكۈزدى.

دۆلەت ئەركانلىرى ئاقسۇغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئابدۇلكېرىمخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزدى. ۋەلىئەھد بولغان بۇ شاھزادە ئاتىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن پۇچىلانغىنىچە دۆلەت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىشقا باشلىدى.

ئابدۇرەشىدخان كۈزنىڭ بىر ئەتىگەنلىكى ئارامگاھ سارايدىن چىقىپ ياساۋۇلغا ئات ئېگەرلەپ كېلىشىنى بۇيرۇدى. ئۇ ياخشى كۆرىدىغان قارا گىرنى ئېگەرلەپ كەلدى. ئۇ مىنىپ قوۋۇقى مەغرىبتىن چىقىپ كەتتى. «سۇلتانىنىڭ شىكار قىلغۇسى كەلگەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلىغان ئەمىر ئەكرەم بىرقانچە نۆكەر بىلەن ئابدۇلباستىبەگنى چاندۇرماي مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋەتتى...

مانا ئابدۇرەشىدخانىڭ زەرەپشان بويىغا كەلگىنىگە ئىككى ھەپتە بولدى. ئۇ دەريا بويىنى ئايلىنىپلا يۈرەتتى، دەرەخكە يۆلىنىپ ئويلىناتتى. نۆكەرلەر ئەكېلىپ ئالدىغا قويۇپ قويغان تاماقنى گاھىدا يەيتتى، گاھىدا يېمەيتتى.

ۋەزىر، ئەمىرلەر بىرقانچە قېتىم كېلىپ قايتىپ كېتىشكە ئۇندىگەن بولسىمۇ، زۇۋان سۈرمەي ئولتۇرۇۋالدى. ئۇلار ئامالسىز قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇشتى.

ئابدۇرەشىدخان بۇگۈن دەريا لېۋىگە چۈشۈپ ئۇزاقراق ئولتۇردى. سۇغا تىكىلگەن كۆزلىرىگە ئامانىسا سۇلتان بېگىم كۆرۈنگەندەك بولۇپ، «مەلىكەم، قەدىرلىكىم ...» دەپ پىچىرلاپ يىغلاپ كەتتى.

— سۇلتان ئالىيلىرى!

ئابدۇرەشىدخان تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ كەينىگە قارىۋىدى، ھاشىم ئاخۇن ئۇستامنى كۆردى.

— مېنى ئۇنتۇپ قالماپسىز - ھە، ئۇستام، كېلىڭ، ئولتۇرۇڭ، — دېدى ئۇ نەچچە ئايدىن بېرى تۇنجى قېتىم زۇۋان سۈرۈپ.

— سۇلتان ئالىيلىرى، چاچ - ساقاللىرىنى ئېلىپ قويغىلى

كەلدىم.

ئابدۇرەشىدخان ئۆرۈپ مەيدىسىگە چۈشكەن ساقىلىنى سىيپاپ كۈلۈمسىرىدى. ئاپپاق چاچلىرى گەدىنىنى ياپقانىدى. ئۇ ھاشىم ئاخۇن ئۇستامغا بەكلا قىيىن كەتكەندەك كۆرۈنۈپ، ئىختىيارسىز كۆزلىرىگە ياش ئالدى. كېلىپ يېنىدا ئولتۇرۇپ، باش - يۈزىنى دەريا سۈيىدە يۇدى. چاچلىرىنى چۈشۈرۈپ، ساقاللىرىنى ياساپ قويۇۋىدى، ئابدۇرەشىدخان ياشلا ئادەمگە ئايلاندى. سۇدا كۆلەڭگىسىنى كۆرۈپ ئىككىنچى قېتىم كۈلۈمسىرىدى. ھاشىم ئاخۇن ئۇستام خالتىسىدىن ئەينەك ئېلىپ ئابدۇرەشىدخانغا بەردى. ئۇ ئەينەككە قاراپ:

— ھە، ئەمدى بوپتۇ. مۇشۇنداق ئالدىغا بارسام مەلىكەم خۇشال بولىدۇ، — دېدى ۋە ئويلاپ تۇرۇپ قېلىپ سورىدى، — ئۇستام، ئۆلۈم قورقۇنچلۇقمۇ؟

ھاشىم ئاخۇن ئۇستامۇ ئويلىنىپ قالدى. ئەسۋابلىرىنى خۇرجۇنغا سېلىپ قويۇپ، دېدى:

— رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشچە، ئادەم، ئىنس - جىن، ئۇچار قۇش، ھايۋاناتلارنىڭ پادىشاھى بولغان سۇلايمان ئەلەيھىسسالام قېرىپتۇ. ۋەزىرلىرى ئۇنىڭغا: «ئابىھاياتنى تاپتۇرۇپ ئىچسىلە، ئۆلمەي مەڭگۈ ياشايدىلا» دەپتۇ. كۆپ كىشىلەردىن مەسلىھەت سورىسا يەنىلا شۇنداق جاۋاب بېرىشىپتۇ. ئۇ ئاخىرىدا يەلكىسىگە قونغان ھۆپۈپتىن مەسلىھەت سوراپتىكەن، بۇ قۇش: «ئەي، شاھىجاھان، ئۆلمىگەندىن يەنىلا ئۆلگەن ئەۋزەل. ناۋادا ئابىھاياتنى ئىچىپ ئۆلمىسىلە، ۋاپادار مەھبۇبىلىرى، سادىق دوست - يارەنلىرى، سۆيۈملۈك ئوغۇل - قىز پەرزەنتلىرى دۇنيادىن ئۆتسە، يالغۇزسىراپ قالمامدىلا؟ تونۇمىغان، بىلمىگەنلەر قانداقمۇ قەدىرلىرىگە يەتسۇن؟» دەپتۇ.

سۇلايمان ئەلەيھىسسالامغا ھۆپۈپنىڭ ئېيتقىنى مەنزۇر بولۇپ، ئابىھاياتنى ئىچمەي ئەجەل شەربىتىنى ئىچىپتىكەن، شاھىم. بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، ئۆلۈم بىز ئويلىغاندەك

قورقۇنچلۇق ئەمەس، بەلكى ھارغان، چارچىغان، جاپا چەككەن ئىنسان ئۈچۈن مەڭگۈلۈك ئارام ئېلىشتۇر.

— رەھمەت، ئۇستام، توغرا جاۋاب بەردىلە. مەن سىلى بىلەن كېتەي، — دېدى ئابدۇرەشىدخان ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئۇ ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن يەنىلا ئارامگاھ سارايدا تۇردى، خانىشلارنىڭ قەسىرىگە بارمىدى.

ئابدۇلكېرىمخان ئەمىر ـ ئەركانلار بىلەن كېڭىشىپ، ئاتىسىنىڭ خوتەنگە بېرىپ داۋالانغاچ سەيلە ـ سایاھەت قىلىپ كېلىشىنى قارار قىلدى. ئەمىركەبىر ئەكرەم، ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەنۋەر، ۋەزىر موللا مەھمۇد، ئەمىر دىۋان جالالىدىنخان ۋە ھاشىم ئاخۇن ئۇستام سۇلتانغا ھەمراھ بولۇپ خوتەنگە بارىدى، ئاتاقلىق تېۋىپلارغا كۆرسىتىپ داۋالاتتى، مەنزىرىلىك جايلارغا ئېلىپ بېرىپ سەيلە قىلدۇردى. ئەمما، كۈندىن ـ كۈنگە تامىقى ئازلاپ، بەكلا ياداپ كەتكەن ئابدۇرەشىدخان بىر كۈنى چۈش مەزگىلىدە ئانار شەربىتى ئىچىۋېتىپ، ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ چۈشتى. ھەممىدىن بۇرۇن يېنىغا كەلگەن ھاشىم ئاخۇن ئۇستام قاراقلىرى تارتىلىپ سارغىيىپ كەتكىنىدىن ئەنسىرەپ تومۇرىنى تۇتتى، قۇلىقىنى يېقىپ يۈرىكىنى تىڭشىدى. تىۋىش بولمىدى، نەپىسى ئۈزۈلگەندى. ئۇستام ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىگە جەزم قىلىپ، بېشىدا قارىشىپ تۇرغانلارغا:

— سۇلتانىمىز ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ، — دەپ يىغلىدى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ۋاپات بولغاندا ئەللىك سەككىز ياش ئىدى. ئۇ يارکەندكە ئېلىپ كېلىندى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم، نۇرنىسا سۇلتان بېگىملەر ياقا يىرتىپ، پەرياد چېكىپ ھازا ئېچىشتى. بۆشۈكتە ياتقان ئابدۇلرەھىمخانمۇ ئۇمچىيىپ پۇت ئېتىپ قىيقىراپ يىغلاپ كەتتى. مىڭلىغان ـ ئونمىڭلىغان ئاۋام ئۇنىڭ نامىزىغا داخىل بولدى.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ئاتىسى سەئىدخان ياتقان ئاشۇ خان جەمەتى قەبرىستانلىقىغا، مەرھۇمە ئاماننىسا سۇلتان بېگىم

يېنىغا دەپنە قىلىندى.

ۋەلىئەھد ئابدۇلكېرىمخان ھىجرىيە 967 ـ يىلى① سۇلتان بولۇپ خانلىق تەختىدە ئولتۇردى.

ئوتتۇز يىلدىن كېيىن ئاماننىسا سۇلتان بېگىمدىن بولغان ئابدۇلرەھىمخان تۇرپان، قاراشەھەر ۋىلايەتلىرىگە خان بولدى. جۇڭغارىيە يەتتىسۇ دىيارىغىمۇ ھۆكۈمرانلىق قىلدى. قىرىق يىل دەۋران سۇرۇپ دۇنيادىن ئۆتتى.

---

① ھىجرىيە 967 ـ يىلى ــ مىلادىيە 1560 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

سۇلتان ئابدۇرەشىدخان

(رومان)

ئاپتورى: ھاجى مىرزاھىد كېرىمى

مەسئۇل مۇھەررىرى: گۈلباھار ئەخەت

مەسئۇل كورراكتورى: زەمىرە پىدائى

تەكلىپلىك كورراكتورى: ۋەلى زەيدۇن

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

تېلېفون: 0991-2827472

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر

پوچتا نومۇرى: 830001

باسقۇچى: بېيجىڭ شۇنچېڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى

ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى

فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى: 18.25

نەشرى: 2015 ـ يىلى 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

باسمىسى: 2015 ـ يىلى 9 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

تىراژى: 1 — 5000

كىتاب نومۇرى: ISBN 978 – 7 – 228 – 18342 – 5

باھاسى: 50.00 يۈەن